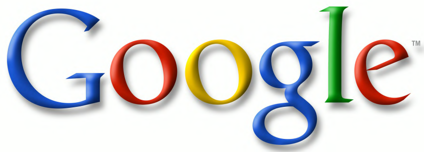

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

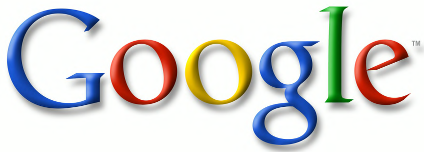
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

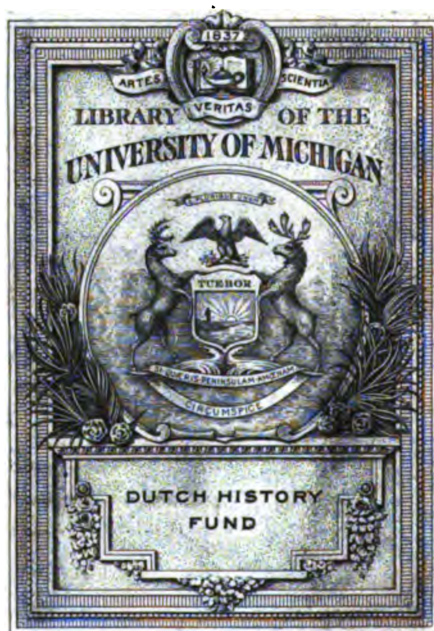
Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

AP
14
.V1&3

LETTER-OEFENINGEN.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

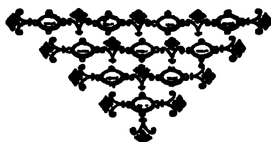
BENEVENS

MENGELWERK,

tot fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Derde Deels, Eerste Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXX.

VOORAFSPRAEK.

DAt het opstellen en uitgeven van oordeelkundige en onpartydige Berichten, van de dagelyks uitkomende Boeken, zyne wezenlyke nuttigheid heeft, is ene al te duidelyke, en door de Ondervinding te veel bevestigde waerheid, dan dat men zich met het opzetlyk bewyzen daer van zou ophouden: dit waer gewis der Zonne ene Kaers ontsteeken. Doch hoe duidelyk dit ook zy, 't zelve neemt echter niet weg, dat 'er enige tegenbedenkingen ingebragt konnen worden, die by zommigen merkelyken schyn hebben. Ene zaek kan op zich zelve nuttig zyn; maer ze kan, uit hoofde der nevensgaende omstandigheden, schadelyke gevolgen hebben, die het nut te boven gaen; en dezelve dus, hoe voordeelig ook anderszins, nadeelig maken. Zommige bedenkingen van die natuur ons, zo in gemeenzame gesprekken als in Brieven, met opzicht tot onze Letter-oefeningen, van tyd tot tyd voorgekomen, hebben ons genoopt, om dezelve hier, by wyze van Voorafspraek, kortlyk onder 't oog te brengen, en na te gaen.

Men staat gereedlyk toe, dat dit ons Maendwerkje van nuttigheid is voor de Lezers, die geen gelegenheid hebben om alle soorten van Schriften te doorbladeren, en intusschen evenwel begeerig zyn om hunne wyduitgestrekte nieuwsgierigheid enigermate te voldoen. Men ontkent ook niet, dat men zich op de Tytels der Boeken, en derzelver algemene aenkondigingen in de Nieuwspapieren, die gemeenlyk vleiende zyn, gansch niet kan verlaten: en dat men meerendeels beter staet kan maken, op het geen ons door zodanige Berichtschryvers medegedeeld word; schoon het ook nu en dan eens moge gebeuren, dat zy den bal misslaen. Men loochent eindelyk, wel byzonder met opzicht tot onze Letter-oefeningen, niet, dat ze onder deze soort van Schriften gene van de minsten zyn; en dat men, zonder ze voor onfeilbaer te houden, (welk voorregt wy ons ook geenszins vermeten,) 'er wel zo goed op af konne, als op enige andere verzameling van dien aert. —— Doch dit is, zegt men, het stuk slechts van de ene zyde beschouwd. — De Lezers hebben 'er voordeel by: zy koopen door dit middel veel al niet dan goede Boeken, voldoen min of meer hunne nieuwsgierigheid, en besparen hun geld. —— Maer hoe staen 'er de Heren Autheurs mede, die, of om geld, of om eer, schryven? en hoe vaert 'er de Boekverkooper by, die zeer veel moeite aenwend, om door den Boekhandel den kost te winnen! —— Wel aen, laet ons hunne klachten hooren.

„ Hoe menigwerf, zegt men, ziet een Autheur en Boekverkooper
„ hier door hunne strelende hoop verydeld? De Autheur scherpt zyn
„ geest, en besteed zyn tyd, tot het zamenstellen van een Werk,

Dutch Lit.
Nijhoff
1b1 ?? †
1174 E

„ in 't vooruitzicht van ene goede belooning. De Boekverkooper „ is ook edelmoedig genoeg, om hem, buiten het middelmatig ge„ ftelde loon, ryklyk te vergelden, indien 't Werk, gelyk hy zich „ vleit, wel van de hand gaet. De Boekverkooper legt ene goede „ somme gelds te koste aen het Werk, van welks vertier een aen„ merklyk gedeelte van zyne toekomende fortuin afhangt: hy ontziet „ noch moeite noch kosten, om 't zelve maer den eisch voor den „ dag te brengen. Maer naeuwlyks ziet dat Werk het licht, of het „ word in de Letter-oefeningen als gemeen of flecht behandeld, be„ schimpt en gehekeld; de Lezers der Letter-oefeningen wraken het; „ dezen maken het ook by andere Lieden veracht; en het Werk „ word niet gezocht. Dus ftelt ge door uw Maendwerkje en Au„ theur en Boekverkooper in hunne aengename verwachting te leur, „ en zyt de wezenlyke oorzaek van hun ongeluk." ——— Maer zacht wat, dit draeft te hard; *gy zyt de wezenlyke oorzaek van hun ongeluk.* Dit is gezegd, maer niet bewezen. Wie is 'er de ware oorzaek van? zekerlyk niet wy, maer die Heren zelven, die een gemeen of flecht Boek in de Waereld gebragt hebben: waerom hebben ze niet beter toegezien, en een goed Werk op de pers gelegd! —— Zou de Autheur of Boekverkooper in zodanig een geval eischen, dat wy, daer zy ene onvoorzichtigheid begaen hebben, zulk een Werk prezen? Dat immers kan niet: behalven dat het onredelyk is, zouden wy ons zelven voorbedachtlyk ten toon ftellen, en onze Lezers zoeken te misleiden, om hun voordeel toe te brengen. Dit is zekerlyk te veel geëischt. ——— En wat zou het gevolg geweest zyn, ten hunnen voordeele, indien we gezwegen hadden? Zou het Werk dan getrokken geweest zyn? dit is niet zeker, en, volgens de gewoone ondervinding omtrent het vertier van zodanige Werken, is het zelfs in genen deele waerschynlyk: men herinnere zich maer eens, wat het lot van zulke Boeken doorgaens geweest is, lang voor dat onze Letter-oefeningen wierden uitgegeven. Doch hier van nader. ——— Of zouden die Heren denken, dat ons oordeel van zo veel gewigts in ons Vaderland is, dat 'er het lot van een Werk, om zo te spreken, van afhange? Hebben ze zo veel achting voor ons; wy bedanken hen voor hun goedgunftig Compliment; dat wy, zo 't uit ene andere hand kwame, als ene laffe vleiery zouden afwyzen; dewyl niemand beter verzekerd kan zyn, dan wy zelven, dat ons oordeel zo veel niet waerdig is. —— Maer is dit hun ernst, rust hun denkbeeld van de schaedlykheid onzer Letter-oefeningen op dien grondflag; laten ze dan een goed Werk drukken; en wy, die ons vry kennen van alle personele eenzydigheid, zullen, gelyk we in zodanige gevallen tot nog gedaen hebben, het onze fteeds trachten aen te wenden, om het vertier hunner goede Schriften te bevorderen. —— Zouden onze klagers dit ook niet wel eens ondervonden hebben; of zouden ze altoos met gering goed voor den dag gekomen zyn? Zo 't eerfte, dan hebben ze geen regt om ons als nadeelig voor hun aen

te

te zien; wy zyn dan geschikt om hun voordeelig te zyn, en 't nadeel is een gevolg van hunne eigen onvoorzigtigheid. Zo 't laetste, dan moet het hun aen oordeel onbreken; zy zelven, en niet wy, bewerken dan hun ongeluk; ze zyn dan aen een verkeerd Ambacht, daer ze niet toe geschikt zyn: en de beste raed voor hun zou wezen, ene andere kostwinning te zoeken, daer ze meer bekwaemheid toe hebben.

Men dringt deze klachte tegen ons intusschen nog verder aen, en beweert, dat die soort van Schriften in 't algemeen, en onze Letteroefeningen in 't byzonder, ene pest zyn voor den Boekhandel. „Toen „ men de uitkomende Schriften, zegt men, op die manier niet be„ handelde, kochten de Lieden meer Boeken; de nieuwsgierigheid „ kon niet voldaen worden dan door het lezen van 't Boek zelve; „ vele Boeken gingen aen den Man, op den welklinkenden Tytel, „ en de aenpryzende Bekendmakingen in de Nieuwspapieren, en „ dergelyken. Nu wacht men naar een Uittrekzel, of het oor„ deel der Berichtschryveren; men vergenoegt 'er zich mede, en „ richt 'er zich maer al te veel naer: dit verzwakt den Handel." — Het zy eens zo; wat hebben wy, (de gegrondheid der klachte geheel toegestaen zynde,) dan te wege gebragt? Op dien grondslag hebben wy medegewerkt, om, althans ten dezen aenzien, de Lezers hun geld te doen bespaaren: dus dient dan ons Maendwerkje om den Lezeren zo veel te bevoordeelen, als wy den Boekhandel, zo men wil, benadeelen. —— Dit zo zynde, dan doen wy, op zyn ergst genomen, nog zo veel goed als kwaed: en waerschynlyk meer goed, in zo verre de meeste en grootste Lezers veelal juist de bemiddelsten niet zyn: veelligt doen wy dan een honderd Lezers wezenlyk voordeel, tegen dat één Boekverkooper 'er enig nadeel van heeft. —— Maer zou deze tot dus ver toegestane klagte wel zo gegrond zyn als men voorgeeft! Brengt deze soort van Schriften wel iets toe tot nadeel van den pryslyken Handel? Schryft men denzelven zo veel gezachs toe, als boven gemeld is; dan zullen ze zeker zo veel nuts doen, ten aenzien van goede, als ze nadeelig zyn ten opzichte van gemene en slechte Werken. Of meent men dat ze in 't laetste geval meer nadeel doen? het zy zo; dan benadeelen ze slechts een Handel, die men in zo verre niet pryslyk kan noemen; en dit kan niet kwaed geoordeeld worden. Erkent men niet, dat hun gezach zo groot is, gelyk het waerlyk niet is, dan kan 't nog minder waer zyn, dat zy den pryslyken Handel benadeelen; ja hoe ze minder invloed hebben, hoe ze minder geschikt kunnen zyn, om den geheelen Handel enigzins te benadeelen. —— Daer en boven, de Boekhandelaers klagen, even als vele Lieden van andere Hanteringen, dat 'er thans minder vertier is dan in vroegere jaren. Zou dit zo aenmerkelyk zyn als men voorgeeft? Zou 'er waerlyk minder gelds aen goede Boeken besteed worden dan voorheen? Zou-

den de Boekverkoopers met elkander, wier getal zeer vermenigvuldigd is, minder goeds afleveren, dan in vroeger tyd? —— Wy zullen ons niet onderwinden hier omtrent iets te bepalen; maer 't zy eens zo. Waer uit ontstaet dit? heeft men dit op rekening van de Berichtschryvers te stellen? hebben onze Letter-oefeningen daer toe medegewerkt? Dit is nog niet bewezen, en volgens het reeds gezegde is 't niet waerschynlyk. Zou men, (indien 'er waerlyk minder vertier in den Handel zy,) niet met wel zo veel gronds mogen denken, dat, buiten andere toevallige en zamenloopende oorzaken, de hedendaegsche denk- en levenswyze in ons Vaderland 'er de hoofdoorzaek van is? Zou het zo vreemd zyn van te denken, dat het grootlyks ontstaet uit hoofde dat 'er by velen minder lees- en oefenlust gevonden word, en 'er minder gelds overschiet om Boeken te koopen? —— Wy twyfelen niet of deze oorzaek, zo de Boekhandel waerlyk minder tiere dan in voorige jaren, zal by alle Verstandigen veel waerschynlyker dan de eerstgemelde geacht worden. — Doch genoeg hier van; laet ons tot eene andere soort van beschuldiging overgaen, die bepaeldlyk de Autheuren, en derzelver eer betreft.

„ Die soort van Schriften, zegt men, bluscht den lust der Schryvers uit; men kan geen pen op het papier zetten, en 't zelve ter drukperse overgeven, of men moet de monstering ondergaen, en loopt gevaer van gehekeld te worden." —— Maer dit betreft, volgens de natuur en de uitvoering van ons Maendwerkje, alleen zodanige Schryvers, die bespotlyke onderwerpen behandelen, of hunne onderwerpen met zo weinig oordeel en naeuwkeurigheid ontvouwen, en dezelven op zo gemenen of slechten trant voordragen, dat ze zich door hun schryven belachlyk maken. Zodanige Schryvers doen niet zelden ondienst, en althans geen nut aen de Maetschappy; des derzelver schryflust wel enigermate gestuit moge worden. In hoe verre onze Letter-oefeningen iets toebrengen, om dit daedlyk uit te werken is ons onbekend, maer we weten, door ondervinding, zeer wel, dat 'er desniettegenstaende vele zodanige Schryvers, dien 't schryven geheel niet ter hand staet, aen 't werk blyven: ja dat 'er wel gevonden worden, die 'er in volharden, schoon ons door Brieven geklaegd zy, dat wy hunne lust verdoofden. —— Dit voldoet sommigen nog niet, ze staen toe, dat het goed ware dezulken te stuiten; „ maer, 't raekt, zeggen ze, niet slechts de zodanigen, het betreft „ ook anderen; de eer van brave Lieden is 'er niet zelden mede gemoeid; daer heerscht een geest van partyzucht, een geest van „ kwaedaerdigheid in de Letter-Oefeningen, die loflyke Autheurs, „ en achtingswaerdige Schryvers, een wezenlyk nadeel toebrengt". —— Deze beschuldiging, zo ze te bewyzen ware, zou ons Maendwerkje met regt verachtlyk maken; en wy zelven zouden ons eigen doen, op het bezef hier van, veroordeelen: ze verdient derhalven wel eene byzondere beantwoording.

In de eerste plaetse willen we ten dezen opzichte aengemerkt hebben, dat 'er geen Personaliteiten in voorkomen. Nooit hebben we ons met iemands byzonder persoon of character opgehouden, op zodanig ene manier, dat het hem konde benadeelen.

Verder behoort men in acht te nemen, dat onze vrymoedige bedenkingen over de uitvoering van deze en gene Schriften, in genen dele, geschikt zyn, om derzelver Opstellers te beledigen; dit, durven we heilig betuigen, is nog nooit met enig Schryver ons oogmerk geweest. En we twyfelen niet, of ieder zal gereedlyk erkennen, dat men zyne gedachten over eens anders doen kan voorstellen, en 't zelve, volgens zyn oordeel, afkeuren, zonder den Uitvoerer te beledigen: anders toch zou 't nooit geoorlofd zyn, zich in de Maetschappy over iemands bedryf met afkeuringe uit te laten. Ook hebben we nog nimmer gedacht, en houden ons veel eer van 't tegendeel verzekerd, dat onze oordeelvelling van zo veel gezachs zou zyn, dat de eer van enig Autheur 'er van zou afhangen. Daer en boven zo strekken onze aenmerkingen over zulke Schriften, die, naer ons inzien, min of meer niet wel uitgevoerd zyn, in genen deele, om anderen tot de gedachten te brengen, dat zodanig een Schryver een onbekwaem Man is. Alles wat ze aenduiden komt hier op uit, dat de Autheur, volgens onze gedachten, in dat Stuk niet veel oordeels getoond heeft, 'er niet gelukkig in geslaegd is, en wat van dien aert meer zy: meer word 'er in zulk een geval niet bedoeld. Die dit ene belediging acht moet waerlyk wel zeer ligt geraekt zyn; voor zodanig enen is 't niet raedzaem dat hy iets openlyk uitgeeft; dewyl hy zich, met het uitgeven zyner Werken, voor 't oordeel aller menschen bloot stelt; en niet kan verwachten, dat ze 'er allen even gunstig over oordeelen zullen: *die aen den weg timmert*, zegt het spreekwoord, *lyd veel aenstoots.* —— Menigwerf hebben wy ons hier omtrent moeten verwonderen over het gedrag van vele Schryvers ten onzen opzichte. Een Schryver, die, naer zyne gedachten, te scherp door ons behandeld is, is 'er gevoelig over geraekt; hy klaegt, dat we zyn eer geschonden, en het vertier zyner Werken benadeeld hebben: doch hy schynt zich te troosten met het denkbeeld, dat de Schryvers der Letter-Oefeningen menschen zyn die geen oordeel hebben; dit verwyt hy ons; dit maekt hy der Waereld bekend; en daer op legt hy zyne pen weêr gerust ter neder. — Hoe hangt dit zamen? Indien de Schryvers der Letter-Oefeningen zo weinig oordeels hebben, hoe is hy dan zo geraekt over hun schryven? hoe konnen ze dan zyne Eer schenden, en 't vertier zyner Werken benadeelen? Een verstandig Man zeker zou 'er anders over denken, en zeggen; laet hun hunne eigen onkunde aen den dag brengen; 't is der moeite niet waerdig my daer aen te stooren; ze konnen geen wezenlyk nadeel doen; men mag hunne Schriften vergelyken by los kruid, dat een sis geeft, en voorts niet uitvoert. — Maer neen; zodanig een Schry-

Schryver oordeelt dat hy dit behoort te doen, om zyne Eer te handhaven by het Gemeen. Het Gemeen heeft nog al beter gedachten van de Schryvers der Letter-Oefeningen; dat ziet hunne onbekwaemheid zo niet; men moet het Gemeen daer van onderrichten. ——— Ziet, hoe listig is de Eigenliefde! —— Nu heeft de Autheur eerst recht gelegenheid, om te toonen dat hy boven 't Gemeen verheven is; dat hy de Man is, die zo veel oordeels bezit..... Langs dien weg zou zulk een Schryver waerlyk ten laetste nog verplichting aen ons schynen te hebben; dewyl wy hem de gelegenheid verleenden, om zyne uitmuntender bekwaemheden dus aen 't Gemeen bekend te maken.

Wat voorts de beschuldiging van partyzucht en kwaedaertigheid betreft; dezelve is niet minder gansch ongegrond. —— Wy hebben ons van den aenvang af voorgesteld, en mogen 'er onbeschroomd op roemen, dat wy ons besluit getrouw geweest zyn, om, zonder aenzien van Persoonen, Factien, Gezindheden, of wat 'er van die natuur zy, ons oordeel voor te dragen. Ook staet het by ons vast veel eer de pen neder te leggen, dan ooit ter gunste van dien of dezen te schryven, of op het aenzoek van iemand ter Waereld enig Autheur te berispen, dien wy oordeelen zulks niet, of niet zo zeer als men 't wel begeert, te verdienen. Daer zyn 'er reets genoeg, die al door ondervinding weten, dat zodanig ene soort van poogingen vruchtloos by ons in 't werk gesteld word. ——— Het is 'er ook zo ver van, dat ons een geest van kwaedaertigheid zou bezielen, dat wy in tegendeel 'er altoos op uit zyn, om een Autheur ten zachtste te behandelen. Wy hebben oneindig meer vermaek in 't goede van een Schryver te melden, en iets nuts uit zyne Schriften mede te deelen, dan in hem te berispen, en iets bespotlyks uit zyn Werk onder 't oog te brengen: welk laetste nooit geschied, dan als een Boek van die natuur is, dat de aert onzer Letter-Oefeningen ene scherper beschouwing van het zelve eischt. Die onze gewoone handelwyze oplettend gadeslaet, en de moeite neemt om deze en gene der bygebragte Schriften te doorbladeren, zal dit in verscheiden gevallen ten duidelykste zien doorstralen: hier van houden wy ons te meer overtuigd, om dat ons, zo in gezelschap als door brieven, meer verwytingen voorkomen, dat de Schryvers der Letter-Oefeningen te zacht, dan dat ze te scherp handelen. Wilden wy ons schikken naer den heerschenden hekeligen smaek, wy zouden dikwerf een' anderen weg inslaen; doch 't is ons oogmerk niet eens anders smaek te volgen, maer zo te schryven, als wy zelven oordeelen dat geoorlofd is, en nuttig kan wezen. ——— Verscheiden Autheuren zekerlyk zouden min gunstig behandeld zyn, zo men niet zomtyds de oprechte welmenendheid des Schryvers, die ook waerlyk hare nuttigheid kan hebben, de stichtlykheid van den inhoud des Geschrifts, en dergelyken in acht had genomen. We ontmoeten ook zomtyds Schriften, die duidelyk toonen,

nen, dat het schryven des Autheurs zaek niet is; maer die ons tevens klaer genoeg te kennen geven, dat de Autheur zich in omstandigheden bevind, 't zy met betrekking tot zich zelven, of ten aenzien van anderen, dat hy min of meer genoodzaekt zy te schryven; in zodanige gevallen zouden wy 't gansch onheusch achten, niet merkelyke toegevenheid te gebruiken; waerom wy 't Stuk dan ook zo zacht behandelen, als met den aert onzer Letter Oefeningen bestaenbaer is. Doch 't is geheel anders met de zaek gesteld, als 'er een Schryver voor den dag komt, die zonder enige noodzaeklykheid schryft, zaken voortbrengt, daer de Maetschappy geen nut van heeft, of die ter verbasteringe van den goeden smaek en zeden strekken, en alleszins toont, dat het schryven hem niet ter hand staet, omtrent den zodanigen komt die toegevenheid gewislyk niet te pas: hy jaegt naer roem, doch kan langs den weg, dien hy bewandelt, niet dan schande behalen, en wy konnen 'er niet anders dan laeg van spreken. ——— Over 't geheel is 't bestendig ons oogmerk, naer vermogen, en Autheur en Boekverkooper en 't Gemeen dienst te doen; doch dit kan, gelyk men ligtelyk bezeft, niet altoos te zamen gaen; en 't Gemeen opzetlyk te misleiden, begrypt men terstond, zou ons een onvergeeflyke misslag zyn. Is een Boek, naer ons inzien, waerlyk goed, dan staet het vast het zelve aen te pryzen, ten voordeele van allen. Komt het ons als middelmatig voor, (onder welke soort een groot aental te betrekken is,) dan trachten wy 'er zodanig ene melding van te maken, dat de Autheur onbehaeld blyve, de Boekverkooper niet benadeeld worde, en 't Gemeen zien konne, dat 'er nog iets goeds in te vinden is. Maer is het eindelyk slecht te noemen, en strekt het inzonderheid ten nadeele van den goeden smaek, en tot bederf der zeden; dan achten we, dat niets ons regtmatig kan wederhouden van het min of meer scherp, naer verdienste, te beoordeelen, om het Gemeen 'er tegen te waerschouwen; al strekt het dan ter schande van den Autheur, en schade van den Boekverkooper; die zich, door hun eigen schuld, door 't uitgeven van zodanige Geschriften, zulk ene behandeling op den hals gehaeld hebben. ——— Op dien grondslag steunen onze Letter-oefeningen, en op dien voet zullen we voortgaen; niet twyfelende of zodanig ene schryfwyze is alleszins ingericht, om en Autheur en Boekverkooper, zo lang ze zich verstandig betoonen, of ten minste indiervoege handelen, dat het draeglyk zy, van dienst te wezen; en in alle gevallen het Gemeen nuttig zyn; zo om hunne leeslust ten aenzien van leerzame Boeken op te wekken, als om hen op hunne hoede te doen zyn, tegen alle zodanige Schriften, die ter verbasteringe dienen: 't welk het groote uiteinde van ons Maendwerkje is, dat niet anders dan heilzaem geoordeeld kan worden.

„ Ja maar, zegt men eindelyk, wat regt hebt gy lieden om eens „ anders schriften opentlyk te beoordeelen? wie heeft ulieden daartoe

„ aan-

„ aangesteld?" —— Wy zien niet op wat grond men zou konnen beweren, dat 'er ene aenstelling noodig is, om iemand regt te geven, om zyn oordeel te vellen, over het geen een ander schryft. Zo dra iemand in openbaren druk iets uitgeeft, stelt hy zich bloot voor eens ieders oordeel; en daer geen Autheur onfeilbaer is, of waerlyk als een Gezachhebber schryft, staet het ook een ieder vry zyne gedachten over deszelfs Werk, 't zy in byzondere of openbare gezelschappen, 't zy in gesprek, geschrift, of door middel van de drukpers mede te deelen. Van dit regt bedienen we ons, en dit regt laten we ook aan anderen; 't staet anderen even zo vry om over onze Letter-oefeningen te oordeelen, als wy over hunne Schriften doen. Wy vermeten ons geen het minste gezach, maer deelen onze gedachten mede aen 't Gemeen: is iemand van oordeel dat wy misgetast hebben, (dat wel eens gebeurd kan zyn,) het staet hem vry, indien hy 't der moeite waerdig acht, het zyne aen te wenden, om zulks het Gemeen te beduiden. —— Wy hebben 'er van den beginne af staet op gemaekt, dat zulks wel eens plaets zou hebben; en terstond een vast besluit genomen, om 'er ons, zo 't zelfs al met een onheuschen aenval mogt geschieden, niet moeilyk over te toonen. Om dit te beter na te komen, hebben wy 't insgelyks raedzaemst geoordeeld, ons in zodanige gevallen in geen twisten in te laten; om onze Letter-oefeningen tot geen Twistschriften te maken. In gevolge hier van hebben wy ook zodanige Schriften gemeenlyk slechts kortlyk, en met zo veel bescheidenheid als mogelyk was, gemeld; of geheel agter wege gelaten. Oordeelkundige Lezers zullen dit ons onderscheiden gedrag in 't beloop dezer Letter-oefeningen opgemerkt hebben.

Dit weinige hebben we niet onnoodig geacht den Lezer eens onder 't oog te brengen, met opzicht tot zommige bedenkingen, die ons voorgekomen zyn, welken enige aenmerking schenen te verdienen, die zommigen als van ons eischten. Verder bevelen wy onze Letter-oefeningen, die wy op dezelfde onpartydige wyze, ten meesten nutte van 't Gemeen, naer ons oordeel, zullen trachten voort te zetten, in de aenhoudende gunst van alle verstandige Beminnaren van Kunsten en Weetenschappen. Zo lang dezen ons byblyven, en wy ons verheugen mogen in de toejuiching der Verstandigen, waer op wy als nog roem mogen dragen, is 'er geen rede om ons te bekreunen aen de lage behandelingen van zommige Waenwyzen; die tros genoeg zyn om te denken, dat men ten hunnen opzichte altoos moet zeggen; *Aap, wat hebt gy schoone Jongen!*

NIEU-

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Beschouwing van de voornaamste Schriften der Deisten, die in deeze en de voorgaande Eeuwe in Engeland zyn uitgekomen, in eenige Brieven aan eenen Vriend, door den WelEerwaarden en zeer Geleerden Heer JOHN LELAND, Doctor in de Godgeleerdheid en Bedienaar des Godlyken Woords te Dublin. *Derde Deel. Behelzende een Byvoegzel, van nadere opbelderingen en vermeerderingen, betrekkelyk tot het Eerste en Tweede Deel. Als mede Aanmerkingen op de Brieven van Lord* BOLINGBROKE, *over 't leezen en gebruik der Geschiedenissen, voor zo veel de Heilige Schrift aangaat. Uit het Engelsch vertaald, door* E. NOTEBOOM. *Te Utr. by* A. v. Paddenburg 415 *bladz. In gr. octavo.*

WY hebben met grooten en welverdienden lof gesprooken van de twee voorgaande Deelen deezes keurigen Werks (*). Dit derde Deel is door den Weleerwaardigen LELAND als een *Supplement* of voltooijend Byvoegzel uitgegeeven. Deeze bezadigde Verdeediger van den Christlyken Godsdienst liet zich gelegen leggen aan de aanmerkingen van anderen op zyne in 't licht gebragte Stukken, en nam daar uit gelegenheid, om alles, waar op aanspraak viel, nogmaal, met verdubbelde nauwkeurigheid, na te gaan, en regt te doen aan de Schryveren, tegen welke hy de pen hadt opgevat, en die de bescheidenheid altoos bestuurde: waar uit voortgekomen is, dat wy, in dit Stuk,

(*) Zie *Vaderl. Letteroef.* V. D. 1. St. bl. 433. en VI D. 1ste St. 339. en *N. Vaderl. Letteroef.* I D. 1 St. bl. 453.

Stuk, 't een en ander, voorheen flegts ter loops aangeroerd, breeder uitgehaald vinden. De Vertaaler hadt reeds, in de voorgaande Deelen, hier en daar, eenige plaatfen uit dit *Supplement* ingevoegd, gelyk hy overal aantekent, deeze geeft hy niet weder; maar het grootfte gedeelte, 't welk nog onaangehaald gebleeven was, wordt ons hier, ten befluite van het gansche Werk, mede gedeeld.

Eerst komen ons hier drie Brieven voor. — De eerfte ftrekt ter verdeediginge van 't Berigt wegens de Schriften van den Graaf van *Shaftesbury*, in het eerfte Deel gegeeven: en handelt byzonder over de billykheid van door hoope op beloning ter deugd te worden aangezet; hoe dit ftelzel niets onedelmoedigs, niets flaafagtigs in zich heeft. — De tweede behelst eene Copy van een Gefchrift, bevattende een onderzoek van Mr. HUME's redeneeringen in zyne Proeve over de wonderwerken, met aanmerkingen daar op, en een verder betoog over de Gebreklykheid der Redeneering deezes Schryvers over dat gewigtig Onderwerp. — De derde fchetst ons het character van den *Abt de Paris*, en geeft ons Bedenkingen over verfcheide plaatfen, voorkomende in Mr. HUME's *Onderzoek, aangaande de Grondbeginzelen der Zedekunde*. Inzonderheid, wat de *Zelfsverloochening*, de *Dooding van het Vleesch* en de *Nederigheid* betreft. — Op deezen derden Brief volgen de Aanmerkingen op de *Brieven van Lord* BOLINGBROKE, *over 't Leezen en Gebruik der Gefchiedenisfen*, byzonderlyk in zo verre ze betrekkelyk zyn op het Christendom en de Heilige Schriftuur. Behelzende eene bepaalder wederlegging, dan in de voorgaande Deelen deezes Werks voorkomt. — Eindelyk vertoont de vierde Brief eene algemeene Schets van den Staat der dingen in *Groot-Brittanje*, waar by de Heer LELAND aanwyst, dat het heerfchend bederf met geen regt kan toegefchreeven worden aan den Godsdienst, dien zy als *Christenen* en *Protestanten* belyden; maar wel aan het verzuim en de veragting van denzelven. Gelyk de voorgaande Brieven dienen, om ons de fchranderheid en Geleerdheid des weleerwaardigen Schryvers te doen zien, ftrekt deeze laatfte in 't byzonder, om ons zyn hartlyke geneigdheid voor manlyke Godsvrugt te toonen. — Dit is kortlyk de inhoud van dit Derde Deel. Genoeg voorbeelden, van de fchryfwyze door den Eerwaardigen LELAND gehouden, hebben wy, by voorgaande gelegenheden, onzer Leezeren onder 't ooge gebragt: weshalven wy, ter veranderinge, nu alleen zullen opgeeven het Character van den

Abt

Abt de Paris, zo als hy 't zelve verkort bybrengt, uit de *Dissertatie* van den Hooggeleerden MOSHEIM, die ten tytel voert. *Inquisitio in veritatem miraculorum Francisci de Paris, sæculi nostri thaumaturgi* (*). 't Berigt van den Heer MOSHEIM steunt op berigten van *Jansenistische Schryveren*, die zeer met hem waren ingenoomen: dan uit hunne Schriften blykt overduidelyk, dat het gansche leeven van dien *Abt*, byzonder het laatste gedeelte, niets anders geweest is dan een steeds voortgezet bedryf van het allerongerymdste bygeloof, 't welk hem vervoerde tot eene uitspoorigheid, die zeer na kwam aan uitzinnigheid, gelyk het volgend afbeeldzel uitwyst.

„ Hy was de oudste zoon van een oud ryk en aanzienlyk geslagt, en bygevolg gebooren tot eenen gelukkigen en aanzienlyken stand; hoewel zyn Vader, zyne geaartheid bemerkende, zeer wyslyk Hem maar een gedeelte van zyne goederen naliet, en dat noch in de handen en onder het opzigt van zynen jongeren broeder. Maar niettegenstaande Hy nochthans zeer ruim bezorgd was, beroofde hy zig vrywillig van alle aangenaamheden en gemakken, ja zelfs van de noodwendigheden van het leeven. Hy verkoos tot zyne verblyfplaatsen, dan deeze dan die duistere hoolen, of spelonken, en hieldt zich daar veeltyds op met beedelaars, welke Hy in zyne houding, slegte en slordige kleeding, en in zyn gansche manier van leeven, zoo wel geleek, dat Hy zomtyds voor eenen bedelaar werd aangezien: en Hy was nooit beter in zyn schik, dan wanneer dit Hem, op de straaten en wegen, aan spot en veragting blootstelde. Hy was 'er zoo op gezet om arm te zyn, dat Hy, wanneer Hy zynen Broeder aansprak om het geene zyn Vader Hem hadde naagelaaten, echter, om niet ryk te schynen, het zelve niet wilde aanneemen als iet, dat Hem wettig toekwam, maar daarom bad en smeekte met zulke nederige uitdrukkingen, als of het een aalmoes geweest ware, die wel besteed mogt worden aan een elendig voorwerp, dat niets van zyn eigen hadde. En nochthans heeft Hy naderhand dat goed, als hem eigen toebehoorende, by *Testament*, vermaakt tot verscheidene gebruiken, zoo als hem goeddagte, en wel byzonderlyk ten voordeele van de genen, die om de zaak der *Jansenisten* geleeden hadden.

„ In de drie laatste jaaren van zyn leeven, was zyn dage-

(*) Vide JO. LAUR. MOSHEMII Dissertationum ad Hist. Ecclesiasticam pertinentium Tom. II. p. 364—395.

gelyks werk zyn lichaam te verzwakken, te teisteren en te plaagen, waar door hy zelf zynen dood verhaastte. Zyne inkomsten weg geevende aan den armen, onderging Hy zelf vrywillig alle de elenden en ongemakken, die de uiterste armoede en het gebrek vergezellen. Zyne kleeding was gering en slegt, zwart brood, water en kruiden, zonder oly, zout, azyn, of iet, dat daar aan eenigen smaak kan geeven, waaren het eenige dat Hy nuttigde tot onderhoud van zyn leeven, en dat maar eenmaal daags. Hy lag op de aarde, en wierd door gestaadig waaken uitgeteerd.

„ Naa zynen dood vondt men zyn hairen hemd, een yzer kruis, eenen gordel, borstlap, en armbanden van 't zelfde metaal, alle bezet met scherpe uitsteekende punten. Dit waaren de werktuigen van *Penitencie*, waar mede Hy gewoon was zig zelven te kastyden, en waar van hy de zigtbaare tekenen in zyn lichaam droeg. Zulk eene leevenswyze bragt niet alleen in zyn lichaam eene groote verzwakking te weege, maar ook in zynen geest eene merklyke ongesteldheid. En dit, schoon het uit zulk eene leevenswyze natuurlyk moeste volgen, schreef Hy toe aan de werking des Duivels, aan wien God, naar een rechtvaardig oordeel, hadde toegelaaten Hem dus te straffen om zyner zonden wille. En de oorzaaken van het Godlyk ongenoegen onderzoekende, stelde Hy vast, dat het daar van daan kwam, om dat Hy noch de menschlyke geleerdheid en weetenschappen te veel beminde, en daarom deed Hy voortaan zyn best om zig daar van geheel te ontdoen, en zelfs zoude Hy zyne fraaije *Bibliotheek* verkogt hebben, indien eenige van zyne goede vrienden, die hun belang daar in vonden, dat niet verhinderd hadden. Twee jaaren aan elkanderen weigerde hy tot het Heilig Avondmaal te komen, onder voorwendsel, dat Hy daar toe niet bevoegd ware; vermids God het hem verbooden hadde, en het was met groote moeite, dat Hy, door de bedreigingen en scherpe verwytingen van zynen Biechtvader, daar toe gebragt wierd.

„ Eindelyk, op dat Hem geen soort van elende ontbreeken mogte, verkoos Hy tot gezelschap, om in zyn spelonk by Hem te woonen, eenen man, dien men hieldt niet by zyne zinnen te zyn, en die Hem alleronbehoorlykst behandelde. Hy deedt al, wat hy kon, om zig voor zyne vrienden te verbergen, dan in de eene, dan in de andere, droevige spelonk: en omtrent een maand voor zyn overlyden, zette Hy zig neder in eene hut, in eenen hoek van

ee-

eenen tuin, die voor de zon en de wind open ſtond.

„ Wanneer Hy zig zelven, door zulke ſtrengheden in eene geheel kwaade geſteldheid van lighaam gebragt hadde, en zyne vrienden wel zaagen, dat Hy, indien Hy op dien voet bleef voortgaan, het leeven niet lang behouden zoude, lieten zy eenen *Geneesheer* roepen, die alleen maar van hem verzogt, dat Hy zig van eene gemaklykere woonplaats wilde voorzien, zig wat meer ſlaap vergunnen, dienſtiger voedzel neemen, en inzonderheid wat voedzaam vleeschnat gebruiken, om zyn verzwakt lighaam te herſtellen. Maar alle de vermaaningen van zynen *Geneesheer*, Biechtvader en Vrienden, ja de traanen van eenen eenigen Broeder, waaren niet in ſtaat om Hem te beweegen, om eenen raad, zoo redelyk en gemaklyk, op te volgen; daar hy echter zelf wel bewust was, dat 'er, indien Hy zig daar van bediende, groote hoope van herſtelling voor Hem ware, en dat zyn leeven, zonder dat, niet konde behouden worden. En wanneer Hy, om eindelyk aan hun ſterk aanhouden eenigzins te voldoen, hun zo verre genoegen ſcheen te geeven, dat Hy bewilligde, om eenig vleeschnat te gebruiken, was het alleen maar een bloote ſchyn: want Hy droeg zorg om aan den genen, die het voor Hem gereed moeste maaken, zulke bevelen te geeven, dat het Hem weinig, of geen, voedzel toebrengen konde. Dus bleek het klaar, dat Hy voorgenoomen hadde, zynen dood, zo veel Hy konde, te verhaasten: en daarom zeide hy ook tegen zynen Biechtvader, dat dit leeven niets in zig hadde, waarom het voor eenen Christen der moeite waardig ware, om voor deszelfs behoudenis te zorgen. Zyne Vrienden bekennen, dat zyn dood de uitwerking geweest is van de ongelooflyke geſtrengheden, die Hy aan zig zelven gedurende de laatſte jaaren van zyn leeven geoeffend heeft.

„ De *Abt van Asfeld*, zyn groote voorſtander, betuigt, ten deezen opzigte Hem zelven te hebben hooren zeggen, *dat zyn voorneemen was zich zelven langzaamerhand aan de Godlyke rechtvaardigheid, tot eene offerande, over te geeven.*

„ En deeze zyne buitengewoon ſtrenge leevenswyze, gevoegd by den iever, welken Hy voor de zaak der *Janſenisten* tot het alleruiterſte toe liet blyken, en toonde, zoo wel door zyn Testament, als met zig, al ſtervende, te beroepen op eene toekomende algemeene Kerkvergadering, tegen de *Conſtitutie Unigenitus*, bragt Hem in zulk eene buitengewoone achting, dat Hy voor eenen van de grootſte Heiligen, die 'er oit in de Christen-Kerk geweest zyn,

gehouden wierd. Hy was nauwlyks gestorven, of eene ontelbaare menigte van menschen liep tot zyn doode lighaam; sommige kusten zyne voeten, andere sneeden een gedeelte van zyn hair af, als een geneesmiddel voor allerhande kwaalen, andere wederom bragten boeken, en stukken linnen, om ze tegen het doode lighaam aan te wryven, geloovende dat het zelve vol Godlyke kracht ware. En dus waaren ze voorbereid om [van deezen dooden *Abt*] de wonderbaarlykste dingen te gelooven en te verwachten.

,, Een ieder, zegt de Heer LELAND, die de reeds gemelde zaaken, die in 't breede met de daar toe behoorende bewyzen ter aangehaalde plaatse te vinden zyn, onpartydig overweegt, zal den geleerden MOSHEIM geenzins in het ongelyk stellen, als Hy ronduit zegt, dat het buiten en tegen alle reeden is, te stellen, dat God, door zyn Almagt, op eene buitengewoone wyze zoude tusschen komen, om te eeren de asch en de beenen van eenen, tot dwaasheid toe, bygeloovigen mensch, die willens en weetens zyn eigen leeven te kort deede. Te vergeefsch noemen zyne voorstanders, (gelyk Hy zelf gedaan heeft,) deeze verkorting van zyn leeven, als eene vrywillige offerhande van zig zelven aan de Godlyke rechtvaardigheid. Indien iemand, onder zulken dekmantel met een pistool of deegen, zig zelven het leeven benam, zoude hy geoordeeld worden zig daar mede te konnen rechtvaardigen? En nochthans zie ik niet, waarom dit voorgeeven niet, zo wel in 't eene als in 't andere geval, zoude konnen gelden; aangezien het geen groot onderscheid maakt, of het eene haastige, of langzaame, dood zy, wanneer men zig zelf die aandoet, met een beraaden overleg en voorneemen.

,, Hoe oneindig verschilt dit van dat edel en bevallig denkbeeld, dat ons in het Euangelie van de Deugd en Godsvrucht gegeven word, en van dat volmaakt en uitmuntend voorbeeld, dat door onzen gezegenden Heiland zelven, in zyn heilig leeven en wandel, ons ter naavolging wordt voorgesteld"! — Dit geeft den Heere LELAND aanleiding om te spreeken over de *Dooding van het vleesch* en de *Zelfsverloochening*, gelyk die pligten ons in de Leer van CHRISTUS worden voorgesteld. Dan hem hier in te volgen zou ons buiten het bestek onzer Berigten doen treeden. —— Wy oordeelen het billyk onzen Leezeren den Eerwaardigen LELAND, den Schryver van dit treffelyk Werk, te doen kennen. Hoe zeer zal zyn Character by dat van den bygeloovigen *Abt* afsteeken!

Tot

" Tot het geeven van dit berigt worden wy in ſtaat geſteld door zynen Amptgenoot ISAAC WELD, die de gedagtenis des overledenen met eene Lykreden vereerde, welke ook agter dit ſtuk geplaatst is. 't Hoofdzaaklyke der Leevensbeſchryvinge komt hier op uit.

De Weleerwaardige Doctor JOHN LELAND was gebooren te *Wiggan* in *Lancashire*, den 18 October ouden ſtyl, 1691. Hy was gewoon met dankbaarheid jegens de Godlyke goedheid zyn voorregt te erkennen, dat hy gebooren was uit zeer Godzalige en deugdzaame Ouders, die hun best deeden, om hem, reeds in zyne teedere jeugd, begrippen van Godsvrugt en deugd in te boezemen. En God bekroonde hunne poogingen met eenen zeer gelukkigen uitſlag: want nog zeer jong zynde hadt hy reeds groote indrukken van den Godsdienst, en ſchepte zeer veel vermaak in heilige oefeningen. Op zyn zesde jaar werd hy aangetast van de Kinderpokjes, die van zulk een kwaad ſoort waren, dat men aan zyn leeven begon te wanhoopen. En wanneer hy, buiten en tegen alle verwagting, herſteld wierd van die ziekte, ontdekte men, dat hy zyn verſtand en geheugen verlooren hadde, en men was bedugt, dat hy het nimmer wederom verkrygen zou. Deeze ſtaat van weezenloosheid duurde omtrent twaalf maanden. Zyne voorgaande denkbeelden ſcheenen alle geheel uitgewischt, en niet tegenſtaande hy voor zyne ziekte al hadt leeren leezen, was hy nogthans alles ganschlyk vergeeten, en genoodzaakt met het leeren van de letters wederom te beginnen, even of hy dezelve nimmer geleerd hadde; maar ſchoon hy nimmer het geheugen van 't geen hem voor zyne ziekte was overgekomen weder kreeg, egter toonde hy nu een leevendig begrip en ſterk geheugen te bezitten; en de vordering, die hy maakte was zo aanmerklyk, dat zyne Ouders, op den raad hunner Vrienden, beſlooten om hem tot eene geleerde bediening op te voeden.

Weinig jaaren daar naa, kwamen zyn Vader en Moeder, met hunne drie Zoonen, waar van hy de tweede was, te *Dublin* woonen. Daar ging hy met naarſtigheid, van eenen ſpoedigen voortgang gevolgd, de *Latynſche Schoolen* door, en oefende zich in de Philoſophie onder eenen beroemden Leeraar van dien tyd. Vervolgens leide hy zich, onder 't beſtuur van eenige geleerde en waardige Mannen, op de *Hebreeuwſche* taal en de Godgeleerdheid toe. Deezen, overtuigd van zyne bekwaamheid, moedigden hem aan om zich tot den Predikdienst te begeeven. Ook beantwoordde hy

volkomen aan de opgevatte verwagting: want het leedt niet lang, naa dat hy zich aan dat werk overgegeeven hadt, of hy verkreeg zeer groote agting, zelfs by de zulken, die 'er allerbest over konden oordeelen. Hy werd met oogmerk van eene verdere bevordering verzogt; om den Predikdienst gezetlyk waar te neemen in eene vergadering van *Protestantsche Dissenters*, toen by een komende in *New-Rouw*. Zyne Leerredenen waren zo aangenaam, en zyn gedrag was zo stigtlyk, dat hy, binnen weinig maanden, van hun met de grootste genegenheid en eenpaarigheid beroepen, en op den 13 December 1716 plegtig aangesteld wierd tot Amptgenoot van den Weleerwaardigen Mr. NATHANAEL WELD.

De Doctor leide zich in dien tyd zeer ernstig toe om den aart en de pligten van het Ampt, waar in hy getreeden was, te overweegen. — Hy merkte den Heiligen dienst aan als een stand, die niet alleen aanzienlyk, maar ook werklyk is: dat dezelve geenzins zyn moet een ledig en gemaklyk leeven; maar eenen arbeidzaamen en nutten dienst vereischen. Hy hadt zich ook in denzelven niet begeeven uit wereldsche inzigten; maar uit eene opregte begeerte om de gaaven, die GOD hem geschonken hadt, aan te leggen tot bevordering van het heil van onsterflyke Zielen, en om dienstbaar te zyn aan de belangen van waarheid, vryheid, Godsvrugt en deugd in de wereld. Met zulke bemoedigende uitzigten, vervulde hy zeer naarstig en getrouw de pligten van zyn Ampt, gelyk het eenen Dienaar van CHRISTUS betaamt. Door zynen onvermoeiden vlyt in het leezen en onderzoeken, en de groote vordering die hy maakte in alle nutte Kunsten en Weetenschappen, die naderhand in zyne Schriften over verschillende onderwerpen gebleeken is, verkreeg hy eene hooge agting niet alleen by zyne Vrienden en Toehoorders; maar ook in de geleerde wereld onder lieden van allerlei rang en benaaming.

Als Leeraar was hy zeer aangenaam. Zyne Leerredenen die hy voor den Predikstoel opstelde, waren duidlyk, net en nuttig, en even zeer geschikt om het verstand te overtuigen als om de harten te raaken. Hy behandelde de Verschilstukken met zedigheid, gemaatigdheid en bescheidenheid, en hieldt in de Leerstukken der Openbaaring zich aan de eigen woorden der Openbaaringe zelve.

Dan zyn werk bleef niet alleen bepaald tot den Predikstoel. Al vroeg in zyn leeven, kwam hem eene gelegenheid voor, die hem de pen deedt opvatten in eene zaak, waar

waar in hy naaderhand zeer uitmuntend en beroemd geworden is. Eenige Schryvers van geene geringe bekwaamheid tragten, met een slim beleid en allen yver, het Christendom te ondermynen, en 't zelve als een enkel bedrog ten toon te stellen. De Doctor bevlytigde zich, om dat onderwerp, met alles 't geen die Schryvers tegen 't zelve te berde bragten, te overweegen. En, naa een zeer nauwkeurig en bedagtzaam onderzoek meer en meer volkomen overtuigd zynde van de waarheid en Godlyken oorsprong zo wel, als van de groote voortreflykheid van de Leere van het Christendom, en de aangelegenheid daar van voor de deugd en het welzyn van de menschen, gaf hy antwoordden aan verscheide Schryvers, die van tyd tot tyd in die zaak te voorschyn zyn gekomen, in het licht, die zeer hoog geagt en in 't algemeen gerekend wierden onder de beste verdeedigingen van het Christendom. Onder deeze munt uit zyne *Beschouwing van de voornaamste Schriften der Deisten* &c.

Hy verrigtte deezen buitengewoonen arbeid niet enkel in den bloei en kragt zyns leevens. Zyn yver voor de zaak van den Godsdienst liet hem geene ruste toe, zelfs wanneer hy hooge jaaren bereikt hadt: want, nog maar vier jaaren geleeden, aangetast zynde van eene zeer hevige koorts, van welke niemand dagt dat hy hersteld zou worden, wenschte hy egter, hoewel met gewillige onderwerping aan de bestellingen des Allerhoogsten, dat zyne dagen nog een weinig verlangd mogten worden, op dat hy de laatste hand mogt leggen aan een Werk, dat hem veel meer moeite en arbeid gekost heeft, dan eenige van zyne andere Schriften, en hy hoopte dat het voor de wereld nuttig zou zyn, gelyk hy het zich voorstelde als het laatste Werk, waar hy zich zou inwikkelen. Dit Werk kwam ook naaderhand te voorschyn onder den tytel. *De Noodzaaklykheid en Nuttigheid van den Geopenbaarden Godsdienst, getoond uit den Staat van den Godsdienst in de oude Heidensche Wereld, byzonderlyk ten aanziene van de kennis van den eenigen waaren God; eenen regel van zedelyke pligten: en eenen staat van toekomende belooningen en straffen: waar by gevoegd is eene inleidende verhandeling over den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst* (*). Een Werk in de daad verbaazende, aangemerkt zynen hoogen ouderdom en zwakheden, als mede van wegen de groote verscheidenheid van al-

(*) Van dit Werk is reeds een gedeelte in 't Nederduitsch vertaald, en uitgegeeven.

alle die boeken, die hy daar in, en doorgaans in het oorspronglyke, aanhaalt. Ook werd zyne verwagting, door het genoegen; met welke het in de wereld ontvangen is, niet te leur gesteld. Door zyne Schriften, verwierf hy zich eenen onsterflyken naam.

Twee *Univerfiteiten* in *Schotland* vereerden hem met getuigenisfen van hunne groote agting voor zyne verdiensten; uit aanmerking van zyne bekwaamheden en diensten der Christen-wereld gedaan. *Glasgow* met hem op te draagen den eeretrap van *Meester der Vrye Kunsten*, die, volgens de orde van dat *Collegie*, eene voorbereiding was, om hem tot de waardigheid van *Doctor in de Godgeleerdheid* te verheffen; die hem, ondertusschen, op de allerbeleefdste wyze opgedraagen werd door de *Univerfiteit* en het *Konings Collegie* te *Aberdeen* in 't jaar 1739.

Deeze uitmuntende bekwaamheden als Leeraar en Schryver gingen vergezeld van eene beminnelyke gemoedsgesteldheid en een voorbeeldig leeven. De edelste en verhevenste denkbeelden van GOD, en de Godlyke volmaaktheden, maakten zyne Godsvrugt schoon leevendig en vuurig, vry van bygeloof en geestdryvery. — Zyn berusten in en overgeeven aan den wille van zynen Hemelschen Vader is geoefend geweest, door veele waare beproevingen en tegenheden, die hy met eene stille onderwerping en recht Christlyke Lydzaamheid en Kloekmoedigheid verdraagen heeft. Zyn geheel gedrag en wandel werd bestuurd door de gronden en regelen van dien Godsdienst, dien hy zo deftig en manlyk wist te verdeedigen. —— In zyn byzonder leeven was hy zeer geregeld en omzigtig. Offchoon hy van eene leevendige en driftige gesteldheid ware, droeg hy egter zorg, door het oefenen van eene gezette waakzaamheid over zyne gemoedsbeweegingen, dat die zich nimmer ontdekte in eenig onbetaamelyk bedryf: ook was hy maatig in alle dingen. — Ten opzigte van den Naasten in nauwere of ruimere betrekkingen regelde hy zyne daaden. —— Hy was kloekmoedig en standvastig van geest, en door deeze aangenaame gemoedsgesteldheid was hy altoos dezelfde Man, en kon nimmer door eenig verzoek bewoogen worden om aan te gaan tegen dat geene, waar van hy in zyn gemoed overtuigd was, en dat hy als zyn pligt aanmerkte. Hy was een Man van groote deftigheid, en opregtheid, hy wist niet te vleijen, noch te veinzen. Zyn gedrag was egter zeer voorzigtig en bescheiden, ook droeg hy altyd zorg om niemand, buiten noodzaak, eenig onge-

noegen te geeven. Voor een' Man van zyn arbeidzaam en afgetrokken leeven hadt hy groote kennis van de Wereld, die hem van groot nut was, en in ftaat ftelde om goeden raad te geeven aan de geenen, die hem daar om verzogten in gewigtige en duistere gevallen.

Het is aanmerkelyk, dat, fchoon de koorts, waar van te vooren gemeld is, hem zeer verzwakt hadt, hy nogthans zyne voorige kragten niet alleen wederkreeg, maar ook eene vlugheid en fterkte gevoelde, welke hy in veele jaaren niet gehad hadt; zo dat hy nu zynen openbaaren dienst met meer kragt en leevendigheid kon verrigten, 't welk met groot genoegen aanfchouwd wierd van een ieder, die denzelven bywoonde. En hy kwam de vermoeijing van den openbaaren dienst veel fpoediger te boven, dan te vooren, zo dat zyne jeugd, in zeker opzigt, wederom vernieuwd werd. Deeze verandering fcheen hem eene foort van wonderwerk.

Deeze verbeterde ftaat van gezondheid duurde eenige maanden, wanneer hy eenige ongefteldheid gevoelde, welke men dagt de voorbode te zyn van een zeer pynlyk, en op zekere tyden wederkomend, ongemak. Egter verdween deeze vrees door goeden raad en gepaste hulpmiddelen. Maar dewyl hem geraaden was veel te wandelen, als zynde voor hem de beste oefening, vatte hy, op eenen mistigen dag, eene koude, welke hy verzuimde, en die zich op zyn borst zette, waar door eene ontfteeking op dezelve veroorzaakt werd. En toen, niettegenftaande alles wat kunst en tedere zorg kon toebrengen, wierd welhaast zyn week en zwak geftel, door deeze ziekte, overwonnen. Maar zyne verftandige vermogens bleeven tot zynen dood toe leevendig en onverminderd. Hy ftelde zich den dood vastlyk voor oogen, en hadt geene gedagten dat hy van die ziekte zou herfteld worden, fchoon zyne vrienden, als hy eenige verligting kreeg, zich daar mede vleiden. Met een opgeklaard verftand en een welgefteld bedaard gemoed gaf hy bevelen, aangaande 't geen hy dienftig oordeelde, om gedaan te worden; en befteedde vervolgens zynen tyd in de hertlykfte vermaaningen aan de geenen, die by hem waren, en in het verheerlyken van de wysheid en goedheid der Godlyke Voorzienigheid, omtrent hem. Hy zeide dat de weldaaden, die GOD hem beweezen hadt, te veel waren, dan dat ze opgeteld konden worden, en offchoon hy met verfcheide tegenheden hadt moeten worftelen, hy vertrouwde, dat dezelve by de uitkomfte weezenlyke zegeningen

voor

voor hem geweest waren. Hy betoonde eene zeer groote nedrigheid in de erkentenis van zyne menigvuldige gebreken en zwakheden. „ Wat anderen ," zeide hy, „ van my ook denken moogen, ik, die reede genoeg hebbe om my zelven het best te kennen, ben bewust van de geringe vordering, die ik in waare deugd en heiligheid gemaakt heb, en ook ten aanzien van kennis en geleerdheid, in vergelyking van het geen ik had konnen doen, indien ik my met meer zorgvuldigheid bediend hadde van mynen tyd, en de middelen en gelegenheden die my verleend zyn." Zo laag ſtondt deeze vroome Man! En allerootmoedigst eerbiedigde en roemde hy den rykdom der Godlyke Genade in CHRISTUS JESUS. „ Ik ," zeide hy met eene zigtbaare beweeging van zyn gemoed, „ geeve met mynen ſtervenden mond getuigenis aan de waarheid van het Christendom. De dierbaare beloften van het Euangelie onderſteunen en vertroosten my. Die alleen geeven eene waarachtige geruſtſtelling in een ſterfuur. Ik ben niet bevreesd voor den dood. Het Euangelie van CHRISTUS verheft my boven de vreeze daar van: want ik weete, dat myn Verlosſer leeft, en dat, wanneer dit aardſche huis onzes tabernakels zal geſloopt worden, wy een gebouw by GOD hebben, een huis niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de Hemelen."

Een weinig tyds voor zyn ſterven rechte hy zich op, en nam, met eigen handen, nog iets tot verkwikking, en ging wederom bedaard nederleggen om te rusten: waar na hy, in minder dan zes minuuten, zonder eenige worſteling of ſtryd, zonder eenig zugten of klaagen, zyn leven in vrede eindigde en ontſliep in den Heere. Dit viel voor op den 16 January 1767. En dus in het 75 jaar zyns Ouderdoms. Meer dan 49 jaaren hadt hy in den dienst der Kerke te *Dublin* beſteed.

De Huis-bybel der Christenen, of het O. en N. Testament, met oordeelkundige Aantekeningen, onder het opzicht en met byſtand van beroemde Godtgeleerden; verzameld en opgeſteld, door EGBERT BUYS. *Eerſte Deel, Eerſte Stuk. In 's Gravenhage by* J. Thierry 1768. *Behalven het Voorwerk* 312 *bladzyden in groot quarto.*

DE Aentekeningen die in dezen Huisbybel, welke den volkomen Tekst bevat ter opheldering van deze en gene plaetzen dienen, zyn, gelyk ons de Voorreden meld, ge-

gedeeltlyk getrokken uit de geleerde Schriftverklaringen van de beste en zuiverste Bybel-Uitleggers, in de Latynsche, Engelsche, Fransche en Hoogduitsche Taalen; en gedeeltlyk byeengebragt, met behulp, en onder het opzicht van waerdige en zeer geachte Leeraeren der Hervormde Kerke. Ze zyn meerendeels van die natuur, dat ze, naer het hoofdbedoelde des Uitgevers, in de Christelyke Huisgezinnen met stichting gelezen konnen worden. Het tegenwoordige Stuk behelst de twee eerste Boeken van Moses. — Zie hier, tot een voorbeeld, de aenmerking op het laetste vers, of het slot van 't eerste Hoofdstuk van Genesis.

„ Dit vers steldt ons de Godtheidt voor als eene Pauze maakende, (welk eene ontzaghelyke Pauze!) en na dat zy haare Werken, naar de Regels der oneindige Wysheid op nieuw beschouwd had, dezelve volmaakt goed, schoon en gepast verklaarende. Elk Deeltje was door de Almacht op zyne eige Plaats gesteld; elk Schepzel was begaaft met alle de Volmaaktheden, die voor zyn Geslacht en Staat gevoeglyk waren; alles te saamen een prachtig en groots Stelzel uitmaakende, welks Deelen van alle zyden saamen spanden om het Geheel te onderschraagen, te verçieren, en heerlyk te maaken. Wat zegt gy dan waanwys Wysgeer! verwate *Sterveling!* verachtelyke Aardworm! Durft gy nog op het Werk der Schepping vitten, en het Getuigenisse tégenspréken van Godt, die alleen met een Opslag van zyn Oog de gantsche Natuur doorziet, en de Réden weet waarom alle Dingen dus en niet anders geschapen zyn! Wy zien maar een zeer klein Gedeelte van het Ontwerp der Almacht, en kunnen met het Dieploot van onze bepaalde Réden, de Afgrond van Gods Wysheid niet peilen. Wanneer wy in een stip des Tyds, door de oneindige Ruimtens kunnen doordringen, en Waerelden op Waerelden beschouwen, die maar één Geheel-al uitmaaken; dan en eerder niet, zullen wy eenigzinds in staat zyn om te oordeelen van de Betrekking die het eene Deel tot het andere heeft, en als wy deeze Betrekking eens begrypen, zullen wy Godt, met diepe Verwondering en Eerbied na zeggen,

Al wat Godt gemaakt heeft, IS ZEER GOED.

zonder met onze Gedagten te rug te tréden tot den eersten Dag der Schepping, en te toonen hoe de Voortgang van den Almachtigen, in alles bestaanbaar was met zyne oneindige Weldaadigheid en Wysheid, zo zullen wy ons bepaalen tot het betoogen der Welvoeglykheid, van

't for-

't formeeren van den Mensch, op den zesden dag. Geene van de voorige Dagen scheen zo gepast als deeze, om dat op denzelven alles geschikt was tot zyn Gemak en saamen werkte tot zyn Vergenoegen. Het Licht had alreede den Dampkring doordrongen, de Plantgewasfen met de schoonste Verwen geschakeerd, en de Voorwerpen zigtbaar gemaakt. De Lucht was gezuiverd van haare schadelyke Dampen, door de werking der groote Lichten; de Wateren waren geschikt om door Uitwaasemingen, en den Dauw des Hémels, door Bronnen en Rivieren der Aarde, in zyne Behoeftens te voorzien; de Oppervlakte van het Aardryk was vastgemaakt om zyne Beweegingen behulpzaam te zyn, en met Kruiden overdekt, om zyn Gezicht te bekooren, zyn Reuk te streelen, zynen Honger te stillen, en zyne Gezondheid te bevestigen, het Azuur gewelf boven zyn Hoofd was vercierd met Lichtwaerelden, om de Afwisselingen van Arbeid en Rust te onderscheiden, en het Verschiet der Saizoenen te veroorzaaken, dat zo noodig is om Verscheidenheid van Vermaak te verschaffen. De Zeên, de Lucht en de Aarde waren wel voorzien van Dieren, onderworpen aan zyn Bevel, geschikt tot zynen Dienst en Geluksstaat; toen was het en niet eerder, dat de Mensch, saamen gesteld uit dierlyke Klei, opsprong uit zyne Moeder de Aarde, om een Vriend van Godt zynen Maaker te zyn. Als dan de gepastheid van eenen Dags Werk, in de schaale der Schepping zo groot schynd, zo kunnen wy niet twyffelen, of al het overige zal het Merktéken der Goddelyke Wysheid, op dezelfde wyze, ingedrukt zyn."

Men vind 'er ook Aentekeningen van eene andere natuur, betrekkelyk tot Taelkunde, Oudheidkunde enz.: doch een volgend Stuk zal ons wel aenleiding geven, om een en ander stael van dien aert mede te deelen; waerom wy 'er voor tegenwoordig niet op staen blyven.

Samenspraak tusschen een Landheer en zyn Bruiker, over de tegenwoordige Sterfte onder het Rundvee. Door een Liefhebber van Nederland. Te Utrecht by S. de Waal. *Behalven de Voorreden 42 bladzyden in octavo.*

GEmoedelyke Samenspraken, door een welmenend Schryver opgesteld, betreffende de Sterfte onder 't Rundvee in 't algemeen, de Oorzaek dier Plage, en 't rech-

rechte middel, om van dat en andere Oordeelen bevryd te worden. Ze dienen om Neerlands Inwoonderen op te wekken tot het erkennen van des Heren hand in dezelve, tot het bezeffen van de grootheid hunner Overtredingen, en de noodzaeklykheid ener ongeveinsde Bekeering: waer omtrent ze denkbeelden behelzen, die uit een goed hart schynen voort te komen.

De Predicatie van 't Lang-Hayr, gedaan door een voornaam Godgeleerde binnen een aanzienlyke Stad. By verscheiden te bekomen, 44 bladzyden in groot octavo.

DEze Predicatia is gedaen door den *Eerwaerden* JACOBUS BORSTIUS, *Dienaer des Goddelycken Woords binnen Dordrecht*, en eerstmael *gedruckt in 't Jaer onzes Heeren* 1645. Dezelve is betrekkelyk tot het bekende verschil in die dagen, over het Lang Hair der Mannen; toen men hevig twistte over het voorstel; „ Of het den Mannen geoorloofd was, het hair te laten wassen, zo dat het op de wangen, over den kraeg, op den rug en schouders honge; dan of men gehouden ware het zelve op den kam af te scheren, of ten minste dermate op te korten, dat het zo ver niet reikte als boven gemeld is." De Eerwaerde *Borstius* had in dien tyd, onder anderen, ene Leerreden gedaen over 1 Cor. XI. 14; welke opzetlyk geschikt was, om het dragen van zulk lang hair, als ongeoorlofd, tegen te gaen. Deze Leerreden door hem welmenend, zo we vertrouwen mogen, volgens zyne manier van denken, en den spreektrant van dien tyd, niet ongeschikt opgesteld, had niet weinig geruchts gemaekt; en inzonderheid aenleiding gegeven tot deze en gene gesprekken ten zynen nadeele, dat hem bewoog dezelve in openbaren druk te doen verschynen: 't welk in die omstandigheden niet oneigen geacht kon worden. — Maer zo gepast als men het uitgeven dezer Predicatie in dien tyd mogte oordeelen, zo vreemd moet derzelver herhaelde uitgave in onze dagen voorkomen; daer dit verschil geen plaets meer heeft, en men elkander, over de mindere of meerdere lengte van 't Hair, geenzins lastig valt. 't Is waer, men heeft 'er, waerschynlyk om de uitgave kwanswyze tot onzen tyd betrekkelyk te maken, een half bladje bygevoegd, onder 't Opschrift van *Aanmerking wegens de Hairen*; doch dat niets wezenlyks behelst, en nog al inzonderheid schynt te doelen, op het Hoofd-

Hoofd-kapzel der Vrouwen; dat buiten het oogmerk van zyn Eerwaerden in dit geval is: nadien zyne Leerreden eigenlyk ſlaet op het Lange Hair der Mannen; waerom hy ook ſlechts ter loops van het Hoofd-verçierzel der Vrouwen gewag maekt. — Zie hier 't geen zyn Eerwaerde deswegens meld, dat op onzen tegenwoordigen tyd overgebragt zou konnen worden; waerom wy 't, ten gevalle van zommigen onzer Lezeren, by deze gelegenheid, zullen mededeelen.

De Eerwaerde *Borſtius* aengemerkt hebbende, dat het Lang Hair den Mannen en niet den Vrouwen te verbieden zy, laet zich echter vervolgens, ook met opzicht tot de Vrouwen, indezervoege hooren. —— „ Vrouwen mogen en moeten lang hair hebben, en dat noit laten affcheren, 't en zy in dringende nood; zo moeten ze daarom ook eenigen tyd beſteden in dat te kemmen ende rein te houden en vlegten, om haar hooft bekwamelyk daar mede te dekken, want daar toe is 't haar gegeven. Die dan haar wangen ende aangezigt daar mede behangen en bedekken, en alzo haar hooftdekzel op haar ſchouderen laten hangen, en rontom haar aangezigt waijen, die misbruiken het tot een ander einde, als 't haar van God gegeven is; welk misbruik zy ligtelyk konnen bemerken, als haar zomtyds de lokken over de ogen en in de mont waijen: ook bederven die Gods werk, die het hair over de paruikyzers zo rekken, trekken en tormenteeren, dat 't ontwortelt zynde, uitvalt voor den tyd: gewisſelyk indien den hooftſchedel en de hairen van deze pronkſters ſpreken konden, en haar voorſtelden de vrage van den Duivel, die hy door de twe bezetenen Gergeſenen Christo voorwierp: *Zyt gy gekomen om ons te pynigen voor den tyd?* Matth. VIII. 29. Haar conſcientie zou een affirmative of toeſtemmige antwoordt geven: want zy pynigen haar hooft, ende maken het kaal en out voor den tyd. En dat de vrouwe en dogters van grote ſtaat hier op inbrengen: indien zy geen lange lokken en bleſſen hadden, wat ze dan op haar hooft zouden zetten, om dat te verçieren na haren ſtaat? die zwarigheid is klein, en die questie zou een verſtandige vrouw wel konnen ontknopen, of los-ſnyden zonder ſcherp ſweert. Want indien de Heer en de knegt, de Burgermeester en de burger, de Hopman en ambagtsman, ja de Prince en de ſtalknegt (die van zeer verſcheiden ſtaat zyn) haar hooft met eenerley ſlag van hoet dekken, alleenlyk dat de een wat kostelyker is als de ander; waarom zouden de Juffrouwen juist een ander kapzel

moe-

moeten dragen, zonder dekzel. En zo de Juffrouw vreest dat ze al te zeer na haar dienstmaagt zou gelyken, en al te slegt schynen, indien zy een kap of een huive droeg: waarom belgt zy haar dat dan niet, dat haar man of haar vader na de knegt gelykt door den hoet! En is zy niet bevreest dat het haar reputatie zal verminderen, dat zy den peerden en leeuwen niet heel ongelyk is, als zy door haar lokken en blesfen de hangende manen van die beesten schynt na te bootzen? Maar hier van willen wy nu niet breeder spreken, als zynde buiten ons opzet: het is ook kwaat twisten met vrouwen over vrouwelyke zaken".

Medical Transactions, published by the College of Physicians in London. Vol. I. London, printed for S. Baker *and* J. Dodsley. 1768.

Geneeskundige Verhandelingen, uitgegeeven door het Collegie der Geneesheeren in Londen, Iste Stuk. Londen, 1768. *groot Octavo,* 472 *bladzyden.*

HEt oogmerk, met deeze Verhandelingen, is de kennisse der Geneeskunde bevorderlyk te zyn, door het byeenvoegen en uitgeeven van Waarnemingen en Opmerkingen van Mannen die de Geneeskonst oefenen, aan het Collegie medegedeeld, en van het zelve nuttig geoordeeld om gemeen gemaakt te worden. En aangaande dezelven wordt gezegd: Het Collegie verlangt wel meest zodanigen, welken de beschryving der ziekten en de uitwerkingen der Geneesmiddelen verklaaren en bekragtigen; doch men zal ook andere schriften aanneemen, welken, op eenige wyze, tot geneeskundige onderwerpen betrekking hebben. En schoon zeldzaame en ongewoone gevallen hunne nuttigheid kunnen hebben, zal hier aan echter de voorrang niet gegeeven worden, om dat men met deeze Verzamelingen wat meer beoogt dan enkelyk de nieuwsgierigheid der Lezers te begunstigen. In de beschryvingen van byzondere gevallen van gemeene ziekten of gewoone uitwerkingen van Geneesmiddelen, verzoeken de Leden van het Collegie alleen het byzondere te melden, zonder een verdrietige beschryving van de gemeene verschynzelen, welken ondersteld mogen worden een iegelyk bekend te wezen, 'er by te voegen. Zy wenschen ook, dat men niet alleen gelukkige en voorspoedige genezingen, maar ook ongelukkigen en kwaa-

lyk geslaagden opgeeve; om dat de laatstgemelden dikwils niet minder leerzaam zyn dan de eersten. Laatstlyk verklaart het Collegie, niet in te staan voor de zekerheid van al wat in deeze Verhandelingen voorkoomt, of eenig gezach aan dezelven te geeven.

Volgens dit ontwerp, 't welk niets anders dan wat goeds kan doen verwagten, ziet men nu dit eerste Stuk in 't licht koomen, waar in een aanmerklyk getal van waarnemingen en opmerkingen, de Geneeskunde aangaande, gevonden worden; welken, schoon niet alle van evenveel gewigt en nut, 't welk in zulk eene verzameling niet kan vallen, in 't algemeen, aan verscheide deelen der Geneeskunde eenig licht byzetten, en waardig zyn geleezen te worden.

Met het begin wordt een breedvoerige beschryving gegeeven van Aanmerkingen op het Put-Water van Londen, en hoe men het zuiverste water kan bezorgen, door W. HEBERDEN, M. D. Alles door Proeven betoond en bevestigd. Hier op volgt een' verklaaring van de *Elephantiasis* of Lazery, zo als dezelve op Madeira gemeen is, door TH. HEBERDEN, van Madeira, en van deszelfs broeder, W. HEBERDEN aan het Collegie medegedeeld. Om dat dit gebrek zelden in Engeland, gelyk ook in Holland, in zyn eigenlyke aart, maar voornaamlyk in warmer Gewesten gezien wordt, kan deeze Verhandeling met nut geleezen worden, om 'er zich een denkbeeld van te maaken. In eenige Waarnemingen, aangaande de *Ascarides*, of Aars-maaden, wordt een purgeermiddel uit Rhabarber en Cinnaber, van elk een halve drachme, aangeraaden, om deeze wormen af te dryven, met een deel slym, waar in zy huishouden en zich beweegen; om dat 'er niet zo veel slym afkoomt zonder de Cinnaber, en de slym de wormen medesleept, wordt ze by de Rhabarber gevoegd.

Waarnemingen van Kankergebreken, door M. AKENSIDE, Med. Dr. enz. Hier in wordt gesproken van de werking van sommige byzondere middelen op deeze gezwellen en zweeren, als de *Solanum*, de *Cicuta*, en de *Kwik-sublimaat*. Doch het schynt ons toe, dat de Doctor het onderscheid tusschen Kanker en andere langduurige gezwellen, niet genoeg kent, of niet genoeg in aanmerking neemt, waarom men op zyne waarnemingen minder staat kan maaken. Dezelfde Schryver raadt, in een andere Verhandeling, het gebruik van de Ipecacoanha, in de krampagtige Aamborstigheid. In een zwaar overval geeft hy ten eerste een scrupel, en

en vervolgens om den anderen dag een half scrupel of vyf greinen. Witte Zwellingen der Gewrigten zegt hy geneezen te hebben door een groote Spaansche-Vlieg-pleister, om het geheele gewrigt gelegd, terwyl inwendig ook eenige middelen tot verbetering van het gestel gebruikt werden.

Men vindt ook onder deeze Verzameling een vry uitvoerige Verhandeling over de Werking van de Kwik in verschillende ziekten, door E. BARRY M. D. Deeze wordt geoordeeld voornaamlyk af te hangen van de zwaarte en deelbaarheid van dit middel, gelyk ook wel van anderen voorgesteld is. De Waarnemingen en opmerkingen van den Heer PLENCK, aangaande de werking van de Kwik op de kwylvaten, begunstigt dit gevoelen niet (*).

De Heer N. MUNCKLEY, M. D. geeft zyne behandeling en Geneeswyze op van het gebrek in de Slokpyp, welk belet dat het voedzel in de Maag kan doorgaan: dezelve bestaat eeniglyk in het aanleggen en toedienen van Kwik; als het geval nog niet zeer zwaar is, niet zo veel dat 'er kwyling door verwekt worde, doch tot den hoogsten trap geklommen zynde, ook met kwyling. Hier door betuigt hy sommige Lyders merklyke verligting aangebragt, en sommigen geneezen te hebben.

Van Doctor G. BAKER koomen hier verscheide langwylige Verhandelingen voor, aangaande het Kolyk van Poitou. In de eerste onderzoekt hy de oorzaak van het Land-Colyk van Devonshire, in 't algemeen toegeschreeven aan het drinken van Appeldrank; doch hy beweert tegen Doctor HUXHAM, dat dezelve niet is een grof, wezenlyk zuur zout of wynsteen, welk in het uitgeperste sap der Appelen, om 'er Cider of Appeldrank van te maaken, overvloedig is, terwyl het nog niet gegist heeft; maar gesteld moet worden in de Lood-deelen, welken in de bereiding van de Cider, onder dezelve geraakt zyn, door het pletteren van de appelen en het uitpersen van het sap, in en door werktuigen welken met lood beslaagen zyn, hoedanigen hy bevonden heeft in Devonshire meer dan op andere plaatsen in gebruik te wezen; gelyk hy ook door Scheikundige Proeven lood in die Appeldranken ontdekt heeft. En dit tragt hy naderhand door een Aanhangzel nog te bevestigen. In een volgende Verhandeling tragt hy te toonen, op hoe veelerleie wyzen het vergift van lood, ongemerkt, in 't lichaam kan

(*) Zie J. J. PLENCK, *Methodus nova & facilis argentum vivum exhibendi &c.* Welk Werkje ook in 't Hollandsch vertaald is.

kan geraaken, en het Kolyk van Poitou voortbrengen. In de derde geeft hy een historisch berigt van het krampagtig Kolyk, eigenlyk Kolyk van Poitou genaamd. En geen Kolyk is, by hem, Kolyk van Poitou, dan waar op Stuiptrekking of verlamming der ledemaaten volgt. In een vierde onderzoekt hy de menigerleie oorzaaken waar aan het Kolyk is toegeschreeven, en erkent geene dan het vergif van lood, op een ongemerkte wyze in 't lichaam gebragt. Na zo veel geschrift over deeze ziekte, 't welk byna de helft van dit boekdeel beslaat, vindt men geen woord gemeld aangaande de genezing, 't welk men in een Werk als dit allermeest zou verlangen en verwagten.

De Heer R. WARREN beschryft een geval van een jong Juffrouwtje van agt jaaren, welke na voorafgegaane bezetting op de borst en hoest, verscheide polypeuze samengroeijingen, van tyd te tyd, uit de Longe opgaf, zonder eenig slym of bloed, en waar door zy grootlyks verligt werdt op de borst. Dit duurde langer dan een jaar, en toen begon zy te klaagen over pyn in haar regter hiel. Naar maate deeze pyn toenam, hadt zy minder aanvallen van benaauwdheid op de borst en gaf minder *polypi* op. Men bevondt etter te schuilen aan de hiel, en deeze uitgelaaten zynde, dat 'er been-bederf was aan het Hiel-been. Na de ontlasting van de etter-stoffe (nu meer dan twee jaaren) heeft zy geen' benaauwdheid op de borst gehad, en geen polypeus samengroeizel meer opgegeeven. De *Polypi* worden van den Schryver aangemerkt als een' samengroeijing van slym, in de takken der long-pypen, welker gedaante zy vertoonden, zynde aan het boven eind dik en van onderen als in takjes uitloopende; de meesten waren van twee tot drie en sommigen tot vier duimen lang, wit en ondoorschynende als gestremde melk.

Doctor W. HEBERDEN geeft eenige aanmerkingen over de Vliegende-Pokjes, anders Kristal-pokjes, en by ons van 't Gemeen Steen-Pokjes genoemd. Hy oordeelt het nuttig dezelven te beschryven, om dat ze niet van elk een van de waare Pokjes genoeg onderscheiden worden; en, die ze gehad hebben, zich niet met omzichtigheid voor het gevaar van de anderen hoeden. Na eene beschryving hoe deeze Pokjes aankoomen, voortgaan, de Lyders weinig ziek maaken, en niet gevaarlyk zyn; geeft hy deeze twee kenmerken, om dezelven van de waare Pokjes te onderscheiden. 1. Dat op den tweeden of derden dag na de uitbotting het blaartje aan den top zich reeds vol waterig vogt vertoont.

toont. 2. Dat zy op den vyfden dag al een korst maaken en verdroogen, op welken tyd de waare Pokjes nog geenzins hunne rypheid hebben.

Dezelfde Geneesheer geeft ook een' beschryving van eene Verkoudheid welke in Londen vry algemeen is geweest in Juny en July van het jaar 1767.

Nog koomt voor een' aanpryzing van de *Flos Cardamines*, Water-munt, als een middel tegen Kramptrekkingen, door Dr. G. BAKER. Eenige goede gevolgen van dit middel ondervonden hebbende, in twee gevallen van *Chorea Sancti Viti*, St. Vitus dans, en andere kwaalen met Stuiptrekkingen, raadt hy dit middel verder te beproeven.

Eindelyk wordt dit Stuk beslooten met eenige Vraagen van Dr. W. HEBERDEN, welken, schoon als Vraagen opgegeeven, men wel als zo veele Stellingen van den Schryver kan aanmerken. De eerste is: Of de Koorts-bast, wyl hy noch de Kraamzuivering, noch de Maandstonden opstopt, zelfs niet de kwyling in de Pokjes belet, voor zulk een sterk samentrekkend middel kan gehouden worden, 't welk eenige stoffe van scheiding in 't lichaam zou doen te rug blyven, en de gezondheid benadeelen? II. Of men staat kan maaken op de eigenschap, van sommigen aan de Kamfer toegeschreeven, om pynlykheid in de waterloozing te voorkoomen; nademaal eenige gevallen het tegendeel hebben aangeweezen? III. Of de uitslag by Koortsen, door de warmte en zich in het bed te houden, wordt uitgedreeven; terwyl men by bevinding gezien heeft, dat de uitslag, de Lyders buiten het bed en koel zynde, meerder was dan in de warmte? IV. Of de Jigt zulk een veilig geneesmiddel is van veel andere kwaalen, als gemeenlyk ondersteld wordt; of wel een erger ziekte dan de meesten om welker geneezing zy verlangd wordt? V. Of de Aderlaatingen in Beroerte, welken doorgaans menschen boven den middenbaaren en verder gekoomen ouderdom overvalt, en doorgaans, de purgatien uitgezonderd, met prikkelende en hartsterkende middelen geneezen wordt, niet zeer verdagt gehouden moeten worden?

Dus hebben wy onze Lezers van de meeste Verhandelingen, welken in het eerste Stuk van dit Werk voorkomen, eenig berigt gegeeven, om hun te doen zien, hoedanige zaaken in dezelven bewerkt en uitgevoerd worden, en te doen begrypen datze, van tyd te tyd vervolgd wordende, van merklyk nut voor de Geneeskundigen zullen konnen zyn.

 Kort

Kort Vertoog over het Gebruik der Hulpmiddelen, dienende tot Redding der Drenkelingen; uitgegeeven door een Gezelschap van Utrechtsche Heelmeesters, onder de Zinspreuk Juvenes Diligentia discunt. *Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg *en* A. van Paddenburg. 1769. *In groot Octavo 72 bladz.*

IN dit Werkje worden de Middelen, welken men by Drenkelingen moet en met nut kan aanwenden, om hun het leven te herstellen in een geschikte orde voorgedraagen; zo dat het met vrugt kan geleezen worden van de genen die genegen zyn hier toe, by gelegenheid, een behulpzaame hand te leenen. Doch, wyl 'er niets nieuws of byzonders in gevonden wordt, 't welk niet in andere Schriften van deezen tyd meermaalen is gemeen gemaakt, achten wy het niet noodig 'er iets meer van te zeggen.

Historie en Gedenkschriften van de Maatschappy, tot redding van Drenkelingen, opgerecht binnen Amsterdam 1768. *Eerste Stukje. Te Amsterdam by* P. Meijer 1768. *In groot Octavo* 45 *bladz.*

DEeze Maatschappy, welke reeds algemeene achting en lof heeft verworven, geeft, nu, in dit Stukje by malkander het gene door haar, op verscheide tyden en wyzen, aangaande haar inzicht en oogmerk, is bekend gemaakt. Men vindt hier in de Bekendmaking van de vastflelling der Premie, en waar in aanwyzingen worden gedaan van de beste Middelen, welken men tot herstelling van een Drenkeling kan en behoort in 't werk te stellen. Deeze Bekendmaaking is door verscheide Provinciën en plaatsen, zelfs met medewerking der Regeerders van sommige Steden verspreid, zo dat 'er reeds meer dan 6000 exemplaaren algemeen zyn geworden. Dit heeft ook gemaakt dat door de Magistraaten van Steden, en zelfs de Ed. Mog. Heeren Staaten van het Vorstendom Gelre en het Graafschap Zutphen, door openbaare Ordonnantien, vryheid is gegeeven, verdronkene Lichaamen uit het water te mogen haalen, en in naastgelegene huizen te brengen, zonder voorafgaande beschouwing van het Gerecht, en alle behoorlyke middelen tot derzelver redding te beproeven. En de Maatschappy betuigt, hier, haare dankzegging aan de achtbaare Overheden, voor zulke begunstigende

de medewerking. Hier op volgt een berigt van negentien gevallen van Drenkelingen, welken, door aangewende hulpe, in 't leven hersteld zyn, en waar voor de *Premie* is gegeeven; behalve dat een of twee persoonen dezelve niet geeischt hebben. Doch men voegt 'er by, dat 'er ook gevallen zyn voorgekoomen, waar in alle aangewende moeite vrugteloos is geweest; en dit is geenzins te verwonderen, wyl geen verstandig mensch kan verwagten, dat de voorgestelde middelen in alle gevallen gelukkig zullen slaagen. Met oogmerk om deeze stigting bestendig en van duur te doen zyn, geeft de Maatschappy een Ontwerp van twee middelen, om dit einde te bereiken.

I. „ Eene Intekening te openen by wyze van Tontine, in vier honderd portiën, ieder van 250 guldens, bedraagende te samen een kapitaal van honderd duizend guldens. De Maatschappy zal jaarlyks genieten een vierde in de Interessen, terwyl de overige drie vierden verdeeld zullen worden onder de eigenaars der portiën (ieder pro rato zyn aandeel in deeze portiën) gevestigd op Lyven die als dan in leven zullen zyn. —— Wanneer 380 van deeze Portiën zyn uitgestorven, zullen de eigenaars der overige 20 Portiën, ieder pro rato zyn aandeel in dezelve, onder elkanderen deelen een somma van vyftig duizend guldens, en zal de Maatschappy erfgenaam blyven van de overige vyftig duizend guldens, welk kapitaal haar als dan, ten eeuwigen dage, in eigendom zal toebehooren. —

II. „ Doch wien verkiezen mogt der Maatschappy liever op eenige andere wyze door vrywillige giften te begunstigen, zal zulks vry staan, en kan hy ten dien opzichte, zyne gedagten — te kennen geeven.

„ Dewyl zo lang de Interessen aan de eigenaars der Portiën betaald zullen worden, en mogelyk langer, de uitgaave der stichting merkelyk meerder zal beloopen dan haare inkomsten, verbinden zich de werkelyke tien Directeuren der Maatschappy, hier onder genoemd, voor hun en hunne Opvolgers, om jaarlyks het geen 'er te kort mogt komen te verschaffen, mids zy ook door de Intekenaars en Medehelpers volkomen gemagtigd worden, wanneer de uitgaave minder mogt bedraagen dan de inkomsten, van het overige dier penningen zodanig een gebruik te maaken, als zy zullen oordeelen ten meesten voordeele der Stichting te behooren."

Voorts wordt dit Stukje met de naamen der tegenwoordige tien Directeuren beslooten; en wy twyfelen niet of het zal van alle menschlievenden met aangenaamheid en toejuiching ontvangen worden.

Natuurlyke Historie van Holland. Door J. LE FRANCQ VAN BERKHEY. M. D. *Eerste Deel. Met noodige Afbeeldingen. Te Amst. by* Yntema *en* Tieboel 1769. *Behalven de Inleiding* 513 *bladzyden in groot octavo.*

DE beoefening der Natuurlyke Historie is, buiten alle tegenspraek, ene der aengenaemste en nuttigste Studien, naer de algemene vatbaerheid van 't Menschdom geschikt: en niemand, die 'er enig verstandig denkbeeld van heeft, zal ooit ontkennen, dat ze als dan op ene byzondere wyze aengenaem en nuttig word, voor den Ingezeten van 't een of ander Gewest, wanneer ze bepaeldlyk gaet over het Land, dat hy bewoont, in welks kennis hy 't meeste belang heeft. Dit zo zynde, kan 't niet wel anders dan aengenaem wezen, voor alle onze oplettende Landsgenooten, dat de Heer *le Francq*, wiens opmerkzaemheid en bekwaemheid in dezen tak van Oefening, by de Liefhebbers der Natuurlyke Historie, overbekend is, zich verledigt, om zyne van tyd tot tyd deswegens vergaderde Waernemingen in orde te schikken, en door den druk gemeen te maken. Zyne onderneming, om ene Natuurlyke Historie van Holland voor den dag te brengen, en dus ieder gelegenheid te geven, om alles wat daer omtrent aenmerkenswaerdig is, op ene geregelde manier, te leeren kennen, is zekerlyk lofwaerdig; en men heeft, zo als men uit zyn oogwit, en 't beloop van 't eerste Deel zynes Werks, dat thans het licht ziet, kan afleiden, genoegzaemen grond om te verwachten, dat hy niet ongelukkig zal slagen, en zynen Vaderlanderen hier in wezenlyk dienstig zyn.

Om den Lezer een algemeen denkbeeld te geven, van 't geen hem in dit nuttig Werk te verwachten staet, is 'er aen 't hoofd geplaetst ene uitgewerkte Inleiding; waer in onze Autheur, na een voorafgaend verslag van de loflyke poogingen onzer Landsgenooten, ter aenkwekinge zo van de Wetenschappen in 't algemeen, als van de kennis der Natuurlyke Historie in 't byzonder, zyn bestek kortlyk ontvouwt. Voorts deelt hy in dezelve enige aenmerkingen mede over de uitgebreidheid der Natuurlyke Historie, mitsgaders de regelen, die men in derzelver beoefening in acht behoort te nemen, en welken hy zich voorstelt in dit Werk gade te slaen.

Zyn oogmerk (om dit by deze gelegenheid byzonder te melden,) is, voor af te laten gaen, ene korte Geographi-

sche

ſche beſchryving der Landen en Rivieren van onze Provincie, zo ver dezelve noodig is tot de Natuurlyke Historie van ons Land; en daer by te voegen ene verhandeling over de Lugtsgeſteldheid des Lands. Vervolgens ſtaet hy te handelen over de gegraven Aerdens, de Grondſtoffen en Verſteningen; dan zal hy zich met de Historie en Huishouding der Dieren ophouden, en eindelyk de beſchryving der Plantgewasſen laten volgen: welke orde, ſchoon enigermate buitengewoon, hier gevoeglyk geagt mag worden, uit hoofde van de vorafgaende Geographiſche beſchryving; die den Autheur vervolgens eigenaertig een aenvang doet nemen, niet met het Ryk der Dieren, maer met dat der Delfſtoffen. In dit alles heeft hy ten doelwit, niet ſlechts ene bloote optelling der voorwerpen, en ene lyst van derzelver namen en kentekenen, maer ene eenvoudige en tevens, zo veel hem mogelyk is, vermaeklyke beſchryving te geven, van 't geen hy ten aenzien van de drie Ryken der Natuure in Holland heeft ondervonden, of uit de Schriften van beroemde Mannen aengetekend; zonder zich aen ſtroeve regelen te verbinden. Ook belooft hy, by voorkomende gelegenheden, telkens gulhartig te zullen mededeelen, het geen hy in 't bereiden, bewaren en verzamelen der voorwerpen heeft ondervonden; om de Liefhebbers, die het als byzondere konstgrepen en geheimen aenmerken, in ſtaet te ſtellen, om 'er zich van te konnen bedienen.

Achtervolgens deze ſchikking neemt dit eerſte Deel een aenvang met de Geographiſche beſchryving van *Zuid*- en *Noord-Holland*. Dezelve behelst ene beknopte en zeer geleidlyke optelling van de onderſcheiden Landen, volgens de gewoone verdeeling; met melding van derzelver ligging, uitgeſtrektheid, voornaemſte Steden, Heerlykheden en Dorpen; als mede, 't geen in dezen byzonder ter zake dient, van de verſchillende gronden, welken men hier en daer ontmoet; waer door deze en gene Landen voor onderſcheiden ſoorten van voortbrengzelen best geſchikt zyn. Dit gedeelte, ſchoon niet veel byzonders behelzende, dat niet te vinden is in de beroemde beſchryving van den *Tegenwoordigen Staet van Holland*, waer in dit onderwerp breedvoerig behandeld word, heeft echter zyne nuttigheid; als ene zeer wel geſchikte handleiding, om zich in 't kort een regelmatig denkbeeld van 't voornaemſte, dat opmerking verdient, te vormen.

Aen deze beſchryving van de Landen is vervolgens gehecht een byzonderer bericht van de Hoofdrivieren, en de

daer uit oorspronglyke Wateren, Meeren, Plassen, Vaerten enz. die Holland besproeien. —— Hier in komt eerst en vooral in aenmerking de *Rhyn*; welks oorsprong, loop en uitwatering, zo oudtyds als heden, nauwkeurig nagegaen word. De Autheur heeft 'er in Plaet bygevoegd ene afbeelding van den oorsprong des Rhyns uit het Werk van *Scheuchzer*; en zo ook ene eigen afbeelding van deszelfs gestuiten middelsten uitgang tusschen Katwyk en Noordwyk. By die gelegenheid laet hy zich hier in 't breede uit, ter verdeedigínge van het gevoelen, dat de Rhyn oudtyds by Katwyk in Zee geloopen heeft, met oplossinge der voornaemste bedenkingen, welken daer tegen in gebragt worden: dat hem ook aenleiding geeft om te gewagen van de ontdekte overblyfzelen van 't Huis te Britten, en ene tekening mede te deelen, zo als dezelven zich aen hem vertoonden, in den jare 1752. — Dit, by wyze van buitentred, afgehandeld hebbende, op ene manier, die der overweginge wel waerdig is, vervordert hy zyne beschouwing der Rivieren, met het naspooren van den loop der *Maze*, *Merwe*, *Lek*, *Ysfel* en de overige Rivieren van Holland. In de ontvouwing hier van doet hy ons niet alleen de strekking dezer Rivieren opmerken, maer vestigt te gelyk onze aendacht op de verscheidendheid van de gronden der Landen, die ze bespoelen, voor zo verre dezelve van den loop dezer Rivieren afhangt. —— Daer mede is verknocht ene korte beschryving van den aert onzer Zee-Stranden, tusschen de twee oude oostlyke en westlyke uitloopen des Rhyns, thans genaemd den mond der *Maze* en den *Vliestroom*: met een nevensgaend bericht van de uitwerking der Ebbe en Vloed op onze Stranden en Binnenwateren. —— Voorts gaet onze Autheur over om te handelen, over de Zeeboezemen, Meeren, Poelen, Moerassen, Beken, Fonteinbronnen en Minerale Wateren in Holland.

Ten aenzien der *Minerale Wateren* merkt hy hier byzonder aen, dat ze, hoewel niet overvloedig, echter ook in Holland gevonden worden. Meest alle onze Duinbeekjes, zegt hy, hebben dit gemeen, dat zy enige yzer-en okerachtige kracht bezitten; zo uit hoofde van de yzerdeelen, die zich in 't Duinzand en de Geestgronden bevinden, als ter oorzake van de zuure en zwavelachtige stoffen en vitrioolgeesten in onzen Dampkring, die op de Yzerstoffen vat hebben. Hy twyfelt ook niet, of men zou, zo men 't 'er op toelei, meer byzonderheden van die natuur in ons Land ontdekken. De bekende Bronwel van Vinaen bezit,

vol-

volgens zyne eigen ondervinding, ook een zekeren trap van Minerale krachten. Dit onderwerp geeft hem aenleiding, om met een kort woord gewag te maken van de Bron, by *Plinius* gemeld, welker water den Krygsknechten van *Germanicus* schadelyk was. Dit Bronwater was, zyns oordeels, vermengd met enige zouten of mineraelstoffen; en de Bron zelve, thans onbekend, was waerschynlyk naby het Land van Utrecht, naer den kant van Amersfoort of het Gooiland; daer men meer Mineraelstoffen en Yzer, ja zelfs Vitrioolstoffen vind, dan elders aan of onder Hollands grenzen. Ten laetste onderricht hy ons hier ook nog, dat de ontdekking der zogenaemde Wonderbron, voor enige jaren by Heilo, niet anders dan een louter bedrog geweest is.

Op deze beschouwing van Holland, zo ten aenzien der Landen als der Wateren, volgt verder ene Verhandeling over de Lugtsgesteldheid dezer Provincie, den trap van Hette en Koude in dezelve, de uitwerkzelen der Jaargetyden aldaer, mitsgaders de waterachtige Verhevelingen, die men 'er ondervind. Hier nevens gaet een dergelyk Vertoog wegens de Lugtverschynzelen, die 'er door de waterachtige en vuurige Verhevelingen veroorzaekt worden; waer by gevoegd zyn enige waernemingen rakende de Aerdbevingen hier te Lande. En dit onderwerp word ten laetste besloten met een bericht, betreffende de Winden, met opzicht tot het geen daer omtrent in Holland aenmerkelyk is, als mede van de Hoozen en Wind-dooren of Houwmouwen, die 'er zich zomtyds vertoonen. — Men vind hier, met betrekkinge tot het een en 't ander, het merkwaerdigste by een verzameld, dat oplettende Natuurkundigen, als *Hartsoeker*, *Boerhave*, *Musschenbroek*, *Noppen*, *Dryfhout*, *Martinet* en anderen, hier omtrent, rakende onze Provincie, waergenomen, en in deze en gene Schriften aengetekend hebben; des men veler verspreide aenmerkingen hier by elkander in ene geregelde orde ontmoete. Daer by komen nog des Schryvers nadere bedenkingen en eigen waernemingen, over verscheiden byzonderheden, die het nagaen dezer Verzamelinge des te gevalliger maken. Onder dezen komt by de Liefhebbers ongetwyfeld in aenmerking, het geen de Autheur, met twee nevensgaende Platen, medegedeeld heeft, wegens de gedaente der Sneeuwfiguuren, en het sterk aenzetten der Yzeldeelen: als mede het geen hy ten aenzien van den Dauw heeft waergenomen; en boven al het geen hy met betrekking tot het onderscheiden

wae-

waeien der Winden naeuwkeurig heeft voorgedragen.

De Heer *le Francq* naemlyk geeft hier, ten aenzien der Winden, in de eerste plaetze op, het hoofdzaeklyke der waernemingen van den Hoogleeraer *Musschenbroek*, zo te *Utrecht* als te *Leiden*, doch voornaemlyk ter eerstgenoemder Stede. Hier op verledigt hy zich, om de Tafelen der waernemingen op 't *Huis Zwanenburg*, van tyd tot tyd met de *Verhandelingen der Hollandsche Maetschappye* in 't licht gegeven, gedurende den tyd van twee en twintig jaren achter een, te weten van 't jaer 1743 tot het jaer 1764, na te gaen. Uit deze waernemingen maekt hy drie afzonderlyke Tafels op: de eerste vertoont ons, in welk ene jaerlyksche hoeveelheid de Wind, volgens de twee en dertig Windstreken, of acht Hoofdstreken, geduurende dien tyd, gewaeid hebbe: de tweede stelt ons voor de hoeveelheid der dagen, op welken de Wind uit ieder streek, staende dat tydsverloop, in ieder Maend, en voorts, gedurende de twaelf Maenden, in ieder Jaergetyde, gewaeid hebbe: de derde eindlyk brengt ons onder 't oog de maendlyksche krachten der winden van jaer tot jaer, in dat tydbestek. Onze Autheur doet deze drie Tafelen vergezeld gaen van zyne aenmerkingen en waernemingen over 't waeien der Winden in Holland; en vergelykt dezelven met het geen de Hoogleeraer *Musschenbroek* deswegens, inzonderheid te Utrecht, opgemerkt heeft. Daer nevens gaet nog een afgezet Kaertje, (zo als wy het zelve ook hier mededeelen,) 't welk de Autheur opgesteld heeft, ter gereeder aenduidinge, hoe de Winden, volgens het Compas, gesteld worden in ons Land aen te komen. Hy heeft in dit Kaertje de byzonderste aenwyzingen achtergelaten, en slechts enige voorname, ter ophelderinge, uitgedrukt; als zynde het zelve niet geschikt tot ene uitgewerkte Landkaert, waer van 'er overvloedig voor handen zyn; maer alleen ten einde den Liefhebberen gelegenheid te geven, om de strekking der 32 Windstreken, ten opzichte van Holland, te gemaklyker te konnen nagaen. Door middel van dit Kaertje ziet men, met énen opslag, hoe de Wind uit onderscheiden streken op ons Land aen komt; waer uit men met weinig moeite kan afleiden, welken minder of meerder invloed deze of gene streek op onze Provincie heeft. Neem, by voorbeeld, den Westen-en Zuidwesten-Wind, of van Z. Z. W. tot W. N. W., die men als de algemene Winden, in Holland, mag aenmerken.

„ De Zuidweste Wind, (gelyk onze Autheur meld, en

't Kaert-

't Kaartje ook uitwyst,) komt tot ons over een gedeelte van Staats-Vlaanderen en Zeeland: daar op komt dezelve aanzetten, over een gedeelte van de Fransche kusten, door het Canaal, vlak uit den Westerschen Oceaan. Dit zo zynde is 't niet vreemd, dat wy de Zuid-weste-winden zo veel en zo vlak hebben, dewyl ze by na geen Landen, ten minste geen hoog gebergte ontmoeten; en dus, zonder merklyken tegenstand, over den uitgebreiden Oceaan, vlak uit hunne westelyke schuilhoeken, door het Kanaal tot ons komen: terwyl hunne magtige tegenstreevers, de Oostewinden in tegendeel, reeds gantsch Azie en de zwarte Zee doorloopen hebben, eer zy over Tartarye, Podolie, of ook groot en klein Rusland, Hungarye, en vervolgens over alle de Landen en hooge Gebergten van gantsch Duitschland, tot Holland naderen. Ook is het dan niet te verwonderen, dat de vlak Zuid-weste-winden hier meer waaien, dan de vlak Weste-winden, als mede dat de Westerlyke streeken vermeerderen, naar maate dat zy ruimer over de Noordzee of het Kanaal waaien. En 't is niet onwaarschynlyk dat het ten Westen van ons liggende Groot-Brittanje, met zyn hoog gebergte, hier van eene voornaame oorzaak is; als hebbende de Weste-wind dus, op korter afstand van Holland en Zeeland, meer tegenstand, dan de Zuid-weste-wind in de afgelegenste streeken ontmoet."

„ Als men verder nagaat dat de Zuid-weste-wind, over die streeken op Holland aankomt, en de gelegenheid van dit Land daar mede vergelykt, dan valt het niet moeilyk te begrypen, dat alle de Zeedyken, Ringdyken, Kaden, en inzonderheid alle de Maasdyken zeer veel van deezen Zuidwesten-wind te lyden hebben. Ze liggen toch meest allen West-Noord-West Zeewaards, of Oost-Zuid-Oost Landwaards, zoo dat de Zuid-weste-wind, op 't meerendeel der gemelde dyken vlak aandringe; waar toe de streeken Zuid-Zuid-West, en West-Zuid-West ook het haare toebrengen; waar door gevolglyk alle Zuidhollandsche en Overmaasche Eilanden geweldige aanvallen van deeze Winden moeten uitstaan. —— Aan den anderen kant egter is deeze streek voordeelig voor Holland, dewyl Rhynlands boezem, door dien Wind, ten sterkste, van zyn overtollig water ontlast word. De Zuid-weste-wind immers jaagt het Haarlemmer-meerwater, waar mede alle de Rhyn- en Amstellandsche wateren gemeenschap hebben, door de sluizen op Halfwegen, te Sparendam, en ook te Amsteldam;

in het Y, en vervolgens naar Zee, inzonderheid als 'er een Ooste-wind is voorgegaan."

„ De Weste-wind waait over gantsch Engeland en Schotland, vlak uit de Noordzee, op onze kusten, doet gevolglyk geene omliggende Landen aan eer hy tot ons nadert: dezelve verlaat ons insgelyks, aan den Noordhollandschen kant, zoo vry als hy gekomen is, over de Zuiderzee; dog met betrekkinge tot Zuid-Holland strekt hy zich na de omleggende Landen uit. —— Deze Wind, zoo vlak op Holland aankomende, schynt natuurlyk de meest schadelyke wind voor onze Zeestranden; en 't gevaar waar voor dezelve ons doet dugten, vermeerdert, naar maate dat deeze wind Noordelyker of inzonderheid Zuidelyker overhellen. Als dit plaats heeft dan dringen de zeegolven zylings op de Zandduinen en Banken aan, en hier door word het zand van de voorste uitsteekende Duinen meer zylings afgeweld, dan als de Westewind vlak doorwaait: die, schoon hy het Zeewater tot aan, op, en zelfs boven de Duinen jaagt, en dezelve met geweld onderkabbelt, nogtans tevens het Zeezand der Banken, met zyne ontroerde golven gemengd, tegen onze kusten aanvoert. Deeze Weste-wind ontlast intusschen wederom het Y, en jaagt deszelfs water in de Zuiderzee: maakende een laager wal aan de Geldersche, Overysselsche en Vriesche kusten; die dan somtyds al vry hoog water krygen, en met Westelyke stormen zeer veel te lyden hebben." —— Soortgelyke aenmerkingen ontmoet men hier ook met betrekkinge tot de andere Windstreeken.

Men kan uit dit ons bericht genoeg opmaken, dat de Heer *le Francq* zich geen moeite ontzien heeft, om dit onderwerp naeuwkeurig te behandelen; 't geen hem aenleiding geeft tot verscheiden byzonderheden daer omtrent, die de verdere opmerking onzer Vaderlandsche Waernemers verdienen. Wy konnen ons in dezen niet wel inlaten, tot het melden van zodanige byzonderheden; en zullen ons daerom slechts bepalen, tot ene opgave van 't algemene, dat hy deswegens voorstelt, om 'er onzen Lezeren nog iets uit mede te deelen.

„ Men heeft, zegt hy, door middel der gemelde uitrekeninge, gronds genoeg om te stellen, dat in Holland, by 't Huis Zwanenburg, gelegen aan de vlakte der breede waterstroomen, het Haarlemmer-meer en het Y, alwaar de aankomst der Winden op geenerleie wyze belet word, de Hoofdwinden gemeenlyk 's jaarlyks in de volgende hoeveelheid waaien.

De

De Noorde-wind, van N. N. W. tot N. N. O. half 21 dagen, ruim.
De Noord-Ooste-wind, van N. N. O. tot O. N. O. half 36 dagen, ruim.
De Ooste-wind, van O. N. O. tot O. Z. O. half 49 dagen, ruim.
De Zuid-Ooste-wind, van O. Z. O. tot Z. Z. O. half 29 dagen, ruim.
De Zuide-wind, van Z. Z. O. tot Z. Z. W. half 41 dagen, omtrent.
De Zuid-weste-wind, van Z. Z. W. tot W. Z. W. half 66 dagen, ruim.
De Weste-wind, van W. Z. W. tot W. N. W. half 73 dagen, ruim.
De Noord-weste-wind, van W. N. W. tot N. N. W. half 45 dagen, ruim.

Deze optelling maekt wel geen volkomen jaer uit, gelyk de Autheur aenmerkt, met melding der reden, waer uit die ontstaet; doch 't geeft na genoeg een vol jaer, en men zou 't, zo hy meld, alles ten naeuwkeurigste berekenende, indien men dit noodig achtte, verder konnen brengen. Ook doet hy ons nog uit deze optelling aenmerken, dat de Weste- en Zuid-weste-winden de voornaemste zyn, die 't meest in Holland waeien; en ene volgende beschouwing toont ons, dat ze insgelyks in krachten en evenredigheid voor de aenmerkelykften gehouden moeten worden. Voorts leid hy, uit het geen hy hier aengaende de Winden opgemerkt heeft, de volgende algemene gevolgtrekking af.

„ De Winden in Holland vervangen elkander wel beurtlings; dog derzelver hoeveelheid is, niettegenstaande 'er eene gelykheid van hoeveelheid der dagen in gemiddelde jaaren bevonden worde, egter, het eene jaar by het andere, zeer veel verschillende. Men ziet 'er tevens, *vervolgt hy*, uit, dat men, wegens hunne kragt en hoeveelheid, in het eene saisoen of het andere, uit het voorgaande tot het volgende jaar, zoo volstrekt bepaald niets kan besluiten, ten zy alleen dit zekere, dat de meeste stormen, en de hoogste kragten, van allerleie Winden, gelyk MUSSCHENBROEK reeds opgemerkt heeft, bespeurd worden in de maanden December, January en February, dat zulks minder plaats heeft in de maanden Maart, April, September, October en November; en dat men de minste stormen en de slapste winden heeft, in de maanden Mai,

Ju-

Juny, July en Augustus. De oorzaken hier van zyn zekerlyk gelegen, in de veranderingen, die de Hoofdwinden ondergaan, door de omwenteling der Aarde; en den tegenstand der Landen, of den vryen overtogt der Winden, over de wyde en verafgelegen Zeeën: als mede in de inkrimpende en uitzettende verandering, waar aan de Hoofdoorzaak der Winden, te weeten de Lugt, door de warmte en koude onderhevig is. Die hier omtrent, met eene bondige naauwkeurigheid, nader onderrigting begeert, kan verder nazien het geen HARTSOEKER en MUSSCHENBROEK deswegen gezegd hebben: uit welker Schriften men tevens de oorzaken der vaste Winden, in andere Zuidelyker en Oostelyker Landen, kan vergelyken met die van derzelver ongestadigheid in onze Noordelyke Landen."

Dit Deel loopt ten besluite af, met de opgave ener rangschikkinge, die ons de Wateren en Vloeistoffen, in dit deel voorkomende, in ene rangschikkende orde voorstelt; welke ingericht is naer de Waterkunde, (*Hydrologia*,) van den beroemden *J. Godschalk van Wallerius*, met aentooninge in hoe ver dezelve ook betrekkelyk is, tot de Wateren en Vloeistoffen in onze Provincie. — Wy twyfelen niet, of de Liefhebbers der Natuurlyke Historie zullen, dit Deel doorbladerd hebbende, met verlangen het tweede Deel te gemoet zien; waer in de Autheur zal overgaen tot het behandelen der Delfstoffen enz. en dus tot onderwerpen komen, die boven al tot zyne byzondere Liefhebbery betrekkelyk zyn; weshalven men zich in de verdere uitvoeringe eer meerder dan minder moge toeleggen; 't welk een gunstig vooruitzicht verleent.

Des Jacintes, de leur Anatomie, Reproduction & Culture, avec des Planches. A Amsterdam. 1768. Sans la Table des Chapitres, & un Catalogue des Jacintes &c. 164 pp. in quarto gr. p.

OF

Verhandeling over de Hyacinthen, zo ontleedkundig beschouwd, als in derzelver voortbrenging en opkweking nagegaan.

DE bloemryke Lente roept ons tegenwoordig om gewag te maken van dit Geschrift, het welk den Hyacinth, niet

niet te onrecht het pronkcieraed van den Bloemhof te noemen, tot een onderwerp heeft. De Liefhebbers van Flora, die zich thans vermaken in 't beschouwen der Bloemgewassen, zullen zich de tusschen-uren, welken ze in 't doorbladeren van dit Werk mogten besteden, niet beklagen; nadien een oplettend waernemer het zelve met oordeel zamengesteld heeft; en 'er hier en daer nog al ettelyke aenmerkingen in voorkomen, die de verdere naspooringen, zelfs van ervaren Bloemisten, waerdig zyn.

Men ontmoet hier eerst ene Verhandeling, die ons een bericht geeft van verscheiden byzonderheden, rakende de Hyacinthen in 't algemeen; derzelver naam, oudheid, herkomst, coleur en dergelyken. Verder komt ons voor ene byzonderer beschryving van den Bol, zo in als uitwendig, mitsgaders van de wortelen en derzelver dienst. Daer aen volgt ene nadere ontleding van den bol, met ontvouwing van deszelfs deelen en derzelver werking. Voorts handelt onze Autheur over de vermenigvuldiging der Hyacinthen, zo door middel der jong aengroeiende bolletjes, als door zaeijing; met ene nevensgaende onderrichting, rakende de handelwyze daer omtrent in acht te nemen. Hier op gaet de Schryver over tot het voordragen van ene ontleed en natuurkundige beschouwing, wegens de Hyacinthen zelven en humne voortteling; die boven al ene meer dan gemene naeuwkeurigheid, en ene gegronde kundigheid in de natuurlyke historie der Plantgewassen aenduid: waer aen ten slot gehecht zyn, des Autheurs oplettende waernemingen en beredeneerde aenmerkingen, over het voornaemste dat men heeft gade te slaen in 't opkweken van dit keurlyke Bloemgewas. Ter opheldering en nader verklaringe van 't gezegde is dit Werk verrykt met een tiental koperen Platen, die zeer naeuwkeurig getekend en gesneden zyn, door *J. van der Schley*.

Dit Werk behelst dus een genoegzaem volledig Zamenstel, van 't geen tot de kennis en behandeling der Hyacinthen behoort; en kundige Liefhebbers getuigen eenparig, dat het over 't geheel de hoogste goedkeuring verdient; schoon ze in deze en gene byzonderheden, gelyk het in alle Kunsten en Wetenschappen gaet, van den Autheur verschillen. — Onder deze byzonderheden komt boven al in aenmerking des Schryvers gevoelen over de Wortelen van den Hyacinth, en derzelver dienst; waer omtrent hy geheel van den gewoonen weg afwykt, daer velen hem tot nog

niet in konnen navolgen. Zyne deswegens voorgestelde gedachten komen hoofdzaeklyk hier op uit.

„ De Wortelen van den Hyacinth zyn niet, (gelyk men gemeenlyk wil,) ene soort van zuigpompjes, door welkes behulp het voedend sap uit de Aerde in den Bol getrokken word: men heeft ze in tegendeel aen te merken als uitwerpende vaten, (*des vaisseaux excretoires*;) welken dienen om den Bol te ontlasten, van den al te grooten overvloed van sappen, die uit de Aarde in den Bol dringen; door dat sponsachtige lichaam, 't welk zich in 't midden der Wortelen bevind, en den naam van 't Oog draagt. Door dit middelste gedeelte, onder aan den Bol, tusschen de Wortelen, klimt het Sap uit de Aarde opwaards, en 't daalt niet nederwaards naar de Wortelen, dan na dat alle de deelen van den Bol 'er door bevochtigd zyn".

Om dit zyn gevoelen te staven merkt hy aenvanglyk aen, dat het wel of kwalyk tieren van een Hyacinth niet afhangt, van de mindere of meerdere stevigheid of aental van Wortelen. Men ziet wel nooit eene magere bloem met vele en stevige Wortelen; dat ook volgens de gemelde Stelling niet te wachten is; maer 't gebeurt echter dikwils, dat een bloem zeer schoon staet, en uitnemend wel gevoed is, schoon de bol byna gene of niet dan zeer tengere Wortelen hebbe. En de ondervinding heeft geleerd, dat het minder of meerder getal, als mede de stevigheid der Wortelen, alleen afhangt van de hoeveelheid van voedend sap, dat de Bol inzuigt, 't welk ook de rede is, waerom een Bol, in de Aerde geplant, meer en steviger wortels schiet, dan een soortgelyke en even goede Bol doet, als hy op een Bloemglas met Water geplaetst word.

Verder meld hy ons, dat de tyd, in welken de Bol op 't sterkste werkzaem is, juist die tyd is, welken dezelve, zonder Wortelen en buiten de Aerde, doorbrengt, des het hem niet onmogelyk voorkome, dat een bekwaem Natuurkundige zulk een Bol zou konnen doen Bloemschieten, zonder behulp van Wortelen, en voedzel van Aerde of Water. Ten dien opzichte beroept hy zich op andere soorten van Bloembollen, die, op zodanig ene wyze, of Wortelen, of, zonder Wortelen, Bloemschieten; en ook wel byzonder op den Bol van den *January-Hyacinth*; welke, op die manier, zonder enige wortelen te hebben, een klein mager blaeuw blommetje geeft. In die gevallen, zegt hy, is 't althans blykbaer, dat in die Bollen, welken dus Wortelen schieten, de Wortelen niet aengetrokken worden,

den, door 't vogt dat dezelven omringt, gelyk men voor-onderstelt dat zulks in de Aerde plaets heeft; en in 't laetst-gemelde geval is 't duidelyk, dat de Wortelen niets toe-brengen tot het Bloemschieten. En indien alle Bollen zich zo niet konnen ontwikkelen als die van den *January-Hyacinth*, heeft men, zo hy oordeelt, 'er alleen uit te besluiten, dat dezulken zo groot ene hoeveelheid van voedend sap niet met zich uit de aerde voeren, als 'er tot deze uit-werking vereischt word. —— Alle de Hyacinthbollen naemlyk hebben, gelyk onze Autheur zegt, als ze, met het afloopen van de maend Juny, uit de Aerde genomen worden, zo veel saps in zich dat ze gansch gezwollen zyn. Dit sap dient om den Bol te onderhouden, zo lang hy buiten de aerde blyft, gemeenlyk tot in de maend October. In dien tusschentyd verricht de Natuur haren moeilyksten arbeid; de Bloem word als dan in 't binnenste van den Bol ontwikkelt, en groeit aldaer tot ene merkelyke hoogte; 't welk geschied, zonder enig behulp van Wortelen, of voedsel van Aerde of Water. Dit sap kan den Bol nog al lang onderhouden, en wel tot in January of February; maer 't is 'er gemeenlyk niet overvloedig genoeg om hem volkomen Bloem te doen schieten: of, zo hy 't doet, gelyk de *January*-bol, dan heeft hy geen krachts genoeg om het zaed tot behoorlyke rypheid te brengen: doch dit heeft men, volgens onzen Schryver, niet te wyten aen 't gebrek van Wortelen, maer aen de inwendige gesteldheid van den Bol.

Ter nadere versterkinge van zyne stelling hecht hy hier aen de volgende waerneming. Een Bol, die op zyn tyd geplant word, trekt terstond zo overvloedig veel saps in, dat hy zich, reeds op den eersten dag, van 't overtollige ontlaste in de Wortelen, die zich, naer gerade van 't meerder sap dat de Bol inzuigt, sterker uitbreiden. Deze Wortelen, die zich zo spoedig vertoonen, die geen tyd gehad hebben, om aengetrokken te worden door het uitwendige, dat veel langzamer werkt dan 't inwendige, vergaen insgelyks al vroeg. Zy houden op met groeien, voor dat de Bloem zich nog geheel opent; ze verslensen altoos voor dat het Zaed ryp kan wezen; en nochtans voltooit de Bol zyne werking. Dit toont, zegt onze Schryver, ten klaerste, dat de Wortelen 'er niets aen toebrengen. Indien men den Bol opent, zo als hy in Juny uit den grond genomen is, dan vertoont zich de scheut tegen het volgende jaer maer even zen als men denzelven in October weder staet te plan-

ten, en hem opent, dan ziet men de Bloem in den Bol reeds geheel gevormd: dit is ondertusschen geschied, zonder enig behulp van Wortelen. Als de tyd genaekt dat de Bloem zich volkomen zal openen, en 't Zaed vervolgens rypen, dan doen de Wortelen geen dienst in 't geheel. Daer benevens zal ook zodanig een Bol, voor dat men denzelven plant, zomtyds Wortelen schieten ter lengte van éne a twee lynen; 't welk doet zien, dat de ontwikkeling der Wortelen geschied, door ene inwendige beweging, en niet door van buiten komende oorzaken. —— Voorts staet hier nog aen te merken, dat de jongaengroeijende Bolletjes insgelyks geen Wortel schieten; en dat men geen Wortels gewaer word, als men in dit geval den Bol uithoolt, om hem door de kunst behulpzaem te zyn in 't voortbrengen der jongen; zo dat de Wortels in 't ontwikkelen der jongaengroeiende Bolletjes volstrekt van geen dienst zyn.

Vervolgens beroept hy zich op het gestel der Wortelen zelve. Ene oplettende beschouwing met het Microscoop heeft hem, inwendig in den Wortel, geen den minsten doortocht gewaer doen worden, door welken het voedend sap uit den Wortel in den Bol zou konnen overgaen; en met opzicht tot de buitenhuid doen zien, dat 'er niets in of uit kan komen; alzo derzelver zamenweefzel bestaet uit ene zelfstandigheid, die, zonder enige *poren* of openingen te hebben, ten uiterste geslooten is, en na genoeg overeenkomt met die der darmen. Dus is de Wortel wel geschikt om het sap uit den Bol te ontvangen, en deszelfs uitvloeijing te beletten; maer geenszins om het zelve uit den grond te zuigen, en in den Bol te brengen. Ook heeft hy waergenomen, dat ene opening in de huid, 't zy door gisting van den grond, ongedierte of iets anders, veroorzaekt, geen voordeel maer nadeel toebrengt: 't sap uit den grond klimt door die opening niet opwaerds; maer 't sap uit den Bol nederdalende vervloeit, en de Bol word uitgeput. — Verder onderricht hy ons dat de Wortels altoos aen 't uiteinde het verderf onderworpen zyn; 't welk, zyns oordeels, ontstaet uit hoofde, dat de omloop van 't sap aldaer, door de dichtgeslooten huid, onderschept word. Dit ongeval, zegt hy, neemt steeds toe, en tast ook eindelyk den Bol aen; die, als men 'er niet in voorziet, ten laetste verrot; maer de Wortelen konnen aengestoken, ja genoegzaem verdorven zyn, en de Bloem kan nochtans voortgaen met zich te openen, en zo fraei voor den dag

ko-

komen als anders. — Hier by komt nog, gelyk hy ons doet opmerken, dat de Hyacinthwortelen anders geplaetst en geschikt zyn, dan de Wortelen gewoonlyk gevonden worden aen die plantgewassen, welken zy tot zuigpompjes dienen. In alle gewassen, waer aen ze dezen dienst doen, deelen zy het voedend sap onmiddelyk mede, daer ter plaetse daer de wasdom begint, deze is in den Hyacinth-bol in 't midden, of deszelfs hart, waer mede geen enkele wortel gemeenschap heeft. Men ziet duidelyk dat het sap aen den Bol medegedeeld word door het Oog; en moet derhalve besluiten, dat hy ook hier door het sap inzuigt; zonder behulp der Wortelen, die gansch geen gemeenschap hebben met dat middelpunt, of het hart van den Bol, daer het nieuwe lichaem gevormd word. — De Hyacinthwortelen hebben geen kleine hairworteltjes, gelyk men aen de Wortelen van andere plantgewassen ontdekt; ook konnen ze niet, gelyk dezulken, van de plantgewassen afgescheurd, op zich zelven geplant zynde, opgroeien tot een nieuw gewas: ze hebben allen slechts ene spits toeloopende gestalte; ene gestalte die een vocht noodzaeklyk moet aennemen, door ene zo langzame *distillatie* of afdruiping, dat het zich niet konne uitstorten. — De natuur doet zulke plantgewassen gemeenlyk op nieuw wortelen schieten, als men dezelven daer van berooft; maer een Hyacinthbol verkrygt geen wortelen op nieuw, als men ze eens afgesneden heeft, en de Bol vergaet dan wel dra.

Eindelyk tracht onze Schryver zyn gevoelen te bevestigen door de volgende proefnemingen. — Als men een Hyacinthbol eerst op een Bloemglas met water plaetst, is 't niet genoeg dat de Wortelen tot in het water reiken; want zy zelven zuigen geen vocht op: als de Bol op enigen afstand van 't water staet, voor al indien het water koud is, reikt de Wortel te vergeefs tot in het water, de Bol ontvangt 'er geen het minste voedzel door, en verdroogt. De damp van 't water moet 'er indringen door het Oog; dat moet daerom tot op het water staen; en het water moet niet te koud wezen; op dat deszelfs deelen te gemaklyker doortogt hebben door het vlies, dat het Oog dekt, en die dampen *filtreert* of kleinst; ten einde dezelven bekwaem te maken, om zich met alle de deelen van den Bol te konnen verenigen. — Als men een Hyacinthbol op gecoleurde wateren, op oly, of wyngeest plaetst, ondervindt men dat die vloeistoffen door 't Oog in den Bol indringen, maer dat de Wortelen 'er niets van opzuigen.

De Bol werd doorweekt van die vochten, en 't gecoleurde vocht is, hoewel flaeuw, zichtbaer tot binnen het vlies dat het Oog dekt; maer in de Wortelen zelven bespeurt men niets van die natuur: in den Wyngeest wel byzonder krimpen de Wortelen in, en worden dicht gesloten; de Bol zuigt het vocht in, maer de Wortelen hebben 'er niets van. —— De volgende Proef is, zynes oordeels, beslissende. — Ik heb, zegt hy, een Bol geplaetst op den hals van ene vles vol aerde, bestendig tot een zekeren trap van vochtigheid onderhouden. Het Oog stond op die aerde neder, en dezelve raekte in genen deele noch aen de Kroon, noch aen de Wortelen. De Bol liet niet na Wortelen te schieten, die zich straelswyze rondom de vles uitbreidden; ze waren veel korter dan gewoonlyk, maer hielden stand meer dan twee maenden lang, in de open lucht, in ene kamer, zonder ergens door beschut te worden. De steel schoot intusschen op, verhief zich uit den Bol, en bragt zyne Bloem voort: dezelve was mager, en slecht ontrold; maer die uitslag overtuigde my ten volle, dat de Wortel volstrekt van geen dienst is tot het ontwikkelen van den Bol. Een Liefhebber heeft die eigenste proefneming op denzelfden tyd herhaeld; de uitslag was gelyk by my, alleen met dit onderscheid, dat de Bol nog minder ontrold ware. —— Hier benevens beroept hy zich op de algemene ondervinding; volgens welke men weet, dat een Bol, omgekeerd op een Bloemglas met water geplaetst, (blyvende het Oog ongedekt aen de lucht bloot gesteld,) zyne Bloem in het water ontwikkelt; terwyl hy boven het glas gene wortelen, of ten minste niet dan zeer kleine schiet, welken geen voedzel zouden konnen ontwangen, dan alleen van de lucht, die dezelven omringt. —— Ten laetsten brengt hy nog ene toevallige proefneming te berde. Zyn Tekenaer en Plaetsnyder *van der Schley* had twee Bollen, van welker onderste gedeelte een schyfje ter dikte van ruim twee liniën afgesneden was, in de aerde gestoken. Deze afgesneden Bollen gaven op hunnen tyd Bloemen, die zo schoon waren als enige Bloem van die soort. Dit bewoog onzen Autheur, verwonderd zynde, om een onderzoek te doen op derzelver Wortelen. De Bollen uit den grond genomen zynde, zag hy, met de uiterste bevreemding, dat 'er onder aen ieder Bol een zeer effen en vast vlies gevormd was, zonder enige Wortelen: zo dat deze Bloemen volkomen ontrold waren, zonder dat de Bol, in de aerde zynde, enige wortelen geschooten had; ten bewyze dat

hem

ken de Wortelen ten dien einde niet noodig waren. Hy meld ons by die gelegenheid nog, dat deze Bollen echter, uit den grond genomen en naer gewoonte behandeld zynde, dermate uitdroogden, dat ze aen pulver vielen, toen men ze in den volgenden October weder zou planten.

Ik heb, zegt onze Schryver, ten besluite, in 't opgeven myner proefnemingen en bedenkingen over de Wortelen der Hyacinthen, my alleen bepaeld tot het grondig staven myner Stellinge. Voorts laet ik het aen schrandere Natuurkenners over, om 'er gevolgen uit af te leiden, die onze Natuurkunde konnen ophelderen; en om te beslissen, of men, onder de plantgewassen, die bladeren, bloemen en vruchten dragen, ook ene Classe zou konnen stellen, van zulken, wier Wortelen gelyk zyn aen die der Hyacinthen: dan of de Natuur, altoos verschillende in 't midden ener schynbare eenvormigheid, het ontvouwen harer handelwyze beletten wil aen hun, die van 't ene uit het andere oordeelen. Daer men verscheiden voortbrengzels vind, die onder de planten behooren, aen welken wy noch wortelen noch bladen, noch bloemen, bespeuren, als daer is de Truffel, en zelfs het Wier, waer van men zich ter versterkinge der dyken in Noordholland bedient; en daer deze lichamen des niet tegenstaende den gewoonen voortgang even als anderen volgen; zou men dan de gezonde Natuurkunde ongelyk aendoen, als men ene Classe van Wortelen stelt, welken niet anders zyn dan uitwerpende vaten; en geen andere werking oefenen, dan die, welken aen alle levende schepzelen gemeen zyn, van 't oogenblik hunner wordinge af, tot dat ze den schoot der Moeder verlaten, om in de Waereld te komen? Hunne uitwerpende vaten hebben geen uitwendige loozing, en zyn in den Moederkoek, even als de Wortelen van den Hyacinth in de Aerde. De Wortel, die ieder jaer verdroogt en afvalt, sleept die uitwerpzelen mede; welken men, by onderzoek, bevinden zou, dat in de Planten niet min wezenlyk zyn, dan in de Dieren: ene omstandigheid, die men mogelyk niet geloofd zou hebben, plaets te mogen geven in de zo menigvuldigmael herhaelde vergelyking van 't Ryk der Dieren en dat der Plantgewassen. Indien de geheele Classe van Parasiet-planten, als de Cuscuta, de Epithymus en dergelyken, stelen, bloemen en vruchten kan geven, zonder Wortelen te hebben, kan het dan wel zeer vreemd voorkomen, dat de Natuur ene verscheidenheid, die men in alle hare Werken gewaer word, ook in den dienst der Wortelen

vertoont, en dat de Wortelen der Hyacinthen, die in gedaente van anderen verschillen, ook tot een verschillenden dienst geschikt zyn?

Men zou, het gansche beloop dezer bewyzen nagaende, over 't geheel konnen aenmerken, dat des Autheurs waernemingen en bedenkingen meer dienen, om te toonen, dat men ver kan gaen in 't verklaren van de werking der Hyacinthbollen, zonder behulp der Wortelen; als wel om rechtstreeks te bewyzen, dat de Wortelen, (die aen 't sap een doortocht zouden konnen verlenen, zonder dat hy denzelven door 't Microscoop gewaer geworden is) geen gemeenschap hebben met het hart van den Bol, en gansch geen sap aen denzelven mededeelen; en dat hy 't nog verder gebragt zou hebben, indien zyne zo genaemde beslissende Proefneming, by herhaling, geen magere maer ene tierige Bloem had voortgebragt. Edoch, schoon deze aenmerking gegrond geoordeeld moge worden, men moet nochtans erkennen, dat het door hem bygebragte met oplettendheid en oordeel voorgesteld, en van die natuur is, dat het de opmerking der Liefhebberen verdient, en hen kan aenspooren tot het opgeven van nadere proefnemingen, 't zy ter bevestiginge of ter wederlegginge: waer toe 't te hoopen is, dat ervaren Bloemisten en oplettende Natuurkenners de hand wel zullen willen lenen.

BERIGT

wegens een Prentwerk, *volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heere*

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z.

Mededirecteur van de Teeken-Academie der Stad Amsterdam, en Lid van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem.

WY hebben den Liefhebberen der Prentkunst weder mede te deelen, een *Berigt* wegens de Uitgave der vyftiende Prent van het Werk, naar de nieuwe Uitvinding des Heeren PLOOS VAN AMSTEL.

Deeze Prent is gevolgd na eene Tekening van

NICOLAAS BERGHEM,

zeer uitvoerig in zwart kryt en Oost-Indischen Int, en volgens

gens zyne eige handtekening, op dezelve te vinden, gemaakt Ao. 1654.

Zy verbeeldt een gezigt langs eene Rivier, aan welks Oever zich een drift Beesten vertoont, waar van eenige te water gaan. Ter slinkerzyde ziet men een bevallig Vrouwtje, zittende op een Muil-ezel, die stil staat, tusschen twee schaapen, waar van de eene naar de Rivier toeloopt, in welke men een Os, van achter in de verkorting te zien, en ter zyde een Bokje gewaar wordt. Ter flinkerzyde van het Vrouwtje staat een Os, die zich voorwaarts naar 't water toe schynt om te wenden. Achter dezelve ziet men tegen den rug aan van een Herder, die, met een stok in de hand, voorwaards over leunt op een' bulkenden Os, die met den kop gekeerd is naar de overzyde van de Rivier, die aldaar aanspoelt tegens een steilen heuvel met geboomte begroeid, en op welke eenige Gebouwen staan. Hierby worden eenige Menschen en Vee met een Pont overgezet. In 't Verschiet ziet men hooge gebergten, voor 't overige is alles zonägtig gedaagd, met heldere Reflexien en aartige slagschaduwen.

Ieder die de Werken van dezen grooten Meester gezien heeft, en van hunne fraaiheid oordeelen kan, weet dat deszelfs verdiensten voornaamlyk bestaan in eene zekere, vaste, en stoute behandeling; eene natuurlyke schikking in de Ordonnantie; eene bevallige verkiezing van licht en donker; en in eene geestige dog welgepaste plaatsing van toetsen. Dit alles meenen wy dat in de bovengemelde Ordonnantie te vinden is, schoon wy ons met de uitvoerige beschryving dier byzonderheden in dezelve niet zullen ophouden, willende veel eer de Liefhebbers tot de beschouwing van de beschrevene Navolging uitnodigen, niet twyfelende, of zy zullen hier door in staat gesteld worden om naar ons gevoelen over het Origineel te kunnen oordeelen; te weten, dat dit Kunststuk tot een overtuigend bewys van 's Mans voortreffelyke bekwaamheid en Kunstvermogen in alle de genoemde opzigten, en den Leerlingen der Kunste tot een uitmuntend voorbeeld, strekken kan.

Behalven deeze Navolging zyn 'er nog andere voorhanden, waar by men dezelve kan vergelyken, en om nu niet te spreeken van eene, die niet zeer gelukkig gemaakt, en omtrent den Jare 1767 in Vrankryk door *J. P. Charpentier* is uitgegeven, onder den Titel van *Passage de Bacq*, in de manier van een Tekening met roet gewassen; is onze Tekening van BERGHEM by de Liefhebbers der Prentkunst,

bekend, in een zeker fraai Prentje, by 't Leven, of kort na het overlyden van dien Meester gemaakt, door *Jan de Visscher*, Broeder van den grooten Tekenaar en Plaatsnyder *Cornelis de Visscher*, welk Prentje wy beschreven vinden in *de beredeneerde Catalogus van alle de Prenten van* NICOLAAS BERGHEM, door den Heer *Hendrik de Winter*, by *J. Smit* Ao. 1767 uitgegeven, op Pag. 83. N. 124.

Aanmerkelyk is het, dat 'er, behalven deeze Tekening die de Heer PLOOS VAN AMSTEL in de Verkooping van de nagelaaten Verzameling des Heeren OUDAAN gekogt heeft, nog eene andere, daar aan in alles volkomen gelyk, voor handen, en sedert veele jaaren berustende geweest is in het uitmuntend Kabinet van den Wel Edelen Heere DIONIS MUILMAN, *Raad der Stad Amsterdam*, welke zonderlinge gelykvormigheid ons doet vermoeden dat *Berghem*, eene dezer Tekeningen voor iemand gemaakt hebbende, door éen ander Liefhebber, welken dezelve behaagde, tot het maaken eener tweede zal verzogt zyn geworden, zekerlyk iets dat zeldzaam voorvalt, schoon 'er meerder voorbeelden van zyn; wat hier van zy, 't is zeker, dat zy beiden égt zyn, en alleenlyk in kragt van elkander verschillen. Welke zwakheid in de eene, die doorgetrokken is, aan onvoorzigtige behandeling kan toegeschreven worden.

NB. Dit Prentwerk is te bekoomen by *M. Woortman*, Kunstkooper, en by de Drukkers deezes *Yntema* en *Tieboel*, by wien het van de Liefhebberen kan worden gezien; doch word niet in Commissie gegeeven.

A New and complete Dictionary of Terms of Art. Dat is: *Nieuw en Volkomen Konstwoordenboek. In 't Engelsch en Nederduitsch. Verzameld door* ROBERT BUYS, *Hofraad van hunne Poolsche en Pruissische Majesteiten enz. Eerste Deel. Te Amst. by* K. de Veer 1768. *Behalven het Voorwerk 595 bladz. in groot quarto.*

DE Heer Hofraad *Buis* bericht ons, in de Voorreden van dit Werk, dat hy, onder het vervaerdigen der vermeerderde uitgave van *W. Sewels Woordenboek der Engelsche en Nederduitsche Taalen*, (dat onlangs met ene vry algemene goedkeuring het licht gezien heeft,) opmerkte: hoe 'er by de oudere Engelsche, en ook by latere Schryvers en beste Dichters, ene menigte van Woorden voorkwam, dien hy niet gevoeglyk, in dat Woordenboek, plaets kon geven. Dit deed hem, gelyk hy verder meld, besluiten tot het opstellen van een afzonderlyk *Konst-Woordenboek*, dat hier mede den

Liefhebberen aengeboden word. Het zelve behelst de verklaring en uitlegging van een groot aental Engelsche Woorden, die tot enigerleie Konst, Wetenschap, en Handwerk behooren; mitsgaders van vele verouderde Woorden; en wel byzonder van alle de moeilyke woorden of uitdrukkingen, door de beroemdste Dichters en Schryvers gebruikt, als mede van de duisterste Uitdrukkingen in de Regten van Groot Brittanje. —— Dit Werk, met veel nalezens uitgevoerd, is in dit eerste Deel gebragt tot op de Letter H, en staet, nog voor het afloopen van dit jaer, met het tweede of het laetste Deel beslooten te worden.

Het is byzonder van nut voor hun die Engelsche Schryvers, en wel byzonder oude, mitsgaders Dichters, en zulken die over deze en gene Kunsten enz. handelen, lezen en vertalen. Edoch men kan ook zeggen, dat het van ene uitgebreider nuttigheid geoordeeld mag worden. De hier verklaerde woorden zyn ten grooten deele in 't Engelsch overgenomen, uit de Hebreeuwsche, Arabische, Griekische, Latynsche, Spaensche, Fransche, Hoogduitsche, Nederduitsche en andere Talen; de verandering, die deze woorden in 't overnemen ondergaen hebben, bestaet gemeenlyk slechts in de uitgangen; terwyl de voorste letters na genoeg dezelfde blyven. Hier door kan dit Woordenboek, wel inzonderheid met opzicht tot de Kunstwoorden, in 't algemeen van dienst zyn, ten gereeder verstande veler Kunstwoorden, die ons in ene der opgemelde talen voorkomen, en hier in derzelver afkomst en gebruik verklaerd worden. Een voorbeeld van de ene en andere natuur zal dit genoegzaem ophelderen, en tevens de manier van verklaren enigermate toonen.

ABDO'MEN, (in *Anatomy*) the lower Cavity of an animal Body, situated between the Diaphragm or Midriff and the Privities. Of *abdo* and *omentum*. L. *De Onderbuik;* [*of liever de Buik in 't algemeen;*] *zynde de onderste Holligheid van het Dierlyk Ligbaam, tusschen het Middelrif en de Schamelheid.*

ABDOM'INOUS, (of *Abdomen*) paunchbellied, unwieldly. *Dik-buikig; Hang-buikig.*

ABERRA'TION, a Wandering or going out of the Way. L. *Eene Afdwaaling, Dooling van den gemeenen weg.*

ABERRATION, (in *Astronomy*) a small apparent Motion of the fixed Stars, owing to the progressive Motion of Light. *Eene geringe, oogenschynlyke Beweeging van de vaste Sterren, veroorzaakt door de taeneemende Beweeging van het Licht.*

ABERRATION, (in *Opticks*) (*) *Eene Afwyking van de te rugkaatzende Lichtstraalen, waar door ze verhinderd worden, in het zelfde Punt saamen te loopen.*

ABORI'GINES, *De Italianen of dergelyke Natiën, die voorgeeven van geen andere Volken af te stammen; van waar het Woord gebruikt word*

(*) Wy hebben in dit, en de volgende Artykelen, de Engelsche Verklaring maer overgeslagen.

word om Menschen aan te duiden, die gebooren zyn daar zy woonen; de eerste Bewoonders of Inboorlingen van een Land, als de Indianen *in* America, *de* Britten *in* Engeland enz.

To ACCROACH', (*accrocher*, F. a Lawterm.) *Indringen, eens anders Eigendom weg of inneemen.*

ACCROACH'MENT, *Indringing, Wegneeming van eens anders Eigendom.*

ACCROCHE' (in *Heraldry*) by de Wapenkundigen, *In malkander gehaakt.*

ACHRONICAL, (Ἀχρονικος, Gr.) *Achronisch, een Woord der Sterrekunde; betékenende het Opkomen van eene Ster als de Zon ondergaat, of het verdwynen van een Star als de Zon opgaat, in welke gevallen de Ster gezegt word* Acronish *op of onder te gaan.*

ALCO'HOL, (among *Chymists*) *De zuivere Zelfstandigheid van een Ding, afgescheiden van de grovere; een zeer fyn en ontastbaar Poeijer, of een zeer zuivere en wel overgehaalde Geest.*

ALCOHOLIZA'TION. *Het maaken van eên Ligbaam tot een fyn ontastbaar Poeijer, of ook het zuiveren der Geesten van de Phlegma of Waterdeelen.*

ALLO'DIAL, (of *A* and *Leod*, *Sax.* L) *Allodiaal, Vry, in tégenstelling van Leenroerig.*

ALMACAN'TER *Staff*, *Een soort van een Graadboog om de Zon gade te slaan, derzelver Hoogte, en de Afwykingen van het Kompas te vinden.*

Authenticq Uittrekfel van de Leer en Stellingen van Dr. PH. DODDRIDGE, *met een voorafgaande Brief. Te Utrecht by* H. van Otterlo 1769. *In groot octavo 16 bladzyden.*

En

Bedenkinge wegens de Uitgave van het Authenticq Uittrekfel. By verscheiden te bekomen. In groot octavo 15 bladzyden.

DE Opsteller van het Uittrekfel oordeelt de Orthodoxie in groot gevaer, te meer, daer 'er, gelyk hy zegt, gearbeid word, „ om de goede Predikmethode te doen abandonneeren, en alles op zyn Engelsch en ratiocinatif te schikken; waar door we den Geest verliezen, en de Letter, die dood, maar houden." Wel byzonder komt het hem zeer gevaerlyk voor, dat men Boeken van Engelsche Godgeleerden, die by hem niet rechtzinnig zyn, met krachtige aenpryzingen, en loflyke goedkeuringen, in de Hervormde Kerke tracht gangbaer te maken: en onder die soort van Boeken telt hy ook de Schriften van Dr. *Doddridge.* Niet, om dat 'er in de schriften van zyn Eerwaerden, die tot nog in 't Nederduitsch overgezet zyn, enige onrechtzinnigheid doorstraelt, (hier van althans maekt hy in 't minste geen gewag;) maer om dat 'er een Stukje in Engeland uitgegeven,

ven is, dat de *Academische Lessen* van Dr. *Doddridge* behelst, die, naer zyn inzien, schadelyke leeringen bevatten. Dit beweegt hem, om 'er enige losse stukken uit te verzamelen, die, zonder enig verband of zamenhang, op zich zelven, en zonder enige nevensgaende aenmerkingen, voor te dragen; om door dat blote voorstellen *te doen zien, in hoe verre de Stellingen van Dr.* Doddridge *met die van* Arius *en* Pelagius *overeenkomen.* —— Dit is, mag men wel zeggen, de waekzaemheid tot het uiterste brengen: men ziet 'er zekerlyk 's Mans yver in; maer een onvoorzichtigen yver zonder verstand, dien men niet wel kan pryzen.

Van dit denkbeeld is ook de Schryver der *Bedenkingen wegens de Uitgave van dat Uittrekfel* niet vreemd. Dezelve is van oordeel dat het beter, en meer overeenkomstig met de zucht tot Waerheid en Vrede, en de voorzichtigheid, geweest zou zyn, dit Uittrekfel het licht niet te doen zien. Die Academische Lessen zyn, zyns weetens, niet in 't Nederduitsch vertaeld, ook meent hy wel te weten, dat het voornemen, om ze in 't Nederduitsch uit te geven, gestaekt is; en hy zou liefst geen slapenden wakker maken. Hier by komt nog, dat die Stellingen in de Nederlandsche Kerken tot nog onbekend waren, en dat 'er uit deze gemeenmaking geen nut te wachten is, noch iets dat tot bevordering van Waerheid en Godsvrucht kan strekken. Daer benevens is hy van oordeel, dat dit Uittrekfel waerlyk ten nadeele kan werken; door de Schriften van Dr. *Doddridge*, die in 't Nederduitsch het licht zien, en van velen met vrucht gelezen worden, min of meer nutloos te maken, door zodanig ene verdenking ten zynen nadeele in te boezemen. Voorts merkt deze Schryver ten slot nog aen, dat de Autheur geen onderscheiden kenmerken van de Engelsche Preekmethode gegeven heeft; 't geen hy te noodiger zou oordeelen, om dat velen begrypen, „ of al wat niet na de ordre van *Coccejus*, *van Til* en *Knibbe* gerigt is, Engelsch ware; daar in tegendeel eene verstandige, bondige, naar het oogmerk der H. Schrift ingerigte korte Verklaring, en daar op gebouwde Leeringen, ter bevestiging van Waarheden en gemoedelyke Toepassing, niet zeer onderscheiden is van de Engelsche Metode." Te bepalen, hoe ver zulk ene Predikwyze voor te staen zy, boven ene dorre vervelende Woordverklaring, wil hy liever aen geoefender overlaten; doch hy maekt geen zwarigheid met den Eerwaerden *A. D. Stoppelaer*, (in zyne Voorreden voor de Predikatien van *Stapfer*, bl. XXI.) te betuigen. *Ik wil wel toestaan, dat in de gewoone predikwyze niet zelden dingen voorkoomen, die het gemoed der meeste Toehoorders verveelen, en hunnen aandagt veelzins stooren. Dit, zo veel doenlyk, te vermyden, is voorzeker de pligt van een Prediker.* —— De Schryver dezer Bedenkinge komt hier voor als een Man van oordeel, die de rust der Kerke ter harte neemt.

Een

Een Droevig Verhaal van de ongelukkige Reis en wonderdaadige Verlossinge van Kapt. DAVID HARRISON. *Uit het Engelsch vertaald. Te Hoorn by* T. Tjallingius 1769. *Behalven het Voorberigt* 50 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Verhaal draegt niet recht den bynaem van *droevig*, zo ver het de ongelukkige Reistocht van Kapitein *Harrison* betreft. Van *Nieuw-York* naer *Fyal* gezeild, en van daer wedergekeerd zynde naer *Nieuw-York*, op den 22sten October 1765; beliep hem op den 29sten reeds een vry harde wind; en 't onweer, van tyd tot tyd toegenomen zynde, hield stand, schoon met enige tusschenpoozingen, tot in de maend January 1766. Het Schip werd, door die omstandigheden, eerlang volstrekt een wrak, ten vollen overgegeven aen de woede van den wind en de baren; de leeftocht, niet geschikt voor zo lang ene reis, liep ten einde; en 't afgematte Scheepsvolk kon ten laetsten geen meer voedzel vinden, dan in den Wyn en Brandewyn, daer 't Schip mede beladen was; welken drank zy ter hunner verbysteringe schandelyk misbruikten, dat hen ook verder alle ontzag voor den Kapitein deed verliezen. In dien toestand beslooten ze, niet tegenstaande het afraden van den Kapitein, onder elkanderen het lot te werpen; 't welk ten gevolge had, dat een Neger ten slachtoffer strekte, om hun vervolgens ten spyze te dienen; waer van de Kapitein bestendig weigerde iets te nuttigen. Dezen voorraed ten naesten by verteerd zynde, beraedslaegden ze, hoe op nieuw aan de kost te geraken; en maekten zelfs ene soort van zamenzwering tegen 't leven van den Kapitein, die ze echter niet ter uitvoeringe bragten. Doch hun voorstel was ten laetsten, ook met den Kapitein, op nieuw het lot te werpen, waer in hy, hoe ongaerne ook, genoodzaekt was te bewilligen. Het lot viel by die gelegenheid op een persoon, die by al het Scheepsvolk, zo wel als by den Kapitein, in hoogachting was: dit gaf aenleiding tot enig uitstel, en 't geluk wilde, dat 'er zich, voor 't verloopen van dien tyd, op den 29 of 30 January, een Schip openbaerde, 't welk hen op verlossing deed hoopen. De hoop vermeerderde met het naderen van 't Schip, terwyl ze aen boord noodzeinen gaven; en ze zagen vervolgens met ongemene vreugde een boot uitzetten, die wel bemand met alle snelheid op het wrak aenroeide: waer door ze eindelyk van het zelve verlost, en behouden in dat Schip overgebragt werden. Met dat Schip, 't welk den naem van *Susanna* droeg, en gevoerd werd door Kapitein *Thomas Evers*, een menschlievend en edelmoedig man, landde Kapitein *Harrison* ten laetste in *Engeland*, daer hy vervolgens nieuwe schikkingen maekte, om weder te keeren tot zyne Echtgenoote en Huisgezin, in *Nieuw-York* woonachtig. —— Het Verhael komt alleszins als geloofwaerdig voor; en verdient ene plaets, by die soort van Schriften, welke rampspoedige Scheepstochten behelzen.

Het

Het leven van den Aartsvader Joseph. Benevens eenige stichtelyke Mengelwerken. Door J. Wesselsz. *Te Amsterdam by* Ph. Doreward 1769. *Behalven het Voorwerk* 231 *bladz. in quarto.*

DAt men in dit Werk meer acht heeft te geven, op de welmenendheid en het stichtelyk oogmerk des Schryvers, dan op deszelfs bekwaemheid als Dichter, kan de Lezer uit het volgende stael, zonder dat wy 'er meer van zeggen, genoeg afnemen.

Ziet, Joseph was bemind van Vader Jacob teer,
Zyn trouw en iever blaakte in alles even zeer,
Hy was zorgvuldig voor zyn Vader in veel zaken,
Nu zeventien jaar oud; zyn Naerstigheid in 't waken,
By het gewolde Vee, blonk boven Broederen uit.
Hun kwaad bedryven word door hem berispt, gestuit,
Of Vader aangediend, om 't na behoor te wraaken,
Dit kwam hun hatigheid van groot tot groter maken;
Maar hy, onaangezien, betragt met vlyt zyn plicht:
't Scheen God had hem veel meer, dan Broedren verlicht.
Wat spot, wat schimp, wat hoon hy leed, staat op te merken,
Vermits hy hinder bragt aan hun boos doen en werken;
Maar spyt der Broeders, hy was 's Vaders troetelkind
Benevens Benjamin hy staag zyn gunsten vind,
Als een Zoon Rachels, dien de lust was van zyn leven:
Zyn Vader hem een rok veelverwig heeft gegeven,
Dit stak die Broeders op tot meerder haat en nyd,
Al wat hy zegt of deed, zy doen hem alle spyt.
Zyn vroomheid konden zy niet dulden, min verdragen,
En zoo was hun bedryf omtrent hem alle dagen:
Den eene noemd hem dus, een ander weder zoo,
Zyn lydzaamheid deed hem dat agten min als stroo,
Tog kreeg hy niets van hen, dan norsse stuure woorden
Geen vrindelyk gezigt of spraak hy van hen hoorden,
't Zy in de tenten, of te veld, of 't waar zy zyn,
Hoe meer hem Vader mind, hoe meer het boos fenyn
Der Broedren gaande werd, om hem een trek te speelen,
't Gezigt van hem te zien, kwam hen op 't laatst verveelen.
o Goede Joseph! moet gy dus zyn blootgesteld
Voor 't nydig oogmerk en uws Broedren boos geweld?
ô Goede Dichter!

De Vryheid, Heldendicht. Door M. G. DECAMBON, *gebooren* VAN DER WERKEN. *Te Leiden by* C. van Hoogeveen Junior 1769. *In groot octavo* 31 *bladzyden.*

DIt Dichtstuk, dat de onwaerdeerbare Vryheid ten onderwerp heeft, en byzonder ingericht is tot lof van derzelver edelmoedigen Voorstander, den braven *Paoli* en deszelfs getrouwe Landgenooten, is, schoon 't te wenschen ware dat de Dichteres wat minder dichtkundige vryheden gebruikte, en de vloeibaerheid wat meer in acht

acht name, over 't geheel een manlyk ſtuk, dat haer tot lof kan ſtrekken. Zie hier, ter proeve, de hartlyke tael van den dapperen *Paoli*, op het voorſtel van de genade des *Konings van Frankryk*, aen de *Corſen*, indien ze *zyner Majeſteit gewillig hulde doen*.

Hoe! barst hy uit, (terwyl een teder mededoogen,
Voor zynen Landsgenoot zyn grootſe ziel beroert,)
Zal 't luisterryk Bourbon den Kors beöorelogen,
En zal de grootſte Vorst, door ſnooden raad vervoert,
Het kleenſte Volk all' wat hun overblyft ontrukken?
Daar 't op zyn rookend puin noch heete traanen ſchreit!
Daar 't zyn rampſpoedig Land vergruist door de ongelukken
Veel eer begraaven dacht in de vergetelheid?
Geen regendrop, door hitte uit 't wolkgevaart ontſlooten,
Die met een ſnellen vaart als voor den donder zwicht,
Kan daar hy nederzinkt den Oceaan vergrooten;
De Zon ontleent haar glans niet van het minder licht;
Zal dan een kleen bezit, door overmagt verkregen,
En niet door wettig recht, den luister eener kroon,
Waar aan elk hulde, en diep ontzach bied, meer doen weegen,
Of ſtrekken tot een ſteun van een' geduchten Throon?
Zal dan een hand vol Lands aan de eerzucht voedſel geeven
Van een' grootmagtig Vorst, die zoo veel ſtaaten telt;
Die zoo veel volkeren naar zyne wet doed leeven,
En op zyn' wil en wenk in zyn gezach beknelt!
Neen, Lodewyk! de deugd, uw grootheid aangebooren,
Waar door ge een voorbeeld aan de Wereld-gôon verſtrekt,
Leent aan 't verkeert beſtier des Hovelings geen ooren!
Volg ſlechts uw hart! zoo worde uw luister niet bevlekt.
't Luste u onze oorlogstwist met Genua te ſlechten;
Kan 't zyn, dat gy zoo groot een daad in ſchyn bewond?
Gaaft ge ons de vryheid, om die vryheid te bevechten,
En hebt gy onzen val beſtemd by 't vreê-verbond?
Keer! keer! *o Welbeminde*! en noop ons niet ten ſtryde;
Beſpaar het ſchuld'loos bloed van uwen Onderdaan!
Spaar Korſisch overſchot, en gesp geen zwaard op zyde,
Dan om uw ſier bezit, en glory voor te ſtaan.
Maar, neen! 't is uwe wil den kryg op nieuw te ontſteeken,
Een magtig Heir is reeds genadert voor de Kust.
Wel aan! de moed is aan den Kors noch niet ontweeken,
Noch door den bloedſtroom van zyn Helden uitgeblust.
Geen vryheid is ten buit, maar wel ons goed en leeven!
Wie 't licht veräelmten durft in bange ſlaverny
Vreest geen gevaar, wenscht in wanhoopigheid te ſneeven,
Voor dat hy bukken moet voor 't zwaart der dwinglandy.
Men vatt' de waapens op en gaa den vyand tegen,
Doorluchte Korſen! 't is hier 't uur van tegenſtand!
De Hemel is ons meê! 'k beloof me een wisſe zegen!
Door onrechtvaardigheid vermeestert men geen Land.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Christelyk Onderwys of Kort en Bondig Zamenstel van Godgeleerdheid en Zedekunde, opgesteld door den Eerwaarden en Hooggeleerden Heer J. VERNET, *Hoogleeraar en Predikant te Geneve. Naar de Tweede Uitgave, door den Schryver op nieuw overgezien en vermeerderd. Uit het Fransch vertaald. Tweede Deel. Te Hoorn by* T. Tjallingius 1768. *in groot Octavo. 367 bladzyden.*

HEt tweede Deel dezer Christelyke Onderwyzinge, van welker hoofdoogmerk wy alreede enig verslag gegeven hebben (*), handelt in de eerste plaetze over de *Christelyke Leer* of *de Euangelische Huishouding.* In 't ontvouwen hier van vestigt de Hoogleeraer *Vernet*, na het voordragen van enige algemene aenmerkingen over de komst van J. Christus, en het oogmerk zyner zendinge, op de vyf volgende stukken, als noodzaeklyk tot ene volslagen onderwyzing en de zaligheid der menschen. (1.) De ware kennis van God. (2.) Zyn ware dienst. (3.) Ene zuivere en heilige Zedekunde. (4.) Ene Huishouding der genade voor den zwakken mensch en zondaar, onder de voorwaerde en voorbehoedenis van hunnen plicht waer te nemen. (5.) De zekere verwagting van een toekomend Leven, en een laetst Oordeel met de gevolgen daer van.

Aen deze verklaring der Christelyke Leere is gehecht ene beschouwing van *het Leven van Jezus Christus, zyne waerdigheid, en de bewyzen welken hy gegeven heeft van zyne Godlyke zending.* Dit gedeelte strekt ter voorstellinge en ophelderinge van 't geen ons in de Evangelische Schriften gemeld word, rakende 's Waerelds Heiland in 't byzonder; zo ten aenzien van den staet zyner Vernederinge, als met opzicht tot zyne Verheerlyking; mitsgaders ten aendrang der bewyzen voor de waerheid van deszelfs Godlyke zending, die in dat alles doorstralen.

Dit leid onzen Hoogleeraer voorts ter overweginge van de *Zending der Apostelen, de gaven van den Heiligen Geest,* wel-

(*) Zie *N. Vad. Letter-Oef. I. D. bl.* 232.

welken hun medegedeeld zyn, en de uitwerking van hunne Prediking. In 't nagaen hier van geeft hy ons een bericht van 't bekwaem maken der Apostelen tot hunne bediening; toont ons hoe zy dezelve waergenomen hebben, en doet ons tevens opmerken, hoe de groote opgang der Euangelieleere, als mede de verwoesting van den Joodschen staet, dienen om ons de waerheid dier Leere te bevestigen.

Hier aen volgt ene Verhandeling van *de Christelyke Kerk en de orde, welke in dezelve gehouden moet worden*; dienende ter ontvouwinge, zo van de natuur der Christelyke Kerke in 't algemeen, als van de verrichtingen in dezelve, en 't geen daar toe betrekkelyk is in 't byzonder. En eindelyk word dit Deel beslooten, met ene overweging der *eigenschappen van het Christelyk Geloof, en der goede uitwerkingen, welken het voortbrengt*: om uit het geen in deze twee Deelen is voorgesteld te leeren, dat het Christelyk Geloof ene redelyke overtuiging is, die een krachtigen invloed heeft op onze zeden, en geschikt is om ons gelukkiger te maken, naer gerade dat het vaster en levendiger zy. —— Zie hier, tot een stael van des Autheurs redeneertrant, op hoedanig ene manier hy het bewys aendringt, dat men, uit den grooten opgang van de Euangelische prediking, ter bevestiginge van de waerheid dier Leere, afleid.

De Prediking der Apostelen maakte een grooten opgang, niet alleen in Judea, Samaria en onder de verstrooide Jooden, maer ook alomme onder de Heidenen. —— „ Men zag menschen van allerhanden rang en staet, geleerden en ongeleerden, naar dit Godlyk Woord luisteren, en 'er zich aan overgeeven. Weinige plaatsen waren 'er, in welken dit Woord niet was verkondigd in minder dan dertig jaaren, of door de Apostelen, of door hunne Discipelen; en deeze zaaden van alle kanten uitspruitende, kreeg het Christendom eindelyk de overhand in het uitgebreide Roomsche Gebied, en verspreidde zich tot veel andere plaatsen van het eene einde der Aarde tot het ander.".

„ En dit moet men aanmerken als een nieuw bewys voor de waarheid van het Evangelie, en de zekerheid der wonderwerken, waar op het zelve gegrond is. Het is wel zo, dat de opgang van eene Leere niet altyd derzelver waarheid bewyst: naamelyk, als dezelve enkelyk bestaat in eenige gevoelens van beschouwing, voor welken geen handtastelyke bewyzen kunnen gegeeven worden; of wanneer ten opzichte van eene leere op daadlykheden gegrond, eenige menschelyke middelen, als geweld, gezach of list met dezel-

zelve verzeld gaan, en medewerken om 'er geloof aan by te zetten en dezelve te verſpreiden. Maar hier ziet men niets dergelyks, en alle de omſtandigheden van zulk eene groote omkeering vertoonen baarblykelyk de hand van GOD. "

„ Dat hier geen menſchelyke middelen plaats gehad hebben, is ligt te toonen. De Apostelen en Evangelisten hadden geen het minſte gezach in hun vaderland, en nog minder op vreemde plaatſen: want zy waren menſchen uit het gemeene volk, van gering aanzien, zonder goederen, zonder waardigheden, zonder magt, zonder welſpreekendheid, en verre van alle ſamenrotting of heimelyke toeleg. Hier by hadt de leere welke zy verkondigden, niets aanloklyks voor bedorven menſchen. Het kwam hier aan om te gelooven in JESUS, arm, nedrig en gekruist; en uit hoofde van dat geloove moest men zyne vorige gevoelens, den vastgeſtelden dienst, de wereldſche begeerlykheden, en al wat een vleeschlyk hart inneemt en vasthoudt, verzaaken. Hoe uitmuntend deeze leere op zich zelve zy, als men dezelve zonder vooringenomendheid onderzoekt, is het nogtans niet moeilyk te begrypen, dat zy met den eerſten opſlag zeer vreemd moest voorkomen aan menſchen, die vooringenomen met zeer verſchillende gevoelens, en aan kwaade heblykheden verſlingerd waren: inzonderheid als men aanmerkt, dat iemant, zo dra hy een Christen wierdt, zich 'er naar moest zetten, om het kruis van CHRISTUS op zich te neemen, dat is te zeggen, zo wel als hy, ſmaad en vervolging te lyden. Men verbeelde zich eens hoe wereldſche menſchen in 't gemeen beſtaan, hoe weinig zugt zy hebben voor de dingen van den Hemel, en hoe zy zich gebonden houden aan hunne vooroordeelen, en nog meer aan hunne belangen en wellustigheden; en men zal begrypen wat de eerſte Christenen moesten afſtaan, om geheel en al van gedrag en geloof te veranderen, en zich bloot te ſtellen aan alle de gevolgen van zulk eene verandering, in een tyd, waar in deeze nieuwe leere overal met verachting en afkeerigheid werdt aangezien."

„ De omſtandigheden van tyd waren ook geenzins gunſtig voor de prediking van 't Evangelie. Want de Jooden aangaande, hunne tegenwoordige toeſtand hen doende verlangen om het juk der Romeinen af te ſchudden, waren zy des te meer ingenomen met het denkbeeld van een aardſchen Mesſias. En de zulken onder hen van aanzien en gezach, gelyk de Overpriesters, de Leeraars der Wet, de

Farizeën en Sadduceën hadden een famenftel van Staat en Godsdienst opgeregt, regelregt gekant tegen het Evangelie. En het geheele volk was in 't algemeen zo gezet op hunne plegtigheden en voorrechten, dat de Predikers van het Christendom hier eenen byna onverwinbaaren tegenftand vonden.".

„ En by de Heidenen vonden zy het niet beter gefteld. Het gemeene volk ten uiterfte bygeloovig, was zeer gehegt aan zyne wyze van dienst, zo oud, zo pragtig, en vermengd met uitfpanning en feesthouding. Zy geloofden zelfs dat hun welftand af hing van de befcherm-Godheden, welken zy in hunne plaatfen aanbaden, federt zo langen tyd. De priesters en duizend andere met hun, die hunne achting en beftaan trokken uit het bygeloof, lieten niet na te fchreeuwen tegen eene nieuwigheid, welke hetzelve zogt uit te roejen; gelyk men hier van een voorbeeld ziet in het gene te Efeze gebeurde, Hand. XIX. Inderdaad het was met het Christendom niet als met veel andere vreemde dienften, welker invoering men verdroeg, om dat ze famen konden gaan met die van de plaatfe. Een afgod floot geen andere uit, en in zulk eene grouwzaame menigte van godheden, onder de Heidenen toegelaaten, maakte hun één minder of meer geene moeilykheid, mits dat de ouden maar in ftand bleeven. Maar die tot kennisfe kwamen van den waaren God, wilden geen anderen meer erkennen, en veroordeelden alle afgodery. Hierom fpanden alle afgodendienaars gelyklyk tegen hen aan. Van eene andere zyde, menfchen van oordeel, de Heidenfche fabelen ontwasfen, gaven zich dikwils over aan ongodsdienftigheid, en hadden geen zin in eenige wyze van redeneering of redenkaveling dan die der Redenaars en Filozoofen. En de Vorften, de Overheden, de Staatkundigen, oordeelden het nodig voor het gemeene welzyn, de oude gewoonten te handhaaven, en niets te vernieuwen in de zaake van den Godsdienst; en dit bragt hen tot het maaken van zeer ftrenge wetten tegen de Christenen: te meer nu de gewoonte reeds ingevoerd was van de beelden der Keizeren te aanbidden, en de weigering hier van, door de Christenen, werdt aangezien voor wederfpannigheid en fchennis van de Keizerlyke Majefteit."

„ Alle deeze verhinderingen hebben evenwel den voortgang van het Evangelie niet belet; zy hebben denzelven wel wat vertraagt, gelyk dit natuurlyk is, wanneer vooroordeelen en driften, gezach en list zich in de weere ftellen

len tegen de waarheid. Doch die beletzelen zyn langzaamerhand overwonnen; en schoon 'er duizenden van Christenen wreedlyk vervolgd, gevangen gezet, van hunne goederen en bestaan beroofd, uitgebannen, gepynigd en ter dood gebragt wierden; hun getal liet niet na te vermeerderen en de overhand te krygen, gelyk we gezegd hebben, zonder dat iets in staat geweest is, dit opgaand licht te verduisteren of uit te dooven.".

„ En het was toen geen tyd van ligtgeloovigheid en onkunde, waar in men geen mensch vondt die in staat was de waarheid te doorgronden om te ontdekken of 'er eenig bedrog onder schuilde. De eerste eeuwen der Kerke waren verlichte eeuwen, vol Filozoofen en schrandere Verstanden, die vooringenomen, gelyk gemeenlyk, tegen alle nieuwigheden, welke hun vreemd voorkwamen, niet nalieten het Christendom met alle kragt aan te vallen. Van de andere zyde, die het reeds aangenomen hadden, en niet minder verstandig waren (ik spreek van de tweede, derde en vierde eeuwen,) verdeedigden deezen Godsdienst openlyk met mond en penne. Zo dat 'er gestadig een openbaare tweestryd ware, en alle de zwaarigheden aangaande den oorsprong en de gronden van den Godsdienst, zo wel in den grond zyn onderzogt, dat het niet was dan na eene lange overweeging van het gene 'er voor en tegen was, dat de ongeloovige wereld zich eindelyk overgaf aan de baarblykheid, welke zy niet kon wederstaan.".

„ Deeze historische aanmerkingen bewyzen, dat, indien de Christelyke Godsdienst niet gegrond ware dan op verdigtzelen, dezelve zich nimmer zo veel gehoor zou hebben konnen verwekken en bevestigen, als geschied is; nademaal de menschelyke zaaken denzelven niet gunstig waren, en in tegendeel alles natuurlyk samenspande tot tegenstand. Waar aan zal men dan een dergelyken opgang toeschryven, anders, dan aan eenen zigtbaaren voorstand van GOD, en aan de zegepraalende kragt der waarheid? "

Corpora Angelorum ex Luc. XX. 27–39. mero in die collocata. Auctore PETRO JANSSEN, *S. S. Th. D. ejusdemque & Hist. Eccl. in Academia Regia Duisbergensi Prof. Ord. Lugd. Batav. apud J. le Mair* 1767. *absque Dedicatione* 108 *pp. in octavo cb. m.*

De lichaemlykheid der Engelen, duidelyk bewezen uit Luc. XX. 27—39, *door den Hoogleeraer* PETRUS JANSSEN.

OF de Engelen zuivere onlichaemlyke Geesten zyn, dan of ze Lichamen hebben, is een voorstel, 't welk menigwerf door de Godgeleerden behandeld is; en men vind ze desaengaande van verschillende gedachten. De Hoogleeraer JANSSEN verklaert zich in dit Geschrift, voor 't gevoelen van *Loersius*, die in 't jaer 1721 openlyk verdeedigd heeft, dat men den Engelen lichamen heeft toe te eigenen; en vertrouwt in staet te zyn, om de ongegrondheid der tegenbedenkingen van de Hoogleeraeren *Vitus*, *Mosheim* en *Ode*, middagklaer aen den dag te leggen. —— Afziende van alle Wysgerige redeneringen over dit onderwerp, die, zyns oordeels, niets beslissend verleenen, bepaelt hy zich alleen tot de leer der Heilige Schrift: en in dezelve vestigt hy slechts het oog op 's Heillands gesprek met de Sadduceen, *Lukas* XX. 27 — 39, en de gelykluidende plaetsen *Matth.* XXII. 24 — 32 en *Marc.* XII. 19 — 27. De aldaer voorgestelde redenering van Jesus Christus is, naer zyn inzien, beslissend; en hy oordeelt dat men, (zo 'er uit deze plaets ontegenzeggelyk bewezen kan worden, dat de Engelen lichamen hebben, die hun eigen zyn,) geen andere plaatsen behoeft te berde te brengen. Dus is het geschil alleen bepaeld tot den zin van 's Heillands redeneering aldaer; en de vraeg is; of men daer uit niet ten klaerste kan afleiden, dat de Engelen lichamen hebben, die hun eigen zyn?

Om dit te toonen, eischt de Hoogleeraer, en, gelyk hy doet zien, met regt, voor af, dat men hem toestae, dat 'er een bondig bewys ligge in des Zaligmakers redenering tegen de Sadduceen. Zo bondig als het laetste gedeelte zyner redeneringe is, over de opstanding, zo bondig moet ook het voorgaande zyner redeneringe zyn, over den staet der opgewekte regtvaerdigen. Onze Heer leert dan hier niet slegts stellig, dat de regtvaerdigen, hunne lichamen met de opstandinge weder ontvangen hebbende, *niet ten*

huwelyke nemen, noch ten huwelyke uitgegeven worden; maer hy bewyst de waerheid dezer ſtellinge zo bondig, dat 'er geen tegenſpraak tegen in te brengen zy. De uitdrukking, *maer zy zyn als Engelen Gods in den hemel*, heeft men derhalven niet aen te merken, als behelzende alleen ene vergelyking ter ophelderinge; maer, als behelzende ene bewysrede, waer uit by wettigen gevolge afgeleid word, dat de regtvaerdigen niet huwelyken: in hoedanig een verband ook de gelykluidende ſpreekwyze by *Lucas* duidelyk voorkomt; *want zy zyn den Engelen gelyk*. — Dit vastſtaende komt het hem voor, middagklaer te zyn, dat alle verklaringen van dit geſprek des Heren met de Sadduceen, onvoldoende zyn, en de bondigheid van het bewys verbreken; welken gegrond zyn, op het denkbeeld, dat de Engelen geen lichamen hebben. En dat men in tegendeel dan, en dan alleen, dit geſprek naer den eisch verklaert, en 't bewys in deszelfs kracht ontvouwt, als men zyne uitlegging doet ſteunen op het denkbeeld dat de Engelen daedlyk lichamen bezitten: 't welk dan ook buiten kyf ſtelt, dat men de waerheid aen zyne zyde heeft, als men beweert, dat de Engelen lichamen hebben, die hun eigen zyn. — Dit in 't breede, op onderſcheiden manieren, en genoegzaem van alle zyden, getoond hebbende, gaet hy over tot het beantwoorden der tegenbedenkingen van de opgemelde Hoogleeraeren; die zy, tegen de redenering van *Loerſius* uit dit geſprek van onzen Heilland, ingebragt hebben. En ten laetſte beſluit hy dit zyn Geſchrift, met het wederleggen der algemene tegenwerpinge, die men tegen de lichaemlykheid der Engelen ontleent, uit derzelver benaming van רוחות, *πνεύματα*, *Geesten*: welke benaming, gelyk hy toont, niet bepaeldlyk aenduid, onlichaemlyke Geesten; maer ook eigenaertig gebruikt kan worden van zulke wezens, die met zodanig *een geestlyk lichaem* bedeeld zyn, als de regtvaerdigen in de opſtandinge zullen erlangen, naer de leer van Paulus 1 Cor. XV.

Het geen de Hoogleeraer *Jantſen* hier over dit onderwerp heeft voorgedragen is zeker der overweginge waerdig; zo zommigen al mogten oordeelen, dat het ſtuk nog niet voldongen was, men kan echter niet wel ontkennen, dat hy het denkbeeld, dat de Engelen lichamen hebben, die hun eigen zyn, tot ene zeer hooge waerſchynlykheid gebragt heeft; en dat zyne manier van verklaring dezer redeneringe van onzen Zaligmaker zeer aennemelyk voorkomt. Wy zouden te breed uitweiden, indien wy 't ge-

heele beloop van dit geschrift, (dat wel ene Nederduitsche Vertalinge verdient,) wilden ontvouwen; dit noodzaekt ons tot enige bepaling, en doet ons besluiten, om alleen kortlyk te melden, het geen voornaemlyk dient, ter stavinge van het denkbeeld van onzen Autheur, het welk hoofdzaeklyk hier op uitkomt.

Het redenverband, *de opgewekte regtvaerdigen, met lichamen bedeeld zynde, zullen niet huwen, maer zy zyn als Engelen Gods in den hemel*, is van die natuur, dat men niet konne twyfelen, of onze Zaligmaker veronderstelt, dat het een algemene erkende kundigheid was, dat de Engelen in den hemel niet huwden; des hy dit niet behoefde te bewyzen. Deze kundigheid nu vooronderstelt terstond, dat het ook een algemeen erkend denkbeeld was, dat de Engelen lichamen hebben; dewyl het denkbeeld van niet te huwen anders niet in aanmerking kwame. (Op dit denkbeeld is des Heren redenering gegrond. —— Jesus zegt hier uitdrukkelyk, dat die regtvaerdigen *niet ten huwelyke zullen nemen, en niet ten huwelyke uitgegeven zullen worden.* Die verschillende spreekwyzen slaen uitdruklyk op het onderscheid van Mannen, *die ten huwelyke nemen*, en Vrouwen, *die ten huwelyke gegeven worden*, en duiden dus aen, dat het onderscheid der Sexe, in de opstanding, geen plaets heeft. Dit bewyst hy met te zeggen, *zy zyn gelyk Engelen, die in de hemelen zyn.* Als dit iets bewyst, dan vooronderstelt het, dat 'er geen onderscheid van Sexe by de Engelen plaets heeft; en tevens dat ze lichamen hebben, (anders kwam dit niet te passe,) doch zonder onderscheid van Sexe. Deze denkbeelden levert ons die redenering, zo dra men dezelve aendachtig nagaet. —— De tegenstelling *maer*, welke by *Mattheus* en *Marcus* voorkomt, vervat hier duidelyk iets stelligs; en sluit dus in, dat de lichamen der regtvaerdigen, die met opzicht tot het huwelyk, dat in dezen het onderwerp is, bepaeldlyk in aenmerking komen, gelyk zullen zyn aen de lichamen der Engelen, 't welk de lichaemlykheid der Engelen als onbetwist vaststelt. —— De gelykheid aen de Engelen, waer op hier gedoeld word, begint, volgens deze redenering van Jesus, in de Opstandinge, wanneer de rechtvaerdigen hunne lichamen weder ontvangen. De gelykheid is derhalven onbetwistbaer ten aenzien der lichamen; en onze Zaligmaker leert hier gevolglyk, dat de lichamen der regtvaerdigen na dit leven zullen zyn als die der Engelen; dat is, volgens het bepaelde onderwerp in

de-

dezen, niet geschikt tot het huwelyk: des het, naer 't beloop dier redeneringe vast stae, dat de Engelen lichamen hebben, die niet geschikt zyn tot het huwelyk.

Het tot dus ver gezegde ziet voornaemlyk op 't geen we by *Mattheus* en *Marcus* lezen; maer slaen we nu verder het oog, op 't geen ons door *Lucas* is aengetekend, dan vinden wy nog sterker grond voor dit gevoelen. Dat de regtvaerdigen in de opstandinge niet zullen huwen, word daer bewezen, met deze reden: *Want zy konnen niet meer sterven.* Dit bewys steunt, of op de natuur van onsterflyke lichamen, die, geen voedzel gebruiken, by welker stof niets bykomt, en van welker stof niets afgaat, en dus niet geschikt zyn tot het huwelyk; of op het bezef dat 'er in 't onsterffelyk leven hier namaels geen rede is, waerom het huwelyk plaets zou hebben; in zo verre de reden voor 't huwelyk in dit leven, met de onsterffelykheid hier namaels, ophouden. En dit bewys word versterkt met ene tweede reden: *want zy zyn den Engelen gelyk.* Dit gezegde is ten klaerste tot het geheele onderwerp betrekkelyk. De regtvaerdigen zullen in de opstandinge niet huwen, alzo ze naer 't lichaem, dat hier in aenmerking komt, onsterflyk, alzo ze den Engelen dus gelyk zullen wezen: dat is, nadien ze, even als de Engelen onsterflyke lichamen zullen hebben, die niet geschikt zyn tot het huwelyk. De lichaemlykheid der Engelen is hier in zo duidelyk vervat, dat het ten uiterste vreemd zy, dat men dezelve ernstig konne tegenspreken. Zo als *Lucas* deze redegeving voorstelt, bepaelt dezelve ons de gelykheid nog nader: *zy zyn den Engelen gelyk*, gebruikende in zyne tael het woord ἰσάγγελοι, het welk ene volkomen gelykheid aenduid. Hy noemt ze niet ὁμοιάγγελοι, zulken, die enige gelykheid met de Engelen hebben, maer ἰσάγγελοι, zulken, die den Engelen in alles gelyk zyn. Deze uitdrukking geeft derhalven te kennen, dat de regtvaerdigen in de opstandinge juist zodanige lichamen zullen verkrygen als de Engelen hebben; en verzekert ons dus, dat de Engelen daedlyk lichamen hebben, die hun eigen zyn. Op die juiste gelykheid vestigt Jezus zyne stelling aengaende het niet huwen der regtvaerdigen, als of hy zeide. *Die den Engelen in alles gelyk zullen zyn, zullen niet huwen. De regtvaerdigen nu zullen, als zy in de opstandinge hunne lichamen weder ontvangen hebben, den Engelen in alles gelyk zyn. Gevolglyk zullen den regtvaerdige hunne lichamen in de opstandinge weder ontvangen hebbende, niet huwen.* De bondigheid

heid van dit bewys vervalt, zo dra men die juiste gelykheid ontkent.

Onder het uitbreiden en aendringen dezer denkbeelden, doet ons de Hoogleeraer op ieder byzonderheid aenmerken, dat de redenering des Heilands dus alleszins bondig is; en dat ze in tegendeel in ieder opzicht hare kracht verliest, indien men de Engelen als onlichaemlyke Geesten aenmerkt. En men kan, naer zyn inzien, de kracht dezer bewyzen niet ontvluchten, of men moet tot die gedachten komen, dat Christus hier flechts gebruik maekte van het aengenomen denkbeeld, dat de Engelen lichamen hebben, terwyl hy zelf verzekerd was, dat ze onlichaemlyke Geesten zyn; 't welk, zyns oordeels, volstrekt te verwerpen is. —— De inhoud van 's Zaligmakers redenering komt dan, volgens hem, kortlyk hier op uit.

„ De Engelen Gods in den hemel hebben lichamen, die van zodanig ene natuur zyn, dat ze niet fterven, en ook niet konnen fterven; dat van derzelver ftof, gelyk 'er door fpys en drank niets bykomt, ook nooit iets afgae: hoedanige lichamen baerblyklyk in genen deele ter voorttelinge gefchikt zyn. Hier uit volgt van zelven, dat het huwelyk onder de Engelen geen plaets kan hebben. Dit word, volgens het gevoelen der Jooden, als zeker toegeftaen, en vooronderfteld, door onzen Zaligmaker. Dewyl nu de Kinderen der opftandinge in 't bezit der hemelfche gelukzaligheid, heerlykheid en onfterflykheid, ἰσάγγελοι, den Engelen in alles gelyk zullen zyn, zo dat ze lichamen zullen ontvangen, die insgelyks niet konnen fterven; zodanige lichamen naemlyk, van welken, gelyk 'er door voedzel niets zal bykomen, ook niets zal afgaen, van die ftof, welke de opftanding denzelven gegeven heeft; zo is 't duidelyk, dat het huwelyk even ongefchikt is voor de Kinderen der opftandinge als voor de Engelen; en dat het in beiden ftrydig is met den hemelfchen ftaet hunner lichamen."

ADRIANI KLUIT *Vindiciæ Articuli ὁ, ἡ, τό. In Novo Testamento. Pars Prior, tomus fecundus.* Of *de Artikel ὁ, ἡ, τὸ gehandhaafd en verdedicbt. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1768. *Behalven de voorafgaende Latynfche Schets* 237 *bladzyden in groot octavo.*

OP de algemene verdediging van het regelmatig gebruik van het Griekfche Lidwoordje, ὁ, ἡ, τὸ, waer van wy

wy voor enigen tyd bericht gegeven hebben (*), volgt in dit Stukje ene nadere opheldering van etlyke byzonderheden, daer toe betrekkelyk; die zommigen in dit geval zwarigheid zouden konnen baren, en hun veelligt voorkomen, als ſtrydig met die regelmatigheid, welke de Autheur beweert, dat de Schryvers des Nieuwen Testaments beſtendig in 't oog gehouden hebben. De Heer *Kluit*, dit voorziende, heeft, gelyk wy diestyds meldden, in 't eerſte Stukje reets aengemerkt, dat 'er, niet tegenſtaende de bygebragte bewyzen, by velen nog verſcheiden tegenbedenkingen zouden overblyven, doch dat hy niet twyfelde van in ſtaet te zyn, om dezelven uit den weg te ruimen. —— Hier toe verledigt hy zich nu in dit gedeelte, het welk grootlyks ſtrekt, om te toonen, dat het geen iemand, in de Schriften des Nieuwen Testaments, deswegen, als ſtrydig met de voorheen beredeneerde regelmaet, of als uitzonderingen op dezelve mogte voorkomen, in tegendeel altoos daer mede genoegzaem eenſtemmig is, en veel eer ſtrekt, om die regelmaet te bevestigen, dan om ze tegen te ſpreken, of twyfelagtig te maken. Een onvermoeid nagaen van deze byzonderheid der Griekſche Taelkunde, zo overeenkomſtig met het gebruik van onze Nederduitſche Lidwoordekens, heeft onzen Autheur zo ſterk bevestigd in zyn gevoelen, dat hy voor zich verklaren durve, *ene zoo voorddurende Regelmaet in alles te hebben aangetroffen, dat 'er geene plaats voor uitzonderingen by hem overblyve:* hebbende, na een oplettend onderzoek, *alles zoo* taalrichtig *gevonden, dat men altyd behoorlyke* redenen, *ten minſten* regelen *van dat gebruik kan opgeven.*

Om de gegrondheid van deze zyne verklaring den Lezer op het overtuiglykſte onder het oog te brengen, deelt hy hier zyne verdere Waernemingen over dit onderwerp mede, onder den naem van *Voorbehoedſelen*; die ſtrekken om de regelmatigheid, welke hier plaets heeft, regt te doen verſtaen; en als zo vele Regels zyn, die het volkomen taelrichtig gebruik, zelfs boven verwachting, verſterken. Deze Voorbehoedſels zyn vyftien in getal, en onder ieder derzelver, worden die plaetſen der Historiſche Schriften des Nieuwen Testaments bygebragt, welken tot dat Voorbehoedſel te betrekken zyn; met aentooning dat men allerwegen, in alle opzichten, een taelrichtig gebruik ontmoet, het welk volkomen overeenkomt met de

(*) Zie *N. Vad. Letteroef. H. D. bl.* 437.

de voorheen beweerde regelmatigheid. — De Heer *Kluit* bepaelt zich, in dit zyn geschrift, wel voornaemlyk tot het gebruik van dit Lidwoordje by de Schryvers des Nieuwen Testaments; echter zo niet, of hy doet ook tevens hier en daer genoeg zien, dat die eigenste regelmatigheid insgelyks by de ongewyde Schryvers plaets heeft: 't welk hy ten slot, met eenige treffende voorbeelden, uit *Demosthenes*, *Plato* en *Lysias* nog nader bewyst. En hier op verwittigt hy ons, met het afloopen van dit Stukje, *dat al wat intusschen nog overblyft, en of kwalyk verstaan, of kwalyk gesteld is; dat zulks het onderwerp van 't derde Stukje van dit eerste Deel zal zyn.* Dit onderwerp word hier, gelyk we in 't voorgaende bericht gezegd hebben, klaerheidshalve in 't Nederduitsch behandeld: doch onze Schryver laet 'er, even als hy ten aanzien van 't voorige gedaen heeft, ten gevalle van hun, die het Nederduitsch niet verstaen, in 't Latyn vooraf gaen een kort begrip van deze Voorbehoedselen en de daer in vervatte Aanmerkingen; op zodanig ene manier voorgesteld, dat zulk een, de bygebragte plaetsen naziende, de kracht van des Autheurs redenering genoegzaem konne nagaen.

Heeft het eerst uitgegeven Stukje over dit onderwerp ene vry algemene goedkeuring genooten, het tegenwoordige, durven we ons vleien, zal den Liefhebberen niet minder voldoen; en zommigen, die voorheen bykans geene regelmatigheid in 't al of niet gebruiken van dit Lidwoord erkenden, overtuigen, dat het gevoelen van den Heer *Kluit* veel gegronder is, dan ze zich tot nog toe hadden konnen verbeelden. —— Men heeft waerlyk bondige reden van dankerkentenis aen dien Heer, voor ene zo ten uiterste lastige, (gelyk deze arbeid wel genaemd mag worden,) nasporing; die in verscheide gevallen van dienst kan zyn, ter verbeteringe en ophelderinge veler plaetsen in de gewyde en ongewyde Schriften. — De natuur van ons Werkje laet niet toe, om op deze Voorbehoedsels en de manier van uitvoering byzonder staen te blyven; het meerendeel onzer Lezeren zal ongetwyfeld beter gediend zyn, met het bybrengen van des Autheurs opheldering van deze of gene plaets der Schriften des Nieuwen Testaments; waer toe hem dit onderwerp overvloedig gelegenheid aen de hand geeft. Om 'er nog zodanig iets uit mede te deelen, dat byzondere aenmerking verdient, zullen wy ons bepalen tot het hoofdzakelyke van 't geen hy wegens het gebruik van: χεὶρες, *met*, en χειρὶς, *zonder Lidwoordje*, aengetekend heeft.

Aen-

Aenvanglyk meld hy ons, hoe het ten klaerste blykt, dat ὁ χριστὸς de plaets vervult van de Hebr. benaming *de Messias*, en zo veel zegt, als by ons, *de gezalfde*, met nadruk dus genoemd: dewyl de Historiefchryvers in 't N. T. dit nadruklyke door het Lidwoord aen dien naem byzetten. Zo lezen we, onder anderen Marc. XIV. 61. Σὺ εἶ ὁ χριστὸς; *Zyt gy DE Christus?* Stond hier Σὺ εἶ χριστὸς, dan werd de zin *gy zyt gezalfd*, of *een gezalfde*. Verder merkt hy aen dat onze Overzetters dit zeer wel in acht genomen hebben, in omtrent 40 plaetsen uit die Schriften, met steeds te schryven *DE Christus:* doch het komt hem voor, dat 'er onder zyn, waer ze de kracht sterker uitgedrukt zouden hebben, als ze gezet hadden, *DE gezalfde* of *DE Messias*; gelyk ze doen Hand. IV. 26. Hier toe brengt hy, by voorbeeld, Marc. XIV. 61, Luc. IX. 20, Joh. VII. 26, 41, en Hand. II. 30. Ook ziet hy geen reden, waerom ze dit lidwoordje op andere plaetsen, daer insgelyks ὁ χριστὸς staet, achterlaten en eenvoudig zeggen, *Christus.* Zie Matth. XI. 2, XXIII. 8 en 10, Hand. II. 31, VIII. 5 en IX. 20. In tegendeel, zegt hy, is die eenvoudige vertaling, (ook alware het met byvoeging van *EEN Christus*) te dulden, en zelfs zeer goed Hand. XXIV 24, daer gezegd word dat de Heiden Felix den Apostel Paulus hoorde, περὶ τῆς εἰς χριστὸν πίστεως, *van het geloove in Christus.* Zo dit wilde zeggen *het geloof in DEN Messias*, kon 'er ook gestaen hebben, τὸν χριστόν: maer de mening is onbepaeld; *hy hoorde van ENEN Christus gewagen.* Wat toch wist die Heiden van *den Christus!* Zo hebben ook onze Overzetters, Hand. XVII. 7. βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι, Ἰησοῦν, *zeggende dat 'er EEN ander Koning is, namelyk, ENEN Jesus.* Van dit denkbeeld maekt hy ook gebruik ter ophelderinge van die beschuldiging voor den Heiden Pilatus, Lucas XXIII. 2. in welke men Jesus te laste legt, dat hy gezegd zou hebben ἑαυτὸν ΧΡΙΣΤΟ'Ν ΒΑΣΙΛΕ'Α εἶναι, *dat hy zelf EEN GEZALFD KONING is:* waer over de Heer *Kluit* zich verder indezervoege uitlaet.

„ Dus vertale ik deze plaats, en volge onze Overz. niet, die hier schryven, *dat hy zelve Christus de Koning is,* want doch zulk ene beschuldiging, dat Christus gezeid hadde, *dat hy Messias was*, kon geen den minsten klem op enen Heiden, op Pilatus hebben. Indien de Joden daar mede voor den dag gekomen waren, zoude Pilatus gezegd hebben"; ik bemoei my met uwe geschillen niet, (gelyk dit het geval was Hand. XVIII. 15.) ik weet niet van dien Messias". Maar neen! zy overleggen hun stuk beter voor Pi-

Pilatus. Men houde dit in 't oog. Zy beschuldigen hem van Majesteitschennis. *Hy verbiedt*, zeggen zy, *den Keizer, uwen Opperheer, schattingen te geven, zeggende, dat hy zelf EEN GEZALFD KONING is.* En dan vloeit de wedervraag van Pilatus van zelfs. Want, daar hy op de beschuldiging, dat Jesus zich *voor den Christus, den Messias*, uitgaf, had behooren te vragen: *zyt gy de Christus, de Messias*, σὺ εἶ ὁ χριστός; zoo vraagt hy hem rechtstreeks op 't vorige: σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, *zyt gy de koning der Jooden*? En wat dan? Andwoordt Jesus hier op, *ja! ik ben de koning der Joden*? Geenzints! dit ontken ik. Dit heeft men mogelyk niet opgemerkt. Joannes leert my, (XVIII. 33, 36.) dat tusschen Lucas woorden XXIII. 3. *Zyt gy de koning der Joden?* en tusschen, *hy antwoordde hem, en zeide; gy zegt het*; Christus dit andwoord gegeven heeft Joh. XVIII. 36. *myn koningryk is niet van deze wereld* enz. Waar op vervolgens Pilatus, toen hy hoorde, dat Jesus wel niet ontkende, dat hy *koning* was, maar dat hy zyn koningryk in een' anderen zin wilde opgevat hebben, hem niet meer vraagt: *zyt gy dan DE koning DER Joden*, maar nu algemeener vs. 37. *zyt gy dan EEN koning?* οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σύ: En daar op andwoord Christus vs. 37. (verv. Luc. vs. 3.) σὺ λέγεις, ὅτι βασιλεύς εἰμι ἐγώ. Gy zegt het, *gy zegt, dat ik koning ben*, dat is, *ja; ik ben koning*! maar Christus heeft nooit gezeid: *ik ben DE koning DER Joden.* Want dan hadt Pilatus onmogelyk (vs. 38 en Luc. vs. 4.) kunnen zeggen: *ik vinde geen schuld in dezen mensch*; alzoo Jesus door toe te stemmen, dat hy *de koning der Joden* was, dus regelrecht der Joden beschuldiging voor Pilatus van waarde en gewicht gemaakt zoude hebben; welke bestond, niet daar in, dat hy zich voor *den Messias* uitgaf, maar dat hy in weerwil en tegen 't belang des Keizers zich voor *een wettig en gezalfd koning uitgaf.* Dit was eigenlyk hunne beschuldiging. En daar op dringen zy. Want als Pilatus hem (Joh. XIX. 12.) wilde loslaten, zoo werpen zy dreigend hem dit voor: *indien gy dezen loslaat, zoo zyt gy. —— Al wie zich zelf Koning maakt, wederspreekt den Keizer*, verg. XIX. 15. Dit had Jesus gedaan, door te zeggen, ἑαυτὸν χριστὸν βασιλέα εἶναι, *dat hy een gezalfd, een wettig koning was.* En hier uit verklaart zich dan de Schimpvraag (*Ironia*) van Pilatus: *wilt gy, dat ik u den KONING DER JODEN loslate.* Want dit is by my een Schimpvraag. Immers Pilatus, een Heiden, konde nooit op enige wyze Jesus in goeden ernst *koning der Joden* noemen, zonder den Keizer te kwet-

kwetzen. Hy zegt het ſpottenderwyze tot de Joden; en in dien zin nam hy dan ook het kruisſchrift: *deze is de koning der Joden.* En zie daar ook de reden, waarom hy, op 't aanſtaan der Joden, om liefst te zetten, dat Jeſus zich voor zoo enen had uitgegeven, hun geen ander andwoord geeft, dan, *'t geen 'er ſtaat, zal 'er blyven ſtaan.* Want hy nam 't in geen anderen zin. 't Zelfde geval was Joh. XIX. 3, 15. 't Welk niet te min waarheid was, ſchoon Jood noch Heiden dit toen begreep. Maar Cajaphas begreep de kracht van zyn zeggen ook niet. Doch waar toe dit zoo breed? de Nederduitſche vertaling in Luc. XXIII. 2. *Christus de Koning*, die een valsch denkbeeld oplevert, gaf my hier toe aanleiding. Verg. 'er mede de Nederduitſche Overzetting Hand. II. 36. ὅτι κύριον καὶ χριστὸν αὐτὸν ὁ Θ. ἐπ., *dat God hem tot enen Heer en Christus (gezalfden) gemaakt heeft* (*).

Voorts betuigt hy in deze Schriften geene plaets te weten, die buiten reden zonder Artykel zou konnen ſtaen. Want wat Marc. IX. 41 en Luc. II. 11 betreft, deze plaetſen zyn regelmatig, als af te nemen is, uit het geen de Autheur voorheen bewezen heeft. Doch men leest thans, vervolgt hy, ὁ, in ene plaets daer 't niet noodig is, Joh. I. 42; daer de Handſchriften, de eerſte en oudſte Drukken, als mede de Oudvaders hebben, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, (niet ὁ χριστός,) maer enkel χριστός. Zie WETST. En ſtraks volgt 'er vs. 43 ὃ ἑρμηνεύεται Πέτρος: niet ὁ Πέτρος. En deze lezing zonder Artykel is eenſtemmig met het gebruik dezer Schryveren in dergelyke gelegenheden. Zie Joh. IX. 7, Marc. XV. 22, Hand. IV. 36, Heb. VII. 2, en voor al Joh. IV. 25. Dit alles toont dat deze Schryvers hier in gansch regelmatig zyn.

(*) „ Schoon ik dit hier veel liever door een *Hendiadys* vertale, *enen gezalfden Heer*, dat is *tot de hoogſte waardigheid*, *plechtig verheven Heer*, gelyk dit zeer fraai getoond is door KEUCHEN, ad. h. l. Ik achte dit ook de oorzaak van de groote onzekerheid alhier in de Mſſ., en de Oudvaders, die ook καὶ voor κύριον plaatzen. Lees dan ὅτι καὶ Κύριον χριστὸν ———, gelyk Luk. XXIII. 2. βασιλέα χριστὸν. waar χριστὸς uit deze aanmerking noch nadere ophelderinge krygt, dewyl uit die zelfde taalkundige aanmerking van KEUCHEN. βασιλεὺς χριστὸς niet anders beteekent dan, *een wettig, verheven, koning*".

De Hedendaagsche Historie, beschreeven door een Gezelschap van Geleerde Mannen in Engeland. Uit het Engelsch vertaald. Vde Deel IIde Stuk. Te Leiden, *by* P. van der Eyk enz. *in quarto* 609 *bladzyden.*

De Historie van *Timur-Bek* of *Tamerlan*, in 't voorgaende Stuk tot het jaer onzes Heren, 1400 gebragt, word in dit gedeelte achtervolgd, tot op deszelfs dood in den jare 1405: waer aen voorts gehecht is een verhael van de verdere Geschiedenissen der Mogullen en Tartaren, onder deszelfs Opvolgers; tot dat hun Ryk in *Khorassân*, in 't begin der zestiende eeuwe, een einde name. Hier op word ons voorgedragen de Historie der *Shâhs*, die in *Persie* geregeerd hebben, van 't jaer 1500, tot op den dood van *Kûli Khân* of *Shâh Nadir*, in den jare 1747. Verder deelen ons de Schryvers hier mede de Lotgevallen der Arabische Koningen van *Ormûz* in *Persie*, zedert het afloopen der elfde eeuwe tot op het jaer 1514; toen dat Ryk den Portugezen onderworpen wierd: die het bezeten hebben, tot op het jaer 1622; wanneer de Persianen, door de Engelschen geholpen, 'er zich meester van maekten. Op dit verhael volgt de Historie der Oostersche en Westersche *Turkmannen*. Doch de Oostersche komen niet zeer afzonderlyk in aenmerking, voor zo ver ze altyd onder het gebied van andere Vorsten gestaen, en nooit ene eigen Opperheerschappy opgericht hebben; waer door dan ook hunne geschiedenis meer byzonder voorkomt onder die der *Usbekken*, die ten laetste over hen de heerschappy verkregen hebben. Dit bepaelt hier het geschiedkundige verhael tot het voorgevallene onder de Westersche Turkmannen, staende binnen twee Dynastyen, zedert het afloopen der veertiende eeuwe, tot op het jaer 1514. En ten laetste ontmoet ons nog in dit Stuk de Historie der *Usbekken*, byzonderlyk zedert het begin der zestiende eeuwe, tot op het jaer 1719. — In het doorbladeren van dit Stuk komen ons menigvuldige Ryks omwentelingen voor, en verscheiden persoonen, wier gedrag en character in die omstandigheden opmerkenswaerdig is; doch boven al heeft het voorgevallene met den vermaerden *Kûli Khân*, een Soldaet van fortuin, die eindelyk den Persiaenschen Throon beklom, onze aendacht tot zich getrokken. Zie hier het hoofdzaeklyke van 't geen we daer omtrent in dezen gemeld vinden.

Nadir Kûli, een Turkoman, gebooren by de vesting *Kal-*

Kallât, tien dagreizen van *Masbbâd*, de hoofdstad van *Khorassân*, was in zyne jeugd tot een veehoeder opgeleid. Hy verloor zynen Vader, die zich geneerde met het maken van mutsen en schaapsleeren-kleederen, in den ouderdom van dertien jaren. Zyn geheele rykdom bestond in een ezel en een kameel, met welken hy hout, in de bosschen by een gesprokkeld, ter markt bragt, en aldaer verkogt, om voor zich en zyne Moeder de kost te winnen. Omtrent 18 jaren oud zynde werd hy door de *Usbeks* weggevoerd, doch hy ontkwam eerlang hunne handen; en de eerste daed, die men vervolgens van hem aengetekend vind, was, dat hy ene kudde schapen roofde. In 't jaer 1712 werd hy een postbode; met enige brieven naer 't Hof afgevaerdigd, doodde hy zyn medgezel; wedergekeerd, vermoordde hy zyn Meester, die misnoegd scheen; en vlood met deszelfs dochter na 't gebergte. Voorts speelde hy weder enigen tyd voor roover; tot dat hy in 't jaer 1714 zyn dienst aenbood aen den Landvoogd van *Khorassân*, die hem als oppasser gebruikte. Drie jaren later werd hy, van wegen betoonde dapperheid, Kolonel gemaekt, en nog twee jaren daer na beloonde men zyn moed, met de toezegging van hem als Veldheer te zullen bevestigen: doch hy moest vervolgens zien, dat een jonger boven hem gesteld werd. Dit verweet hy zynen Voorstander als ene verbreking van 't gegeven woord; welk verwyt hem met stokslagen betaeld werd. Hier op week hy naer de vesting *Kallât*, daer zyn Oom het gebied voerde; en toen men in zynen ondernemenden aert wederzin kreeg, begaf hy zich ten derdenmale tot rooven. Eerlang had hy een merkelyk aental van manschap onder zich, en pleegde vele geweldenaryen. Zyn Oom verwierf ten laetste in 't jaer 1727 voor hem vergiffenis, onder voorwaerde dat hy zich in den dienst van *Shâh Tahmâsp* begave; doch dit vergold hy met het Kasteel te bemachtigen en zyn Oom te vermoorden. Voorts, meer manschap op de been brengende, dreef hy de *Afghâns* en *Baluchies* uit *Nisbabûr*, waer van hy bezit nam in den naem van *Tahmâsp*, welke zich diestyds in benaeuwde omstandigheden bevond. Hy vaerdigde daer op iemand af, om zich met 5000 paerden ten dienste van *Tahmâsp* aen te bieden; die hem aennam en vergiffenis verleende. 't Leed niet lang, of hy wikkelde zich in de gunst van den *Shâh*, en maekte dat *Fatey Ali Khan*, die 't bestier in handen had, van kant geraekte.

Nadir Kûli volgde hem op in den titel van *Khan*, en in

den post van Veldheer; waer in hy zich reeds in 't jaer 1728 zo zeer ten voordeele van *Tahmásp* gedroeg, dat de *Sháh* hem met de byvoeging van zyn eigen naem vereerde, en beval, dat men hem *Tahmásp Kûli Khân* zoude noemen. Van dien tyd af namen de zaken van *Tahmásp* een gunstigen keer, dien hy grootlyks verschuldigd was aen 't beleid en de dapperheid van *Kûli Khân*. Deze, den *Sháh* hersteld, en 't Ryk in rust gebragt hebbende, oordeelde dat men nu nog den Turken moest ontnemen, 't geen ze, gedurende de laetste onlusten aengewonnen hadden. Dit wierd in 't werk gesteld, tot dat de *Sháh* zich liet overhálen tot het tekenen van een vrede met de Turken, in 't jaer 1732; op ene wyze die *Kûli Khân* gansch tegen de borst was; als welke 'er sterk op aen gestaen had, dat *Tahmásp* volharden moest in zyn eisch van alle de veroverde Provincien. Dit bragt te wegen, dat *Kûli Khân* zich met zyn leger van 70,000 man voor *Ispáhan* ter nederfloeg, en voorts den *Sháh* ging opwachten. Hy bragt hem onder 't oog, dat hy door kwade raedslieden misleid was, en deed hem de trouwloosheid zyner gewaende vrienden opmerken; doch ziende, dat zyne pogingen vruchtloos waren om die raedslieden te verdelgen, oordeelde hy, dat het op zyn eigen verderf gemunt was. Hier door kwam hy tot het besluit alles werkstellig te maken, om de afzetting van *Tahmásp* te bevorderen; waer in hy wel dra slaegde; zo dat deze *Sháh* nog in dat jaer onttroond, en deszelfs Zoon *Abbás Mirzá*, toen slechts zes maenden oud, onder den naam van *Abbas den IIIden*, in deszelfs plaets aengesteld wierde.

Van dien tyd af was *Kûli Khân* inderdaed Opperheer van *Persie*, gaf de voornaemste posten in het bewind aen zyn eigen bloedverwanten, en schikte alles naer zyn goeddunken. De oorlog met de Turken werd weder hervat, en met een gunstigen uitslag gevoerd; ook zond hy een gezantschap naer *Rusland*, om de Keizerin tot een bondgenootschap aen te zoeken, en wedergeving van de overheerde landschappen te eischen; waer in hy insgelyks gelukkig slaegde; zo dat alle de overheerde landen, met het afloopen van 't jaer 1735, na genoeg weder gewonnen waren.

In den aenvang van 't volgende jaer stierf *Abbas de IIIde*; of 't natuurlyk of door konst ware, is onzeker. Toen men een nieuwen Koning stond te verkiezen, droeg *Kûli Khân* der Vergaderinge *Sháh Tahmásp* voor, zo men hem bekwaem achtte om te regeren; doch na verloop van drie dagen verzocht men hem, om zelf de kroon aen te nemen.

Dit

Dit deed hy, op drie voorwaerden. 1. Dat ze de kroon erflyk zouden maken. 2. Dat ze niemand van het geslacht hunner oude Koningen in hunne huizen zouden ontvangen. 3. Dat ze *Omar*, *Osmân* en *Abu-Bekr* niet zouden vervloeken, noch te samen komen, om de gedachtenis van *Husseyns* dood te vieren. Men riep hem vervolgens voor Koning uit; onder den naem van *Shâh Nadir*. Zyne regering is voorts meest merkwaerdig door zyne aenhoudende krygsverrichtingen; en *Persie* zag zich onder dezelve in de diepste benauwdheid gedompeld, door de gierigheid en wreedheid van den *Shâh*, die gemeenlyk groote barbaerschheden en wreede knevelaryen pleegde. Hy sneuvelde eindelyk, in 't jaer 1747, door de hand van *Saleh Beg*, die hem in zyne tent, daer hy zich ter ruste begeven had, zocht om hem te dooden; en hem, door 't gerucht ontwaekt en reeds opgestaen zynde, ten laetste ene doodlyke wonde toebragt. Men wil dat *Saleh Beg* hier toe te meer aengezet was, door ene ontdekking, dat de *Shâh* een toeleg gesmeed had, om, in dien zelfden nacht, alle de Persianen in zyn leger met het zwaerd te dooden.

„ Dus viel, zeggen onze Schryvers ten besluite, de geessel van *Persie* en *Indie*, in den ouderdom van een en zestig jaaren, na ene regering van elf jaren en drie maanden. Hy had een bevallig gelaat; zyn voorhoofd was hoog; zyne ogen groot en levendig, zyn kleur bruin, en zyn hair zwart. Hy was van een sterk gestel, en zes voeten lang. Zyn gehele persoon en gelaat was ontzaggelyk, inzonderheid wanneer hy sprak. Zyne stem was zeer fors, en zyn geheugen sterk. Zyne tegenwoordigheid van geest was merkwaardig, en in zyne besluiten was hy zo vaardig als in zyne gedagten. Hy was reeds ver in jaren gevorderd, eer hy leerde lezen, en was niets van het geen hy wist aan de boeken verschuldigd. Hy kende den staat der geldmiddelen door en door, en wist wat de nette inkomsten van elke provincie waren. Zyne levenswys was eenvoudig, zyne kleeding dun, en niet zo weidsch, of zyne soldaten mogten die navolgen. Zyne hovaardy bestond in edel-gesteente, waar mee zyne diadeem zo wel als zyn tulband versierd was. Hy nam dikwyls, wanneer hy alleen in zyne tent was, zyn vermaak in het behandelen van eenen groten saffiersteen; en speelde, wanneer hy iemand gehoor gaf, met eene heirbyl, welker gebruik hy weder in trein bragt. Men zegt, dat hy altyd eenen malienkolder van kettingwerk onder zyne kleederen droeg. Hy was een liefhebber

van vrouwen, en ftrafte de Sodomie zeer ftreng. Hoewel zyne gierigheid en jaloezy op het laatfte hem zeer wreed maakten, wil men egter, dat hy nooit iemand in koelen bloede met zyne eigene handen ombragt, gelyk zyne voorzaten plagten te doen."

Specimen Obfervationum criticarum in A. C. Celfum. Accedit Diatribe de Salfamenti, a Celfo ad vulnus, morfu factum, commendati fignificatione contra Laurentium Heisterum. Auctore J. F. CLOSSIO, A. L. M. Phil. & Med. D.

Proeve van oordeelkundige Aanmerkingen op A. C. Celfus. Hier is bygevoegd een onderzoek aangaande de betekenisfe van Salfamentum, *door Celfus voor een gebeeten wonde aangeraaden tegen L. Heister. Door* J. F. CLOSSIUS Med. *en* Phil. Dr. *Te Utrecht, by* R. de Meijere 1768, *4to, 64 bl.*

DE Heer CLOSSIUS, in vorige fchriften, reeds getoond hebbende in de Letterkunde niet onbedreeven te zyn, geeft, door deeze Proeve, blyken van zyne oordeelkunde, door met andere geleerden, over den zin en de woorden van CELSUS, wiens werken van de Geneeskundigen geacht, om de zuiverheid van derzerver ftyl, van de Letterkundigen niet minder gewaardeerd worden, te twisten, en veele uitdrukkingen, door anderen kwaalyk begreepen, en ten onregte veranderd, te verklaaren en te herftellen. Te regt heeft de Geneesheer CLOSSIUS een geneeskundig Werk voorgenomen te beoordeelen, wyl Hy hier door, en de Letterkunde en de Geneeskunde te gelyk nut doet. Een Werk, 't welk zo om de zuivere Latiniteit, als om de uitmuntende lesfen over de Geneeskunde menigvuldige maalen uitgegeeven, en met letterkundige en andere aanteekeningen en verklaaringen is voorzien geworden; doch, gelyk andere oude fchriften, nog altyd iet tot verbetering voor volgenden overlaat. Doorgaans tragt de Schryver, waar hy kan, de gewoone lezing te behouden en te verdedigen, waar ze van anderen ten onregte verworpen of veranderd is; fchoon Hy dezelve ook wel eens afkeurt, dezelve verandert, en naar zyn oordeel verbetert. Ook keurt hy fommige verbeteringen van anderen goed en bevestigt dezelve met bygevoegde bewyzen. In zyne eige veranderingen of verkiezingen van woorden of lezinge, houdt Hy gemeen-

lyk

lyk de maniere, van de bewyzen, uit CELSUS zelve, allermeest, en weinige uit andere Schryvers te ontleenen. Bewyzen, zekerlyk, welken meest kunnen afdoen, en minst gewraakt worden. Wy twyfelen hierom niet, of deeze Aanmerkingen zullen van veelen met achtinge en genegenheid ontvangen worden.

Wy kunnen van dit Werk geene fchets geeven, om dat de Aanmerkingen geen zamenhang hebben; waarom wy alleen eenige ftaaltjes uit dezelven, voor de Liefhebbers der taalkundige geleerdheid, zullen voorhouden, zo als wy dezelven vinden; want vertaald zouden zy haare aangenaamheid en kragt verliezen, en voor onze Vaderlandfche Lezers evenwel onverftaanbaar blyven.

Ad Præfationem. Pag. 6. lin. 16.

Acceduntque *Asclepiadis æmuli*, *qui*, *omnia ista vana & fupervacua esfe*, *proponunt.*

Ad hunc locum TRILLERUS ita commentatur: *At hi Asclepiadis aemuli non accedunt reliquis auctoribus*, *modo laudatis*, *fed in contrariam potius ab illis fententiam discedunt*, *ut mox manifesto patet. Quare parum abest*, *quin legam*: Occinuntque, *vel* Abfceduntque; *fenfu nunc perfpicuo*, *& huic loco maxime convenienti.* Nihil dixero, quod a veritate alienum fit, fi dicam, CELSI verba a TRILLERO plane non esfe intellecta. Non dicit CELSUS: *Accedunt his Asclepiadis aemuli*, fed dicit fimpliciter: *accedunt*, hoc est, *præter Auctores citatos funt Asclepiadis aemuli.* Quæ quidem verbi *accedere* fignificatio non tantum notisfima est, fed frequentisfime etiam apud Nostrum obvia. Sic p. 16. *lin.* 19. *Accedit ad hæc*, *quod.* Et *Lib.* I. *Cap.* III. *pag.* 34. *lin.* 12. *Aliquid denfiori cibo*, *quum hic accedit*, *necesfarium est demi.* Et *Lib.* III. *Cap.* II. *pag.* 113. *lin.* 12. *Ubi lenti dolores*, *lentæve febres funt*, *& fpatia inter accesfiones porriguntur*, *accedunique ea figna*, *quæ in priore volumine expofita funt.* Et *Lib.* III. *Cap.* IIII. *pag.* 198. *lin.* 10. *Quum accesfit id quoque*, *ne*, *nifi recta cervice*, *fpiritus trahatur.* Et *Lib.* VII. *Cap.* VII. *pag.* 424. *lin.* 17. *Siquidem id quoque tertium periculum accedit.*

Ad Librum primum. Cap. III. pag. 28. lin. 12.

Implet autem corpus —— —— *fomnus & plenus*, *& non nimis longus.*

Ita hunc locum e veteribus editionibus optime reftituit

MORGAGNUS, quum antea legeretur: *somnus plenus & non multum nimis longus*: quod, ut recte adnotat TRILLERUS, a consueta tersa puraque CELSI latinitate non potest non abesse. Quod vero idem totum hunc locum ita constituendum putat: *somnus plenus, & non tumultuosus, minus longus*, vel &, quod ipsi magis placet, *somnus plenus, & non tumultuosus somniis, longus*: id ingeniosius, quam verius est. CELSUS paulo post *lin.* 25. inter ea, quæ corpus extenuant, *somnum nimium vel brevem, vel longum* recenset. Posterior itaque TRILLERI emendatio, *somnum longum* iis, quæ corpus implent, adnumerans, perspicue falsa est. Prior autem, ut non falsa est, ita veri tamen similitudinem non habet. Quod si enim CELSUS *somnum non tumultuosum* inter implentia retulisset, dubio procul ejusdem *tumultuosi*, sive *non placidi* mentionem inter extenuantia fecisset.

Ad Librum secundum. Cap. XI. pag. 83.

Cornea, per se corpori imponitur; deinde, ubi ea parte, qua exiguum foramen est, ore spiritus adductus *est, superque cera cavum id clausum est, aque inhærescit.*

Recte TRILLERUS suspicatur, pro *adductus* potius *eductus* heic legendum esse. Vox *adductus*, quamvis ipsi ferenda videatur, minus opportunum sensum exhibet, opportunissimum autem, & cum re ipsa convenientem, *eductus*. Addo, duo hæc vocabula facile inter se confundi. Vide, si placet, quæ olim notavi ad *Petri Apollonii Collatini carmen de duello Davidis & Goliæ* V. 183.

Ad Librum tertium. Cap. II. pag. 114. lin. 3.

In longis (morbis) *maturius* (æger alendus est) *ut sustinere spatium* adfecturi *mali possit.*

Pro *adfecturi* TRILLERUS mavult *adfuturi* vel *adventuri*. Inscite, ni fallor. Neque enim de futuro demum malo, sed de jam præsenti, CELSUS loquitur. Nec scio, cur illud *adfecturi* TRILLERO non placeat, quum Noster sæpius eo verbo utatur. *Lib.* II. *Cap.* VII. *pag.* 66. *lin.* 12. *Quo minus cito adfecerint, eo tardius solvuntur.* Et *Cap.* VIII. *pag.* 73. *lin.* 17. *In eodem morbo, si simul totum corpus adficitur.* Et *Lib.* III. *Cap.* XXV. *pag.* 176. *lin.* 29. *Totum corpus adficitur ita, ut ossa quoque vitiari dicantur.* Et *Lib.* IIII. *Cap.* V. *pag.* 205. *lin.* 19. *Frequentissimumque est ejus*, (stomachi) *malum quo resolvitur: neque ulla re magis, aut adficitur,*

tur, aut corpus adficit. Et *Lib.* V. *Cap.* XXVI. *pag.* 300. *lin.* 34. *Eoque vitio non nunquam os quoque adficitur.* Et *pag.* 304. *lin.* 16. *Vulnus cito rursus eodem malo adficitur.* Et *Lib.* VII. *Cap.* XXVI. *pag.* 484. *lin.* 1. *Graviore inflammatione adfectus.*

Wy zullen dit genoeg laaten zyn, om ook nog iet te zeggen aangaande het verschil van onzen Schryver tegen HEISTER. CELSUS van de genezing van een gebeeten wonde spreekende (*), hadt onder andere middelen ook *Salsamentum* [een woord welk allerhande dingen, visch of vleesch, die gezonten zyn, beteekent]. HEISTER van een zodanige wonde spreekende, en de plaatse van CELSUS aanhaalende (†) zegt, dat het woord *Salsamentum* door de Woordboek-Schryvers verklaard wordt door iet 't welk, om het lang te bewaaren, ingezouten wordt. Doch hy meent dat het hier van CELSUS, in dien zin niet voorkoomt; maar voor *zout water* of *pekel*, waar mede men vleesch of visch inzout. Zodanige vogten, zegt hy, om dat ze de verrotting tegenstaan, hebben wy ze wel in Ontsteeking en Versterving aangeraaden. Hierom gelooft hy dat ze ook in de beeten van dieren nuttig konnen zyn. Het schynt hem ongerymd gezoute dingen zelve als *haringen*, andere *gezouten visch* of *vleesch* op eenige wonden te leggen.

De Heer CLOSSIUS beweert hier tegen, dat *Salsamentum* by CELSUS ontwyfelbaar betekent *iet 't welk gezouten is*, en geenzins *zout water* of *pekel*. Zyne redenen tot bewys zyn,

I. Om dat het by geen oude Latynsche Schryvers in een andere betekenisse voorkomt; en CELSUS, overal waar hy het gebruikt, het in geen anderen zin verstaat, waar toe hy een menigte plaatsen uit CELSUS aanhaalt.

II. Dat CELSUS op veele plaatsen, waar van hier een groot deel aangehaald worden, van *zout water* en *pekel* spreekt, en hier gevolglyk ook dezelfde woorden zou gebruikt hebben, als hy dezelfde dingen gemeend hadt.

III. Dat CELSUS spreekt van een vast lichaam, en niet van een' vloeistoffe, wyl hy spreekt van 'er iet op te binden, om het op de beledigde plaatse vast te houden, en dit op geene plaatse, in een anderen zin van hem gezegd wordt. Dit wordt met een zeer lange ry van aanhaalingen betoond.

Voorts

(*) *Lib.* V. *Cap.* XXVII.
(†) *Instit. Chirurg. Part.* I. *Lib.* I. *Cap.* XVI. §. V. *pag.* 63. *edit.* 1750.

Voorts gaat onze Schryver nog eenige redenen te keer, welken HEISTER bewogen hadden het woord in opgemelden zin te verstaan, welken den Heer CLOSSIUS voorkoomen van geene waarde te zyn, en voor al die van geene gezoute dingen op wonden te leggen.

Verhandeling over de besmettelyk Ziekte onder het Rundvee, dewelke den prys, door de Koninglyke Maatschappy van den Land-bouw der Generaliteit van Parys, voor het jaar 1765, voorgesteld, heeft weggedragen. Door den Heer BARBERET, Loontrekkend Geneesheer van de Stad Bourg in Bresse, Oud-eersten Geneesheer der Legers, Lid van de Academie der Weetenschappen te Dyon, *gedrukt op bevel der Maatschappy, met onderrechtende Aanmerkingen. Ten behoeve der Nederlanderen, uit het Fransch vertaald door* Mr. JOOST SCHOMAKER Advocaat. *Te Arnhem by* J. Nyhof 1769. *Octavo* 233 *bladz.*

MEn vindt in deeze Verhandeling, en ook in de bygevoegde onderrichtende Aanmerkingen, breedvoerige redeneeringen, niet over een enkele en bepaalde, maar over verscheide ziekten van het Rundvee, welken, nu en dan, in zwang gegaan hebben; zelfs over de ziekten van Schaapen en Paarden. De meesten van deeze redeneeringen zyn gegrond op onderstellingen, veelen wel uitgedagt en niet verwerpelyk, waar van ook eenige goede gevolgen worden opgegeeven. Men kan dit Werkje als een stukje van geneeskundig vernuft en schranderheid met vermaak leezen: maar het kan niet strekken om de ziekte der Runderbeesten, welke in ons Vaderland op nieuw ontstoken is, te weeren, of zieke beesten veilig en zeker te herstellen. De ondervinding heeft reeds ten overvloede getoond, hoe weinig redeneeringen en onderstellingen vermogen, waar de oorzaak der ziekte onbekend is. Want tot weering van de sterfte zou men de natuur van het vergif der besmetting moeten ontdekken, en een tegengift tegen het zelve aanwyzen: of een hulpmiddel aan de hand geeven, 't welk, door onafgebroken ondervinding, bleek, de ziekgeworden beesten te herstellen, op welk laatste, nu, de Heeren Staaten van Holland en Westvriesland een premie van tien duizend guldens beloofd hebben. Terwyl men na één van deeze twee; of, beide ontdekkingen wagt, welken bezwaarlyk, of misschien nimmer gevonden zullen worden,

zou

zou men als een derde middel, 't welk gereed en by de hand is, in bedenking konnen neemen, de inenting der ziekte in kalveren en jonge beesten, of ze hier door, in gevolg, tegen de gevaarlyke besmetting mogten beveiligd worden. De ziekte heeft dit met de Pokjes gemeen, datze kan ingeënt, en de beesten eens ziek geweest zynde, niet ligt wederom van de besmetting aangedaan worden. Schoon de voorbeelden van goeden uitslag deezer bewerking nog weinig zyn, kan men 'er, waarschynlyk, meer van verwagten, dan van alles wat men, tot dus verre, tot weering van de sterfte der beesten heeft opgegeeven of aangewend. De Proeven zyn gemaklyk en met geen of zeer gering gevaar te neemen.

Natuurlyke Historie of uitvoerige Beschryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenstel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Eerste Deels twaalfde Stuk. Vervolg der Insekten. Te Amsterdam, by de Erven van* F. Houttuin 1768. *in gr. octavo* 624 *bladz.*

IN dit Stuk, waar in de Beschryving van de gevleugelde Insekten vervolgd en ten einde gebragt wordt, vindt men, met het begin, een algemeene aanwyzing van de hoedanigheden en eigenschappen der Peesvleugeligen; en hier onder, Beschryving van de Jufferen of Libellen, Haften, Water-Uiltjes, Gaasvliegen, Scorpioen-Vliegen en Kemels-Halsjes. Hier op volgen de eigenschappen van de Vliesvleugelige Insekten; de Gal-Wespen, Blad-Wespen, Hout-Wespen, Rupsdooderen, Basterd-Wespen, Wespen, Byen, Mieren, Ongevleugelde Byen. De eigenschappen der Tweevleugelige Insekten; de Horselen, Langpooten, Vliegen, Bremsen, Muggen, Dril-Muggen, Steekvliegjes, Roofvliegen, Staande Vliegen, en Vliegende Luizen.

Men vindt in de beschryving van deeze dieren, hoe verachtelyk zy in het uiterlyk aanzien veelen mogen voorkoomen, geen minder aanmerkelyke eigenschappen en vermogens dan in de grootsten en aanzienlykften; men kan dezelven niet nagaan in het huishoudelyke, de levens-wyze, de zorgdragendheid voor hun geslagt, zonder in verwondering opgetogen, en als verbaasd te staan over het gene men in veelen derzelven, de meesten, ja men mag byna zeggen, in allen bespeurt. Met weinige moeite zullen we dit, door eenige staaltjes uit dit Werk kunnen doen zien:

ja het verwonderlyke is hier in zo menigvuldig, en der opmerkinge waardig, dat wy naauwlyks weeten waar aan ons te bepaalen.

Het Haft gezegd wordende maar eenen dag te leeven, moet men dit, volgens onzen Schryver, alleen verstaan van het Insekt in zyn vliegenden staat: „ want deeze kortheid des levens strekt zig niet tot de geheele Verandering van de Haften uit. Het Masker (welk de verwonderlykste tegenstrydigheid uitmaakt) groeit zeer langzaam, en blyft drie jaaren onder deeze gedaante. Dien geheelen tyd leeven de Maskers in 't water, en houden hun verblyf in een soort van Wooningen, door hen gemaakt in de Aarde of Kley, aan de kant van Slooten of Rivieren." — Dit Masker is langwerpig, taamelyk groot van Kop, en in Gestalte weinig van het volmaakte Insekt verschillende; dan alleen daar in, dat het de puntjes aan de Staart zeer breed en Pluimagtig gebaard, altoos drie in getal heeft; zynde, boven dien aan ieder zyde van het Lyf gewapend met zes Zwemvinnen, welke het, in 't Water zynde, geduurig, met veel vlugheid beweegt. „ Men weet dat dit diertje door SWAMMERDAM, met veel naaukeurigheid onderzogt, ja zelfs ontleed is, en deszelfs bevinding der inwendige deelen wordt hier ingevoegd." De verandering geschiedt op een zeer schielyke wyze. Het Masker begeeft zig naar de oppervlakte van het Water, en dan kruipt 'er, in een oogenblik, het gevleugelde Insekt uit, dat zig in de Lugt verheft, en zig al dwarrelende hecht aan de eerste plaats die het ontmoet, alwaar het zyn tweede Huid aflegt. — „ Zie daar, nu, een Insekt, dat in zyn tweede staat reeds vliegt: een vliegende Pop of Nymph: want men kan het niet anders noemen, en dit is mooglyk het eenigste voorbeeld van zulk een verandering." — De Gestalte van het Haft is Mugagtig. — „ De tyd datze in vliegende Insekten veranderen, valt inzonderheid in de Maanden Juny en July. Dikwils komt daar van een zo groote veelheid teffens te voorschyn; dat al het Land, omstreeks de Rivieren, 'er door bedekt, en de Lugt, als 't ware door hunne vlugt, verduisterd wordt. Maar deeze zwermen zyn niet lang van duur. Aangezien deeze Insekten, dikwils, niet meer dan eenige uuren leeven, is men 'er, na twee of drie Dagen, van verlost, en ziet eensklaps dezelve verdwynen; vallende daar van veelen in 't Water, alwaar zy tot Aas strekken voor de bewoooners van dat Element."

Van de Water-Uiltjes, zo genaamd, om datze uit het

wa-

water gebooren worden, en de gedaante van Uiltjes hebben, spreekende, zegt de Schryver: „; REAUMUR betrekt deeze Uiltjes tot de *Water-Motten*, gelyk hy de Maskers noemt, en, inderdaad deeze gelykenis is niet ver gezogt. Zy woonen, naamelyk, in een Kooker of Scheede, gelykerwys de Motten, en deeze Scheede, van Spinzel of Zyde, die het Masker gesponnen heeft, gemaakt, is rondom met brokjes Hout, Riet, Gras, ja ook met Zandkorrels en Schulpjes of Slakhoorntjes bekleed. Deeze stoffen, waar van de meesten ligter zyn dan het Water, maaken dat het Beest de Scheede, in het Water, overal kan voeren. Het loopt met zyne zes Pooten, waar van de agtersten die langer dan de anderen zyn, zig buiten den Kooker vertoonen en werken kunnen, niet tegenstaande de twee voorste Ringen, alleen, maar daar buiten uitsteeken. Niets is grappiger, dan het insekt dus in 't Water te zien loopen met zyn Huisje, het welk somwylen zig als een Festonnetje vertoont van Kruid en Hoorntjes, in eenigen van welken nog leevende diertjes zyn." Het geene de Heer DIEDEN hier omtrent, in eene der soorten van deeze Dieren, waargenoomen en aan onzen Schryver medegedeeld heeft, is waardig hier bygevoegd te worden. Dus spreekt hy: „ Eenigen van deeze Water-Rupsen, voorzigtig, en zonder ze te kwetzen, uit haare Kokertjes gehaald hebbende, deed ik die, by elkander, in een Glas met Water, waarin Steelen van Planten, stukjes Hout en kleine Steentjes lagen. Wel haast zag ik, dat deeze nu naakte Wormen weder andere Woningen voor zig gingen fabriceeren. Zy begonnen met steeltjes en stukjes Hout af te knabbelen, en een bodempje, van grootte als een Erwt, toe te stellen. Op dit Fondament bouwden zy voort, allengs in de rondte opgaande, en de Bouwstoffen op elkander stapelende, tot dat het Huisje zyne grootte hadt, blyvende van binnen hol en open. Vervolgens werdt door hun, de buitenkant onderzogt, en hier en daar een Stukje, met eenig Spinzel, daar aan vast gemaakt. Dit gedaan zynde kroop het Masker in het Kokertje, om de Wanden te bekleeden met een Zydagtig glinsterend Geweefzel. Vervolgens zag ik, dat het Beest, zig omgekeerd hebbende, het Huisje met zig voerde. Sommigen besteedden aan deezen arbeid, slegts drie of vier dagen." Deeze Scheede, zegt Dr. HOUTTUIN, heeft het Diertje nodig, tot bescherming van zyn lichaam, het welk teder en week is, voor den aanval van andere Water-Insekten. Zelf schynt het voornaamelyk te aazen

op

op Water-Planten. Aangaande de verandering van dit Geslagt, wordt gezegt: „ Tot de verandering gereed zynde, maakt dit Masker zyne Scheede, eerst, met eenige Draaden vast aan eenig Lighaam: dan sluit het de opening met dikke Draaden; die wat van elkander af zyn; het welk een soort van Rooster maakt, door welken het Water vryelyk kan passeeren, doch die den toegang belet aan de meeste andere Insekten. Hier verandert de Water-Mot, door aflegging van haar Huid, in een Pop. —— Men kan, in deeze Pop, zeer duidelyk alle de Lighaamsdeelen onderscheiden, welken het volmaakt Insekt, dat 'er uit voort zal komen, hebben moet." Na verloop van eenige dagen of weeken verschynt het Insekt in zyn volmaakten staat, naar een Mot-Uiltje gelykende.

De Hout-Wespen, welken, in den staat van Masker, doorgaans, in doode boomen of rottig hout, doch somtyds ook in de aarde haare woonplaats hebben, zyn met een angel voorzien, waar mede zy met veel kragt in het hout kunnen booren. By gelegenheid der beschryving van zeker soort van deezen, vindt men het volgende geval aangeteekend. „ In Wester-Bothnie was, voor eenige jaaren, zekere Vrouw, die dagelyks, met verwondering, een menigte Draaden van haar Webbe afgesneeden vondt; zodanig, dat zy wel een halve Dag noodig hadt, om die weder samen te knoopen. Dit nadeel, meende zy, werdt haar toegebragt door nydige Gebuuren, en zy bleef daarom een geheele Nagt op, zonder iet te bemerken. Toen schreef zy het toe aan een Spookzel of kwaaden Geest, en gebruikte daar tegen veelerley ongerymde Middelen. Eindelyk, haar Webbe afgekreegen hebbende, openbaarde zig de oorzaak. Hout-Wespen van deeze Soort, naamelyk, die deswegen den bynaam voert, binnen een oud en met Wormgaten uitgeknaagd Roltuig zittende, hadden, ten gebruike van haar Nest, de Draaden afgesneeden; en dus verdween dat Spook, door het ontdekken van de natuurlyke oorzaak, t'eenemaal."

De Rupsdooderen, van den Schryver zo genoemd, tot de Sluip-Wespen behoorende, hebben dit byzonder, dat de Wyfjes in Rupsen, tot de allerkleinsten toe, en in de Basterd-Rupsen, met haaren angel booren, welke dan door deszelfs buisagtige holte, haare eitjes daar in laat glyden. Indien de Wesp van aanmerkelyke of middenmaatige grootte is, worden door haar, niet meer dan één of twee eitjes in het lichaam van de Rups gebragt; maar de kleine Sluip-

Wes-

Wespen ſchieten 'er een vry grooter getal van eitjes in. De Rups, nu, loopt en eet met dit gebroedzel in haar lyf, als naar gewoonte. Men kan in 't eerst niet beſpeuren dat haar iet deert; niet tegenſtaande zy mooglyk dertig of veertig wormpjes by haar draagt, die zig vrolyk maaken, met hunne huiswaardin uit te mergelen. Het zyn ook de ingewanden van de Rups niet, die door deeze ingeſloope gasten worden aangetast: zy verteeren alleenlyk die vetachtige zelfſtandigheid, welke een groot gedeelte van de Rups uitmaakt, doch niet eigenlyk ſchynt te dienen tot haar leven. Het is niet dan na een aanmerkelyk tydverloop, dat de Rups bezwaard ſchynt te zyn met haare gasten, dat zy kracht- of luste-loos wordt; en dan duurt het niet lang, of de Maaden, haare volwasſenheid bereikt hebbende, booren door de huid heen, om ieder zig een tonnetje te ſpinnen tot de Verandering. Op deeze geweldige behandeling beweegt de Rups zig traaglyk; en, dewyl het geene haar, om een volmaakt Inſekt te worden, nodig was, verteerd is, ſterft zy wel dra, als een onnut ſchepzel zynde tot de voorteeling. „ Andere Rupſen, ſchoon met dergelyke Maaden of derzelver Eytjes uit- of inwendig, bezet; doch dermaate niet uitgeput zynde, veranderen niettemin in Poppen, maar waar uit men, na verloop van eenige dagen, in plaats van Kapellen, de Wormpjes der Sluip-Wespen, op dergelyke manier, ziet voortkoomen, en dus de natuurlyke Verandering van de Pop te leur ſtellen. Men vindt 'er ook, die binnen in de Pop de Geſtaltewisſeling ondergaan, en 'er dan uitkomen in haar volmaakte Staat; het welk wel eer ſommige Waarneemers, die meenden dat zulk een Sluip-Wesp het natuurlyk voortbrengzel ware van de Rups, bedroogen heeft."

De Basterd-Wespen worden gezegd, doorgaans, haare Nesten te maaken in de aarde, ieder één, dat een langwerpig gat is, op welks bodem haar jong huisvest, het welke zy met doode of leevende diertjes, van allerleie ſoort, tot zyn aas voorziet. Men vindt 'er ook wel, die het zelfde doen in holle boomen, of in uitgeholde boomtakken, ja in gaten van een muur. In doode takken van Eiken boomen, die ten deele verrot waren, vondt REAUMUR een menigte nesten van zodanige Wespen, met Rupſen, Vliègen en andere Inſekten gevuld, benevens verſcheide Maskers of Wormen in ſommigen, in anderen Poppen, uit welken hy Basterd-Wespen kreeg. By gelegen-

genheid van deeze diertjes wordt iet zonderlings uit RAY aangehaald. „ Ik zag," zegt hy, „ een van de grootſte Wespen van dit Geſlagte een groote Rups, die driemaal grooter dan zy zelve was, voortſleepen. Deeze Wesp, in myn tegenwoordigheid en onder myn Oog, ongevaar ter langte van een Roede, Engelſche maat, dat is vyftien en een half Voet ver, dezelve gebragt hebbende, leid' zy die neder naby de opening van het Kanaal, dat zy zig eerst in de Grond hadt uitgehold, en vervolgens het kluitje Aarde, waar mede die opening door haar was toegeſtopt geweest, weggeruimd hebbende, daalde zy eerst zelf in het Holletje, en, na een kort verblyf daar in, klom zy 'er weder uit. Toen de Rups, die van haar nevens het Gat was nedergelegd, aanvattende, voerde zy die met zig in het Kanaal, en, dezelve daar in gelaaten hebbende, kwam zy terſtond alleen te rug, en rolde eenige ronde kluitjes Aarde, het een na het andere, in het Holletje. Daar op, met de Voorpooten ſchraapende, gelyk de Konynen en Honden doen, wierp zy losſe Aarde in het Gat. Dit werk werdt beurtlings van haar, nu met Stof, dan met Kluitjes, agtervolgd, tot dat het Kanaal t'eenemaal gevuld was. Ondertusſchen ging zy zelf ſomwylen daar in, om den Grond, gelyk het my toeſcheen, neer te drukken en vast te maaken; vliegende ook nu en dan eens op een daar naby ſtaanden Pynboom; misſchien om Harst van daar te haalen, tot ſamenlyming van de Aarde, en om grooter ſtevigheid te geeven aan het werk. Het Gat gevuld, en met de oppervlakte van den Grond gelyk gemaakt zynde, zo dat men den ingang niet langer onderſcheiden kon; nam de Wesp twee niet ver van daar leggende Pynboom-blaadjes, en plaatſte die nevens den Mond van het Hol, waarſchynlyk om de plaats te kunnen weder vinden. Wie moet over dit alles zig niet verwonderen en verbaasd ſtaan?"

De eigenlyke Wespen, zegt onze Auteur, verſchillen van de Basterd-Wespen, voornaamelyk, hier in, dat zy zekere ſamenleeving formeeren, in haare Nesten, die, in 't uiterlyk aanzien, veel naar honigraaten gelyken. Deezen zyn een ſoort van Koeken of Brooden, niet van Was gemaakt, gelyk die der Byen, maar gelykende naar graauw of vloeipapier. De Wesp maakt dezelven van fyne vezeltjes verrot hout of bladen, welken zy met een gomagtig vogt, uit haaren bek te ſamen lymt of papt, en dan met haare nypers en pooten tot de vereischte dunte uitſtrykt, om 'er de wanden der celletjes van te formeeren. — Eerst leggen zy een ſoort van

van fondament, waar op zy de middenste celletjes opregten, waar by zy allengs nieuwen, in den omtrek, byvoegen, waar door de uitgestrektheid van de koek vergroot en uitgebreid wordt. De Heer REAUMUR heeft waargenomen, dat 'er in een nest zo wel werk-Wespen, als werk-Byen zyn. Doch het gene van deezen Heer nog opgegeeven wordt aangaande de nesten is merkwaardig. „ Hoe vernuftig ons ook," zegt hy, „ de Wespen van ons Wereldsdeel, in het maaken van haare nesten, mogen voorkomen; haar werk kan, op verre na, in volmaaktheid, niet ophaalen, by dat der Wespen omstreeks Cayenne. Wy moeten wel versteld staan, wanneer wy Werkstukken van deeze Wespen zien, gemaakt van eene Stoffe, welke de konst, niet veel Eeuwen geleeden, de Menschen eerst heeft leeren maaken. Ik spreek van Bordpapier, dat zekerlyk niet eer dan het Papier bekend geweest is, of in gebruik gebragt: terwyl deeze Wespen, van alle tyden her, Bordpapier gemaakt hebben, dat het witste, fynste en beste van onze Fabrieken trotseert. Zy hechten aan den Tak van een Boom, haar Nest, 't welk een soort van Papieren Doos is, van twaalf of vyftien Duimen lang en somtyds langer, hebbende de gedaante van een klok, welke van onderen geslooten ware, of van een Peer."

Van de Mieren wordt ook aangemerkt, dat zy, zo wel als de Byen, drieërlei zyn; Mannetjes, Wyfjes en Werk-Mieren zonder kunne. De twee eersten hebben Wieken, de laatsten niet, schoon verscheide Natuurbeschryvers het tegendeel beweerd hebben. „ In het heetste van den Zomer, dat de tyd der Eyerlegging is, vindt men de Wyfjes-Mieren in de Nesten. De Eytjes door haar gelegd, zyn wit en byna onzigtbaar klein. Na verloop van eenige Dagen komt daar het Masker uit voort, zynde een wit Wormpje, dat allengs groot, ja veel grooter dan de Mieren wordt. Deeze zyn het, die men, zeer oneigen, *Mieren-Eyeren* gewoon is te noemen; die men aan de Nagtegaalen tot haar Voedzel geeft, en waar men, in de Westindiën, ook wel Hoenders vet mede maakt." — Geene Pooten en naauwlyks een zigtbaaren kop hebbende, doet hen dit naar Eytjes gelyken.

Tot de Tweevleugelige Insecten overgaande geeft de Schryver een omstandig berigt van derzelver eigenschappen, en hoe zy tot een plaag zyn voor menschen en veele dieren. Van de Vliegen spreekende, zegt hy; „ Daar zyn Vliegen (het welk een zeer aanmerklyke byzonderheid

heid uitmaakt) die geen Eytjes leggen, maar leevende jongen voortbrengen; en brengt de Waarneemingen van REAUMUR hier toe by. Doch wy moeten hier affcheiden: de menigvuldige byzonderheden in dit Stuk voorkoomende, welken ons als vasthouden, zouden ons buiten ons beftek vervoeren; en wy hebben genoeg gezegd om de nieuwsgierigheid van onze Lezers gaande te maaken tot het Werk zelf te doorbladeren.

Natuurkundige Verhandelingen enz. Vierde Stukje. Te Amft. by de Wed. K. van Tongerlo *en* Zoon, 1768. *Behalven het Register* 158 *bladzyden.*

IN dit vindt men, gelyk in de drie voorgaande Stukjes, een aanmerklyk getal en groote verfcheidenheid van Natuur- en Geneeskundige Onderwerpen. *Een fteenen of verfteende Byen-korf*, waar in verharde of verdroogde wormen, popjes of nymphen van Byen, en zelfs Byen gevonden werden, is een zeldzaam verfchynzel der Natuure: zodanig eenen wordt hier, met het begin, gezegd door den Heer LIPPI in Opper-Egipte gevonden te zyn. Het oordeel van gemelden Heer, hier over, is, dat zulk een Byen-korf eerst gemaakt was van een weinig famenhangende, ligte, zandagtige aarde, die vervolgens, door eenig byzonder toeval, verfteend was geworden: dat de Diertjes die 'er hun verblyf in gehad hadden, waarfchynlyk door de verfteening overvallen, en in den ftaat waar in zy waren, hebben moeten blyven.

Van het nuttigen van onbehoorlyke dingen. Door J. M. FEHRS. Vreemde lusten van zwangere Vrouwen zyn niet ongemeen. Maar dat mannen zich overgeeven om vrywillig of voor geld, potten, fpykers, leder, hout, aalen, geplukte vogelen en leevende muizen, of een leevende kat met huid en met hair op te vreeten, fchynt zeer onnatuurlyk, waar van hier echter voorbeelden worden opgegeeven.

Een ongemeene Opftopping van Afgang. Door PH. J. SUCHS VAN LEEUWENHEIM. Geene geneesmiddelen, hoe kragtig ook, van uitwerking zynde, beval de Lyder zynen knegt, met een fteel van een groote houten lepel in 't fondement met geweld te ftooten; tot aan den tegenftand, door verharden afgang gekoomen, draaide en werkte de knegt, op aanmoediging van zynen Heer, zo lang en fterk dat de ftoffe los raakte, het lichaam geopend en de Lyder behouden wierdt.

Van

Van een sterke Beeving door Wurmen veroorzaakt. Door F. C. GARMANS.

Van een wangedaantige Lever in den Navelstreng van een versch gebooren kind gevonden. Door J. G. SCHAEFFER.

Hoe men een' vlam uit de Maage van een Dier kan doen voortkoomen. Door J. J. PISANUS. Hier in wordt een handgreep voorgesteld om dit te bewerken. Men vindt te gelyk aangeteekend, dat dit wel onverhoeds is gebeurd.

Een groot Lugtgezwel by eenen Teeringagtigen ontstaan. Door J. F. C. GRIMM. Het is niet moeilyk te begrypen, dat een Lugtgezwel, by eenen Teeringagtigen, die een' verzweering in de Long heeft, kan ontstaan; doch men zou niet zo ligt denken dat het wederom geneezen zou worden en verdwynen, gelyk hier gezegd wordt geschied te wezen.

Van versteende Menschen-Nieren. Door PH. J. SACHS van Lewenheim.

Een Rhee-bok, die, in plaats van hoornen, op het hoofd een uitwas heeft, gelykende naar een Paruik. Door den Heer STADEL.

Bericht wegens de Turquoisen. Door den Heer V. D. B. Hier in wordt gesteld, dat de Turquoisen niets anders schynen te zyn dan de Tanden van Zee-of Land-dieren, die als versteend zyn en uit den grond gegraaven worden; en dit wordt, volgens deezen Schryver, bemerkt aan de uitwendige gedaante, vastigheid en weefzel, 't welk van binnen draadagtig, en met openingen en kleine gaatjes doorboord is, waar de zenuwen doorgeloopen hebben. Hier wordt bygevoegd, dat alle beenagtige deelen van Dieren, op gelyke wyze in Turquoisen kunnen veranderen; dat hier toe genoeg is, dat zy in een grond liggen, waar in zy, door een koperagtig vogt, 't welk dezelven als bezwangert, doortrokken worden.

Scheikundige Waarneemingen wegens de Turquoisen. Door den Heer MORTIMER, Secretaris van de Koninglyke Societeit te Londen. Hier in wordt gesproken van Oostersche en Westersche Turquoisen, en uit BOOT aangemerkt, dat sommige Oostersche Turquoisen hunne kleur altoos behouden, en men deezen *Steenen van de oude Myn* noemde, dat andere hunne kleur allengs verliezen, en *Steenen van de nieuwe Myn* geheeten worden. De Heer MORTIMER verbeeldt zich, dat die Turquoisen, welken hunne kleur altyd behouden en men Steenen van de oude Myn noemt, wezenlyke mineraale steenen zyn, waar in hem ook zyn

 schei-

scheikundige Proeven bevestigden: schoon hy niet ontkent dat 'er westersche Turquoisen zyn, bestaande uit yvoor met koper geverwd.

Bericht wegens eenige Natuurkundige Zwitsersche Byzonderheden. Door de Heeren J. G. ALTMAN *en den Doctor* LANGHANS. Dit vermeldt veel wetenswaardige zaaken, de Natuurlyke Historie van Zwitserland betreffende; als bevroze Meiren met hooge en breede hoopen ys aan de uiteinden; ys-piramiden; ys op den eenen kant, en aan den anderen kant, op den zelfden tyd, rype vrugten, aardbeyen, kersen, appelen enz. weiden voor vee, lugtsgesteldheid, kristal-mynen, *lavines* of groote afrollende sneeuwballen en dieren.

Van den Veranderlyken Steen of Oculus Mundi. *Door* D. VAN DE WYNPERSSE, Professor in de Philosophie te Groningen. Het byzondere van deezen Steen is, dat hy droog zynde ondoorzichtig, maar in water gelegd geheel en al doorschynend wordt. De Professor beschryft verscheide Proeven, welken hy op den zelven heeft genomen, niet alleen met gemeen water, maar ook geestryke en zelfs bytende en knaagende vogten; en heeft deeze waarnemingen aan de Keizerlyke Akademie van de Onderzoekers der Natuure gezonden.

Van een zeldzaame Ziekte der Nagelen. Door G. C. MULLER, Med. Dr. enz.

Een zeldzaam Toeval van Hypochonder-ziekte. Door J. P. EBERHARD, Hoogleeraar in de Genees-Natuur-en Wiskunde te Halle.

Van de Onmagt of Slaap der Veld-Rotten, geduurende verscheide maanden, zonder verrotting of verlies van het leven. Door J. CHR. HILDEBRAND, Med. Dr. Men ziet hier in dat deeze Dieren, gelyk meer andere, tegen den winter in den grond kruipen en slaapen tot dat de zagte tyd weder aankomt.

Een doodlyke Bloedspuwing door een ingeslokt schaapsbeentje, 't welk de maag doorgeboord hadt. Door J. C. SULZER, Med. Doctor enz.

Schei-kundig onderzoek van de stoffe uit den vuurspuwenden Kolk van den berg Vesuvius uitgeworpen. Door L. C. CADET, Eerste Apotheeker in 't Hospitaal der Invalides te Parys.

Beschryving van een Nieuw Zoophyt, of Plant-dier. Door den Heer MYLIUS, *in een brief aan den Heer* HALLER. Deeze beschryving wordt door afbeeldingen in Plaat opgehelderd.

Berigt wegens de Turf van Picardye. Door den Heer BEL-

LE-

LERY. Wat de Turf betreft, zegt de Schryver, die is niet anders dan een' verzameling van groeibaare dingen, als Biezen, Riet, laagstamde Boomen enz. al het welk verrot en met het water der *Somme*, die de plaats der *Zee* ingenomen heeft, vermengd is. Dat water met zwavel en zwavelagtige klei of *bitumen*, twee zeer ligt brandende hoofdstoffen, bezwangerd, heeft met die verrotte stoffen de Turfgronden voortgebragt; waar by men kan voegen het zout, dat de *Zee*, voortyds, door haare vloeden, in deezen grond heeft neergelegd. — De Turf groeit weder aan, na dat zy weggegraaven is; om dat 'er, zonder ophouden, een lichaam geformeerd wordt uit de Masfa van die verrotte stoffen, gemengd met zwavel en zwavelagtige klei, welke de *Somme* opgeeft.

Over de Bloemen der Vygen, getrokken uit de Histoire de la Soc. Roy. de Montpellier. Hier in wordt aangeweezen, dat de bloemen van den Vygenboom in de Vygen zelven beslooten zyn, en voor 't overige gelyke hoedanigheden tot bevrugting hebben als andere bloemen.

Proeven over de uitwerking der Meekrap op het Kraakbeen en de Beenderen der dieren. Door den Heer J. E. E. LOESEKE, Med. Doct. Men meende tot nog toe dat de Meekrap, schoon ze de beenderen der dieren welken 'er mede gevoed waren, rood maakte, geen zodanige uitwerking hadt op de kraakbeenderen. Doctor LOESEKE toont het tegendeel ondervonden te hebben.

Over de Steen-oli, Histoire de la S. R. de Montpellier.

Een Patrys van de Mieren uitgebroed. Door den Heer M. B. SPRENGER. Zie hier dit byzonder geval: „ Een Boer digt by het dorp *Sickingarn* het gras afmaaijende, sneed onverziens met zyn Zeysfen een hoop aarde door, die de Mieren, om daar eene wooning te vervaardigen, hadden opgeworpen. Dewyl ik daar by tegenwoordig was, kwam ik op het geroep van den Boer toeschieten, en vond, toen ik, tot tydkorting, de wooning van deeze diertjes dieper ging doorzoeken, in het midden van deezen hoop een Patryfen ey, dat nog heet was, en niet doorzigtig geleek te zyn, toen ik het tegen de Zon hield. Ik opende het, en zag met de grootste verwondering een leevendig en welgemaakt kuiken daar in, het welk natuurlyker wyze, op zyn hoogst, binnen twee dagen zou uitkoomen. Ik tragte het zelve op te voeden; doch zulks gelukte tot myn leedweezen niet, en het kuiken stierf binnen den tyd van twee uuren.

„ Dit is het welk ik gezien heb; doch op wat manier het ey in den hoop aarde gekoomen zy, weet ik niet. In deeze noch in de naastgeleegene weiden waren geene de minste tekens van een nest te vinden, waar na ik zeer naauwkeurig zogt; en zelfs zagen wy op dien tyd, dat zy aldaar het gras begonnen aftemaajen, geen eenen Patrys ".

Achter dit Stukje, waar mede nu het Eerste Deel besloo-ten wordt, is een vry uitvoerig Register, op de vier Stuk-jes of dit Eerste Deel gevoegd, waar door het Werk nog van te meer nut en gebruik gemaakt is.

Bericht wegens een Watermachine, welke de Scheprad-Molens meer dan het dubbeld overtreft. Vervaardigt te Rotterdam in den Jare 1766. *Door* JACOB JONGENEEL. *Te Rotterdam by* J. van der Laan 1767. *In groot octavo* 21 *bladz.*

DIt Papier behelst een bericht van ene Watermachine, of Watermolen, welke van binnen voorzien is, met drie Trommels en een Scheprad; waer van men zich, naer gerade der omstandigheden, of afzonderlyk of samengevoegd kan bedienen, 't zy door middel van den wind, of door veelsoortige gewichten. De Autheur geeft enige proeven aen de hand, die hy in 't klein genomen heeft, om te toonen, welke uitwerkingen men van deze Machine te wachten heeft, en in hoe verre dezelve, zo ten aenzien van de hoeveelheid als van de hoogte des waters, de Scheprad-Molens overtreft. Voorts tracht hy enige bedenkingen, die 'er tegen op mogten komen, uit den weg te ruimen; en betuigt bereidvaerdig te wezen; „ om op zyn *eige* kosten, voor iemand des begerende, een' *grooten* Trommel-molen te laten stigten; onder *conditie*, dat zyne kosten en moeite, indien hy aan het voorgestelde einde voldoet, volgens een bevorens gemaakt redelyk *accoord*, zullen betaald worden. Zullende hy, zo de Machine niet voldoet, den Trommel-molen tot een *ordinairen* Scheprad-molen maken, zoodanig als zal begeerd zyn; mits betalende de ordinaire kosten van zoodanigen Scheprad-molen, zonder meer".

Volgens een hier aen gehecht byvoegzel zyn, door Haer Ed. Groot Mog. de Heren Staten van Holland en West-vriesland, de Heren *P. v. Bleiswyk*, *J. v. Roye* en *J. Luloffs* gecommitteerd geweest, tot het onderzoeken van deze Machine; en gemelde Heren hebben, na een naeuwkeurig onderzoek, hun zonderling genoegen deswegens betuigd, en

en een gunstig rapport daer over ingeleverd; dat ten gevolge gehad heeft, dat genoemde Heren Staten den Uitvinder met een ampel Octroy hebben gelieven te begunstigen, op den 18 December 1767.

De Belisarius van den Heer MARMONTEL *beoordeeld*, *door* P. HOFSTEDE *Predikant te Rotterdam. Te Rotterdam, by* J. Bosch *en* R. Arrenberg. 1769. *Behalven het Voorwerk 274 bladzyden in groot octavo.*

DIt Stukje, dat men den bynaem van vernuftig en geleerd niet kan weigeren, behelst ene scherpe beoordeeling van den bekenden *Belisarius*, zo ten aenzien van 't Vernuftige, als van 't Godgeleerde. —— Het vangt aen met enige aenmerkingen over het Zedekundige onderwys door Fabelen, en den oorsprong der Romans. Vervolgens draegt ons de Eerwaerde *Hofstede* de waerachtige Historie van *Belisarius* voor; en hecht daer aen zyn oordeel over de manier, op welke de Heer *Marmontel* dezelve, by wyze van een Roman, opgesteld heeft, als mede over 't geen omtrent dat Geschrift als een Roman verder in aenmerking komt. Voorts beoordeelt onze Autheur het zelve wat nader, ten aenzien van de daer in voorkomende Regeer- Staet- en Krygskunde, Zedeleer en Godgeleerdheid. —— Op het laetste boven al staen blyvende, toont hy, dat sommigen den Heer *Marmontel* ten onrechte van *Atheïstery* verdenken; maer dat men hem, volgens zyn oordeel, heeft te tellen, onder de *Theologische Naturalisten*, en wel bepaeldlyk een *Pelagiaensch Naturalist* zou konnen noemen. Dat is zodanig een, „ die de waerheid der Openbaring erkent, maer derzelver noodzaaklykheid loochent, bewerende, dat het geen de reden van God en Godlyke zaken opgeeft, genoegsaam is tot verkryging der zaligheid; en die zoo weinig als Pelagius weet van een oorspronglyke verdorvenheid". —— Deze overweging leid zyn Eerwaerden verder tot het wederleggen van 't geen die Autheur voorgesteld heeft, met betrekking tot de voorstanders van Gods wreekende Gerechtigheid; mitsgaders van deszelfs denkbeeld aengaende de zaligheid der Heidenen; met enige nevensgaende aenmerkingen over de manier, op welke die Heer, ter begunstiginge van zyn gevoelen, gebruik maekt, van de schriften der Oudvaderen en Schoolleeraren. —— Hier uit neemt hy daer op gelegenheid om over 't geheel

tegen te gaen, den ophef, dien zommigen maken van de deugdzaemheid der Heidenen; en te toonen, hoe flecht een denkbeeld men van hun zedelyk character heeft te maken. Dit doet hy, zo ten aenzien van de Heidensche Wysgeren in 't Oosten, als met opzicht tot de Romeinsche en Grieksche Wysgeren eerst in 't algemeen; en voorts nog in 't byzonder met betrekking tot *Socrates*, *Plato*, *Aristoteles*, *Cicero* en *Seneca*. — Dit afgehandeld hebbende deelt hy ons nog zyn oordeel mede over het vertoog van den Heer *Marmontel* rakende de Verdraegzaemheid; hier op doet hy volgen een zedig onderzoek van 't oordeel van den Aertsbisschop van Parys, en enige aenmerkingen op de aenzienlyke Brieven en het Koninglyk geschenk aen den Heer *Marmontel* gezonden; benevens een kort bericht der veelvuldige overzettingen en het groot vertier van den *Belisarius*; en besluit voorts, met de betuiginge, dat hy in dit geschrift niets anders dan de waerheid op 't oog heeft. — Zyn Eerwaerde is niet vreemd van te denken, dat zyne manier van behandeling in dit Stukje door zommigen geoordeeld zal worden, niet overeenkomstig te zyn met het kleed, dat hy de eer heeft van te dragen; doch die bedenking beantwoord hy, met hun te beduiden, „ dat de konst van Oorlogen, zo wel in het geestlyke als natuurlyke veranderd is, en dat de waarheid, op een buitengewone wyze besprongen zynde, ook op een buitengewone wyze moet verdedigd worden".

Het wezenlykste dat in dit Geschrift voorkomt, en 't geen ook door zyn Eerwaerden inzonderheid bedoeld word, betreft de stelling van den Heer *Marmontel* rakende *de zaligheid der Heidenen*; waer omtrent de Eerwaerde *Hofstede* zich bevlytigt, om *de kwade zeden der vermaardste Heidenen aan te toonen, ten bewyze hoe onbedagtzaam men dezelve om hunne deugdsaamheid verbemeld heeft*. Zie hier, tot een voorbeeld, het geen hy ons van *Socrates* meld.

„ 'Er zyn menschen, by welke een douzyn van de beste Christen-Martelaars moeten onder doen voor een eenigen Socrates. Het orakel verklaarde hem voor den wysten aller menschen, en duizend pennen hebben zig op zyne vermeende deugd afgeschreven. Hy was zoo Godsdienstig (zegt men), dat hy, zonder de Goden alvorens te raadplegen, niets ondernam, noch immermeer eenige godloosheid deed of sprak; zoo matig, dat hy niet meer werks van het aangename, dan van het gezonde, maakte; zoo sober en spaarsaam, dat hy met het geringste te vrede was; zoo ingetogen omtrent het aanloklyke, dat hy de grootste schoonheid

heid verachtte; zoo meester van zyne driften, dat hy niet toornde, hoe onschuldig ook gehoond of geslagen; zoo rechtvaardig, dat hy nooit een ander verongelykte, maar een yder zoo veel goeds deed als hy konde; zoo edelmoedig, dat noch honger noch eenig gebrek hem kon bewegen iemand te vleijen". De Engelsche Schildknaap, THOMAS STANLEY (a) heeft deze en meer dergelyke gezegdens uit de schriften van *Plato*, *Xenophon*, *Plutarchus*, *Ælianus*, *Stobæus*, *Diogenes Laërtes* enz. opgesameld en uitgebreid, in zyne geleerde beschryving van het leven dezes Wysgeers. Wie, die dit alles gelooft, houdt hem niet voor een volmaakt mensch, ja, voor meer dan een mensch! Trouwens men heeft hem een Godlyken geest ten leidsman gegeven (b). Maar ontneem hem den baard, doe hem den mantel afleggen, en ontbloot hem van de overige bedekzels der schande, hoe zwart zal die Engel worden! Ik zal hem niet bezwaren met dingen, die veel eer roem, dan verwyt, verdienen. Een morsige DIOGENES (c) mag de netheid van SOCRATES in zyn gewaad en huis bespotten. APULEJUS (d) leert my, en al deed hy het niet, de reden zou het my leeren, dat de zindelykheid ook zelfs den Philosophen past. De beschuldiging van veel goed by een geschraapt te hebben enz. (e), is my niet klaar gebleken. Het kleine huisje, het welk in de fabel van PHÆDRUS (f) aan onzen Wysgeer wordt toegeëigend, schynt veel eer het tegendeel te bewyzen. Ook schort ik myn oordeel op over het verschil, of Socrates ter zelfder tyd twee vrouwen gehad hebbe (g); en dat de pen van Aristophanes, toen hy zyn Blyspel, *de wolken* genoemd, tegen Socrates schreef, meer door nyd en wraak, dan door waarheid, bestierd werd, is by my zeker. J. ZIMMERMAN (h) heeft de bezwaren van dat schamper stuk naauwkeurig onderzogt, en den Wysgeer zoo niet van die alle, ten minste van Godsverloochening, schoon hy daar over te Athenen ter dood veroordeeld is, vry gepleit. De be-

(a) Zie zyne *Philosophische en Poëtische Oudheden* Cap. V. en XIV.
(b) Conf. PLUT. *de Genio Socratis* Opp. T. II. p. 575 seqq.
(c) Apud ÆLIAN. *Var. Hist.* L. IV. C. XI.
(d) In *Apologia pro se*, maxime in initio.
(e) Conf. passim PLATON. *Apol.* mox citanda. (f) L. III. Fab. IX.
(g) Lege s. PETITI *Comment. in Leges Att.* L. VI. Tit. I. §. I. p. 531. Edit. *Lugd. Bat.* 1742.
(h) In *Museo Helvet.* T. VI. p. 48. Edit. *Turic.* 1750.

bekende L. HOLBERG (*a*) heeft zyne veinzery, naer den redeneertrant der *Sophisten*, verdedigd: en het gebeurde niet elken dag, dat Socrates tot aan den morgenftond dronk (*b*); maar hoe veel zeep men ook gebruike, nooit zal men hem van eerzugt, *die door zyn mantel* (*c*) *uitftak*, en nog veel minder van de onnatuurlykfte zonde, om welke het weeldrige Sodom en Gomorra met vuur uit den hemel verdelgd is, rein maken. Madame DACIER zegt, in de *Voorrede harer overzetting van Aristophanes*, dat Plato in zyn *Gastmaal* de beste plaats aan Socrates onder de famenfprekers gegeven heeft, *ftellende op zyn naam dat fraaije vertoog over de liefde*; maar B. KENNET (*d*) merkt daar op zeer oordeelkundig aan, dat het vertoog wel ver van een gepaste befchryving eener natuurlyke hartstogt uit te leveren, *een openbare lofrede is van de onnatuurlykfte zonde.* 't Is waar Aristophanes, die zoo veel tegen Socrates heeft uitgebragt, verwyt hem dezen gruwel niet, dog dit had zyn reden. Des Dichters oogmerk was, om met dit Blyfpel den weg tot de veroordeeling van dezen Wysgeer te banen (*e*); ter bereiking van welk inzigt hy hem dwaaslyk zoude aangeklaagd hebben over een kwaad, dat byna algemeen was, en zoo al voorheen, althans nu niet meer te Athenen geftraft en voor een misdaad gerekend werd (*f*). TERTULLIAAN (*g*) vergist zig, wanneer hy fchryft, dat Socrates al mede over deze vuile zonde gevonnist is. Hy heeft de befchulding van *bederver der jongelingen*, niet anders te kennen gevende, dan dat hy de jeugd met zyne leer bedorven hadde (*h*), niet wel begreepen. Dog al is hy om die fchendaad niet veroordeeld, hy is 'er egter niet vry van geweest. Men heeft maar eenvoudig het begin der derde *Samenfpraak* van ÆSCHINES te lezen, en men zal niet anders konnen oordeelen, of 'er moet een ongeoorlofde verkeering tusfchen Socrates en Charmides

(*a*) *Verfameling van Brieven* I D. LVIII. Br.
(*b*) ATHEN. *Deipnofoph.* L. XI. C. XV.
(*c*) DIOG. LAERT. L. VI Segm. VIII.
(*d*) *Leven der aloude Griekfche Dichters* bl. 55. Gedrukt te *Leiden* 1702.
(*e*) ÆLIAN. *Var. Hist.* L. II. C. XIII.
(*f*) MAX. TYR. *Disf.* XXV. PETITUS. l. c. L. VI. Tit. V. §. I. p. 567. & doctisf. *Comment.* ad h. l.
(*g*) *Apologet.* C. XLVI.
(*h*) Vide PLATON. *Apol. Socrat.* Opp. T. I. p. 33. Edit. *Par.* 1578.

des geoeffend zyn. CORNELIUS NEPOS (*a*) verhaalt van Alcibiades, dat hy in zyn jeugd van vele bemind werd, *naer de wys der Grieken*, en onder die van Socrates. Wat het beteekene *naer de wys der Grieken*, mag men besluiten uit de uitdrukking van denzelfden Schryver in zyn Voorrede: *het strekt de jongelingen in Griekenland tot lof vele minnaars te hebben.* De Grieksche Philosophen, door hunnen gemeensamen omgang met de schoonste jongelingen in verdenking geraakt zynde, gaven voor, dat zy alleen derzelver verstand beminden (*b*). Dat zelfde vernis zogt men al van ouds op de schande van Socrates te leggen (*c*), en 'er zyn, die het voor *heiligschennis* houden, dat men deszelfs *zuiverste en Goddelyke liefde* (dus laat zig iemand (*d*) der later letterkenners hooren) een oogenblik verdagt houdt; maar CICERO (*e*) roept 'er over uit: *Wat is dat voor een liefde van vriendschap? waarom bemint men noch een leelyken jongeling, noch schoonen grysaart?* Als Socrates, by LUCIANUS (*f*), betuigt een minnaar niet van de lighamen, maar van de schoone zielen der jongelingen te zyn, krygt hy vaardig ten antwoord: *Het geen gy zegt, gaat alle geloof te boven. Een minnaar zoude niet anders dan de ziel zoeken!* enz. Althans dat Cornelius Nepos, in de eeerstgenoemde plaats, een geheel andere liefde bedoelt dan van vriendschap en zielshoedanigheden, blykt uit het geen hy op het bygebragte laat volgen: *sterker geworden zynde, heeft hy* (Alcibiades) *van 's gelyken veele* (Jongelingen) *bemind, in welker liefde hy, dartel en weeldrig, voor zoo ver het vrystond, vele haatlyke dingen verrigt heeft.* Ik beken, die Schryver wyst ons tusschen beide naer PLATO (g), daar hy verhaalt *dat Alcibiades, den nagt met Socrates doorgebragt hebbende, niet anders van hem opgestaan zy, dan een Zoon van zyn Vader zoude behooren*; maar dat Cornelius Nepos aan dat verhaal van Plato (als geen wettige getuigen in deze zaak konnende zyn) ter waereld geen geloof geslagen heeft, is zigtbaar uit het geen hy dat verhaalende onmiddelyk laat voorafgaan en

(*a*) In vita C. II.
(*b*) Conf. M. A. MURETUS *Var. Lect.* L. XV. C. IV.
(*c*) Videatur PLATON. *Conviv.* Opp. T. III. p. 216. seqq. PLUT. *in vita Alcib.* Opp. T. I. p. 193. MAX. TYR. *Diss.* XXIV.
(*d*) J. RUTGERSIUS *Var. Lect.* L. VI. C. XIII.
(*e*) *Tuscul.* L. IV. C. XXXIII.
(*f*) *Vitar. Auct.* C. XV. Opp. T. I. p. 555, 556.
(*g*) L. c. p. 219.

en volgen. SAVARO, een zyner uitleggers, teekent by die gelegenheid aan: *niet zoo onaangeraakt heeft Alcibiades in het slaapvertrek van zyn meester* (Socrates) *gelegen.* ATHENÆUS (*a*) geeft genoeg te kennen, wat hy van dezen handel dagt, als hy schryft: *dat, daar Socrates alles versmaadde, hy egter niet bestand was voor de schoonheid van Alcibiades.* JUVENALIS (*b*), de Wysgeren doorstrykende, zegt: „ schyn bedriegt: alle wyken zyn vol van onkuische lieden, die een somber gelaat vertoonen. Men bestraft het schandelyke en behoort zelf onder de *Socratische schandjongens.*" Niemand mag men hier onzydiger houden dan ÆLIANUS (*c*). Hy spant alle kragten in en doet zyn uiterste best, om het verraad van Aristophanes tegen Socrates te ontdekken en dezen te rechtvaardigen; desniettegenstaande noemt hy (*d*) Alcibiades den *schandjongen van Socrates.* Xantippe heeft zo veel eeuwen tot een afbeeldzel van kwaade vrouwen moeten dienen, maar misschien zou haar voorhoofd min grynzig gestaan hebben, was haar man Socrates, wiens gangen met Alcibiades haar niet onbekend waren (*e*), meer kuisch geweest. Ik schei van den *Attischen Boetsemaker* (dus noemde hem ZENO (*f*), het beroemd hoofd der Stoïsche Wysgeren) met de Verzen van BOILEAU (*g*).

„ Want wat is, buiten God, de menschelyke wysheid;
En Socrates, de roem der Grieken en der grysheid?
Wat was hy anders, dan, *in 't regte licht* beschouwd,
Een zondaar, die zig zelf zyn eeuwig onheil brouwt,
En, ondanks al zyn deugd, een *Vriend* (gansch dubbelzinnig)
Van Alcibiades nog jong en zeer aanminnig."

(*a*) *Sat.* II. v. VIII. (*b*) *Deipsonoph.* L. XIII. C. II.
(*c*) *Var. Hist.* L. II. C. XIII. (*d*) L. IV. C. XXI.
(*e*) Conf. ÆLIAN. *Var. Hist.* L. XI. C. XII. ATHEN. *Deipnosoph.* L. XIV. C. XIII.
(*f*) Apud CICER. *de Nat. Deorum.* L. I. C. XXXIV.
(*g*) *Vyf Hekeldigten* bl. 89, 90. Gedr. in '*s Hage* 1754.

Man-

Mandement of Bevelschrift van mynen Heer den Aartsbisschop van Parys, behelzende de veroordeeling van een Boek, voerende ten Tytel Belisarius, door den Heer Marmontel, Lid der Fransche Akademy. *Uit het Fransch vertaald. Te Rotterdam by* J. Hofhout *en* J. Bronkhorst 1769. *in groot Octavo* 92 *bladzyden.*

DIt Mandement is, ten aanzien van 't wraken eniger gevoelens, door den Heer *Marmontel*, zo men wil, in den *Belisarius* voorgestaan, na genoeg eenstemmig met het oordeel van den Eerwaerden *Hofstede*; en men mag 'er met zyn Eerwaerden wel van zeggen, „ dat myn Heer de Aartsbisschop van Parys vry wel aan zyn oogmerk voldaan heeft, dog meer als een Christen-Godsgeleerde van de Roomsche Kerk en magthebbend Herder, dan wel als een Christen-Wysgeer."

Brief van den Heer MARMONTEL, *ter verdediging van zynen* BELISARIUS. *Benevens eene Missive, geschreven uit Amsterdam, door R. P. G. aan zyn Vriend P. N. in Noordholland. Te Amsterdam by* H. de Wit 1769. *in groot Octavo* 78 *bladzyden.*

DE Brief van den Heer *Marmontel* is geschreven aan den *Syndicus van het Godgeleerde Genootschap*; en strekt inzonderheid om zich te verdedigen tegen de beschuldiging, dat zyn geschrift de nutloosheid der Openbaringe en de Godistery zou inboezemen: welke beschuldiging hier manlyk door hem word tegengegaan.

Aen dezen Brief is gehecht eene Missive, behelzende enige Aanmerkingen, op den *Belisarius, beoordeeld door den Heer P. Hofstede.* De Schryver dezer Missive is van geheel andere gedachten dan de Eerwaarde *Hofstede*, ten aanzien van den *Belisarius*; en 't komt hem voor dat de Christen-Leeraar beter gedaen zou hebben, „ een stichtelyke Leerreden in 't licht te geven, dan het werk eens Schryvers te beöordeelen, die zo vele blyken van meerderheid in vernuft en oordeelkunde gegeven heeft." De bedenkingen hier in voorgesteld verdienen de overweging van hun, die 't Geschrift van zyn Eerwaarden gelezen hebben; en dewyl door ons is voorgedragen 't geen de Heer

Hof-

Hofstede ten laste van *Socrates* gemeld heeft, zo zal 't niet oneigen zyn hier onder 't oog te brengen, 't geen de Missive-Schryver opgemerkt wil hebben, om te zien, of die beschuldiging, by verstandige Lieden, kan stand houden. „ 't Is, *zegt hy*, een stelregel in rechten, dat 'er eene evenredigheid moet zyn, tusschen de bewyzen en de beschuldiging. 't Is geen beuzeling, maar een gruwel, welke de Heer Hofstede Socrates te laste legt, des moeten de bewyzen niet beuselachtig wezen; dan, daar de hier bygebragte bewyzen van eene sonderlinge soort zyn, als bestaande gedeeltelyk uit aanhalingen, die geen zekerheid mede brengen; gedeeltelyk uit beledigingen, zo volgt, dat dezelve niets uitdoen. Van wat kracht is toch het zeggen, *ontneem hem den baard, doe hem den mantel afleggen, en ontbloot hem van de overige bedekzels der schande, hoe zwart zal die Engel worden!* wanneer de Heer Hofstede nog niet eens bewezen heeft, dat Socrates bezoedelt was, zo dat hy noodig had zyne schande te bedekken? *De bekende Holberg heeft zyn veinsery naar den redeneertrant der Sophisten verdeedigt!* Hoe! is zulks een bewys dat Socrates een veinsaart was? *Hoe veel zeep men ook gebruike* enz. Maar zullen dan bloote woorden, by eenig rechter, ingang genoeg vinden om iemand voor een Staatzuchtigen en Sodomiet te erkennen? KENNET *merkt oordeelkundig aan, dat het vertoog over de liefde*, enz. Maar is de oordeelkunde van een Man als Kennet, die in deze Eeuw leefde, een overtuigend bewys tegen een Man als Socrates, die reeds 2000 jaren is dood geweest? Ik vertrouw geen geleerden van die soort als Kennet, voor al wanneer ik met alle onbevooroordeelde lieden een geschrift lezen kan, dat zo duidlyk is als het genoemd Vertoog (*) waar in uitdrukkingen zyn, welke juist het

„ (*) Het gantsche vertoog van Socrates over de Liefde komt hier op uit. De Liefde houd het midden tusschen Hemel en Aarde, zy kan geen God wezen, om dat het de Goden eigen is gelukkig te zyn, daar integendeel de Liefde zoekt gelukkig te worden: in sommige oogenblikken verheft de liefde den mensch tot de gelukzaligheid der Goden; in sommige tydstippen vernedert zy de Goden in den staat der menschen. De Liefde is haar geboorte schuldig aan πόρος en aan πενία, die gevallig op zekeren dag malkander ontmoetteden, dat is, aan den Geest die het bestuur heeft over den overvloed, en aan de armoede. Op dien dag dat de Liefde ontvangen werd, werd de Godinne der schoonheid, de onvergelykelyke Venus, geboren. De Lief-

het tegengestelde van de beschuldiging bewyzen. Een Samenspraak van Æschines, welke niet eens duidlyk is, zal nooit by my gezags genoeg hebben om een Man, wie hy ook zy, te veroordeelen. Æschines heeft in die plaats nooit konnen bedoelen Socrates te beschuldigen. De geleerden weten hoe duister het begin dier Samenspraak is. De spreekwys van Nepos die 400 jaren na Socrates leefde, kan by niemand, dan by zotten, een Man verdagt maken, wiens uitmuntende leer en deugden ons, door desselfs tydgenoot Xenophon, tot 's Mans eeuwige eer, ter bespiegeling en navolging zyn bewaard; en de uitroeping van Cicero heeft geen krachts genoeg in zich, om zelfs Socrates by ons in verdenking te brengen. De boert van Luciaan, een lasteraar, die opentlyk met de Goden en al wat heilig was spottede, mag niet aangenomen worden, als een beschuldiging tegen een Man, die een Eenigen en Waarachtigen God erkende, en van dien God de allerverhevenste begrippen had.

By

Liefde houdt van den Vader de stoutmoedigheid, de levendigheid van geest, het vertrouwen op haar kragten, de konst van te verstrikken, de wyze hoe zich in te dringen, die van overreding, en van overwinning. Van de Moeder houdt zy de bekrompenheid, de vrees van zich voort te brengen, de behoeftigheid welke haar altoos tot bedelen noopt, de schroomachtigheid, waar door zy de beste gelegenheden verzuimt, en een onuitputbare bron van begeertens. Uit deze mengeling van tegenstrydigheden gaat de *Liefde*, byna zonder zulks gewaar te worden, van het leven tot de dood, en van de dood tot het leven over. Zy ziet gestadig na het schoone om, en stelt al haar geluk in het zelve te genieten; nogthans haakt zy min naar 't schoone om het schoon, dan om het streelend vermaak van 'er zich mede te vereenigen, en '*er iet uit te trekken dat haar gelyke.* Zie het 2de Deel van *l'Hist. Critique de la Philosophie par M. Deslandes p.* 120, 121."

„ Origenes laat zich, in zyne Verhandeling tegen Celsus, over dit Vertoog aldus uit. *Indien zy, die dit lezen, de kwaadaartigheid van Celsus wilden navolgen ('t geen God verhoede dat immer een Christen in de gedagte kome) zouden zy met de fabel, en den Schryver van dezelve, hoe groot een Man ook, den spot dryven. Integendeel, zo zy als Wysgeeren zoeken naar 't geen Plato onder dit Zinnebeeld heeft willen verbergen, en zy 'er den zin van konnen doorgronden, zullenze verwondert staan, dat hy, op zulk eene geestige wyze, onder de schors van een fabel, leerstukken heeft weeten voor te stellen, welke hy voor zyne gemeene Lezers te verheven achtte, en dat hy nogtans dezelve zo verstaanbaar gemaakt heeft, voor hen, die verlicht genoeg waren, om door dat dekkleed heen de waarheid te kennen.* Origenes contra Celsum. Lib. 4."

By Geleerden mag de uitlegging van een Savaro, die in de 17de Eeuw schreef, van eenig gewigt zyn; maar oordeelkundige lieden verachten een uitlegger, die de woorden van den text omkeert, en voor al lagchen zy met hen, die eene aanteekening, gelyk die van Savaro, tot een beschuldiging maken. Het zeggen van Athæneus, die 500 jaren na Socrates leefde, mag van eenig gezag zyn, by lieden die alles byeenrapen wat zy denken dat hen in hunne beschuldiging tegen een vyand kan dienen, maar by een onpartydig rechter zal de aangehaalde plaats van Athæneus niet eens in bedenking komen. De scheldnaam van schandjongens, door Juvenaal en Æliaan (*) gebruikt, getuigt zo weinig tegen Socrates, als de scheldnaam van Atheist getuigt tegen Descartes, schoon hem dezelve door den Godgeleerden Voetius werd toegevoegd. Het *misschien* met welk de Heer Hofstede de reden van Xantippes grynzigheid verzelt, is ten opzichte van de beschuldiging juist zo laf als de aanhaling van Zeno's (†) zeggen, en de vertaalde Versen van Boileau. (§)" „ In-

(*) *Ælianus*, die door Vossius en andere gesteld word onder Keizer Adriaan geleeft te hebben, maar van Perizonius word gehouden voor een Schryver ten tyde van Alexander Severus, heeft een Boek geschreeven onder den Tytel van *ποικίλη ἱστορία* of *Historische Verscheidenheden*, 't welk van Kuhnius, een der Geleerden, die het meest gearbeid heeft, om 'er den text van te herstellen, geacht word, in zodanige gesteltheid te zyn, dat de Schryver van 't oorspronglyke veel moeite zoude hebben om thans dit werk te herkennen. Uit zulke schriften nogthans trekt de Hr. Hofstede zyne bewyzen tegen Socrates, Plato &c. maar den lof die Juvenaal en andere Schryvers aan Seneca en andere Wysgeeren geven, gaat hy voorby zonder er iet van te reppen."

„ (†) Zie hier de plaats van Cicero, alwaar Socrates door Zeno word bygenaamt de Attische Bootsemaker. *Zeno*, zegt Cicero, *heeft niet alleen Apollodorus, Syllus, en andere tydgenooten gelastert, maar aan Socrates den Vader der Wysbegeerte, de bynaam van Attischen Bootsemaaker gegeven.* Indien nu Zeno, in deze plaats, door Cicero voor een lasteraar werd gehouden, dan voegde het de Heer Hofstede niet een scheldnaam over te nemen, door een lasteraar ten onrechte aan een deugdzaam man gegeven."

„ Quintiliaan zegt in zyne *Inst. Orat.* L. 9. C. 2. Dat Socrates geheten wierd *εἴρων*, id est, *Agens imperitum, et admirator aliorum tanquam sapientium.* Maar tusschen schertzen en Bootsemaken is een groot onderscheid. Zeno mag zelf onder die laffe en belachlyke snaken geplaatst worden, wanneer hy, in plaats van Chrysippus, Chesippus zegt, spelende op het woord *χέζειν*."

„ (§) Zie hier die Versen in 't oorspronglyke. Car

„ Indien ik met bewyzen van Schryvers wilde voor den dag komen, die met ophef van 's Mans deugden gewaagt hebben, ik zoude 'er duizende konnen bybrengen, maar de Schriften van een tydgenoot, als Xenophon, doen by my meer uit dan de lofspraak van lieden, die honderde jaren later, den een den ander hebben nagefchreeven. Ik herzeg, dat de getuignis van een Man als Xenophon, by my meer geld, dan alle de getuigenisfen van later Schryvers (*). Deze Xenophon nu heeft Socrates van den gruwel der onnatuurlyke zonde vrygesprooken, en eindigt het boek van de Gedenkwaardige zaaken van Socrates met deze woorden. „ Alle deugdzame lieden die hem (*Socrates*) gekent hebben, betreuren hem nog daaglyks wanneer zy zich het nut herinneren, 't welk zy uit 's Mans bywezen trokken. Wat my aangaat, die hem beschreven heb zo als hy was, naamlyk; zo Godsdienstig, dat hy, zonder de Goden geraadpleegt te hebben, nietsondernam, zo

Car qu'est ce loin de Dieu que l'humaine sagesse?
Et Socrate, l'honneur de la profane Grece,
Qu'etoit il en effet, *de pres examiné*,
Qu'un *Mortel*, par lui-même au seul mal entrainé;
Et malgré la vertu dont il faisoit parade
Tres équivoque ami du jeune Alcibiade.

Op deze Versen vind ik in *les Oeuvres de N. Boileau Ed. Amst. 1739. Tom. I. p. 265.* het volgende aangeteekent. „ 't Is zeer klaar, dat de Heer Despreaux zich hier enkel tot het vermoeden bepaalt, en men moet bekennen dat de deugden van Socrates niet gedekt waren voor den laster. De Grieken hadden in dien tyd zulke bedorven zeden, dat zy niet konden nalaten de Vriendschap tusschen Socrates en Alcibiades voor misdadig verdagt te houden; maar Plato, Discipel van Socrates, heeft hem ten volle vrygepleit; daar hy Alcibiades de Goden tot getuigen doet nemen, dat de liefde tusschen Socrates en hem, niets misdadigs in zich gehad heeft."

„ (*) De eerbied welke de groote Rotterdammer voor de gedagtenis van Socrates had, zoude men evenwel hier mogen doen gelden, om dat Erasmus, die het in Geleerdheid, Oordeelkunde en onpartydigheid zo ver van den Heer Hofstede wint, als de Zon in luister de Maan overtreft, niet verdagt kan wezen, by lieden die weten, dat Erasmus in de oorspronglyke talen alles gelezen heeft, wat 'er van de oude Schryvers te lezen was; hy nu zoude over de deugden van Socrates niet verrukt geweest zyn, had hy hem aan den gruwel schuldig gekent, waar mede de Heer Hofstede dien Griek belakt."

zo rechtveerdig, dat hy nooit iemand, wie hy ook ware, beledigde, maar integendeel aan velen zeer groote dienften bewees. *Zo geregelt, dat hy het vermaaklyke of genoeglyke niet boven het eerlyke heeft gestelt.* Zo voorzichtig, dat hy zich nooit vergiste in het kwade van het goede te onderfcheiden, of, om over het zelve een volmaakt oordeel te vellen, noodig had, eens anders gevoelen te hooren. Voor 't overige ongemeen bekwaam in 't redenéren, en in uitfpraak te doen over verfcheide onderwerpen: niet minder doorkneed in de menfchen kennis, en afgerigt in 't berispen der ondeugden ter aanfporing tot deugd. Alle deze volmaaktheden, zeg ik, in Socrates gevonden hebbende, heeft hy my altoos toegefchenen de deugdfaamfte en gelukkigfte der fterveling en te zyn; zo iemand hier in met my verfchille, dat hy de moeite neme hem met anderen te vergelyken, en oordeele."

„ Daar zulke getuigenisfen zyn behoeft men zich met geen anderen te behelpen, en men moet wel partydig wezen, om dezelve zonder overtuigender tegenbewyzen te verfmaden."

SOCRATES *Eeré gehandbaafd. Door* C. NOZEMAN, *Remonftrantsch Predikant. Te Rotterdam, by* P. van den Aak H. z. 1769. *In groot octavo* 137 *bladzyden.*

DE Eerwaerde *Nozeman* verdeedigt in dit Gefchrift *Socrates*, tegen de twee hoofdbefchuldigingen, te weeten van *Eerzugt* en *Sodomie*, dien Griekfchen Wysgeer, door den Eerwaerden *Hofftede* te laste gelegd. De eerfte vervalt terftond, gelyk onze Schryver aenmerkt, in zo verre ze hier geen anderen fteun heeft, dan de plaets, welke die Heer heeft aengetekend, by gelegenheid van zyn gezegde, *de Eerzugt ftak Socrates door den mantel uit.* De plaets, by die gelegenheid aengewezen, is, *Diog. Laërt. L. VI S. VIII:* en aldaer leest men het volgende. „ Dat SOCRATES, met aandacht ANTISTHENES bekykende, zoo als die Philofooph met een gefcheurden mantel voor aller oogen langs ftraet liep, tegen hem gezegd heeft: *Door de gaten van uw' mantel heen zie ik uw' gloriezugt*". Men vind hier niets, zegt onze Schryver, dat dienen kan om *Socrates* desaengaende te befchuldigen, maer een geestig verwyt van *Socrates* aen *Antisthenes.*

Dit ziet de Eerwaerde *Nozeman* aen, als eene grove misvatting; en zo als 't hier voorgefteld word, heeft het ook merkelyken fchyn; doch de misvatting kwam ons, dit lezende, tevens zo grof voor, dat wy ons naeuwlyks konden verbeelden, dat de Eerwaerde *Hofftede* daer toe vervallen zou zyn. Dit bewoog ons de bedoelde plaets aendachtig

zig te herlezen, en wy konnen, maer 't ons toeschynt, in 't minste niet twyfelen, of de misvatting heeft in dit geval plaets aen de zyde van den Eerwaerden *Nozeman*. De Eerwaerde *Hofstede* haelt, ter bedoelder plaetse, *Diogenes Laërtius* niet aen, ten bewyze van de Eerzucht van *Socrates*; maer bedient zich gedeeltlyk van ene by *Laërtius* voorkomende spreekwyze, (die *Socrates* met opzicht tot *Antisthenes* gebruikt heeft,) welke hy in dit geval op *Socrates* zelven toepast. De aenhaling komt dan niet in, als het bybrengen ener bewysplaetse; maer alleen by gelegenheid van 't gebruiken ener spreekwyze, die ter aengehaelder plaetse gedeeltlyk, en in een ander geval, gevonden word. 't Is ene manier van aenhaling, waer mede veel Schryvers oudtyds zeer veel op hadden, en waer van de Eerwaerde *Hofstede* in zyne Schriften meermaels gebruik maekt. Men haelt, als een blyk van belezenheid, de oude Schryvers aen, wanneer men zich van hunne spreekwyzen bedient; zonder daer mede te willen aenduiden, dat de aengehaelde Schryver het zelfde bedoelt, dat men nu, zich van zyne spreekwyze bedienende, op 't oog heeft. De Eerwaerde *Nozeman* schynt hier op deze manier van aenhalen niet genoeg bedacht te zyn geweest, en daer door in die misvatting vervallen te zyn, dat men het aengehaelde had aen te zien, als het bybrengen ener bewysplaetse; wanneer het zekerlyk niets ter zake deed. ——— Doch dit in 't voorbygaen.

De Eerwaerde *Nozeman* die misvatting, zo als hem deze aenhaling voorkomt, ontvouwd, en dus dit bewys voor de Eerzucht van *Socrates*, het welk hy gedacht heeft, dat de Eerwaerde *Hofstede* daer mede bedoelde, uit den weg geruimd hebbende, verledigt zich verder, om de bewyzen, waer op de Eerwaerde *Hofstede* zyne tweede hoofdbeschuldiging grond, mitsgaders de daer op gevestigde redeneringen en nevensgaende bedenkingen van dien Heer, stuk voor stuk na te gaen, en derzelver krachtloosheid onderscheidenlyk te toonen. Deze verdeediging is manlyk opgesteld, en 'er straelt zo veel bescheidenheid in door, dat ze met genoegen gelezen konne worden; zelfs van hun, die gewoon zyn de Heidensche Wysgeeren in een min gunstig licht te beschouwen, zo ze niet al te sterk tegen hen ingenomen zyn. Onze Schryver hecht hier aen nog eenige korte aenmerkingen, welken dienen, om te doen opmerken het misbruik, dat de Deïsten van den weg, dien de Eerwaerde *Hofstede* heeft ingeslagen, tegen deszelfs oogmerk, konnen maken; en de onredelykheid hunner handelwyze, indien ze zich daer van bedienden; waer op hy besluit met de volgende lofspraek van Socrates.

„ Een Wysgeer, die, in weerwil der vooringenomenheden zyner afgodische opvoedinge, de Fabelen, omtrent zyne vaderlandsche Goden, in zwang gaende, heeft durven tegenspreeken: die de Leere van Gods Bestaen en Voorzienigheid uit de Schepzelen heeft afgeleid; die de Bygeloovigheden zyner Eeuwe heeft tegengegaen, die onderzocht heeft wat heilig, wat onheilig, wat eerelyk, wat schandelyk, wat recht, of onrecht ware; en die dus onderweezen heeft in zulke zaeken,

ken, welker kennis hy oordeelde te strekken, om de menschen Vroom en Eerelyk te maaken; oordeelende dat zy, die daar van onkundig waren, niet beter dan slaven verdienden gehouden te worden."

De Godgeleertheid en Dichtkunden der Ouden. Door PHILALETES ORTHODOXUS. *Te Amsterdam by* J. Kok. *Behalven een kort Voorbericht 78 bladz. in groot octavo.*

OP het Titelblad van dit Werkje word gezegd, dat het *in 't licht gegeven is, om te kunnen dienen ter beslissing van de thans zwevende geschillen; tusschen de Heeren* de Marmontel *en* Hofstede: *wyl men uit de Beschouwing daar van zal konnen opmaaken, of de Helden van* Marmontel *den* Hemel *waardig zyn dan niet.* Doch het zelve doorbladerd hebbende konnen wy niet bemerken, dat het 'er eenigzins toe dient. Het behelst ene verwarde voorstelling van de Philosophische en Poëtische kundigheden der Ouden, voornaemlyk ten aenzien van 't bestaen van ene énige allerhoogste Godheid, en den oorsprong van 't Natuurlyk en Zedelyk Kwaed. De manier van voordragen is zo onberedeneerd, dat ze geen geregelde kundigheid konne verlenen, aen hem die desaengaende onkundig is: en de Autheur doet ons niet opmerken, hoe men 'er iets uit zal afleiden, om te beslissen *of ze den Hemel waerdig zyn dan niet.* Met opzicht tot het laetste, hun gevoelen over den oorsprong van 't kwaed, meld hy niets aengaende dit point: en met betrekking tot het eerste, merkt hy wel aen, dat ze God niet hebben gekend als DRIE-EEN: doch hy schynt echter zwarigheid te maken, om daer op een *beslissend* vonnis te vellen. „Het is, *zegt hy*, eene zeer netelige zaak, zo wel om hun zalig te spreken, dan te verdoemen. Doch de H. Schrift die wy voor Godlyk erkennen leert ons Joh. XIV. vs. 6. *dat niemant tot den Vader kan koomen dan door den Zoon.* En op een anderen plaats, Matth. VII. vs. 1. *en oordeelt op dat gy, niet geoordeelt word.*" Wat dit zeggen wil verstaen wy niet; en niet minder onverstaenbaar is het volgende, dat de Autheur ten besluite, na het voorstellen van 't geen men in een Philosophischen zin te gelooven heeft, zegt. „In 't gemeen men houd het daar voor, dat alle de voetstappen, zo der Natuurlyke als der geopenbaarde Godsdienst, die wy by de Heidensche Poëten en Wysgeeren aantreffen, haare oorspronk hebben, uit het gezicht van de Boeken van *Moses.* Doch het is thans onmogelyk, om al die tegenwerpingen te beantwoorden, die daar tegens gemaakt zyn. De Jooden waren beneffens hunne Boeken, veel te lang in een hoek der Aerde verborgen, dan dat men hun met recht voor 't eerste licht der Heidenen houden zoude. Wy moeten verder te rug, en geheel tot aan den Zondvloet gaan. Het is met recht te verwonderen, dat die geenen die van de Geloofwaardigheid der H. Schrift overtuigd zyn, zich bediend hebben van de echtheid der Mozaïsche verhaalen, van de oorspronk der Waereld, van de algemeene Zondvloet, en van de nieuwe bevolking der Aarde door Noach. Want anders valt het hart de

over-

Overeenstemming der gedachten van de Religie, die by alle volken gevonden word, uit te leggen en te verklaaren." Die zo schryft is niet geschikt, om iets op het papier te brengen, dat ter *beslissinge* kan dienen.

P. S. Een menigte andere Papieren, over dit Onderwerp uitgegeeven, zo in Versen als in Prosa, die tot de zaak in questie niets doen, en deswegens van gene de minste nuttigheid zyn voor de Lezers, zullen wy stilzwygende voorbygaan, en van anderen die iets weezenlyks behelzen, in 't vervolg eenig berigt mededeelen.

Tweede en Laatste Samenspraak, tusschen een Landheer en zyn Bruyker. Door GERARD VAN SCHALKWYK, JOH. ZOON. *Te Utr. by* S. de Waal 1769. *In octavo* 22 *bladzyden.*

DEze *tweede Samenspraak* is wel byzonder ingericht tegen de *Korte Ontleding van de eerste Samenspraak*, en draegt alleszins blyken van denzelfden welmenenden yver, dien we in de eerste opgemerkt hebben (*). Hy noemt deze *de Laatste*, om dat hy, gelyk hy ten slot betuigt, *den Schryver niet verweerdigt meer te beantwoorden*, maer hem, ten aenzien van deszelfs denkbeeld, rakende het Godlyk oordeel in de sterfte onzer Runderen, *renvojeert na haar Hoog Mog. Heeft hy lust*, zegt hy, *om daar tegen te schryven, schryft dan zo bitter als uw godloos hart opgeeft, maar ziet dan ook toe hoe gy varen zult in 't eynde.*

Korte Ontleding van de Zamenspraak tusschen een Landheer en zyn Bruiker. Te Amsterdam 1769. *In octavo* 15 *bladzyden.*

En

Aanmerkingen op die korte Ontleding. Te Utrecht by G. v. d. Brink 1769. *In octavo* 16 *bladzyden.*

DE Ontleeder behandelt den welmenenden Schryver der Zamenspraek wat onheusch, en brengt zelve niets voort, dat wezenlyk is; en de Opsteller der Aanmerkingen behandelt den Ontleder ernstiger dan hy verdient, doch op ene wyze, die in de zaek zelve niet veel afdoet. De Lezers hebben aen 't een en 't ander niet veel.

Nieuwe Verhandeling over de thans woedende Ziekte onder de Runderen. Te Utrecht by S. de Waal 1769. *In gr.* 8*vo.* 60 *bladz.*

IN dit Stukje wordt ons, by wyze van Zamenspraek, voorgesteld, wat men al, zonder het denkbeeld van Gods straffende hand, (die ook door natuurlyke oorzaken kan slaen,) te ontkennen, mag aenmerken als natuurlyke oorzaken dezer Ziekte; welke verschynselen daer

(*) Zie boven, bladz. 14.

daer mede gemeenlyk gepaerd gaen; en wat denkbeeld men, uit het naspooren der oorzaken en 't opmerken der verschynselen, van die ziekte heeft te maken; waer by ten laetste komt een gesprek over de voorbehoedzels die men in acht heeft te nemen, en een nieuw middel ter genezinge, waer van men goede verwachting heeft. Dit alles steunt meerendeels op vroegere ondervinding, en de latere ondervinding zal best over den uitslag oordeelen; 't voorgestelde, hoewel in een slordigen styl voorgedragen, schynt de overweging te verdienen.

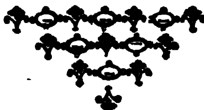
Ontdekking van een groot geheim ter genezing van het besmette Rundvee. Door Philantropos. Te Amsterdam by G. Bom. *In octavo 20 bladzyden.*

De Autheur stelt hier twee beproefde Geneesmiddelen voor, met belofte van nadere ontdekkinge, zo men, door verdere proefneming, de kracht ter genezinge daer van ondervinde; waer in we wenschen dat hy, die 'er met zeer veel vertrouwen, doch echter niet vermetel, van spreekt, gelukkig moge slagen.

Brief van een Vriend aan een Vriend, behelsende een onpartydig onderzoek van de zo veel gerugtmakende zaak van C. VAN DER NIEUWBURG, *Predikant te Thiel. Gedrukt voor den Autheur* 1768.

Van de hier bedoelde zaek hebben we kortlyk gewag gemaakt, by de melding van *de Verdediging der vrye Metzelaaren* (*): die meer onderrichting begeert van het voorgevallene kan zulks in dezen Brief enigermate vinden. Doch men verwacht 'er niets ernstigs van; 't geheele beloop is enkele raillery; dat in ene zaek als deze niets afdoet, en mogelyk maer meest strekt om Do. *van der Nieuwburg* ter nadere verdeediginge uit te lokken; wel byzonder met opzicht tot de wyze, op welke hem het zo veel gerugt verwekkende Truffeltje ter hand gekomen is. Zyn Eerwaerde heeft 'er tot nog, zo veel ons bekend is, het zwygen toe gedaen, en, naer onze gedachten, is dit zyne voorzichtigste party.

(*) Zie *N. Vad. Letteroef.* II D. bl. 340.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

PAULUS *Brief aan de Romeinen, geopend, ontleed, verklaard en tot zyn oogmerk toegepast, door* G. M. ELSNERUS, *Doctor en Professor der H. Godgeleerdheid op de Academie, en Bedienaar des Godlyken Woords te Utrecht. Derde Deel. Te Utrecht by* G. en A. van Paddenburg 1769. *Verrykt met het Pourtrait van zyn Hoog-Eerwaarden, en behalven het Voorwerk* 800 *bladz. in quarto.*

DE oordeelkundige *Elsnerus* vervolgt, in dit derde Deel, zyne wel doorwerkte ontvouwing van den Brief des Apostels aan de Romeinen; en de Liefhebbers van Bybeloefening zullen in dit, het welk over het achtste en de drie volgende Hoofdstukken gaat, niet minder genoegen vinden, dan in de voorige Stukken; nadien 's Hoogleeraers oordeel, taelkunde en oplettendheid 'er alleszins in doorstraelt. — Om 'er nog ene byzonderheid uit mede te deelen, zullen wy ons bepalen tot de opgave van het hoofdzaaklyke van 's Mans gedachten, over den wensch van Paulus Rom. IX. vs. 3. *Ik soude selve* [*wel*] *wenschen verbannen te zyn van Christo, voor myne broederen, die myn maegschap zyn na den vleesche.* Een wensch, in welks verklaring de Schriftuitleggers zeer onderscheiden te werk gaen.

Met opzicht tot den letterlyken zin, is 't klaer dat *Paulus* hier door *syne broeders, die syn maeghschap zyn na den vleesche*, verstaet de ongeloovige Jooden, die hy, (hoewel zonder geest, en dus geen Broeders in *Christus*,) Broeders noemt, zo veel hunne vleeschlyke afkomst betreft.

De spreekwyze *verbannen te zyn*, schoon men over de bepaelde betekenis van het woord ἀνάθεμα verschillende moge denken, duidt zekerlyk aen, 't zy ten goede of ten kwade, afgezonderd, Gode geheiligd, of ten banne afgescheiden en overgegeven te zyn; en dat de laetste zin hier plaets heeft is buiten tegenspraek.

De uitdrukking verbannen te zyn *van Christus* lyd een tweeërleien zin, of *van Christus*, als de uitwerkende oorzaak, of van Hem, als 't voorwerp en oogmerk of einde,

gescheiden en gebannen te worden. Onze Hoogleeraar verkiest den laetsten zin. En voorts is 'er, zegt hy, in den letterlyken zin geen zwarigheid meer, want het is bekend, dat het Griekſche woord εὔχομαι, hier gebruikt, betekent wenſchen, begeren, verlangen, bidden. Doch nu blyft nog overig te bepalen, welke de zaeklyke zin zy, die *Paulus* bedoelt.

De gedachten van hun, die willen dat *Paulus* dezen wensch in drift, en dus in ene onbedachtzame roekeloosheid, uitgeboezemd zou hebben, als mede van hun, die denzelven betrekkelyk maken tot den toeſtand van *Paulus* voor zyne bekeering, wyst onze Hoogleeraer geheel van de hand; de eerſten als niet overeenkomende met de bedaerdheid, welke de Apostel dit ſchryvende toont; en de laetſten als onbeſtaenbaer met den zamenhang en 't oogmerk in dezen.

Meer aenmerking verdient, zyns oordeels, het algemene gevoelen, dat *Paulus* hier betuigt, dat hy wel eeuwig verdoemd wilde zyn, om, met verlies van zyne zaligheid, de zaligheid zyner Broederen te verkrygen. Een gevoelen dat men verzacht, door dien wensch aen te merken als ene grootſpraek, aenduidende, dat hy dit wel zou wenſchen als 't mogelyk ware: zo dat men niet hebbe te denken, dat *Paulus* daer mede zyne zaligheid verzaekte; zo min als te vermoeden, dat de Galaters daedlyk hunne oogen uitgegraven en *Paulus* gegeven zouden hebben, als 'er ſtaet, Gal. IV. vs. 15. Doch dit gevoelen, ſchoon aennemelyker kan hy echter niet toeſtemmen. —— 't Is niet te vermoeden, dat iemand ooit tot zulk een wensch kan beſluiten. —— En wat men ook zegge, van die belangelooze liefde, waer door men God bemint, met verzaking van zyne zelfsliefde; het is volſtrekt onbeſtaenbaer met ene ware liefde tot God, en zucht om hem te verheerlyken, te wenſchen, dat men Gods felſten haet onderga, in een ſtaet gebragt worde, dat men Hem eeuwig vloeke en lastere, en een wraekoffer der Godlyke gramſchap zy. —— Ook ſtryd zodanig een wensch met den regel van onzen plicht ons voorgeſchreven, om den naesten lief te hebben *als* ons zelven; waer mede niet beſtaenbaer is, te wenſchen eeuwig rampzalig te zyn, om zyn naasten eeuwig gelukkig te maken. —— Wat de verzachting betreft, het komt onzen Autheur voor, dat men niet wel mag vooronderſtellen, dat *Paulus* heimelyk zodanig iets onder zyne betuiging verſtaen heeft. Iets te wenſchen, dat men weet

volstrekt onmogelyk te zyn, valt niet wel in een bedachtzaem Man als *Paulus*, die door den Heiligen Geest gedreven word, en zich in 't eerste vers zo ernstig op *Christus*, zyn *eigen geweten* en den *Heiligen Geest* beroept. Men kan dit gevolglyk ook niet goed maken met Gal. IV. vs. 15; daer de voorwaerde, *soo het mogelick ware*, uitdruklyk gemeld word; 't welk toont dat die betuiging niet eigenlyk maer oneigenlyk te verstaen zy.

Voorts komt hier nog in overweging het gevoelen van hun, die denken op den grooten ban, waer door iemand aen den *Satan* overgegeven, en deszelfs lichaem, hoewel zonder verlies van de zaligheid, door duizend pynen en kwellingen gefolterd en gescheurd werd. Doch daer tegen dient, dat het woord ἀνάθεμα in dien zin in Gods Woord niet voorkomt; en dat zulk een wensch niet vry te spreken is van vermetelheid en onbezonnenheid. Overeenkomstiger met den zamenhang en de hevige gemoedsaendoening van *Paulus*, oordeelt de Hoogleeraer het gevoelen van hun, die willen dat *Paulus* geoogd heeft op het ondergaen van een geweldigen en schandlyken dood, betuigende *dat hy, zo 't geschieden konde, wel, van Christus zelven afgescheurd, in plaats van hun wilde worden eene openlyke zoenofferande, zynen kop aan den vloek opofferen, en een afgryslyk grouwel worden* (a).

„ Doch, zegt hy, behoudens beter oordeel, denk ik dat die Uitleggers allernaast *Paulus* meening en oogmerk treffen, die stellen, dat hy bedoelt den ban der afscheiding van *Christus* en zyn volk, over hen onder anderen plechtig uitgesprooken, Hand. XIII. vs. 46, en waar van hy in 't gevolg gewaagen zal, den ban, zeg ik, niet voor zo veel hy de zonde, want die kon en mogt *Paulus* zich niet toewenschen, maar de straffe in zich bevattede, den ban, die niet altoos duuren zoude, maar eens opgeheven worden, en dat hy bygevolg dien wel voor eenigen tyd wilde ondergaan, afgescheiden van *Christus* allerzoetste gemeinschap en gunstryke invloeden en van zyne Gemeinte, waar van hy 't hoofd is, gelykerwys zy nu afgezonderd zyn en meer en meer zullen worden, als zy van den ban, die op hen rust, mogten ontslagen en met *Christus* nabyheid en zegeningen verwaardigd worden. Met een woord, ik wilde

(a) „ V. notæ Cel. Venem. in Ep. Pauli ad Romanos p. 311, 312. a cujus sententia non procul abest Ch. Jac. Elsner. ad h. l."

de wel onder den ban, die nu op hen ligt, in ſtraks gemeldden zin, gebragt worden, op dat zy buiten den ban geſteld wierden, gelyk ik nu ben, en ik, gelyk zy eens zullen herſteld worden, en wederom tot *Christus* gemeinſchap en lieflyke omhelzingen toegelaaten wierden (*b*)."

„ En dit was zyne oprechte meening, hierom zegt hy: *Ick ſoude* [*wel*] *wenſchen verbannen* te zyn van *Christus* voor myne broederen, die myn maagſchap zyn naar den vleeſche."

„ Ik *ſoude* [*wel*] *wenſchen*, ik mogt het wel gewenscht hebben, of naar de letter, ik wenschte wel, ἠυχόμην, in den *onvolmaakten verledenen tyd*, om aan te duiden, dat het niet lang geleden was, dan hy hadt, tot dit geduchte ſtuk, (de verwerping der *Jooden* en aanneeming der Heidenen,) zullende overgaan, gewenscht, ja hy hadt noch dien wensch in zyne gedachten."

„ Naar de invulling van 't woordeke *wel*, ſchynen onze geleerde *Overzetters* aan de uitlaating van ἂν gedacht te hebben (*c*); immers zy hebben 't oog op eene *potentialis*, eene vermogende beduiding, of zo gy wilt, op het toekomende in de wenſchende wyze."

„ En niet zonder nadruk is 't, dat, terwyl ἠυχόμην, alleen ſtaande, van zich zelven betekent, ik wenschte, hy daar by voegt, niet alleen αὐτὸς maar ook ἐγὼ *ick ſelve*, ik wenschte, ik zelve, geen ander, maar ik *Paulus*, *Jeſus Christus Apostel*, ontzie my niet, om voor my zelven dien hartlyken wensch te doen, en my zelven aan te bieden ter verbanning. Des ben ik wel bewust, en niemand behoeft aan myne hartlyke gezindheid in deezen te twyffelen, ik zelve, anderzins zo gezet op des *Heeren Christus* liefderyke omhelzingen en genietingen, op Zyne, my boven alles waardige en dierbaare, gemeinſchap."

„ *Van*

(*b*) V. Gusſetii Comment. L. Heb. ad חרם, p. 287. B. C. D. Deylingii Obs. Sacr. XLII. De votivo Pauli anathemate Rom. IX. 3. pag. 504, 505. T. II. & Hartmannum ad h. l. qui, nonnullis tamen exceptis, re ipſa conveniunt."

(*c*) „ Optime Camerarius ad h. l. Deest ὁ δυνητικὸς ἄν. Optarim ſi fieri posſit." Cet. confer Starkium in notis ſel. V. & N. T. ad h. l. „ Ad verbum ἠυχόμην bene Grotius, Camerarius & Gerhardus particulam ἂν ſubaudiunt, habetque vim optativi: optarem quidem: ita & imperfectum pro optativo adhibetur Act. XXV. 22. ἐβουλόμην pro βουλοίμην ἄν. Quemadmodum & nostri interpretes verterunt.

„ *Van Christus* betekent dan van Hem, als den langbeloofden en nu daar gestelden *Messias* of *Christus*, als 't eenigste oogmerk, middenpunt en hoogste vermaak, boven 't welk ik geen grooter kenne, noch gewenscht heb, te bezitten en te genieten, wiens naam voor my eene uitgestorte olie is, en dien ik met eene kuische en onverdeelde liefde bemin, wenschte ik nu wel, konde 't mynen broederen naar den vleesche voordeel toebrengen, gescheiden te zyn."

„ Men kon hier uit, hoe groot zyne droefheid, en welk eene geduurige smerte 't voor zyn harte was, afneemen; want die zelve wenscht, in plaats van zyne broederen en maagschap naar den vleesche, *Christus* voor eenigen tyd te missen, op dat zy Hem verkrygen mogten, die moet zekerlyk eene uitbondige en alles te boven klimmende liefde voor hun bezitten. Die het liefste dat hy heeft en kan uitdenken, wil overgeeven aan en voor anderen, en 't treurigst lot van hun ondergaan, die bezit eene liefde zonder weerga."

Verhandeling over Davids Psalmen, door JOHAN ANDREAS CRAMER, *Hofprediker des Konings van Denemarken. Uit het Hoogduitsch vertaald en uitgegeven door* THEODORUS LUBBERS, *Predikant te Groningen. Te Groningen by* Hajo Spandau. 1768. *Behalven het Voorbericht* 566 *bladzyden in groot Octavo.*

De Eerwaarde *Cramer* benaerstigt zich in dit Werk, om met naeuwkeurigheid na te gaen, en den Lezer oordeelkundig te ontvouwen, 't geen omtrent het Boek der Psalmen in 't algemeen in aenmerking komt; ter aenpryzinge dezer Liederen dient; en doorgaende gronden verleent, welken ter opbelderinge dier Zangstukken konnen strekken.

Hy maekt een aenvang met het voorstellen zyner aenmerkingen, over den naem, rang, verdeeling en het getal der Psalmen; en handelt vervolgens zo over de Opschriften, als over de Makers en Verzamelaers der Psalmen. Hier aen hecht hy een vertoog over de Godlyke Ingeving der Psalmen, en een ander over den aert en het wezen der Bybelsche Dichtkunst, met een nevensgaend onderzoek, of de Bybelsche Gedichten in *gerymde* of *afgemeten* Verzen zyn op-

opgesteld? En de Autheur voegt zich, na overweging van de onderscheiden gevoelens des aengaande, by hen, die van gedachten zyn, datze noch *afgemeten*, noch *gerymde* Verfen hebben; en gelooven, „ dat de Dichtkunst der Hebreen blootlyk bestaen hebbe, in eene korte, aandoenlyke, verrukkende, en levendige uitdrukking van ware gevoelingen des harten, die zoo gesteld is geweest, dat het Gezang der stemme en der speeltuigen daar mede gepaard konde gaan." Zyn Eerwaerde verledigt zich verder tot ene oplettende beschouwing van de uitmuntendheid dezer Godlyke Dichtstukken, zo ten aenzien der Geloofs- als der Zede-leere, welke zy behelzen; met byvoeging van ene verdediging derzelven tegen de beschuldiging van Wraekzucht. Dit afgehandeld hebbende laet hy zich voorts in 't breede uit, over het voorspellende gedeelte der Psalmen; wel byzonder met betrekking tot den Messias en deszelfs Koningryk, hoedanige Zangstukken by hem den naem van *Messiaansche Psalmen* dragen. Om zyn gevoelen desaengaende te onderscheidenlyker voor te dragen, en te sterker te bevestigen, geeft hy eerst op algemene gronden, welken ter verzekeringe dienen, dat het Boek der Psalmen Godspraken van den Messias en deszelfs Ryk behelst. Op dit algemene laet hy volgen byzondere gronden, waar uit men, zyns oordeels, met zekerheid de Voorzeggingen der Psalmen van Christus kan erkennen, die hy, by manier van zamentrekking, ten besluite dezer verhandelinge aldus opgeeft.

„ Voorzeggende Psalmen van Kristus moeten met de voorgaande voorzeggingen van hem overeenstemmen, en met denzelven eenen keten uitmaken. Wanneer de beschreven of sprekende Persoon in de Psalmen even dezelve merktekenen heeft, die in de oude voorzeggingen van hem begrepen zyn: zoo zyn zy Messiaansch; het zy zy enkele Herhalingen derzelve zyn, het zy zy als nieuwe Voorzeggingen aangezien moeten worden, dewyl zy de Inzichten van Gods Volk met nieuwe kennisfen verrykten."

„ Messiaansche Psalmen moeten van denzelven Inhoud zyn met de Leer van het Euangelie aangaande Jesus Kristus. Deze is zekerlyk duidelyker, uitvoeriger en bepaalder; maar echter moet men in die Kristus, als een geheel buitengemeen Persoon, als den grootsten Leeraar, als den eenigsten Verzoener en Verlosser der menschen, en als hunnen Heer en Koning, zoo duidelyk beschreven vinden,

den, als het de noodzaaklyke, en met Gods oogmerken, en 's menschen vryheid overeenkomende, donkerheid der voorzeggingen konde toelaten."

„ Messiaansche Psalmen moeten onderling met elkanderen in eene naauwe verbintenis en overeenstemming staan: de een moet altyd den anderen ophelderen en verklaren."

„ Daar men meer of minder, zwakker of sterker gronden hebben kan, om eenen Psalm voor eene Voorzegging van Jesus Kristus te houden: zoo ontstaan daar uit verscheidene trappen van zekerheid, en Geloofwaardigheid, dat zy Messiaansch zyn. Enige zyn zoo ontegenzeglyk zeker Voorzeggingen van hem, dat Kristus en zyne Apostelen zich 'er zelfs op beroepen, en die als Voorzeggingen van hem aangevoerd hebben. Dezen maken het eerste soort der Messiaansche Psalmen uit. Anderen zyn wel niet als Voorzeggingen van den Messias in het Nieuwe Testament aangehaald geworden; maar men kan echter uit hunnen Inhoud bewyzen, dat zy van niemand anders, dan van hem handelen konnen. Eindelyk zyn 'er ook dezulke, waar van men wel niet met eenen even volkomenen, maar nochtans met eenen meerderen, of minderen trap van Geloofwaardigheid beweeren kan, dat zy ten aanzien van hunnen Inhoud Messiaansch zyn."

In gevolge dezer onderscheidinge handelt de Eerwaarde *Cramer* voorts, afzonderlyk, van de Psalmen, die in 't Nieuwe Testament als Voorzeggingen van Jesus Christus aengehaeld worden; van die, welken Voorzeggingen van Jesus Christus in zich behelzen, schoon ze in 't Nieuwe Testament niet aangehaeld zyn; en eindelyk van de voorbeeldige Psalmen; waer aen nog gehecht is een Vertoog over de Voorzeggingen der Psalmen, aengaende de Kerk des Nieuwen Testaments. Onze Autheur gaet in dezen van Psalm tot Psalm, die, naer zyn inzien, tot den Messias en de Kerk des Nieuwen Testaments, betrekkelyk zyn; trachtende van ieder in 't byzonder te toonen, dat ze, en in welken zin, als zulke voorzeggende Psalmen te beschouwen zyn. Hier toe brengt zyn Eerwaerde de volgende Dichtstukken. Ps. II—IV, VI—VIII, XVI—XVIII, XX—XXIV, XXXI, XXXIV, XXXV, XXXVIII, XL, XLI, XLV, XLVII, XLVIII, LXI, LXVII—LXXII, LXXXVI—LXXXIX, XCIII, XCVI—C, CII, CIX, CX, CXVI, CXVIII, CXXXII en CXLIV. Dit onderwerp afgehandeld hebbende, gaet hy over tot het ontvouwen van de nuttigheid der

Psalmen in de Oefening des Gebeds. Daer aen volgt een Vertoog over de Tydvolging en Aenleiding der Psalmen. Voorts ene Verhandeling over de Dichtkundige eigenschap of het Character der Psalmen; en ten laetste nog ene reeks van aenmerkingen, over de uitmuntendheden van styl in de Psalmen. — De Eerwaerde *Cramer* heeft deze onderwerpen gemeenlyk indiervoege behandeld, dat hy ons de verschillende gedachten der voornaemste Geleerden onder 't oog brenge; en tevens toone, dat hy zich door niemands gezach laet leiden, maer zyn eigen oordeel vrymoedig volgt. Men vind 'er dus na genoeg by een verzameld, het wezenlyke van 't geen men in veler Schriften hier en daar afzonderlyk ontmoet, met opzicht tot de voorbereidende Oefeningen over het Boek der Psalmen. En zyn Eerwaerde stelt zyne eigen gedachten, 't zy dan in overeenkomst met, of verschillende van die van andere Geleerden, meerendeels geleidlyk en in een gevallig licht voor; zo dat men zyne denkbeelden, schoon men hem niet altoos moge toevallen, met genoegen konne nagaan. Weshalven dit Werk, uit hoofde van 't een en 't ander, te tellen zy, onder die Geschriften, welken den Bybelminnaren nuttig genoemd mogen worden.

Goude Appelen in zilvere gebeelde Schale; toegedient aan Jongelinge en Jonge Dogtere, door THOMAS BROOKS, *in Leven, Bedienaar des H. Euangeliums binnen Londen. Uit 't Engels vertaalt. Met een Aanpryzens Voorbericht van* B. AUGUSTYN, *Cateobizeermeester. Te Rotterdam by* H. van Zoelen, *en* S. van Waesberge 1768. *Behalven het Voorwerk enz.* 212. *bladzyden in Octavo.*

HEt hoofdoogmerk van dit Geschrift, is, jonge Lieden aen te spooren ter ernstige betrachtinge van hunnen plicht, en denzelven ene vroegtydige Bekeering als ten uiterste voortreffelyk aen te pryzen. — Ten dien einde behelst het, na ene voorafgaande Inleiding, ontleend uit het zeggen des Propheets, 1 Kon. XIV. vs. 13, dat 'er in Abia, den zoone Jerobeams, *iets goeds gevonden werd voor den Heere*, in de eerste plaetze, het voorstellen en aandringen eniger reden, welken toonen, dat het ene wenschlyke en zeer loflyke zaek is

voor

voor jonge Lieden, by tyds en inderdaad goed te wezen. Daer aen volgt ene ontvouwing van het kwade, dat der Jeugd meest en byzonderlyk eigen is, met ene waerschouwing tegen het zelve. Verder ontmoet ons ene verhandeling over de nuttigheid ener vroegtydige bekeeringe, ter opwekkinge van jonge Lieden. Vervolgens vind men bestieringen, die middelen aen de hand geeven, welken dienen ter bevorderinge van in tyds goed te zyn; en leeren, welke dingen men zorgvuldig moet myden, en welke dingen men in tegendeel naerstig moet betrachten, om, door Gods hulp, den Heer in 't bloejen zyner dagen te dienen. Alle deze aenmoedigingen en raedgevingen worden ten laetste versterkt, door 't beantwoorden van de tegenwerpingen der jonge Lieden, en 't wegnemen der zwarigheden, die oude Lieden hier mogten maken.

De Inhoud is alleszins stichtelyk, en de denkbeelden, die 'er in voorgedragen worden, verdienen over 't algemeen de goedkeuring der Godvruchtigen: doch de manier van uitvoering is niet gevallig; ze verveelt voor al door langwyligheid, lafheid van styl, en 't bybrengen van vertellingen, die dikwerf niet veel ter zake doen. In het *Aanpryzens Voorbericht* word ons gezegd, dat men den Autheur niet geheel gevolgd, maer 'er enige zaken uitgelaten, 'er enige bygevoegd, en hier en daer den styl eenvoudiger gemaekt heeft; of het Werkje hier door verbeterd of verslimmerd zy, konnen zy oordeelen, die het oorspronglyke van den Eerwaerden *Brooks* bezitten, en lust hebben, om het zelve hier mede te vergelyken.

Zaakelyk Vertoog, nopens de tweederley gedagten over des Heeren Heilig Avondmaal. Te Leeuwarden, by A. Ferwerda *en* G. Tresling 1769. *Bebalven een Kort Voorberigt* 112 *bladzyden in octavo.*

Brief aan den Weleerwaarden, Geleerden en Godzaligen Heer W. PEIFFERS *Predikant te Amsterdam. Door* H. JANSSONIUS, *Predikant te Veendam. Te Groningen, by* A. Groenewolt 1769. *In groot octavo* 85 *bladzyden.*

Brief van den Wel Eerw. Heer W. PEIFFERS, *Predikant te Amsteldam, aan den Wel Eerw. Heer* H. JANSSONIUS, *Predikant te Veendam. Te Amsteldam, by* H. Vieroot 1769. *In groot octavo* 32 *bladzyden.*

DEze Papieren zyn betrekkelyk tot het bekende verschil, over de vryheid der onergerlyke onbegenadigden, voor God en hun Geweten, om het Heilig Avondmaal al of niet te mogen gebruiken. De Schryver van het *Zaakelyk Vertoog* tracht te toonen, dat de leer van den Eerwaerden *Janssonius*, en die met hem in 't zelfde gevoelen zyn, (beweerende dat dezulken vryheid hebben, om tot des Heeren Tafel te naderen,) de oude rechtzinnige Leer onzer Gereformeerde Kerke is; dat dezelve steunt op Gods Woord, en dat de daer tegen in gebragte zwarigheden gansch ongegrond zyn. De Brief van den Eerwaerden *Janssonius* is ingericht, om den Eerwaerden *Peiffers*, waer 't mogelyk, onder 't oog te brengen, dat hy het verschil, in zyn beroemd Geschrift, *De Geloofsvastigheid van een Waar Christen*, niet in deszelfs kracht heeft voorgedragen; en dat hy de leer van *Janssonius*, ten onregte, aenziet, als niet overeenkomstig met de Formulieren van Enigheid. Daer benevens behelst deze Brief, in 't laetste gedeelte, ene scherpe wederlegging van een Brief van den Eerwaerden *Appelius*, onlangs ter verdeediginge van 't tegenovergestelde uitgegeven (*). De Brief eindelyk van den Eerwaerden *Peiffers* strekt voornaemlyk om den Eerwaerden *Janssonius*, zo 't zyn kan, te doen zien, dat het verschil waerlyk niet grooter is dan 't door hem is voorgedragen; en dat die Heer hem in verscheiden opzichten niet wel schynt verstaen te hebben. Zyn Eerwaerde betuigt ten ernstigste zeer aengedaen te zyn, over de scherpheid met welke dit verschilstuk, on-

(*) Zie *N. Vad. Letteroef. II. D. bl.* 396.

onder de Hoofden der Partyen behandeld word, dat hy ter wederzyde, als onbetaemlyk wraekt: het welk hem ook beweegt ene korte aenspraek, aen de zwakken, aen dezen Brief te hechten, om hen tegen alle ergernis deswegens te wapenen. Het een en 't ander verdient in dit geschil, dat by zommigen maer al te veel onlust baert, overweging; en de laetste Brief is des zachtmoedigen *Peiffers* waerdig.

Eenige Verhandelingen, over den Aart en 't Oogmerk der H. Bondzegelen, en der Leerstukken daar toe behoorende. In 't Latyn beschreven, door den Hoog-Eerw. Hoog-Gel. Heere H. VENEMA. *Theol. Professor te Franeker. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg 1769. *Behalven een kort Voorbericht* 250 *bladzyden in groot octavo.*

DEze Verhandelingen van den Hoogleeraer *Venema* zyn, toen ze aenvanglyk in de Latynsche Tael het licht zagen, met ene algemene graegte gelezen; en men heeft, zelfs schoon men in gevoelen van zyn Hoog-Eerwaerden verschilde, niet konnen nalaten, te erkennen, dat ze met veel oordeel geleerdlyk opgesteld waren. 't Is derhalven niet te verwonderen, dat men thans, in 't midden der zwevende geschillen, rakende het al of niet toetreden van onergerlyke onbegenadigden tot des Heren Tafel, bewoogen zy, om dit Stuk in de Nederduitsche Tale over te brengen. Het zelve is afgedeeld in Elf Hoofdstukken, waer van de voornaemste inhoud kortlyk hier op uitkomt.

Met den aenvang tracht onze Hoogleeraer te toonen; het onderscheid dat 'er is tusschen de oude en nieuwe Huishouding, ten aenzien van 't Verbond; bewerende, dat zodanig een *uiterlyk Verbond*, als 'er stand gegrepen heeft, onder de Oude Huishouding, (waer door iemand met goed regt een Verbondeling genaemd kon worden, of schoon hy van Geloof en Reiniging des Harten versteken ware,) geen plaets heeft onder de Nieuwe Huishouding; onder welke niemand met regt den naem van een Verbondeling kan dragen, zo hy niet een waer en levendig Lid van het Genadeverbond zy. Ter nadere bevestiginge hier van wederlegt hy vervolgens de denkbeelden van hun, die ene *uiterlyke Heiliging* op zich zelve, onder het Nieuwe Testament, staende houden; en verledigt zich om te doen zien, dat gene enkel *uiterlyke Heiligheid* nu meer plaets heeft, maer 'er noodwendig by moet komen ene *inwendige Zuiverheid*

der Ziele. Dit leidt hem verder, ten betooge, dat de Uiterlyke Openbaring van het Genadeverbond, afzonderlyk aengemerkt, geen *uiterlyk Verbond* ſtelt; en dat de Lidmaten van het *inwendige Verbond* alleen regt en macht hebben om de uiterlyke Kerkplechtigheden te gebruiken.

Op dit algemene gaet onze Hoogleeraer over tot ene byzondere beſchouwing; en toont nader welken de *rechtaertige onderwerpen der Sacramenten* zyn: naemlyk de zodanigen alleen, die *ware Geloovigen* zyn. Het waer Geloof alleen geeft, volgens hem, het Regt tot de Zegeltekenen des Verbonds. Op de gedane Geloofsbelydenis en uiterlyke vertooning van Godzaligheid, heeft een Euangeliedienaer, die 't hart niet kent, iemand wel toe te laten, tot het gebruik der Sacramenten; maer dezulken hebben hier in geen wettigen grond, op welken zy die heilige plechtigheden konnen genieten; indien hun het ware geloof ontbreekt, zyn ze ongeſchikte onderwerpen der Sacramenten. Om het deswegens gezegde te bekrachtigen wederlegt hy voorts, by wyze van uitſtap, de onderſtelling, dat de Sacramenten zich even wyd uitſtrekken als de Euangelieleer, met aentooning welk onderſcheid hier tusſchen plaets heeft. Hier op wederkeerende tot zyn onderwerp, bevestigt hy zyne Stelling, aengaende de rechtaertige onderwerpen der Sacramenten, uit het rechte begrip des Doops en deszelfs geestlyken zin. Dit geeft hem verder aenleiding om te bewyzen, dat de Doop ons niet inlyft, noch in de uiterlyke noch in de inwendige Kerk; als mede, dat de Doop gekomen zy in de plaets der Beſnydinge, niet ten aenzien van haer uiterlyk, maer alleen geheimzinnig opzicht. Het Sacrament des Doops dus nagegaen hebbende, ontvouwt hy op ene dergelyke wyze de geheimzinnige betekenis des Avondmaels, om te doen opmerken, dat ook hier toe alleen ware Geloovigen gerechtigd zyn. By die gelegenheid kan hy niet wel voorby zich bepaeldlyk uit te laten over de Vrage, *of Judas mede by de inſtelling des H. Avondmaels zy tegenwoordig geweest?* Het komt hem voor dat hy dezelve met Ja zou konnen beantwoorden, zonder zyne ſtelling te benadeelen; vermits hy, met anderen, zou konnen zeggen, dat de Heer, in dit geval, zich ſlechts als een openbaer Leeraer gedragen, en den Euangeliedienaren, die geen hartekenners zyn, door zyn voorbeeld, getoond heeft, hoe zy het H. Avondmael hebben te bedienen. Het Euangeliſche verhael geeft ons, naer zyn inzien, ook geen volkomen zekere beſliſing. Doch alles in aenmer-

merking genomen zynde is hem het volgende, dat hy afzonderlyk poogt te bewyzen, waerschynlykst. Mattheus, Marcus en Lucas schynen, in hun verhael van de Paaschmaeltyd, het voorgevallen op twee onderscheiden Maeltyden met elkanderen vermengd te hebben, dat Johannes naeuwkeuriger onderscheiden heeft. Voor de Paaschmaeltyd, misschien een dag of twee, althans kort te vooren, en waerschynlyk in den naestvoorgaenden nacht, is 'er een gemeene en Vrienden-maaltyd van Christus met zyne Discipelen gehouden; op denzelven wiesch hy hunlieder voeten, en bragt de geveinsdheid van Judas voor het licht, die ook daarom niet is wedergekeerd in het gezelschap van den Here Jesus; invoegen dat Judas, anders dan men gemeenlyk gevoelt, zelfs op de Paaschmaeltyd niet tegenwoordig geweest zy.

Onze Hoogleeraer tot dus ver getoond hebbende, dat enkele Mondbelyders, noch gevoeglyk noch regtmatig konnen voorwenden, ene uiterlyke gedaente van Geloovigen, en ene uiterlyke Bekend en Openbaermaking van het Verbond der Genade; om dus te betoogen, dat ene *uiterlyke Verbondsgedaente*, op zich zelve, en onderscheiden van het *inwendig Verbond*, niet bestaan kan; bepaelt zich vervolgens, om te bewyzen, dat zulke menschen gansch *vruchtloos* zodanig ene gedaente aennemen, en gene de minste *nuttigheid*, als Verbondelingen van God, uit die uiterlyke bekendmaking genieten. Dit zo zynde, is 't hem middagklaer, dat men, met gene schynbaerheid, een *uiterlyk Verbond* kan staende houden.

Ten laetste komt hier in aenmerking, of zulke menschen, die het Geloof belyden, zonder dat ze waerlyk gelooven, wezenlyk behooren tot de Kerk, zo als ze zich uiterlyk openbaert, en dus Leden der *uiterlyke Kerke* zyn? en of 'er ene *uiterlyke Kerk* zy, die wezenlyk onderscheiden is van de *inwendige?* Het een en 't ander ontkent de Hoogleeraer, en maekt 'er byzonder werk van, om te doen zien, dat zodanige menschen, die zich, schoon leugenachtig, als Leden der uiterlyke Kerke voordoen, billyk en regtmatig gezegd moeten worden het niet te zyn; en dat het denkbeeld van ene uitwendige Kerk, van de inwendige verschillende, geheel ongegrond is. Men heeft volgens zyne gedachten, de uiterlyke Kerk niet te onderscheiden van de inwendige; maer de Kerk van Christus aen te merken, als hebbende ene uiterlyke en ene innerlyke gedaente. Derzelver uiterlyke gedaente is, by onzen Hoogleeraer, niet anders

ders dan ene uiterlyke vertooning van hare inwendige gestalte: des 'er geen uiterlyke Kerk zy, die onderscheiden is van de inwendige; nadien de uiterlyke gedaente ener zake niet iets kan zyn, dat van de zaek zelve verscheiden is. Enkele mondbelyders mogen zich die uiterlyke gedaente aenmatigen; en de Euangeliedienaers, die geen hartekenners zyn, mogen ze toelaten; maer dit intusschen geeft hun geen wezenlyk regt; en schoon ze in die uiterlyke gedaente verschynen, ze behooren zo min tot de uiterlyke als tot de innerlyke Kerk. Zy zyn geen *leden der Kerke*, of, gelyk men behoorde te spreken, ze zyn geen *leden van Christus*, wiens lichaem de Kerk is; wat ze ook mogen voorwenden, ze behooren niet in der daed, maer slechts in schyn, tot dat lichaem; nadien zy, door de uitwendige belydenis, de vereniging met Christus wel vertoonen, maer in der daed niet met hem verenigd zyn, voor zo verre ze geen volkomen en oprechte hartsgestalte omtrent den Here Christus hebben. Ze mogen zich met een schynbaer vertoon in de Kerk voordoen, maer ze behooren 'er niet toe; ze zyn 'er, als het onkruid op den akker, het kaf op den dorschvloer, en gelyk een mensch, die flordig gekleed is, op een bruiloftsmael.

Verhandeling over de Tolerantie of Verdraagzaamheid in het Stuk van den Godsdienst. Door een Liefhebber der waare Regtzinnigheid. Te Leeuwarden, by H. A. de Chalmot 1769. *In groot octavo 64 bladzyden.*

De Schryver dezer Verhandelinge is een yverig Voorstander van de Verdraegzaemheid, wel byzonder met opzicht tot zodanige gevoelens die men Remonstrantsche noemt, waer op hy in dit geschrift boven al het oog heeft. Het staet by hem, gelyk by velen der gematigtste Godgeleerden, vast, dat men wel uit de Kerk moet weren de zodanigen, die dwaelleeringen voorstaen, welken iemand uit het Koningryk der Hemelen sluiten, of hem ten minste groot gevaer doen loopen: maer dat men dan ook aen den anderen kant dezulken in de Kerk moet dulden, die, schoon ze naer ons begrip dwalen, echter niet gezegd konnen worden, zodanige begrippen van den Godsdienst te voeden, die hen buiten de zaligheid sluiten. Dit denkbeeld is, naer zyne gedachten, vry algemeen dat onzer Godgeleerden; het welk dan ook zommigen, uit kracht dezer stel-

stellinge, doet beweren, „ dat alle buiten onze Kerk schuldig zyn aan zielverderfelyke dwaalingen, om welke zy moeten verlooren gaan." Doch zegt hy, 'er zyn ook anderen, die staende houden, dat de uitwerping uit de Kerk wettiglyk geschieden kan om dwaalingen, die niet fondamenteel zyn, of met welke iemant nog kan behouden worden."

Dit laatste gevoelen komt onzen Autheur gansch ongegrond voor; het welk hem beweegt, om te toonen dat de gronden, waer op men die gedachten vestigt, geheel wankelig zyn; als mede om de zwarigheden, welken de zulken in ene uitgebreider verdraegzaemheid, in 't dulden van zodanige dwalingen in de Kerk, te gemoet zien, zynes oordeels, volledig te beantwoorden. Dit derhalven voldongen achtende, komt het, zegt hy, als 'er, by voorbeeld, gevraagd word, „ of men de Remonstrantsche gevoelens in onze Kerk dulden kan?" alleen op aen, om te bepalen, of die Remonstrantsche leeringen fundamenteel of niet fundamenteel zyn. Zyn die Leerstukken fundamenteel, sluiten ze derzelver aenklevers buiten de hoop der zaligheid, zo konnen ze niet verdragen worden; maer is 't tegendeel te betoogen, „ dan is 't, naer zyn inzien, zeker, dat de Verdraagzaamheid daar omtrent niet alleen kan en mag, maar ook noodzaakelyk moet geexerceerd worden." Dit leid hem tot het voorname oogmerk van zyn Geschrift, te weten, „ om naauwkeurig en grondig te onderzoeken, of de dwaalingen der Remonstranten zo groot zyn, dat zy derzelver aanhangers de zaligheid onmoogelyk of ten minsten ten uitersten gevaarlyk maaken of niet? En hy meent het laatste klaar te konnen bewyzen, en het dus tot eene afgedaane zaak te brengen, dat de Verdraagzaamheid ontrent de Remonstranten en Remonstrantsche gevoelens plaats moet grypen." Ten dien einde verledigt hy zich, om de voornaemste gevoelens der Remonstranten, (naemlyk, over *Gods Besluiten en de Prædestinatie*, de *Erfzonde* en *'s Menschen onmacht*, de *Voldoening van Christus*, de *Roeping* en *Algemene Genade*, de *Regtveerdigmaking* en de *Volharding der Heiligen*,) na te gaen; en te doenzien, dat 'er zo veel kwaeds niet in steekt, dat iemand, dezelven omhelzende, gevaer zou loopen van zyne Zaligheid. Hier op vestigt hy dan gevolglyk zyne Stelling, dat men de zulken, die deze Remonstrantsche gevoelens toegedaen zyn, niet uit de Kerk mag weren, maer hen behoort te verdragen; 't welk hy, als noodzaeklyk, door enige aenmerkingen nog verder poogt aen te dringen. Deze aenmerkingen dienen,

om

om te toonen, dat, zo de geschilpunten met de Remonstranten fundamenteel zyn, dan ieder Lid onzer Kerke, de gevoelens van dezelve, nopens die geschillen, naeuwkeurig moet kennen en erkennen, indien ze anders ooit zalig zullen konnen worden. Verder, dat de scheuring van de onze en de Remonstrantsche Kerk eigenlyk maer ene scheuring van de Geestlyken is, ten minste voornaemlyk, en niet zo zeer van de geheele Kerk. En eindelyk, dat men hedendaegsch vele Leeraers onder ons vind, die veel gevoelens en gezegdens als Remonstransch veroordeelen, welken onze Voorvaders zelfs de yverigste tegens de Remonstranten, goedgekeurd hebben. Over dit laetste klaegt hy bitter. „ Mag men dan, zegt hy onder anderen, niet langer spreeken met de Dordsche Synode? wat zal dan 't richtsnoer van de Orthodoxie zyn! Is het nu dan kettery, dat ten tyde van dat Synode regtzinnig was? Of moet men de *articuli fundamentales* nu nog naauwer bepaalen, als toen geschied is? waar wil dit ten laetsten heen?

Ten slot is hier nog aengehecht des Autheurs gedachten, over de beste wyze, op welke de Tolerantie hier te Lande zou konnen worden ingevoerd; dat kortlyk hier op uit komt. De Geloofsbelydenisse en Formulieren onzer Kerke, mitsgaders derzelver ondertekening, dit alles moet voor eerst blyven in dien staet, daer het tegenwoordig in is. De Overigheid behoeft daer in geen verandering te maken; maer dezelve heeft, zyns oordeels, slechts deze twee dingen te behartigen. Voor eerst, het afzetten of mishandelen van gematigde en vreedlievende Predikanten, krachtdadig, te keeren. En ten tweede de Academien te hervormen, wel byzonder door zorg te dragen, dat 'er niet dan gematigde en geleerde Mannen tot Hoogleeraers der Godgeleerdheid bevorderd werden; en dat de Studenten, door zeer stricte Wetten naeuw bepaeld mogten worden, om beter te studeren, dan zy nu doen.

De Schryver van dit stuk is, in 't behandelen van zyn onderwerp, volgens die manier van denken, niet ongelukkig geslaegd; en zyne gedachten, om de Remonstranten, uit hoofde hunner leere, niet buiten de zaligheid te sluiten, zyn indiervoege voorgedragen, dat zeer vele kundige leden onzer Kerke 'er zekerlyk genoegen in zullen nemen; schoon ze voorts zyne redeneringen over de Verdraegzaemheid niet overtuigend mogen oordeelen.

Zedekundige Brieven over het Geluk; mitsgaders de Deugden en Pligten, met welkers betragting het zelve onafscheidbaar verbonden is, Iste *en* IIde *Stukje. In 's Gravenhage by* N. van Daalen 1769. *Behalven het Voorberigt* 187 *bladzyden in groot Octavo.*

DAer alle menschen begaefd zyn, met ene vurige begeerte, om gelukkig te worden, is de inhoud dezer Brieven, uit eigen aert, zekerlyk zeer aenpryzende. Ze bedoelen naemlyk te leeren, waer in 's Menschen geluk bestaet; wat 'er in hun vereischt word om gelukkig te worden; op welk ene maniere ze die vereischten konnen verkrygen; en in hoe ver ze, dezelven bezittende, gelukkig konnen zyn in dien staet, waer in de Voorzienigheid hen gesteld heeft. En pryst die inhoud zich zelven aen, we durven ook daer benevens, in volle ruimte, zeggen, dat de uitvoering van die natuur is; dat ze allen den zodanigen, die enigzins gewoon zyn te denken, en hun wezenlyk geluk op ene verstandige wyze beoogen, kan behagen. Het onderwerp word alleszins duidelyk ontvouwd, regelmatig achtervolgd, met oordeel beredeneerd, en met levendigheid aengedrongen; de Autheur spreekt hier te gelyk tot het Hart, terwyl hy 't Verstand zoekt te overtuigen; dat de lezing dezer Brieven te meer gevallig maekt. — De twee eerste Stukjes, die thans het licht zien, bevatten een vyftal van Brieven, welken, indien ze enige goedkeuring by onze Landsgenoten ontmoeten, eerlang van nog andere staen gevolgd te worden.

De eerste Brief heeft het Geluk in 't algemeen ten onderwerp. Uit het deswegens gezegde zien we, „ dat het *Geluk*, genoomen in deszelfs hoogste trap van volmaaktheid ten onzen opzigte, behelzen moet, het welzyn van onze geheele Natuur en Weezen, de volmaaktheid zoo van onzen Persoon, als van onzen staat en omstandigheeden; en dat het gevolglyk bestaat, in de welgesteldheid onzer zintuigen, de volmaaktheid van alle onze vermogens, mitsgaders een gebruik en oeffening van die beiden, met derzelver aart en bestemming ten vollen overeenkomende." — Hier uit leid onze Schryver af, dat ons *Geluk* van twee voornáme dingen afhangt; te weten, ene volmaektheid des Persoons, en ene volmaektheid des Toestands. — „ De *volmaaktheid des Persoons* be-

ſtaat in de gezondheid van ziel en lichaam, de welgeſteldheid onzer zintuigen en vermogens, mitsgaders derzelver genoegzame bekwaamheid, ter bereiking der byzondere eindens, waar toe een ieder hunner door onzen Schepper beſtemd is. — De *volmaaktheid des Toeſtands* hangt in 't gemeen af, van 't bezitten en aantreffen der vereischte middelen en geleegenheeden, nodig om deeze welgeſtelde zintuigen en vermogens, ook met 'er daad, tot de gemelde eindens te gebruiken; dezelve door dit gebruik in volmaaktheid meer en meer te doen toeneemen; en dus teevens aan onze begeertens, die doch altoos, zullen zy niet buitenſpoorig zyn, met deeze vermogens, mitsgaders derzelver beſtemming moeten overeenkomen, te voldoen." — Met de beſchouwing van de eerſte word deze Brief beſlooten, en de tweede word in den volgenden Brief nader ontvouwd; met aentooninge, hoe men zich daer omtrent heeft te gedragen, om zo gelukkig te zyn, als onze ſtand toelaet. De hoofdſomme hier van is. — ,, Een yder moet zyn voornaamst en wezentlykst *Geluk* by zig zelven weeten te vinden; een toevallig *Geluk* trekken uit al wat hem omringd; en de voorwerpen, geleegenheeden en middelen, waar door dat toevallig *Geluk* word te weeg gebragt, zoo veel hem mogelyk is, en met de bevordering zyner perſoneele volmaaktheid en deugdzaamheid beſtaan kan, rondsom zig zoeken te vermeenigvuldigen enz." Hier toe zyn in dezen Brief verſcheiden nutte Lesſen voorgeſteld; welker ernſtige in achtneeming veel Menſchen gelukkig zou doen leven in verſcheiden omſtandigheden, in welken ze zich nu ongelukkig maken: dewyl ze een ingebeeld, of voor hun onverkrygbaer Geluk najagen; en de middels niet in 't werk ſtellen, die hen tot een wezenlyk, of tot een toevallig Geluk, dat binnen hun bereik is, zouden konnen brengen.

De derde Brief behelst een algemeen Ontwerp ener Verhandelinge over 't Geluk; en geeft ons een ſchetswyze vertoog van 't geen men in de volgende Brieven te wachten heeft. Men kan 'er uit zien, dat het oogmerk des Schryvers is, om op de voorheen geleide grondbeginzels voort te varen, en 't Geluk, onder de twee gemelde hoofddeelen, in alle deszelfs byzonderheden, na te ſpeuren. Dus ſtaet hy (I.) in overweging te nemen al wat rechtſtreeks tot onzen *Perſoon* behoort, en dus alle onze vermogens van ziel en lichaem in ene behoorlyke orde op te tellen, en volgens die regels te verhandelen, welken hy in dezen Brief vooraf vastgeſteld heeft. En dan (II.) het oog te vestigen

ger op onzen *Toestand*; om van nog enige andere zaken en omstandigheden te spreken, die wel geheel buiten onszelven zyn, doch echter grooten invloed op ons Geluk hebben, en dus tot de voordeeligheid of volmaektheid van den uitwendigen toestand behooren. Deze algemene verdeeling word hier verder in derzelver onderdeelen voorgedragen; dat ter bekwame handleidinge, om 't beloop der volgende Brieven, (zo de Autheur, gelyk wy hoopen, zyn oogmerk geheel ter uitvoeringe brengt,) na te gaen, zal konnen dienen.

Overeenkomstig met dit Ontwerp maekt onze Schryver in zynen vierden Brief een aenvang met het beschouwen van het edelste en voornaemste gedeelte onzes Wezens; en bepaelt zich om voor eerst in overweging te nemen, „ de inwendige en wezentlyke welgesteldheid der ziele in 't algemeen, die men de gezondheid der ziele noemen kan; mitsgaders derzelver voornaemste vrugt, een goed geweeten." — Hier stelt hy ons voor oogen, wat tot de welgesteldheid der Ziele behoore, en hoe dezelve te wege gebragt worde. Verder ontvouwt hy ons kortlyk wat het geweten zy, en toont daer op onderscheidenlyk aen, wat wy in acht hebben te nemen, om in 't beoordeelen onzer daden wel te slagen, en hoe we daer omtrent te werk behooren te gaen, om een goed en gerust geweten te bezitten. En eindelyk toont hy, dat wy hier in vinden de noodzaeklykste en rykste bronaderen onzes Geluks, als mede, dat God het in onze macht gesteld heeft, om ons van dit onwaerdeerbaer voordeel voor altoos te verzekeren.

Volgens het bovengemelde Ontwerp gaet onze Autheur, na 't beschouwen van de welgesteldheid der Ziele in 't algemeen, over tot derzelver takken, volgens den rang onzer zielsvermogens, die tweeërlei zyn; als behoorende, of tot ons zedelyk of tot ons redelyk en verstandelyk Wezen. Het zedelyke, het voornaemste zynde, komt hier dan eigenaertig eerst in aenmerking. — „ Hier toe, zegt hy, behoord in de eerste plaats, (als zynde een noodwendig voorvereischte, strekkende om ons tot alle deugdzaamheid als 't waare voor te bereiden en bekwaam te maaken) de aandoenlykheid en teedergevoeligheid, of zeedelyke volmaaktheid des Harte, spruitende uit de volmaaktheid der inwendige zinnen, en zeedelyke smaak, of des zeedelyken gevoels; mitsgaders de ieverige zugt en liefde tot alle deugdzaamheid en zeedelyke volmaaktheid, die met dezelve gepaard gaat." Dit is het onderwerp der vyfde of laetste

Brief. —— Dezelve ontvouwt en bewyst, met den aenvang, die teedergevoeligheid of zedelyke volmaaktheid des Harten: en doet vervolgens zien wat middelen en gelegenheden ons vergund zyn, om ze, door beoefening, beschaving en gebruik, tot een hooger trap van volmaektheid te brengen: waer toe onze Schryver den Lezer aenspoort, met aentooninge wat invloed dezelve op ons Geluk heeft, en hoe we ons konnen wapenen, tegen de zwarigheden, aen welken die teedergevoeligheid des harten ons onderhevig kan maken.

In de naestkomende Brieven staet onze Schryver, naer uitwyzen van de genoemde Schets, zyn Onderwerp te vervolgen, met het beschouwen der byzondere Deugden en Plichten, omtrent God, ons zelven en den Naesten, als mede met het nagaen der Hartstochten; om te doen opmerken hoe de betrachting dier Deugden, en de bestiering dier Hartstochten, strekt om ons gelukkig te maken: waer van wy ons, uit hoofde van 't geen wy in dit beschouwde gedeelte gezien hebben, met grond iets goeds mogen belooven.

Ten slot hebben wy den Lezer, met opzicht tot deze Brieven, nog te melden, dat ze, ten minsten de zeven eersten, gelyk ons in 't Voorberigt gezegd word, oorspronglyk geschreven zyn aen den Wel Eerwaerden Heer F. A. M. LAMPING, Predikant in de Ootmarsumsche Kerk: Die Heer had onzen Schryver, den *7den* Mai 1765 deze stoffe ten onderwerp van briefwisseling voorgeslagen. „ Laaten wy, schreef hy, in 't verhandelen van dezelve, alle vooroordeelen afleggen, alle de stelzels der Wysgeeren laaten vaaren, en vooral ons op 't zorgvuldigste wagten, van met onderstellingen te beginnen. Want wanneer wy eens met zulke vooroordeelen ingenomen zyn, weeten wy altoos ligtelyk de Natuur na dezelve te buigen en uit te leggen; ja zelfs onze dwaalingen, met voorbeelden, uit de ondervinding opgezogt, verkeerdelyk te bevestigen. Laaten wy liever deeze stoffe onderzoeken, als of niemand immer op dezelve had gedagt; laaten wy de zuivere, eenvoudige en oorspronglyke Natuur volgen; en wanneer wy, op haar voetspoor, ons onderwerp zullen hebben doorgrond, laten wy ons dan tot de Christelyke Godsdienst wenden, die zal ons eenen weg aanwyzen, welke regtstreeks ter Gelukzaligheid geleid. Nimmer zullen wy het ons beklagen, onzen tyd en arbeid aan 't overwegen van zulk eene gewigtige stoffe te hebben

ben besteed; ja, ik geloove, en ben overtuigt, dat ieder Mensch, als redelyk Schepzel, en nog veel meer als Christen, verpligt zy, zig ernstelyk op deeze overweeging toe te leggen. Ik hoope U wel haast myne eerste bedenkingen over genoemde stoffe toe te zenden; en gy zult my ten hoogsten verpligten, indien gy my ook uwe gedagten over dezelve wild mededeelen. — Dit heeft, gelyk onze Autheur verhaelt, hem aenleiding gegeven tot het schryven dezer Brieven. Maer wat den Heer *Lamping* betreft, dezelve is in zyn voornemen verhinderd geweest, zo door zyne bezigheden, als door wederwaerdigheden, met welken hy te worstelen had, en ene langdurige ziekte, die hem vele maenden op het doodbed gekluisterd hield; tot dat hem de dood, den 1sten November 1767, in den ouderdom van ruim 29 jaren, wechgerukt heeft. Het blykt uit dit Voorbericht dat de Heer *Lamping* en de Schryver Boezemvrienden geweest zyn; 't welk hem ook bewoogen heeft, deze Brieven aen de nagedachtenis van zyn Eerwaerden toe te wyen.

Amsterdam, in zyne Opkomst, Aanwas, Geschiedenissen enz. beschreeven door J. WAGENAAR, *Historieschryver der Stad. Twaalfde en Dertiende Stuk. Te Amsterdam, by* Yntema *en* Tieboel 1768. *in 8vo, en in Folio.*

MEt de afgifte dezer twee Stukken ziet men de uitvoerige Beschryving van AMSTERDAM, de vermogenste Stad onzer Republyk, voltooid. Zy behelzen ene omstandige en naeuwkeurige ontvouwing van de natuur en voorregten der Regeringe, die men, onzes wetens, in gene andere Nederlandsche Steden-beschryvingen, zo duidelyk en zo byzonderlyk open gelegd zal vinden. — De Historieschryver heeft 'er, gelyk allenthalve blykt, inzonderheid zyn werk van gemaekt. En 't was zeker der moeite wel waerdig, dat ene Regering, die zo veel invloeds heeft op het bestier van den ganschen Staet, en in verscheiden opzichten een voorbeeld voor andere Steden-Regeringen verstrekken kan, eens omstandig beschreven werd.

Voor af gaet ene algemene Schets van de oude en latere Regering dezer Stad in 't algemeen. In 't voordragen hier van klimt onze Historieschryver op tot de vroegste tyden, en wyst op zekere, of altans min of meer waerschynlyke gronden, aen, hoe Amsterdam, toen het slechts uit wei-

nige huizen bestond, en den naem van gehucht of dorp mogt dragen, geregeerd werd; en welke veranderingen aldaer van tyd tot tyd in de Regeringe gekomen zyn. Voorts aengemerkt hebbende, dat de tegenwoordige Regering bestaet in ene jaerlyksche Wethouderschap, zynde den *Schout*, *vier Burgermeesteren* en *negen Schepenen*, die samen het Collegie van *Myne Heren van den Geregte* uitmaken; in een altoosblyvenden *Raed* of *Vroedschap*, uit *zes en dertig Raden* bestaende, en in *dertien Kamers* van *Commissarissen*; gaet hy over tot het melden van enige byzonderheden, die de Regering in 't algemeen betreffen. By die gelegenheid toont hy, welke hoedanigheden hier in de Magistraetspersoonen gevorderd worden; waer omtrent de Amsterdamsche Privilegien, Octroien en Schikkingen meer ruimte laten dan die van andere Steden. Ook ontmoet ons hier een naeuwkeurig onderzoek van de bepalingen, omtrent de graden van bloedverwantschap en maegschap door aenhuwelyking, onder de Regenten: 't welk den Autheur aenleiding geeft tot het verklaren der duistere uitdrukkinge in ene der Stads Handvesten van 15 Maart des jaers 1387, [1388], *geen Schepenen noch Raden sullen te samen wesen, die recht eerste Leden zyn, of daer en binnengeboren; maer die Rade mogen den Schepenen* recht eerste Leden *zyn*, *ende niet naerre*. Dat men hier door *Raden* Burgemeesteren moet verstaen is buiten kyf; 't komt 'er voornaemlyk op aen, om te bepalen welk een graed van Bloedverwantschap, door de uitdrukking *eerste Leden*, te kennen worde gegeven. Deze is, gelyk de Heer *Wagenaar* toont, naer de tegenwoordige wyze van berekenen der zyde maegschap hier te Lande, de achtste graed van bloedverwantschap. En dus mogten diestyds noch de Burgemeesteren, noch de Schepenen, onderling, *Achter-Zusterlings kinderen* zyn; maer Burgemeesteren mogten Schepenen, en Schepenen Burgemeesteren wel zo na bestaen; waer omtrent echter, in 't vervolg, zo als hy doet zien, meerder ruimte gegeven is. Daer benevens verleent hy een onderscheiden bericht van den rang en de geringe wedden der Wethouderen; als mede van het regt dat de Stad en Burgemeesteren in 't byzonder hebben, om alle Ampten, tot ene goede regering dienstig, te mogen begeven: waer by nog andere merkwaerdigheden omtrent de Regering komen, die in 't Werk zelf na te zien zyn.

Op dit algemene volgt ene byzonderer beschryving der Ampten van *Schout*, *Burgemeesteren*, *Schepenen* en *Raden*; om-

omtrent alle welken, en voor al omtrent de drie laetstgemelden, uitvoerig getoond word, door wie, wanneer, op hoedanig ene wyze, en met welke plechtigheden dezelven benoemd en verkoozen worden. —— In de behandeling van het *Schoutampt*, ziet men, hoe de Stad aen 't byzondere voorregt, om het zelve naar welgevallen te begeven, gekomen zy; en waer in de uitnemendheid van dat Ampt tegenwoordig besta, in vergelyking van de oudste tyden, toen de Schout van Amsterdam alleen in *civile* zaken regt vorderde. —— De beschryving van het *Burgemeesterschap* begint met ene aenwyzing van de benamingen, die oudtyds aen Burgemeesteren gegeven werden. Vervolgens word 'er in verscheiden byzonderheden getoond, waer in het aenzien en de luister van het Amsterdamsche Burgemeesterschap eigenlyk gelegen zy. Men leert hier, dat zy Hoofden van de Vroedschap of Raed, en door denzelven gemagtigd zyn, om de Afgevaerdigden ter Dagvaert van Holland te benoemen, en Geloofsbrieven aen dezelven te verlenen. Zy zyn, onder 's Lands Staten, Opperregeerders der Stad, en Opperregenten der Kerken en Godshuizen. De Burgervendelen en 't Stads Guarnisoen staen ten hunnen bevele. Zy hebben bewind over der Stede-goederen, en mogen erven, ten behoeve van de Stad, op der Schepenen schatting, aennemen, enz. Byzonderlyk bezitten zy het regt, om oproerige en onrustige ingezetenen, buiten vorm van Regtspleging, ter Stad uit te zetten. Dit regt is te aenmerkelyk, om 'er niet een weinig op stil te staen, en den Heer *Wagenaar* wat byzonderer te hooren.

Aengemerkt hebbende, dat zommigen dit regt, van de Burgemeesteren der Steden van Holland, in 't gemeen, in twyfel trekken, en als zeer gevaerlyk wederspreken, beroept hy zich op anderen, die derzulker bedenkingen hebben tegengegaen (*), alzo zyn bestek niet toelaet om hunne redenen, hier hoofdzaeklyk gemeld, breeder voor te dragen: en bepaelt zich, om het kortlyk, met opzicht tot de Burgemeesters van Amsterdam te doen zien, waeromtrent hy het volgende meld.

„ Op

(*) *Zie* H. DE GROOT in de Holl. Consult. III *D. Cons.* 326 *bl.* 606 enz. *en* Verantw. voor de wettel. Regeer. van Holland. *Cap.* XII. *bl.* 131 *enz.* GRASWINKEL van de opperste Magt II *D. bl.* 1033. P. BORT Tract. van Crimin. Zaaken, *Tit.* XI *Deel* IX §. 8. *enz. bl.* 170 *enz.*

„ Op 't einde des jaars 1481, besflooten *die guede luiden van den gerechte*, zulken, die, ter oorzaake der Hoekfche en Kabbeljaauwfche oneenigheden, uit eenige nabuurige Steden, geweeken of verjaagd waren, en zig, hier ter Stede onthielden, op vermoeden alleen, dat zy der Stad iet euvels brouwen mogten, by bloot bevel, de Stad te doen ruimen (*a*). Men ziet, hier uit, dat men, hier ter Stede, dit regt, al vroeg, geoefend heeft. Uit de Gefchiedenisfen der Stad, blykt ook, dat, in de jaaren 1572 en 1575, fommige perfoonen, die toen voor verdagt gehouden werden, zonder vorm van Regtspleeginge, en op bevel van Burgemeesteren, of in gevolge van een befluit der Vroedfchap, ter Stad uitgezet zyn (*b*). En de Acte van den Graave de la Roche, die 't Stadhouderfchap van Holland, van wegen de Spaanfche Regeeringe, waar nam; waar by Burgemeesteren gemagtigd worden, om verdagte Perfoonen de Stad te doen ruimen, is, nog tegenwoordig, voor handen (*c*), en den zevenden Maart des jaars 1574, gedagtekend. In laater' tyd, is zulks meermaalen gebeurd (*d*), genoegzaam altoos, op bloot bevel van Burgemeesteren; en men heeft 'er, binnen weinige jaaren, meer dan één voorbeeld van gezien (*e*), zonder dat het regt van Burgemeesteren, of van de Vroedfchap, ooit in twyfel getrokken is, by de hooge Overheid. Men fchynt, derhalve, dit regt, van oude tyden af aangemerkt te hebben, als behoorende tot de natuur van 't Burgemeester-en Wethouderfchap, aan welk men, noodwendig, een zeker flag van gebied toefchryven moet: even als de Huisvaders zeker regt hebben, om iemant ten hunnen huize uit te zetten; en de Overluiden van veele Gilden, om eenen onrustigen Gildebroeder uit het Gilde te doen vertrekken. De Vroedfchap deezer Stad erkende, hierom, in 't jaar 1630, dat Burgemeesteren 't gezag *in zig zelven* hadden, om onrustige perfoonen de Stad te doen ruimen (*f*). En Willem de I. Prins van Oranje, den Wethouderen der Steden in 't gemeen, in den jaare 1584, aanfchryvende, dat zy, *bo-*

(*a*) Keurb. A *f*. 128 *verfo*.
(*b*) II *D*. VIII *B*. *bl*. 326. IX *B*. *bl*. 346.
(*c*) *In 't* Vertrek der Thefaurie, *Nieuwe Laade* Q. *Lr*. E.
(*d*) II *D*. XI *B*. *bl*. 420, XIV *B*. *bl*. 513.
(*e*) Groot Memor. N. X. *f* 79, 92 *verfo* N. XII. *f* 59, 85.
(*f*) Refol. Vroedfch. N. 16. 7 *Jan*. 1630 *f* 136 *verfo*.

boven den last, *hun van amptswege bevolen*, scherpe toezigt nemen zouden op verdagte persoonen, en ze ten spoedigste ter Stad uit doen vertrekken, met behoudenis van derzelver staat en goederen (*g*); gaf genoeg te verstaan, dat hy dit regt ook aanzag, als den Wethouderen, en Burgemeesteren in 't byzonder, van *amptswege*, toebehoorende. 's Lands Staaten ook, die, reeds in 't jaar 1579, besllooten hadden, verdagte Persoonen, *door den Officier en de Magistraat*, te doen vertrekken uit de Steden (*h*), bevalen, by Plakaat van den zeventienden April des jaars 1585, aan Burgemeesteren der Steden in 't byzonder, zulke persoonen, zonder eenige vorm van Regtspleging te doen vertrekken; met bygevoegde verklaaring, dat zulk eene uitzetting stand grypen zou, onaangezien men zig, by beroep op de Geregtshoven, daar tegen zou hebben getragt te verzetten, tot dat de Staaten, Staatswyze vergaderd, daar omtrent andere schikking zouden hebben gemaakt (*i*). In 't jaar 1598, is dit Plakaat, door een ander van gelyken inhoud, bevestigd (*k*), en, in 't jaar 1613, den Hove van Holland verbooden, kennis te neemen van zulke uitzettingen; en voor al, daar op eenige *provisie* te verleenen, alzoo men verstondt, dat zulks tot stooring van de rust der Steden en krenking van 't gezag der Wethouderen strekken zou (*l*). In laater tyd is 'er, by 's Lands Staaten, eveneens over geoordeeld (*m*). En schoon de meeste gemelde Resolutien en Plakaaten de Steden in 't gemeen betreffen, ziet men 'er egter uit, dat Burgemeesteren van Amsterdam, zo wel als die van andere Steden, dit regt, met goede kennisse en bewilliging, en zelfs op last van 's Lands hooge Overheid, bezeten en gebruikt hebben. Men kan, derhalve, niet twyfelen, of zy bezitten dit regt wettiglyk. Zy hebben 't egter niet zeer dikwils gebruikt, en nooit, zo ver my gebleeken is, op eene wyze, die by de hooge Overheid is afgekeurd".

De Heer *Wagenaar* het verdere merkwaerdige omtrent het

(*g*) Zie GROTIUS Apol. *C.* XII *bl.* 132.
(*h*) Resol. Holl. 22 *July* 1579 *bl.* 106.
(*i*) Resol. Holl. 17 *April* 1585 *bl.* 222. Groot Plakaatb. *I Deel*, *kol.* 433 *verg.* Resol. Holl. 26 *Aug.* 11 *Oct.* 1586 *bl.* 371.
(*k*) *Zie* GROTIUS Apol. *Cap.* XII *bl.* 132.
(*l*) Resol. Holl. 17 *July* 1613 *bl.* 57. 23 *Maart* 1617 *bl.* 73. Groot-Plakaatb. II *Deel*, *kolom* 1063.
(*m*) *Zie* BOEL *op de* Decisien *van* LOENIUS *Cas.* X. *bl.* 83.

het *Burgermeesterschap* afgehandeld hebbende, beschryft vervolgens het *Schepens-Ampt* op ene dergelyke wyze. In 't ontvouwen hier van word getoond op welk ene manier de Schepenen dezer Stad regt spreken, beide in *criminele* en *civile* zaken. Ten opzichte der *criminele* Regtsplegingе toont onze Schryver, door welke middelen de misdadigen nagespoord worden, in hoedanige gevallen, en met welke voorbehoedzelen het Geregt straf-vryheid aan medeplichtigen belooft. Daar na handelt hy van 't onderzoek der gevangenen, zo door ondervraging als door pyniging. Voorts wyst hy aen, hoe men hier bant, en welke andere straffen, op geringe misdaden, gepast worden: waer na hy overgaet tot ene omstandige beschryving van de plechtigheden, met welken de doodstraffen hier ter Stede worden uitgevoerd. Eerst verhaelt hy hoe de capitale eisch van den Schout in de Verhoorkamer geschiede. Daar na, hoe Burgermeesteren, of één derzelven, hun *Praadvys* geven op dien eisch. Vervolgens hoe 't stemmen van Schepenen toega. Wyders op welke manier den veroordeelden de dood aengezeid worde, *onder den blauwen hemel*; en eindelyk hoe de vonnissen gelezen, en de doodstraffen uitgevoerd worden. De Tabbaerden, die Schout, Burgermeester en Schepenen, by 't uitvoeren der doodstraffen, aen hebben, en die 't gemeen hier ter Stede *bloedrokken* noemt, en de strooken, die over den linker-schouder, en langs het linker voor-en achterpand van deze Tabbaerden hangen, zyn te vooren, by ene andere gelegenheid, reets beschreven. — Op deze ontvouwing van de *criminele* volgt een berigt van de *civile* Regtspleging, die meest ontleend is, uit de *Ordonnantie op de wyze van procedeeren voor 't Geregt deezer Stede*. Men ontmoet hier ene beschryving van de civile Vierschaer; van de wyze, op welke aldaer, in gevallen van *arrest*, regt gevorderd word; van de byzondere Rollen, op welke Schepenen zitten, en onder dezen van de zeer zonderlinge Rol, de *May-Avonds-Vierschaer* genoemd. — Na 't afhandelen dezer *civile* Regtspleginge wyst onze Autheur aen, wat Schepenen verder verrichten, en hoe zy 't werk onder zig verdeeld hebben; waer toe ook behoort het plechtig maken van Keuren, 't welk, door Schout, Burgemeesteren en Schepenen geschied; als mede het aenstellen van Procureurs en Notarissen.

De beschryving der *Vroedschap* of *Raden*, welke hier op volgt, vervat een onderzoek naer den tyd, in welken de Vroedschap uit een bepaeld getal van Raden heeft begonnen

nen te bestaen; eerst van vier en twintig, daer na van zes en dertig. Voorts word ons hier medegedeeld ene aenwyzing van hunne dienst, in zaken, die 't Land in 't gemeen, of de Stad in 't byzonder aengaen; en ene optelling der Commissien, welken hun doorgaende opgedragen worden; enigen van welken echter ook dikwils, door Oud-Schepenen, die geen Raden zyn, bekleed worden. Onder deze laetsten is ook de zitting in de Hollandsche Rekenkamer, waer toe Amsterdam, *volgens eene nieuwe Beurt-Orde, die, in 't jaar 1751, vastgesteld, en, met den eersten Mey des jaars 1752, ingegaan is*, vyfmaal in de drie en dertig jaren, een Gecommitteerden zend. Dit laetste tekenen we hier te byzonder aen, om, by deze gelegenheid, een wel verschoonlyken misslag, in de *Beschryving van Haerlem* van *Mr. G. W. van Oosten de Bruin* te herstellen. Die Heer schryft, (I. D. *bl.* 147.) dat *de Provinciaale Rekenkamer van Holland en Westvriesland*, in 't jaer 1751, *in plaats van de oude Kamer, ter auditie van de Gemeene Lands Rekeningen, is opgerigt*: schoon 'er, in dat jaer, alleenlyk ene nieuwe beurtorde voor de afvaerdigende Leden beraemd wierde.

Op dit bericht van de Raden volgt ene beschryving der *acht Banken*, of *Collegien van Regering*, of *Bewind*, en der *vyf Banken* van *Justitie* of *Regtsoefening*, in ieder van welken een zeker getal van Commissarissen gesteld is. Eerst wordt de gelegenheid, by welke ieder Bank of Kamer opgerecht is, kortlyk getoond, en daar na de natuur van elke Kamer, min of meer uitvoerig, beschreven. Wy konnen onzen Historieschryver hier niet byzonderlyk volgen, in 't nagaen van alle deze Collegien, maar zullen den Lezer alleen, voorbeeldswyze, onder 't oog brengen, wat hy van de gelegenheid tot de opregting der Assurantie-kamer te boek gesteld heeft, dat aldus luid.

„ Het *Contract* of de overeenkomst van verzekering of *Assurantie*, waar by de een, mids genietende zeker voordeel, *Premie* genaamd, het gevaar, welk een ander loopt, ten zynen laste neemt, is, sedert ruim twee eeuwen, hier te Lande, met naame in deeze Stad, zeer gemeen geweest; inzonderheid, om dat deeze overeenkomst zeer te passe kwam in een Land van Koophandel en Scheepvaart, daar veele Reeders in Schepen, en verzenders of ontbieders van uitheemsche waaren reden hadden, om zig, zo veel mogelyk, te dekken tegen de gevaaren van de zee, of van den vyand, of tegen andere onvoorziene toevallen. Aan de ouden is deeze overeenkomst, t'eenemaal, onbekend geweest.

In

In 't Roomsche Recht, is 'er geen zweemsel van te vinden (a). Zelfs maakt 'er 't zogenaamde *Wisbuische Zeeregt*, welk, voor 't grootste gedeelte, ons oud Nederlandsch Waterregt, en in de dertiende, of vroeg in de veertiende eeuwe, ontworpen is (b), in 't geheel geen gewag van. Het oudste gewag, welk ik van de Assurantie gevonden heb, is in een Plakaat op de Zeevaart van Keizer Karel den V., van den agt en twintigsten January des jaars 1549, waar by blykt, dat zy toen, hier te Lande, reeds in gebruik was (c). 't Plakaat van den negentienden July des jaars 1551, welk hier op volgde, en de Zeevaart betrof, maakt wel van *groote avarye* (d), of gelyk men nu spreekt, *avary gros*; maar nergens van Assurantie gewag. Zy bleef, nogtans, in gemeen gebruik, en werdt, by de vermaarde Ordonnantie van Filips den II. van den een en dertigsten October des jaars 1563, op nieuws geregeld (e). De Hertog van Alva, sedert in 't Land gekomen zynde, en voorhebbende een geheel nieuw Zeeregt in te voeren, verboodt, by provisie, op den een en dertigsten Maart des jaars 1568, alle Assurantie zonder onderscheid; doch hy bespeurde, wel haast, hoe zeer hy, hier door, den Koophandel benadeelde. 't Leedt niet langer dan tot in October des jaars 1569, toen hy wederom verlof gaf tot verzekering; doch met zulke bepaalingen, dat 'er de Antwerpsche Koopluiden, geweldiglyk, over klaagden, en eindelyk, een nieuw Plakaat verwierven, gedagtekend den twintigsten January des jaars 1570. By dit Plakaat, werdt de Spanjaard, *Diego Gonzales Gante*, gemagtigd, om alle Policen van Assurantie, of zelf, te Antwerpen, of, door zyne Gemagtigden, te Brugge, te Amsterdam, te Middelburg en elders, te doen *registreeren*; waar voor hem een vierde ten honderd van de verzekerde somme betaald werdt (f). Sommigen meenen, dat deeze schikking, hier te Lande, niet aangenomen is, onaangezien zy 't bevel, op 's Konings naam, aan den Hove van Holland gedaan, om Alva's Plakaat, alomme in Holland, af te kondigen (g), gezien hebben (h). Ook

(a) *Vid.* Bynkershoek *Quæst. Jur. publ. L.* 1. *C. XXI. p.* 153.
(b) *Zie* A. Verwers *Zeeregten. Voorr. bl.* VIII.
(c) *Groot-Plakaatboek* IV. D. bl. 1220, 1224.
(d) *ald. I D. kol.* 790, 792.
(e) *ald. kol.* 821 *enz.*
(f) *ald. kol.* 828. 839. (g) *ald. kol.* 2115.
(h) Verwers *Zeeregten*, *bl.* 135. Aant.

Ook wil ik niet ontveinsen, dat ik dit Plakaat, in het Register der Plakaaten van den jaare 1570, die hier ter Stede afgekondigd zyn, niet *geregistreerd* gevonden heb. Doch 't Plakaat en eene nadere uitlegging van het zelve zyn in de *Memoriaalen* van het Hof *geregistreerd* (*i*), en gevolgelyk, in Holland *gepubliceerd*. Ik twyfel ook niet, of het is, hier ter Stede, aangenomen en afgekondigd. Men hadt, in 't begin des jaars 1570, op last van den Hertoge van Alva, een ontwerp van de Voorregten en Gewoonten der Stad aan hem moeten overleveren (*k*), waar in niets gesteld was, welk met zyn Plakaat op de Zeevaart streedt. Ook zag men, hier, ten dien tyde, Alva zo zeer naar de oogen; dat men niet zou hebben durven weigeren, een Plakaat, welk van hem kwam, af te kondigen. Men vindt, daar en boven, 's Hertogs Plakaat en de Instructie voor zynen Commis, Diego Gonzales Gante, in de eerste uitgaave der *Handvesten van Amsterdam* van den jaare 1597 (*l*), daar men deeze stukken, vooral in dien tyd, niet zou geplaatst hebben, zo zy, hier ter Stede, niet waren aangenomen geweest. Men voege hier nog by, dat, in de oudste Ordonnantie voor de Asfurantie-Kamer, het Plakaat des Hertogs van Alva, zo wel als de voorige Plakaaten, in veele punten, gevolgd is: welke punten, zelfs in de tegenwoordige Ordonnantie, gedeeltelyk, zyn overgebleeven. Ook bewyzen de Spaansche woorden *Police*, *Despachos*, *Casco*, *Restorno* en anderen, in 't stuk van Asfurantie gebruikelyk, genoegzaam, van waar men, hier, de wyze van regtspleeging in dit stuk ontleend hebbe." —— Op dit algemene, rakende den oorsprong der overeenkomste van Asfurantie, volgt verder een byzonder verslag van de verrichtingen der *Asfurantie-Meesters* of *Commissarissen van de Asfurantie-Kamer*, hier ter Stede, en wel, volgens den inhoud der vernieuwde Ordonnantie van den jare 1744, met de vermeerderingen van den jare 1756.

Het gansche Werk word eindelyk besllooten met de beschryving van enige voorname en mindere Amptenaren, als die van *Pensionarissen*, *Secretarissen*, *eerste* en *ordinaris Klerken*; *Concherge*, *Cipier*, *Boden* enz.

Men heeft het laetste Stuk dezer Beschryvinge van Amsterdam voorzien met een Tytelplaet en den Inhoud van 't ge-

(*i*) *Repertorium bl.* 140, 141.
(*k*) *Zie II D. VIII. B. bl.* 319.
(*l*) *Bladz.* 171, 183.

geheele Werk, als mede met de daer toe behoorende Registers; zo van de Echte Stukken, die 'er in voorkomen, als van de Persoonen en Zaken die 'er in verhandeld worden. Ook zyn 'er enige byvoegzels en verbeteringen in 't slot van 't Werk te vinden, waer van sommigen nog al van enig gewigt zyn. Men heeft 'er mede daer en boven, uit de bygebragte Naemlysten der Persoonen, die de Regeeringsampten, door alle tyden bekleed hebben, welken hier volkomener zyn, dan ze voorheen uitgegeven waren, twee Alphabetische Registers ingevoegd, uit welken men, met enen opslag, kan zien, welke ampten van Regering ieder byzonder Persoon hier bekleed, en in wat jaer hy dezelven eerst bekomen hebbe; dat dienen kan om de opgegeven Naemlysten nog nuttiger te maken, dan zy anders zyn: welk bezef den Autheur zich den lastigen arbeid in 't zamenstellen dier Registers heeft doen getroosten, dat velen hem ongetwyfeld danklyk zullen erkennen.

Verhandeling over de Ziekten der Geleerden; nevens Raadgevingen ter Genezing van dezelven, en ter Bevordering van de Gezondheid in alle zwakke, ziekelyke en veelzittende Lieden, in 't algemeen. Door den Heer TISSOT; Dr. en Prof. in de Geneeskunde; en Lid van de Akad. der Wetenschappen, te Londen, Basel en Bern. *Uit het Fransch vertaald, naar den echten en door den Schryver eeniglyk goedgekeurden Druk van Lausanne; en met de uitbreidingen en Aanmerkingen van een beroemden Leeraar in de Geneeskunde, voorzien. Te Utrecht by W.* Langerak 1768. *gr. Octavo,* 196 *bladz.*

De Heer TISSOT, zich reeds in het Gemeenebest der Geneeskundigen beroemd gemaakt hebbende, en ook by onze Vaderlanders bekend geworden zynde, door zyne *Raadgeeving voor de Gezondheid van den Gemeenen Man*, kan het Werk, waar van wy hier den Tytel opgeeven, niet dan met groote graagte ontvangen worden. Ook zal het gunstig veroordeel, door het leezen van deeze Verhandeling, niet te loorgesteld, maar veel eer bekragtigd en bevestigd worden. Men vindt, namelyk, in dezelve een volledige aanwyzing, tot welke ongemakken een gestadige beoefening van weetenschappen en inspanning van geest, tot vermeerdering van kundigheden, of ontdekking van nieuwe waarheden, aanleiding geeve; welke gevaarlyke gevolgen

voor

voor de gezondheid hier uit ontstaan; wat men in acht te neemen hebbe om dezelven te vermyden; of te doen, als men reeds in eenigen derzelven is gevallen. En dit alles is gegrond op het beschouwlyke en ondervindelyke der Geneeskonst, en te gelyk met zulk een' klaarheid en aangenaamheid van voorstelling, en doormengd en bevestigd met zo veel byzondere gevallen en voorbeelden, dat de leezing vermaakt terwyl de Verhandeling onderregt.

Uit het *Voorbericht van den Vertaler* ziet men, dat het Werk, in zynen oorsprong, een Intree-Redenvoering is geweest, in 't Latyn opgesteld, en uitgesproken, ter gelegenheid dat de Magistraat van Bern den Schryver het Leeraarampt in de Geneeskunde hadt opgedraagen; en vervolgens in 't Latyn uitgegeeven. Het voorneemen van den Heer TISSOT was wel, een tweeden Druk met vermeerdering en aantekeningen, in dezelfde taale te geeven; maar een gebreklyke Fransche vertaling van zyne Redevoering hebbende zien in 't licht koomen, bewoog hem dit, het Werkje, zelf, in 't Fransch te vertaalen, en zyne aanmerkingen en vermeerderingen hier by te voegen; naar welke uitgaave, als de volkomenste, deeze Nederduitsche vertaling gemaakt is. Hier wordt nog in het Voorbericht bygevoegd: „ De kundige Geneesheer heeft de *Citatien* der Schryveren, welken hy gebruikt heeft, te meer noodig geacht, op dat de genen, die naderhand dit zyn Werk wilden verbeteren of uitbreiden, zouden mogen zien, waar zy te recht konden raken; als ook, op dat hy dus de schuldige eere gave aan de genen, van wier waarnemingen en bedenkingen hy zich, met vrucht, bediend heeft."

„ In de Vertalinge heeft men de vryheid gebruikt om nu en dan, het gene ingevuld of uitgebreid is, slegts, zonder aanhaling, tusschen twee haakskens te stellen, welke echter op eenige weinige plaatsen ook is verzuimd; doch zy, die op de overige reeds in dit opzicht aangehaalde Schryvers letten, zullen wel haast bespeuren, aan wien men de voornaamsten dezer Inlassingen verschuldigd is; en dewyl men dezen Schryver kent voor een' Man, die de algemeene achting al voor lange tot zich getrokken heeft; zoo kan het niet anders dan aan den kundigen welgevallen, dat twee der voortreflykste Geneesheeren van *Europa*, in de meeste zaken hier, met elkanderen zoo wel overeenstemmen."

Na een vry lange Inleidinge, welke geen' betrekking heeft tot het overige der Verhandelinge, stelt de Heer TISSOT,

SOT, met CELSUS, PLUTARCHUS, BOERHAAVE en VAN HALLER, dat een langduurige inspanning van 't verstand de gezondheid des lichaams krenkt, als een erkende waarheid, en door de ondervinding bevestigd. En dit verlies der gezondheid moet volgen uit twee algemeene oorzaaken, 1. een geduurige arbeid van Geest, waar door de hersenen en het zenuwgestel afgemat en kragteloos gemaakt worden; en 2. werkeloosheid des lichaams, waar door de omloop der vogten en derzelver afscheidingen, benevens andere werkingen, tot onderhouding der gezondheid noodzaaklyk, gestremd worden. De Hersenen en het zenuwgestel worden eerst aangedaan, vervolgens de Maag, en eindelyk het geheel lichaam. Van allen worden voorbeelden en ondervindingen opgegeeven. En deeze onheilen in het lichaam, veroorzaakt door de werking der ziele, keeren weder te rug tot den Geest zelve en het zenuwgestel welk zy ook ontstellen en onbekwaam tot zyne verrigtingen maaken. Om van de ontsteltenisse der hersenen, door langduurige inspanninge, een klaar denkbeeld te geeven, stelt de Schryver drie wetten der dierlyke Huishouding voor. De eerste is, „ dat de Ziel, wanneer dezelve, reeds langen tyd zich hebbende bezig gehouden, eene al te sterke beweging aan de hersenen heeft medegedeeld, nu niet langer in staat zy, om deeze werking te doen ophouden of inbinden, en dat deze ontroering blyve duuren, in weerwil van haar zelve, en zelfs te rug werkende op haar zelve, haar zulke verwarde denkbeelden doe vormen, die naar eene ware razerny zweemen, om dat ze niet meer aan de uitwendige indrukzelen der voorwerpen beantwoorden, maar zich schikken naar den inwendigen toestand van het brein, waar van een gedeelte nu onbekwaam geworden is, om de nieuwe aandoeningen te ontvangen, welken 'er de zintuigen aan willen toedeelen." Dus loopen, derhalve, lieden die met te groote aanhoudendheid letterblokken, gevaar in dwaaze verbeeldingen en zinneloosheid te vervallen. „ De tweede wet, aan welke het menschelyk lichaam onderworpen is, en van welke, een gedeelte der Ziekten van het brein afhangt, welken de Letteroeffening veroorzaakt, is, dat de Vochten zich begeven naar dat deel, welk in beweging is." Hier uit wordt een lastige hitte en hoofdpyn veroorzaakt. „ De derde wet der Natuur, uit hoofde van welke de Letterarbeid nog meer andere ziekten

voort-

voortbrengt, is, dat de dierlyke Vèzel zich, door de oeffening, verhardt. De Mensch wordt geheelenal verhard door den ouderdom, welke men wel een algemeene taaiwording en inkrimping noemen mag: en gelyk in de Handwerkslieden, de deelen die 't meest werken, het eerst vereelt worden, zoo wordt het brein zelve het eerst eeltig en ftomp in de Geletterden, en dikwils vinden zy zich onbekwaam, om hunne denkbeelden aan een te fchakelen, en worden dus lange voor den tyd, oud".

Voorts worden eenige gebreken van de overige deelen des lichaams, door te veel werking met den geest en werkeloosheid van het lichaam ontftaande aangeweezen: de ondervinding leert, dat het Hert en de bloedvaten, de Maag en de Darmen de beweging der vrywerkende fpieren nodig hebben, om de vereischte dienften, tot onderhouding der gezondheid, te volbrengen; waar by men de werkingen van veel andere deelen moet voegen; by gebrek van welken ook veele ongefteldheden in de vogten volgen, en menigvuldige ziekten veroorzaakt worden, naar maate de ontftelde deelen invloed hebben op de dierlyke Huishouding. Van veelen worden eenigen öpgenoemd, als: algemeene Verzwakking, Waterzugt, zoode of pyn in de Maag, Winden, Kolyk, Verftopping der Galle, Steenen in de Galblaaze, Hypochondrie, Hoest, Ziekten op de Borst, enz. Ondertusfchen waarfchouwt de Heer TISSOT, dat een onmaatige rust van arbeid met den Geest de zenuwen ook kan bederven en vernielen, en datze dit uitwerkzel veeltyds voortbrengt, zelfs in de genen, wier Geest al zo traag en vadzig is als hun lichaam.

Schoon nu wel de ingefpannenheid van Geest en de werkeloosheid van het lichaam de voornaamfte oorzaaken zyn van de Ziekten der Geleerden, voegt 'er de Schryver nog veel anderen by, welke aan een boekoefenend leven gehegt zyn, of 'er, veeltyds, mede gepaard gaan, als: de Stand of houding van het lichaam, het veel waaken, zich in een beflooten kamer te houden, morfigheid, het leezen onder den maaltyd, zyn Water op te houden of den Stoelgang uit te ftellen, onttrekking van gezelfchap, byzondere infpanningen, by voorb. der oogen, der ftemme, of andere deelen. Alhoewel nu deeze genoemde oorzaaken niet by allen gelyke gevolgen voortbrengen; zy werken naar iemants deelen zwak of fterk en gefteld zyn, gelyk hier beredeneerd en door voorbeelden getoond wordt. Een verregaand voorbeeld, aangaande morfigheid, vindt men hier tusfchen twee

haakjes [ ] aangehaald, van den Florentynschen vermaarden Bibliothekaris ANTONIO MAGLIABECHI, 't welk wy, om zyne byzonderheid, hier zullen invoegen. , In zyn eigen Bibliotheek zag het niet veel beter, dan een zwynstal, uit. De boeken lagen ten meesten deele op den grond, en by stapels op malkander. Zyn onmaatig gebruik van Snuif bragt den genen, in welken hy veel las, slegt voordeel aan. Zyn meeste spys bestondt in eijeren, van welken menig een over de boeken gestort werdt, dewyl deezen hem in de plaatse van een tafel moesten dienen. Zyne nageltoppen waren altyd in staat om hem tot een harpspeeler te maaken. Schoon linnen aan te trekken nam te veel tyds weg, daarom bleef ieder hembd, zo lange als het maar houden kon, aan zyn lyf; en dewyl hy, daar by, at als een verken, en zich zeer zelden wiesch, is het geen wonder, dat hy eene lugt van zich gaf, die weinigen kon bekooren. Hy verdient dus, onder de morsige Geleerden, den voorrang, onder welken men hem verscheide beroemde Makkers, als St. EVREMOND, POIRET, LEIBNITZ, SCHURZFLEISCH, ECCARD en anderen zou konnen geeven'.

De Heer TISSOT merkt vervolgens aan, dat het gevaarlyk en doodlyk is in de kindsche jaaren sterk tot studiën aangedreeven te worden; en insgelyks zeer nadeelig is voor de gezondheid, zich al te laat op dezelven toe te leggen; Zyne oefeningen en bezigheden schielyk te vermeerderen; of zich eensklaps en yverig toeteleggen op weetenschappen verschillende van de genen, welken men, tot hier toe, beoefend hadt; lange aan te houden en voort te gaan in een zelfden arbeid, wanneer men reeds tot zyne jaaren gekoomen is. Hy voegt 'er by, een al te verre gaande en buitensporige *Devotie*, ook een sterke inspanning der Ziele zynde, brengt zeer dikwils een geheele wanorde en ontsteltenis in de gezondheid voort. De gewigtige bezigheden der Vorsten, der Staatsdienaaren en der Magistraats-persoonen; ja, allerlei Bespiegelingen en zaaken, waar aan men zich driftiglyk en geduuriglyk overgeeft; met één woord, alles wat de vermogens der Ziele sterk en lang achter een kan bezig houden, brengt dezelfde kwaalen en ongemakken voort, welken de oefening der afgetrokkenste weetenschappen kan veroorzaaken.

Hier na gaat de Schryver over tot aanwyzing van de Behoed-en Genees-middelen voor de kwaalen en ongemakken welken de Geleerden, door een sterk of te aanhoudend letterblokken, over zich zullen haalen of gehaald hebben. Het eer-

eerste, welk men doen moet, is, hen van hun kwaalyk opgevat denkbeeld, en niet wel beraaden handelwyze te overtuigen. Het eerste Bewaar-middel, zonder het welke alle andere bystand en behulpzels nutteloos zyn, is, uitspanning aan den Geest te geeven, door dagelyks eenigen korten tyd aan de stilte, ledigheid en verkwikking toe te wyden. Hier by moet gevoegd worden eenige beweging en oefening des lichaams; waar toe het te paardryden boven de wandeling wordt aangepreezen. De Scheepvaard, schoon niet zo gepast voor allen, is ook niet te verachten; de beste is, waar door alle leden des lichaams in beweging gebragt worden. De tegenwerpingen en uitzonderingen, welken van de Geleerden, wie deeze raad niet behaagt, hier tegen ingebragt worden, worden wederlegd en weggenomen. Ten opzichte van de lichaamlyke beweging worden echter eenige waarschouwingen of regelen gegeeven, welken nodig zyn in acht genomen te worden; als; 1. Toe te zien, dat men geen al te sterke en onmaatige beweging ondergaa; welke, in plaats van nut te doen en te versterken, de kragten zou uitputten. 2. Zich niet ten eerste, na de beweging, aan de Studie te begeeven: het lichaam moet voor af wat uitrusten, en de omloop van het bloed, door de beweging wat aangezet, wederom tot bedaardheid koomen. 3. Men moet geen geweldige beweging of oefening beginnen, onmidlyk na den eeten: de Spysverteering wordt hier door verhinderd. 4. Om dat de eerste oefening, na een langduurige werkeloosheid, zwaar zal vallen, moet men zagt en gematigd beginnen, en trapswyze vermeerderen.

De Eet-regel der Geleerden heeft, hier nevens, zyne bepalingen nodig. De algemeene regel is, volgens HIPPOCRATES, *dat de voedzels geëvenredigd moeten zyn naar den arbeid, welken men verrigt*, en, by gevolg, een Letterblokker met een arbeidsman niet kan gelyk gesteld worden. Keuze en maate moeten beiden in acht genomen worden. Eenige nadeelige en voordeelige spyzen worden opgenoemd, waar onder de Zomervrugten, met maatigheid, toegelaaten worden. Doch, om dat de gesteldheden van Geleerden, zo wel als van andere menschen, ongelyk zyn, kan hier geen regel zonder uitzondering gegeeven worden. In 't algemeen is het best zich aan weinige gerechten, of aan één enkeld te bepaalen; de spyzen niet schielyk in te slokken, maar behoorlyk te kaauwen; niet te dikwils te eeten. Water is best voor gewoone drank; wyn moet slegts, als een hartsterkend, verwrolykend en dierbaar Geneesmiddel aangemerkt,

 voor-

voorzichtig en ſpaarzaam gebruikt worden. Warme Thee en Koffy dranken worden de Studeerenden ontraaden; de Chokolaade heeft de Schryver hier van uitgezonderd, om dat ze voedzaam is. Getrokken Thee-water, koud gedronken, oordeelt hy nog van eenig nut te konnen zyn, en de Koffy minder kwaad dan de Thee.

De keuze van een zuivere lugt wordt geſteld van veel belang te wezen voor de Geleerden, en zy moeten zich voor onmaatige hitte en koude wagten. Het menigvuldig rooken en ſnuiven van Tabak wordt, om veele redenen, afgeraaden; en ſchoon het, in eenige gevallen, van nut zou konnen zyn, is het kwaad van een onmaatig gebruik grooter dan het voordeel welk men 'er van kan verwagten.

Dus veel van de oorzaaken en voorkooming van de ziekten der Geleerden gezegd hebbende, geeft de Heer TISSOT ook nog eenige regelen, waar naar zy, in ziekten gevallen zynde, behalve de geneeswyze voor de ziekten in 't algemeen, met opzicht op hunne manier van leven, moeten behandeld worden. Zo dra een Geleerde waarlyk ziek is, moet de eerſte ordonnantie wezen, dat hy zich volſtrektelyk van alle zyne Letterbezigheden onthoude. Als de zwakheid groot is, moet men ſomwylen de Melk-kuur aan hun te werk ſtellen. De *Kina* is een ſouverein geneesmiddel, om het Hart en de Maag te verſterken, in die uitputtingen en verſlaauwingen, welken het gevolg van een al te ſterk Letterblokken zyn. De koude Baden zyn hun mede nuttig. Het wryven van de Maag' en Buik, met een flenellen lap, bevordert den verzwakten omloop van het bloed in de ingewanden. Minerale wateren zyn hun ook dienſtig. Als de Geleerden door eenige ſcherpe ziekten aangetast worden, moet men niet vergeeten, dat de Lyder, wien men behandelt, een Geleerde is, en zelden zo veele kragten heeft als men by andere menſchen vindt; aderlaatingen kunnen zy niet zeer verdraagen, ook zyn de buikzuiveringen, doorgaans, voor hun, van meer nut.

Ten beſluite merkt de Schryver aan dat het beste en voegzaamſte middel, tot bewaaring van de Gezondheid, waar van hy tot nog toe niet geſproken heeft, is, de vergenoegzaamheid van geest, welke de zuiverheid van zeden eeniglyk kan geeven; zynde ons goed gedrag de moeder van alle regtmaatige blydſchap en vrolykheid. Hy eindigt met de waarſchouwing, dat niemant hem, om dat hy van zo veel ongemakken uit het letterblokken ontſtaande, geſproken heeft, verdenke de Letteroefeningen, in 't algemeen,

meen, als gevaarlyk te vooroordeelen, of een vyand van dezelven te zyn, en de vrugten van zynen arbeid zyn genoegzaame bewyzen voor het tegendeel.

Dit is een korte fchets van deeze Verhandeling, welke verdient van allen, die zich tot boek-oefeningen hebben overgegeeven, of voorneemen over te geeven, geleezen te worden, om datze van belang voor hun is; en wy vinden dezelve zo klaar en duidelyk gefchreeven, dat ze genoegzaam van elk een, fchoon een vreemdeling in de Geneeskunde, verftaan en ten nutte gebruikt kan worden.

Aanhangzel behelzende eenige Vermeerderingen en Verbeteringen tot de Lyst der Plantdieren, benevens de Verklaaring der Afbeeldingen.

WY hebben van het Werk van den Heer PALLAS waar op het Aanhangzel, welk wy nu voor ons hebben verwagt werdt, onze Lezers berigt gegeeven (*). „ Na dat deeze Lyst der Plant-Dieren reeds afgedrukt was," zegt de Vertaaler, „ zond my de geleerde Schryver eenige verbeteringen en byvoegingen, meestendeels uit de *Opera Posthuma* van de Heer GINANNI, met verzoek dezelve als het werk nog niet op de Pers was, 'er by te voegen, ter zelver tyd had de Heer LINNÆUS het tweede Stuk van het eerfte Deel der twaalfde uitgaave van zyn Zamenftel der Natuur uitgegeeven, in het welk zeer veel vermeerderingen van alle Dieren, en dus ook van de Plant-Dieren, gevonden worden, verfcheiden kundige kenners toonden hunne goedkeuring over myne vertaaling, door my ftukken en berigten toe te zenden; ook waren 'er zommige ftukken, welke ik gaarne wat breedvoeriger behandelen wilde, dan gevoegelyk in aanmerkingen onder aan een bladzyde geschieden konde, dit deed my befluiten 'er dit aanhangzel by te voegen; om het werk zoo volkoomen te voorfchyn te brengen als my mogelyk was; en dus dit fraaije deel der Natuurlyke Historie in een volkomener daglicht te ftellen."

Men vindt, derhalve, in dit Aanhangzel, wel de byvoegzelen van den Heer PALLAS, aan den Vertaaler gezonden, doch de meeste *Vermeerderingen* en *Verbeteringen* zyn van den Vertaaler, en veelen van merkelyk aanbelang voor de ken-

(*) *Nieuwe Vaderl. Letter-oefen.* II. *Deel*, *bladz.* 155.

kennisse der Plant-Dieren. Alles is geschikt om te zyner plaatse, waar toe de bladzyden telkens worden aangewezen, aangehegt, en met het te voren gezegde vergeleeken en geleezen te worden, en onontbeerlyk voor de genen die van de Lyst der Plant-Dieren gebruik maaken. Niet tegenstaande deeze verknogtheid, kunnen wy onze Leezers hier uit nog wel een en ander staaltje voorhouden, om hen op het Werk zelf, zo het hun nog onbekend mogt zyn, te doen verlieven, en de waarde van dit aanhangzel bezeffen.

Dus spreekt de Heer BODDAERT, by gelegenheid van de Neptunus-muts, van een zeer zeldzaam en schoon soort van Sterre-Coraal, dat aan den Schryver waarschynlyk niet bekend was, en tusschen de 167 en 168ste zoort moet geplaatst worden.

„ *Madrepora Trilinguis.* De Drietong.

„ Sterre-Coraal, dat met drie tongen uitloopt, waar van de linker een krul draagt, met gegolfde plaatjes, die getand en geribt zyn, yder tong met eene overlangsche naad, welke naaden om een verheven punt zaamen loopen.

„ *Beschryving.* Dit Coraal schynt als uit drie aan elkander gegroeide Zee-mollen te bestaan, waar van de grootste loodregt staat op den hoek, welke de twee andere met elkander maaken; de twee andere, welke als de zyden van eenen gelykhoekigen driehoek maaken zyn zo lang niet; uit het middelpunt, ziet men op de rechter tong een uitwas welke als een krul of veer omgeslagen is en volkomen gelyk aan de drie tongen, behalven dat het geen naad heeft. — Langs yder tong loopt van de punt tot den gemeenen zamenloop eene *naad*, of groef, welke de plaatjes aan wederzyde scheidt. — De plaatjes zyn lang en gegolfd, en leggen overshands evenwydig, zoo dat 'er tusschen yder, een anderhalf 'er wegen in komt, zy staan alle evenwydig van elkander, 't geen naar myne gissing een vierde van een lyn is; de plaatjes zyn zeer dun, doch tevens zeer hard, en ten naasten by doorschynende, yder is met acht of negen ribbetjes gevoerndt, welke ribbetjes, boven de rand der plaatjes uitsteekende, dezelve getand maaken.

„ Van onder is het hol en doordien de plaatjes aan den rand naar onder doorloopen zeer fyn gestreept, doch naar in het midden met zeer fyne of kleine tepeltjes of uitstaande stipjes bezet, behalven dit zyn 'er meest vooraan yder tong kleine pairl, welke naauwlyks een verkens hair offy-

ne-

ne naai-naald doorlaaten, en ter diepte van de halve dikte. De verw van yder plaatje is yvoir wit, doch doordien zy op eenigen afstand van elkander staan, maaken de menigvuldige slagschaduwen, dat het zig geelachtig vertoont.

„ *Aanmerking.* Of dit eene byzondere zoort zy, dan alleen een verscheidenheid der Zee-mollen; laat ik aan het oordeel van andere over, misschien is het wel dezelve met die van welke de Heer PALLAS bl. 351 spreekt en in het Cabinet van den Heer VAN DER MEULEN gevonden wordt. Dit schoone stuk heeft de Heer CRAMER my als een zeldzaame soort ter beschryving laaten toekoomen, en dewyl ik het in geen andere Cabinetten gezien heb hebbe ik het hier op plaat XIV afgebeeldt."

By gelegenheid van het Zeeschuim vindt men dit Byvoegsel van den Vertaaler. „ De Heer JOS. GAERTNER lid der Keizerlyke Academie te Petersburg heeft aan den Heer PALLAS eene zeer keurige beschryving van dit Zeeschuim gegeeven, in het welke de afbeelding van de levende bloemtjes geheel anders zyn, dan die welke in de *Philos. Transact. Vol.* 49 en 61 p. 449. gegeeven worden, en de Heer *Gaertner* maakt 'er met sommige andere een geheel nieuw geslacht van, dat hy *Botryllus* noemt, en het geen ik in het laatste stukje van het eerste deel van het Dierkundige Mengelwerk zal beschryven.

„ Het Zeeschuim van dit zoort, dat de Heer SCHLOSSER de vriendelykheid gehad heeft my te vereeren, gelykt in gedaante naar het hier voor beschreeven *Pypenier* en is zeer dicht met groote bloemen bezet, welker blaadjes in getal verschillen, loopende tusschen 9 en 20 in, zynde van boven eirond en loopende met een fyne punt naar het mondje dat ingedrukt is; yder blaadje heeft een verheven tepeltje, aan het breedste, of bovenste deel, dat met een klein gaatje doorboord is, de bloeimtjes zyn niet rond, gelyk zy in de *Philos. Transact.* l. c. afgebeeld, maar eirond, de verw in de moutwyn bewaard is donker amber coleur, doch de vleesachtige grond is een ligt lood coleurig paars, of 't geen men in 't Latyn *color lividus* noemt. Alom is het met verscheiden zoorten van blaas Corallynen begroeit."

Elogium TIBERII HEMSTERHUSII, *Auctore* DAVIDE RUHNKENIO. *Lugd. Batav. apud* S. & J. Luchtmans 1768. *in octavo maj. f.* 60 *pp.*

De *Lofspraek* van den overleden Hoogleeraer TIBERIUS HEMSTERHUIS is de inhoud ener openbare Redenvoeringe, geschikt om dien beroemden Letterheld, als *het voorbeeld van een volmaekten Criticus of Oordeelkundigen*, allen aen te pryzen. De Hoogleeraer RUHNKENIUS, geen behagen scheppende in zyne daer over gedane Redenvoering zelve uit te geven, heeft verkoozen dezen weg in te slaen, en het voorgestelde onder de gedaente ener Lofsprake in 't licht te doen verschynen; in de verwachting, dat dit Stukje op die wyze minder der vergetelheid onderworpen zal zyn, dan wanneer het gedrukt wierd als andere Redenvoeringen, wier gemene lot veel al is, dat ze slechts gelezen en voorts verwaerloosd worden. En zeker het uitstekend voorbeeld van den oordeelkundigen *Hemsterhuis* is dezer voorzorge wel waerdig; ook is de uitvoering van den Lofredenaer wel van die natuur, dat ze een beter lot verdiene, en ene plaets eische by zodanige Schriften, die men met oplettendheid bewaart. 't Is te wenschen, dat velen, en inzonderheid studerende Jongelingen van jongs af, die zich op deze Wetenschap toeleggen, dit voorbeeld meermaels bespiegelen; en daer door, zo ze min of meer des bekwaem zyn, genoopt worden om zich naer het zelve te richten. De lessen, die de Hoogleeraer *Rhunkenius* hier mededeelt, terwyl hy dit voorbeeld voor oogen stelt, verdienen derzulker oplettendheid, en zyn van een uitgestrekt nut.

Vooraf aengemerkt hebbende dat het de zaek der Oordeelkunde is, de oude Schryvers te beoordeelen, het ware van het valsche en ondergestokene te onderscheiden, het daer omtrent gepleegde bedrog na te speuren en aen den dag te brengen, derzelver thans duistere voorstellingen op te helderen, het bedorvene te verbeteren, het goede te pryzen en 't slechte te laken; doet daer op kortlyk zien, wat 'er in een lofwaerden Oordeelkundigen wel byzonder vereischt wordt. Te weten, een vluggen scherpzinnigen Geest, en ene uitgebreide Geleerdheid; en aengezien het eerste ene natuurlyke gaef

is,

is, zo is 't, zynes oordeels, niet te verwonderen, dat het getal van lofwaerde Oordeelkundigen niet zeer groot is. Daer ze ondertusschen een noodwendig vereischte is van hem, die in deze Wetenschap lof zoekt te behalen, acht hy 't veiligst voor hun, die 'er niet mede bedeeld zyn, zich aen deze Wetenschap niet over te geven. — Vervolgens schetst hy ons het character van den Hoogleeraer *Hemsterhuis* in dit opzicht ten levendigste; met aentooninge, dat beiden de opgemelde vereischten tot een zeer uitnemenden trap in dien oordeelkundigen plaets hadden; terwyl hy tevens ontvouwt, met hoe veel geschiktheid dezelve 'er zich van bediende, in alle de verschillende verrichtingen enes Oordeelkundigen. Hier aen vinden wy ten laetste nog gehecht, ene beknopte voorstelling van 's Mans zedelyk character, niet min der navolginge waerdig; voor al ten aenzien van zodanige gesteldheden, die den beoefenaren dezer Wetenschappe dikwerf niet eigen zyn. Zyn voorbeeldlyk gedrag, ook hier omtrent, strekt inzonderheid ten bewyze, dat iemand zich tot deze Oefening kan verledigen, en echter zachtmoedig, inschikkelyk, heusch, van een vriendlyk onderhoud en in de zamenlevinge aengenaem kan zyn. — Deze zo zeer achtenswaerdige Geleerde, (om dit nog met een kort woord te melden,) was gebooren te Groningen den 1 Feb. 1685. In 't jaer 1704 werd hy, te Amsterdam, Hoogleeraer der Wysgeerte en Wiskunde. In 't jaer 1717 te Groningen, der Griekfche Tale, en vervolgens ook der Vaderlandsche Historie. In 't jaer 1740 te Leiden, derzelfder Sprake en Geschiedenisse. Hy overleed den 7 April 1766, en dus in den ouderdom van ruim 81 jaren.

Intendit van den Heer en Mr. J. C. COPES VAN HASSELT. *Momboir des Furstendoms Gelre en Graafschaps Zutphen. Impetrant en Clager op en tegens* MORDECHAY JACOB MARCUS, *en* MAGDALENA ISAACQS COHEN, *Gedaagdens, Beklaagden en Defaillanten. Met de Sententie van den Hove van gem. Provincie, daar op den* 2 *Maart* 1769 *gevallen. Te Arnhem, by* J. Nyhoff 1769. *In quarto* 22 *bladzyden.*

DIt Intendit ziet, naer luid der Voorreden, wel byzonder het licht, om een verkeerd denkbeeld der Jooden in die Provincie des te beter tegen te gaen, „ als of ze in Huwlyks saken van de Provinciale wetten souden zyn geëximeert, en door haare eygene en particuliere regten en ge-

gewoontens worden geregeert: waar omtrent zo in dezzen van het contrarie van dien worden geinformeerd". . .

Mordechay Jacob Marcus naemlyk, getogen en geboren in den Landdrosten Ampte van Veluwen Ampten van Nykerk, en aldaer zyn domicilie hebbende, is den 8 Feb. 1754, conform de Echtordnung aldaer wettig getrouwd met *Aleyda van Rees*. Maer heeft in 't jaer 1766 deze zyne wettige Vrouw verlaten, en zich, op den 8 Feb. 1767, buiten 's Lands, in de Heerlykheid Hörsgen, prætenselyk en quasi op de Joodsche wyze, doen trouwen, met *Magdalena Isaacqs Cohen*; by welke hy ook vervolgens een kind verwekt heeft. — Als hier op *Aleyda van Rees* hem voor den Hove geciteerd heeft, ter dissolutie van het Huwelyk met hem ingegaen, en tot permissie om weder met een ander te mogen trouwen, is hy in oppositie gekomen, en heeft het volgende staende gehouden. „ Dat de band van syn eerste huwlyk ter oorsake van de voorgewende sterilheit van syne huisvrouwe na de Mosaïsche wetten en d'explicatie der Rabbinen *de facto* zoude zyn verbroken. En dat volgens die selve wetten het hem gepermitteert soude syn geweest om *extra provinciam* met permissie van de *Domina loci* een tweede huwlyk te mogen ingaan. En dat na syne sustenus d'Impetrante, by gebrek van een scheidsbrief, onbevoegt was om, of schoon haar sulks by eene regtelyke Sententie mogt toegestaan werden, weder sig met een ander in egt te mogen begeven". —— Deze zaek is voorts naer Regten behandeld, en eindelyk, (hebbende opgemelde *Mordechay* met *Magdalena* zich intusschen met de vlucht gesauveerd,) is by den Hove des Furstendoms Gelre en Graefschaps Zutphen verstaen, dat *Mordechay Jacob Marcus* verstooken is van alle voordeelen aen het Huwelyk met *Aleyda van Rees* geäccrocheert, en dat het opgemelde *Aleyda* vry staet om wederom met een anderen te trouwen. Ook is by denzelfden Hove verstaen, genoemden *Mordechay* voor al zyn leven te bannen uit de geheele Provincie, op pœne van aen den lyve gestraft te worden, zo hy ooit of immermeer weder daer binnen gevonden mogte worden: mitsgaders zyne medeplichtige *Magdalena* uit de geheele Provincie te bannen, voor den tyd van twaelf achter een volgende jaren, by pœne van zwaerder straffe, indien zy binnen den gemelden tyd weder daer binnen gevonden mogte worden: condemnerende verder beide deze Gedaegden, Beklaegden en Defaillanten sampt en ieder in 't byzonder mede in de kosten hier over gevallen, tot taxatie en moderatie van den Hove.

Koop;

Koopmans Verlustiging. Door den Heer J. C. MAY. *Uit het Hoogduitsch vertaald, door* H. VAN ELVERVELD. *Tweede Deels, eerste Stuk. Te Amst. by* J. Loveringh 1768. *Behalven het Voorwerk* 166 *bladzyden.*

De Heer *May* het beschouwende gedeelte van den Koophandel, in 't eerste Deel, ontvouwd hebbende, maekt met dit Stukje een aenvang van het oefenende, om dus by de Theorie de Praktyk te voegen, die, gelyk hy zegt, „ hoofdzaaklyk tot ieder byzonder deel des Koophandels en der bezigheden nederdaalt, en naauwkeurig let op de kleinigheden, welken de Theorie over 't hoofd ziet ".

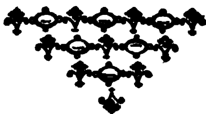
Ter inleidinge hier van stelt hy in de eerste plaetse enige algemene aenmerkingen en regels voor, die tot de beoefening betrekkelyk zyn, en des aengaende in acht genomen moeten worden. Hier op ter zake tredende, handelt hy in dit Stukje van *de Land en Stads-Oeconomie, of Huishouding in 't algemeen*; voorts van de *Land-Huisbouding in 't byzonder*, zo ten aenzien van den *Veld-*of *Landbouw en de Houtgewassen*, als met opzicht tot *de Veetucht*, en enige *Burgerlyke Handteeringen, bearbeiding des Lands- en hunne Producten.* Voorts gaet hy over tot het beschouwen van *de Bergwerken, de Metaalen en andere Minerale Producten*; dat hem vervolgens leid tot de *Manufactuuren en Fabrieken*; waeromtrent hy eerst enige algemene aenmerkingen voordraegt, en op dezelven zyne verdere beschouwing van de voornaemste Manufactuuren en Fabrieken, ieder in 't byzonder, laet volgen.

Alle deze opgemelde onderwerpen worden hier beknoptlyk nagegaen, voor zo ver de kundigheden deswegens den Koophandel betreffen, dat bepaeldlyk het doelwit van den Autheur is. Hy heeft zich niet voorgesteld een naeuwkeurig bericht te geven van alle de byzondere bewerkingen, waer door deze en gene waren, die de Koopman verhandelt, tot dien staet gebragt worden, en dus de Handwerken en Fabrieken zelven te beschryven; maer de vereischte onderrichting te geven, die een Koopman noodig heeft, rakende de natuur der Waren, derzelver eigenschappen, die boven al in aenmerking komen, en het wezenlyke der toebereidinge, waer op hy acht heeft te geven, om van derzelver deugdzaemheid te oordeelen. Dit Stukje behelst dus ene welgeschikte handleiding voor jonge Kooplieden, om hun

hun gereedlyk ten minste die algemene kundigheden te doen erlangen, welken voor een ieder in zyne byzondere zaek onontbeerlyk geacht mogen worden. En voor zo ver de opgave hier van verscheiden byzonderheden behelst, met opzicht tot velerleie Producten, Hantteringen, Manufacturen en Fabrieken, die onder de voorwerpen der algemene nieuwsgierigheid vallen, zal dezelve ook door andere Persoonen, die buiten den Koophandel zyn, met genoegen nagegaen konnen worden.

De nieuwe CLARISSE, *eene waaracbtige Gefcbiedenis, door Mevrouw* LE PRINCE DE BEAUMONT. *Tweede Deel. Naar de uitgave van Londen, uit bet Franscb vertaald, door* J. J. D. *Te Utrecbt by* W. Langerak 1768. *In groot Octavo* 312 *bladzyden.*

DIt tweede Deel van *de nieuwe Clarisse* vervolgt op dezelfde wyze als het eerste geschreven is. Men ziet 'er de bekwaemheid van Mevrouw *le Prince de Beaumont* in, om een Romanesk verhael eigenaertig op te stellen, dat zich hier door, schoon 't niet vry te spreken zy van gerektheid, echter nog al met uitlokkinge laet lezen; en te meer vermaek geeft, om dat 'er alleszins het denkbeeld van de verhevenste Deugd in doorstraelt. Ze brengt dit zelfs zo ver, dat ze ons in ene soort van *Utopia* leid; 't welk, schoon niet volstrekt te wraken, onzes oordeels nochtans een nuttigen Roman niet eigen is, vermits de zedeleeringen, uit hare kracht getrokken, natuurlyk haren invloed verliezen.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Een dertigtal van Predikatien; door den Hoog-Eerwaerdigen, zeer Geleerden en Wytberoemden Heere J. STAPFER, *Hoogleeraar der Heilige Godsgeleertheit te Bern in Zwitserlant. Uit het Hoogduits vertaalt, en met eene Voorrede, en eenige Aantekeningen uitgegeven, door* A. DE STOPPELAAR, *Predikant in den Oudenbosch. Eerste Stuk. Te Utrecht, by* G. T. en A. van Paddenburg 1768. *Behalven het Voorwerk 414 bladzyden in groot octavo.*

DE leer- en denkwyze van den Hoogleeraer *Stapfer* is onzen Nederlanderen, voor al, zedert de Nederduitsche uitgave zyner *Analytische Godgeleerdheid*, overbekend; en men kan, hierl van kundig zynde, gene Leerredenen uit die hand verwachten, die der oplettende overweginge niet waerdig zouden zyn. De Lezer, met dit vooroordeel ten goede reets ingenomen zynde, zal zich ook in 't doorbladeren dezer Predikatien ten dien opzichte niet bedroogen vinden. Het gewicht der onderwerpen en de manier van uitvoering, op 's Mans gronden, is geschikt om onderwys en stichting te verlenen; en genoegen te geven aen allen, die vermaek scheppen, in ene welgeregelde zakelyke en treffende behandeling der Godsdienstige waerheden.

Het eerste Stuk, dat ons nu aengeboden word, behelst vyftien Leerredenen, en 't tweede of laetste Stuk, dat reets ter drukperse overgegeven is, zal een dergelyk aental bevatten. De onderwerpen hier verhandeld zyn *Jezus de gekruiste.* 1 Kor. II. 2. *De Opstanding van Jezus Christus.* Luk. XXIV. 6, 10. *De pligten der Ouders omtrent de Kinderen.* Eph. VI. 4. *Het nutte der Ziektens.* Job XXXIII. 29, 30. Hier aen volgt een *Biddags-Preek* over Jer. XIV. 19b. 20 en 21. Voorts handelt zyn Eerwaerde over *De gevolgen van Jezus Hemelvaart.* Rom. VIII. 34a. *De pligten der kinderen aan de Ouders.* Eph. VI. 1. *De nootzaakelykheit eener vroegtydige bekeering.* Jer. XIII. 16a. *Den aart en hinderpaalen des waaren Christendoms.* Hand. XXVI. 28. *Den Donder.* Job XXXVII. 4m. *Het vieren der Feestdagen.* Amos V. 21a. *De zonden in de ziektens en de pligten na dezelve.* Joh. V. 14b.

De zonde tegen den Heiligen Geest. Mark. III. 29. *De valsche bekeering.* Hoz. VII. 16[a]. En *de Opregtheit in den Godsdienst.* 1 Chron. XXIX. 17[a]. — Men zie, tot een staal dezer Leerredenen, 's Hoogleeraers volgende mannelyke tael, met opzicht tot de zogenaemde sterfbeds bekeering, die hy ten slot zyner Leerreden over de *valsche bekeering* voorgedragen heeft.

„ Het laatste kenteken van eene valsche bekeering is, wanneer men den gantschen tyt zynes levens moetwillig, ongeacht alle waarschouwingen van God; alle middelen der genade; die men gekregen heeft, in de zonden heeft doorgebragt, en eerst op het sterfbedde nog kort voor synen doot, syne zonden betreurt en beweent, en genade en vergiffenis by God zoekt: Daar is wel naar de gemeene gedagten, en naar het liefderyk oordeel over de overledenen, eene groote menigte van voorbeelden, van zodanige zondaaren, die nog in de laatste ogenblikken van hun leven boete gedaan, en van God tot genade zyn aangenomen geworden; en daar zyn veele zodaanige booswichten in den hemel, die na een goddeloos leven, en eene aanhoudende onboetvaardigheit, nog aan het einde geweent, en gezucht, en eenige tekens van eene laate bekeering gegeven hebben. Maar wy zeggen het u, en wy zeggen het met tzidderen, dat deze bekeeringen meestendeel valsch zyn: wy willen wel de barmhartigheit van God geene paalen zetten; het is mogelyk, dat God eenen ouden en lang verstokten zondaar, die nog op het einde van zyn leven, door de schrikken des doots opgewekt; met innige weemoedigheit, en met stervende traanen en zugten vergiffenis verzoekt, en met eene tzidderende ziele de verdiensten van JEZUS aangrypt, en eene opregte boete doet, nog in genade aanneemt, en syne zonden uitdelgt, hem van den eeuwigen doot bevrydt, en hem de laagtste plaats in den hemel aanwyst: Maar wy hebben veele redenen om te gelooven, dat eene al te laate bekeering na een zondig leven, zelden, ja zeer zelden, opregt, waaragtig, en by God aangenaam is: Wy besluiten zulks uit de natuur der bekeering, die niet slegts in een kort berouw, in weinige zugten, in een gedwongen toevlugt neemen tot God en den Zaligmaaker, maar in de verandering van het hart en het leven, in de onderdrukking van de booze begeerlykheden, in een aanhoudenden stryt tegen de verdorve lusten, in de betragting van deugd en godzaligheit, in de vrugten van de liefde Gods en des naasten bestaat: Wy be-

besluiten het uit de natuur van God, die wegens Syne heiligheit geen onheilig zondaar, die Hem den gantschen tyt Synes levens moetwillig beledigt heeft, en eerst in de laatste ogenblikken met eene onreine ziele, waar in de booze geneigtheden door eene lange opvolging ingewortelt zyn, uit vreeze van de straffe, genade zoekt, in Syne gemeinschap opneemen kan: Wy besluiten het uit de natuur van den Godsdienst, welke de onvermydelyke nootzaakelykheit van een heilig leven voorschryft, dat op het sterfbedde geen plaats meer vinden kan: Wy besluiten het uit de natuur van de hemelsche gelukzaligheit, waar aan een ondeugend mensch, die syn vermaak slegts in de zonden gezocht heeft, en over dezelve eerst op zyn sterfbedde berouw heeft, geen vergenoegen vinden, en daar toe niet geschikt kan zyn: Wy besluiten het uit het oogmerk van JEZUS doot, die ons heeft *verlost, op dat wy Hem dienen zouden zonder vreeze, in heiligheit en geregtigheit voor Hem alle de dagen onzes levens*. LUK. I. op dat wy Hem zyn zouden *een eigen volk, yverig in goede wérken*. TIT. II. en niet op dat wy de zonden en de ondeugden tot aan het einde van ons leven zouden dienen, en eerst als dan Syne verdiensten tot onze zaligheit zouden kunnen aanneemen. Want het geloove neemt Jesus aan niet alleen tot verzoening maar ook tot heiliging, en het moet zig door goede werken en vrugten der godzaligheit werkzaam betoonen, anders is het doot en vrugteloos: Wy besluiten het uit de natuur van het Christendom, dat als een staat van beproeving en van wasdom voorgestelt wordt, waar in wy steets toeneemen tot het goede, in de vermydinge der zonden, en in de betragting der deugden God aangenaamer worden, en in de heiligheit altoos verder voortgaan zouden, tot dat wy eens het doeleinde der volkomenheit bereiken: Wy besluiten het uit de gewoonelyke omstandigheden van het sterfbedde; want hoe zal men, midden onder de smerten, die het uitgemergelt lichaam quellen, midden onder de traanen van de synen, midden onder de aardsche zorgen, die 'er nog noodig zyn, midden onder de onbeschryffelyke weemoedigheid, met welke men de waerelt en haare vreugde en syne kinderen verlaat, midden onder de benauwtheid van een met schrikken ontwaakt gewéten, midden onder het gevoel van een vertoornt God, en de onuitspreekelyke vreeze van eene euwige verdoemenis, midden onder de verwarringen van den geest, en onder de dootsstryden, die aan de Ziel alle kragten beneemen; hoe zal men in

deeze droevige omstandigheden het groot werk der bekeering volbrengen, dat eene kalmte der ziele, dat een overleg, dat moeite en arbeit, en een langen tyt vereischt? Wy besluiten het uit uitdrukkelyke plaatzen der heilige Schrift, als daar zyn, 2 KOR. I. 10. ROM. II. 7—10. SPR. I. 24—31. JES. LV. 6. 2 KOR. VI. 1. HEB. III. 7—11. XII. 14—17. Daar is ook in het gantsche woort van God geen eenige belofte, die aan den in syne zonden tot op het sterfbed verharden zondaar eenige hoope geeft; of schoon hy dan over syn leven berouw heeft, en tot de barmhartigheit van God synen toevlugt neemt; dewyl dit niet genoegsaam is, om de zaligheit te bekomen: Daar is ook geen één voorbeelt in de Heilige Schrift, dat eene tot op het laatsten uitgestelde, en eerst op het einde des levens aangevange bekeering by God aangenaam zyn, en in den hemel helpen kan: Want het voorbeelt van den bekeerden Moordenaar is geen voorbeelt van een verhard zondaar, die zig eerst in zyn sterven bekeert, en daar door de zaligheit verkregen heeft: Daar is gantsch niets in zyne geschiedenis, dat ons den geringsten gront geeven moet, om te gelooven, dat hy te vooren een verhart zondaar geweest is, en dat hy eerst aan het kruis begonnen heeft zig te bekeeren: Men kan veel meer uit syne ootmoedige belydenis, dat hy den loon ontfing, dien syne daaden verdient hadden; uit het verwyt, dat hy aan synen makker wegens syne boosheit gedaan heeft; uit het redelyk getuigenis, dat hy van de onschuldt en goddelykheit van onzen Zaligmaker gegeven heeft, uit de inwendige hoogachting omtrent JEZUS; uit het betrouwen op de genade van JEZUS; en het geloof in Hem, uit zyn vertrouwelyk bidden, dat hy aan JEZUS doet, uit de verzékering van syne zaligheit: men kan uit deze alle besluiten, dat hy geen verhard zondaar geweest is, maar die reets te vooren tot zig zelven ingekeert, en door de genade Gods bekeert geworden, deze bekeering opentlyk aan het kruis getoont heeft, en die toen al reets tot een hoogen trap van godzaligheit opgeklommen was, dewyl zo veele merktekenen van eene groote deugt, en van een vast vertrouwen by hem bespeurt worden, die men van een nieuw bekeerd zondaar, die tot hier toe verhard geweest is, niet verwagten kan (*).

„ Dus

(*) „ Daar en boven gestelt zynde, al wat ook van voorgaande onbekeerlykheit van dien mensch tot zo verre zou mogen vooronder-

„ Dus hebben wy uit redenen, en uit de heilige Schrift bewezen, dat de bekeering op het sterfbed, na een ondeugtzaam leven, meest al valsch is. Maar gy zult zeggen: waarom geven dan onze meeste Zielzorgers den meesten stervenden, die een goddeloos leven geleidt hebben, troost, en hoope der zaligheit? Het antwoort is ligt: sy zyn menschen, sy kunnen in het hart niet zien, sy moeten slegts uit de uitwendige tekenen van boetvaardigheit oordeelen, en wanneer deze opregt schynen, zo kunnen zy de beloften voorstellen, die met dezelve verknogt zyn: Maar de zieke moet zig dezelve alleen onder dit beding toeëigenen, dat syne bekeering waaragtig is. Sy zyn menschen, sy worden by eenen stervenden geroepen, die een goddeloos leven geleidt heeft, aldaar vinden sy het gantsche huisgezin met tranen om het bed staan, een weenende Moeder, schreijende kinderen, bedroefde bloetverwanten, een zieken, die *of* niet meer in staat is, om iets te verstaan, en voor wien men niets anders doen kan, dan bidden, *of*, wanneer hy nog by syn verstant is, weemoedig betreurt, dat hy zo goddeloos geleeft heeft, en die zig deswegens op de barmhartigheit van God verlaat. Wilt gy dat de zielzorgers aan zodaanig eenen zeggen zullen, dat sy syne boetvaardigheit niet voor opregt houden, dat van duizenden, die schynen op het sterfbedde, uit vreeze voor de euwigheit, zig te bekeeren, 'er weinige rechtschape bekeert zyn, dat hy in weinige uuren zal voor den Regterstoel van God verschynen, en dat schrikkelyk oordeel van syne verdoemenis aanhooren? Maar men bidt, dat sy den zieken willen spaaren, en synen doot niet door zulke naare voorstellingen verhaasten: men schreit, men zugt, en de Leeraars worden bewogen, gelyk de omstanders, en uit medelyden over den stervenden, en uit hoope, dat syne bekeering mag opregt zyn, spreeken zy hem van de grootte der barmhartigheit Gods, van de oneindelykheid der verdiensten van JEZUS, en van de euwige zaligheit (*): Maar wy

derstelt worden; wy leezen dan van eenen zondaar zo laat bekeert; op dat wy nooit wanhoopen zouden, maar ook slegts van één eenigen; wie zal het uitstel der bekeeringe daar op durven waagen? A. D. S."

(*) „ Een getrouw Leeraar zal zig wagten, met zorgvuldigheit, om tog voor al geen nietige Trooster te zyn; hoe zeer hy ook anders met een teder medelyden over den elendigen aangedaan, zig in alles, be-

wy zeggen u heden, en wy neemen God, den Godsdienst en uw gewéten tot getuigen van de waarheit van 't geen wy u zeggen, dat gy u op deze beloften niet verlaten moet, wanneer gy eerst op uw ſtefbed u begint te bekeeren, want *zonder heiligmaakinge zal niemant den Heere zien.* HEB. XII. *Want de zaligmaakende genade Gods is verſchenen allen menſchen; en onderwyst ons* enz. TIT. II. 11—14. *Die onrecht doet, dat hy nog onrecht doe, en die vuil is, dat hy nog vuil worde; en die rechtvaerdig is, dat hy nog regtvaardigt worde, en die heilig is, dat hy nog geheiligt worde. En ziet, Ik kome haastelyk; en myn loon is met My, om een ygelyk te vergelden, gelyk zyn werk zyn zal.* OPENB. XXII."

betoont een dienaar van het Euangelium der verzoeninge te zyn, om door de liefderyke vertroostingen Gods den zieken op te wekken tot geloove en bekeeringe, en hem voor wanhoop te beveiligen, terwyl 'er nog de tyt is. A. D. S."

Bybelſche Mathematicus, of Schriftuurlyke Wiskundige; behelzende eene opheldering der H. Schrift, uit de Wiskundige Wetenſchappen. Te weten: de Rekenkunde, Meetkunde, Weegkunde, Bouwkunde, Starrekunde, Uurwyzerkunde en Gezigtkunde. Met de vereischte Plaaten en volledige Tafelen, uitgegeven door J. J. SCHMIDT, *Predikant te Peest en Palow. Als een aanhangſel is 'er bygevoegt: Proef van het gebruik der Wiskunde in de berekeninge der grootte van de ſchulden der Zonden, door den Heer* G. SARGANECK. *Uit het Hoogduitsch vertaalt. Te Amſterdam en Dordrecht, by* J. Lovering *en* A. Blusſé, 1768. *Met Privilegie. groot Octavo* 854 *bladz. zonder de Registers.*

ONlangs een tamelyk uitvoerig bericht gegeeven hebbende van den *Bybelſchen Medicus* (*), zal 't niet noodig zyn op den *Bybelſchen Mathematicus*, die ons vervolgens voor de hand gekoomen is, lang ſtaan te blyven. Dit Werk is van dezelfde natuur; wy konnen den Lezer die op de beknoptheid, klaarheid en bondigheid, in 't behandelen van Schriftuurlyke en Godsdienſtige onderwer-

(*) Zie *N. Vad. Letteroef. II. D. bl.* 491.

werpen gesteld is, het doorbladeren niet aanraden; maar zy, die smaak hebben in allegorische redeneringen, zullen 'er zich op vele plaatsen zeer mede konnen stichten. Om, by de reedsgemelden uit het voorgaande, nog een kort voorbeeld uit dit Werk te voegen, zie hier hoe onze Autheur, ter gelegenheid van de woorden Ps. XC: 12. *Leer ons alzoo dagen tellen, dat wy een wys herte toebrengen*, [bekomen:] na ons geleerd te hebben, onze dagen te *addeeren*, te *substrabeeren*, te *multipliceeren*, te *divideeren*, en ons geheele leven naar den gulden *regel van drien* te richten, ons toont „ dat de Rekenkunst ook, naer hare grond- en beschouwingsregelen, nog op eene andere wyze geoeffent kan worden; zo wel om het oordeel te scherpen, als om een stichtelyk leven te leiden;" waar van hy de volgende voorbeelden opgeeft.

(1.) „ *Gelyk men in de rekenkunde van het enkele, in orde, voortgaet, tot het meervoudige*, en van het mindere tot het meerdere, zo doet de mensch hier in niets anders, als Gode, zynen Heer, naer wiens beeld hy geschapen is, volgen; die denzelfden weg houd, zo wel in de werken der genade, als der natuur. Hy geleid ons trapswyze naer den hemel, en als op eene ladder. (Gen. XXVIII: 12.) *Het Koningryk der Hemelen is gelyk het mostaerdzaed*, enz. Matth. XIII: 31, 32. daerom moeten wy ons voor eerst in de *beginselen van Christus oeffenen*, en *daer na tot de volmaektheid voortgaen*, Hebr. VI: 1."

(2.) „ *Het geene men niet op eenmael doen kan, dat moet men verdeelder wyze leeren en doen*: want wie kan op eenmael weeten, wat voor sommen de twee getallen 3987 en 1734 uitmaken? Maar dezelven verdeelderwyze, dat is twee en twee talletters te gelyk, optellende, is het haest geschied. Het oog onzes verstands ziet niets ter dege, wanneer het alles te gelyk wil zien. Zoo is het ook met het oog onzes ligchaems: en dit heet: *Wy kennen ten deele*, 1 Cor. XIII: 9."

(3.) „ *Gelyk moet men by gelyk, en de honderde niet onder de duizende plaetsen*: Want de geheele rekenkunst, daer in bestaende, dat men elk by zyn gelyk voege, enkel by enkel, tien by 10, honderd by 100, duizend by 1000, zoo is het ook overeenkomstig met de reden, dat men zulke zaken, die eene gelykheid en overeenkomst met elkanderen hebben, zoeke onder eene gemeene bevatting, en om zoo te zeggen, in het zelve hokje van ons verstand te brengen.

Alzoo behooren God, de Engelen, en de menschelyke zielen, als van geestelyke natuure zynde, onder eene bevatting. Daerentegen is het eene vruchtbare moeder van alle dwalingen, wanneer men verscheidene zaken, die van elkanderen verschillen, met elkanderen vermengt, als de ligchamelyke hoedanigheden met de geestelyke. Ligchamelyke en geestelyke zaken behoren elk in een byzonder hokje, en vereischen byzondere plaetsen. Alzo moet ook in leven en wandel een *ieder zich gedragen, naer den staet, waer in hem God gestelt heeft.* Rom. XII: 3."

(4.) „ Men moet in de *geestelyke rekenkunde* voornamelyk denken op de rekening met God, Matth. XVIII: 23. en door de heilige tien geboden tot kennis der zonden komen; en schoon dat alle zonden niet kunnen getelt noch uitgesproken worden, een ieder met David moetende bidden: *Wie zoude de afdwalingen verstaen*, enz. Ps. XIX: 13. zoo moet men nogthans de bekende en moedwillige zonden naer elk gebod belyden, en voor God den Heer *numereren* [uitspreken], Ps. XXXII: 5. op dat men verschrikke, wanneer 'er zoo eene groote somme word, Ps. XXXVIII: 5. want dan kan men zich daar mede troosten, dat God de boettranen ook zal optellen of t'samenvoegen; Ps. LVI: 9. Luc. VII: 44. Doch moet men voortgaen, en door het geloof, namelyk de onschuld van Christus, tot onze schulden, zyn verdienste tot onze zonden tellen; op dat 'er zulk eene somme uitkome, die daer is de rechtveerdigheid, die voor God wettig is, Jes. LIII: 11, 6. Rom. III: 25. Door eene nieuwe gehoorzaemheid, moet men *subtraheren* of aftrekken, en het hert afscheiden van alle booze begeerlykheden, en al wat in de weereld is, of van de liefde tot het tydelyke, 1 Joh. II: 15. Door de liefde moet men *multipliceren* of vermeenigvuldigen, en God en den evennaesten daer in bevatten, 2 Thess. I: 3. overvloedig zyn in de liefde, en opwassen in alle deelen, enz. Ephes. IV: 15. Cap. III: 16. 2 Pet. III: 18. 1 Thess. III: 12. dan kan de dood op eenen tyd het ligchaem en de ziel zalig *divideren* of verdeelen, Pred. XII: 7."

Verhandeling over het Borgtogtelyke Geloove van onzen gezeegenden Zaligmaker. Door REINHARD RAHUSEN, *Leeraer in de Mennoniten Gemeinte te Leebr in 't jaer onzes Zaligmakers* 1768. *Te Groningen by* P. Bandsma 1768. *Behalven het Voorwerk* 53 *bladz. in Octavo.*

DEze Verhandeling is, na ene voorafgaende Inleiding, ter algemener voorſtellinge van de tweeërleie daed waer door de Zaligmaker, gelyk men ook in onze Nederlandſche Kerk gewoon is te ſpreken, het groote werk der verlosſinge volbragt heeft, vierledig. „ Ik zal zegt de Autheur

א. Toonen hoe de Heere Jeſus waarlyk een GELOOF gehad en geoeffent heeft.

ב. Aanwyzen dat dit zyn Geloof VERDIENSTLYK geweest is.

ג. Al dit voorgeſtelde ſtaven door het getuigenisſe der ſchranderſte, zo oude als nieuwe Godgeleerden, en dan eindelyk

ד. Eenige aanmerkingen nopens het regte gebruik deezer verhandelde ſtoffe hier byvoegen."

Het denkbeeld van den Eerwaerden *Rahuzen*, dat men, ſpreekende van 's Heilands verdienſte, en deszelfs toerekening, daer onder ook te betrekken hebbe, *het Geloof van den Middelaer*, en dat aen te zien als een *verdienstlyk geloof*, als een wezenlyk ſtuk van zyne *verdienstlyke Borgtogt*, en *daedlyke gehoorzaemheid*, is in 't wezen der zake niet nieuw; en zal den zodanigen, die 't *verdienstlyke* van 's Zaligmakers *daedlyke gehoorzaemheid* erkennen, niet vreemd voorkomen. Doch 't ſtaet ons niet voor dit zo opzettelyk, in 't breede, uitgevoerd gezien te hebben, als in dit Stukje door dezen Schryver geſchied: dat velen, die hier met hem inſtemmen, (ſchoon hy voorts tot de Gezindheid der Mennoniten behoore,) niet onaengenaem zal zyn; te meer daer hy zyne Verhandeling in goede orde en geleidelyk opſteld heeft. Zie hier, hoe hy, in 't ſlot, het byzonderſte van 't gevoelen in dezen beweerd kortlyk voorſtelt.

„ De Regtvaardigmaking van den Zondaar is eeniglyk en alleen toe te ſchryven aan *Christus gehoorzaamheid* zo wel *dadelyk* als *lydelyk*, onder welke dan ook behoord zyn *borgtogtelyk geloof*, *niet als een afgeſcheiden en byzondere daad*, maar in *verbindinge* van al het overige, wat hy (gezeegende)

de) volbragt heeft, als de tweede Adam, voor en in de plaatze van den boetvaardigen gelovigen zondaar, en dat van hem, als 't verbondshoofd, tot de ziele komt, gelyk hy door Toereekening in zyn Verbondshoofd Adam schuldig was; deeze toereekening is onmiddelyk en der wedergeboorenen Geloof voorafgaande, uit hoofde van welke Toereekening van Christus Gerechtigheid, door Gods genadig Rigterlyk Oordeel, ons ook met eene de deelneming geschonken word, aan de gerechtigheid en verdienste van Christus, wanneer hy als het leevendige hoofd, den leevendigmaakenden geest in het harte uitzent, die het geestelyke leeven en het geloove daar in legt, en dat in oefenende daden na zyn Vrymagt, en na de mate der gaave van Christus meer of minder werkzaam maakt, om dat goed, dat God in Christus eerst en voorafgaande van zyne zyde schenkt, ook door dat geloove van onze zyde dan aan te nemen, en zo worden wy om niet gerechtvaardigt Rom. 3: vs. 24. 't Word uit genade gegeeven te gelooven Eph. 2: vs. 8, 9. Zo zyn alle dingen uit God, die ons met hem zelven verzoent door Jesus Christus 2 Cor. 5: 18, 19. Dus komt ons geloove in dit stuk niet te pas, als een daad van *gehoorzaamheid*, nog als een *voorwaarde*, nog als een *geboden deugd* enz. Deeze aanmerkinge vond ik nodig hier te plaatzen, om alle verdienstlykheid van de zuivere genadenleere te weeren: en, wanneer gezegt word, dat de geloovigen om Christus *borgtogtelyk geloof* geregtvaardigt worden niet is te veronderstellen, dat haar onvolmaakt geloove in eenige aanmerkinge zoude komen, eeven zo min als haar meerdere of mindere heiligheid iets tot haar weezentlyk heyl vorderd, 't is alleen Gods heerlykheid, die hy op haar legt, waar door zy heerlyk zyn. En zo is alles uit God, door God en tot God: en Christus is alles en in allen, die het *op zich neemt*, die het *verdient*, die het als 't Verbondshoofd *mededeeld*, *begint*, *voortzet*, *bewaart en voleindigt*: die daarom ook waardig is met de diepste nederbuiging de hoogste Hallelujahs eeuwige worden toegejuicht. Openb. 1: vs. 5, 6. en 5: vs. 6-14."

De plaats der H. Schriften, waar mede hy het *verdienstlyke* van 's Heilands geloof inzonderheid bevestigt, (om dit nog met een kort woord te melden,) is Gal. 2: vs. 16: alwaar men door *'t geloof van Jesus Christus*, waar door wy gerechtvaerdigd worden, volgens zyne gedachten, gelyk ook die van *Doct. Adam Struensee*, in zyne *Erklärung des Briefes aan die Galater*, heeft te verstaen, *het geloof dat in*

Jesus Christus was, die voor ons geloofd heeft. Ook heeft men, naer zyn inzien, hier toe te brengen Jes. 53: vs. 11. verstaende door de *kennis*, waer door Gods Knecht, de Messias, vele regtvaerdig maken zal, het *borgtogtlyk geloof*, waer van de *kennis* het eerste deel is. En zo heeft men door het *goud* dat de Laodicensers van den Heiland koopen moesten, Openb. 3: vs. 18, zyns oordeels, te verstaen, het *Borgtogtlyk geloof*: over welke laetste plaets, die zyn Eerwaerden voorheen geheel duister was, maer nu gansch klaer is, hy zich in 't breede uitlaet.

Vraagen over de Grondwaarheden des Christelyken Geloofs. Opgesteld ten dienste der oeffenende Jongelingschap, door de Leeraeren der vereenigde Vriese en Waterlandsche Doopsgezinden, of Mennoniten, tot Hoorn. Te Hoorn by T. Duyn 1768. *Behalven het Voorberigt* 73 *bladzyden in groot Octavo.*

DIt Werkje, wel byzonder ingericht tot oefening der Mennonitische Jeugd te Hoorn, bestaet alleen uit Vragen, die der Jeugd opgegeven worden, op dat ze vervolgens de daer toe behoorende antwoorden, door eigen onderzoek, zouden vervaerdigen. Het behelst de hoofdstellingen van de Leeraren dier Gemeente, welken in ene geschikte orde voorgedragen worden. Men vind van deze manier van onderwys reeds enig voetspoor in onze Hervormde Kerk, in de uitgave van *Vragen over den Catechismus, door den Utrechtschen Hoogleeraar* G. *Voetius* in den jare 1640.

Specimen Philosophico-Theologicum, de Providentia Dei speciali. Auctore ANE DRYFHOUD, *Herenveena Frisio. S. S. Th. & Phil. Doct. ut & A. L. M. Trajecti ad Rhenum, apud* A. a Paddenburg 1768. *Absque Præfatione & Elencho* 226 *pp. in Octavo, ch. m.*

Wysgerige en Godgeleerde Proeve, over Gods byzondere Voorzienigheid, door ANE DRYFHOUD.

DAt het volmaekte Opperwezen alles onderhoud en bestiert is onbetwistbaer zeker; maer de wyze hoe is niet zo ontegenzeggelyk te verklaren; hier in blyven, niet

niet tegenstaende de loflyke pogingen der verhevenste Verstanden, steeds nog vele duisterheden over. Dit heeft plaets met opzicht tot Gods *algemene*, en nog veel meer, ten aenzien van deszelfs *byzondere Voorzienigheid*. De Heer *Dryfhoud*, op dit laetste zyne gedachten vestigende, stelt zich in deze Proeve, die wel ene aendachtige lezing verdient, desaengaende voor, met opzet bepaeldlyk na te gaen; „ of God ook zomtyds, in het gewoone, zo natuurlyke als zedelyke, bestier der Waereld, op ene verborgen, geheel byzondere, en meer onmiddelyke wyze, op deze of gene zaek zodanig een invloed hebbe, en daer omtrent werkzaem zy; dat 'er, zonder dat men het een wezenlyk wonderwerk moge noemen, zulke uitwerkzels te wege gebragt worden, die nimmer ontstaen zouden zyn, indien de tweede oorzaken alleenlyk, buiten dien byzonderen invloed, naer de gewoone wetten der Voorzienigheid, werkzaem geweest waren?" Vele Godgeleerden en Wysgeeren, zegt hy, staen hier aen de ontkennende zyde; doch zynes oordeels, ten onrechte. —— Om dit in een helderer daglicht te stellen, dan hy tot nog toe gevonden heeft geschied te zyn, bepaelt hy zich om, in de eerste plaets, het stelzel van zommige Godgeleerden en Wysgeren, hier mede strydig, tegen te gaen: vervolgens te toonen, hoedanige uitwerkzelen met regt alleen den naem van wonderwerken dragen: en ten laetsten zyne bewyzen, ter bevestiginge van het bovengemelde Voorstel, by te brengen en aen te dringen.

Het Wysgerige en Godgeleerde stelzel, dat hy in 't eerste Lid op 't oog heeft, is dat van den beroemden *Leibnitz* en deszelfs Aenhangers; 't welk hy aldus voordraegt. „ God bestiert de Waereld, buiten de wonderwerken, die zeer zeldzaem plaets hebben, indiervoege, dat alle de zelfstandigheden der Waereld, en derzelver wisselingen, een onafgebroken verband met elkanderen hebben; en wel zo, dat de genoegzame rede van die of deze uitkomst in de voorgaende gelegen zy; zo dat het niet anders konne wezen, of die uitkomst moet, de eerste daer gesteld zynde, uit kracht der noodzaeklykheid des beginzels van de genoegzame rede, volgen." Dit stelzel word hier, door onzen Autheur, in deszelfs verband en byzondere deelen ontvouwd, en met wederleggende aentekeningen tegengesproken; waer op hy ten slot aenmerkt, hoe 't blykbaer is, dat dit stelzel geen plaets overlaet voor de gemelde byzondere Voorzienigheid: na-

de-

demael alle dingen in 't bestier der Waereld, 't zy in 't natuurlyke, 't zy in 't zedelyke, dan geschieden, of volgens de gewoone en vastgestelde wetten der Natuur, of door eigenlyk zo genoemde wonderwerken.

Dit leid hem tot het tweede Lid dezer Proeve; om te toonen, wat men bepaeldlyk een Wonderwerk heeft te noemen. Het is, gelyk hy zegt, buiten verschil, dat God, in 't bestieren der Waereld, 'er zomtyds onmiddellyk tusschen beiden komt; 't zy door 't voortbrengen van uitwerkzelen, die volstrekt geen noodzaeklyk verband met de voorgaenden hebben; 't zy door iets uit te voeren, dat aenloopt tegen het gewoone verband der zaken, en de vastgestelde Natuurwetten. Hier omtrent nu valt de vraeg: of de eerste soort van uitwerkzelen met recht wonderdadig genoemd moge worden; dan of de laetste soort alleen dien naem behore te dragen? —— De Heer *Dryfboud* beweert het laetste, en geeft de volgende bepaling van een Wonderwerk. „ Een Wonderwerk is een uitwerkzel, dat de vastgestelde Natuurwetten, en dus de gewoone orde der Natuur, overtreed, 'er van afwykt, ja 'er tegen aenloopt." Men heeft derhalven den naem van Wonderwerk niet te geven, aen een verschynzel, dat men, volgens de wetten der Natuur, niet verklaren kan; ook niet aen een uitwerkzel, dat de krachten der tweede oorzaken slechts te boven gaet; maer alleen aen zodanige voorvallen, in welken wy iets gewaer worden, dat strydig is met de wetten der Natuur. Onze Schryver benaerstigt zich, om de juistheid en gegrondheid dezer bepaling van een Wonderwerk onderscheidenlyk te betoogen; en doet ons, onder anderen ten laetsten opmerken, hoe hier uit volge, dat niemand, dan God alleen, waerlyk Wonderwerken kan doen; en dat men ze dus den Duivel en zynen Engelen niet konne toeschryven. Hy ontkent echter in dit geval niet, dat 'er altoos enige zwarigheid overblyve; of wy naemlyk, uit hoofde onzer onkunde van enige wetten, altyd bepalen konnen, of een zeker bedryf waerlyk wonderdadig zy dan niet? Maer men loopt, zynes achtens, geen gevaer van te dwalen, als men niets wonderdadig oordeelt, dan 't geen aenloopt tegen de vastgestelde en ons bekende wetten, en voor 't overige het oordeel opschort.

De Heer *Dryfboud* dus betoogd hebbende, hoe ongegrond het zy, te stellen, dat de waereldsche veranderingen noodzaeklyk ontstaen, uit kracht van het beginzel der genoegzame rede; als mede, dat niets den naem van Wonderwerk

werk kan dragen, dan 't geen tegen de vastgestelde Natuurwetten aenloopt; komt daer op eindelyk ter zake, om het bovengemelde Voorstel te bewyzen. In dit laetste gedeelte bevlytigt hy zich voor af, om den staet des geschils behoorlyk te ontvouwen, en zyne stelling, aengaende Gods byzondere, doch niet wonderdadige, Voorzienigheid, door enige nevensgaende aenmerkingen op te helderen; en brengt voorts zyne bewyzen te berde ter stavinge der navolgende Leeringe. „ Dat God in 't bestieren dezer Waereld, zo in 't natuurlyke als in 't zedelyke, die vryheid aen zich gehouden heeft; dat hy zomtyds, zonder ene opschorting der natuurlyke wetten, (die wy, in de Heilige Schriften, niet vinden, dat ooit plaets gehad heeft, dan in zeer weinige en gewichtige omstandigheden, als, by voorbeeld, om den Godlyken oorsprong ener Leere, de Godlyke zending eenes Propheets, en dergelyken, te bewyzen;) met ene zachte en onmerkbare aendryving, zodanigen invloed heeft op de tweede oorzaken, dat ze geheel andere uitwerkzelen voortbrengen, dan 'er plaets gehad zouden hebben, indien ze, buiten dezen byzonderen invloed, werkzaem geweest waren." Ten bewyze hier van beroept zig onze Autheur op de Rede, de Openbaring en de Ondervinding.

Door Redenering bezeft hy, dat het denkbeeld van Gods Eer, het einde der geheele Scheppinge, zodanig ene byzondere Voorzienigheid als volstrekt noodzaeklyk vooronderstelt, zonder dezelve kan het denkbeeld van Gods Onafhanglykheid, geen stand houden; en men ontmoet, als dezelve geloochend word, geene blyken van Gods Wysheid, Goedheid, Heiligheid en Regtvaerdigheid, in 't gewoone bestier der Waereld. —— De Rede toont hem daer benevens, dat men een Gode onwaerdig denkbeeld voed, als men deze byzondere Voorzienigheid ontkent; nadien men dan alles onderworpen maekt aen ene werktuiglyke noodzaeklykheid: terwyl het beweren dier Voorzienigheid in tegendeel volkomen beantwoord, aen het denkbeeld van een volmaekt wyzen en almachtigen Bestierder des Heel-Als. —— Hier by komt nog, dat het wegnemen dier byzondere Voorzienigheid ons berooft van alle gronden van vertrouwen op, en bidden tot God; waer toe we, aen de andere zyde, dezelve in overtuiging erkennende, ten krachtigsten aengemoedigd worden.

Het geen hem de Rede leert, versterkt hem de Openbaring ten duidelykste, door zulk een aental van plaetsen, dat het

het noodig zy dezelven onder verscheiden hoofden te brengen. Hier toe behooren. — (1.) Zodanige plaetsen, die Gods byzondere Voorzienigheid vooronderstellen, of in 't algemeen bevestigen. Hier onder zyn 'er die Gode ene byzondere zorg en bestiering over zommige zaken, boven anderen, toeëigenen; als Ps. CIV. 27—30. Spr. XVI. 9. XX. 24. Phil. II. 13: als mede zulken, die God beschryven als den Beheerscher van 't Heel-Al, welke alles naer zyn vrymachtig welbehagen schikt en stiert; als Job XII. 13—25. Ps. VII. 12, 13. XXXIII. 8—10, 13—19. CXV. 3. Jez. XLIV. 24—28. XLVI. 9—13. Jer. XVIII. 5—11: mitsgaders verscheiden plaetzen die zeer nadruklyk melden, dat God iets gedaen heeft, 't welk men, zo de uitkomst toont, echter geenszins een Wonderwerk kan noemen; als Deut. II. 32,33. 1 Chron. XIII. 14. 2 Chron. XIV. 6. Jez. XIX. 2,3,14. Amos VI. 14. Micha IV. 12: en daer benevens alle die plaetzen, welke van de Gods-Regeering over de Joodsche Natie, als ene byzondere Voorzienigheid, over dat Volk, gewagen. — (2.) Zodanige plaetzen, in welken Gods byzondere Voorzienigheid meer uitdrukkelyk geleerd word. Hier onder zyn 'er, die Gode klaerlyk toeeigenen, zodanig ene onmiddelyke bestiering van tweede oorzaken, waer door hy dezelven naer zyn welgevallen doet werken, of tot een zeker einde doet uitloopen; als 1 Chron. XXIX. 18, 19. Ps. LXXVI. 12, 13. Spr. XVI. 33. XXI. 1, 31. Jez. X. 15, 16: als mede zulken, die met ronde woorden verklaren, dat God op ene byzondere wyze zorg draegt voor de godvruchtigen en verdrukten; als Ps. IX. 5, 10, 13. X. 14. XIV. 5, 6. Matth. VI. 25—33: mitsgaders verscheiden plaetzen, welken getuigen dat God de gebeden der menschen verhoort, en hun op hunne gebeden zyne krachtdadige hulp verleent, als 1 Chron. IV. 10. V. 20. 2 Chron. XVIII. 30, 31. Ps. XXXIV. 7. Joel II. 17—20. Marc. XI. 24: en daer benevens alle die plaetzen in welken de geloovigen betuigen, terwyl ze God om hulp smeken, dat alle menschelyke hulp hen niet kan redden; als Ps. CVIII. 13, 14. CXVIII. 6—21. CXLVI. 3—10. vergel. Jer. XVII. 5—8. 2 Chron. XXV. 5—12. Jez. XXXI. 1—3. — (3.) Boven dit alles bekrachtigt de Openbaring nog deze leering, in vele plaetzen, daer ze ons voorbeelden onder 't oog brengt, van Gods byzondere bestiering over een zeker Volk of Persoon, zonder dat 'er in 't voorgevallene iets gevonden worde, dat men wonderdadig kan noemen, of tegen de gewoone orde der natuur aenloopt. Om deze voorbeelden niet te verme-

nig-

nigvuldigen, 't geen ligtlyk kon geschieden, gelyk de Autheur toont, blyft hy voornaemlyk op drie in 't oogloopende geschiedenisfen ftaen. Het geval van Jozeph, dat van Mozes in zyne kindsheid, en de lotgevallen van David in verscheiden omftandigheden. —— Onze Schryver haelt, in deze zyne bewyzen uit de Openbaring, de bygebragte Schriftuurplaetzen niet flechts aen, maer overweegt dezulken, die boven al in aenmerking komen, met naeuwkeurigheid; om uit den zamenhang, de kracht der uitdrukkingen, de natuur der zake, of dergelyken, door ene oordeelkundige redenering, te toonen, dat ze ter bevestiginge zyner ftellinge dienen.

De Heer *Dryfhoud* beroept zich eindelyk, ter voller bevestiginge van al het gezegde, op de Ondervinding; en toont dat de Kerklyke en Waereldlyke Geschiedenisfen hier van overvloedige bewyzen uitleveren. Ten dien einde vestigt hy ook nog wel byzonder het oog op het voorgevallene in de dagen der Hervorminge, en bepaeldlyk op de lotgevallen van ons Vaderland; waer nevens hy voegt de ondervinding, die ieder oplettend Mensch deswegens heeft, zo met opzicht tot zyn uitwendigen als inwendigen ftaet. Dit alles verzekert hem volkomen, dat 'er zodanig ene byzondere Voorzienigheid is; en schoon hy zich niet vermete altoos te konnen bepalen, of een zeker geval aen die byzondere beftiering, of aen Gods gewoone Voorzienigheid toe te schryven zy; het welk ene uitgeftrekter kennis van de werking aller natuurlyke oorzaken vereischt, dan wy menschen bezitten; zo is hy echter van gedachten, dat de zamenloopende omftandigheden, en de byzonderheid der uitkomst, ons daer van genoeg vergewisfen.

Kerkelyke Geographie der Vereenigde Nederlanden, met de daar toe behoorende Landkaarten, in het licht gebracht door W. A. BACHIENE, *Leeraar der Hervormde Gemeente, en Hoogleeraar der Sterre en Aardrykskunde, te Maastricht, Medelid der Hollandsche Maatschappy der Wetenschappen. Te Amst. by* D. onder de Linden 1768. *Het eerste Stukje, behalven de Voorreden, 127 bladz. in groot octavo.*

De arbeidzame *Bachiene*, die veel lofs behaeld heeft, zo met zyne algemene als met zyne heilige Aerdrykskunde, maekt met dit Stukje een aenvang van de Kerklyke Geo-

Geographie der Vereenigde Nederlanden; die onzen Landsgenooten, en byzonder den Kerklyken onder ons, niet ongevallig zal zyn. Het oogmerk is, zo als we uit de Voorreden verstaen, om niet alleen te melden, aen welke *Synode* deze en gene *Klassen*, aen welke Klasse de byzondere *Gemeenten* ondergeschikt zyn, door welk een *Getal van Leeraren* die Gemeenten bediend worden, en dergelyke zaken, die uit de gewoone *Naemregisters der Predikanten* gereedlyk nagegaen konnen worden; maer hier benevens een onderscheiden bericht mede te deelen van *de uitwendige bestiering der Synodale Vergaderingen* in de Provincien; waer van de afgezonden Leeraers en Ouderlingen der Gemeenten van elke Klasse de Leden uitmaken. Daer en boven staet men hier te vinden, de onderscheiding der Klassen in *Ringen*, ter geregelder bestiering der zaken, die elke Klasse in 't byzonder aengaen. Ook wat 'er zy van de *Beroepingsform*: waer naemlyk de Beroeping geschiede, door den *Kerkeraad*, alleen, of gezaamlyk, met de *Ledematen* der Gemeente, by wege van *vrye Verkiezing*, 't zy met of zonder *Approbatie*; en waar, by wege van *Kollatie*, door de Heren of Vrouwen, der respektieve Plaetsen: zullende ook de namen dier Heren of Vrouwen, derzelver Woonplaetsen, enz. (voor zo verre de Schryver zulks kan naspeuren,) aengewezen worden. Voorts heeft men hier by te verwachten een naricht van de meer of mindere *Talrykheid* der Hervormde Gemeenten, in de Steden, Vlekken en Dorpen onzes Vaderlands; en ten aenzien der Steden, het getal der *Kerken*, in welke, en de *Orde*, naer welke, *de openbare Dienst* in dezelven word waergenomen: de gewoone *Bezoldingen*, benevens andere *Voordeelen*, die de Leeraren daer voor genieten, en vele andere byzonderheden. — Men heeft hier dus een Werk te gemoet te zien, dat zyne nuttigheid kan hebben, voor allen, die belang stellen in de kennis van den staet van Nederlands Kerk; maer wel byzonder voor Kerklyke Persoonen, en boven al voor de Proponenten; die door dit behulp terstond zullen konnen nagaen, wat 'er omtrent de open vallende Plaetsen aen te merken zy, om 'er zich als dan, ter bereikinge hunner oogmerken, naer te richten.

Het nu uitgegeven Stukje behelst, eerst, een voorafgaend beknopt verhael, van de hoofdzaeklyke verandering in 't Kerklyke, met de Hervorming, in de Nederlanden voorgevallen, en de daer op volgende schikkingen van Kerkeraden, Klassen en Synoden. Dit algemene afgehandeld

 heb-

hebbende, gaet de Hoogleeraer over tot ene byzonderer ontvouwing van de GELDERSCHE SYNODE: die de eerfte in rang is, gelyk de Provincie zelve, den tytel van een *Hertogdom* hebbende, de anderen, die als *Graefſchappen* of *Heerlykheden*, volgens de oude Regeringswyze dezer Landen, inkomen, in rang voorgaet. In 't ontvouwen hier van geeft hy, den rang der Klasfen volgende, ene naeuwkeurige befchryving van alles wat omtrent ieder Klasfe in aenmerking komt. Dus ontmoeten we in dezelve, eerst, de *zes Provinciale Klasſen*, die van Nymegen, Thiel, Zaltbommel, Zutphen, Overveluwe en Nederveluwe; vervolgens, de *drie Generaliteits Klasſen*, die van 's Hertogenbosch, Peel en Kempenland, als mede Maestricht en de Landen van Overmaes; met de Gemeenten tot ieder Klasfe behoorende; en daer onder ook die, welkén met den naem van *Kruis-Gemeenten*, buitén het Staets-Gebied bekend ftaen: en eindelyk een verflag van de fchikking der *Gelderſche Synode* zelve.

Hier nevens gaen in dit Stukje vier zeer wel uitgevoerde Landkaerten. De eerfte is betreklyk tot het geheele Werk, en ftelt ons voor oogen, de *Nederlandſche Republiek*, naer derzelver Kerkbeftuur verdeeld. Daer op volgt ene Kaart van 't Gelderfche Synode, die ons de *zes Provinciale Klasſen* vertoont. Verder ene Kaart, behoorende tot de *twee Generaliteits-Klasſen* van 's Hertogenbosch met Peel-en Kempenland; en ten laetfte ene Kaert van de *derde Generaliteits-Klasſe* van Maestricht en de Landen van Overmaes.

De Hoogleeraer *Bachiene* heeft dit met zeer veel oplettenheid, en zo naeuwkeurig als hem mogelyk was, uitgevoerd: ook heeft hy 'er hier en daer verfcheiden gefchiedkundige byzonderheden ingevlochten, die ter opheldering van de Kerklyke Gefchiedenisfen der Nederlanden, met opzicht tot dezen en genen onzer Gemeenten konnen ftrekken; des wy niet twyfelen, of velen zullen 's Mans moeite danklyk erkennen, en wenfchen, dat hy deze zyne Kerklyke Geographie, met zo veel luister, als zyne andere Aerdrykskundige Schriften, zal mogen voltooien.

His-

Historische Jaarboeken van Oud-en Nieuw-Friesland, van de vroegste gebeugenissen tot op den tegenwoordigen tyd. Door FOEKE SJOERDS. *I Deel. Te Leeuwarden*, by P. Koumans 1768. *Behalven de Voorreden* 530 *bladz. in groot octavo.*

De Geschiedkundige Schryver van dit Werk, reeds bekend door de uitgave van de twee eerste Deelen zyner *Beschryvinge van Oud- en Nieuw-Friesland*, onderricht ons hier in de Voorreden, welke reden hem bewoogen hebben, om deze zyne *Beschryving* niet te voltooien, met het opmaken zyner *volledige geographische land-en plaatsbeschryving*, welke nog aen dat Werk ontbreekt. De opgegeven reden zyn van die natuur dat ze voldoende geacht mogen worden; te meer daer ze strekken om die Beschryving vervolgens des te naeuwkeuriger te voorschyn te doen komen; des de Liefhebbers zich dezes uitstels te beter konnen getroosten. Intusschen maekt hy hier mede een aenvang van zyne *Historische Jaerboeken*, met oogmerk om de Friesche Geschiedenissen van de vroegste geheugenis af, tot op den tegenwoordigen tyd, te ontvouwen, waer in hy, naer 't geen men uit dit eerste Deel kan afnemen, niet min gelukkig staet te slagen, dan hy in zyne opgemelde *Beschryving* geslaegd is.

De gansche Geschiedenis laet zich, gelyk hy in zyne Voorreden zegt, gemakkelyk in vier tydperken verdeelen, welken hy dus voordraegt.

„ Het eerste begrypt den Staat des lands en de gebeurtenissen van de vroegste geheugenissen af tot op de regeringe van Karel den Grooten, 'sluitende met het overlyden van dien Vorst; en is ten deele onzeker, ten deele fabelagtig, ten deele met die der nabuurige landen en der Romeinen en Franken ingevlogten.

„ Het tweede tydperk vervat den Staat en de geschiedenissen van Friesland van Karel den Grooten af, tot op de aankomst der Hertogen van Saxen hier te lande, zynde een tydverloop van omtrent zeven honderd jaaren, meest vol verwarringen, inlandsche oneenigheden, en zonder eenige goede en duurzaame order van regeringe en onderlinge zamenlevinge.

„ Het derde tydvak loopt van den aanvang der Saxische regeringe, tot de Nederlandsche troebelen, of wel tot de vastítelling van de Utrechtsche Unie, zynde eene tusschenruimte van ruim tagtig jaren. De Historie van dien tyd is

 door-

doorgaans tamelyk zeker, en laat zig, wat dit Landschap aangaat, zeer gemakkelyk, op zig zelve beschouwen. Ook meen ik in staat te zyn, de gebeurtenissen der twee naast voorgaaande tydperken met meerdere egte gedenkstukken en documenten te konnen ophelderen, dan tot nog toe is geschied, vermits na de tyden van *Winsemius* en *Scotanus*, niet alleen eene menigte stukken, door naarstige oudheidkundigen, in verscheide boeken zyn aan den dag gebragt; maar dewyl ik my boven dien ook kan bedienen van zodanige documenten, als tot nog toe het ligt niet gezien hebben.

„ Het vierde en laatste tydperk der Friesche Historie, van de Utrechtsche vereeniging tot op den tegenwoordigen tyd, behelst een reeks van omtrent twee honderd jaaren: deze is wel, wat het Staatkundige, en het Gemenebest van den Nederlandschen Staat betreft, in de Historie van de vereenigde Provincien, doorgaans ingevlogten; dog de geschiedverhalen, die ons Friesland afzonderlyk betreffen, zyn zo vol van merkwaardige gebeurtenissen, Staatswiszelingen en Lotgevallen van Land en Kerke, dat het ook, in dien opzigte, aan geene stoffe zal ontbreken, om den weetgragen Leezer genoegen en leeslust te verschaffen. De geleerde *Winsemius* heeft zyn Chronyk van Friesland gebragt tot op het jaar 1622. De zeer arbeidzame Heer *Lieuwe van Aytzema* heeft in zyn groot Werk, *Zaken van Staat en Oorlog*, eene menigte gebeurtenissen, deze Provincie afzonderlyk aangaande, voor de nakomelingschap aangetekent; en verscheide nieuwe Schryvers, onder welken de Heer *Wagenaar*, in zyne Vaderlandsche Historie, boven alles uitmunt, hebben insgelyks hier en daar, veele byzonderheden, Friesland op zig zelve betreffende, voor de vergetelheid bewaart. Dit alles zal my, zo de Hemel my tyd en gelegenheid verleent, te stade komen in het opstellen myner Historische Jaarboeken, geduurende de laatste twee honderd jaaren; en zulks, daar 't nodig is, aangevult wordende, met het geen 's Lands registers en Staatsbesluiten, my overvloedig konnen opleveren, twyffel ik geenzins, of zal myne geëerde Leezers tamelyk voldoeninge geven".

Het eerste Deel, dat thans het licht ziet, bepaelt zich tot het bovengenoemde eerste tydbestek; welks geschiedenissen onze Autheur met oplettendheid nagaet; een oordeelkundig onderscheid makende, tusschen het fabelachtige, het onzekere, het min of meer waerschynlyke, en 't

geen

geen men met ene genoegzame gefchiedkundige zekerheid als waerheid mag aennemen. —— Een en ander der volgende ftukken zal ons wel gelegenheid geven, om een byzonder voorbeeld van 's Mans gefchiedkundige fchryfwyze op te geven, waerom wy ons voor tegenwoordig daer toe niet zullen inlaten, maer ons liever bepalen, om uit dit Deel over te nemen, zyne beknopte befchryving van de oude ligging der Nederlandfche volkeren, en hunne gebuuren, dat velen, zo we vertrouwen, niet ongevallig zal zyn. Ze luid aldus.

„ Toen de Romeinen deze landen eerst bezogten, waren de inwoners onder malkanderen afgedeelt en onderfcheiden in zeer veele byzondere volkeren, die ieder hunne afzonderlyke benaamingen hadden, gelyk uit de aantekeningen van *Julius Cæfar*, uit de fchriften van *Tacitus* en andere Schryvers van dat zoort te zien is. De *Friefen*, ftrekkende zig langs de Noordzee, befloegen een groot deel van het tegenwoordige Holland, Friesland enz. Zy waren onderfcheiden in *mindere* of *kleine*, en in *meerdere* of *groote* Friezen. De eerstgenoemden bewoonden de landen grenzende aan het eiland der Batavieren, door den Ryn van hen afgefcheiden; zo dat ze zig ftrekten van deze zyde van Leiden, Woerden en Utrecht tot het Vlie toe: begrypende een gedeelte van Rynland, geheel Kennemerland, Amftelland en Noordholland of Westfriesland. De *meerdere* of *groote Friefen* ftrekten zig uit van de landen der kleine Friezen af langs het meer en de rivier *Flevo*, nu de Zuiderzee, en befloegen Goyland, en een gedeelte van Gelderland, daar nu Harderwyk en Elburg leit; ook een gedeelte van Over-Yfsel, daar de fteden Kampen, Hasfelt, Vollenhove, Steenwyk en Meppel leggen, en de helft van Drenthe: Voorts geheel Friesland, tot de Eems toe; de Ommelanden van Groningen daar onder begrepen.

„ Ten Oosten van deze laatfte Friezen woonden de *Cauchen*, zig ftrekkende van den Eemsftroom af tot aan de grenzen der Katten of Hesfen en Duringers. Zy waren, even als de Friefen, onderfcheiden in *groote* en *kleine Cauchen*. De *groote* woonden van de Eems tot de Wezer, en de *kleine* van daar tot de Elve toe, zulks zy over het geheel befloegen Oostfriesland, het Bisdom van Bremen, de Graaffchappen van Oldenburg, Delmenhorst, Diepholt en Hoy, benevens het Noorderdeel van 't Bisdom Minden.

„ Ten Zuiden van de voorgaanden, en dus Zuidoostlyk van de Friefen, woonden de *Chamaven*, een volk, het welk

 aan

aan beide de zyden van de Eems het Graafschap Lingen, het Bisdom van Osnabrug, en eenige andere streken besloeg (*).

„ Nevens de voorgenoemden, mede aan deze zyde des Eemsstrooms, lagen de *Ansibariën*, beslaande een kleine streek lands van het Graafschap Zutphen; zynde alzo de Geburen der Friesen ten Zuidoosten: dog zommigen plaatzen dit volk omtrent Bremen en Minden (1).

„ De *Bructeren*, mede daar omtrent gelegen, besloegen een deel van het Graafschap Zutphen, Benthem, Salland, Twent, en een gedeelte van Drenthe, als mede een gedeelte van het land van Kleef en van Westfalen. Hun land strekte zig uit van de rivier de Lippe langs den Ryn aan de Noordzyde, tot aan Berkeloo, Hatters en de Eems (2).

„ De *Marsen* woonden tusschen de Eems en de Lippe in Westfalen, en besloegen een gedeelte van het Graafschap Steinfurt.

„ De *Usipeten* en *Tencteren*, twee volkeren, die doorgaans by malkanderen gevoegt worden, en naaste geburen schynen geweest te zyn, woonden meest in Westfalen, en waren zeer magtig in manschap. De eerstgemelden plaatst men gemeenlyk aan den Ryn, omtrent den Lippestroom, in dat gedeelte van Munsterland, daar nu de steden Olsen, Halteren, Dulmen, Gemen, Borken en Boekholt leggen. Voorts in 't Graafschap Rekelinkhuizen, en 't naaste deel van 't Graafschap Mark, daar de steden Dortmund, Kastrop en Essen onder behoren. De *Tencteren* woonden insgelyks omtrent den Ryn, en besloegen het land dat thans een gedeelte van 't Graafschap Mark uitmaakt, waar in de steden Keizerweert, Dusseldorp, Solingen, Lennip en Steinbach leggen: ook een deel van 't Graafschap van der Lippe, en dat deel van Westfalen, dat tusschen de Graafschappen van der Lippe, Mark en Waldek, en het Bisdom van Paderborn leit.

„ De

(*) „ Vaderl. Hist. I Deel, bladz. 229, 244.

(1.) „ Van deeze *Ansibariën*, schynt nog de benaaming van *Eemsbuuren*, *Eemsboeren*, of *Eemslanders* overgebleven te zyn; waar mede de inwooners van een smalle streek lands, over de Boertange aan den oever van de Eems benoemt worden".

(2.) „ Dit kan afgenomen worden uit het geen Tacitus van de ligging dezer volken verhaalt, Eerste Jaarb. Cap. 60. Waarschynlyk hebben de Bructeren hunne benaming bekomen van de broekägtige landen welken door hen bewoont werden".

„ De *Sicambren*, mede een ſterk volk, woonden insgelyks aan deze zyde des Ryns: hun land begreep een gedeelte van Westfalen, tusſchen den Lipſtroom en de grenzen van Hesſen; een gedeelte van Bergsland, en van het Graafſchap Mark, en Kleefsland. Dog naderhand zyn zy van Tiberius over den Ryn, naar den kant van Gallië verplaatst (*).

„ De *Angrivariën* (3.) *Tubanten* (4) en *Dulgibinen* waren drie natien, digt by malkanderen, tusſchen de Eems en de Wezer gelegen; de laatſten waren den *Cheruscen* onderdanig, zynde een magtig volk in Germanië, aan deze zyde van de Elve: hun land begreep het Bisdom Verden, de Hertogdommen van Brunswyk en Lunenburg, de Bisdommen van Hildesheim en Halberſtad, het Graafſchap Schouwenburg, een gedeelte van 't Bisdom Maagdeburg, van 't Graafſchap Danneberg, en van het Hertogdom Lauwenburg (†).

„ De *Katten*, eene vermaarde natie onder de Duitſche volkeren, waren geburen van de Uſipeten en Tencteren, en woonden ten Westen de Wezer, in de landſtreken der Hesſen en Duringers, het Hertogdom Grubenhagen, een gedeelte van 't Bisdom Paderborn, de Abtdy van Fulda, en een gedeelte van Frankenland, en Koburg. Een klein deel dezer landen werd van ouds bewoont van eene afzonderlyke natie, *Batten* of Batavieren geheten: deze woonden omtrent het riviertje *Adrana*, nu de *Eder* (5.); dog van hun-

(*) „ *Suet.* leven van Augustus Cap. XXI.

(3.) „ Tacitus II Jaarb. C. 8. zegt, dat Germanicus tot aan de Wezer gekomen zynde, gewaar werd, dat de Angrivariën, agter hem afgevallen waren. Hier uit blykt, dat ze gewoont hebben, tusſchen de Eems en de Wezer. In de oude kaarten worden ze geplaatst ten Zuiden van de Chamaven, in 't hedendaagſche Tekelenburgſche.

(4.) „ De Tubanten houden veelen voor de bewoners van Twente, zynde een gedeelte van de Provincie Over-Yſſel, dog in de meeste oude kaarten vind men deze volkeren ten Oosten de Eems, en niet verre van de Wezer, geplaatst; en moeten dus nabuuren van de Katten zyn geweest. Maar het een zo wel als het ander is onzeker.

(†) „ Zie Hooft agter zynen vertaalden Tacitus bl. 4.

(5.) „ Dit riviertje ſtroomt door 't Vorſtendom Waldek en Hesſenland, verënigt zig boven Kasſel met de Fulda, en beneden Minden met de Werra, die daar den naam van Wezer aanneemt. Omtrent deze rivier ſchynen de *Batten* of Bataviers gewoont te hebben, om dat daar nog overblyfzels van hunnen ouden naam te vinden zyn in *Battenberg* en *Battenhauzen*.

hunne landgenoten de Katten met oorlog bedreigt werdende, verhuisdenze van daar langs den Ryn, naar het eiland dat aan de Noordzee tusſchen den westlyken en middelſten mond dier riviere gelegen is, en zedert hunne aankomst aldaar, den naam van het eiland der Batavieren bekomen heeft. Te weten de Ryn zig by Schenkenſchans in tweën delende, behoud ter regterhand zyn' ouden naam, tot dat hy oudtyds, beneden Leiden, zig in de Noordzee uitſtortte. De andere arm des Ryns wort, beneden Schenkenkans, eerst de Waal, daar na de Merwe, en eindelyk by Rotterdam de Maas genoemt, tot dat ze voorby den Briel in zee loopt. Dit eiland begreep een klein gedeelte van 't land van Kleef, een gedeelte van Gelderland, van Utrecht, en van Holland; en lag alzo ten Zuiden aan de grenzen van het toen genoemde Friesland. Ook bezaten de Batavieren eenige landen tusſchen de Waal en de Maas, namelyk, daar deze laatſte rivier, afzonderlyk zo genoemt, een ſmalle ſtreek lands bezuiden de Merwe maakt, en eer ze zig met dezelve omtrent Rotterdam verënigt. In deze ſtreek lag de ſtad der Batavieren, nu Batenburg genaamt.

„ Ten Noorden van dit eiland der Batavieren lagen, in eene enge ſtreek, langs de Noordzee, de *Marzaten*, dewelke dus de kleine Frieſen eenigzins van de Noordzee afſcheidden (*).

„ De *Kaninefaten* bewoonden een gedeelte van het eiland der Batavieren, te weten aan den oever des Ryns van Batavodurum of Wyk te Duurſtede af, tot Lugdunum of Leiden toe: begrypende het gewest daar nu Kuilenburg, Ysſelſtein, Montfoort, Oudewater, Woerden en Gouda leggen (6.)

Alle deze, en misſchien meer andere natien, van weinig belang, waren, min of meer, gebuuren der Frieſen, en werden van de Romeinen, als over den Ryn gezeten zynde, *Germanen* of Duitſchers genaamt; daar in tegendeel de volkeren aan de andere zyde des Ryns, naar Gallië wo-

(*) „ Tacit. Hist. IV Boek. Cap. 56.

(6.) „ Deze woonplaats der *Kaninefaten* is eenigzins af te nemen uit Tacitus, Hist. IV. B. C. 15. Daar ze geplaatst worden in een gedeelte van 't Batavisch eiland. En uit Cap. 79. van 't zelfde boek geblykt, dat ze den zeekant van dat eiland beſlagen hebben, wyl ze zo gereed by der hand waren, om de Romeinſche Vloot, uit Brittaniën overgeſcheept, aan te randen. Zie wyders *Hooft*, verklaring van Volken en Steden, agter zyn' vertaalden Tacitus ".

wonende, Gallische Belgen genoemt wierden. De Ryn werd oudtyds aangemerkt als Germanië van Gallië scheidende; dog of men beneden, nevens het eiland der Batavieren, door deze grensscheiding den regter-of den linkerärm des Ryns te verstaan hebbe, is niet volkomen zeker, en dus mede niet, of men het Batavische eiland tot het Belgisch Gallië, of tot Germanië behorende, moet begrypen. Het is egter zeer waarschynlyk, dat de regterärm des Ryns, die voorby Leiden, omtrent Katwyk in zee gelopen heeft, Germanië van Gallië moet gescheiden hebben; en dus dat het eiland der Batavieren niet tot Germanië maar tot Gallië behoort heeft; schoon het zeker is, dat de inwoners van dat eiland Germanen van afkomst geweest zyn, gelyk zo verscheide andere Germanische volken zig al vroeg in Gallië hebben nêergezet. Belangende de overige Belgische Landschappen, aan Gallië behorende, deze werden insgelyks, toen de Romeinen deze gewesten eerst begonnen te naderen, door verscheidene volken bewoont, die wel in namen van elkanderen verschilden, dog doorgaans zeer naauw schynen verbonden geweest te zyn. Onder deze natien telt men, als de voornaamsten, de *Menapiers*, beslaande een gedeelte van Brabant, de *Taxandriërs*, wonende, zo 't schynt, in Zeeland, de *Morinen*, langs de Westkust van Vlaanderen, de *Aduaticen*, die ten deele in Brabant, ten deele tusschen den Ryn en de Maas schynen gewoont te hebben; de *Eburonen*, nabuuren der voorgaanden, tusschen den Ryn en de Maas, beslaande een gedeelte van het tegenwoordig Kleefs-Gelder-of Gulikerland; de *Nerviën*, omtrent Henegouwen en Doornik; de *Tongeren* in Luikerland; de *Atrebaten* in Artois; de *Ambianen* in Picardye; de *Bellovacen* in Beauvais; de *Verumandui* in Vermandois in Picardyen; de *Suessones* omtrent Soissons in Isle de France; de *Rhemen* omtrent Rheims in Champanje; de *Catalaunen*, omtrent Chalons in Champanje, en eenige anderen.

Geneeskundig Tydschrift. Behelzende Ontleed- Heel- Artzeny- en Natuurkundige Ontdekkingen en Waarneemingen. Ontleend uit de beste nieuwe uitgekomene Geschriften der In- en Uitlandsche Geleerden, en met Aanmerkingen verrykt. Tweede Deel. Te Rotterdam by A. Bothal 1769. *groot Octavo 416 bladz.*

VAn het eerste Deel van dit Werk, deszelfs oogmerk, uitvoering en nuttigheid hebben wy onze Lezers verslag gedaan (*); wy vinden dit tweede op gelyke wyze behandeld, en zullen dit door een voorbeeld of twee uit hetzelve aan te haalen nog wat nader tragten te doen blyken. Wy verkiezen hier toe eerst.

De *Waarneeming van een buitengewoone Oogziekte; door den Heer* HAYES, Heelmeester. *Getrokken uit het derde Deel van de* Medical Observations and Inquiries. „ Het voorwerp van deeze Waarneeming is een kind, dat in den ouderdom van vyftien maanden, een goede gezondheid scheen te genieten, uitgenomen dat men van tyd tot tyd en in een zekere rigting alleen, iets buitengewoon's in het linker oog ontdekte, voor al 's avonds en by een flauw licht. Zes maanden daar na, in de maand *Augustus* 1762, was den oogappel meer verwyderd als naar gewoonte, en men kon het binnenste van 't oog zien, dat naar een glazen oog geleek. In de maand van *December* wierd dit oog geweldig ontstoken; de geneesmiddelen, waar mede men deze ontsteeking te keer ging, verdreven dezelve na verloop van twee maanden, en vervolgens verminderde het oog zoo aanmerkelyk in grootte, dat het in drie dagen wel de helft kleinder was geworden. Het gezicht verzwakte van 't begin der ziekte af, en ging eindelyk geheelyk weg. Het ongemak bleef in dezen staat geduurende omtrent tien of elf maanden; maar vervolgens nam het oog in grootte toe, zoo dat het in den tyd van twee maanden deszelfs natuurlyke grootte had weêrgekregen: de geheele bol scheen vervuld, behalven de voorste kamer, en het hoornvlies bleef ingezakt. Drie of vier maanden daar na, wierd het regter oog aangetast door dezelfde ziekte, waar mede het linker oog in 't begin was aangedaan geweest, 't welke van een buitengemeene grootte wierd, met hevige pynen, welken aan het

(*) *Nieuwe Vaderl. Letter-oefen.* II *Deel, bladz.* 191.

het regter oog wierden medegedeeld. De Heer HAYES verzogt een byéénkomst van de vermaardste Heelmeesters. De Heer HUNTER, welk een der geraadpleegden was, was van dezelfde gedagten als de Heer HAYES, dat deze uitzetting waarschynlyk toe te schryven was aan een ophooping van water, en dat 'er geen ander hulpmiddel was, als uitgang te verschaffen aan dit overtollige vogt. Om die reden stak de Heer HAYES in het oog een naald op dezelfde wyze als men doet in de *operatie* voor de staar: de vliezen van het oog waren uitermaten dik, en 'er ontlaste zich slechts eene kleine druppel water's. Hy bragt de punt van de naalde door den oogappel om het kasje van 't kristallyne vogt te openen, met inzicht om het oog te ledigen; maar dit alles vrugteloos zynde, bragt hy 'er een *sonde* in; dan hoe groot was zyne verwondering, wen hy in plaats van vogt, vleesch ontmoetede, 't welke de geheele holte vervulde. Dit vleezig uitwasch begon reeds in kanker te verontaarten, zoo dat 'er geen ander middel meer was als de *extirpatie*, welke de Heer HUNTER des anderendaags 's morgens verrigtede. De wanorde was reeds medegedeelt aan de vetachtige deelen van de *orbita*, 't geen de *operatie* langdurende en moeilyk maakte. Het oog doorsnydende, kwam 'er geen druppel vogt uit: de vliezen waren ook verdweenen, behalven de *sclerotica*, welke overal, uitgezonderd in de voorste kamer, vervuld was met een soort van *steatomateuse* en weeldrig vleezige zelfstandigheid: daarenboven was 'er ook een zeer overvloedige kalkachtige zelfstandigheid binnen in dit oog verspreidt. Schoon de *operatie* alle mogelyk goed gevolg had, en niettegenstaande 't gebruik van de dolle kervel, stierf echter het kind.

„ By het openen van het hoofd, vond men de regter gezichtzenuw in een goeden staat, het oog zelve scheen voor 't uiterlyke natuurlyk te zyn; toen men hetzelve echter doorsneed, vond men een witte en kaasachtige zelfstandigheid, die het achterste gedeelte van het oog besloeg, en het glasachtige vogt uit deszelfs plaats gedreven had, schynende het zelve ook in deze zelfstandigheid ontaart te zyn. De vliezen in 't gemeen waren in goeden staat, het kristallyn doorschynende, en wel gestelt."

Wy zullen hier op nog laaten volgen een' Waarneeming van een zeldzaame Rugge-breuk, of Hernia dorsalis, *door den Heer* PAPEN, Stads Geneesheer van Gottingen, en den omtrek van dien. Deeze Waarneming wordt gezegd door den Schryver gezonden te wezen aan den Heer HALLER,

en

en door deezen medegedeeld aan de Koninglyke Akademie der Weetenschappen van Zweden.

„ Een sterke Boerin, oud 50 jaren, zich den 28 July 1750, geduurende den Oogst, in 't open veld bevindende, viel door een zeer groote hitte, nadien de Thermometer van *Fahrenheit* tot op 94 graden stond, plotzelyk dood ter neder. De Heer PAPEN geroepen zynde, kwam vergezeld met den Heelmeester BORNEMAN, om het lyk van de overledene te openen.

„ Schoon deze Boerin nog geen 24 uuren was dood geweest, had echter haar lyk het grootste bederf ondergaan. Van buiten ontdekte men niet het geringste teken. Dan hoe verwonderd waren zy, toen zy onder aan den rug, een zak van een buitengewoone grootte ontdekten, welke over de billen tot aan het dikke van de dye hing. Het scheén in 't eerste onmogelyk te zyn, dat daar in één in een zak besloten gezwel (*tumor cysticus*) verborgen zat.

„ De huid van deze zak stond gespannen, en glinsterde, en men ontdekte daar in den loop van verscheide aderen. Deszelfs figuur geleek naar een langwerpige boutellie, de lengte was van een el, en de middenlyn op dezelfde plaats byna een halve el. Dit gezwel wierd hoe langer hoe dunner, hoe meer het zyn oorsprong naderde, welke geplaatst was boven de regter bil digt by de opening van den aarsdarm.

„ De Heelmeester deed eerst een insnyding in een regte lyn van onderen na boven. Dan de verwondering verdubbelde, toen hy het grootste gedeelte der dunne darmen, benevens het *mesenterium* en een gedeelte der andere darmen ontdekte, welke deden zien, dat deze zak niet anders was als een *hernia dorsalis*: waarlyk een ongehoord en één der verwonderlykste gevallen.

„ Deze deelen vervulden de zak, welke daarenboven niet dan een weinig geel vogt in zich besloot. De Heelmeester verwydde de insnyding tot aan den oorsprong van de zak. Maar dewyl een gedeelte der dikke darmen de opening van de breuk sloot, was de Heer PAPEN van oordeel, dat men de uitwendige insnyding niet verder moest voortzetten; maar hy liet het lyk op den rug leggen, ten einde men het lighaam op de gewoone wyze openende, den staat der inwendige deelen beter zou kunnen ontdekken. Dan by het openen van den buik kreeg men nieuwe stoffe tot verwondering; de holligheid, geschikt om de darmen in zich te bevatten, vertoonde zich geheel en al ledig en van

de-

dezelve ontbloot. Alles wat niet in de zak was overgegaan, had zich geplaatst en als geplakt tegen de opening, die hier uitkwam. De maag lag aan de regter zyde in 't midden van den buik, en de *pylorus* met het *duodenum*, waren zeer verlengd, en een *circulaire* weg nemende, vervoegden zy zich by de opening van de zak. De baarmoeder lag regt tegen over de zelfde opening, en het regter eijernest, 't welk geheellyk bezet was met kleine waterblaasjes en als verhard, hing ook met de tromp van de baarmoeder voor dezelfde opening. Zommige darmen hadden een buitengewoone grootte; eenige vertoonden ontsteeking, en de bloedvaten waren sterk opgezet.

„ De Heer PAPEN liet vervolgens de opening van het gezwel met een draad toebinden, en onder de *ligatuur* afsnyden, om den ingang van de zak te ontdekken. Na dat men de darmen uit den weg geruimd had, vond men in de regter zyde, by de opening van den aarsdarm, een langwerpig gat, dat over het heiligbeen liep, en waar in men gemakkelyk den vinger kon inbrengen. Hier van daan kwam nu de bovengemelde ontzagchelyke groote zak. Vervolgens doet de Heer PAPEN hier een ontleedkundig verhaal van alle de deelen, die eenige betrekking met dezelve had. Edoch zonder my hier by op te houden, zal ik alleenlyk zeggen, dat de huid van de zak de dikte van een vinger had, en deszelfs inwendige holligheid geheel en al bekleed was met de celachtige huid van het *peritoneum*. Het is echter iets opmerkelyks dat het ligchaam van de overledene zeer vet was, en dat deze vetheid insgelyks plaats had in de huid, waar mede de zak omkleed was.

„ Alle de gedaane onderzoekingen om te ontdekken op wat wyze dit toeval haar overkomen was, hebben niets anders geleerd, als dat de overledene tien jaren te vooren op de bovengemelde plaats, een dikte als een kleine bal gevoelt had, welke van tyd tot tyd tot dien verbaazenden trap was toegenomen, waar in men ze na haar dood gevonden heeft. Wanneer zy ter stoel moest gaan, nam zy dezen zak onder haar arm, en om te kunnen slapen, plaatste zy zich op haar linker zyde; en wanneer zy moest werken, was zy genoodzaakt denzelven door middel van een linnen lap op haar rug te binden. Zy welke dikwils met haar ommegingen, hoorden zomwylen in deze zak een gerommel, gelyk de darmen wel gewoon zyn te maken."

Be-

Bericht van de Ziekte en het Overlyden van wyle Haar Hoog Welgb. Mevrouwe TUYLL, Vrouwe van Zuilen, enz. enz. *Benevens eenige Aanmerkingen over de Inenting der Kinderpokjes. Door* J. S. WILLIAMS, M. D. *Te Utrecht*, by J. C. ten Bosch 1769. 19 *bladzyden in groot Octavo.*

HEt overlyden van Mevrouw' van Zuilen, na dat haar de Kinderpokjes waren ingeënt, heeft gelegenheid gegeeven haaren dood aan de Inenting toe te schryven. Dr. WILLIAMS, deeze Inenting aan haar gedaan, en geduurende het beloop derzelve, en de opvolgende ziekte, als Geneesheer bediend hebbende, tragt, door dit geschrift, te toonen, dat de Inenting, van een goeden uitslag en een goed soort van Pokjes gevolgd, geenzins kan aangemerkt worden als de oorzaak van haaren dood; en te gelyk, dat hem geen verzuim of verkeerde behandeling, zo der Pokjes, als der nakomende ziekte, kan te laste gelegd worden. Tot dit einde geeft hy een naauwkeurig berigt van de Voorbereiding, de Inenting, het beloop der Pokjes hier op gevolgd, en de hier na ingekoomen ziekte welke den dood van de Lyderesse heeft veroorzaakt, benevens alle de Middelen welken geduurende deezen tyd toegediend werden. Den 4 November werdt de Inenting aan deeze Mevrouw' verrigt. Den tweeden dag na de Inenting verscheenen eenige teekenen van besmetting op de armen, welken ontstoken waren, en op den derden dag volgde een' koorts, welke omtrent 12 uuren duurde en verdween. Hier na werden de armen beter, en toonden geen verder teeken van besmetting. Wanneer op den 15 November geen' teeken van besmetting, of eenige andere toevallen van koorts verscheenen, begeerde Mevrouw van Zuilen andermaal, met verschen etter ingeënt te worden, waar aan ook voldaan werdt. Den eersten dag na de tweede Inenting vertoonden zich de toevallen van besmetting zeer sterk, en de armen waren zeer ontstoken. Den zesden dag na de tweede Inenting kwamen de toevallen der koorts', doch zagt, te voorschyn. Op den agtsten dag vertoonden zich sommige puistjes op den arm, na by de plaats der Inenting, en den volgenden dag, op de andere plaatsen van het lichaam, zeer duidelyk en van een zeer goed soort.

De-

Dezelven waren omtrent tusschen de 50 en 60 in getal. Hier op verdween de koorts, en alles schikte zich zo 't scheen, naar wensch. Den zevenden dag na de uitbreking, zynde den 28 November, begonnen de puisten op te droogen. Ondertusschen hadt de Lyderes, den 24 's nagts, een zwaaren droom gehad, waar door zy eenigzins ontsteld was geweest, zich uit het bed en naar een ander vertrek hadt begeeven, om eenigen van haar huisgezin te roepen. Zy had hier van den volgenden dag geen' aandoening; maar den tweeden avond hier na klaagde zy over eenige schorheid en een zeere keel, welke men aan een kleine koude, misschien 's avonds te vore gevat, toeschreef. Zy werdt hier van wel, tusschen beiden, door eenige toegereikte middelen verligt; doch den vierden dag na dat de puistjes begonnen op te droogen, namelyk den 1 December, zynde het windig en vogtig weêr, klaagde zy wederom over zeerigheid in de keel en eenige moeilykheid in de ademhaling. De puistjes waren voor het meerder gedeelte op- en weg-gedroogd. 's Morgens den 2 December bevondt men haar door de pyn in de keel ylhoofdig, doch zonder koorts op dien tyd. De Pols sloeg zeer bedaard, doch de klieren scheenen eenigzins gezwollen te zyn. Den 3 December was, niet tegenstaande veel aangewende middelen, de pyn in de keel niet minder: doch 'er verscheenen geen' toevallen van koorts. Des avonds naar bed gegaan zynde, was de pyn in de keel hevig, verzeld van een sterke koorts en bezwaarlyke ademhaling. De Pols, schoon hevig en gezwind, bleef geregeld. Door de aangewende middelen werdt de koorts en bezwaarlyke ademhaling wel wat verminderd; doch deeze tusschenpoozing duurde niet lang. De kragten der natuure waren uitgeput en de Lyderes overleedt. Dus, schoon beknopt, hebben wy wel het beloop van deeze zo veel gerugtmaakende Inenting willen voordraagen; en ze wordt van den Schryver tot een grondslag gelegd en genoeg geoordeeld, om te bewyzen dat de ziekte en dood van Mevrouw' van Zuilen aan de Inenting niet kan toegeschreeven worden, waar toe hy nu vervolgens overgaat.

Voor eerst, beweert en toont hy dat de Pokstoffe te weinig, de tyd der voortkomst en de omstandigheden der zeere keel, in dit geval, niet zodanig zyn, om met de zeere keel in natuurlyke en samenvloeijende Pokjes gelyk gesteld te konnen worden. *Ten tweede* dringt hy aan, dat geene teekenen een kwaade gesteldheid in 't bloed van de Lyderesse

te

te kennen gaven; dat de koorts met geen ongeregelde Pols, of andere toevallen van een neergeslagen koorts verzeld was, gelyk ze is wanneer een doodlyke zeere keel uit Pok-etter wordt veroorzaakt: waarom hy stelt, dat Mevrouw ongevoelig een koude hadt gevat, welke als de oorzaak van haar toeval moet aangemerkt worden; waar by koomt de algemeene kwaal der zeere keelen, welke op dien tyd, in haare buurt, de overhand hadt, waar aan verscheide menschen stierven, en een van haare knegts doodlyk ziek lag. *Ten derde*, zuivert zich de Heer WILLIAMS van de beschuldiging, dat hy de doodlyke ziekte en derzelver toevallen kwaalyk begreepen, en hierom de regte middelen niet hadt aangewend; door de zodanige beschuldigers te wyzen tot de maniere der voortkoming van toevallen uit naar binnengedreeven Pok-etter ontstaan, en de verschillende voortkomst der ziekte en toevallen in Mevrouw' van Zuilen. En eindelyk, *ten vierde*, dat 'er geen genoegzaame Voorbereiding zou geschied wezen: beantwoordt hy door het gelukkig gevolg van de Pokziekte, nademaal de Lyderes zo weinig puistjes hadt, als iemant zoude konnen wenschen, en de uitblyving der koorts een verzekerend kenteeken gaf, dat het bloed van de Pok-etter gezuiverd ware; en dezelve hier ook niet hooger is geweest, dan men doorgaans by het allergunstigst soort van deeze ziekte bemerkt.

Een Geneesheer die de Inenting, met alle behoorlyke omzichtigheid, aan iemant heeft verrigt, is, naar ons begrip, niet aanspraaklyk of eenige verantwoording schuldig wegens den gevolgden dood des ingeënten. Immers heeft geen Inenter staande gehouden, dat het niet kan of zal gebeuren, dat eenig mensch aan de ingeënte Pokziekte sterve. Kan iemant echter, in eenig geval, 't welk van doodlyk gevolg geweest is, doen zien, dat de Inenting of de Pok-ziekte hier op gevolgd, den dood niet veroorzaakt hebben, gelyk de Heer WILLIAMS, met dit geschrift, tragt te doen, hy doet wel, om het vooroordeel van veelen tegen de Inenting te weeren. Wy laaten voorts het oordeel aan het Gemeen en onpartydigen, waar aan de Schryver zelf het insgelyks heeft overgegeeven.

Brief

Brief van JOHANNES ALBERTUS SCHLOSSER, Medicinæ Doctor, Medelid van de Koninglyke Maatschappy der Weetenschappen van Londen, *aan den zeer Ervaarenen en Kundigen Heere* FERDINAND DEJEAN, *onlangs* Beroemd Stads Heelmeester der Stad Batavia. *Behelzende eene naauwkeurige Beschryving der Amboinsche Haagdis, benevens eene zeer wel gelykende Afbeelding deezer vo'strekt nieuwe, fraaije en tot heden toe genoegzaam onbekende soort, door bekwaame Kunstenaars vervaardigd. Te Amsterdam* 1768. *Voor Rekening van den Schryver. Gr. Quarto,* 18 *bladz. voor de Nederduitsche text, en even zo veel voor de Latynsche, hier tegen over gedrukt.*

GElyk het den Liefhebberen der Natuurlyke Historie altyd aangenaam is, nieuwe of onbekende soorten van schepzelen te ontdekken, of door anderen ontdekt en beschreeven te vinden; heeft de Heer SCHLOSSER het vermaak een onbekend soort van Dieren te beschryven; en zyne mede-liefhebbers het genoegen, van hunne kundigheid aangaande een zodanig Dier te vermeerderen, terwyl deze beminlyke weetenschap, hier door, een' trap hooger tot haare volmaaktheid opklimt.

De Schryver noemt dit Dier tot nog toe genoegzaam onbekend, om dat hy 'er by niemant dan alleen F. VALENTYN, in deszelfs *Beschryving van Oud en Nieuw Oost-Indiën*, eenig aanmerkenswaardig berigt, schoon gebreklyk, en hier ingevoegd, en een nog gebreklyker afbeelding van gevonden heeft. Den naam van *Amboinsche Haagdis* heeft hy 'er aan gegeeven, om dat de Heer DEJEAN, zo wel als VALENTYN getuigt, dat *Amboin* zyn eenigst Vaderland schynt te wezen. Volgens het Samenstel van LINNÆUS behoort dit soort geplaatst te worden in de vierde verdeeling van het geslagt der Haagdissen, waar van het kenmerk in gemelde Samenstel kan gezien worden, en naar den schryftrant van denzelfden Auteur, meent Dr. SCHLOSSER, dat het gezegd mag worden te zyn: *Eene Haagdis, met een langen spilronden staart, op den staart eene gestraalde Vin, de Rugnaad getand.*

Hier op volgt nu de eigenlyke beschryving van het Dier.

„ Zyn *Kop* is van boven eenigzins bultig, en gedekt met zeer kleine ronde schubben. Voor aan den Snuit maakt de bovenkaak eene stompe byna vierkante bovenlip; — maar

de onderlip, of punt der onderkaak, loopt rond en fchuinsch af, de fchubben langs den rand van den geheelen mond, inzonderheid aan de onderkaak, zyn grooter en vierkanter dan die van den kop. Aan weerskanten der bovenlip, op de bovenkaak, is geplaatst een langwerpig, rond, uitpuilend *Neusgaatje*. —— De *Mond* gesllooten zynde, is de lengte van zyne fpleet aan weerskanten één duim en negen linien.' Zodanige naauwkeurige afmeetingen der deelen, en derzelver afftanden van anderen, worden hier overal bygevoegd, welken men in het Werk zelf moet zien.

, De *Ooren* beftaan uitwendig alleenlyk uit een bloot, fterk gefpannen *Trommel-vlies*, van een langwerpigronde gedaante.

, De *Hals* en *Keel* zyn van de ooren af tot aan de fchouderbladen toe, en van het midden der geheele lengte en breedte der onderkaak tot aan 't borstbeen zelve, met een ruim, flap vel bekleed, het welk inzonderheit aan 't middenfte en onderfte gedeelte der keel zeer ruim en flap hangt, aldaar ook eenigzins rond en fcherp toeloopt, doch niet met eenige tandjes of punten bezet is, voorts verfcheidene diepe plooijen maakt, waarom het de naam van Kraag hier gegeeven is.'

„ Den Bek, geopend zynde, vond ik, om zo te fpreeken, gevuld met een zeer dikke vleefchige *Tong*, die aan de ftomp-rond loopende punt maar eeven in tweën gefpleeten was.

„ Aan weerskanten in de boven- en onderkaak vertoonden zich eene reeks van platte *Tanden*, fpits toeloopende, veel naar die der ruuwe *Haaijen* van VON LINNE' gelykende, en in elkanderen fluitende; zynde de agterfte de grootfte en de voorfte de kleinfte. In de onderkaak, voor aan den fnuit, vond ik aan weerskanten drie ronde, korte, eenigzins fchuins naar buiten loopende, elsvormige fcherpe *Tanden*; maar in de *Bovenkaak* aan weerskanten vier dergelyke en evenseens geplaatfte *Tanden*; ftaande dus deeze twee reien der *Voortanden* merklyk meer buitenwaards dan de bovengemelde reien der platte Tanden, die, na eenen tandeloozen afftand van twee en een halve linien, volgen. —

„ Aan weerskanten van alle de *Vingeren* en *Toonen* ftaat, langs hunne geheele lengte, een fcherpe uitfteekende rand, als een zaagje, die egter veel fterker is aan de *Toonen*, dan aan de *Vingers*.

„ Op het gevoel fchynen my de binnenfte *Vinger* en *Toon* ieder maar één beentje of lid te hebben. De volgende *Vin-*

ger

ger en Toon ieder twee; de middelste ieder drie, de langste ieder vier; de buitenste ieder drie. ——

„ Net op de hoogte van den *Aars* begint de *Staart-Vin*, dewelke in zyn geheel beschouwt, eene cirkelsneede vertoont, die in baaren rand, vooral aan den agterkant, onregelmaatig uitgehold is. — Ik kon zeer duidlyk in deeze Vin zeventien *straalen*, *graaden* of *kraakbeentjes*, door 't gevoel ontdekken, die, schoon vry steevig, egter ook buigzaam zyn; zo dat gemelde *Vin*, schoon zy door middel van dezelven, eeven als de *Vin* van een visch, uitgespannen en geplooid kan worden, altoos egter moet staande blyven; al het welke ik, zo wel als de gemelde *straalen* zelve, duidelyk zag, wanneer ik den geheelen *Staart* en zyne *Vin* op verscheidene wyze draaide, of in beweeging bragt. De *Staart-Vin* is langs haaren geheelen bovenrand bezet met hondert en twintig scherpe *Tandjes*, zeer veel gelykende naar de tanden eener zaag, alle meest van ééne *grootte* en *gedaante*, en eindigende in een enkele scherpe spits of punt, welke aan de meeste agterwaards geboogen staat, ja zelve zeer sterk naar agteren zyn omgekruld aan die, welke op 't agterste gedeelte deezer *Vin* geplaatst zyn.

„ De *Rugnaad*, welke onmiddelyk tegens het agterhoofd aan begint, en tot aan de *Staart-Vin* zich uitstrekt, bestaat geheel en al uit dergelyke *Tandjes*, die egter onder elkanderen merklyk verschillende zyn, zo wel in lengte als gedaante; want ik vond veele groote en lange Tandjes, waar van sommige maar één, veele twee punten hadden, en tusschen deeze groote vond ik veele kleine onregelmaatig verspreid: de meeste kleine en het minste getal der groote zyn geplaatst op de hoogte der *Ooren* en tusschen de *Schouderbladen*; het geheele getal deezer *Tandjes* van den *Rugnaad* was ruim negentig. Van het einde der *Staart-Vin* tot aan het uiteinde des Staarts zelven, is eene lengte van vyftien duimen. De gedaante van deezen Staart is genoegzaam rond van den *Aars* af tot digt by het einde der *Staart-Vin*; maar aldaar wordt hy langzaamerhant plat en driekantig, zo dat van 't einde der gemelde *Vin* af tot aan 't einde van den *Staart* zelven, eene driehoekige gedaante plaats heeft, zynde de *Staart* van onderen breed en platagtig, maar van weerskanten naar boven toe smaller wordende, zo dat 't bovenste gedeelte eene scherpe rug uitmaakte, wierdt 'er

niet een *groefje* of *geutje* omtrent eene linie breed, beneven- op gevonden.

„ De geheele *lengte* nu van dit Dier, in eene rechte lyn van den punt des *Snuits*, tot aan 't fpitfche einde van den *Staart* gemeeten, is *drie en dertig duimen en drie liniën, Rynlandfche maat.*

„ De *Kleuren* van dit Dier zyn aan 't *Hoofd* en den geheelen *Kraag* groenagtig met witte vlammen, op den *Rug* en *Staart* bruinagtig, over de geheele *Staart-Vin* gebrooken bruin, aan den *Buik* graauwagtig. 't *Licbaam* is bezet aan weerskanten met veele groote en kleine onregelmaatig verfpreide, witte ftippen of vlakjes, die hier en daar ook aan de voor- en agterpooten befpeurd worden."

Dus hebben wy onze Lezers, door een korte fchets van deezen Brief te geeven, dit Dier wel willen doen kennen en in opmerking neemen; inzonderheid, om dat, hier door, gelyk de Heer SCHLOSSER aanmerkt, de tot nog toe onvervuld gebleevene gaaping tusfchen den *Leguaan* en *Bafiliscus* vervuld wordt.

DE PROEFONDERVINDELYKE NATUURKUNDE,

volgens het beloop der

Natuurkundige Lesfen van den Heer Abt NOLLET, *Lid van de Koninglyke Akademie der Weetenfchappen van Parys, en van de Koninglyke Societeyt van Londen. Uit het Fransch vertaald. Zesde Deel. Tweede Stukje. Te Amfterdam by de Wed.* K. van Tongerlo en Zoon. 1769. *Behalven den korten Inhoud enz. in Octavo* 437 *bladz.*

HEt onderwerp, hier in twee Lesfen verhandeld, is de *Elektrifiteit*; die door de kunst, in onze tegenwoordige Eeuw, eerst recht ontdekt is geworden, en ons een aental van wonderen heeft bekend gemaekt, dien men den algemeenen naem van *Verfchynfelen der Elektrifiteit* geeft. Onze Leermeester ontvouwt deze Stoffe in drie Afdeelingen.

I. In de eerfte Afdeeling fpreekt hy van den Aart en Natuur der Elektrieke kracht, van de Middelen, waer door men dezelve doet gebooren worden, en van de Kentekenen, waer mede ze zich zelve openbaert.

Wat

Wat den aart en natuur betreft, 't is zeker, dat de Elektrisiteit ene werktuiglyke oorzaek heeft; dat dezelve het uitwerksel ener stoffe genaamd moet worden, die in beweging is, rondom of binnen in dat lichaem, het welk men geëlektrizeerd noemt. Deze stoffe, welke den naem draegt van de Elektrieke Vloeistof, wier bestaen en uitwerking onbetwistbaer is, door menigvuldige proeven; die tevens toonen dat dezelve ongemeen veerkrachtig moet zyn; is waerschynlyk het Hoofdstoflyke Vuur zelve, dat alomme verspreid is, en de dubbele eigenschap heeft van licht te geven en te ontbranden. Alle gedane proefnemingen loopen te zamen, om ons hier van te verzekeren, als toonende dat het Vuur, het Licht en de Elektrisiteit van één en 't zelfde beginzel afhangen, en niet anders zyn, dan drie verschillende Gesteldheden van één en 't zelfde Wezen. De Heer Abt *Nollet*, dit in verscheiden byzonderheden aengedrongen hebbende, merkt echter ten slot nog aen, dat de Elektrieke Stof ons een Reuk doet gewaerworden, en zich onder verscheiden kleuren vertoont: het welk grond geeft om te denken, dat ze geen zuiver Hoofdstoflyk Vuur is, maer zich gemengd vind, met zommige deeltjes, of van het elektrizerende, of van het geëlektrizeerde lichaem, of van de middelstof die zy doorgeloopen heeft. —— Voorts brengt hy ons hier nog onder 't oog, dat alle lichamen, voor de Elektrisiteit, gelyk voor het Licht, niet even doordringbaer zyn; wel byzonder, dat de Elektrieke stof vette, zwavel- en harstachtige stoffen schuwt; gemaklyker indringt, en zich vryer beweegt, in de Metalen, bezielde lichamen, het Water en dergelyken, dan in de Lucht van den Dampkring, hoewel deze laetste veel yler zy. Als mede, dat de Elektrisiteit de lichamen niet uitzet, of derderzelver omtrek niet doet toenemen, gelyk de Warmte doet.

Dit afgehandeld zynde komt in overweging, door welke Middelen de Elektrieke kracht gebooren word. Men heeft al voor vele jaren opgemerkt, dat het *Barnsteen*, by de Latynen *Electrum* genoemd, gewreven zynde, strootjes en dergelyke ligte lichamen, die binnen zyn bereik zyn, aentrekt. Door ondervinding geleerd hebbende, dat ook andere lichamen, als men derzelver oppervlakte wryft, hier in iets gemeens hebben met den Barnsteen, heeft men dezelven *Elektriek* geheten, en aen deze werking den naem van *Elektrizeren* gegeven. By deze wryving is vervolgens gekomen, dat men de lichamen tot een zekeren trap van

Warmte bragt, om ze te beter te voorbereiden. En eindelyk heeft men ook proeven genomen, om de lichamen te elektrizeren, door ze alleen warm te maken. Herhaelde proeven, op onderscheiden wyzen te werk gesteld, hebben voorts geleerd, dat 'er onder die lichamen, welken lyvigheid genoeg hebben, om gewreven te konnen worden, zo dat hunne deelen door de wryving niet week worden, maer weinigen zyn, die niet elektriek worden als men ze wryft. En dat een graed van warmte, die echter niet sterk genoeg is, om de lichamen week te doen worden, ze geschikter maekt, om de Elektrisiteit door wryving aen te nemen. Mitsgaders, dat de lichamen, die door wryving niet elektriek gemaekt konnen worden, of zich niet dan zeer flaauw op die manier elektrizeren laten, de elektrieke kracht door mededeeling konnen verkrygen. Onze Leermeester met naeuwkeurigheid ophelderende het geen hier toe betrekkelyk is, geeft tevens een onderscheiden bericht van 't geen men in acht heeft te nemen, om wel te slagen in het elektrizeren der lichamen, en gaet daer op over tot het melden der Kentekenen, waer mede de Elektrieke kracht zich openbaert.

In 't ontvouwen hier van toont hy onderscheidenlyk, wat men heeft gade te slaen, om wel te oordeelen, zo over het rechte Onderwerp, waer in de Elektrisiteit gehuisvest is, als over de verschillende trappen van kracht, waer mede dezelve bezield is. Dit geeft hem ook aenleiding om te melden, wat men van de during der Elektrisiteit, in onderscheiden lichamen, uit deze Kentekenen kan opmaken. Eindelyk meld hy hier nog, dat de Elektrisiteit zich in 't ydel, op enig onderscheid na, even als in de open Lucht gewaer doet worden: en dat dezelve, wat het wezenlyke aenbelangt, van den eigensten aert is, 't zy ze door wryving of mededeeling opgewekt worde; nadien ze zich openbaert met dezelfde kentekenen, die alleen in wat meer of min van elkanderen verschillen; zynde de verschynzelen der medegedeelde de grootsten en de krachtigsten.

II. De tweede Afdeeling is geschikt, om die kundigheden te verklaren, welken de waernemingen ons aen de hand gegeven hebben, als de zekersten en die best geschikt zyn, om ons enig begrip en denkbeeld te doen krygen van de algemene en onmiddellyke oorzaek der Elektrieke Verschynselen. Het geen hier toe betrekkelyk is ontvouwt de Heer *Nollet*, onder de acht volgende Voorstellen; die hy met het bybrengen der bewyzende Proeven, en daer uit afgeleide Waernemingen opheldert.

„ 1. Die fyne ſtoffe, die zig rondsom en van binnen in de geëlektriſeerde Lighaamen beweegt, en welke wy den naam geeven van Elektrieke ſtoffe, heeft geen kringswyze Beweeging, of in de vorm van een draaikolk, gelyk eenige Schryvers gedagt hebben; maar ſchiet, naar 't ſchynt, in een regte Lyn voort, en behoudt die Beweegſtreek, zoo lang, als haar mogelyk is."

„ 2. De Elektrieke ſtoffe ſchiet uit het geëlektriſeerd Lighaam, en loopt met een voortgaande Beweeging naar alle kanten, rondom het zelve, tot op een zekeren Afſtand voort."

„ 3. De ſtoffe, die uit de geëlektriſeerde Lighaamen voortkomt, ſchiet niet door alle, maar ſlegts door een gedeelte der Openingen van derzelver Oppervlakte naar buiten; door zulken waarſchynlyk, die meest open zyn, en best geſchikt om de Uitvloeijing dier ſtoffe te begunſtigen."

„ 4. De Elektrieke ſtoffe ſchiet uit het geëlektriſeerde Lighaam naar buiten onder de gedaante van Bondeltjes of Kwastjes, wier ſtraalen zig ſterk van elkanderen verwyderen."

„ 5. Alle Lighaamen, die men 't zy door Wryving, 't zy door Meêdeeling elektriſeert, ontvangen of van de Lugt, die hen omringt, of van andere Nabuurige Lighaamen, eene ſtoffe, die volkomen van denzelfden aart is, als die, welke zy zelve rondom zig naar alle kanten uitſchieten en verſpreiden."

„ 6. Alle Lighaamen, die door Wryving geëlektriſeerd zyn, of alle *vry* ſtaande Leiders, die men door Meêdeeling elektriſeert, hebben rondom zig een Dampkring van die Vloeiſtof, die men Elektrieke ſtoffe noemt, wier ſtraalen met een voortgaande Beweeging bezield, naar twee regtſtreeksſtrydige kanten loopen; de eene van 't geëlektriſeerde Lighaam af naar alle zyden omſtreeks heen, de andere naar het zelve toe uit de Lugt, of van andere Lighaamen, die rondom het zelve zyn."

„ 7. De Elektrieke ſtoffe, welke een *vry* ſtaande Leider overal uit alle plaatzen van zyn Oppervlakte, behalven die, welke vlak voor den Glazen Bol ſtaan, uitgeeft, komt ten minſten voor een gedeelte, en onmiddelyk voort uit dien Bol, en uit het Lighaam, daar dezelve meê gewreeven wordt."

„ 8. De Elektrieke ſtoffe, die van alle kanten, naar den *vry* ſtaanden Leider toeſchiet, en welke ik den naam gegeeven heb van *Aanvloeiende ſtoffe* of *Elektrieke Aanvloeiſels*, be-

begeeft zig ook ten grooten deele in den Glazen Bol, en in het Lighaam, dat hem wryft; van waar zy in de rondom liggende Lugt, en in andere Nabuurige Lighaamen, die met den Wryver gemeenschap hebben, overgaat en zich verspreidt."

III. De Heer Abt *Nollet* besluit voorts dit onderwerp; in zyne derde Afdeeling, met, by wyze van Proeve, te doen zien, dat het mogelyk is reden te geven van alle de Verschynzelen der Elektrisiteit, door dezelven, geen uitgezonderd, te brengen tot ene eerste en algemene Grondstelling, die in de twee voorgaende Afdeelingen ten vollen beweezen, en met ontwyffelbaere blyken gestaefd is. Ten dien einde brengt hy het geen hy in de voorige Afdeelingen, ten opzichte van de alleralgemeenste en naastvoorkomende Oorzaken dier Verschynzelen bewezen heeft, onder den titel van *Algemene Grondstellingen*, op orde by een; en bedient 'er zich vervolgens van, ter verklaringe van vele byzondere Verschynzelen. In deze verklaring brengt hy de Verschynzelen der Elektrisiteit tot twee soorten. De eerste behelst die, zo beurtelingsche als gelyktydige Bewegingen, aen welken men de namen gegeven heeft van Aentrekking of Afstooting. En onder de laetste soort behooren die Verschynzels, die met Licht, springen van Vonken, Prikkelen, in Brand steken, Schok en dergelyken vergezeld gaen. Van ieder dezer twee soorten brengt hy ettelyke Verschynzels met derzelver verklaringen te berde; en stelt daer door de Liefhebbers, die zich van zyne Grondstellingen meester gemaekt hebben, in staet, om alle andere voorkomende Verschynzels, volgens die grondstellingen, op ene dergelyke wyze te verklaren. —— Men vind dus in dit Stukje ene geleidlyke ontvouwing van alles 't geen betrekkelyk is tot de algemene kundigheden der Elektrisiteit; en ene zeer geschikte handleiding tot het nemen van verscheiden Proeven, welken dienen konnen, om 'er zich een geregeld denkbeeld van eigen te maken; en 't gevoelen, zo van onzen Leermeester, als van anderen, wegens die Verschynzelen, ter toetze te brengen.

Te-

Tafereel van Natuur en Konst; grootdeels naar het Engelsche gevolgd. Eerste Deel. Te Amst. by P. Meijer 1769. *Behalven het Voorbericht* 325 *bladz. in octavo.*

MEn stelt zich in dit Geschrift, dat met het hoogste regt aengenaem en leerzaem genaemd mag worden, voor, op ene geregelde en gevallige wyze te ontvouwen, het geen Natuer en Konst aenmerkenswaerdig uitlevert, onder alle de Volkeren op den geheelen Aerdbodem. De Schryver vooronderstelt in zyne Lezers ene genoegzame oppervlakkige kundigheid van de Aerdryksbeschryving, en houd zich dus niet zeer op met ene ontvouwing van dezelve; als hebbende niet ten oogmerk ene onderscheiden beschryving der Landen te geven, maer een bericht mede te deelen van 't merkwaerdigste dat in dezelven onze aendacht trekt. In gevolge hier van bepaelt hy zich enigermate aen deze schikkinge. Den Aerdkloot doorreizende, van Asie, daer hy een aenvang neemt, door Africa en Europa naer America trekkende, zal hy, van de voornaemste Landen voor af een kort algemeen bericht geven, met opzicht tot derzelver ligging en gesteldheid. Op dit algemene bericht van ieder Land, staet ene byzonderer beschryving te volgen „ van deszelfs natuurlyke zeldzaamheden, als dieren, planten en gewasfen, delfstoffen, merkwaardige bergen, bronnen, zeeën, meiren en rivieren; voorts een verhaal van de algemeene rampen en onheilen; van de voornaamste uitvindingen en ontdekkingen; vervolgens eene beschryving van de aanzienlykste openbaare gebouwen, en andere voortbrengsels der konst; van de overblyffels der oudheid; van het staatsbestier, de zeden, wetten, overleveringen enz.; en eindelyk een verslag van de lotgevallen, staatsveranderingen, en andere merkwaardige zaaken". Het doelwit is, om in dit alles het oog indiervoege te slaen op de blyken van Gods Vaderlyke Voorzienigheid, en de uitwerkzelen der Menschlyke Kunste, dat des Lezers Godsvrucht daer door konne aengroeijen, en zyne ziel met een voorraed van nutte kundigheden verrykt worden. — De uitvoering van 't eerste Deel, dat thans het licht ziet, is van die natuer, dat het den Lezer gronds genoeg verlene, om een verderen goeden uitslag te verwachten: en hem te doen opmerken, dat dit Geschrift zeer wel geschikt is, om den oplettenden een geregeld denkbeeld te geven van de natuerly-

lyke, burgerlyke en ſtaetkundige geſchiedenis van ieder Land; welke hier in ene zuivere tael en gevalligen ſtyl ontvouwd word.

Onze Schryver begint, als boven gemeld is, met *Aſie*; welk Waerelddeel hy te meer verkiest in de eerſte plaetſe te beſchouwen, om dat het zelve in vele opzichten boven de andere waerelddeelen aenmerkelyk is, zo ten aenzien van de Kerklyke en Waereldlyke Historie, als met betrekkinge tot deszelfs natuurlyke omſtandigheden en voortbrengſelen. Hier maekt hy een aenvang, met *Aſiatiscb Turkyë*, gaet voort na *Aſiatiscb Tartaryë*, en treed vervolgens in *Perſie*. Het merkwaerdigſte dezer Landen word, volgens den voorgeſtelden leidraed, voorgedragen; en 'er om den Lezer een duidelyker denkbeeld van te geven, zullen we hem, voor dezen keer, de manier van behandeling nog wat nader melden; en ten dien einde des Autheurs beſchryving van 't *Aſiatiscb Turkyë* nagaen.

Op een algemeen bericht van de ligging, verdeeling, voornaemſte bergen en rivieren, als mede van de lugts-en grondsgeſteldheid dezer Landſtreke, volgt ene beſchryving van de voornaemſte Dieren, welken in dat gewest gevonden worden. Als daer zyn, de Chameleon, de zwaer geſtaerte Schapen en gekrulde Geiten, de Kameel, Drommedaris, Hyæna, Jakhals, Tyger, Struisvogel, andere zeldzame Vogels en de Purpervisch. Voorts van de Planten en Gewasſen, de Koffieboom, Wierook, Myrrhe, de Zeegewasſen in de Arabiſche Golf, de Cederboom, Balſem Gileads, Zaccone, de Roozen van Jericho, de Slaapbollen, de Rhabarber, ene ſoort van vergiftigende Honichbloemen, de Mastikboom, Terpentynboom en Vygenboom. Hier op gaet hy over tot de Delfſtoffen, en beſchouwt de Zeepaerde, de Samiſche en Sinopiſche Aerde, den Armeniſchen Bolus, Agaet, Onyx, Sardonix, Opael, Marmer, Porfieren Granaet-ſteen. Verder ontmoet ons een bericht van verſcheiden merkwaerdigheden, omtrent de Bergen, Bronnen, Zeeën, Meiren en Rivieren dezer Landſtreken, als mede van etlyke algemene rampen en onheſſen, die dit Gewest onderhevig is. Hier aen volgt ene beſchryving van nutte uitvindingen, waer onder wel byzonder het bereiden van 't Turksch leder, *Marroquin* genaemd; mitsgaders van de voornaemſte gebouwen, als daer is, de Mosquée te Mecca enz. Daer by komen de overblyfzels der Oudheid; het verwoeste Troje, Epheſe en Sardis, de oudheden van Angora, de oude gebouwen in de nabuurſchap van Cæſarea

en

en Cappadocië, de prachtige puinhoopen van Palmyra, en Balbek, de overblyfzels van Sidon, Tyrus, Jerusalem, en 't geen verder in die landstreke deswegens aenmerkenswaerdigst geoordeeld word. Daer en boven vind men hier een verslag van de byzonderste wetten, gewoonten en overleveringen, welken onder de inwoonders plaets hebben; en eindelyk van de Staetsveranderingen en andere merkwaerdige voorvallen, die dit Land betreffen. By die gelegenheid komt ons hier voor eue beknopte ontvouwing van de Turksche Geschiedenis, zedert de regering van *Ottoman*, Ao. 1300, van wien het Turksche Keizerryk den naem van het *Ottomansche* verkregen heeft, tot op het ryksbewind van den tegenwoordigen Keizer *Mustapha* den IIIden; als mede van de verrichtingen van *Mohamed*, den grondlegger van den *Mohamedaenschen* Godsdienst. —— Op zodanig ene wyze word het aenmerkelykste van dit Gewest, onder byzondere hoofden, gebragt, en ieder soort afzonderlyk overwoogen; dit staet ook in het beschouwen der andere Landen, voor zo ver ze ten aenzien van 't een of 't ander iets merkwaerdigs hebben, in acht genomen te worden; waer van men nadere proeven vind in de volgende beschouwing van Asiatisch Tartaryë en Persië. —— Om hier uit nu nog een voorbeeld by te brengen, betreffende het behandelen der onderwerpen zelven, zullen we ons bepalen, tot het geen onze Autheur meld, wegens het Korael, dat in de Persische golf overvloedig gevonden word.

„ De ouden, zegt hy, hielden het *Koraal* voor eenen steen; maar de meesten der hedendaagschen tellen het onder de zeeplanten; en dit gevoelen is nu zo wel gevestigd, dat alle andere geheel verbannen schynen. De Heer *Tournefort*, die ervaren kruidkundige, beweert, dat het door zaad vermenigvuldigd word, alhoewel nog de bloem, nog het zaad bekend zyn: maar de graaf van *Marsigli* heeft in het *Koraal* sommige deelen ontdekt, die tot zaaden en bloemen schynen te dienen. Als eene plant beschouwd zynde, heeft het eenen wortel, waar door het aan de rots, op welke het groeit, vastgehegt is. Deeze wortels zyn bedekt met eenen bast, vol van stargelykende pooren, die dezelven van boven tot beneeden kruissen. Niet ver van den wortel is de plant in kleine takken verdeeld, waar in witte streeken zyn, die eene soort van vezelen schynen te vertoonen. De uiterste der takken zyn zagt, en gerond tot kleine knoppen, gemeenlyk verdeeld in zes holligheden, die met een vet, melkagtig vogt, het welk scherp en samentrekkend is, ge-

vuld zyn. En op dat niets ontbreeke om 'er eene weezenlyke plant van te maaken, agt men dat deeze ronde knoppen eene soort van peulschillen zyn, die het zaad van *Koraal* bevatten; en men zegt dat, wanneer het ingesloot:en vogt by toeval uitgestort wordt, en een hard ligchaam aantreft, waar op het vast blyft, het zyne vrugtbaarheid met zich brengt, en eene *Koraalplant* doet voortkomen. Dit is de oorzaak dat men in de kabinetten der liefhebberen somtyds zulke planten vindt op het vel van dooden, op stukken van aarden-werk, of andere vaste ligchaamen, welken het geval in den weg der verstrooide zaaden gebragt heeft. Dit alles schynt bevestigd te worden, om dat de voet of wortel van het *Koraal* juist de gedaante van het ligchaam, waar op het groeit, aanneemt, en het zelve in zekere uitgestrektheid, even als eene plaat, overdekt, waar uit blykt dat de plant oorspronglyk eene vloeistof was; en somtyds vinden wy dat dezelfde stoffe den binnenkant van eenen schulp bezet, in welken zy nooit zoude hebben kunnen komen, dan in de hoedanigheid van vloeistoffe.

„ *Koraal* groeit gemeenlyk in holen, of op de deelen der rotsen, die op den grond der zee nederhangen; maar het groeit op eene strydige wyze met alle andere planten; want de wortel hangt boven aan het hol, en de takken schieten nederwaards. Hier uit ontstaat natuurlyk eene tegenwerping tegen de veronderstelling, dat *Koraal* door zaad wordt voortgeteeld; want dewyl het met het bovenste deel nederwaards wast, zo moet het zaad, indien 'er dat is, tot rypheid gekomen zynde, op den grond van het hol vallen. Hoe komt het dan, dat deeze plant nooit op den grond groeit, daar het zaad valt, maar altyd aan de zyden of toppen der holen in rotsen, werwaards het niet gebragt kan worden? Hier op kan men antwoorden, dat het zaad van *Koraal* waarschynlyk zo fyn is, dat het ligter is dan water, waar in het ook opgevoerd kan worden door het melkagtig vogt, dat het zelve omringt, en van eenen balsemagtigen aart is. Het gevolg van dit alles is, dat die zaaden, welke tot op de oppervlakte des waters ryzen, en daar ginds en weder dryven, verlooren gaan; terwyl zodaanigen, die in hunnen weg uitwassen, of gewelven van rotsen ontmoeten, waar aan zy zich kunnen vast maaken, hunne vliezen ontwinden, en tot eenen kleinen boom groeijen.

„ Door een naauwkeurig onderzoek van de verscheidene deelen van het *Koraal*, bevond de Graaf *Marsigli*, dat dezelfs

zelfs bewerktuiging, met betrekking tot de groeijing, bestond in den bast (*); dat uit de buisjes van dien bast een vogt sypelt, het welk de kleine holligheden vult, en langs de vogtleiders naar de uiterste einden der takken loopt; dat dit vogt, zo wel in de holligheden, die de *Koraal stoffe* omvatten, als in die van de uiterste einden der takken, welker zelfstandigheid nog niet gevormd is, versteend zynde, de plant doet groeijen, en in uitgebreidheid toeneemen.

„ Daar zyn drie soorten van *Koraal*, de witte naamelyk, de roode en zwarte. De eerste is de zeldzaamste en meest in agtinge; maar de roode wordt gemeenlyk gebruikt in de geneeskunde. Deeze soort is opdroogend, verkoelend en samentrekkend; zy zuivert het bloed, ontlast de maag van scherpe vogten, versterkt de lever, en stopt den buikloop. Sommigen schryven het *Koraal* ook de kragt toe van onmiddelyk het bloed te stempen, van het uitkomen der tanden

(*) „ Wy kunnen hier aanmerken dat gewassen in het algemeen van geene andere deelen voorzien zyn, dan die tot hun bestaan vereischt worden. Dewyl de planten, die in de aarde groeijen, geschikt zyn om te leeven door die vogten, welke door de pooren der aarde gaan, of in de lugt dryven, zo zyn zy voorzien van wortelen, vezelen en hairpypjes, om het water uit den grond naar zich te trekken, en van takken en bladen om de vogten des dampkrings in te zuigen; maar de zeeplanten, die in het water alles vinden, wat tot haaren groei vereischt wordt, hebben geene groote wortelen noodig, om haar het vogt der aarde te verschaffen, dewyl zy zonder deszelfs bystand groeijen. In een woord, het zy wy het *Koraal* en diergelyke zelfstandigheden den naam van planten geeven of niet, moeten wy egter erkennen, dat zy geregelde voortbrengsels zyn, welker soorten door voortplantinge in stand blyven, en dat het geval in dezelve zo min aandeel heeft, als in de voortplantinge van bloemen en vrugten op het land: en schoon het water, waar door zy bedekt worden, de wyze haarer werkingen, de verscheidene trappen van haaren groei en voortgang, en de byzondere einden, tot welke zy geschikt zyn, voor ons verbergt, kan egter de reden zo ver in de geheimen der natuure doordringen, dat zy zo wel in die dingen, welke ten grooten deele voor ons verborgen zyn, als in zodaanigen, welke wy volkomen kennen, doorslaande blyken van eene oneindige wysheid ontdekt, die zich zelve vertoont in de orde en huishoudinge van het Heelal, en voor de bewooneren des waters, zo wel als voor die der aarde, eenen onbekrompen overvloed bezorgt. Wy bespeuren, om kort te gaan, eene Voorzienigheid, die alles in de natuure zo geschikt heeft, dat het ten voordeele des menschdoms samenspant".

den te bevorderen; van de huizen tegen donderfteenen te beveiligen, en kwaade geesten weg te dryven. Men voegt 'er by dat het Koraal rooder fchynt, wanneer het van eenen man, dan wanneer het van eene vrouwe gedraagen wordt; dat het, door eenen zieken gedraagen, bleek wordt, en dat de veranderingen in de plant overeenkomen met die der ziekte. Maar deeze en andere grillige denkbeelden van dezelfde foort hebben geene wéerlegging noodig. Het voornaamfte gebruik, het welk wy van 't Koraal kennen, is dat het dient tot het maaken van kransjes, kettingen, en andere fnuisteryen."

„ De tyd der *Koraal-visfchery*, want zo word zy genoemd, is van April tot July; en de voornaamfte plaatfen voor dezelve zyn, behalven de *Perfiaanfche Golf*, de *Roode Zee*, en een gedeelte van de *Middelandfche Zee*, op de kusten van *Africa* beide en *Europa*. De wyze van visfchen is genoegzaam dezelfde in alle plaatfen, en dus ingerigt. Zeven of agt mannen gaan in een fchuit, voorzien van een werktuig om het *Koraal* van de rotfen af te fcheuren, het welk beftaat uit twee ftukken houts, die elkanderen regthoekiglyk kruisfen, met een looden gewigt aan het middelpunt, om het geftel te doen zinken, en een fterk net aan ieder einde, om het *Koraal* in te verwarren, behalven eene meenigte van hennip, los in een gewonden. Dit werktuig wordt met een touw in de Zee neêrgelaaten, en langs de kanten der rotfen bewoogen, waar door het *Koraal*, op de vooruitfteekende deelen groeijende, tusfchen de netten en hennip verwart, en door de visfchers wordt opgetrokken, die door het fchielyk breeken van het touw fomtyds gevaar loopen van te verdrinken."

De zeven en dertig Waarheden van den Sorbonne, gefteld tegen over de zeven en dertig Godslasteringen van den Belifarius, door den Heere de MARMONTEL. *Uit het Fransch vertaald door* EUSEBIUS PHILALETHES. *Te Amfterdam by* J. Kok 1769. *In groot Octavo* 37 *bladz.*

EEn fchimpfchrift op de Sorbonne, dat niets ter zake uitvoert, om dat het te fterk uitgevoerd is; dewyl men 't 'er flechts op toelegt om de Sorbonne ten fterkfte het tegendeel van Belifarius te doen zeggen, dat meer lomp dan geestig is. By voorbeeld, *Belifarius* zegt. „ Laat het Geloof van den Hemel nederdalen, zy zal bekeerde maken; maar met Inzettingen (*), zal men nooit anders dan weerfpannigen en fchelmen maken." „ De

(*) Het basterdwoord *Edicten* zou hier wel zo verftaenbaer zyn.

„ De waarheid schynt door haar eigen licht; en men kan de geesten niet door de vlam der houtstapels verlichten."

Hier tegen word aen de Sorbonne deze tael in den mond geleid.

„ Laat het Geloof van den Hemel nederdalen, zy zal niet dan weerspannigen of schelmen maken; maar met Inzettingen (*) zal men Bekeerden maken."

„ De waarheid schynt niet door haar eigen licht; en men kan de geesten met de vlam der houtstapels verlichten."

Wat regt men ook hebben moge om de Sorbonne van vervolgziekte te beschuldigen, men heeft echter geen regt om dezelve zodanig ene tael te doen voeren: een schimpschrift moet zich zo al niet aen de waerheid, ten minste aen 't waerschynlyke houden, of het doet niet ter zake.

De Belisarius van den Heer MARMONTEL, *beoordeeld en verwezen, door het Godsgeleerd Genootschap te Parys bekend by den naam van* SORBONNE. *Uit het Fransch vertaald. Te Rotterdam by* D. Vis 1769. *Behalven de Voorreden* 118 *bladz. in groot Octavo.*

DE Sorbonne bepaelt zich in dezen tot het XV Hoofdstuk van den Belisarius, waer in haer voornaemlyk vyftien wraekbare Stellingen voorkomen, die onder vier Hoofdartykels gebragt worden; te weten, *de Zaligheid der Heidenen, het inwendig gevoel, vergeleken met het Licht des Geloofs, de algemeene Verdraagzaamheid met betrekking tot den Godsdienst en de Zaligheid*, en eindelyk, *de Natuur en Zekerheid des Godsdiensts, door Jesus Christus gevestigd.* Men ziet in dit Geschrift, dat de Sorbonne niet verdient behandeld te worden, als een gansch buitenspoorig Genootschap. Het zelve toont dat zy bestaet uit Leden, die geschikt zyn, om de gevoelens van Belifarius, als bekwame Godgeleerden, op de gronden der Roomsche Kerke, te beschouwen en tegen te gaen. Doch men ontdekt tevens dat ze zich niet zelden toegeven, in verregaende gevolgtrekkingen, die de Heer *Marmontel* veelligt niet zou erkennen; waer door de staet des verschils, over de voorgestelde artykels, in verscheiden opzichten, ene merkelyke verandering zou konnen ondergaan.

Onpartydige Aanmerkingen over den Belisarius van den Heer MARMONTEL, *benevens eene Verhandeling over de valsche Beschuldigingen en Vervolgingen van* SOCRATES *en andere* WYSGEEREN, *wel eer opgesteld door den Heer Professor* CH. WOLF. *En nu uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam by* C. Conradi 1769. *In groot Octavo* 75 *bladz.*

DEze Tytel is uitmemend wel opgesteld, om den Lezer in den waen te brengen, dat dit Stukje ene onpartydige beoordeeling van

(*) Zie de vorige aentekening.

van 't geschrift van den Heer *Marmontel* behelst; en dat de Verhandeling van den Heer *Wolf* merkelyke overeenkomst heeft met het thans zwevende verschil, over het character van *Socrates* en andere oude *Wysgeren*. Maer die het met deze verwachting begint door te bladeren, zal zich wel dra te leur gesteld zien.

De Schryver der *Onpartydige Aenmerkingen* heeft geen oogmerk, om na te gaen, of de Beschuldigingen der Geestlyken tegen het Werk van den Heer *Marmontel* regtmatig of onregtmatig zyn, maer alleen den Lezer onder 't oog te brengen, „ dat Groote Wysgeeren veeltyds al te voorbaarig, en doorgaans onregtmaatig zo van de Geestelyken als Waereldlyken beschuldigd en vervolgd zyn geworden; zonder daar uit juist een Gevolg te willen trekken tot het geval met den Heer MARMONTEL." Om dit oogmerk te beter uit te voeren, bedient hy zich, na iets deswegens gemeld te hebben, (dat men als ene Voorreden kan aenmerken,) van een Verhandeling van den Heer WOLF over dit ontwerp, die zeer wel uitgevoerd is; en met nut gelezen kan worden, voor zo ver ze een haetlyk misdryf bondig en krachtig tegengaet.

De Hoogleeraer vangt deze Verhandeling aen, met ene beknopte ontvouwing van 't geen SOCRATES te Athene wedervaren is; hier in draegt hy ons voor wat daer toe aenleiding gaf, en op welk ene manier de Athenienzers dien Wysgeer mishandeld, en eindelyk t'onregte ten dood gebragt hebben; waer op hy het misdryf, dat hy in dezen bedoelt tegen te gaen, aldus omschryft. „ De Mishandeling tegen een Wysgeer is, *eene begeerte of Neiging om den Wysgeer schade toe te voegen of ongelukkig te maken*, onder een valsch voorwendzel, dat hy iets tot nadeel van den *Godsdienst*, of van het welwezen van den *Staat* geleerd heeft." Verder toont hy, dat dit niet alleen in vroeger dagen onder de Heidenen, maer ook in later tyd onder de Christenen meermaels in 't werk gesteld is; beroepende zich, met betrekking tot het laetste, op het voorgevallene met CAMPANELLA, DESCARTES en PUFFENDORF. — Het wedervaren van dit Drietal, en dat van SOCRATES, strekt den Hoogleeraer ten bewyze, dat de algemene bronwel van zulke mishandelingen is een *Haet*, die zich op verschillende oorzaken grondvest, doch waer mede of de *Ydele Eerzucht* of het *Eigen Belang* doorgaende verknocht is. Vervolgens doet hy zien, dat zulke menschen, naer gerade der grootte van dien Haet, waer uit hun misdryf voorspruit, tot snooder mishandelingen voortgaen, en 't gemeenlyk zo ver brengen, als hunne vermogens, naer mate van de omstandigheden, het konnen brengen.. Hier by komt nog ene ontdekking van verscheiden kunstgrepen, waer van ze zich bedienen, om hun oogmerk, dat ze niet onbewimpeld durven openbaren, in 't werk te stellen. En ten laetste maekt 'er de Hoogleeraer zyn werk van, om de afschuwlykheid van dit Misdryf nadruklyk ten toon te stellen; en onder anderen ook aen te duiden, dat zulk mishandelen der Wysgeeren boven al onbetaemlyk is voor een Godgeleerden.

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Huis-Uitlegger des Nieuwen Testaments: of Vertaling en Omschryving van het zelve, met oordeelkundige aanmerkingen en toepasselyke gebruiken. Door PH. DODDRIDGE. *Doktor en Professor der H. Godgeleertheit te Northampton. Uit het Engelsch in 't Neerlandsch overgezet. Tweede Deel. Eerste Stuk. Te Amsteldam, by* P. Meijer 1768. *Behalven het Voorwerk* 366 *bladzyden in groot octavo.*

DE Liefhebbers van ene welberedeneerde, oordeelkundige, en tevens opwekkelyke manier van Schriftverklaren, die de voorgaende Stukken van dezen Huis-Uitlegger des Nieuwen Testamentes met nut doorbladerd hebben, zullen in dit tegenwoordige Stuk op nieuw gelegenheid vinden, om zich te konnen vermaken, in 't nagaen der denkbeelden van den Hoogleeraer *Doddridge* over deze en gene byzonderheden. Het vangt aen met des Heilands verheerlyking op den berg, en brengt ons tot op den tyd, dat Christus Galilea staet te verlaten, om na Judea en Jerusalem te gaen, *Luk.* XII. 22. — Zie hier, tot ene nieuwe proeve, 's Mans gedachten, over 't Euangelische Verhael, betreffende de verheerlyking van Jesus op den berg. *Matth.* XVII. 1—9. *Mark.* IX. 2—10. en *Luk.* IX. 28—36.

„ *En na zes dagen*, [*of*] indien men 'er den eersten en laetsten mede by rekent, *omtrent agt dagen na deze eene en andere Rede*, in 't voorgaende opgetekend, *gebeurde het, dat* onze ZALIGMAKER *JESUS* het drietal van zyne Discipelen, 't welk Hy met een soort van byzondere boezemvriendschap vereêrde (*), *met zich nam*, te weten *Petrus*, [anders SIMON JONA's zoon,] *en Jakobus*, *en deszelfs broeder Joannes: en* [*Hy*] *bragt hen afzonderlyk op een zeer Hoogen Berg ter zyden af*, en van de Menigte des Volks verwyderd (*a*); *en Hy* onttrok zich aldaer, en *klom op* het af-

(*) „ Vergelyk *Mark. V. vers* 37. en *Matth. XXVI. vers* 37".

(*a*) „ *Afzonderlyk op een Hoogen Berg ter zyden af*, en van de Me-

afgescheidenste van *den* gemelden *Berg*, *om te bidden*, dat 's met oogmerk om den nacht, gelyk Hy meermaelen deedt, in die Heilige Oeffening door te brengen (*b*).

„ *En* het geschiedde *terwyl Hy biddende was*, daer Hy als gezegd is van de genoemde Drie Apostelen verzeld wiert, dat *Hy* zeer schielyk *in hunne tegenwoordigheit*, op eene de doorluchtigste wyze, *van gedaente veranderd* wiert, *en de gestaldtenis van zyn gelaet* [*was*] *veranderd* (*c*); [*zoo dat*] *zyn aengezigt blonk*, met eene heerlykheit, *gelyk* aen die van *de zon*; *en* zyn geheele lichaem was met een zoo grooten luister omkleed, dat zyne *kleeding* 'er van doorschenen wiert, tot zoo verre zelfs, dat zich die kleedaedje ge-

Menigte des Volks verwyderd.] De Kerkleeraer HIERONYMUS verhaelt ons in zyne Brieven, (*Epist.* 17 & 18.) dat 'er in zyne dagen eene Oude Overlevering stand greep, dat dit de *Berg Tabor* is geweest, die in de Stam van ZEBULON lei. Maer deszelfs afzonderlyk staen, gelyk de Heer MAUNDRELL, van dezen Berg *Tabor*, in zyne *Reizen* heeft waergenomen, (*Travels*, pag. 112.) is zekerlyk geen bewys om dit vast te stellen: dewyl de uitdrukking *ter zyden af* eeniglyk betekent, dat het in 't afgezonderde en 't eenzaeme was, 't geen zeer wel had konnen zyn, al had die Berg een gedeelte van een reeks of keten van bergen geweest. Voorts, nadien dit op een tyds afstand van *zes dagen* na 't voorhéen gezegde voorviel, schynt 'er eene zeer geringe waerschynlykheit in de gissing van den Heer FLEMING, dat deze Berg, (daer de HEERE CHRISTUS kort te voren naby het *Cesarea van Philippis* was,) *de Berg* moet zyn, in de nabuurschap dier Stad staende, op welken een van JEROBEAMS Kalveren gediend wiert: waar over het dan, gelyk die Schryver denkt, een soort van triomf was, dat de *Schekinah* dus glorieryk geopenbaart wiert ter zelfde plaatze, daar zy zoo lang door de Afgodery onteert en gehoond was geworden. Zie FLEMING, *Christology*, Vol. I. p. 40.

(*b*) „ Om den nacht .... in die Heilige Oeffening door te brengen.] Dit blykt uit Lukas IX. vers 37. alwaar wy lezen, dat zy, (te weten de HEILAND en zyne Discipelen,) *van den berg afquamen des daegs daer aen*".

(*c*) „ *De gestaldtenis van zyn gelaet* [*was*] *veranderd.*] Dit 's eene zoo treffende omstandigheit geweest, dat EUNAPIUS, *in vita Jamblici*, [in 't Leven van JAMBLIKUS, pag. 22.] een geval van JAMBLIKUS verhaelt, 't welk blykbaer uit deze Geschiedenis ontleend is; even gelyk 'er veele dingen, die PHILOSTRATUS van wegens APOLLONIUS [*de Thyaner*] meldt, uit andere Gebeurdtenissen van CHRISTUS, door de Euangelisten opgetekend, op dergelyk eene wyze schynen overgenomen [en naegebootst] te zyn".

geheel wit en sterkschitterende vertoonde (*d*), *blinkende* zoo uitermaeten, dat zy *glansryk wit* scheen *als sneeuw*, [*ja*] luisterryk *als het licht* zelf, in een den hoogsten graed van helder zuivere witheit, *hoedanige geen volder op aerde* ooit ofte ooit *zoo witblinkend maken kan*. Zulk eene glorie lei GOD by die gelegenheit op zynen ZOON, als een Eersteling en Voorschets van die, met welke Hy eens eindelyk te verschynen stondt; en Hy vergunde aan het getrouwe drietal zyner Dienstknegten dezelve te zien, op dat zy zich niet mogten stooren aan de uuren (*) van diepe Vernedering, in welke zy Hem, hunnen HEERE, in 't kort zouden opwagten en verzellen (†); [wanneer zy Hem met bange Zielsweeën tot Bloedzweetens toe zouden zien worstelen, terwyl Hy vervolgens gebonden, als een Godslasteraar gedoemd, den Heidenen overgeleverd, gegeesseld, weggeleid, gekruist, gesmaad, en gedood zou worden.]

„ *En ziet! daer verschenen aen hen* op denzelfden tyd, als zy hunnen Goddelyken MEESTER in die blinkende gedaante beschouwden, *twee* [hoogsteerwaardige] *mannen*, *en* [deze traden eerbiedig toe tot, en] *zy hielden saemenspraek met*, onzen Grooten VERLOSSER *JESUS*, in een' taal en met eene uitspraak, welke de drie Apostelen onderscheidenlyk hoorden en klaar verstonden: [en uit dat onderling Gesprek wiert bekend, hoe uitstekende persoonaediën hier verschenen waren,] *zynde* het *Moses*, de groote Bekendmaaker en Verkondiger, *en Elijah*, de yverige Herstelder en Handhaver van de Wet. —— Deze waren de Twee Mannen, die in deze gelegenheit by den HEERE CHRISTUS, (tot

(*d*) „ *Geheel wit en sterkschitterende.*] De Grieksche woorden λευκος εξαστραπτων konnen letterlyk overgezet worden door *wit gelyk de blikfem*. Dan alzoo deze uitspraek verbonden is met gelykluidende gezegdens by de andere *Euangelisten*, verkoos ik ze liever door *sterkschitterend wit*, oft *geheel wit* [*en*] *sterkschitterende* te vertalen; op dat men 'er eenige *opklimming* in mogt waernemen, die anders zou vernietigd zyn en voorby gezien worden".

(*) „ [In 't Engelsch staat *Scenes*, dat 's *tooneelen*. 't Geen op zich zelf zeer kragtig is. Ik hieldt echter hier de spreekstyl des ZALIGMAKERS van *uuren* gevoegelyker; als zynde meermaelen van Hem gebezigd, met betrekking tot zyn *Lyden*, waer op te dezer plaetze door den Godvrugtigen Professor DODDRIDGE in de Omschryving gedoeld word. Men vergelyke *Joannes* XII. *vers* 27. *Markus* XIV. *vers* 35. *Mattheus* XXVI. *vers* 45. *Lukas* XXII. *vers* 53.]"

(†) „ Vergelyk *Mattheus* XXVI. *vers* 37".

(tot wien zich hunne byzondere Dienften beperkten,) van de Discipelen aenfchouwd wierden; en *welke*, aen hun gezigt *verfchynende in* gedaentens van *heerlykheit*, eenigzins naer de glorie zweemende die de HEILAND zelf tans droeg, *fpraken van zynen Uitgang*, oft de Verhuizing uit het tegenwoordig Tydelyk Leven langs den Weg des Kruis-Lydens, *dien Hy in 't kort*, dat 's weinig tyds na dezen, en wel op het naestvolgend Pafcha, *te Jerufalem ftondt te voleindigen* (*e*); erinnerende en in 't breede te berde brengende, alle zoodanige gedagten, als gepast waren om Hem aen te moedigen tot dien zoo fmartelyken en tevens glorieryken ftryd.

„ *Maer Petrus, en zy die* [*zich*] *met hem* aldaer [*bevonden*;] te weten de twee andere Discipelen, [hier voor genoemd,] zagen het begin van dat Glorieryk Gezigte niet, ook hoorden zy niet geheel en al die wonderbaere en ftigtelyke Saemenfpraek; want, moede en afgefloofd door den arbeid en togt van den voorgaenden dag, *waren* zy t'eenemael *overmeesterd van* en nedergezonken in *den flaep*; doch *ontwaekt zynde* door den heerlyken glans der ftrae'en, welke door de duisternis van den nacht, die hun diepe fluimering en flaep te voren begunftigd had, henen drongen, zoo *zagen zy*, tot hunne onuitdrukkelyke verbazinge, *zyne* ongewoone *Heerlykheit en de Twee Mannen welke by Hem ftonden*, en zy hoorden het flot van hun Onderling Gefprek, waer uit zy opmaekten wie deze zeer agtbaere Perfoonen waren (*f*).

„ *En*

(*e*) „ *Spraken van zynen Uitgang, dien hy in 't kort te Jerufalem ftondt te voleindigen.*] Dr. HAMMOND en Profesfor CLERICUS fchynen grootelyks te misfen, wanneer zy dit betrekken tot CHRISTUS *zegeprael* over de onboetvaerdige *Jooden*, in de *verwoesting van Jerufalem* door de *Romeinen.* Want alhoewel het woord ἔξοδος, [*uitgang*, *uittogt*] fomtyds een *uittogt ten ftryde* betekent, gelyk men zien kan by ELSNER in deszelfs *Obfervat. Vol. I. p.* 219.) wordt het echter duidelyk gebezigd voor *den dood*, of *het uittrekken uit deze werelt.* 2 *Petrus I. vers* 15. en in '*t Boek der Wysheit*, *Kap. III. vers* 2. En dit ftrookt hier beter met de verbindtenis des woords ἔξοδος [*uitgang*] aen de woorden ἐν Ἱερουσαλήμ [*in Jerufalem*".]

(*f*) „ Zy hoorden het flot van hun Onderling Gefprek enz.] Mogelyk zou het niet zoo dienftig en tydig geweest zyn, dat zy het in zyn geheel gehoord hadden. GOD kon bedoelen, hen eenige van deze dingen door den HEILIGEN GEEST te openbaren, en de kennis van

„ *En het geschiedde, wanneer* die twee doorluchtige Getuigen van 't Oud Verbond afscheid van den HEERE namen, en zy nu *van Hem vertrokken, dat Petrus antwoordde en tot* HEILAND *JESUS zei:* Dierbaere *HEERE!* Hoogsteerwaerdige *Rabbi*, Lieve *Meester! het is voor ons* zeer *goed, hier*, in zulk eene omstandigheit als de tegenwoordige, *te wezen*: laat toch deze heerlyke verschyning en verrukkende mondgemeenschap tusschen U en die gadelooze Mannen verlengd worden; want wy zouden met vermaek all' 't overige van onze dagen dus slyten; *en* daerom, *indien het U behaegd, zoo laet ons* toe, *hier Drie Tenten* (g) te *maken, voor U eene, en voor Moses eene, en eene voor Elijah*, op dat Gy met hen hier zoudt mogen huisvesten en verblyf houden, op eene bequaemer en gelegener manier [dan dus in de opene lucht.] —— Dit was inderdaad een wild soort van voorstel, zeer qualyk strookende met den staet dezer Verheerlykte Persoonen, of het onderwerp van derzelver zoo aenstonds gehoudene saemenspraek met CHRISTUS: maer men zal 'er minder over verwonderd staen, wanneer men de groo-

van de overige, by hen niet gehoord of niet aan hen in te geven, kon bewaerd zyn geworden en weggelegd voor de ontdekkingen van den Hemelschen Staet ".

(g) „ *Laet ons* toe *hier drie Tenten te maken.*] De Eerw. Heer FLEMING denkt, dat het is, als of PETRUS gezegd had: HEERE! laet *deze Berg* thans voor *Israël* zyn, wat de *Sinaï* voor onze Vaders was: houdt toch, als 't ware, hier uw Hof; en laet het volk herwaerts toevloeïen en vergaderd worden, om Uwen wil te verstaen, en U zyne hulde te betoonen, terwyl Gy 'er opgewagt wordt van deze uwe verheerlykte Dienaeren". Zie FLEMING's *Christology*, Vol. I. pag. 46. Maer dit schynt wat al te fyn gesponnen, en een te diepgezonken ontwerp, [of, om rond te gaen, eene te vergezogte gedagten] te wezen. Ik verkies die tael liever over te zetten en te omschryven als woorden van eene *verrukte verrassching*, blootelyk bedoelende, het vermaek uit te drukken dat zy hadden in 't geen zy zagen en hoorden. De voorslag, gelyk MARKUS aenmerkt, was zeer ongepast: maar weinige zouden naestdenkelyk, in zulk eene verbazende omstandigheit, volkomen meester van zich zelven geweest zyn. ——— De *Tenten* hier ter oprigting voorgesteld, moesten enkel geringe *hutten* of *prieëlen* wezen; en daer is in 't geheel geene reden, om te onderstellen, dat hier om drie kostbaere *Tabernakelen* gedagt wiert, gelyk aen dien welke door MOSES in de woestyne opgeregt wiert. Op dat nu geen zoodanig denkbeeld in den geest der Lezers gevallig mogt opryzen, heb ik verkoren het woord *Tenten* te gebruiken ".

groote ontsteldtenis in welke PETRUS was in aenmerking neemt; *want hy wist niet wat hy* [eigentlyk] *zei*, *wat hy behoorde te zeggen*; *nadien* het Aenschouwen dezer Heerlykheit op hem, en de twee andere Apostelen, aldaer mede tegenwoordig, zulk eene verbazende uitwerking had, dat *zy grootelyks verschrikt waren geworden* op het zien van de Majesteit dezes onvergelykelyken Gezigts, 't geen op eene zoo onverwagte wyze over hen uitbrak en hen in de oogen straelde."

„ *En als hy*, te weten PETRUS, zich dus uitdrukte, en hy *dit zei*, wat gebeurd 'er? *terwyl hy nog sprekende was*, *ziet! daer quam eene heldere Wolk*; *en die*, hebbende zich zelve over den top des Bergs op eene de schielykste en verrasschendste manier verspreid, *overschaduwde hen* alle: *en zy*, (de drie Discipelen met elkander,) wierden door zulk een soort van Godsdienstigen schrik bemagtigd, dat zy zeer *vreesden* en heilig beefden, *wanneer zy in de Wolk ingingen* (*b*), en dezelve van alle kanten zich rondsom hen uitgebreid zagen. — *En ziet*! welk eene eeuwiggedenkwaerdige Omstandigheit '*er* toen geschiedde en plaets had; want daer *quam eene* de gedugtste en ontzachgelykste *Stem uit de Wolk*, als het gewydde Teken van Gods onmiddelyke Tegenwoordigheit, *welke zei*: DIT IS MYN GELIEFDE ZOON, IN WIEN IK MYN WELBEHA-

(*b*) „ *Daar quam een heldere Wolk, en die overschaduwde hen enz.*] Ik kan (schoon een uitmuntend *Oordeelkundige* het zoo uitlegd,) niet denken, dat dit eeniglyk zou willen aanwyzen, dat *de Wolk een schaduw van zich gaf* die op hen viel, maer agt het veel waerschynlyker, dat zy zich *over den Berg verspreidde*: en zulks niet gelyk een *paviljoen*, oft *zonnescherm*, maer zodanig als een wolk *dien* gewoonlyk *bedekt*. Echter met dit onderscheid, dat zy hier *meer een dikke rook* dan digte regen was; en dat, (daer de *zoomen der wolken* in 't algemeen *dunner* of *ylder* zyn dan de middelpuntsdeelen,) deze Wolk *duisterder* was omtrent haere kanten of einden, zynde eene *heerlykheit* oft *luisterryke glans* in haer midden. En waerschynlyk was het haer *donkerder gedeelte*, waer meê de *Apostelen* omwikkeld wierden, dat 's in 't welk zy *ingingen*, terwyl de uitmuntende en *hoogwaerdige heerlykheit*, (gelyk PETRUS haer noemt, 2 *Petrus* I. *vers* 17.) veel hooger scheen te wezen, zynde de straelen van dezelve merkelyk getemperd door het gedeelte van den *Wolkigen Sluijer*, die tusschen de glorieglans en hen was. En dezerwyze weten wy, is de *Schekinah* in vroegere eeuwen verschenen; inzonderheit toen dat Teken der Goddelyke Tegenwoordigheit bezit nam van MOSES *Tabernakel*, by *Exodus* XL. *vers* 34, 35. en van SALOMONS *Tempel*, by 1 *Koningen* VIII. *vers* 10 *en* 11."

HAGEN HEB (*i*); HOORT HEM! „ Hoort hem met de ootmoedigste onderwerping en gehoorzaamheid, als het Voorwerp van myn dierwaardigst genoegen, en als uw veiligste Geleider tot Pligt en Gelukzaligheid, die in alle opzigten boven, de grootste van uwe Profeeten verheven is."

„ *En wanneer de Discipelen* [*deze Stem*] *hoorden, vielen zy*, voor over op *hunne aengezigten* neder op den grond in de diepste en ootmoedigste eerbiedenis, *en zy waren uit ter maete verschrikt* door de gedugte Openbaring van de Tegenwoordig zynde GODHEIT. — *En* HEILAND *JESUS*, wetende hoe zeer zy ontsteld en verlegen waren, *quam tot hen en raekte hen aen, en zei tot hen: Ryst op en zyt niet verschrikt!* stortende, ten zelfden oogenblikke, in hen eene geheime kragt en sterkte des gemoeds, [waer door zy zich herstelden, en zich opgebeurd vonden: gevende daer door een duidelyke blyk, dat Hy de Groote en Goddelyke Verbonds-Engel was, die, wanneer des HEEREN Gewenschten in hunne Onwaerdigheit wegzinken, hen opbeurt, en met moed en kragten sterkt] (*)."

„ *En zeer schielyk, terwyl* nu *de* Hemelsche *Stem uitgebragt was, wiert* de HEERE *JESUS alleen gevonden*, zynde MOSES en ELIJAH in een oogenblik uit het gezigt verdweenen; *en* de Discipelen, door de vriendelyke aenmoediging, welke GODS ZOON hen gegeven had, *hunne oogen opheffende*, [*en*] *rondom* zich nae de zeer agtbaere Persoonen *ziende*, welke zy even te voren hoorden en aenschouwden, zoo *zagen zy niemand meer by zich dan* de HEERE *JESUS alleen*, die nu weder in zyne gewoone Ge-

(*i*) „ *IN WIEN IK MYN WELBEHAGEN HEB.*] Alhoewel nogt MARKUS nogt LUKAS ons deze woorden opgeven, mogen wy echter verzekerd zyn, dat zy waerlyk gesproken wierden; nadien wy deswegen het samenloopend getuigenis van MATTHEUS en PETRUS hebben, de laetste van welke ze aenhaelt 2 *Petrus* I. *vers* 17. Het zyn 'er geweest, die dagten, dat MARKUS overslaen van deze betuiging, aanwyst, dat PETRUS, (ondersteld zynde, dat hem, gelyk KLEMENS *van Alexandrië* berigt, het Euangelie van MARKUS in handen gegeven wiert,) het zelve niet als maer ter loops zonder veel nauwkeurigheit heeft nagezien. [Men zou veel eer denken, dat'er voor dat overzien weinig of geen grond is.] Voorts zal wel ligt het bevel hier bygevoegd *van HEM te HOOREN*, doelen op den plegtigen last, om den *Grooten Profeet* te *hooren*. Zie *Deuternomium* XVIII. *vers* 15."

(*) „ Vergelyk *Daniël* X. *vers* 5, 6. 8, 10, 11. 18 en 19."

Geſtalte was, gereed om met hen gunſtig en minzaem in geſprek te treden, op dezelfde toegevende wyze die Hy altoos in gebruik had."

„ *En* zoo *als zy van den Berg*, op welken deeze Wonderbaere Gebeurdtenis en Handel voorgevallen was, *af* gingen en nae beneden aen den voet *quamen*, *beval* de ZALIGMAKER *JESUS hen* zeer ſtrikt, *dat zy aen geen een Mensch verhalen zouden wat zy gezien hadden*, *ten zy wanneer de Zoon des Menſchen van den dood verrezen was*; gebiedende en *zeggende* wel uitdrukkelyk: *gy zult aen niemand dit Gezigt melden*, *voor dat* Ik, *de Zoon des Menſchen*, na myn Lyden, *uit den Dood zal opgeſtaen zyn*. [En met reden gaf Hy dien last; want] tot dat die doorluchtige blyk van zyne Goddelyke Zending gegeven was, zou deze Geſchiedenis een ydelen droom of ongelooffelyk vertelzel aen 't Ongeloof ſchynen. — *En* wanneer CHRISTUS dus ſprak van uit den dood te verryzen, verſtonden zyne Discipelen zulks niet, [maer] *zy behielden dat woord* (*k*) in hun geheugen vast, *twistende onderling by zich zelve*, *wat 'er met dat opſtaen uit den dooden kon gemeend zyn*; want hoe dikwils, *en* hoe duidelyk, de HEERE CHRISTUS hen zulks verklaerd had, konden zy zich zelve echter niet overtuigen, om het in eenen letterlyken en eigentlyken zin op te vatten; nogtans eerbiedigden zy zynen last; en in gehoorzaemheid aen 't bevel dat Hy hen gaf, *zwegen zy ſtil* van 't geen 'er gebeurd was, *en zy verhaelden in die dagen aen niemand eenige van de dingen*, *welke zy* tegenwoordig *gezien* en gehoord *hadden*."

(*k*) „ *Zy behielden dat Woord.*] Dus denk ik, kan het Griesch τον λογον εκρατησαν, meest naer den letter overgezet worden: betekenende het werkwoord dikwils *iet aengrypen*, *bemagtigen* enz. en ingevolge van zulks *het met opzet* oft een vast voornemen *te behouden*: doch, voor zoo veel ik my erinneren kan, heeft het nooit den zin van een geheim *te bewaren*, ofte iets geheim en verborgen *te houden*. Men vergelyke *Mattheus* IX. *vers* 25. XIV. *vers* 3. *Markus* XII. *vers* 12. en *Openbaringe* XX. *vers* 2. —— Ook denk ik dat de woorden προς εαυτους [*by hun zelven*] gevoegd behooren te worden met συζητουντες [*onderling* oft *ſaemen twisten*;] gelyk als zy met dat zelfde woord verbonden ſtaen *Markus* I. *vers* 27. IX. *vers* 16. *Lukas* XXII. *vers* 23. en *Handelingen* IX. *vers* 29."

De

De Godsdienst van een Engelsch Boekverkooper, die zyne Zedelesfen Philosophiserwyze te kennen geeft. In 's Gravenhage, voor de Compagnie 1768. *In groot Octavo* 123 *bladz.*

DEze Tytel, zo dezelve nog iets betekent, zegt mogelyk niets meer, dan dat dit Stukje door een Engelsch Boekverkooper geschreven is, en veelligt is deze gisfing nog geheel bezyden de waerheid; want, buiten enige regels in begin en aen 't slot, is 'er niets in te vinden, dat ons den Boekverkooper, meer dan enig ander Godsdienstig Christen, aenduid. — Ook zal hy, die hier een min of meer geregeld Samenstel van Godgeleerdheid of Zedekunde, of aeneengeschakelde redeneringen deswegens, meent te ontmoeten, zyne verwachting niet beantwoord vinden: dewyl het meerendeels bestaet uit ene verzameling van Zedeleeringen, die, schoon ze zomtyds aen een verbonden worden, doch grootlyks voorkomen als invallende gedachten, welken geen wezenlyk verband met elkander hebben, en hier en daer doorvlochten zyn, met enige bedenkingen over zommige Leerstuklyke voorstellingen.

In 't Zedelyke betoont zich de Schryver alleszins een ernstig Voorstander van ene ongeveinsde manlyke Godsvrucht, en boezemt den Lezer steeds in, de Eerbied voor, de Onderwerping aan, en 't Vertrouwen op God; ene uitgebreide hartlyke Liefde tot den Evennaesten, met een naeuwkeurig toeverzicht op, en geregelde bestiering van, zyne Gemoedsdriften. Nu en dan ontmoeten ons daer benevens ettelyke berispingen van zommige schikkingen, gebruiken en omstandigheden, die de Engelsche Kerk inzonderheid betreffen, waer over hy zich echter gematigd uitlaet. Tusschen beiden komen 'er bedenkingen over het Leerstuklyke, maer dezen zyn over 't algemeen oppervlakkig, en zommigen wat sterk verrukkend, voorgesteld. Meerendeels is hy in die Leerstukken na genoeg eenstemmig met de Leer der Kerke, ten minste met de gevoelens van voorname Leeraren in dezelve; het byzonderste, waerin hy 't verste van de gemene denkbeelden afwykt, is zyn gevoelen over het voorbestaen der Ziele en de gevolgen daer van; waer omtrent hy zich indezervoege uitlaet.

„ Ik reeken myne kindsheid met die van 't Geheelal, en acht geen mensch ouder nog jonger dan my zelven, zelfs de Engelen niet; gelovende dat alle geestelyke Weezens te samen in den beginne geschapen wierden. — Ik geloof

 dat

dat ik in meerder werkzaemheid was, eer ik van myne Moeder ontfangen wierdt, dan zedert zy my ter waereld gebragt heeft, en voor zoo verre my bekend is, heb ik omgeloopen alle de eindelooze fpooren van het geheel-Al, zynde genaturalifeerd in de verfcheide regeeringen van de lucht en wolken, tot dat ik vermoeid van zulk een groote omzwerving, en gewillig alle de ftaaten des levens te beproeven, door de kracht van eene fterke neiging en de onwederftaanbare bekooring van een recht bekwaam gemaakte ftoffe, verftrikt ben in dit aardfche lichaam, om hier boete te doen, voor de misdaaden van myn verheevener leeven, en in dezen (*horizond*) gezichtëinder tusfchen de opper- en benede waereld, myne verkiezing te maaken van goed, of kwaad, van licht of duisternis, van leeven of van dood. —— Nogtans, fchoon ik dus overtuigd ben van de waarheid onzer voorweezendheid, en dat dit tegenwoordig leeven maar een fchaduw en droom is, in vergelyking van 't geene wy te vooren genooten eer wy in het vlees gedompelt waren; nogtans wilde ik deezen droom niet afgebrooken hebben, door een ontydig of harder flag van 't noodlot. Ik zou denken dat het geene ongelegenheid is, lange te leeven! maar het eerder als eene zegening aanzien, dat zoo een menigte jaaren mogten afwasfchen de fchuim en vuiligheid van onze neigingen en hartstochten, op dat wy dus by trappen gefpeent zynde, van deeze lage genegenheden, welke ons tot op de aarde needer brachten, wy zonder eenige onrust, of ontroeringe mogten opklimmen tot onze hemelfche wooningen. —— Daarom fchatte ik Methuzalem en de overige Oudvaders voor den zondvloed gelukkig, wiens leevens verlengt wierden tot de uitterfte mate van 't menfchelyke leeven, en fcheenen zoo zeer niet te fterven, (want dit geeft geweld te kennen,) als gewillig te verzaken hun oude verrotte wooning en affcheid te nemen van hunne lighamen, en zoo weder te keeren tot de hemelfche Paleizen, van welke zy zoo lange afgedwaald waren." —— Wy zullen ons niet ophouden met het bybrengen der zogenaemde bewyzen van onzen Autheur, die naer ons inzien geen de minfte bondigheid hebben, maer liever nog een ftaeltje van zyne Zedelesfen opgeven, en wel een betrekkelyk tot het beteugelen onzer hartstochten.

„ Ik ben, zegt hy, niet ligt geraakt over een lastering, nog ook niet treurende over een verlies. Wanneer iemant my beleedigt fchep ik een zonderling vermaak om hem vergiffenis te verleenen. Daar is in deze grootmoedige over-

win-

winning van zynen vyand, zulk een edele hoogmoed opgeslooten, dat ze de vermaarde zoetheid der wrake verre te boven gaat. Ik ben een vyand om myne hartstochten hunnen gewonen loop in te volgen, moet ik dan, om dat myn beleediger de persoonaadje van een kwaadaardig man gespeeld heeft, ook zoo, of nog erger doen? wanneer ik myne woede den vryen teugel viere, en de strengste ingevingen van myne razernye volge en volvoere? Het is maar een ketelbooter in de Zedekunde, die om de eene breuk te heelen, wederom een andere, somwylen nog grooter dan de eerste, maakt. Behalve dit, is het de voordeeligste soort van wraak, wanneer ik een verongelyking tot een voordeel, door deszelfs vernietiging keere; dewyl ik daar door een vyand tot een vriend maake, die, zoo hy maar het minste vonkje van dankbaarheid of deugd heeft, niet alleen door myne goedertierenheid zal schaamrood worden, over zyne misdaad; maar zich zelven toeleggen op een gulhartig overleg, hoedanig deze zaak te vergoeden."

„ Zoo iemant u beleedigd heeft, zegt Quarls (*) zoo wreekt u lustig, acht het niet, en 't werk begonnen zynde, zoo vergeeft het, en dan is het gedaan. *Want hy is onder zich zelven, die niet boven eene beleediging is.*"

„ Indien uw broeder u in 't geheim beleedigd heeft, bestraft hem in 't geheim, en indien gy hem door een lastering verlooren hebt, gy zult hem door uwe vergiffenis weder vinden; want, *iemand die een misdaad, in 't geheim begaan, opentlyk berispt, die ontdekt ze eer snoodelyk, dan dat hy ze bestraft.* De ware weg om eene anders deugd voort te zetten, is die te volgen, en het beste middel om eens anders feilen te verwerpen, is van dezelve af te wyken."

„ Heeft iemand u door Lastering gewond, ontmoet hem met geduld; want haastige woorden doen de wonde zweeren, en een zagte taal verbind dezelve; de vergiffenis geneest ze, en het vergeeten neemt het Lidteeken weg. Het is edelmoediger een geleden ongelyk door stilzwygenheid te bedekken, dan door bewysredenen te overwinnen, en het te verbreiden. Doch verandert eens in alle gevallen van deze natuur van gelegenheid met uwen broeder. Stel u in zyn plaats, en vraag dan aan uw geweeten, of gy wel wilde dat 'er zoo met u gehandelt wierdt? een besluit genomen hebbende, zoo verander weder, en doe dan ook

zoo

(*) „ Zie zyne Enchiridion."

zoo met hem, als gy wenschte gedaan te zyn, en op deze wyze zal uw Christelyke Godsdienst nimmer dwaalen."

„ Ik acht het een der wezendlykste oefeningen van onzen Godsdienst, onze hartstochten, of driften, onder te brengen, en dewyl de gramschap een der hevigste en onbezonnenste is, zoo stel ik myne krachtigste poogingen te werk, om dezelve, nog onvoldragen zynde, te smooren. Andere hartstochten klimmen by trappen op, en wikkelen zich met langsame treden in den mensch; maar de toorn vat het vuur gelyk het buskruid, en doet opvliegen, eer hy omziet. Om deze rede, heb ik door een gednurige oefening altoos getracht, de overwinning op deze oproerige hartstocht te behaalen, en ik reken het een meesterstuk van 's menschen verstand, wanneer het zich boven alle ophitsingen steld. Reeds kon ik over lange myne hand in 't midden van haren loop stuiten, wanneer zy doelde op een schuldigen knecht, of fieltachtigen medegezel; maar nu kan ik de zenuwen beteugelen, die haar uitgestrekt zouden hebben, om de gedienstige geesten te betoomen die zoo gereed zyn, om in zulk een gelegenheid een uitval te doen. Ik heb een afkeer van toe te staan, dat myne tong de afgezondene myner handen zou zyn, en haar vermogen zou verkwisten in onbetaamlyke uitdrukkingen, even of de hoogte van 's menschen verstand en kracht, in een bitse bejegening gelegen was. Neen, ik wil zelf niet gedoogen, dat myne wangen van verwe veranderen, myne ogen ontvonken, of eenig ander gedeelte van myn aangezicht, de minste indruk van gevoelen aanneemt, waar door men zou kunnen bespeuren, dat ik aan 't gisten ware. Nogtans ben ik, te dier tyd, niet ongevoelig nog ledig van eene vereischte oplettenheid, op de aangedaane beleediging. Neen; maar al wat ik beooge, is, my te voegen naar de raad van den Apostel Paulus, *toornig te worden en niet te zondigen.*"

Davids Vredewensch over Jerusalem, Ps. CXXII: 8., *nader uitgebreid door* NICOLAUS BELLAART, *toen hy in 't jaar* 1726 *tot Predikant te Leerdam beroepen was. Te Haarlem by* Nicolaas Beets. *Behalven het Voorwerk* 28 *bladzyden in Quarto.*

DEze stichtlyke Leerreden verdient ene plaets in de Verzameling der Liefhebberen van byzondere Predi-

dicatien, uit hoofde van de byzondere gelegenheid by welke dezelve uitgesproken is. De Eerwaerde *Bellaert*, in 't Burger-Weeshuis der Stad Haarlem opgevoed, en ingevolge van zyn verzoek, door de Heren Regenten en Vrouwen Regentessen, ter Godgeleerde Studie opgeleid zynde, heeft deze Leerreden in de groote Kerk te Haerlem uitgesproken, op den 22 December des jaers 1726, toen hy zyn beroep te Leerdam stond te aenvaerden; om dus plechtig affcheid te nemen, en zyne dankbaerheid voor de aen hem bewezen gunst openlyk te betuigen. Zyn Eerwaerde heeft dezelve diestyds overgegeven in de handen der opgemelde Bestierderen, en de thans Regerenden hebben nu, na 's Mans dood, (overleden den 27 November 1768,) goedgevonden ze in 't licht te brengen; om ze, overeenkomstig met den wensch van zyn Eerwaerden, tot een geduurzaem gedenkteken zyner dankbaerheid te stellen.

Het getal en de naam des Beests, ofte Verklaring en Uitlegging over 't laatste Vers van Joannis Openbaaringen, Capittel 13 *vers* 18. *Te Amsterdam by* de Wed. K. van Tongerlo en Zoon. *In Quarto* 33 *bladzyden.*

De groote Verborgenheid is geopenbaerd! De Schryver van dit Stukje helpt de Waereld uit den droom; het Beest is *Kaïn*, wiens getal van jaren is 666. Vraegt ge na bewys? die denkt dat het der moeite waerdig is om 'er na te zoeken, kan dit kort Geschrift doorbladeren, maer hy zy voor af gewaarschouwd, dat het hem moeilyk zal vallen; wy hebben 'er altans geen schaduw van bewys in konnen vinden. 't Is van vooren tot achter brabbeltael; en zo het den Schryver ernst is, gelyk men ons berigt heeft, verdient hy mogelyk medelyden.

Vervolg der Zamenspraak van Romen in Brand. Door A. VAN HARDEVELDT. *Te Amsterdam by* D. onder de Linden 1768. *In groot Octavo* 100 *bladz.*

De voorgaende Zamenspraek, waer van deze een vervolg is, zag het licht in 't jaer 1760, en betrof de Jesuitische onlusten in Portugal; de tegenwoordige heeft

ten

een onderwerp, de daer op gevolgde onthessen dier Societeit, niet alleen in Portugal maer ook in Spanje en elders. Het onderhoud deswegens geeft den zamensprekeren menigvuldige gelegenheid, om uit te weiden, over deze en gene stukjes, die der Roomsche Kerke in 't algemeen, en den Jesuiten in 't byzonder geenzins tot lof verstrekken. Men ziet 'er den yverigen Protestant in doorstralen, die 't wel meent met de goede zaek, en wiens schriften mogelyk by 't Gemeen van enigen dienst konnen zyn.

Proeve eener uitvoerige en volledige Kerkelyke Geschiedenis des Nieuwen Testaments, van het begin der Christelyke tydrekening tot den tegenwoordigen tyd, door JOH. FRED. COTTA. S. S. Th. Dr. *gewoon en openbaar Hoogleeraar; als mede eerste Superintendent van het Theologisch Stift, en Deken der Kerke te Tubingen. Uit het Hoogduitsch vertaald Eerste Deel. Te Utrecht by* G. T. en A. van Paddenburg 1768. *Eerste Afdeeling van het eerste Deel. Behalven het Voorwerk* 155 *bladz. in Octavo.*

HEt oogmerk van den Hoogleeraer *Cotta*, in deze beschryving der Kerklyke Geschiedenisse, is, gelyk hy ons in de Voorreden meld, een *volledig Werk* te geven, dat den middelweg houd, tusschen *korte Uittrekzels* en *uitvoerige Werken*; dat van een algemeenen dienst kan zyn, niet alleen voor hun, die de Godgeleerdheid beoefenen, maer tevens ook voor alle dezulken, die begerig zyn om een gegrond en geregeld begrip te hebben van den oorsprong, de lotgevallen, den uiterlyken en innerlyken toestand der Christen-Kerke, door alle de voorleden eeuwen tot op den tegenwoordigen tyd.

Hy vangt ten dien einde aen met ene Inleiding, in welke hy, na korte voorafgaende aenmerkingen, over de Kerklyke Historie in 't algemeen, en 't nut van derzelver beoefening in 't byzonder, den Lezer enige zaken onder 't oog brengt, die tot het schryven en beoefenen der Kerklyke Historie betrekkelyk zyn. Men ontmoet hier een onderscheiden en zeer wel opgesteld oordeelkundig bericht van de voornaemste Schryvers, zo in de latere als vroegere Eeuwen, die tot het ontvouwen van de Kerklyke Geschiedenis in aenmerking komen, met aenduidinge wat men omtrent dezelven in acht heeft te nemen. Voorts behelst dezel-

zelve ene geregelde voorstelling van de hoofdzaken die in de Kerklyke Historie vervat zyn, ten aenzien beide van den uiterlyken en innerlyken staet der Kerke; by welke gelegenheid ook de voornaemste Autheuren, die ter opheldering hier van strekken, even als de bovengemelde Schryvers, opgegeven worden. Hier by komt nog 't geen 'er in acht staet te nemen met opzicht tot de fabelhistorie, en de hulp die men hier uit andere wetenschappen ontleent. Ten laetste laet de Hoogleeraer zich nog kortlyk uit over de verschillende wyzen, waer op men gewoon is de Kerkhistorie te verhandelen, met ene *tyd-orde* of *stoforde* in 't oog te houden. De eerste is, zyns oordeels de beste als men uitvoerige jaerboeken schryft, maer in een beknopter Werk keurt hy de laetste beter. Uit krachte hier van staet hy ook deze in dit zyn Geschrift te volgen, en dus alle gelyke gevallen tot zekere klassen of afdeelingen te brengen; echter zo, dat hy tevens de achtereenvolging van tyd daer mede verbinde: door naamlyk alle geschiedenissen, die van ene zelfde natuur zyn, en tot ene zekere klasse behooren, onafscheidlyk by elkander te laten, en het verhael daer van, even als ze in tyd op elkander gevolgd zyn, (met randtekening van het jaer, waer toe elke geschiedenis behoort,) tot op dat tydperk te vervolgen, wanneer 'er een wis en voornaem tydperk in de Kerklyke Historie eindigt.

De eerste Afdeeling des eersten Deels, die thans in 't Nederduitsch het licht ziet, bevat een beknopt bericht *van den toestand van de burgerlyke regeering, den godsdienst en de geleerdheid by Jooden en Heidenen, toen Christus geboren wierdt*: welk onderwerp de Hoogleeraer, met zo veel belezenheid en oordeelkunde, op zulk ene geleidlyke wyze, verhandelt, dat men reden hebbe, om te wenschen, dat de verdere uitgave van dit Werk in onze Nederduitsche tale gelukkig achtervolgd moge worden. — In het doorbladeren van 't laetste gedeelte, betreffende den toestand van den Godsdienst by de Jooden, ten dien tyde, is, onder anderen, het volgende bericht van de *Therapeuten* (*) ons voorgekomen, als geen ongeschikt stael van 's Mans wyze van voorstellen.

„ De

(*) „ *Philo* heeft in zyn boek, *de vita contemplativa* van de *Therapeuten* uitvoerig gehandeld. De berigten, die EUSEBIUS *lib.* 2. *Hist. eccl. cap.* 17, en naa hem EPIPHANIUS *haeres.* 29. en SOZOMENUS *lib.* 1 *Hist. eccl. cap.* 2. van deze menschen meêdeelen, zyn uit den eerstgemelden *Philo* ontleend?

„ De *Therapeuten*, of *aanbidders van God*, zegt hy, van welken de Jood *Philo* in zyne schriften gewag maakt, hielden zig, voor 't grootst gedeelte, in Egypten, en in de streek van *Alexandrie* op. Zy ontdeeden zig van alle tydelyke goederen, lieten ze aan hunne bloedverwandten over, en begaven zig in de Woestyne, ten einde zy door de bedorve Zeden der waereld niet aangestoken mogten worden. Elk van hen hadt een kleine hut tot zyne wooning. Maar hunne hutten lagen wat van malkander, en waren niet dan voor de uiterste noodzaaklykheid geschikt, om 'er zig naamlyk tegen hette en koude in te kunnen beschermen. Zy hadden geene offerhanden noch uiterlyken Godsdienst, als de Jooden, maar elk hadt naast zyne hut een klein Kapelletje, waar in hy voor zig zelv' zynen Godsdienst waar nam, en in de schriften van de Wet en de Propheeten studeerde. Tweemaal deedt hy dagelyks zyn gebed, en dit geschiedde 's morgens en 's avonds. Het werken staakten zy ten eenemaal, slytende den overigen tyd des dags met nadenken en navorschen der H. Schrift. Inzonderheid hielden zy zig op met allerhande verbloemde verklaringen der H. Schrift, waar by hen eenige verklaaringen van de stigters hunners secte te stade kwamen. Ook maakten ze allerlei geestelyke liederen, die van verscheide dichtmaaten waren. Zes dagen hieldt zig elk in zyne hut op, verzorgde zyn lighaam met zeer geringe kost, en besteedde zyne zielvermogens tot bespiegeling. Zy geloofden, dat ze, door dergelyke strenge levenswys, hunnen naar Gods beeld geschapen en in het lighaam opgeslooten geest in zyne voorige vryheid plaatzen, en hem bekwaam konden maaken, om naa den dood des lighaams in de Hemelsche wooningen in te gaan. Om deze zelfde rede plagten ze, de gansche week door, voor dat de zon onder was, noch spys noch drank te gebruiken, ja eenigen kastydden hun lighaam niet slegts éénen, maar twee en meer dagen. Op den zevenden dag van elke week hielden ze, volgens de Joodsche gewoonte, eene algemeene vergadering, waar in één van hen, die de meeste bekwaamheid bezat, een redevoering deedt. Wanneer deze ten einde, en teffens het gebed gedaan was, spysden zy allen zamen. Doch hun spys bestondt alleen in brood en zout, waar by eenigen nog hysop namen. Van wyn onthielden zy zig geheel en al, gebruikende alleen water voor hunnen drank. Naa dat de maaltyd was geëindigd, begonnen zy eenen zo genoemden heiligen dans, die den ganschen nagt door tot den helderen

dag

dag toe duurde. Eerst dansten mannen en vrouwen van elk geslagt byzonder. Maar vervolgens, wanneer hunne zielen van eene Goddelyke woede, gelyk ze geloofden, aangetast waren, vereenigden zig de beide chooren, en maakten dus mannen en vrouwen slegs één choor uit. Zy tragten als dan zo wel door hevige lighaamsaandoeningen, als mede door een sterk geroep, allerhande gezangen, en andere dergelyke kentekenen, de daadlyk op 't kragtigste in hunne ziel werkende liefde van God openlyk bekend te maaken. De overige omstandigheden van deze menschen, door *Philo* aangemerkt, roeren wy hier niet aan. — Uit het reeds bygebragte ziet men, tot welke dwaasheid het menschelyk vernuft vervallen kan, wanneer 't van God en 's menschen Ziel verkeerde begrippen heeft. Misschien mogen ook eenige berigten, die men van deze menschen heeft, of gansch verdigt, of ten minsten zodanig zyn, dat men 'er niet volstrekt op kan aangaan. Zoo veel is wel zeker, dat ze, volgens de beschryving, die men van hen heeft, zwaarmoedige menschen en geestdryvers moeten geweest zyn."

„ Onder de Geleerden heeft men, voor langen tyd, reeds de vraag te berde gebragt, van welke eene party in zaaken van Godsdienst deze straksgemelde *Therapeuten* eigenlyk geweest zyn? of men ze voor Christenen, dan voor Jooden, of voor een soort van heidensche Wysgeeren houden kon? Onder de oude Kerk-leeraars heeft ze *Eusebius* als Christen-monniken opgegeeven, wier orde de *H. Marcus* zoude ingesteld hebben (*). Veelen, inzonderheid Roomsche Schryvers, hebben dit gevoelen, ten behoeve van de orden der Monnikken in 't Pausdom, zeer greetig omhelst, en in hunne schriften verdedigd (†). Zy heb-

(*) „ Zie EUSEBIUS *lib.* 2. *Hist. eccl. Cap.* 17."

(†) „ De voornaamste voorvegters van dit gevoelen zyn de beide Kardinaalen der Roomsche Kerk, *Bellarminus* en *Baronius* geweest, waar by zig onder de Protestanten *Thom. Bruno* Kanonnik te *Windsor*, *Will. Beveregius*, *Is. Vossius*, en verscheide andere gevoegd hebben. In de tegenwoordige eeuw heeft inzonderheid de beroemde Benedictiner-Monnik, *Bern. Montfaucon*, in de aanmerkingen, gevoegd by de Fransche vertaaling van PHILO *de vita contemplativa*, willen bewyzen, dat de *Therapeuten* Christenen geweest zyn; maar waar over hy met een anderen geleerden Franschman, te weeten den President van 't Parlement te *Dyon*, *Joh. Boubier*, in geschil raakte. De daaromtrent gewisselde schriften zyn by malkander ge-

hebben hier door waarschynlyk willen maaken, dat het Monniken leven van de tyden der Apostelen moet afgeleid worden, en niet slegts by gelegenheid van de in de derde eeuw ontstaane hevige vervolgingen zyn oorsprong heeft genomen. Alleen dit voorgeeven van *Eusebius* en anderen, die zyne voetstappen hier in gevolgd hebben, is heel ongegrond. Want uit de beschryving, die *Philo* van de *Therapeuten* heeft gegeeven, is heel duidelyk af te neemen, dat ze geenszins Christenen, maar veeleer Jooden, en wel van de secte der *Esseën* geweest zyn. De straks gemelde Schryver, op wiens verhaal alles in deze geschiedenis rust, meldt uitdrukkelyk, dat ze *Mozes* leerlingen geweest zyn. Hy schryft verder, dat ze naar het voorschrift, door *Mozes* gegeeven, hunne feesten gehouden en gevierd hebben. Hy spreekt van deze menschen, als zulk eene secte, welke reeds lang voor zynen tyd in *Egypte* was opgekomen, en verscheide oude liederen en schriften gehad heeft, die van hunne eerste stigters gemaakt zyn. Alle welke omstandigheden niet op Christen-Monniken passen, wier eenzaam- en kloosterleven in de *Deciaansche* vervolging zyn aanvang heeft genomen. Zelfs de by de *Therapeuten* ingevoerde onderhouding en het vieren van den zevenden dag bewyst duidelyk, dat de-

gedrukt, en te *Parys*, in 't jaar 1712, onder den volgenden titel uitgekomen: *Lettres pour & contre sur la fameuse question, si les solitaires adpellez Therapeutes, dont a parlé Philon le Juif etoient Chretiens*, in 12. Zie het *Journal des Sçavans* 1712. *pag.* 227 &c. 't Gevoelen van hen, die de *Therapeuten* tot Christenen willen maaken, hebben mede, in laatere tyden, de Jesuit *Joh. Bapt. Sollerius* in *tract. hist. chron. de patriarchis Alexandrinis. Hippolitus Helyotte* in *hist. des ordres monast. tom.* 1 *diss. præl.* §. 1. en de Fransche Dominicaner Monnik MICH. LE QUIEN *in oriente christiano, tom.* 2. *pag.* 332. ondertekend. Daar en tegen hebben andere, deels vroeger, deels laatere Geleerden dit gevoelen grondig weerlegt, en beweezen, dat deze menschen, wat hunnen Godsdienst aangaat, Jooden, en wel van de secte der *Esseën* geweest zyn. Hier toe behooren *Scaliger*, *Chamier*, *Ligtfoot*, *Dallæus*, *Sam.* en *Jac. Basnage*, *Joh. Richardson*, *Prideaux*, *Ittig*, *Buddeus*, *Mosheim* en *Baumgarten*. Wy voegen 'er van de Italianen by *Jos. Aug. Orsi*, eenen geleerden Dominicaner, in *hist. eccl. vol.* 1 *pag.* 77. en van de *Engelschen Thom. Mangey*. Deeze laatste heeft, door middel van de tydrekening, beweezen, dat 'er ten dien tyde, wanneer *Philo* zyn werk over de *Therapeuten* schreef, nog geene Christenen in Egypten geweest zyn. Zie dess. *præf. in opera Philonis*, en deze van hem uitgegeeve werken van *Philo* zelve, *tom.* 2. *pag.* 471."

deze menschen geen Christenen, maar volgens hunnen Godsdienst Jooden geweest zyn. Want 't is immers ten vollen bekend, dat van de Christenen, reeds in de oudste tyden, de eerste dag in de week, en niet de zevende, plegtig gevierd is. Even zo min kan het gevoelen van die geleerden goedgekeurd worden, welken van oordeel zyn, dat de *Therapeuten* zekere *Oostersche Wysgeeren* van afkomst geweest zyn, die van een zwaarmoedig gestel waren, en 't een en 't ander van het Joodendom aangenomen, en met hunne byzondere stellingen van Godsdienst hadden vereenigd (*). Want, om niet te zeggen, dat dit gevoelen met geene waarschynlyke bewyzen kan worden beweezen, het strydt ook met het verhaal, dat ons *Philo* van deze menschen heeft gegeeven. Want dit is zodanig, dat men 'er duidelyk uit afneemen kan, dat ze niet slegts de Jooden hebben nagevolgd, maar ook Jooden van afkomst en geboorte geweest zyn. En wie tog zoude gelooven, dat deze Joodsche Schryver, welke een sterke verdediger van den Joodschen Godsdienst was, van de vergaderingen der *Therapeuten*, met zo veel lof, zoude gesproken hebben, zoo ze geen geboore Jooden geweest waren."

(*) Dit gevoelen heeft *Joh. Joach. Lange* in eene te *Hall* 1721 uitgegeeve verhandeling *de Therapeutis in Egypto &c.* willen beweeren. Daar en tegen heeft *Paul Ernst Jablonski*, Hoogl. te *Frankf.* aan den *Oder* deze kluizenaars voor *Egyptische Priesters* willen gehouden hebben, die zig op de Starrekunde en andere Weetenschappen, by de *Egyptenaars* als heilig gehouden, toelagen. Zie MOSHEIM *de rebus Christianorum ante Constantinum M. pag.* 56, 57."

Verhandeling over de Verloskunde, vervattende in zig, veele gewigtige Waarneemingen in het Beoefenen van deeze Konst. Twee kleine Verhandelingen, de eene aangaande eenige Ziekten van den Baarmoeder, en de andere over de Ziektens van eerstgebooren Kinderen. Vier Vertoogen. Waar van de eerste tot onderwerp heeft de Bloedvloeijingen in Zwangere Vrouwen, en de drie anderen over de verplaatsing van de Melk. Door den Heer PUZOS, Eertyds vermaard Heelmeester te Parys, en Lid der Koninglyke Academie der Heelkonst, enz. *Verbeetert, en in 't ligt gegeeven door den Heer* MORIZOT DESLANDES, Bestierend Leeraar in de Facultyt der Geneeskunde te Parys. *Waar achter gevoegt is, een Verhandeling van den Heer* CRANTZ; Geneesheer in Duitschland, *over de Scheuring van den Baarmoeder. Volgens de Origineele Fransche uitgave in het Nederduitsch Vertaald door* C. TRUNTZA. Med. Doctor te Amsterdam. *Derde en laatste Stuk. Te Amsterdam, by* G. Bom 1768. *gr. Octavo van bladz.* 373—641.

WY hebben meer dan eens Berigt gegeeven van het uitmuntend Werk van PUZOS over de Verloskunde (*), en aan het einde van ons tweede Berigt ook te kennen gegeeven dat het in 't Hollands vertaald wierdt, waar van nu dit tegenwoordige het derde en laatste Stuk is. In onze Berigten hebben wy ons aan het hoofdwerk over de Verloskunde bepaald, en kunnen hierom nu gevoeglyk van dit eenig gewag maaken, 't welk als een aanhangzel of toegift op het voorgaande kan aangemerkt worden, en ook van het zelve afgescheiden is. Men vindt hier in I. Eene Verhandeling over de Ziekten der Baarmoeder. II. Over de Ziekten der Kinderen, van de geboorte af tot aan de uitkomst van hunn' eerste twintig Tanden. III. Eenige Verhandelingen betreklyk tot de Verloskunde. Hier is door den eersten Uitgeever van het Werk bygevoegd een' Verhandeling over de scheuring van de Baarmoeder door Dr. CRANTZ.

Zekerlyk is niemant beter geschikt om van de Ziekten der Baarmoeder te spreeken dan die in de Verloskunde door-

(*) *Vaderl. Letter-oef.* II *Deel* 2 *St. bladz.* 960., en III *Deel* 1 *St. bladz.* 207.

dooroefend is, waarom deeze Verhandeling, als van zo'n man koomende, alle achtinge waardig geoordeeld moet worden. In het eerste Hoofdstuk van deeze Verhandeling onderzoekt de Schryver de Nederzakking en Uitvalling der Baarmoeder; in het tweede de Omkeering derzelve; in het derde de Verharding. Hier van zegt de Heer PUZOS. ,, Het gebeurd zeldzaam dat, als men de geneezing van een *Scirrbus* in zyn begin onderneemt, of hy wykt voor die gepaste middelen, die men, om hem te geneezen, in 't werk stelt. Die middelen zyn de Aderlaatingen, Stovingen (*Fomentationes*), heele baden die dienstiger zyn als de halven, om het Evenwigt van de uitwaasseming en doorstraaling (*Æquilibrium Transpirationis & Circulationis*) te behouden, ligte Buikzuiveringen, die dikwils herhaald worden, bittere met zagte openende verdunnende en versmeltende middelen, die niet gevaarlyk zyn." De ondervinding heeft het vermogen van zodanige middelen op een eigenlyke *Scirrbus*, schoon nog in 't begin, niet bevestigd.

In het vierde Hoofdstuk verhandelt de Schryver verscheide soorten van Zweeren welken in de Baarmoeder ontstaan. Onder deezen vindt men een verhaal van een gelukkige afbinding van een Vleesch-uitwas of Vleesch-prop uit een Zweer uitgegroeid. Van de kankerige Zweeren spreekende schynt de Schryver, als vore over de Verharding aangemerkt is, te veel vertrouwen te stellen in algemeene middelen.

Hier op volgt een Verhandeling over de Ziekten der Kinderen, ook verdeeld in verscheide Hoofdstukken, doorgaans zaaklyk en kort, doch waar in zeer goede aanmerkingen, schoon weinige byzonderheden voorkoomen, welken niet by andere Schryvers gevonden worden. Wy zullen tot een voorbeeld hier van opgeeven het gene de Heer PUZOS voor de Kinkhoest aanraadt. ,, Als het Kind nog zuigt, zal men 't de borst behouden laten, om dat het zog het beste borstmiddel is, dat men 't geeven kan, men zal aan de Min alleenlyk een verzagtend afkookzel of *Ptisane* geeven. Zy zal ryst, grutten tot haar spyzen gebruiken, en zal zich van wyn en verhittende dranken onthouden. Men kan nogtans by 't gebruik van 't zog eenige lepelen vol van een Slik Conserf gepaard met een zoete Amandel-melk met de *Gom dragant*, de *Olie van zoete* Amandelen, de *Syroop van Altbea*, of van Slaapbollen (*Syrupus diacodii*), en het water van *Oranjebloeizem*, *Aqua florum aurantiorum* laten gebruiken. Men dient nu en dan 't kind met de Manna in zoet-

twei gesmolten te purgeeren, of met te samengestelde Syroop van Suikereijen, die men met de olie van soete Amandelen vermengt.

„ Alzo de kinderen niet spouwen, en zelve onkundiger in 't spouwen zyn, de vogten die zich op de longen neergezet hebben, kunnen niet, als in bejaarde menschen, door behulp van de opgeving van de fluimen (*Expectoratio*) ontlast worden. Men dient dan aan dit vogt een weg na buiten toe te bezorgen door middel van een andere ontlasting ergens anders, die de plaats van die vervult, te verwekken. Het is door 't gebruik van purgeerende middelen dat die ontlasting geschied, nadien als men zagtjes aan eenige ligte prikkeling in de darmen verwekt, trekken zy tot hun van tyd tot tyd 't vogt dat zich op de longen bepaald hadt, en beletten teffens dat 'er geen nieuw vogt meer op dit deel gebragt werd. Men dient dus wel zorg te draagen om de Buikloop die zomtyds by die ziekte komt en zeer dienstig is, niet te stuiten, men dient in tegendeel hem te onderhouden, om dat een opelyf alleen, in plaats kan koomen van de ontlasting die door 't spouwen zoude geschiede. Ik laat ook alle ochtende en avonden, drie of vier greinen *Theriac*; om zyn lichaam een weinig te versterken, en 't matig rust te bezorgen, inneemen. Niets kan aan 't kind tot zulk voordeel verstrekken als de rust, nademaal hy aan de long en aan de maag tyd om zich te versterken verschaft, en dat hy in staat is, van het kind in een zagte doorwaaseming te houden, en een uitgang te verschaffen aan een gedeelte van 't vogt dat de borst prikkelt en de hoest verwekt. Die slaapmiddelen (*Narcotica*), die ik aangeraade hebbe, hoewel in eene kleine givte, behooren nogtans niet ingegeeven te worden, als wanneer 't lighaam genoegzaam, door de Aderlating, als men ze noodzakelyk geoordeelt heeft of door buikzuiverende middelen, zal geleedigt geweest zyn: want het zoude gevaarlyk zyn slaapmiddelen die het bloed vlug doen worden in te geeven, als de vaten niet van te vooren ontleedigt geweest waren."

In het Hoofdstuk over de Engelsche Ziekte heeft de Heer PUZOS een' aanmerking, aangaande het uitkoomen der Tanden by kinderen, welke hem byzonder is; „ Ik kan niet nalaaten eene dwaaling aan te haalen waar in verscheide menschen ten opzigte van de plaats der aandoening door de tanden veroorzaakt, vervallen zyn. Men ge-

geloovt gemeenlyk dat de tandpyn, ten tyde van hunne uitkomst door de aandoening van 't tandvlees dat de tand bedekt veroorzaakt werd. Maar men heeft zonder twyffel niet opgemerkt dat 't tandvlees byna nooit gevoelig is; nademaal het zeeker is dat de kinderen in hunne hevigste pynen, verligting gevoelen als men hun tandvlees drukt, of dat zy 'er zelve op leunen, men opend, en neemt ze zelvs weg zonder dat zy het minste schreeuwen en zonder dat zy klaagen. De ondervinding heeft ons in tegendeel geleerd, dat men de pyn en haar gevolgen aan de drukking van de zenuw, die van de wortel komt moet toeschryven, veel eer als aan de oppervlakte van 't tandvlees: want het is eene bekende zaak, dat de stuipen door een pynelyke tandkryging, een groote menigte van kinderen, in de welke de tand nog geen pogingen om uit te komen gedaan had, hebben doen sterven. 't Is genoeg om die pyn, en de stuipen die daar op volgen te verwekken, dat de tanden nog in haare tandkassen (*Alveoli*) gehouden, maar beginnende te verharden, de zenuwen die aan de wortel van de tanden leggen, gedrukt hebben. Ziet men in de bejaarde menschen dagelyks niet, dat zinkingen verschrikkelyke tandpynen zonder dat een eenige tand verdorven zy, veroorzaaken? het schynt dat men niet als de overvloed van vogten die in de tandkassen overgebragt worden en de zenuwen die 'er gemeenschap meede houden, drukken, beschuldigen kan. Nadien men dikwils die pyn niet als met het uithaalen van een gezonde tand stillen kan, die door de leedigheid die zy nalaat een vrye uitvloeijing aan de stilstaande vogten overlaat."

Onder de Verhandelingen betrekkelyk tot de Verloskunde is de eerste," Over de Bloedvloeijingen der Zwangere Vrouwen; over het middel om dezelve te stuiten, zonder tot de verlossinge te koomen, en over de wyze om in gevalle van noodzakelykheid te verlossen, door een zagter en zeekerder weg, dan die geene, dewelke men in 't algemeen in 't werk stelt." Hier in worden zeer veel nutte aanmerkingen en regelen voorgesteld; wy zullen hier uit alleen voorhouden wat de Schryver oordeelt gedaan te moeten worden, als een' Bloedvloeijing koomt op het laatste van de Zwangerheid, en niet verholpen kan worden dan door de vrouw van het kind te verlossen. Men heeft hier een gedwongen Verlossing, of afhaaling van de Vrugt met de hand, of zo men best konde, aangeraaden. De Heer PUZOS ondervonden hebbende dat zulk eene Verlossing zo dikwils ongelukkig uitvalt, heeft hier op een middenweg

bedagt, naamelyk, de Verlosſing te bevorderen, zonder het kind met geweld af te haalen. Hy hadt opgemerkt, als by zodanige Bloedvloeijingen de weën ſterk genoeg waren om een ſchielyke Verlosſing door de natuur te verwagten, de vrouwen by zodanigen minder bloed verlooren dan wanneer dezelven ſlap en traag waren; dat de vermeerdering der weën de vloed ſtopte en tegenhield, en de verlosſingen dus geſchied zynde zelden van doodlyke gevolgen waren. De reden hier van is, naar zyn oordeel, dat naar maate het kind door de vlaagen meer naar den mond der Baarmoeder neergedreeven wordt, de bodem derzelve of de geheele Lyfmoeder om het kind zich intrekt en ſluit, waar door de bloeding vermindert. Hy beſloot hierom, de weën te verwekken als 'er by de vloeijing geenen waren, of te doen verwakkeren, waar ze ſlap en traag waren, om de natuur en de konst te vereenigen. Doorgaans is by zodanige ſtortingen eenige ontſluiting van de Baarmoeder; deeze zogt hy met zyne vingers langzaamerhand te verwyden; door welke behandeling doorgaans weën ontſtaan of verwakkerd worden. Zo dra de vliezen te bereiken zyn, moeten ze verbroken worden, om dat de uitſpanning van de Lyfmoeder ook dus verminderd en de ſamentrekking bevorderd wordt. En zo voortgaande zegt hy doorgaans de verlosſing, door vereeniging van de konst en de natuur bevorderd, en moeder en kind behouden worden. Deeze manier van doen wordt door gevallen van een gelukkigen uitſlag geſterkt.

De vier volgende Verhandelingen over de Melkgezwellen, de ſleepende Ziekten hier uit voortkoomende, de haastige Ziekten uit dezelve ontſtaande, en de Melk verplaatſingen, inzonderheid naar de Herſenen, zyn overwaardig van alle Heel- en Vroedkundigen geleezen te worden; wyl de Heer PUZOS onder de eerſten is geweest die dit gewigtig ſtuk, tot de Heel- en Verloskunde behoorende, van den grond op en in alle zyne omſtandigheden heeft verklaard, en, met menigvuldige voorbeelden bevestigd. De Heer BIKKER heeft hier over breedvoerig geſproken in zyne *Verhandeling van het Zog der Kraamvrouwen*, en wy hebben 'er by gelegenheid van een berigt van het genoemde Werkje, een kort begrip van gegeeven (*), waarom wy 'er nu niet op zullen ſtilſtaan. Van de

(*) *Vad. Letteroef.* IV. Deel. 1 St. *bl.* 208.

de Verhandeling van Dr. CRANTZ, over de fcheuring der Baarmoeder, hebben wy in ons eerfte Berigt van het Werk van PUZOS (*) de aanmerkingen van den Franfchen Vertaaler der gemelde Verhandeling aangeroerd, dezelve kunnen achter deeze Vertaaling, nevens de gedagten van den Heer MORAND, hier over, breeder gezien worden, waarom wy 'er ons niet mede zullen ophouden. Die de eerfte Deelen van dit keurig Werk des Heeren PUZOS in onze taale reeds bezitten en geleezen hebben, zullen niet nalaaten 'er dit greetig by te zoeken: al wat uit de penne van een zo kundig en beroemd man voortkoomt, is van waarde; en de Leezers van dit laatfte Deel zullen hunne moeite, door de goede lesfen en regelen welken in het zelve voorkoomen, niet minder dan door de voorgaande vergolden vinden.

Aan het einde van ons eerfte Berigt van het geheele Werk (†), gaven wy onze Leezers kennis, dat hetzelve in 't Hollandsch vertaald, en het eerfte ftuk 'er van werdt uitgegeeven. Wy voegden 'er toen by, dat wy de Vertaaling wat duister en verwerd bevonden; de Schryfwyze van dit Stuk heeft eenige meerdere klaarheid, doch is verre van 'er op te roemen.

(*) *Vaderl. Letter-oef.* II Deel, 2 St. *bl.* 964.
(†) III Deel 1 St. *bl.* 213.

Beschryving van twee zeer fraaie, kortstaartige Oost-Indische Ys-vogeltjes, beiden voorzien met twee voor- en eenen agter-vinger, bewaard wordende in het Museum *van zyne Doorluchtigste Hoogheid, den* HEERE PRINSE VAN ORANJE EN NASSAUW, Erfstadhouder, Erf-Gouverneur, Erf-Kapitein Generaal en Admiraal der Vereenigde Nederlanden, enz. enz. enz. *Beschreeven en uitgegeeven door* A. VOSMAER, Directeur der Vorstelyke Natuur- en Konst Kabinetten, Lid der Keizerlyke Akademie, en Korrespondent der Koninglyke Akademie der Weetenschappen van Parys. *Te Amsterdam, by* P. Meijer, 1768. *In groot Quarto 7 bladzyden.*

Beschryving van eene zeldzaame Amerikaansche Aap-soort, by den Inlander gewoonlyk genaamd Quatto, *en by de Hollanders* Bosch-Duivel, *of* Slinger-Aap. *Uit de Hollandsche Volkplanting Suriname; bewaard wordende in het* Museum, *als boven, door denzelfden Auteur, en by denzelfden Drukker.* 12 *bladzyden.*

IN het eerste van deeze twee Stukjes gaat vooraf de Natuurlyke Historie van de twee Ys-vogeltjes, dan volgt de Beschryving. Deeze twee soorten zyn, volgens den Heer VOSMAER, verschillende van anderen, door de verdeeling der vingeren. Deeze hebben maar drie vingeren, waar van de twee voor, en een achter geplaatst is. Van welke speeling der Natuur, by dit Geslacht, nog van geene Schryvers is gesprooken. SEBA beschryft een Vogeltje van deeze soort, 't welk hy een Amerikaansch noemt, doch spreekt niet van de gesteldheid der voeten, en zegt, dat het zyn voedzel aan de Honigbyën zou vinden. BRISSON brengt dit ook in Amerika t'huis, en geeft het (gelyk hy aan alle zyne Ys-vogelen doet) drie voor- en eenen achter-vinger. Dit hangt echter van de verscheidenheid van 't Gewest niet af, zegt de Heer VOSMAER, de Vorstelyke verzameling en andere Kabinetten toonen ook Asiatische Ys-vogelen met drie voor- en eenen achter-vinger, en dus vier-vingerigen, gelyk die van Europa zyn. De afteekening van den bek des Vogels, door SEBA, schynt hem niet geheel en al geschikt, om gelyk die Schryver zegt, alleen van Byën te leeven. Hy bekent wel, dat de Ys-vogels by gebrek van visch, anders hun gewoon voedzel,

zel, zich ook met het gebruik der bloedelooze Diertjes behelpen konnen; doch merkt te gelyk aan, dat men in het geslacht dier Vogelen, welken van de gekorvene Diertjes leeven, een merklyk verschil in de gedaante van den bek bespeurt. De beide Ys-vogelen, hier in plaat verbeeld, zyn, ten opzichte van het getal en de plaatsing der vingeren, elkander gelyk; doch de kleuren verschillen, als uit de beschryving blykt. Gedroogd en reeds opgevuld overgebragt zynde, kan van het verschil der Kunne niets met zekerheid bepaald worden; echter schynenze den Heer VOSMAER daar in alleen maar te verschillen.

Hier op volgt de Beschryving van deeze twee Ys-vogeltjes, welke, met de afbeeldingen 'er tegen over te leggen, geleezen moet worden. Men ziet, hier door, de Natuurlyke Historie een nieuw licht bygezet.

In het tweede van deeze Stukjes vindt men ook, vooraf, de Natuurlyke Historie van den Amerikaanschen Boschduivel of Slinger-Aap. De Heer VOSMAER geeft te kennen, dat hy met den Heer BUFFON in deszelfs verdeeling van de Aap-soorten, of omschryving van een Aap niet overeenstemt; om dat hy door zyne bepaling veele dieren van de Aapen afzondert, welken in 't gemeen en ook door onzen Schryver, geoordeeld worden 'er onder te behooren. „ Door Aap", zegt hy, „ verstaa ik, een dier van menschelyk vernuft en spraak ontbloot, dat echter door gebaarden, manieren en in al zyn doen, den mensch als schynt naar te aapen, en in sommigen zyner leedemaaten meer of min gelykt".

Deeze Aap hier beschreeven, zegt de Heer VOSMAER, is door niemant zo wel afgebeeld als door den Heer BUFFON, evenwel oordeelt hy hem over het geheel wat te mager, en het aangezicht te veel vooruitsteekende en de smoel te lang verbeeld te wezen. Waarom dit hier zeldzaam voorkoomend schepzel op nieuw uitgegeeven wordt.

De geboorte-plaats van deeze Aap-soort is Surinamen. Het grootste kenmerk van deeze Aapen is het geheel ontbreeken van den duim aan de voorvoeten, welken alleen maar in vier vingers verdeeld zyn; daar in tegendeel alle de overige *Sapajous* van den Heer BUFFON, gelyk de andere Aap-soorten, vyf vingers aan alle de voeten hebben. Hunne tweede eigenschap, (waar in alle de *Sapajous* min of meer overeenkoomen) bestaat in hunnen alles aangrypenden staart, waar mede zy, gelyk de Elefant met zyn snuit, alles kunnen aanvatten; het gene voor al aan deeze soort by-

byzonder eigen is. De natuurlyke geaartheid is in zich zelve niet kwaadaartig; echter speelen zy nu en dan den valsch-aart, voornamelyk, wanneer zy wat te veel naar hunnen zin geplaagd worden. Hun voedzel is overeenkomstig met dat van andere Aapen, dat is, byna alles wat hun voorkoomt; doch vrugten zyn hunne gewoonlykste en geliefdste spyze. Men verzekert dat zy visch in het water weeten te vangen met hunnen staart. De verhaalen van DAMPIER en WAFER, de voornaamste Reizigers die van deeze Aap-soorten gewag maaken, worden hier bygevoegd.

De *Quatto* van deeze beschryving, zegt de Heer VOSMAER, is uit Surinamen overgebragt, en, na eenigen tyd in de alombekende Diergaarde van den Heer BERGMEYER geweest te zyn, aldaar gestorven. Daar na is hy, volmaakt wel opgezet, by verkooping van een byzondere Verzameling, en tot zeer hoogen prys, door my, voor het Vorstelyk Museum gekogt, alwaar dezelve thans bewaard wordt.

Hier op volgt de Beschryving en Afbeelding, waar door de Liefhebbers der Natuurlyke Historie in staat gesteld worden zich een rechtmaatig denkbeeld van deeze soort van Aap te vormen.

Verzameling van Hoorens en Schulpen, in haar eigen kleuren afgebeeld. Eerste Deel. Plaat I—V.

DIt Werk is zynen oorsprong verschuldigd aan G. W. KNORR, en geschikt voor een Samenstel van Hoorens en Schulpen, en om dezelven gemaklyk te kunnen kennen en onderscheiden, in natuurlyke kleuren afgebeeld, met nevensgaande korte beschryvingen. Zyn eerste toeleg was wel geweest, zich te bedienen van het beste welk by andere Schryvers, over dit gedeelte der Natuurlyke Historie, gevonden werdt, het zelve, naar de Natuurlyke Voorwerpen te verbeteren, en met kleuren te vertoonen. Doch hy vondt de Afbeeldingen dikwils zeer gebreklyk, dikwils verkeerd geplaatst; en een nader overleg bragt hem tot het denkbeeld, dat iet, geheel nieuw zynde, en volgens de Natuur vervaardigd, ongelyk aangenaamer voor regte Kenners en Liefhebbers der Natuurlyke Zaaken zou zyn, dan dat gene, 't welk men, in navolging der oude Werken, als opgewarmde kost aan 't licht bragte.

„ Met dit inzicht", zegt de Schryver, „ heb Ik my toegelegd, om wat nieuws voor den dag te brengen, 't welk met

met alle voorige Werken geen gemeenschap heeft. Daar van komt het, dat dit Werk willekeurig is geschikt; en, het gene Ik voor de hoofdzaak aanzie, zal daar in bestaan, dat Ik tragten zal, een zo groote menigte van Wooningen der Hooren-en Schulp-visschen, als 't my doenlyk is, aan te toonen".

De Nederduitsche Uitgeever, zegt in zyn Berigt: „ Het kon de Liefhebbers in ons Nederland, onzes oordeels, niet dan aangenaam zyn, een Werk, naar het begrip van den Heer KNORR ingerigt, alhier in een handelbaare grootte en tegen een bekwaamen prys, te kunnen bekomen. Hier door zullen de genen, die minder kundig zyn, de Naamen en Eigenschappen van de Hoorens en Schulpen, welke zy in hunne Verzamelingen bezitten, verstaan kunnen, en de kundigen zullen daar in somtyds iets vinden dat hun ontbreekt". —— De tegenwoordige Uitgeevers van dit Werk, zynde de Erfgenaamen van wylen gedagten Heer KNORR, hebben met ons een akkoord aangegaan tot het leveren der Plaaten, by vyf teffens; gelyk wy dezelven dan ook meenen uit te geeven, volgens het berigt, dat uit den Boekwinkel van de Erven HOUTTUYN, te Amsterdam, alom verzonden is. By het zenden van het eerste vyftal afgezette Plaaten, hebben zy ons te kennen gegeven, dat zy, om onze Onderneeming te bevorderen, die Plaaten op nieuws, ten naauwkeurigste, naar de Natuurlyke Voorwerpen, meest in het aanzienlyk Kabinet van den Heer SCHADELOOCK berustende, hebben doen Kleuren, het welk dezelven eenigermaate van die, welken de Heer KNORR in dit Eerste Deel uitgegeven hadt, verschillende maakt. Wanneer derhalve eenige Liefhebbers hunne Stukken, in Kleur, juist niet volmaakt vinden over een te komen met de Kleur van deeze Afbeeldingen, zo weten zy ligt, dat men onder honderd Voorwerpen van een zelfde Soort, by manier van spreeken, als men het ten naauwkeurigste onderzoekt, geen tien zal vinden, die volstrekt van de zelfde Kleur of Tekening zyn. In 't vervolg zal men ook de aanmerkelyke verscheidenheden van Kleur en Gestalte, in sommige Hoorens en Schulpen van eene zelfde Soort, voorgesteld vinden".

De zelfde Uitgeever voegt hier nog by: „ Voorts moet men in aanmerking neemen, dat wy de Uitgaave deezer afgezette Plaaten voornaamelyk ondernomen hebben, ten dienste der *Natuurlyke Historie*, volgens het samenstel van den Ridder LINNÆUS, welke by de Liefhebbers zo veel

ge-

genoegen vindt, en waar in de beschryving van deeze Wooningen der Zeeschepzelen in 't volgende jaar moet komen; alwaar dan de Hoorens en Schulpen, van deeze Verzameling, zo veel mooglyk, zullen aangehaald worden, om tevens dat Werk eenigermaate te bekorten, en niet met te veele Plaaten te behoeven te bezwaaren".

Men ziet hier uit wat met dit Werk, zo van den eersten Aanlegger, als van den Nederduitschen Uitgeever, beoogd wordt. Het zal by vyf Plaaten met een beknopte beschryving der Afbeeldingen teffens uitgegeeven worden, waar van wy nu de eerste vyf voor ons hebben. Op de eerste wordt vertoond een *Nautilus* Hooren, ook wel met den naam van *Schippertje* genoemd, in deszelfs uitwendigen en inwendigen staat. Op de tweede drie anderen van dezelfde benaaming, benevens een gebandeerd Posthoorntje in tweederlei stand, met een wit Posthoorntje, ook door van elkander gescheide draaijingen van de voorgaanden verschillende. Op de derde eenige *Maanhoorens*, als een zeldzaame *Knobbelhoorn*, de *Groene Tulband*, *Zilvermond*, *Nassauwer* en *Geringde Zilvermond*. Op de vierde, een *Mantel Schulp*; *St. Jakobs Schulp*, *Venus Kous Doublet* in tweederlei stand, een *Paarsche Mossel*, waar van de schors, welke om de schaal zit, afgehaald is, en hy hier door een verandering van kleur ondergaan heeft. Op de vyfde Plaat ziet men een *Koraal Doublet*, ook wel onder de Mantels geteld, een fierlyke *Bonte-Mantelschulp* de *Zonnewyzer* genoemd, benevens een Porselein-Hooren de *Wit gestippelde Kliphooren* van sommigen ook wel *Argus* genoemd.

Van de Beschryvingen kunnen wy geen korte schets geeven, om dat ze niet verkort kunnen worden: om 'er onze Lezers echter eenig bezef van mede te deelen, zullen we hier byvoegen het gene van de Posthoorentjes gezegd wordt. „ De Figuuren 4 en 5, van de tweede Plaat, vertoonen, in verschillend postuur, *Posthoorntjes*, die niet oneigen dus genoemd zyn, hoewel Fig. 6 nog meer daar van de gedaante heeft. Deeze noemt men de *gebandeerde Posthoorn*, om dat zy, op een witten- of geelagtigen Grond, zeer duidelyke bruinroode Banden overlangs heeft. Ten opzigt van den Draay, die geheel zigtbaar is, zou zy met de Slakhoorens overeenkomstig zyn, indien dezelve niet, in plaats van opwaards zig te verheffen, naar 't midden indook, gelyk Fig. 5 aanwyst. Van binnen heeft deeze Hoorn geen Paarlemoer glans; en haar Mond vertoont zig als rond afgesneeden. Het schynt geen Zee-, maar een Aard-

Aardflak te zyn. Men vindt in 't Zand der Duinen, aan onze Stranden, kleiner Hoorntjes, van dergelyke gedaante, doch niet gebandeerd.

„ Het meer bekende *Postboorntje* van Fig. 6, is byna geheel wit, en verfchilt, door dien de Draaijen van elkander afgefcheiden zyn, tot aan het uiterfte toe: weshalve 'er, by RUMPHIUS, de naam van *Ramsboorn* aan gegeven wordt. Het is aartig, op zekere afftanden, als overdwars geringd, daar de middelfchotten zyn van de Kamertjes, in welken het inwendig is verdeeld. Aan de opening vertoont zig een klein Speldegaatje, dat niet door 't midden, maar langs den binnenften omtrek loopt, en in dat opzigt van de Nautilusfen niet alleen verfchillende, maar ook met de Verfteende Ammons-hoornen overeenkomftig is. Het wordt dikwils wat grooter, dan in deeze afbeelding, gevonden. Het komt uit Zee, en wel uit Oost-Indie".

Gelyk dit Werk gezogt zal worden van Liefhebbers om by hunne Kabinetten te gebruiken, zal het ook anderen, die zich gaarne met de befchouwing van de gewrogten der Natuure bezig houden, in hunne navorfchingen, met aangenaamheid, te hulpe koomen.

Onderzoek der Zedelyke Gevoelens, *door* MOSES MENDELS ZOON. *Uit het Hoogduitsch vertaalt*, *door* JOHANNES PETSCH, *Lid van de Hollandfche Maatfchappy der Wetenfchappen. Te Utrecht; by* R. de Meijere 1769. *Behalven het Voorwerk* 64 *bladzyden in groot octavo.*

DE Heer *Mofes Mendelzoon* heeft dit Stukje gefchreven, als een Aenhangzel van of een Byvoegzel by zyne *Brieven over de gevoelens*, en 't behelst enige beredeneerde bedenkingen, over etlyke byzondere ftukken, die de Zielkunde betreffen. De Autheur heeft ze onder den titel van *Rhapfodie* uitgegeven, om dat ze niet wel onder één Hoofd te brengen zyn; doch voor zo verre ze allen befchouwd konnen worden, als betrekkelyk tot de zedelyke gevoelens, heeft de Nederduitfche Overzetter, in navolging der Franfche Vertalinge, dit Stukje niet oneigen genoemd, een *Onderzoek der Zedelyke Gevoelens*. —— De hoofdzaken, die 'er in voorkomen, welken den Schryver tot vele byzonderheden, daer toe behoorende, aenleiding geven, zyn de volgenden. Ene ontvouwing van de natuur der gemengde gevoelens, die uit genoegen en ongenoegen zamengefteld zyn,

zyn, mitsgaders van derzelver wonderbaerlyke verſcheidenheid en vermenigvuldigde uitwerkingen. Ene wederlegging van zommige valſche begrippen over 's menſchen geluk, deszelfs maet en berekening. Ene verdediging van het grondbeginzel der volmaektheid, als den eerſten en hoogſten regel van alle vrye daden. En ene onderſcheiden ontvouwing der verſchillende werkinge, van onze zinlyke en beredeneerde kennis; met aentooning, hoe men het desaengaende voorgeſtelde op de Zedeleer heeft over te brengen. —— Deze onderwerpen, met enige daer toe betrekkelyke byzonderheden, ontvouwt onze Autheur, volgens zyne gronden, met zo veel juistheid en oordeel, dat dit Geſchrift den Liefhebberen van het beoefenen der Zielkunde konne behagen, en hunne aendachtige lezing, 't zy ze met den Autheur inſtemmen of niet, overwaerdig geacht moge worden. Tot een byzonder ſtael, dienen des Autheurs volgende bedenkingen, met opzicht tot het *ſchreien* en *lachen*, by velen aengemerkt als bewyzen van *geluk* en *ongeluk*.

„ Onder deze Wysgeren, die zig ten aanzien van den maat en 't gewigt der gevoelens zeer geleerd rekenen, hebben zommigen de *mening*, dat in 's menſchen leven *meer ongeluk* dan *geluk* plaats heeft, zeer goedgekeurt, enkel en alleen, om dat men meer hoort *ſchreijen* dan *lagchen*. Men moet, om ene ſoortgelyke mening in goeden ernst te beweren, zekerlyk in zyn leven meer *gelagchen*, dan *ernſtig gedagt* hebben. Voor eerst is het niet waar, dat tranen altoos een bewys van ongeluk zyn; en in de twede plaats is het even onwaaragtig, dat men altoos gelukkig is wanneer men lagcht.

„ Deze twee bewegingen der ziel ſchynen, in den eerſten opſlag, regtſtreeks tegen elkander aan te lopen, en nogtans hebben zy in den grond enen en denzelven oorſpronk; byna zo als het zwart en 't wit tegenſtrydige zaken ſchynen te zyn, terwyl zy nogtans in de natuur ene nauwe verwantſchap hebben. Laten wy ons hier over geenzins verwonderen: dit is iet dat alle verſchynſelen gemeen hebben; en tot dezen behoren ook de aandoeningen of bewegingen der ziel. Gevolgelyk zal ook ten aanzien van deze bewegingen het beſluit van 't geen ons *toeſchynt* tot het geen wezentlyk *is* zeer onzeker zyn.

„ Wanneer men weent, dan heeft men een van genoegen en ongenoegen gemengd gevoel, het welk zynen oorſprong heeft uit de inziende of aanſchouwende kennis der

ſtry-

ſtrydigheidt (*contrast*) tusſchen ene volmaaktheidt en onvolmaaktheidt, welke beiden ons zeer gevoelig raken. Van daar dat wy wenen, wanneer wy medelyden met iemand gevoelen; want het medelyden zelve is gegrond op de ſtrydigheidt (*contrast*) tusſchen de *zedelyke* volmaaktheden, en *natuurlyke* onvolmaaktheden van enen en denzelfden perſoon. Van daar ook dat wy wenen, wanneer wy ons voor het tegenwoordige gelukkig gevoelen, en ons tevens het voorleden ongeluk levendig te binnen brengen: zie daar de *vreugde-tranen*; of wanneer wy ongelukkig zyn, en ons het voorleden geluk herinneren; zie daar juist de *tranen*, die onze Wysgeren voor *kentekenen* van 't *ongeluk* houden. Dit is nogtaus een louter vooroordeel, want wanneer het ongenoegen, door het tegenwoordig ongeluk veroorzaakt, ons zo groot en gevoelig is, dat het zelve, na alle andere denkbeelden die 'er mede verzelt waren onderdrukt te hebben, de ziel alleen beheerscht, dan hebben gene tranen meer plaats; de ogen zyn droog; het gelaat ſtyf en als 't ware verſteent; wy blyven onbeweeglyk, zonder tranen te kunnen ſtorten. 't Is als dan eerst, wanneer de denkbeelden, welken onderdrukt waren, zig in de ziel weder verheffen en hare kragten herwinnen; wanneer wy in ſtaat zyn, het tegenwoordig ongeluk met het vorig geluk te vergelyken; 't is, zeg ik, als dan eerst, dat wy bewogen worden: dat het hart verligt, dat de ogen, die verſteent ſchenen, week worden om tranen te kunnen ſtorten, die duizendmaal aangenamer zyn, dan de allerſtrelenſte vermaken der zinnen en de uitſtekenſte vreugde. Men behoeft ongetwyfelt niets meer om te bewyzen, dat men een gemengd gevoel heeft, wanneer men weent, en dat men niet altoos ongelukkig is, wanneer men zo ver komt, dat men tranen ſtorten kan.

„ Doch laten wy zien, of men zig even zeer bedriegen zoude, indien men daar uit, dat iemand lagcht, beſluiten wilde, dat hy gelukkig is? Het lagchen onderſtelt insgelyks ene ſtrydigheidt (*contrast*) tusſchen ene volmaaktheidt en onvolmaaktheidt: *alleenlyk* moet de ſtrydigheidt (*contrast*) van gene droevige gevolgen en ook van geen groot belang voor ons zyn, indien men wil, dat wy 'er over lagchen zullen. Want zodanige dwaasheden der menſchen, die gevolgen van enig belang hebben, veroorzaken ons tranen van medelyden: 'er zyn gene belagchelyke dwaasheden, dan dezulken die niet gevaarlyk worden. Maar ene ſoortgelyke ſtrydigheidt (*contrast*) is juist 't geen wy een

ongerymtheîdt noemen: dus zegt men te regt, dat het belagchelyke altoos ene ongerymtheidt onderstelt. Elk mangel van overeenstemming tusfen de middelen en 't oogmerk, tusfen de oorzaak en de uitwerking, tusfen het karakter en 't gedrag van een mensch, tusfen de gedagte en de manier van dezelve uit te drukken; en in 't gemeen, alle tegenstellingen, waar by men het *grote* en 't *kleine*, het *achtbare* en 't *veragtenswaardige*, het *heerlyke* en 't *beuzelagtige*, het *uitmuntende*, en het *gemene*, tegen over elkander geplaatst vint, levert ons een *belagchelyk* verfchynzel; mits, zeg ik nog eens, dat wy 'er geen belang in hebben, en dat de gevolgen, die daar uit zouden kunnen geboren worden, ons niet aandoen.

„ De oude Wysgeer, die, in den pragtigen Egyptifchen tempel gaande, in plaats van de *Godheidt* die hy daar zogt, eindelyk niets vond dan een *aap*, geplaatst op den autaar, ter eer van welken dit trotsch gebouw opgeregt was, zal ongetwyfelt in den beginne gelagchen hebben, doch de droevige gevolgen dezer beestachtige onwetenheidt ernstig overdenkende, zal hy het voorwerp niet langer belagchelyk gevonden hebben, het zal hem ten uitersten ergerlyk voorgekomen zyn.

„ Een toefchouwer, die de gevaarlyke gevolgen der strêken, die *Tartuffe* enen onnozelen bloed fpeelt, nog niet bezeft, zal in den beginne lagchen, dan zo ras hy den bedrieger klaar ontdekt, en den bedrogenen ongelukkigen in gevaar ziet; zo verandert het vermaak in verfoeijing en afkeer van den enen, en in medelyden met den anderen.

„ Daar en boven zal een en dezelfde pots den enen doen lagchen, en den anderen zal zy bedroefd maken, overeenkomstig met het belang dat zy in 't geval van den genen nemen, dien de pots gefpeelt word.

„ De dwaasheden onzer vrienden bedroeven ons; die van onze vyanden verblyden ons gewonelyk; en die van zodanige perfonen, welke ons onverfchillig zyn, doen ons lagchen.

„ Het *lagchen* is derhalven ene byzondere aandoening, dewelke ene zekere foort van gemengde gevoelens verzelt, doch die, in haar zelve en afzonderlyk befchouwt, zo weinig tot ons geluk noodzakelyk is, als de bevingen die men op 't zien van ene verbazende grootheidt gevoelt. *Heraclitus*, die zonder ophouden de dwaasheden der menfchen beweende, was misfchien gelukkiger dan *Democritus*, die 'er altoos over lagchte".

De

De Heer *Petsch* is, naer uitwyzen der Voorreden, inzonderheid bewoogen geworden, tot het vertalen van dit Stukje, uit hoofde van het belang dat hy stelt, in 't Leerstuk van den *Zedelyken Smaek* tegen te gaen: 't welk hem ook aengezet heeft, om 'er hier en daer enige aenmerkingen by te voegen, ten einde de Lezers onder 't oog te brengen, hoe krachtig de denkbeelden van den Autheur dienen, om dat gevoelen te verzwakken, en aen welke zwarigheden deszelfs Voorstanders, wel inzonderheid één hunner, dien hy boven al uitdrukkelyk bedoelt, zich bloot stellen. En deze aenmerkingen heeft men, gelyk hy aenduid, slechts te beschouwen als Voorloopers van een breedvoeriger geschrift, dat hy over dit onderwerp in 't licht hoopt te geven. Dit is, mag men wel zeggen, zyn party voor af waerschouwen, dat, schoon de wyze op welke het hier geschied, enigermate vreemd en wat scherp zy, echter in zekeren zin edelmoedig genaemd mag worden. Hy geeft hem dus tyd, en wekt hem op, om zyne gedachten, zo 't tegen hem noodig ware, te scherpen; en ontslaet hem van de moeite, om de hier bygebragte bedenkingen te beantwoorden, in verwagting, dat 'er naeuwkeuriger en bondiger voor den dag zullen komen. Wat hier van zy, en hoe 'er zyn Party over moge denken, 't komt ons intusschen vreemd voor, dat de Heer *Petsch* zich dezer moeite getroost, daer hy, in zyne Voorrede betuigt, „men kan, naar 't ons toeschynt, gemakkelyk, en zonder de gave van Prophezie te bezitten, voorzien, dat dit Leerstuk binnen korte jaren onder het getal der smakelose harssenschimmen in vergetenheidt geraken zal." Een Leerstuk zo wankelbaer schynt geen opzettelyke wederlegging te verdienen; of men moest van denkbeeld zyn, dat zodanig ene wederlegging dien schielyken val zal te wegen brengen, of ten minsten verhaesten: 't geen de tyd zal moeten leeren.

Inleiding tot de Redenkunde, opgesteld door den vermaarden Heer J. CH. GOTTSCHEDT, *Professor in de Filosophie te Leipsig. Naar den vierden of laatsten druk, uit het Hoogduitsch vertaald. Door* J. W. LUSTIG. *Te Groningen by* L. Huisingh, 1769. *In Octavo* 155 *bladzyden.*

HEt Redenkundig onderwys van den Hoogleeraer *Gottschedt*, dat hier den Nederduitschen Lezer in zyne tael aengeboden word, is, na ene korte voorafgaende Inlei-

leiding, zo tot de Wysbegeerte in 't gemeen, als tot de Redenkunde in 't byzonder, tweeledig. —— Het eerste deel gaet over de drie krachten des Menschlyken Verstands, en handelt zo over de kracht om te begrypen, en de bepalingen; als over de kracht om te oordeelen en het onderscheid der stellingen, volgens de leerwyze der Wiskunkundigen; mitsgaders over de kracht om te redeneren, en de sluitredenen, benevens de bewyzen en hunne verscheiden soorten. —— Het tweede deel heeft ten onderwerp de Nuttigheid der Redenkunde, welke hier in vyf onderscheiden opzichten ontvouwd word. In 't uitvinden van onbekende waerheden; in 't vereischte voorstellen der uitgevonden waerheden; in 't beoordeelen der uitgevonden waerheden, en der geschriften, waer in ze voorgedragen worden; in 't lezen van goede Boeken, en in 't verkiezen van goede Onderwyzers der Konsten en Wetenschappen; en eindelyk in het verklaren, verwinnen, wederleggen en zintwisten.

Het een en 't ander word hier, door den Hoogleeraer *Godschedt*, op ene beknopte wyze, geleidlyk voorgedragen; en zyne handleiding kan, nevens die van anderen, met vrucht gebruikt worden; dewyl ze, in een kort bestek, het hoofdzaeklyke der Redenkunde vervat, en, vooral in 't laetste gedeelte, verscheiden lessen mededeelt, die van ene uitgebreide nuttigheid zyn, voor hun, die zich benaerstigen in 't beoefenen der Wetenschappen.

ADRIANI VAN DORP JCti *Observationes ad quædam Juris Civilis aliorumque Auctorum loca. Trajecti ad Rhenum. Apud* A. a. Paddenburg 1769. *Absque Ded. & Præf. pp.* 156. *in Octavo maj.*

DE Regtskundige *van Dorp* toont in deze zyne *Opmerkingen over enige plaetsen in de Schriften van ettelyke Burger-Regtsgeleerde en andere Schryvers*, dat men hem den naem van een bekwaem Oordeelkundigen niet kan weigeren; daer ze alleszins blyken van ene gegronde en uitgebreide Tael- en Oudheidkunde, gepaerd met een oplettenden en welwikkenden Geest, uitleveren. Byzonder straelt 'er in door, dat hy zich meer bevlytigt, om den zin der Autheuren op te helderen, zo als ze zich, volgens de lezing der beste Handschriften, schynen uitgedrukt te hebben; dan om zich toe te geven in gissingen, en de lezing te veran-

de-

deren; welk laetste hier niet dan noode, en met veel omzichtigheid geschied. De Beminnaers dezer Oefeninge zullen hier en daer, niet alleen in 't Regtsgeleerde, maer ook in 't Historische en Dichtkundige, nog al ettelyke byzonderheden ontmoeten, die hunne oplettendheid tot zig zullen trekken.

Verbandeling over de Deugden en Belooningen. In 't Italiaansch beschreven, Te Amsterdam by G. Bom 1768. *In groot Octavo* 63 *bladzyden.*

DIt Stukje komt voor als een Vervolg van de *Verbandeling over de Misdaden en Straffen*, daer we voor enigen tyd gewag van gemaekt hebben (*). Het rust op dezelfde grondbeginselen, bedoelt insgelyks het algemene welzyn van de Maetschappy, en is daer benevens der lezinge waerdig, schoon 't onderwerp niet zo uitgewerkt en meer oppervlakkig behandeld zy.

De Schryver, in dezen het oog niet hebbende op den Godsdienst, en zodanige bedryven, die op deszelfs gronden gevestigd zyn, dewyl hy, als Staetkundige en niet als Godgeleerde schryft, bepaelt zich hier, volgens zyn oogmerk, alleen tot staetkundige deugden en belooningen. Overeenkomstig hier mede is zyne voorafgaende aenmerking over den oorsprong der Deugd ingericht, en hy verstaet, in dit geval, door de Deugd niet anders, „ dan eene van de wetten onafhanglyk edelmoedige poging, welke ons genegen doet zyn om anderen menschen dienst te bewyzen: zy heeft van de eene zyde eene opoffering van wegens den deugdzamen mensch tot haar onderwerp, en van de andere, het voordeel 't welk 't gemeen 'er door verkrygt." — Zodanige daden nu toont hy verdienen belooning, en 't gemene welzyn eischt, dat men dit in acht neme, om de Leden der Maetschappye, langs dezen weg, daer toe aen te spooren. Hier toe behoort men, volgens zyn inzien, ene evenredigheid in 't oog te houden, tusschen de deugden en de belooningen, „ met betrekking tot de nuttigheid welke 'er voor de Maatschappy uit voortkomt, en van de opofferingen, welke ze aan hem, die deze deugdzame daaden gedaan heeft, gekost hebben." Daer omtrent hebben,

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-oef.* II Deel *bl.* 377.

ben, gelyk hy opmerkt, niet zelden groote misslagen plaets; dewyl menschen van geen wezenlyke verdiensten dikwerf groote belooningen genieten, terwyl zy, wier verdiensten waerlyk groot zyn, onbeloond blyven. —— Dit afgehandeld hebbende, geeft hy ene korte verdeeling der Deugden, met opzicht tot derzelver waerde, aenmerkende dat ze te waerdeeren zyn, „ volgens de nuttigheid welke 'er voor de Maatschappy uit voortkomt." En daer op brengt hy de voorgestelde redenering over tot enige byzonderheden, met aen te toonen hoe groote verplichting de Maetschappy heeft aen *de uitvinding der Konsten*, *den Landbouw*, *de Zeevaart*, *den Oorlog*, *den Koophandel*, *de Wetenschappen*, *de Staatkunde* en *de Rechtsgeleerdheid*; als mede hoe zeer men gevolglyk gehouden is, de deugdzame beoefenaers van deze takken des welzyns der Maetschappye, door belooningen, te vergelden, om hen, en ook anderen, verder aen te moedigen. Hy zou, gelyk hy voorts te kennen geeft, op den eigensten voet, nog in ene reeks van byzonderheden konnen uitweiden, maer hy acht de opgegeven voorbeelden genoegzaem tot zyn oogmerk, en besluit deze Verhandeling met de volgende aenmerking.

„ Wanneer de verdienste eenige voordeelen voortbrengt, verkrygt men een beter gevoelen van zynen staat; en de menschen doen veel groter pogingen, om tot de volmaking te komen. Indien men begon met de belooningen aan de allerwaardigste uit te delen, zoude het niet lang duren dat men 'er de wonderlyke uitwerkzelen van zag. Anacharsis gaf als een der allerzekerste grondbeginselen voor, dat de gelukkigste Staat was die, in welken de Staaten en Waardigheden tot de prys van de deugd en de talenten gegeven wierden."

Verhandeling over de Straffe van de Kruiwagen. Opgestelt en in het licht gebragt door Mr. JOH. JAC. VAN HASSELT, *Advocaat voor den Hove Provinciaal van Gelderland, en Auditeur Militair des Guarnijoens van de Stadt en het Quartier van Arnhem. Te Arnhem by* J. Nyhoff 1769. *Behalven de Voorreden* 86 *bladz. in Quarto.*

NA ene voorafgaende beschouwing over de noodzaeklykheid van Militaire belooningen en straffen, en optelling van de voornaemste Capitale delicten, bepaelt zich de Heer en Mr. *van Hasselt*, in deze Verhandeling, tot

tot ene byzondere ontvouwing der misdaed van Desertie. En getoond hebbende in welke gevallen, mitsgaders hoe onderscheiden, die misdaed plaets heeft, handelt hy ten laetste over de straffe van Desertie; zo als die eertyds geoefend werd, en zo als ze hedendaegs is vastgesteld; naamlyk die van den Kruiwagen, naer uitwyzen der Publicatie van hunne Hoog Mogenden, op dato 17 October 1748, overeenkomstig met het Reglement van zyne Doorluchtige Hoogheid op de bewaering en behandeling van de Deserteurs, door hunne Hoog Mog. ten zelfden tyde gepubliceerd. Deze straf leid hy af van de gewoonte der Romeinen, die vele misdadigers geboeid in de Mynen, of aen andere publyke Werken lieten arbeiden, en deelt voorts zyne aenmerkingen mede ter ophelderinge van de deswegens gedane Publicatien. Hier aen is nog gehegt zyne byzondere gedachten, over het straffen van ene simpele Desertie. Men zou, zyns oordeels, zulke Deserteurs konnen condemneren, het zy voor altoos, het zy voor een zekeren tyd, naer dat de omstandigheden der Desertie meer of min verzwarende waren, tot den Zeedienst ten Oorlog; deze straffe komt hem voor zou veel sterker afschrikken, en den Lande voordeeliger zyn: doch hy geeft dit slechts op als ene bedenking, met betuiging van ten volle te berusten in den wil van den Souverain, die de straf van den Kruiwagen heeft vastgesteld. —— Dit stukje, dat hier en daer doorvlochten is met byzondere aenmerkingen, zo over de Desertie als andere Militaire delicten, is niet ongeschikt, om gevoegd te worden, by des Autheurs *Verhandeling over de Misdaden en derzelver Straffen*, in 't jaer 1764, uitgegeven.

DOMITII ULPIANI *Fragmenta libri singularis Regularum, & incerti Auctoris collatio Legum Mosaicarum & Romanarum, quibus notas adjecit* JOANNES CANNEGIETER, *Advocatus in Curia Gelrica. Accedunt ejus disquisitio de Notis, & Siglis Veterum, & Observationum Miscellanearum liber singularis. Trajecti ad Rhenum, apud* G. H. Kroon. 1768. *absque brevi Praef.* 539 *pp. in quarto cb. maj.*

Dit Stuk behelst ene nieuwe uitgave van het geen 'er overig is van een byzonder *Boek der Regelen*, van ULPIANUS, als mede van ene *Vergelyking der Mozaïsche en Roomsche Wetten*, van een onbekend Autheur. Deze Werkjes worden hier door den Heer en Mr. J. CANNEGIETER

 met

met aentekeningen opgehelderd. Daer by komt nog deszelfs onderzoek over de *Verkortende Schryfwyze der Ouden*, dat vergezeld gaet van enige *Opmerkingen zo over Regtsgeleerden als andere Schryvers*.

In het eerstgenoemde gedeelte ontmoet ons, ene geleerde en oordeelkundige opheldering der bovengemelde Schriften van *Ulpianus* en den onbekenden Autheur; welke indiervoege ingericht is, dat ze tevens dient ter verklaringe van ontallyke wetten, en nagelaten ſtukken, zo der oude Regtsgeleerden als van andere Schryveren. *Cicero*, *Martialis*, *Plinius*, *Minucius Felix*, *Iſidorus* en anderen, worden hier in vele gevallen toegelicht: inzonderheid heeft de Autheur ene menigte van plaetſen in *Iſidorus*, zo door behulp van een oud Handſchrift, als de voorige uitgaven, verbeterd en duidelyk ontvouwd. Ook heeft hy 'er byzonder werk van gemaekt, om de boeken van *Cicero*, over de *Wetten* en de *Natuur der Goden*, hier en daer in een beter daglicht te zetten; boven al door de menigvuldige feilen, die 'er door de Afſchryvers ingeſloopen zyn, te herſtellen.

Het tweede gedeelte bevat insgelyks een groot aental van opmerkingen, die ter nadere verklaringe van vele byzondere Wetten, en ten beteren verſtande van verſcheiden zo Regtsgeleerde als andere Schriften dienen; waer toe des Autheurs afzonderlyke Verhandeling over de verkortende manier van ſchryven der Ouden van ene byzondere nuttigheid is. —— De Heer en Mr. *Cannegieter* naemlyk bedient zich, in 't verbeteren en herſtellen der bedorvene lezingen, grootlyks van die verkortende ſchryfwyze; waerom hy ook bewoogen is, ene Verhandeling over dit onderwerp te vervaerdigen, om des te krachtiger de regtmatigheid zyner wyze van verbeteringen der Oude Schryveren onder 't oog der Lezeren te brengen. Dezelve ſtrekt, om een onderſcheiden bericht van die verkortende ſchryfmanier te geven; en te gelyk te toonen, dat een zeer groot aental, zo niet het meerendeel, der feilen, in de boeken der oude Schryveren ingeſloopen, door dezen ſchryftrant veroorzaekt zyn, grootlyks uit hoofde van de onkunde der uitſchryveren, die niet in ſtaet geweest zyn, om deze verkortingen regt te verſtaen en behoorlyk uyt te leggen: en dat overzulks een der veiligſte en zekerſte middelen, tot het herſtellen veler misſlagen, te zoeken is, in ene wel gegronde ontvouwing van dien verkortenden ſchryftrant. Onze Autheur is hier in gelukkig geſlaagd; en hy heeft, op ene niet onaennemelyke wyze, de nuttigheid dezer manie-

niere van het verbeteren der Oude Schryveren doen zien; des men verwachten moge, dat hy by velen hier mede dank zal behalen.

De Beminnaars van verſchillende ſoorten van Letteroefeningen zullen, in 't eene en ander gedeelte van dit Werk, verſcheiden byzonderheden ontmoeten, die hunner overweginge waerdig zyn; waer op wy in dezen niet ſtaen konnen blyven. Alleen konnen wy niet wel nalaten nog kortlyk te melden, dat onze Autheur zich ook meermaels, by voorkomende gelegenheden, bepaelt, om deze en gene gewoonten onzer Voorouderen opzettelyk te beſchouwen en te verklaren, dat den Vaderlandſchen Lezeren niet ongevallig kan zyn. — Dus toont hy, by voorbeeld, van de overdrachten en overgiften ſprekende, dat de oude Duitſchers, gelyk ook meest alle de oude Volken, in zulke gevallen gewoon waren, enige *ſymbola* of uiterlyke tekens te gebruiken, waer door de zaek, welke men verrigtte, door ene uitwendige handeling plechtig aengeduid werd. Zo was het onder anderen ene gewoonte, dat de Verkooper, opdracht doende van het door hem verkochte goed, een ſtroohalm, het overgegeven goed betekenende, in den ſchoot des Koopers ſchoot of wierp; om 'er door aen te duiden, dat hy den vollen eigendom van dat goed, waer omtrent zy overeengekomen waren, geheellyk aen den Kooper toe erkende, en 'er zich volkomen van ontdeed; terwyl de Kooper door denzelven te ontvangen te kennen gaf, dat hy het goed in wettigen eigendom overnam. Van daer zegt de ſpreekwyze *per feſtucam rem werpire*, en *den halm ſchieten*, zo veel als iets verwerpen, zich ergens van ontdoen, of iets aan een ander overgeven; en hier toe heeft men ook te brengen het Latynſche woord *ſcotatio* en 't Franſche *deguerpir*. By zodanig ene gelegenheid was de Kooper ook gewoon den Verkooper by de hand te nemen, en met monde te betuigen, dat hy het goed aan hem en deszelfs erfgenamen geheel afſtond: 't welk aenleiding gegeven heeft tot de zo gebruikelyke ſpreekwyzen in de opdrachten, van *te vertegen met band, halm en mond*. De Heer en Mr. *Cannegieter*, zich over dit onderwerp uitlatende, meld ons tevens, dat de opdrachten diestyds geſchiedden, door velerleie tekens, als een ſtok, een ſtuk aerde, ene zode, een mes, een penning, een ſplinter houts en dergelyken. Dat ook die bykomende tekens by het inſtrument van overdracht gelegd, of aen 't zelve vastgemaekt werden: dat men ze zeer zorgvuldig op daer toe geſchikte plaetſen, en

zelfs wel by de altaren, bewaerde: dat men, uit hoofde van dit gebruik, nog somtyds zodanige gemunieerde papieren en brieven in de oude Archiven vind, en hier en daer overblyffels van die oude gewoonten gewaer word, enz.

Brief aen C. NOZEMAN; *en zyn Antwoord op dien; betreffende eene plaets*, *uit* DIOGENES LAERTIUS *aengehaeld*, *in 't geval der beschuldiginge van* SOCRATES *Eerzucht. Te Rott. by* P. v. d. Aak, Hz. 1769. *In groot octavo* 15 *bladz.*

VOor enigen tyd gewag makende van SOCRATES *Eere gehandhaafd*, *door* C. NOZEMAN, (welk Stukje zyn Eerwaerde in ene twede uitgave, met enige byvoegfelen en nadere ophelderingen, zonder het wezenlyke te veranderen, vermeerderd heeft,) hebben wy te kennen gegeven, hoe 't ons toescheen, dat 'er ene misvatting in plaets had, omtrent het aenhalen ener plaetse uit *D. Laërtius*, door den Eerwaerden HOFSTEDE (*) Dit nu heeft aenleiding gegeven tot den hier bovengemelden Brief en 't daer op volgende Antwoord.

De Briefschryver betuigt in twyfel te staen, of hy den Eerwaerden *Nozeman*, dan of hy den *Letteroefenaren* gelyk zal geven. In 't antwoord geeft zyn Eerwaerde voor af een echt bericht van 't geen wy, op een heuschen brief deswegens van hem ontvangen, geantwoord hebben; en brengt voorts zyne redenen te berde, welken, naer zyn inzien, toonen, dat de Eerwaerde *Hofstede* zeer veel aenleiding gegeven heeft, om die aenhaling uit *D. Laërtius* op te vatten, *als een bevestigend getuigenis van schuldigheid des Wysgeers*: en dat men dus veel meer gronds heeft, om zynen gedachten over die aenhaling dan den onzen toe te vallen. Dit doet hy echter tevens met die edelmoedigheid, dat hy betuige „, den Eerwaerden *Hofstede*, zonder 't minste nabedenken te zullen gelooven, indien zyn E. verklaeren kan, de plaets uit *Diogenes Laërtius* niet kwalyk te hebben ingezien, en *in 't geheel niet te hebben willen aenvoeren tot Aentooning van de Zaek zelve*". — Dit is ene recht edelmoedige handelwyze; en 't is de zaek van den Eerwaerden *Hofstede* ook daer aen edelmoedig te beantwoorden, voor wien wy dit moeten overlaten. — Wy mogen, daer zyn Eerwaerde openlyk bekend gemaekt heeft, te begeeren, dat

(*) *Zie boven bl.* 97.

dat niemand zich door den Druk in zyn verschil vermenge, hier over niet uitweiden; en in zo verre als het aen de eerlykheid van zyn Eerwaerden overgegeven is, konnen wy 'er ook niets in doen. Alleenlyk staet ons hier nog te melden, dat de onpartydigheid, onzes achtens, geëischt heeft, en nog eischt, te zeggen 't geen we gezegd hebben; zonder dat we diestyds wisten, dat men, gelyk we vervolgens uit den brief van den Eerwaerden *Nozeman* verstaen hebben, te Rotterdam *die aenbaeling op dergelyk eene wyze wilde goedgemaekt hebben.*

XANTIPPE's, SOCRATES *Huisvrouw's Eer verdeedigd, door den Hooggeleerden Heer* D. CHRIST. AUG. HEUMAN. *In leeven Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, Wysgeerte en Letterkundige Geschiedenissen, op de Koninglyke en Keurvorstelyke Hooge Schoole te Gottingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Culenborg, by* C. Wishoff 1769. *In groot octavo 26 bladzyden.*

DE vooringenomenheid tegen *Xantippe* heeft velen ligtlyk dit Stukje, op 't hooren van den Tytel, slechts als het uitwerksel van een speelend vernuft doen aenmerken; doch die 't doorbladerd hebben, zyn wel dra gewaer geworden dat het den Hoogleeraer ernst is; en velen zullen zich ongetwyfeld, verwonderen; dat men 't nog zo verre brengt, ten voordeele ener Vrouwe, die men gewoon is in 't haetlykst daglicht gesteld te zien. —— De vraeg is hier niet, of men *Xantippe* als een voorbeeld van Volkomenheid hebbe te beschouwen? Dit wil de Hoogleeraer niet beweeren, maer hy houd staende; dat zy geen kwaede Vrouw en geen Plaeg van haer Man geweest is. „ Ik begeer, *zegt hy*, niet te lochenen, dat zy een driftige Vrouw geweest is, die gaarne over haar Man had willen heerschappy voeren; doch ik geloof ook dit, dat *Socrates* door zyne Wysheid haer het hoofd regt gezet, en haar tot eene regt goede Vrouw gemaakt heeft. Dit is geen willekeurige gissing, want *Xenophon* een geliefd Discipel van *Socrates*, getuigt het eene en andere, en schryft uitdrukkelyk, *dat zy in den beginne wat heerschzugtig* is geweest, waar door hy te kennen geeft, dat zy in haar Huwelyken Staat haar Gedrag veranderd en verbeterd heeft, en desweegen kan ik *Diogenes Laërtius* myne toestemming niet weigeren, wanneer hy schryft, dat *Socrates* haar vergeleeken heeft by een moedig Paard, het welk men door voorzigtigheid moet tam maaken".

Het hoofdzaeklyke der verdeediginge komt hier op uit. Men heeft geen beschuldigingen van tydgenooten ten haren laste. *Plato*, *Aristoteles* en *Aristophanes*, by welken men iets van die natuur zou verwachten, indien ze zo kwaedaertig geweest ware, melden niets tot haer

haer nadeel. Men vind haer in tegendeel, door *Plato* afgemaeld, als ene Vrouw die haer Man tot in den dood getrouw bleef; en latere Schryvers, *D. Laërtius* en *V. Maximus*, staven dit by overlevering; ook doet *Ælianus* haer voorkomen als ene Vrouw die haer Man hoog acht. Ene geschiedenis, by *Ælianus* gemeld, is haer zo ongunstig niet, als men zich gemeenlyk verbeeld; voor al indien men dezelve opheldert, uit het geen door *M. Antoninus* deswegens bygebragt is. Betreffende getuigen ten haren nadeele, men ontmoet ze niet, of 't zyn zulken die vele honderd jaren na haer eerst geleefd hebben: hun getuigenis steunt enkel op hooren zeggen, en hunne verhalen zyn niet zelden volstrekt onwaerschynlyk. Hier by komt nog dat *Plutarchus*, die een Historietje ten laste van *Xantippe* verhaelt, dat zelve, by ene andere gelegenheid, op de rekening der Vrouwe van *Pittacus* stelt. Dit doet den Hoogleeraer gissen, dat men hier den oorsprong veler Fabelen van *Xantippe* ontdekt. „ Deeze *Pittacus*, zegt hy, een van de zeeven Wyzen van Griekenland, had zodaanig een Mormeldier getrouwd: dewyl nu *Socrates* om zyn Wysheid veel meer dan *Pittacus* bekend was, zo heeft men van de Vrouw des eenen verhaald, het geen die van den anderen gedaan had. En toen *Xantippe* eenmaal in een kwaad Blaadje gekomen was, heeft de Weereld in vervolg alle Historien die men van boze Wyven wist van *Xantippe* verteld, op dezelfde wys, als *D. Faustus* alles gedaan heeft, wat in de gantsche Waereld van de Toveraars en hunne Wonderdaden is verteld geworden".

SOCRATES *Tooneelspel, in onrym geschreven door den Heer* DE VOLTAIRE. *Uit het Fransch in 't Nederduitsch vertaald. Te Rott. by* A. Bothall 1769. *In groot octavo* 48 *bladzyden.*

DE Voorreden voor de Fransche uitgavé van dit Tooneelspel leert ons, dat men het zelve oorspronglyk verschuldigd is aen de schetse van den beroemden *Addison*; dat de vermaerde *Thompson* 'er voorts de hand aen geslagen heeft; en dat het Stuk vervolgens door den Franschen Uitgever, in zyne tale overgebragt, aldus door den druk gemeen gemaekt is; zo dat de uitvoering der characters zelven den laetsten toe te schryven zy.

Het hoofddoelwit van 't zelve vertoont zich, als strekkende om het haetlyk gedrag der Athenienzeren, door de Geestlykheid opgehitst, in 't veroordeelen van *Socrates*, ten levendigste af te malen. Dit voorval, by alle weldenkende wezens, ten uiterste verfoeilyk, word hier, tot lof van *Socrates* en schande van den Atheenschen *Areopagus*, op ene zeer treffende manier, in een schitterend daglicht gesteld. ——— Doch het Stuk zou 'er; naar allen schyn, niet by verlooren hebben, indien men *Anitus*, een Opperpriester van Ceres, met zynen aanhang, meer listig dan geweldig en openbaar Godloos

te werk had doen gaen: 't Character is nu wat sterk, en loopt dus hier en daer in 't onwaerschynlyke; 't geen ook ten aenzien van den Regter *Melitus* plaets heeft. Een Geestelyke en een Regter van merkelyk aenzien, hoe slecht ook, zullen hun gedrag nog altoos, zelfs onder hunne Vrienden, met enig vernis een schoonen glans zoeken by te zetten. De ondeugd is op zich zelve te haetlyk, zelfs by hen, die ze vurig najagen.

AGON, *Sulthan van Bantam, Treurspel. Door Jonkheer* ONNO ZWIER VAN HAREN, *Fries Edelman. Te Leeuwarden by* A. Ferwerda 1769. *Behalven het Voor- en Nabericht 99 bladzyden in groot octavo.*

DAt iemand over 't geheel een zeer bekwaem Man kan wezen, en nochtans in zekere soort van Studie, waer toe hy niet geschikt schynt, ongelukkig kan slagen, als hy zulks onderneemt, heeft de ondervindig door alle tyden, in verscheiden Oefeningen, en boven al in de Poëzy, ten overvloede geleerd. Zo de Autheur van dit Treurspel hier aen gedachtig geweest ware, en goede raedslieden gebruikt hadde, zou hy naestdenkelyk wederhouden geweest zyn, van het zelve het licht te doen zien. Hoe veel toegevenheid men ook wille gebruiken, men vind zich, dit Stuk doorbladerende, genoodzaekt te zeggen, het verzenmaken en rymen is 's Mans zaek niet. Des het voor ons een raedzel zy, wat de Autheur mag bewogen hebben, om dit Treurspel in het licht te geven.

De volgende Alleenspraek van *Fathema* zal voor elk, die maer een weinig bedreven is in het verzenmaken, genoeg zyn, om ons gezegde te bevestigen.

Ik zie dat men wel haast die Rovers zou besnuyken,
Zoo men in Indiën wist het goud wel te gebruiken,
En latende ter zy onnutte dapperheid
Dat Volk altyd bevocht door hare gierigheid:
De ondervinding leerd, dat goud is 't eenigst' wapen
Waar, voor Natuur by haar geen middel heeft geschapen;
En als een tegengift in onse handen geeft
Tegen 't geduchte Staal voor 't welk 't Oosten beeft;
En zoo men in 't begin dien weg had ingeslagen
Misschien, geen Vorst in 't Oost, die keetenen zou dragen;
En door 't goud wel besteed, zou elk geweest zyn vry,
Goedkooper, als hen nu kost hare slaverny'.

De Autheur schynt, in 't geheele beloop van 't Spel, wel voornaemlyk op 't oog te hebben, te doen opmerken, dat de Oostindische Maetschappy hare veroveringen in de Indiën, naest haer eigen dap-

dapperheid en beleid, grootlyks verschuldigd is, aen de verdeeldheid en lafhartigheid van de Inwoonderen en derzelver Vorsten; waer door vrygevochten Nederlanders in staet geweest zyn, om die Volkeren slaefsch voor hun te doen buigen. Dit zyn de heerschende denkbeelden, die ons allerwege in dit Tooneelstuk ontmoeten: Voor dat lot tracht *Agon* het Koningryk *Bantam* te hoeden; doch hy ziet zyne poogingen, door verraed, verydeld, en sterft met deze tael op de lippen.

De Deugd en Dapperheid zyn uit het Oost gebannen,
En 'k laat het laffe Oost ten prooy aan zyn Tyrannen.

SUSANNA, *of de triömferende Kuisheidt. Treurspel. Door het Kunstgenootschap:* Musis casta placent. *Gedrukt voor het Kunstgenootschap* 1768. *In octavo 96 bladz.*

DE bekende Historie van de kuische *Susanna* word hier op ene regelmatige wyze ten Tooneele gevoerd. De verdeeling der Bedryven, de achtervolging der Tooneelen is behoorlyk geschikt; de characters der Persoonen zyn wel voorgesteld en in acht genomen; de strydige werkingen der hartstochten zyn naer eisch gadegeslagen; ook is de knoop niet oneigen gelegd, en de ontknooping natuurlyk te wege gebragt. In zo verre kan men niet anders zeggen, of het is een regelmatig Tooneelstuk; maer 't is te wenschen, dat de Opstellers, zo ze voortvaaren om hunne Tooneelkunde te oefenen, zich vervolgens wat meer toeleggen, op een deftigen styl en meer vloeibare Dichtkunde, dan hier in acht genomen is. Voorts zyn 'er ons twee a drie byzonderheden in voorgekomen, die, naer ons inzien, de goedkeuring der Liefhebberen niet konnen wegdragen.

Zie hier den droom van *Susanna*, welke het hoofdonderwerp van 't eerste gesprek is. *Susanna* spreekt tot ene harer Staetsjufferen *Martha*.

'tWas juist die tydt, wanneer ik lag gerust te slapen,
In 't midden van den nacht', en onder 't eeuwig wapen
Des goeden Hemels my ter rust' had neergeleid:
Ik was gezond en frisch, en geen zwaarmoedigheidt
Bekroop my eenigsins door ongezonde dampen.
Myn huis bloeid onbewust van onheil, smert en rampen.
Gebrek regeerd 'er niet, en niets geeft my verdriet.
Ik zag toen in myn' Droom', dien Droom', die my thans niet
Dan onrust baren kan, twee tygers tot my komen
In lammerenhuiden; 'k scheen hunne aankomst niet te schromen.
Wie schroomd toch voor een lam? maar toen zy my naby
Gekomen waren, bleek my uit hunn' gang': dat zy

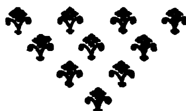
Geen malsche lammen, maar roofzieke tygers waren.
Zy zagen ginds en weer, of ze ergens menschescharen
Ontdekken konden, maar zy vonden my alleen.
Verdubbelende op dat gezicht straks hunne schreên,
Worp yder 't lamrevel ver weg, en toegevlogen
Schoot tegen my verraadt en moordzucht uit zyne oogen.
Ik weende, en smeekte om hulp, maar heb die niet ontdekt.
. . . .
. . . .
. . . .
. . . .
Ik was in 't zuiver wit gekleed, en zag omher
Rontõm my, maar geen mensch kwam ter ontzetting' spoeden.
De monsters schoten toe, om op dit lyf te woeden,
En dat bleef wel bevryd; maar och! het zuiver kleedt
Werd jammerlyk gescheurd, hier door een fellen beet,
Daar door de klaauwen van die uitgelaten dieren.
Zy schenen zelfs wel haast te zullen zegevieren
Op 't lichaam, en 't klam zweet berste overäl my uit.
Het hair rees my ten berge op hun verwoed geluidt,
En 'k dacht niet anders, als zo straks verscheurd te wezen.
Denk Martha, wat 'er toen al in my opgerezen,
En voortgekomen is, daar ik onweerbre vrouw
Reeds myne kleeders in hun dolle magt' aanschouw,
Zoo aanstonds wachtende ten prooy' te zullen strekken,
Aan hunne klaauwen, en verwoede tygerbekken.
'k Beef op 't herdenken nog; maar op dat oogenblik
Zag ik een' Jongeling, die in de bangste schrikk',
Gewapend met een zwaardt, zeer schielyk toegevlogen,
De tygers aanrandde en neervelde voor myne oogen.
ô Martha, meendt gy dat die vrees zo ydel zy?

Deze Droom is buiten kyf wel geschikt om 't gemoed van Susanna te ontstellen, dat het bedoelde in dezen is; maer dezelve zou ongetwyfeld natuurlyk nog meer kracht hebben, als 't laetste gedeelte 'er niet bygekomen ware. Het droomen van hare verlossing door den Jongeling, (behalven dat het in 't vertoonen van 't Stuk, de uitkomst te vroegtydig aenduid,) verzwakt de aendoenlykheid in 't begin, en 't doet ons tevens in 't vervolg de kloekmoedigheid van Susanna minder bemerken; dewyl ze steun heeft in dat laetste gedeelte. Dit zou geen plaets hebben, indien 't, gelyk 't veel al gaet, een afgebroken droom ware. Zo men Susanna op het toeschieten der Tygers en 't verscheuren van haer kleed, van schrik had doen ontwaken, was de droom natuurlyk meer in staet om hare ontsteltenis levendig te houden; en het betoon van haren moed, in vertrouwen op God, zou in 't volgende beloop meer uitgeblonken hebben.

Een

Een dergelyke aenmerking heeft hier ook plaets op ene soort van voorgevoel, dat 'er, reets in dit eerste Bedryf, in 't gemoed van Susanna huisvest, op het zien der twee Oudsten, als ze by haren Echtgenoot komen. Die Oudsten staen op dien tyd nog bekend als eerwaerde Mannen, en Susanna heeft geen schyn van rede, om hen in 't byzonder op 't minste te verdenken; ondertusschen gevoelt ze den sterksten afkeer; dat gantsch ongegrond is, en tegen de waerschynlykheid aenloopt. Ook geeft dit haren Echtgenoot, van haren droom bewust, en dezen afkeer bemerkt hebbende, in 't vervolg te veel gronds, om die Oudsten niet terstond ten hevigsten te verdenken; en 't laet niet wel toe, dat hy de onschuld van Susanna nog zo sterk in twyfel trekt, als hy doet. Dit voorgevoel schynt hier geheel overtollig, doch, zo men iets van die natuur begeerde, had men 't natuurlyker in Susanna konnen veroorzaken. Een geil opslag van 't gezicht, een minnelonk en dergelyke, den Oudsten onvoorzichtig ontsnapt, had Susanna konnen doen vreezen; 't welk ze echter had konnen verzwygen voor haren Echtgenoot; in 't denkbeeld, dat hy te zeer met hun ingenomen was, om hen te verdenken, en dat hy hare verdenking ten scherpste bestraft zou hebben.

Verder zou men 't Kunstgenootschap nog in overweging konnen geven, of het niet wel zo goed geweest zou zyn, het tweede Bedryf indiervoege in te richten, dat het dertele gedrag der Oudsten met Susanna buiten het oog der Aenschouweren gepleegd wierd? Men zou dus, onzes oordeels, het welvoeglyke beter in acht nemen; door zulke handelingen, die veler driften te sterk strelen, en de kiesheid van anderen kwetzen, voor 't gezicht der Toeziende-ren van het Tooneelstuk te verbergen.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

ADRIANI KLUIT *Vindiciæ Articuli ὁ, ἡ, τὸ. In Novo Testamento Pars posterior Tomus posterior. Ofte Verhandeling over Lukas II. 2. Alcmariæ apud* J. Maagh, 1769. *Behalven den Bladwyzer* 366 *bladzyden in groot octavo.*

DE arbeidzame Heer *Kluit* betoont in dit zyn Geschrift, dat hy geen moeite ontzien heeft, om alles, wat tot zyn onderwerp betrekkelyk was, met oplettendheid na te gaen, ten einde hy zyne verklaring van Lukas II. 2. in 't heldere daglicht mogte stellen, en zyne denkbeelden deswegens ten bondigste staven. En dit heeft hy met zo vele doorslaende bewyzen van gegronde kundigheid, oordeel en naeuwkeurigheid ter uitvoeringe gebragt; dat alle Liefhebbers van oefening, zelfs de zodanigen, die zich tot nog met hem niet konnen verenigen, zyne onvermoeide poogingen ongetwyfeld danklyk zullen erkennen; na dat ze dit Stukje, dat hunner aendachtige lezinge overwaerdig is, ernstig nagegaen zullen hebben.

'Er bleef, gelyk we in 't slot van 't voorige Geschrift gezien hebben (*), ter volkomener opheldering van zyne verklaring, nog overig, de ware mening van het eerste vers open te leggen, en aen te wyzen, door wat toeval de bevolen schatting achtergebleven, en tot latere tyden uitgesteld zy.

Met opzicht tot het eerste merkt hy aenvanglyk aen, dat men de woorden *ἐξῆλθε δόγμα daar ging een gebod uit* natuurlyk vloeiender dus overgezet kon hebben, *daar was een gebod uitgegaan.* Het geheele vers word door hem indezervoege vertaeld. *In dien tyd nu was 'er een bevel uitgegaan van Cæsar Augustus, om de geheele* 'OIKOYME'NH *te beschryven.* Hier omtrent is geen zwarigheid, maer men meent dat 'er zwarigheid is, om te bepalen, of 'er gëoogd word op ene *schatting*- of *persoons* of *akkerbeschryving*; en wat men te verstaen hebbe, *door de geheele οἰκουμένη*? Doch alle zwarigheid daer omtrent verdwynt met de voorheen gegeven verklaring van vers 2.

De-

(*) Zie de *N. Vad. LetterOef. II. D. bl.* 398.

Deze *bevolen* beschryving is stelliger wyze *geschied*, *toen* Cyrenius over Syrie Stadhouder was, en ontkennender wyze, te voren, schoon *bevolen*, niet geschied. Hoedanig ene *beschryving* nu is 'er *geschied* onder het Stadhouderschap van Cyrenius? zekerlyk ene *schattingbeschryving*; gevolglyk is de bevolen, maer toen niet geschiede, beschryving ook zodanig ene. Deze *schattingbeschryving* werd dan vs. 1. *bevolen*, en wel van den Keizer, in de dagen van Koning Herodes, maer is vs. 2. *eerst geschied in den tyd*, *dat Cyrenius over Syrie Stadhouder was*, en 't bewind over Judea in handen kreeg. —— Dit in 't oog houdende, dat *deze* [geschiede] *beschryving* vs. 2. duidelyk slaet op de vs. 1. *bevolen beschryving*, en dat dus dezelfde zaek vs. 1. en 2. voorgesteld word, eerst als *bevolen* en vervolgens als geschied, dan is 't ook terstond klaer wat Lukas door de geheele οἰκουμένην verstaet. Te weten *al het Joodsche Land*, waer in *Cyrenius* in later tyd die beschryving verrichten liet; des de woorden ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην te vertalen zyn, *om het gansche land te beschryven*, of *om eene schatting te doen over 't gansche land*, wel verstaende het Joodsche Land; het zy dan, in de uitgestrektheid van het diestyds gegeven gebod, *het geheele ryk van Herodes*, of liever bepaeldlyk, naer 't oogmerk van Lukas, *het geheele eigenlyke Judea*, waer in zy naderhand, by de komst van Cyrenius in Syrie, werkstellig is gemaekt. Dus hangt alles volmaekt aen een. In den tyd van Koning Herodes was 'er een bevel des Keizers gekomen, om het Joodsche Land te schatten vs. 1; by gelegenheid van welk bevel Christus te Bethlehem gebooren werd, vs. 3—7; maer deze schatting, zynde velen naer 's Keizers bevel reeds gegaen om zich aen te geven, werd gestaekt, en geschiedde eerst vs. 2. toen Cyrenius in Syrie Landvoogd was.

Onze Autheur deze verklaring, op het voorheen bewezen gevestigd, en aen den zamenhang ten vollen beantwoordende, verder taelkundig bewezen hebbende, met aentooning van de ongegrondheid en verkeerdheid der uitleggingen, die tegen dezelve aenloopen, verledigt zich voorts tot het beantwoorden der tegenwerpingen. Hier aen hecht hy ene korte voorstelling, rakende het verhael van Lucas vs. 3—7; en toont dat al het gemelde beantwoord aen het oogmerk van den Euangelist; waer benevens hy ook tracht te doen zien, dat men hier door den Godspraken, Zach. IX. 8, Gen. XLIX 10. en Jez. VII. 1—14, licht kan byzetten, als mede Marias Erfdochterschap

schap bewyzen. —— Doch deze laetste byzonderheden, zo ze iemand al niet bondig mogten voorkomen, kan men voor den Autheur laten, zonder enig nadeel met opzicht tot het wezenlyke onderwerp. Van meer gewicht is in dit geval het geen hy ons vervolgens, als de tweede hoofdzaek van dit Stukje, onder 't oog brengt, wanneer hy nagaet, by welk toeval de bedoelde schatting achtergebleven en tot latere tyden uitgesteld zy?

Hier omtrent merkt hy, in de eerste plaets, aen, dat het geven van een bevel ter schattinge van een Land in zich sluit, dat men het zelve tot een Wingewest verklaerd heeft, en dat dus Augustus, volgens het voorheen betoogde, onmogelyk ene beschryving in Judea kon laten verrichten, zo lang hy wilde dat dit Land geen Wingewest zou worden. Doch dit vervolgt hy, neemt niet weg, dat Augustus de macht had, om, ingevalle hy 't wilde doen, Judea tot een Wingewest te verklaren; en 't is niet onmogelyk, dat hy zulks by 't leven van Herodes, kort voor deszelfs dood in den zin gehad kan hebben, doch 'er om gegronde reden van heeft afgezien. Indien 'er nu bewezen kan worden, dat dit mogelyke waerlyk plaets heeft gehad, dan is, zegt hy, de zaek uitgemaekt.

Ten bewyze hier van beroept hy zich op het verhael van den Joodschen Historieschryver *Josephus*, die uitdrukkelyk zegt, dat de Keizer, op de klagte tegen Herodes, die beschuldigd werd een onregtvaerdigen inval in Arabie gedaen te hebben, dermate verbitterd werd, dat hy aen Herodes *vele dingen op enen straffen toon schreef*, en *dat de inhoud van den brief voornamelyk deze was:* ,, *dat hy hem tot noch toe* ALS VRIEND, [dat is ALS BONDGENOOT,] *behandeld hadde, maar dat hy hem nu voortaan* ALS ZYN' ONDERDAAN, [dat is ALS ZYN' CYNSBAREN EN TOLSCHULDIGEN,] *zoude gaan behandelen.* Om dit bewys kracht by te zetten, doet de Heer *Kluit* zien dat dit de gebruikelyke nadruk is van 't hier voorkomende woord ὑπήκοος, als zodanig een aenduidende, die aen een anderen *onderworpen*, hem *cynsbaar* en *tolplichtig* is. Augustus bericht dan hier aen Herodes, ,, dat hy deszelfs land en ryk onder schatting zou stellen, en gevolglyk het zelve tot een wingewest verklaren, hem de koninglyke waardigheid ontnemen; met een woord, dat hy bevel zoude geven *om 't land te beschryven en te schatten.* —— En overeenkomstig hier mede leert Lukas uitdrukkelyk vs. 1, *dat het in Herodes dagen ook gebeurd is, dat 'er een gebod uitging van den Keizer Augustus, om het geheele Joodsche*

sche land te schatten". Dit toont, gelyk onze Autheur opmerkt, dat Augustus zulks niet alleen gedreigd, maer 'er ook daedlyk last toe gegeven heeft; dat men, zyns oordeels, uit het volgende verhael van Josephus, schoon die niet letterlyk melde, wat 'er omgegaen zy, insgelyks kan opmaken.

Keizer Augustus heeft dan, by 't leven van Herodes, Judea tot een Wingewest willen maken, en daer toe ene schatting bevolen: maer heeft dit diestyds daedlyk voortgang gehad? Neen zeker. Josephus leert ons, dat Keizer Augustus, door Nicolaus den Damascener, een vertrouweling van Koning Herodes, vervolgens overtuigd is geworden, dat men dien Vorst valschlyk voor hem beschuldigd had. Dat het den Keizer daer op *berouwde*, *dat hy door valsche aanklachte bedrogen zo vinnig aan hem geschreven had*, en daer door bewoogen was geworden, *om een VRIEND, als hy was, kwalyk te behandelen* (†). Augustus werd dan weder verzoend met Herodes; „ gevolglyk werd dan ook de verklaring ten Wingeweste met de daar aan vast zynde schatting toen weder opgeheven, en ze geschiedde niet, voor dat Archelaus zoon van Herodes by den Keizer in ongunst geraakte en uit zyn Ryk gezet werd". En dus *geschiedde deze schattingbeschryving*, (in de dagen van Koning Herodes *bevolen*,) gelyk Lukas zegt vs. 2, *eerst toen Cyrenius over Syrie Stadhouder was*.

Dit bewys, dat zekerlyk een goeden schyn heeft, door den Heer *Kluit* ten krachtigste word aengedrongen, en boven alle bedenkelyke tegenspraek zou zyn, indien *Josephus* uitdrukkelyk gewag maekte van ene daer op gevolgde bevolen, en naderhand opgeheven beschryving, poogt onze Autheur nog bet te versterken; door een tweede geval by Josephus aengetekend. Die Geschiedschryver naemlyk verhaelt, dat de Phariseen, ten getale van 6000 niet gezwooren hadden, *toen de gansche natie der Jooden met eeden bevestigd had, dat zy den Keizer en 's Konings zaken getrouw zyn zouden*. Dit zweren van getrouwheid niet alleen aen Koning Herodes, maer ook *aen den Keizer*, kan, volgens de gedachten van onzen Autheur, geen plaets gehad hebben, dan alleen ten tyde der verbitteringe des Keizers tegen Herodes; en toont dat Herodes zich genoodzaekt gevonden heeft, te handelen, niet als een *vriend* en *bondgenoot*, maer als

(*) Jos. *Ant.* L. XVI, 9, 3. T. I. p. 812.
(†) Ib. §. 9. p. 818.

als een *onderdaen*, een *cynsbare* en *schatplichtige*, van den Keizer. Ook tracht de Heer *Kluit* hier uit de nevensgaende omstandigheden, en vergelykingen met het verhael van 't voorgevallene Luc. II. en Matth. II. te doen zien, dat 'er uit die overeenkomst genoegzaem zeker af te leiden is, dat die Eed geen ander tydstip heeft, dan dat der bevolen Schattinge; 't welk hy in ene volgende tydrekenkundige beschouwing nader poogt te bevestigen. De Autheur stelt dit geval, met daer toe betrekbare omstandigheden, zo nadruklyk, en in zo gunstig een licht, ter stavinge zyner stellinge voor, dat de t'zamenloop van 't een en 't ander recht geschikt zy, om dezulken wier vooroordeelen niet te sterk zyn, over te halen; of hen, die zyn gevoelen zouden willen tegenspreken, in de noodzaeklykheid te brengen, om het voorgevallene in die dagen, zo te Rome als in Judea, indiervoege te verklaren, dat hunne verklaring een hooger trap van waerschynlykheid hebbe, dan die van den Heer *Kluit*; het welk, naer 't ons tot nog voorkomt, veel moeite in zal hebben.

De Autheur dus getoond hebbende, dat het verhael van den Joodschen Historieschryver, zo als hy 't zelve inziet, volkomen eenstemmig is, met het verhael van den Euangelieschryver, zo als hy 't zelve verklaert, verledigt zich voorts tot ene tydrekenkundige beschouwing van 't voorgevallene, om daer door het tot dus ver gezegde nog nader te bevestigen. Volgens het verhael van Lukas heeft Augustus, by het leven van Herodes, een gebod gegeven, om Judea tot een Wingewest te maken, en zulks door ene Schatting te bekrachtigen. Maer deze verklaring ten wingeweste, schoon in die dagen geboden, is eerst geschied, toen Cyrenius in Syrie Stadhouder was, en de schatting ter uitvoeringe stelde. De oorzaek van dat gebod is, volgens het verhael van Josephus, te zoeken in de verbittering des Keizers op de beschuldiging ten laste des Konings, die zo nadeelig een gevolg voor Judea had; en dat de schatting diestyds niet ter uitvoeringe gebragt wierd, heeft men toe te schryven aen des Keizers verzoening, op de ontdekking van de valschheid der beschuldiginge. Dit alles strookt uitnemend wel; doch 'er blyft nog overig te vragen, hoe komt dit uit met de berekening der tyden? En hier omtrent is, gelyk de Heer *Kluit* vervolgens aenwyst, geen de minste zwarigheid. In dit gedeelte toont onze Autheur, die alleszins blyken van zyne oplettendheid geeft, dat hy gene moeite ontzien heeft, om dit stuk van alle zy-

den te beschouwen, en het min of meer netelige der tydrekenkunde, in deze omstandigheden, indiervoege te ontwarren, dat 'er, volgens zyne rekening, met de daer toe behoorende bewyzen gestaefd, gene zwarigheid van die zyde overblyve, maer alles veel eer zyn gevoelen begunstige. — Men begrypt ligtlyk uit den aert van 't onderwerp, dat wy hier niet wel op byzonderheden staen konnen blyven, waerom wy het algemene der tydsbepalinge slechts zullen opgeven; terwyl wy hen, die de byzonderheden met de vereischte kundigheden in 't Werk zelve konnen nagaen, zulks wel durven aenpryzen.

De verbittering des Keizers is, gelyk de Heer *Kluit* toont, in de grootste hevigheid geweest, niet voor het jaer 747 van Romes bouwing, en de verzoening heeft al plaets gehad voor dat het jaer 748 verloopen was; zynde het gebeurde voorgevallen, gedurende den tyd, dat Sentius Saturninus over Syrie Stadhouder was; na den inval van Herodes in Arabie, die aenleiding gaf tot des Keizers verbittering; en voor de Beryter Vergadering, die Herodes aenlei op raed van den met hem verzoenden Keizer; des men geen meer tusschenruimte van tyd voor dit geval hebbe. En men kan, alles nagaende, op goeden grond besluiten, dat de geheele zaek voorgevallen moet zyn, tusschen het najaer van 747 en ten uitersten December 748; als mede dat het voorgevallene Herodes meest gedrukt moet hebben in 't jaer 748. Het welk dan eindelyk doet zien, dat de by Josephus bedoelde, en volgens Lukas bevolen schatting gevallen moet zyn in 't jaer 748, en wel, naer allen schyn, in 't voorjaer of den voorzomer van dat jaer. En dit zo zynde, dan is 't, uit kracht van al 't voorgaende, ene bewezen zaek, dat het juiste geboortejaer van Jesus Christus, die, staende het bevel dezer schattinge, geboren is, geen ander zyn kan, dan het bovengenoemde jaer; en dat gevolglyk de geboorte van Christus voorviel in den voorzomer van 't jaer van Rome 748, volgens de Varronische tydschakel; zynde dus het jaer 4708 der Juliaensche Periode, dat is vyf jaren voor onze gemene telling, wier eerste jaer een aenvang neemt met het jaer van Rome 754.

Onze oordeel- en tydrekenkundige Schryver dit alles in 't breede ontvouwd hebbende, hecht hier aen nog ene byzondere Verhandeling over het juiste geboorte jaer van onzen Heer Jesus Christus; zo om, op de geleide gronden nog enige zaken in een helder daglicht, volgens zyn in-

inzien, te stellen, als wel byzonder, om, langs dien weg, „ zeker aanlacchend gevoelen, dat namelyk Christus maar weinige dagen voor Herodes dood geboren zy, omver te werpen." Het hoofdzaeklyke komt kortlyk hier op uit.

Koning Herodes is gestorven in 't jaer van Rome 750; volgens eenige t'zamenloopende bewyzen, afgeleid uit verscheiden tydstippen, die in dit jaer, en niet wel in enig ander, aen elkander beantwoorden. Hy overleed in dat jaer voor Pascha, dat is, voor den 11 April, en na den 13 Maert, wanneer 'er ene Maensverduistering voorviel. Tusschen dit tydbestek word men door Josephus bepaeld; voor zo ver hy, volgens onzen Autheur, aenduid, dat de Koning niet lang voor Pascha gestorven is; en uitdruklyk meld, dat de Maen verduisterde, in dien tyd, toen des Konings ziekte hand over hand toenam; waer op hy na verloop van weinige dagen den geest gaf: welke twee t'zamenloopende tydmerken, in de voorgaende en volgende jaren, (die anders by sommigen in aenmerking komen,) geenszins, maer in 't jaer 750 alleen plaets hebben. En als men het voorgevallene na den tyd dier Maensverduisteringe oplettend overweegt; vind men dat de nadere bepaling van den sterfdag van Koning Herodes ons niet onwaerschynlyk brengt op den 21 of 22 Maert, en dus drie weken voor Pascha.

Dit vast staende, staet ook teffens vast, dat Christus geboren is, voor Maert 750. Maer hoe kort of lang voor dien tyd, is nog in verschil. Het kortste tydstip, waer op zommigen deze geboorte bepalen, is vry wat binnen de 41, of ongeveer 30 dagen, voor den dood van Herodes; en 't langste tydstip, waer op men in dezen zou mogen denken, zou vallen na drie jaren, of in het vierde loopende jaer, voor den dood van dien Vorst.

Het eerste gevoelen is, naer 't inzien van onzen Autheur, aen onoplosselyke zwarigheden onderworpen, die hy met bescheidenheid ten sterkste aendringt. De bepaeldheid van ons bestek laet ons niet toe, ze hier allen te berde te brengen, doch wy konnen niet afzien van zyne aenmerking over de afwezigheid van Herodes van Jerusalem, zo kort voor zyn dood, mede te deelen. — De Wyzen vonden Herodes te Jerusalem, toen Christus al geboren was, volgens Matth. II. 1. verg. met 3 en 4. Als men nu in aenmerking neemt dat Herodes den tyd van omtrent drie maenden, of wel 70 dagen, voor

zynen dood ziek gelegen heeft, en dat hy, zo als men uit het verhael van Josephus kan afnemen, in dien tusschentyd, niet van Jericho, (daer hy ziek lag en gestorven is,) naer Jerusalem, en van Jerusalem weder naer Jericho gekeerd is; zo volgt van zelven, dat die Wyzen veel langer voor den dood van Herodes te Jerusalem gekomen zyn, en Christus niet gebooren kan wezen, binnen de 41 dagen voor den dood van Herodes. Nadien de Christus reeds geboren was, toen de Wyzen te Jerusalem by Herodes kwamen, zo moet de Christus, volgens dit denkbeeld, ten minsten al drie maenden voor den dood van Herodes geboren zyn. En indien men, om de onoverkomelyke zwarigheden te ontgaen, die 'er zyn in te stellen, dat de opoffering van 't Kind in den Tempel geschied zou zyn na de vlucht in Egypte, liever besluit, om te denken dat zulks geschied is voor de vlucht, en wel voor de komst der Wyzen, (dat echter, naer 't gemene denkbeeld, ook zyne zwarigheid heeft, gelyk 't ook heeft, die te stellen voor de vlucht, en na de komst der Wyzen,) dan zal men dien tyd nog met 40 dagen verlengen moeten. En dus zal de geboorte van Christus noodzaeklyk vervroegd moeten worden tot ten minsten vier en ene halve maend voor den dood van Herodes. — Deze aenmerking is, zo veel de Autheur weet, en ons ook voorstaet, geheel nieuw. En indien men geen kans ziet, om dit denkbeeld van den Heer *Kluit* krachtloos te maken; en de vooronderstelling, dat Herodes omtrent 40 dagen voor zyn dood te Jerusalem geweest zou zyn, enigermate te versterken; is 'er geen mogelykheid meer om te bewyzen, dat Christus gebooren zou zyn binnen de 40 dagen voor den dood van dien Vorst.

Men moet dan erkennen, dat de kortste tusschentyd, die 'er met enige waerschynlykheid te stellen is, tusschen de geboorte van Christus en den dood van Herodes, op vier en ene halve maend gebragt moeten worden. Maer zyn 'er ook reden die ons behooren te bewegen, om dien tusschentyd te verlengen, en de geboorte van Christus tot een merkelyk vroeger tydstip te brengen? De Heer *Kluit* twyfelt 'er niet aen, en tracht zyne daer toe betreklyke bewyzen vervolgens ten klaerste en ten krachtigste voor te dragen.

De moord der tweejarige kinderen, binnen Bethlehem en deszelfs landpalen, toont, zynes achtens, vry klaer, dat

dat Herodes uit het bericht der Wyzen opgemaekt heeft, dat dit kind, waer van zy spraken, om of by *het jaer oud* geschat mogt worden; des hy oordeelde zeker te zyn, als hy de kinderen van *twee jaeren oud en daar onder* liet ombrengen; waer uit men, volgens onzen Schryver heeft af te leiden, dat de komst der Wyzen niet veel minder dan een jaer na de geboorte van Christus geweest kan zyn.

Hier tegen komt wel in bedenking; hoe 't dan bykome, dat de Wyzen, Jesus, die in dezen ouderdom, volgens 't Euangelische verhael, te Nazareth te zoeken zou zyn, te Bethlehem vinden? Dan deze zwarigheid, die men gissenderwyze veelshands zou konnen beantwoorden, vervalt geheel en al by den Heer *Kluit*. Hy beweert naemlyk, dat Christus toen niet meer te Bethlehem, maer te Nazareth was; dat de Wyzen hem aldaer gevonden; en dat zyne Ouders, niet uit Bethlehem, maer uit Nazareth, naer Egypten gevlucht zyn. Dit gevoelen, dat velen, als over 't geheel nieuw, gansch vreemd zal voorkomen, stelt hy in dezen niet ter loops voor, maer hy ontvouwt het met naeuwkeurigheid, zich benaerstigende om het zelve te bewyzen en de tegenbedenkingen, die hy verwacht dat men zou konnen maken, uit den weg te ruimen. Zyne voorstellen desaengaende zyn van die natuur, dat ze der overweginge waerdig geoordeeld mogen worden. Doch des Schryvers stelling over den juisten tyd van de komst der Wyzen staet of valt daer mede niet, des het, ten aenzien van 't wezenlyke onverschillig zy, of men hier omtrent met hem instemme dan niet; waerom wy 'er te eerder afstappen, om 't overige nog kortlyk te melden; dat met betrekking tot het jaer 748, als het geboortejaer van Christus de vier volgende hoofdstellingen vervat.

Christus is, volgens het geen over de bevolen Schatting gezegd is, geboren in 't voorjaer 748, en dus twee jaren voor den dood van Herodes.

Christus is geboren een geruimen tyd voor der Wyzen komst, en deze komst is geweest in het najaer van dit zelfde jaer 748, en wel in November of December.

De Phariseen, die ten tyde der Schattinge niet hadden willen zweren, voorspelden, na de komst der Wyzen, dat het Koningryk van Herodes zou overgaen tot een, in wiens magt alle dingen zyn zouden; en deze voorspellingen geschiedden in January 749, enige maenden na de weigering des Eeds.

Het verhael van Euangelist Mattheus, met het voorige

 ver-

vergeleken bepaelt ons ook dit jaer 748, twee jaren voor den dood van Herodes.

Deze ſtellingen tracht onze Autheur onderſcheidenlyk, zo uit het bovengemelde, als door andere nevensgaende bewyzen te bevestigen; by welke gelegenheid, hy ook, onder andere byzonderheden, doet opmerken, dat de kindermoord te Bethlehem gebragt moet worden in November of December 748; en dat Christus, die in 't voorjaer geboren was, diestyds naer Egypte vluchtende, en aldaer verblyvende tot in 't jaer 750, in zyn derde jaer getreden was, toen hy na den dood van Herodes uit Egypte wederkeerde. Dit is, naer zyn inzien, eenſtemmig met de Godſpraek, Jez. VII. 16; en anderen, gelyk hy aenmerkt, konnen 'er ook mede overeenkomſtig rekenen, 't geen Jez. VIII. 4. voorſpeld word.

Dit afgehandeld zynde komt nog in bedenking, om den juisten tyd van 't jaer zo na te bepalen als mogelyk is, en hier omtrent bevlytigt zich de Heer *Kluit* om te toonen, hoe men, op gansch niet verwerplyke gronden, beweren kan, dat Christus, in 't opgemelde jaer 748, geboren is, omtrent het midden van Maert, of wel, zo men 't wagen mag, om bepaeldlyk den dag te ramen, den 20 of 21 Maert: 't welk hy, op de voorheen geleide gronden, met geen onwaerſchynlyke bewyzen ſtaeft.

Ten laetſten verledigt zich de Autheur nog tot ene byzondere overweging van 't geen ons Lukas III. 1 en 23 ſtaet aengetekend, waer van velen gebruik gemaekt hebben ter bepalinge van 't geboortejaer van Christus; doch dat, zynes oordeels, daer toe van geen den minſten dienst is. De woorden vs. 23. *καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος*, behoorde men, gelyk hy toont, te vertalen en in te vullen op deze wyze. *En Jeſus zelf begon [het Euangelie te verkondigen,] omtrent dertig jaren [oud zynde]* of *toen hy omtrent de dertig jaren was*; dat is, hy begon den openbaren dienst, toen hy over de dertig jaren was, en dus den wettigen ouderdom bereikt had; zynde het bekend, dat niemand onder de Jooden enigen openbaren dienst mogt waernemen, dan die 30 jaren oud was. En Lucas verhaelt vs. 1—3 en 23 niets anders, dan dat Johannes de Dooper zyne prediking begon in 't vyftiende jaer der regering van Keizer Tiberius, en dat Jeſus zelf den openbaren dienst niet aenvaerdde, voor dat hy den wettigen ouderdom bereikt had; zonder te zeggen hoe veel hy daer boven was.

Dus

Dus kan men uit dat verhael niets opmaken, ten aenzien van 't bepaelde jaer der geboorte van Christus. Het leert ons wel dat Johannes zyn dienst begon in 't vyftiende jaer van Tiberius, en dat Christus zyn dienst niet begon, voor dat hy al dertig jaren oud was; maer het tydverloop tusſchen het dienstwerk van Johannes en Christus is daer by niet aengeduid; en dewyl dit nergens uitgedrukt is, zo kan men hier uit alleen onderzoeken, hoe veel jaren Christus gehad moet hebben, toen Johannes zyn dienstwerk aenvaerdde. De Heer *Kluit*, dit nagaende, doet ons zien, dat het berekenen der regeringsjaren van Tiberius ons leid, om te ſtellen, dat Christus ten dien tyde reeds 33 jaren oud was, of dat hy ten minſten het dertigſte jaer zynes ouderdoms al vervuld had: naer gerade dat men den aenvang der regeringe van Tiberius rekene, of van den dood van Keizer Augustus, ſedert 19 Augustus 767, of van 't voorburgermeesterlyk gebied van Tiberius, beginnende 28 Augustus 764. Omtrent deze twee verſchillende manieren van rekenen, behalven ene derde, die tusſchen beiden komt, hebbende ieder rekenwyze Mannen van Naem tot Voorſtanders, vind de Autheur het nog niet geraden zich op ene bepalende wyze uit te laten: echter brengt hy nog ene en andere aenmerking te berde, die der voorkeuze van 't vroegſte tydſtip niet ongunſtig is. Hier benevens geeft hy ter dezer gelegenheid te kennen, dat het der moeite wel waerdig is, den tyds aenvang van den Euangeliedienst van Johannes naeuwkeuriger te onderzoeken, om dat derzelver juiste beoordeeling het meest van allen licht kan geven aen het naeuwkeuriger bepalen van 's Heilands juiſte ſterfjaer.

De Heer *Kluit*, hier van gewag makende, geeft ons enigermate grond om te hoopen, dat wy desaengaende, in 't vervolg, iets van hem mogen verwachten: waer mede hy ongetwyfeld velen niet minder genoegen zal geven, dan hy met dit zyn Geſchrift gedaen heeft, 't welk te wenſchen is, dat hem te meer zal aenmoedigen.

Isra-

Israëls Verlossinge en eeuwige Behoudenis. Voorgesteld tot opwekking enz. aan het verstrooid Israël; door hunnen Broeder naar den Vleesche, CH. SAL. DUITSCH. *Eerste Deel. Gedrukt voor den Autheur. Tot Amsterdam by* D. Swart 1769. *Behalven het Voorwerk* 175 *bladzyden in groot octavo.*

DE gewezen Rabbi *Ch. Sal. Duitsch*, den Christelyken Godsdienst omhelsd hebbende, benaerstigt zich om zyne Broeders, naer zyn vermogen, te bewegen, tot het navolgen van zyn voorbeeld. Het eerste dat hy in dezen bedoelt, is hen te brengen tot de kennis van hunnen Elende-staet. Hier toe is dit Stukje geschikt, naer den geleidraed ener gewoone Kerkrede. Vooraf gaet ene uitvoerige Verklaring van 's Heren Woord Jeremia 4: 14. *Wascht u herte van boosheyt, ó Jerusalem, op dat gy behouden wordet: hoe lange zult gy de gedachten uwer ydelheyt in 't binnenste van u laten vernachten.* Hier aen is gehecht ene onderscheidene Toepassing, strekkende ter wederlegginge van den waen dat Israël Gods geboden zo volkomen onderhoud, dat ze in gevolge hier van konnen hoopen, op de erlanging der Godlyke beloften in tyd en eeuwigheid; met aantooning dat het 'er integendeel zo ver van is, dat ze zekerlyk uit de werken der Wet niet gerechtvaerdigd konnen worden. Deze Leer van 's Menschen Elende, en de krachtloosheid der Wet ter rechtvaerdiginge des Zondaers, word verder door enige aenmerkingen aengedrongen, die voorts vergezeld gaen van opwekkende vermaningen ter boete en bekeeringe; om hen aen te spooren, om hunne toevlucht te nemen, tot den Middelaer des Nieuwen Testamentes; waer omtrent hy hun, in 't volgende gedeelte van dit Werk, nadere onderrichting onder 't oog hoopt te brengen.

De wyze van voorstellen, de tael en styl, de manier van aendrang, in dit Geschrift voorkomende, is zo volmaekt eenstemmig met de gewoone behandeling dezer Leere, ten aenzien van zorglooze en tot nog onboetvaerdigen, van velen onzer Godgeleerden, dat men zulks van een nog zo onlangs bekeerden Israëliet indiervoege niet verwacht zou hebben. Doch wat hier van wezen moge, 't zy men hem zelven als Schryver hebbe aen te merken, of dat het Stukje uit de penne van een geoefend

kend Christen voortkome, de Autheur toont niet onbekwaem te zyn., om dit Onderwerp op zyne gronden te behandelen, en 't Geschrift is over 't geheel gemoedelyk en stichtelyk opgesteld.

De heilzaame Leer van Gods algemeene Genade, in vyf Leerredenen, uit het Vernuft en de H. Schrift beweezen. Door J. G. LOHMEIER, *in Leeven Hoogduitsch Leeraar in de Evangelische Luthersche Gemeente in 's Gravenhage en Honorair-Medelid van 't Hertoglyke Hoogduitsche Gezelschap te Helmstad. Uit 't Hoog- in 't Nederduitsch vertaald, door* J. TISSEL, *S. S. Th. Stud. In 's Gravenhage, by* J. v. Balen 1769. *Behalven het Voorwerk* 107 *bladz. in quarto.*

DE Hoofdleer, *Gods genade is algemeen*, welke de Eerwaerde *Lohmeier* hier verdeedigd, behelst, naer zyn begrip, de drie volgende voorname Grondstellingen.

1. „ God wil de Zaligheid van allen, en van een ieder mensch in 't byzonder, zonder eenige uitzonderinge of onderscheid: hier van is geen één eenig Mensch, noch Jood, noch Turk, noch Heiden, zelfs ook niet de wildste Barbaar, uitgesloten.

2. „ God heeft ook ten dezen einde Zynen Zoon aan de gantsche Waereld tot een Verlosser gegeeven, en 't gantsche menschelyk Geslacht, ook even zo waarachtig door 't Bloed van Zynen Zoon laaten verlossen, als Jesus, de Heiland aller menschen, een eeuwige en algemeene Verlossing gevonden, en werkelyk te weeg gebracht heeft.

3. „ God laat ook deze verworven algemeene Genade aan alle menschen aanbieden, door dien Hy alle menschen en door zyn Woord, en door alle mogelyke wyzen der bekentmaakinge van 't verworve heil, tot aanneeming dezer Genade op allerlei wyze roept, lokt en dringt".

Deze drie Grondstellingen worden hier in vyf achtervolgende Leerredenen betoogd, door bewyzen afgeleid, en uit de Rede en uit de Heilige Schrift. Men zou in 't behandelen van zulk een Verschilstuk, dat by alle Christenen niet eveneens begrepen word, ligtlyk eene byzondere ontvouwing van die opgemelde Grondstellingen verwachten, ter nadere verklaringe van derzelver inhoud: dan dit schynt het oogmerk van den Leeraer niet geweest te zyn; dewyl hy zich daer mede niet ophoud. De stellingen in 't algemeen voorgedragen hebbende, maekt hy voorts in ieder

Leer-

Leerreden zyn werk, van zodanige bewyzen by te brengen, die, zyns oordeels, overtuigend zyn, om derzelver gegrondheid te doen bemerken. Hy benaerstigt zich alleszins om zyne redenen en bewyzen ten krachtigste voor te stellen, zonder zich op te houden met enige tegenbedenkingen van anderen; bedoelende dit onderwerp te behandelen, niet als een Verschilstuk, maer als een aengenomen Leerstuk zyner Kerke, waer voor hy de bewyzen te berde brengt. Ieder Leerreden eindelyk word met ene nadruklyke Toepassing beslooten. —— Men kan niet zeggen dat deze Leer hier juist enig nieuw byzonder licht word bygezet; maer men moet erkennen, dat de Eerwaerde *Lebmeier* zyne Leerredenen, volgens die manier van denken, onderscheidenlyk, bescheiden en met oordeel uitgevoerd heeft; zo dat ze zonder kwetzing en met genoegen gelezen konnen worden, ook van hun, die dit Leerstuk zo niet begrypen.

Historia Constitutionis Epidemicæ Verminosæ, quæ Annis 1760, 1761, 1762 *& initio* 1763 *per insulam* Overflacqué *& contiguam* Goedereede *grassata fuit, cum perpetuis fere commentariis in præcipuos verminantium morbos, ac locupletissimo capitum & sectionum Elencho. Auctore* I. J. VAN DEN BOSCH, Medico Hagano.

Quid enim humanius vel homine etiam christiano dignius, quam aliorum malis commoveri, perinde ac si sua essent.

MEAD.

Lugduni Batavorum, apud S. *&* J. Luchtmans, 1769. *Octavo majori, pagg.* 384 *exceptis Dedicatione & Elencho.*

Beschryving van een Algemeene Worm-Gesteldheid, welke in de jaaren 1760, 1761, 1762 *en het begin van* 1763, *op het Eiland* Overflacqué *en het naby liggende* Goedereede *in zwang gegaan heeft, met byna doorgaande verklaaringen over de voornaamste Worm-Ziekten, en een zeer uitvoerige lyst van de hoofdstukken en derzelver afdeelingen. Door* I. J. VAN DEN BOSCH, Med. Doctor in 's Hage.

EEn algemeene of in zwang gaande Worm-ziekte is niet zeldzaam, men vindt 'er genoegzaame voorbeelden en beschryvingen van, onze Schryver heeft zelf veelen aangehaald.

baald. Men heeft de tekenen van onderfcheiding doorgaans voor duister gehouden, en deeze ziekte hierom moeijlyker te behandelen dan andere Volkziekten, 't welk den Heer VAN DEN BOSCH bewogen fchynt te hebben, deeze Gefteldheid van het jaar 1760 tot het begin van het jaar 1763, op de Eilanden Overflacqué en Goedereede geheerscht hebbende en door hem waargenomen zynde, met naauwkeurigheid en uitvoerigheid te befchryven. Na eene Inleiding, waar in hy toont dat Worm-ziekten zo wel haar byzondere en eigenaartige kenmerken hebben als anderen, en om de duisterheid te weeren alleen naauwkeuriger oplettendheid vereischt wordt dan men in 't gemeen toebrengt, gaat hy in het eerfte Hoofdftuk over tot de befchryving deezer Wormgefteldheid, in alle omftandigheden, waar in zich dezelve heeft voorgedaan; in alle foort van ziekten welken 'er mede vermengd of door dezelve veroorzaakt waren; hoe ze door hem gekend en geneezen zyn geworden.

Hy begint met een' befchryving van deeze Volkziekte in 't algemeen; waar in hy toont hoe dezelve eerst haar begin genomen heeft en ontdekt is; by of onder welke ziekten zy zich het eerst vertoond, en vervolgens met anderen vermengd, en in 't jaar 1763 verminderd is en opgehouden heeft; wel niet altyd met gelyke heftigheid woedende, ook niet alle lichaamsgefteldheden op gelyke wyze aandoende; doch zo, dat men niet kon zeggen, dat 'er eenige ftaat of ouderdom van leven voor beveiligd ware. De menfchen van deeze eilanden zyn, zegt de Schryver, wel doorgaans Wormen onderhevig, doch de menigvuldigheid derzelven, in den gemelden tyd, maakte deeze Gefteldheid nu tot een doorgaande ziekte.

Hier op fpreekt hy, in het tweede Hoofdftuk, van de gelegenheid van de eilanden, als zynde moerasfig en waterig; van de Levenswyze en het gewoone voedzel van het grootfte getal der bewoonders; en de byzondere Lugtsgefteldheid van het jaar 1760, waar door veel water op het land werdt tegengehouden; als aanleidelyke oorzaaken tot verzameling van rottige en flymige ftoffe in de ingewanden van den buik der menfchen, en ook, gevolglyk, naar het gevoelen van oude en nieuwe Schryvers, tot Wormen.

In het derde Hoofdftuk, welk verfcheide onderdeelen heeft, worden veele ziekten door Wormen veroorzaakt, of waar in de Wormen deel hadden, omftandig verhandeld. De Heer VAN DEN BOSCH fpreekt eerst van de aanhoudende Rot-koortfen met Wormen, welken hy naauwkeurig be-

beschryft. Hier onder koomen ook voor eenige aanmerkingen op de beschryving der Rot-koortsen met Wormen, waar in eenige nadere ophelderingen, naar het oordeel van den Schryver, over deeze koortsen gegeeven, en, tot slot, eenige praktikaale stellingen bygevoegd worden. Dan volgen Afgaande Worm-Gal- en Zinking-koortsen. Hier onder worden veele gevallen van Zieken aan deeze koortsen, met alle derzelver toevallen, en de behandeling ter genezing, met veel naeuwkeurigheid aangetekend, opgegeeven; en eenige beoordeelingen en aanmerkingen bygevoegd; en de afdeeling met eenige stellingen voor de praktyk besllooten. De naaste afdeeling heeft tot onderwerp de Traage of Sleepende Worm-koortsen; en eerst sleepende Worm-koortsen en andere langwylige Worm-kwaalen. Hier onder worden ook gevallen, beoordeelingen en aanmerkingen gevoegd. Ten anderen, allerhande soort van koortsen, en wormige Slymzugt. Ten derden, uitslag op de huid van de genen die Wormen hebben. Ten vierden, Roos by die Wormen hebben. Ten vyfden, bykoomende Koorts met Ontsteeking. Ten zesden, Slym- en Worm-bykoomende in zwangere en kraamvrouwen. Ten zevenden, bykoomende Teering in Worm-zieken. Overal worden hier gevallen, beoordeelingen, aanmerkingen en stellingen of regelen voor de praktyk tusschengevoegd. In een volgende afdeeling wordt gehandeld van het Zyd-wee en de Long-ontsteeking met Wormen. Behalve de beoordeelingen over byzondere gevallen, hier in beschreeven, worden 'er tot slot eenige aanmerkingen op de beschryving van de koortsen met Long-ontsteking bygevoegd, benevens eenige afgeleide regelen voor de praktyk.

De koortsige ziekten met wormen afgehandeld hebbende, gaat de Schryver, in het vierde Hoofdstuk, over tot eenige Toevallen, welken zo wel haastige als sleepende wormziekten verzellen. Eerst spreekt hy hier van de Hoofdpyn der Worm-zieken. Dan van Raauwigheden der Maage, Walging, Oprisping en Braaking; de Buikloop der Worm-zieken; de Gevolgen van een zieklyke gesteldheid der eerste Wegen; de Pis der Worm-zieken; Druppel-pis der Worm-zieken; schielyke Verblindheid met een helder oog, en meer dan gewoone verwyding van den oogappel; en eindelyk, van de overige toevallen der Worm-zieken. Ook dit alles is met meer gemelde tusschenvoegingen van gevallen, aanmerkingen enz. verklaard en bevestigd.

Hier mede eindigt den Heer VAN DEN BOSCH de beschryving der Worm-ziekten, en maakt in het vyfde Hoofdstuk eeni-

eenige aanmerkingen over de geneesmiddelen tegen de Wormen, welken, schoon veele en veelerlei zynde, niet alle even zeer te vertrouwen zyn, en ook niet in allerhande Worm-ziekten even veilig kunnen of mogen gebruikt worden. In 't algemeen eigent hy onder anderen groote kragten toe aan Zuuren, inzonderheid uit berg-stoffen.

In het zesde Hoofddeel wordt de reden van eenige toevallen der Worm-ziekten verklaard, door de medelydendheid, namelyk, en de gemeenschap der zenuwen, welke laatste uit de Ontleedkunde breedvoerig en naauwkeurig wordt aangeweezen; schoon de Schryver erkent, dat men de wyze, hoe dit medegevoel wordt uitgewerkt, niet kan begrypen.

Hier op volgen, ten laatsten, in het zevende Hoofdstuk, nog eenige aanmerkingen raakende de kennisse of kentekenen der Worm-ziekten; waar in getoond wordt, dat deeze, zo wel als andere ziekten, konnen onderkend worden, als men 'er zich met ernst op toe legt, en 'er eenige gewoonte of heblykheid in zoekt te verkrygen, terwyl de zwarigheden of tegenwerpingen, hier tegen ingebragt, opgelost en weggenomen worden.

Dus breedvoerig hebben wy wel den inhoud van dit Werk willen voordraagen, om onze Leezers in staat te stellen 'er eenig denkbeeld van te konnen maaken. Door de menigvuldige Verdeelingen is het wat groot geworden: doch de Schryver heeft 'er gewigtige redenen toe gehad; want schoon het wel ingetrokkener, en door verscheide ziekten byeen te voegen en tegelyk te verhandelen, beknopter hadt konnen geschreeven worden; wyl de Wormgewrogten, of uitwerkingen der wormen in veele ziekten, en dus ook derzelver kentekenen en geneeswyze, hoofdzaaklyk dezelfde is, zou het echter geenzins dezelfde klaarheid gehad hebben, waar mede het nu te voorschyn koomt. Elke ziekte heeft, behalve de algemeene, byzondere kentekenen, waar aan de wormgesteldheid, welke hier aan deel heeft, ontdekt wordt; en vereischt, behalve de algemeene, byzondere opmerking en byzondere geneesmiddelen, tot wegneming der kwaale; gelyk hier door zeer veele gevallen ten klaarste getoond wordt.

Het Werk, zo als het nu geschreeven is, vervat een volledige verhandeling van het gene wormen in het menschelyk lichaam aangaat; en niet alleen als 'er een algemeene Worm-gesteldheid, op zekere plaatse, heerscht, maar ook in alle andere byzondere gevallen, waar in eenige ziekte

door wormen veroorzaakt wordt, of wormen in dezelve deel hebben. Waardig is het derhalve van alle Geneeskundigen geleezen te worden, voornaamlyk als iemand in twyfel mogt zyn, of eenige ziekte door wormen mogt veroorzaakt worden: men zal, in dit Werk, doorgaans, wel een of ander geval vinden, welk met het gene men voor zich heeft gelyk, of naby gelyk, staat, en de kentekenen door den Schryver, by elk geval opgegeeven, zullen de twyfeling tot zekerheid brengen. Hier koomt by, dat men ook niet alleen een behoorlyke geneeswyze, in 't algemeen, vindt voorgeschreeven, maar dezelve ook te werk gesteld ziet aan Lyders, welker gevallen de Heer VAN DEN BOSCH, met alle naauwkeurigheid, van het begin tot het einde der ziekte, heeft aangeteekend.

Gaarne zouden wy onze Lezers eenige nadere schets geeven van des Schryvers behandeling: doch zyne redeneeringen hangen zo aan malkander, datze geen' verkorting lyden, en ons bestek laat niet toe eenige afdeeling in 't geheel over te neemen. Wy zullen echter een of ander staaltje voorhouden, om van de uitvoering te doen oordeelen.

Wy kiezen hier toe het begin der afdeeling van de Teering der Worm-zieken.

Van de Teering der Worm-zieken spreekt de Heer VAN DEN BOSCH op volgende wyze: „ Deeze koomt somtyds by slymige langduurige Worm-zieken, allengs uit de eerste kookkeuken, door een droogen, moeilyken hoest, welke by tusschentyden verzwaart, met benaauwdheid van borst, en eindelyk met opgeving van fluimen de Long aangrypt. Met de eigenschappen van een slymige ziekte voortgaande, ziet het aangezicht bleek, de oogen hol, glinsterende, de oogappels wyd en zwart: de tong vogtig en dikwils spruwagtig, en aan de randen met ingedrukte groeven der tanden, of rood met verheve tepeltjes; of met de toevallen van een maag-hoest, en miltzugtige walging, namelyk pyn voor 't hert, bedorven eetlust, gevoel van zwaarte omtrent de herts-kolk, opblaazing van winden, of verschietende pyn van den bovenbuik en zyden, zomtyds omtrent den navel, of van daar naar boven opklimmende; waarby zich, in 't eerst beginnende, voegen slaaploosheid, hoofdpyn, en somtyds kwyling, zugtige, glimmende en pynlyke zwelling der beenen of kuiten, en niet zelden een versmeltende buikloop tot aan het einde des levens. Onder andere hier mede overeenkomstig overvalt deeze Teering op drieërleie

wy-

wyze: namelyk of met een droogen hoest, jeukerige puisten, spanning als een trommelzugt van den buik, en vermagering van het geheele lichaam: of onder de gedaante van een zinking, met een vogtigen hoest, het lichaam nat van kwaade vogten, en de ingewanden vol kwaade sappen; of eindelyk; door een waare Teering, — voor welke somtyds een bloedspuwing gaat, of ook zonder dezelve; op gelyke wyze ook van een kwaade gesteldheid der ingewanden van den buik voortgekoomen. Zelden wordt zy geneezen dan in het begin der ziekte, en wanneer de zagte toevallen der Teering naauwlyks eenig gevaar voorspellende, den Lyder onverhoeds wegsleepen. De eerste, nog niet veroud zynde, wordt somtyds geneezen; de tweede ook, als de ingewanden nog vry zyn van groote verhardingen; de derde soort zeer bezwaarlyk, voornamelyk als de fluimen reeds etteragtig zyn geworden: want dan houden zy het naauwlyks drie maanden uit".

Hier op volgt nu een' beschryving van zodanig een Zieke. ,, Een Vrouwspersoon, sedert eenige weeken reeds bedlegerig, klaagde over een moeilyken droogen hoest, somtyds was 'er eenige steekende pyn der zyden by, zy dreef in haar zweet, gaf geen fluimen op, maar liet veel kwyl uit den mond loopen; de oogappels waren rood en zwart, de wangen bloozende. Zy hadt van een Chirurgyn veele middelen vrugteloos gebruikt; en wanneer 'er nieuwe benaauwdheden ontstaan waren, werdt 'er nog een tweede Chirurgyn by verzogt. Deeze in een heftig verschil geraakt wegens een aderlaating te doen, werden beide bedankt en men ontboodt my. Wyl hier baarblyklyke tekenen van wormen waren, tragtte Ik de beroeringen door middelen tegen de kramp te bedwingen, 't welk door sterkriekcude niet zo wel als door aardagtigen gelukte: hier werden buikopenende middelen tusschen gevoegd, hier na eenigen tot verbetering der ingewanden, en eindelyk Staal-middelen. Zy loosde veele wormen en slymige rottige stoffe, doch weinig fluimen; zo dat zy maar één drankje, om de borst te verligten, nodig hadt. Na veel zwaare aandoeningen uitgestaan te hebben, werdt zy in den tyd van vier weeken volkomelyk hersteld. Doorgaans wordt het geval gered, als men by de eerste aankomst der kwaale, den hoest door ruime buiks ontlasting zoekt te weeren, als het anders gaat, volgt het tegendeel".

Wy zullen hier nog byvoegen een geval van Wormzieke Pleuris, zynde de twaalfde ziekte der afdeelinge van Zydwee enz.

 ,, Een

„ Een Vrouwsperſoon, meer dan veertig jaaren oud, klaagde over een ſcherpe ſteekende pyn in de linker zyde; en ſchoon de pols eenigzins hard ware, was de pis niet hooger dan natuurlyk gekleurd. Spanning van den bovenbuik en omtrent den navel lieten geen twyfel, of dit Zydwee was toevallig. Het gewoon Lepel-drankje tegen de wormen werdt gegeeven; doch wyl 'er op den vierden dag, na den aanval, bloedige fluimen opkwamen, deed Ik een ader openen; het bloed toonde evenwel geen teken van ontſteking. Tusſchen de buikopenende middelen werdt haar een openende en verzagtende kook-drank met eenige Siroop zoet gemaakt gegeeven, waar door zy, de wormen uit het nest en door purgeermiddelen uitkoomende, veel verligt is. De pis hadt op den zevenden dag zetzel. Op den agtſten dag werden haar geen buikopenende middelen meer gegeeven, waar door zy ryklyk was ontlast, zo dat de afgang nu tot den natuurlyken ſtaat wederkeerde; en de Lyderes was in 't kort herſteld".

Hier op laat nu de Schryver deeze beoordeeling volgen. „ Ik heb reeds aangemerkt, dat in een Zydwee uit wormen niet zelden bloedige fluimen opgegeeven worden, zonder dat 'er ontſteking zy: ondertusſchen is de natuur op de voet te volgen, en voor een tyd de middelen naar elk toeval te ſchikken, en in zodanigen als het nodig is een' aderlating te doen, terwyl men zich voornaamlyk tegen het geweld der wormen kant. Als men de geſteldheid der wormen heeft ontdekt, zyn buikopenende middelen, in 't begin gegeeven, beter dan alle anderen, alsze voorzichtig, en tegen dat de ſchei-dagen aankoomen, gegeeven worden, want op deezen tyd, het nest verbroken zynde, dryft de natuur haar onaangenaame gasten best uit. Voorts moet de verzwakte natuur door bekwaame middelen verſterkt worden".

Be-

Beginselen der Natuurkunde, *door* JOHAN HENDRIK WINKLER. *Hoogleeraar in de Wysbegeerte te Leipzig, en Medelid van het Groot Vorstelyk Collegie aldaar; als mede van de Academie der Weetenschappen te Londen. Naar den tweeden verbeterden Hoogduitschen druk vertaald. Met koperen plaaten. Te Amst. by* J. Loveringh, *en te Dordrecht by* A. Blussé. 1768. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer* 714 *bladz. in groot octavo.*

DE Hoogleeraer *Winkler*, den Nederlanderen reets enigzins bekend, door zyne beroemde, in 't Nederduitsch vertaelde, Werkjes over de *Electriciteit*, ontvouwt ons in dit Stuk de beginsels der Natuurkunde, in vyf Verhandelingen. De eerste gaet over de *Beweeging*. De tweede over *de Kragten, waar mede de ligbaamen in elkander werken.* In de derde, die verscheiden onderdeelen heeft, behandelt hy de Vloeistoffen; de *Lucht*, het *Vuur*, het *Water*, het *Licht*, het *Quikzilver*, de *Electrike* en *Magnetische stoffen*, en ontvouwt tevens *het geen de Vloeistoffen en de vaste ligbaamen met elkander gemeen hebben.* Hier aen volgt de vierde, die betrekkelyk is tot de vaste Lichamen, welke ons, in verscheiden afdeelingen, voordraegt, het geen de beschouwing der Nature leert, van *de Aarde als een Waereld-Ligbaam*, van derzelver *bestendige en zigtbare deelen*, mitsgaders van derzelver *Dampkring*. Dit afgehandeld zynde gaet onze Natuurkundige over tot de *levende Ligbaamen*, en ontvouwt derzelver *Beweeging* en *Zintuiglyke Leden*; waer nevens gaet een onderzoek na de *Voortteeling der bezielde Liebaamen*, en de *voortgroeijing der Planten.* Voorts komen hier, onder de vaste lichamen, de hemelschen in aenmerking; de *Zon*, de *vaste Sterren*, de *Planeeten* en de *Sterren, die zelden gezien worden*, waer onder de *Comeeten.* Eindelyk word dit Werk beslooten met ene vyfde Verhandeling, over *het Heelal*, of het verband, in welk de vaste en vloeibare lichamen onder elkander staen, waer door ze de *zigtbare Waereld* uitmaken: strekkende ter verklaringe van ons Planeeten-Stelzel, den invloed, die deszelfs deelen op, en 't verband dat ze met elkander hebben.

Men kan uit dit beloop duidelyk bemerken, dat de wezenlyke hoofdzaken der Natuurkunde hier in ene geregelde orde voorkomen; en de Liefhebbers dezer Oefeninge zullen, dit Werk doorbladerende, alleszins erkennen, dat ze door onzen Hoogleeraer met oplettendheid en oordeel ont-

ontvouwd zyn; hoewel niet zo zeer naer de vatbaerheid van eerstbeginnenden, als naer de bekwaemheid van dezulken, die alreede enig werk van deze Oefening gemaekt hebben. —— Maer vegligt denkt hier iemand; men heeft in onze Tale al verscheiden zamenstelzels, die ons de Natuurkunde ontvouwen; waer toe ook dit nog vertaeld? Men zou dit met verscheiden reden konnen billyken; maer wy bepalen ons in dezen tot het geen ons in de Voorreden daer toe aenleidlyk gemeld word; te meer, om dat het een onbewimpeld en met het Werk overeenkomend bericht geeft, van 't byzonderste, dat dit Zamenstel van anderen onderscheid, en het dus ook te meer der vertalinge waerdig maekt.

„ Omtrent het wiskundige, voornamelyk wat aanbelangt de Werktuig-Beweeg-Waterweeg-Gezigt-en Sterrekunde is onze Auteur kort, doch duidelyk, en heeft niets byzonders, dan wy ook by andere vinden, en waar omtrent de Heeren *Musschenbroek*, *Desaguliers*, *Smit* en andere zelfs breedvoeriger geweest zyn; doch omtrent de verklaaringen veeler verschynselen der Natuur, en proefneemingen hier omtrent gedaan, zullen wy zeer fraaije zaaken vinden, welke men elders te vergeefsch zal zoeken.

„ In de eerste plaatse komt ons voor de verhandeling over het maaken der Thermometers, volgens de onderscheidene manieren van de Heeren *Fahrenheit*, *Reaumur*, *de l'Isle*, en *Weitbregt*, benevens een duidelyke en gemakkelyke regel om de drie byzondere schaalen van de drie eerste Heeren over een te brengen en met elkander te vergelyken, waar by noch komt eene tafel van de verschillende waarneemingen, op verschillende tyden en plaatzen met de Thermometer in 't werk gesteld.

„ Voorbygaande de proeven en oplossingen, welke onze Autheur over het vuur en de yswording heeft voorgestelt, en waar omtrent men noch al iets byzonders aantreft, moeten wy ook aanmerken de fraaije verhandeling over het weezen des Lichts, waar in men de vernuftige gedagten van den Heer *Euler* voorgestelt zal vinden, en waar uit men niet alleen zal konnen oordeelen, hoe verre deeze met *Des Cartes* en *Newton* verschilt, maar ook veel beeter denkbeelden konnen vormen omtrent de werkingen en verschynselen des Lichts en der kleuren.

„ Omtrent de Electriciteit, schoon onze geleerde Autheur daar over een geheel afzonderlyk werk geschreeven heeft, 't welk reeds overlang in onze taale is overgebragt,

zoo zullen wy nogthans hier in noch andere proeven ontmoeten, waar van wy in 't voorgaande geen gewag gemaakt vinden."

„ Aangaande de Zeilsteen of Magneet en deszelfs verschynzelen zal men de nieuwste proefnemingen en ontdekkingen aangemerkt, en, benevens de gevoelens van anderen, ook die van den Heere *Euler* voorgesteld vinden."

„ Zeer fraay is ook de verhandeling over het ontstaan der Blixem en Donder; welke onze Autheur, met anderen, niet zo zeer alleid uit de gisting van verscheide brandbaare stoffen, die in onzen Dampkring zweeven, als wel uit de Electrische stoffen in denzelven bevat, welk gevoelen ook zekerlyk veel meer grond heeft, dan andere, en waar uit de meeste verschynselen op eene klaare wyze kunnen afgeleid worden, gelyk onze Schryver met veele voorbeelden bevestigt."

„ Ik kan ook niet met stilzwygen voorbygaan de duidelyke verklaaringen, welke men zal vinden omtrent de gewaarwordingen en werkingen van onze zintuigen; hoe dat onze denkbeelden gebooren worden, en wy dezelve een lange reeks van jaaren behouden of ook wel verliezen. Omtrent de voortteeling, en de verschillende gedagten hier over, vindt men ook een zeer duidelyk berigt, waar in ons de nieuwste gevoelens hier over zullen voorkomen."

„ Door de werkingen der Zon en Maan op het water, en den Dampkring der aarde, zal men ook zeer duidelyk vinden opgelost de verschynselen van Eb en Vloed, en wel inzonderheid van het Noorderligt, 't welk reeds zoo veel hoofdbreekens gekost heeft."

„ Omtrent de Comeeten en derzelver verschynselen zal men ook zeer wel voldaan worden in de verklaaringen, welke 'er onze geleerde Autheur van geeft, gelyk ook van de werking der planeeten op elkander, en derzelver beweeging door middel van de fyne Hemelsche lucht."

Men zou, gelyk de Vertaler aenmerkt, dit nog al met ettelyke byzonderheden, die in 't Werk voorkomen, konnen vermeerderen; doch het gezegde is genoeg, om te doen opmerken, dat de Hoogleeraer WINKLER, in deze zyne ontvouwing der Natuurkunde, zeer veel gebruik gemaakt heeft van de latere ontdekkingen en nieuwere bedenkingen; die aenleiding gegeven hebben tot byzonderer verklaringen van deze en gene Verschynselen; waer door de Nederduitsche Lezer 'er des te meer in vinden zal, dat zyne aendacht kan trekken. —— Wy konnen ons hier niet wel in-

inlaten, om op deze of gene dier merkwaerdigste byzonderheden staen te blyven, vermids ze, ten rechten verstande, deels de daer nevensgaende Figuren verelschen, deels enigermate breedvoerig voorgesteld dienen te worden. Om echter den Lezer nog iets uit dit Geschrift mede te deelen, zullen wy hier onder 't oog brengen, 't geen de Hoogleeraer ons voorstelt, wegens de steeds afnemende grootte van den omtrek van ons Planeetstelzel.

„ Dewyl de Hemelsche lucht, [dat is, volgens 't gevoelen, door onzen Autheur omhelsd, de *Æther* of *fyne lucht*, die fyne, vloeibare en veerkrachtige stof, welke door de gansche waereld uitgebreid is,] eene Vloeistoffe is, in welke de Planeeten zwemmen, zo staat te onderzoeken, of zy van dezelve in haare beweegingen, om de Zon, eenigermaaten opgehouden worden? By aldien de Hemelsche lucht zig met haar te gelyk, en met gelyke snelheid rondom de Zon beweegt, dan veroorzaakt zy aan dezelve geen tegenstand. Intusschen echter heeft de Hemelsche lucht geen zulk een snelle beweeging. Want werd zy met dezelve even snel bewogen, dan zoude zy den staart eener Comeet met zig voorttrekken, en dezelve alzo van den weg, volgens welke zy van de Zon af opwaarts stygt, geheelyk afwenden. Zulks nu geschied geenzins. Men heeft alzo reden om te beweeren, dat de Planeeten in de Hemelsche lucht, van tyd tot tyd, eenigen tegenstand vinden, nadien zy hunnen loop door dezelve voortzetten. Hoe groot echter dezelve zyn mag, dat kan men met zekerheid niet zeggen, dewyl ons niet genoegzaam bekend is, hoe de digtheid der Hemelsche lucht tot de digtheid van de lucht onzer Aarde staat."

„ De Heer Professor *Euler* vergelykt in zyne *Nova Theoria Lucis & Colorum*, §. 36 *en* 44, 50, de snelheid des lichts, welke door de Hemellucht voortgaat, met de snelheid van het Geluid, welke door de lucht van onze Aarde voortgedreven word; en toont daar uit aan dat de Hemellucht 400,000,000 maal dunner is, dan de Lucht der Aarde. In zyne Verhandeling *de Relaxatione Motuum Planetarum*, §. 5 *en* 6, onderzoekt hy, welk eene groote ruimte de Aarde in deze zo dunne Hemelsche lucht heeft door te loopen, tot dat zy $\frac{1}{1000}$ deeltje van haare snelheid moet verliezen. Deze ruimte zoude tot de halve Middellyn der Aarde omtrent staan, als 100, 000, 000, 000 tot 1."

Werd de snelheid der Planeeten, door den tegenstand der Hemelsche lucht, vermindert; zo komen zy, door haa-

haare middelpunttrekkende kragt, nader by de Zon. Want zo veel haare snelheid vermindert, en dienvolgens haare Middelpunt-vliedende kragt verzwakt word, zo veel sterker word de zwaarte, welke in dit geval geen vermindering lydt. Doch wyl de zwaarte sterker werkt, zo word de beweeging, in den nu engeren weg sneller, en alzo de omloop om de Zon binnen korten tyd volbragt. Een Planeet word in haar grooteren afstand van de Zon, door den tegenstand der Hemelsche lucht, opgehouden, zo dat zy haaren grooteren weg, welken zy in een bepaalden tyd volbragt heeft, in een gelyken tyd, niet weder zoude kunnen voleinden. Doch dit zelfde ontmoet haar ook, in een nu kleineren afstand van de Zon, wyl haar in de kortere baan de Hemellucht desgelyks tegenstand biedt. Gevolglyk word zy door haar zwaarte andermaal nader aan de Zon gebragt. Alzo neemt zo wel haare afstand van de Zon, als ook haare omloopstyd, of die tyd, in welken zy haaren weg om de Zon eens volbrengt, bestendig af. Zo derhalven de steeds afneemende Middelpunt-vliegende kragt der Planeeten niet weder mogte versterkt worden, zo moeten zy eindelyk aan de oppervlakte der Zonne stooten, of daar op vallen. Op deze wyze zou het Planeetgestel eindelyk eens ophouden, en het lichaam der Zonne met nieuwe stoffe vermeerdert, en daar door verandert en vergroot worden."

„ Het Juliaansche jaar heeft 365 dagen en 6 uuren. Het Tropische jaar, of de tyd, welke van een *Equinoctium* of van een Tropicus (*Keerkring*) tot even denzelven *Tropicus* verloopt, word hedendaags in 365 dagen 5 uuren 48' 55" gerekent. Men weet niet, dat de Sterrekundigen, in de oudste tyden, dit onderscheid, waar door het Tropische jaar kleiner is, dan het Juliaansche aangemerkt hebben. Daar uit vermoed men dat toenmaals de lengte van het Tropische jaar de lengte van het Juliaansche jaar nader by gekomen zy, dan tegenwoordig. In de laatstverledene Eeuwen heeft men den tyd van het Tropische jaar grooter dan 365 dagen 5 uuren en 49', gehouden. De Heer Professor *Euler* maakt deswegen §. 23. *de Relaxatione Mot. Plan.* het besluit, dat men niet verre van de waarheid zoude af zyn, wanneer men onderstelde, dat de Omloopstyd der Aarde ieder Eeuw 5 secunden verminderd wierd."

„ Hier op onderzoekt hy §. 24., hoe verre de vooraf-aangehaalde gissing met deze gestelde vermindering van de Omloopstyd der Aarde in een Eeuw bestaanbaar is, volgens

welke de ruimte, in welke de loopende Aarde $\frac{1}{1000}$ gedeelte van haare snelheid verliezen moeste, tot de halve Middellyn der Aarde, als 100, 000, 000, 000 tot 1 zoude staan. Dewyl de Omloopstyd der Aarde in duizend jaaren 50 secunden korter word; zo rekent de Heer *Euler* voor de vermindering van de Omloopstyd in 1000 jaaren, by *Saturnus* 33", by *Jupiter* 15", by *Mars* 62", by *Venus* 25", en by *Mercurius* 33". De uitmiddelpuntigheid, (*Excentricitas*) neemt desgelyks af. De Heer *Euler* reekent echter deeze vermindering in 2720 Eeuwen slegts op een enkele secunde. Wyl de Baanen der Comeeten zeer uitmiddelpuntig zyn, zo oordeelt hy §. 26, dat haare Omloopstyden in ieder omloop, zeer merklyk moeten verkort worden, en meent derhalven, dat het geen wonder zy, dat de Comeet, welke zig in 't jaar 1682 vertoond heeft; eerstelyk na 76, en vervolgens na 75 jaaren, tot haar *Perihelium* te rug gekeerd zy. Want zy wordt voor die geene gehouden, welke men in 't jaar 1531 en 1607, waargenomen heeft."

Hedendaagsche Historie, beschreeven door een gezelschap van Geleerde Mannen in Engeland. Uit het Engelsch vertaald, enz. IIIde *Deel* 2de *Stuk. Te Leiden by* P. v. d. Eyk enz. 1768. *Met den Bladwyzer* 415 *bladz. in quarto.*

HEt voorgaende Stuk afgeloopen zynde, met den opstand der Portugezen tegen de Spaensche Regering, en de verheffing van *Don Jan*, Hertog van *Braganza*, tot den Throon van Portugal, zo vangt het tegenwoordige aen met het Ryksbestier van Koning *Jan*, den IVden van dien naem. De Historie van dit Ryk, onder het Huis van *Braganza*, word hier nu verder achtervolgd, tot op den thans regerenden Vorst, *Don Jozef Petro Lodewyk*; en sluit, na een bericht der bekende aardbevinge te Lisbon, en een algemeen verhael van de zo veel gerucht gemaekt hebbende zamenzwering tegen dien Vorst, met deszelfs toestemming tot een huwelyk, tusschen zynen Broeder *Don Pedro*, en zyne Dochter, de Princes van *Brasilie*, voltrokken in den jare 1760; waer door de Portugezen met blydschap een einde zien, aen alle oneenigheden, met betrekking tot de opvolging van de Kroon.

Verder ontmoet ons in dit Stuk de Historie van het Koningryk van *Navarre*, die, met opzicht tot de vroegste

fle tyden, boven mate duister is, en zelfs tot op het jaer 1000 nog al met duisterheden bezet blyft. Na een naeuwkeurig onderzoek schynt men echter, volgens het hier voorgestelde, op goeden grond te mogen beweren, dat deze Heerschappy een aenvang genomen heeft, omtrent het jaer 830, toen de Graaf *Aznar*, afgevallen zynde van *Pepin*, den Koning van *Aquitanie*, dezelve oprichtte. Maer *Don Garcia Iniguez*, 's Graven Broeders Kleinzoon, heeft eerst, omtrent het jaer 860, den tytel van Koning aengenomen, en is dus, eigenlyk gesproken, de eerste Alleenheerscher van Navarre te noemen. De Geschiedenis van dit Ryk, die juist gene byzonderheden behelst, waer op wy hier staen konnen blyven, word in dit Stuk gebragt tot op den tyd van *Hendrik van Bourbon*, die *Hendrik* den III, Koning van Vrankryk, ongelukkig vermoord, den 2den Augustus 1589, in 't Ryksbestier van Vrankryk opvolgde, onder de benaming van *Hendrik* de III van Navarre, en *Hendrik* de IV van Vrankryk. Hier door werden de titels van Vrankryk en Navarre verenigd, doch deze vereniging is niet meer dan titulair en slechts in naem bestaande. Het Koningryk van Navarre is, na deszelfs overmeestering door den Koning van Spanje *Ferdinand* den V, omtrent het jaer 1510, die 't vervolgens met Kastilie vereenigde, sedert altyd onder de bezittingen der afstammelingen van dezen *Ferdinand* den *Katholyken* bygenaemd, gehouden: des zy, welken na dien tyd den titel behielden, en in Vrankryk *Koningen van Navarre* genoemd werden, aen te merken zyn, als Prinsen van dat Koningryk, waer van zy, zedert de verheffing van *Hendrik* den IV vrye Opperhoofden geworden zyn. Ten slot dezer Geschiedenisse komt ene aenmerking over den tegenwoordigen staat van dit Koningryk, die ons de volgende byzonderheid leert, welke wy nog zullen mededeelen.

„ De Aartshertog *Karel* had zig, by het sluiten van een verdrag te *Nojon*, verbonden, om het Koningryk van *Navarre* aan het huis van *Albert* te herstellen, maar Koning van *Spanje* geworden zynde, bleef de uitvoering agterwege: hy was zo weinig met zynen titel te vreden, dat onder andere harde behandelingen, die op den *Franschen* Koning *Frans* den eersten gelegd werden, eene was, dat hy zynen schoonbroeder *Henrik* zou verpligten, ten voordeele van Karel afstand te doen. Wanneer deze

aanslag mislukte, prees hy *Filip* den tweden aan, om, indien het mogelyk was, met de Prinses *Joanna* te trouwen, of het Koningryk te herstellen; maar *Filip* de twede, die, gelyk hy zeide, gedurende zyne gehele regering zodanig bezet was, dat hy geen tyd hadde, dit geschil rypelyk te onderzoeken, wentelde deze zorg op *Filip* den derden, die dewyl zyne voorzaten het in bezit hadden, dit voor een genoegzaam regt zal gehouden hebben. In vervolg van tyd is dit door eene grooter magt vastgesteld, naardien niet alleen *Navarre*, maar alle de landen van *Spanje*, op dezen dag, in het bezit zyn van eenen afstammeling van het huis van *Albert*. Maar met opzigt op het volk van *Navarre* is het ten uitersten aanmerkenswaardig, dat zy hunne wetten en vryheden geheel behouden hebben; en schoon de Koning van *Spanje* eenen Onderkoning zend, terwyl de *Fransche* Koning den titel houdt, zy zyn egter in het stuk van inkomsten bevoordeeld, naardien geen enkele kroon uit *Navarre* gaat, uitgenomen misschien, wat een Onderkoning kan bespaeren, wiens bezolding slegts zesduizend stukken van agten is; en de gehele inkomst bedraagt maar veertig duizend, het welk omtrent een stuk van agten is voor ieder huisgezin."

Historiesch Verhaal van het begin, voortgang en tegenwoordigen staat der Koophandel, van de generaale Nederlandsche geoctroijeerde Oost-Indische Compagnie. Eerste Deel. Te Arnhem by Wouter Troost 1768. *Behalven het Voorbericht* 564 *bladz. in groot octavo.*

HEt voornaame oogmerk van den Autheur dezes geschrifts is, gelyk hy zich in de Voorreden uitdrukt, „ om door een aaneengeschakeld verhaal der voornaamste Indische gebeurtenissen, aan onze in de Vaderlandsche geschiedenisse min geoeffende Leezers, een kort denkbeeld te geeven, van het klein begin en de groote voortgang der Nederlandsche Koophandel in Oost-Indiën." Het plan, dat hy zich ten dien einde heeft voorgesteld, ontvouwt hy op de volgende wyze.

„ Wy zullen ons alleenlyk bepaalen: om kortelyks een aan een geschakelt verhaal te doen, van de voornaamste zaken, welke al voor het opregten der Generaale Nederland-

landsche Oostindische Maatschappy, tot den teegenwoordigen tyd, zoo in Oost-Indiën als hier te Landen, ten opzigten der Oosterschen Koophandel, zyn voorgevallen, en deeze berichten overneemen, uit de oudste, beste en onpartydigste Historie Schryvers van ons Vaderland. Vinden wy somtyds egter, dat deeze Schryvers sommige gebeurtenissen en voorvallen, verscheidentlyk hebben te Boek gesteld, zoo zullen wy in zulk een geval, kortelyks dat geene verhaalen, 't geen naar onze gedagten, het naast met de waarheid der zaaken overeenkomt. Ook zullen wy hier en daar op zyn tyd tusschen weeven, de voornaamste Verbonden, welke de Maatschappy met veele Indische en Europische Vorsten, ten voordeelen haarer Koophandel, heeft aangegaan; egter met deze bepaling: dat wy alleenlyk zulke Verbonden woordelyk zullen opgeeven, welke men te vergeefsch, by andere Schryvers zoude zoeken, en waar van de geschreeven vertaalingen onder ons berustende zyn; en ten aanzien van zulke, welke woordelyk door den ouden Schryver van het *Begin en Voortgang der Oost-Indische Compagnie*, en vervolgens door *Valentyn*, in zyne *Beschryving van oud en nieuw Oost-Indiën* zyn te boek gesteld, zullen wy maar alleen het hoofdzakelyke van aanroeren."

„ De Leezers zullen ook op haar plaats, hier ingelast vinden, alle de Octroyen, en Ordonnantien, welke aan de Oost-Indische Maatschappy, zedert haare oprechting, tot den tegenwoordigen tyd, door haar Hoog Mogenden, de Heeren Algemeene Staten zyn verleent."

„ Maar voornaamtlyk zullen wy ons ook toeleggen: om de wytuitgestrekten Koophandel der Maatschappy, zedert haar begin tot den tegenwoordigen tyd, zoo na doenlyk breedvoerig te beschryven; en ook geenzints uit het oog verliezen, de groote voordeelen welke zy daar door van tyd tot tyd verkreegen heeft, en zelfs somtyds, wanneer zulks met den draat van onze Historie strookt, en zoo wy van een of meerder der eerste retour Scheepen, een Karga, of Lyst, der aangebragte Koopmanschappen ontmoeten; deeze niet alleen woordelyk ter neer stellen, maar ook teevens daar van, de waaren of gegiste in- en verkoopppryzen, zoo meede het zuivere overschot der winst, zoo na doenlyk opgeeven; om daar door des te beeter; de groote voordeelen der Oost-Indischen Koophandel, aan min geoeffende onder het oog te brengen; ook zullen wy in onze volgende deelen, zoo verre ons daar van met zekerheid blykt,

een

een nette aanteekening houden, van de verkooppryzen der voornaamste Koopwaren, welke door de Scheepen der Maatschappy, 's Jaarlyks uit Indiën zyn aangebragt, en vervolgens hier te landen verkogt."

„ Wy zullen meede hier in, een verzameling opgeeven, van veele oude en hedendaagsche Resolutien, welke door de Kamer van Zeventienen, zoo ter verbeetering haarer handel, als ter onderrichting haarer bevelhebbers en mindere Scheepsbediendens zyn genoomen; benevens de vryheeden aan haar vergunt en de bepaalingen, waar aan deeze zig moeten houden."

„ Ook zullen wy zoo kort mooglyk een oppervlakkige beschryving geeven: van alle de Kusten en Eilanden welke de Maatschappy in vryen Eigendom, of onder zekere bepaling, in Oost-Indiën bezit, als meede van zodanige, daar zy met toestemming der Inlanders, eenige Vestingen of Sterkstens ter beveiliging haarer handel gesticht heeft, en laatstelyk van de zulke, daar zy slegts een Factory of Nogotie-huis heeft en niet verder of meerder als andere buitenlandsche Kooplieden gedult word; zonder ons eenigsins met de Natuurlyke Historie dier landschappen, of de zeeden, Godsdienst en wetten haarer Inwoonders op te houden, dewyl zulks breedvoerig door *Valentyn* en andere Reisbeschryvers gedaan is, maar ons voorneemen is alleen: te verhaalen welke Koopmanschappen deezen Landen opgeeven, wat Munten, Maten en Gewigten daar ten aanzien van den in- en verkoop der waren gebruikt worden; welke Europische Koopmanschappen, daar met het meeste voordeel voor de Maatschappy te verhandelen zyn, en welke bediendens, de Maatschappy ter uitvoering haarer Koophandel in ieder dier Landen gesteld en benoodigt heeft."

„ En laatstlyk zullen wy ons Werkje besluiten met een kort verhaal van de Regeeringsvorm, welke de Maatschappy onder het oppergezag der Algemeene Staten, hier te Landen, zoo ten aanzien haarer Koophandel, als ten opzigten haarer bediendens, in haare verscheide kamers houd; als meede by weize van bylagen, daar agter laten volgen, een Lyst van de Namen haarer Bewindhebberen, welke zedert haare oprechting tot den teegenwoordigen tyd, in de verscheiden Kameren over haaren Koophandel de bestiering hebben gehad; en eindelyk een Lyst van de aanbouw haarer Scheepen, en het verongelukken van sommige derzelve."

Wy hebben 't niet ondienstig geacht dit voorgestelde bestek

stelt dus mede te deelen, om den Lezer als met énen opslag onder 't oog te brengen, wat hem in 't verder voltrekken van dit Geschrift te wachten staet; waer uit hy zien kan, dat het in vele opzichten voor hun, die enige betrekking tot den Koophandel der Oostindische Maetschappye hebben, van merkelyke nuttigheid kan wezen; en dat het tevens niet ongeschikt is, om veler nieuwsgierigheid, omtrent ene geschiedenis die zo overgrooten invloed op ons Vaderland heeft, en voor 't zelve van zo wezenlyk een aenbelang is, enigzins voldoening te geven. —— Wat de uitvoering zelve betreft, naer uitwyzen van dit eerste Deel heeft men, zo wy achten, gronds genoeg, om te oordeelen dat de Autheur genoegzame bekwaemheid heeft, om zyn plan werkstellig te maken; 't geen ter verdere voltrekkinge noodig is by een te verzamelen; en 't geen hy deswegens reeds bezit of voorts nog machtig mogt worden, (waer toe hy de goedgunstigheid van alle des kundigen verzoekt,) in ene gevoeglyke orde te schikken, en dus geregeld voor te dragen; des het zich late aenzien, dat het te wenschen zy, dat hy zyn bestek moge volvoeren. —— De schryfwyze, 't is waer, is juist de gevalligste en nauwkeurigste niet, ('t geen men uit het boven bygebragte reeds heeft konnen opmerken;) maer hy verzoekt deswegens verschooning; en dat men de goedheid zal hebben, om hem daer omtrent, met besloten brieve aen den Drukker dezes Werks te zenden, de noodige onderrichting te laten geworden, om daer door de gebrekkelykheden, in dit eerste Deel voorkomende, in de volgende Deelen te verbeteren; zo dat het ten dezen opzichte onder de hand beter sta te worden, indien de Autheur de vereischte opmerkzaemheid aenwende.

Dit eerste Deel bevat, na ene voorafgaende Inleiding over den Oosterschen handel der Ouden, en dien der Portugezen in later dagen, in de eerste plaetze een bericht van de herhaelde poogingen der Hollanderen, geduurende de jaren 1594 —— 1596, om door 't *Noorden* een weg naer de *Indiën* te vinden. Verder ontmoeten we hier een verhael van de reistochten der Nederlanders, zo langs *de Kaap de Goede Hoop*, als door *de Straet van Magelannus*, naer *Oost-Indiën*, gedaurende de jaren 1595 —— 1601, onder verscheiden byzondere Maetschappyen; tot op de oprechting der vereenigde Oost-Indische Maetschappye in 't jaer 1602. Van de oprechting dezer Maetschap-

schappye, het Octroy door de Staten Generael der Vereenigde Nederlanden aen dezelve verleend, en de daer op gemaekte schikkingen, maekt onze Autheur vervolgens gewag; en geeft voorts een bericht van de verdere reistochten derwaerds, onder het gezag van de Bewindhebberen der Geoctroijeerde Maetschappye, tot het jaer 1610. Men vind hier tevens een verslag van den staet en handel der Maetschappye in *Indiën*, op het vertrek van den Zeevoogd *Matelief* naer 't Vaderland, in 't jaer 1608; mitsgaders deszelfs bedenkingen over 't geen men ten meesten nutte der Maetschappye in 't werk zou konnen stellen. Als mede een verhael van 't voornaemste, 't geen ten voordeele der Maetschappye, door hare Bedienden, verricht is, zo op 't Eiland *Borneo* als op de *Malabaarsche* en *Coromandelsche* kust, in de jaren 1608, 1609 en 1610. En eindelyk word dit Deel beslooten met een bericht van het voorgevallen in Europa, en wel voornaemlyk in de Nederlanden, rakende de Maetschappy, voor en zedert hare oprechting tot het jaer 1610: in welk jaer de Maetschappy ene groote Vloot uitrustte, die, onder het gezag van haren *eersten Opperbevelhebber in Indiën*, PIETER BOT, naer *Indiën* stevende. — Men heeft dus in dit Deel by een verzameld al 't geen betrekkelyk is tot de eerste vaststelling dezer Maetschappye; en 't vervolg staet ons derzelver uitbreiding te ontvouwen, wanneer ons wel eens de gelegenheid zal voorkomen om op deze en gene aenmerkelyke byzonderheden staen te blyven; waerom wy 't voor tegenwoordig by dit algemene bericht zullen laten berusten.

Levensbeschryving van verscheidene vermaarde Italiaansche Mannen en Vrouwen. Beschreeven door een Genootschap van Geleerden, en onlangs uitgegeeven. Uit het Fransch vertaald. Te Harlingen, ter Drukkerye van V. van der Plaats Junior 1769. *Behalven het Voorbericht* 238 *bladzyden in groot octavo.*

DE Liefhebbers van Levensbeschryvingen, wier getal vry aenmerklyk is, zullen in deze Verzameling een aengenamen voorraed voor hunnen leeslust vinden, en dezelve met te meer genoegen doorbladeren, om dat de beschreeven Persoonen aenmerking verdienen, de Characters van verschillenden aert zyn, en de manier van verha-

halen zeer wel ingericht is. In de eerste plaetse ontmoet ons de beroemde Dichter *Petrarcha* met zyne beminnelyke *Laura*; verder de groote Regtsgeleerde *Gravina*, als mede de ontzachlyke Schimpschryver *Aretinus*. Dezen vergezelt de geleerde en tot de Doctorale waerdigheid verheven Jongvrouwe *Helena Lucretia Cornaro*, mitsgaders de vermaerde *Huppazoli*, die, geboren 15 Maart 1587, en overleden 2 Feb. 1701, drie eeuwen gezien, en gedurende dat tydverloop ene volmaekte gezondheid genoten had; van wien getuigd word; dat hy, by verscheiden Maitresfen, 24 basterdkinderen won, behalven de 24 wettige kinderen, by vyf echte vrouwen, verwekt. Voorts vind men hier nog den zo zeer geachten Poëet *Tasso*, den befaemden Dwingeland van Florence, *Wouter van Briënne*, den beruchten Broeder *Elias van Cortone*, eersten Generael van de Orde van St. Franciscus, en de hooggeschatte Schoone *Bianca Capello*, Groot-Hertogin van Toscane. — De voornaemste lotgevallen dezer Persoonadien, en derzelver characters, worden hier op ene bevallige wyze beschreven, en oordeelkundig ontvouwd, waer by ook nu en dan leerzame aenmerkingen over de denkwyze hunner tydgenooten voorkomen: welk alles deze Levensbeschryvingen te gelyk aengenaem en nuttig maekt. Tot ene proeve diene het volgende verhael der Krooninge van den Dichter *Petrarcha*.

Deze Dichter, die het voorwerp der algemene verwonderinge werd, ontving op zekeren tyd twee Brieven, een van den Senaet van Rome, en een van den Kancelier der Universiteit te Parys. „ Door den eersten, (dus spreekt hy in zynen Brief aan de Nakomelingschap,) wierd ik naar Rome, en door den laatsten naar Parys ontbooden, om aldaar de eere der Poëetische Zegepraal te ontfangen, door bekroond te worden met Lauwerieren. Gevleid door deze dubbele gebeurtenisse; de jeugd vleit zich ligt; en oordeelende die onderscheiding en eere, door zulke groote mannen my toegedacht, over waardig te zyn, zo gaf ik niet eens acht op myne verdiensten; ik had 'er gene dan die my van anderen toegevoegd wierden, en ik stond eenigen tyd in twyffel of ik den Tyber, of de Seine zou verkiezen. Ik wilde zelf tot geen besluit komen, dan volgens den raad van mynen Vriend den Cardinaal Colonna, die my Rome deedt verkiezen". Dus ver *Petrarcha*; hier op vervolgt de Levensbeschryver aldus. „ Doch dat hy Rome verkoos voor Parys, eene Stad waar voor hy altoos een zo groote achting hadt gehad, gelyk in zyne werken duidelyk te zien

is, was, myns oordeels, om dat Rome de Zetel der Keizeren was geweest, en om dat hy wist, dat daar alrede Poëeten voor hem gekroond waren.

„ Deze noodiging mishaagde Petrarcha niet, als aangespoord door de liefde tot glorie, eene hartstocht gemeen aan groote Geesten. Hy besloot dan naar Rome te gaan. Ondertusschen wilde hy boven al eerst raadpleegen met Robert, Koning van Napels, die niet alleen een groote geleerdheid, maar ook boven dien veel wysheid bezat, en die voor het sieraad der Potentaaten van Europa gehouden wierdt. Hy ging te scheep naar Marseille, in 't jaar 1341, en van hier oversteekende naar Napels, wierdt hy aldaar op de plechtigste en vriendelykste wyze des waerelds by dien Koning ontfangen, die hem drie gantsche dagen ophieldt, om zyne Dichtwerken te hooren, waar over hy ten uiterste voldaan was. Hy deed nog meer. Hy verzocht Petrarcha te willen gedoogen, dat hy hem met eigen handen te Napels mogt kroonen. Deze verschoonde zich op de best mogelyke wyze, om dat hy zyn woord aan den Senaat van Rome gegeeven hadt. De Koning bragt hem echter zo verre, dat hy ten minste belooven moest, zyn Dichtstuk van *Afrika*, dat reeds verre gevorderd was, en doorgaans den roem des Maakers liet blyken, aan hem op te draagen. Petrarcha beloofde zulks, en volbragt ook zyne belofte, schoon die uitmuntende Vorst vóór de voltooijing van dat Werk reeds overleden was. Een Dichter bemint de Deugd meer dan 't Fortuin der menschen; en dit maakte hem getrouw in de belofte door hem gedaan. Toen hy van Napels vertrok, zeide de Koning tot hem: Indien ik zo oud niet was, zou ik u met veel vermaak verzellen naar Rome, om dit Feest by te woonen; maar zulks niet konnende doen, voegde hy 'er by, zal ik ten minste eenige persoonen van mynent wege derwaarts zenden, die myn persoon aldaar verbeelden zullen, en ik zal schryven aan den Senaat van Rome, om denzelven een volledig getuigenis te geeven van de uitgebreidheid uwer talenten.

„ Toen Petrarcha te Rome gekomen was, zaten aldaar als Senateurs in 't Capitool de Heeren *Orso*, de Graaf *d'Anguillara*, en *Jordaan des Ursins*. De tyd der regeering van den eerstgenoemden dezer drie Rechters liep op het einde; en op dat hem de eer der Krooning van Petrarcha niet ontgaan mogt, beval hy dat zulks op den eersten Paaschdag, zynde den 8 April 1341, geschieden zoude. Gantsch Rome verwachtte met ongeduld deze plechtigheid,

heid, welker bekendmaaking een groote menigte van geleerden, die 'er getuigen van wenschten te zyn, uit alle gewesten van Italie derwaards getrokken hadt. Volgens het gene ik heb konnen verzamelen uit de eigenhandige beschryving van *Louis Monaldeschi*, die in de Boekery van den Prins *Borghese* bewaard werdt, was de plechtigheid aldus. De krooning geschiedde in 't Capitool: de marsch wierdt geöpend door twaalf Jongelingen, alle edele Romeinen, gekleed in 't rood scharlaken, opsnydende verscheiden vaerzen door Petrarcha gemaakt ter gunste en voorspoed des volks: daar op volgden zes mannen, van ryper jaaren, ook edele Romeinen gekleed in 't groen; dit waren *Savelli*, *Conti*, *Orsini*, *Annibali*, *Laparese* en *Montanari*. Elk van hen droeg een kroon van veelerlei gebloemte: eindelyk verscheen de Senateur omringd van een troep te Paard en een groote menigte volks, hebbende een krans van Lauwren op het hoofd. In het Capitool gekomen zynde, zette de Senateur zich neder in een Leuningstoel, ten dien einde voor hem gereed gemaakt. Men riep Petrarcha, die gekleed was in een lang gewaad, en tot driewerf toe uitriep: *Lang leeve het Roomsche volk*, *Lang leeve de Senateur*, *en dat God hen in vryheid bewaare*! Waar op hy vervolgens knielde, en de Senateur uitriep, zeggende: *Het Talent wort beloond door de Kroon.* Neemende daar op den Lauwerkrans van zyn hoofd, plaatste hy denzelven op de kruin van Petrarcha, die inmiddels een fraai Sonnet reciteerde tot lof der doorluchtige oude Romeinen; en alles eindigde met een algemeene uitroeping des Volks: *lang leeve het Capitool*, *lang leeve de Dichter* (*)!

„ Men vindt Schryvers welke beweeren, dat onze zegepraalende Dichter drie kroonen of kransen ontfangen heeft, als een van Lauwrieren, een van Veil en een van Myrthe gevlochten: en dit is niet zonder waarschynlykheid, nademaal ieder der drie soorten van deze kransen te passe kwam. Pe-

(*) In de aenmerkingen achter deze Levensbeschryving word dit verhael van *Monaldeschi* woordlyk opgegeven. Men vind ook aldaer ene beknopte wederlegging van de fabelachtige vertellingen wegens deze Krooning, die op den naem van *Sennuccio* gaen, met aentooning dat men deszelfs zogenoemden Brief als onecht heeft te verwerpen. Ook tekent de Autheur nog aen, dat men te Rome al van de eerste tyden af de gewoonte had, om de Dichters openlyk te kroonen. *Videsis plura in* Joh. Boehmii *Dissert.* De insigni favore Maximiliani I. Imp. in Poesin. Lipsiæ 1756.

Petrarcha verdiende 'er een van Lauwrieren als Heldendichter, als Lierzangdichter had hy recht tot de Veilkrans; en mooglyk heeft men hem een Myrthekrans toegevoegd uit hoofde van zyne liefde tot Laura, doordien haar de Myrthe niet minder paste dan Venus. Aldus met triomf belaaden, wierdt Petrarcha door een talryke menigte Volks begeleid door de ftad Rome naar de kerk van St. Pieter, alwaar hy zyne Dankzegging voor 't Altaar verrichtte: hy nam den krans, die hem verfierde, van zyn hoofd, en hing denzelven aan een der pilaaren des Tempels, alwaar hy langen tyd gehangen heeft.

„ Nu hebbe ik alleenlyk nog iets te melden van de voorrechten dezer krooning, door den Roomfchen Raad aan Petrarcha verleend, op dat ik de reden ontdekke, welke men in deze barbaarfche Eeuw meende te hebben, om den Dichteren en Geleerden groote eere aan te doen. Zie hier hoe de Graaf *d'Anguillara* en *Jordaan des Urfins* zich uitdrukken in deze privilegie. In de bloeiendfte tyden van onze Republiek hadt zy verwonderingswaardige Dichters en uitmuntende Historiefchryvers. Beide hebben zy door hunne onderfcheiden gaaven en groote kundigheden niet alleen zich zelve, maar ook de Roomfche Helden onfterflyk gemaakt. Zouden wy, zonder de Pen dezer verlichte en werkzaame Mannen, niet altoos vergeefs hebben moeten zoeken naar de naamen der grondleggers dezer Stad en van dit beroemde Ryk, zo wel als naar het leven en de daaden van andere doorluchtige mannen? Hoe veelen zyn 'er die niet zouden leeven na hunnen dood, indien ze niet geleefd hadden in tyden dat 'er Dichters waren en Historiefchryvers, bekwaam om de gebeurtenisfen tot de nakomelingfchap over te brengen, en om de daaden van anderen te zingen? Is het aan den anderen kant niet aan de fchaarsheid der Schryvers, in zekere opzichten, te wyten, dat we onkundig zyn gebleeven in een oneindig getal van fchoone daaden, die nu voor ons in den diepen kolk der vergetelheid verflonden liggen? Hierom is 't ook, dat onze voorouders, behalven de gunstbewyzen en voorrechten, welken zy toeftonden aan de minnaars der Letteren en Geleerdheid, nog boven dien een krans van Lauwren gehecht hebben, op de kruin der genen, die hunnen loop in die baan met meer luister dan anderen volbragten. Het fcheen een rechtmaatige zaak voor de Republiek, om op een gelyke wyze de Veldheeren en de Dichters te bekroonen. Zy oordeelden, dat de Veldheeren en Kapiteinen geen an-

ander recht hebbende tot den Lauwerkrans, dan uit krachte van hunne Oorlogsdaaden, den Dichteren, uit aanmerking hunner geleerde werken, ook het zelfde recht moest vergund worden, en wel des te meer, nademaal de onsterflykheid der Oorlogshelden een geschenk is, dat hen door de Dichters en Historieschryvers geschonken wordt. Dewyl nu het altoosduurend groen van den Lauwerierboom niet anders is dan een zinnebeeldig teken van een' eeuwigduurenden roem, zo is een eeuwigduurende roem, verworven door den geest, immers zo veel waardig, als een eeuwigduurende roem, verworven door de wapenen." (*)

„ De Roomsche Raad verklaarde, dat hy, bewoogen door de kracht dezer gewichtige vereenigde beweegredenen, en door de hooge verdiensten van Petrarcha, het billyk oordeelde hem te plaatzen in den rang der *gelauwerierde Poëten.* Deze beweegredenen toonen duidelyk, dat de eeuwen, waar in men zulke beweegredenen hadt en koesterde, immers niet zo ten eenemaal barbaarsch zyn geweest, als de onze haar beschryft."

(*) „ In gevalle iemand nieuwsgierig was, om de Bulle van de Privilegie te zien, welke aan Petrarcha by de krooning vergund is, die behoeft alleen den Bazelschen Druk der Werken van den Dichter na te zien. Ik kan evenwel niet voorby, hier omtrent aan te merken, dat het jaartal van deze gebeurtenis verkeerd daar in gesteld is. Men zegt 'er in dat de krooning geschiedde in 't jaar 1344, het welk de eigen woorden van Petracha tegenspreeken, in zynen Brief aan *Barbato* van Sulmone, die duidelyk het jaar 1341 stelt."

Verzameling van Brieven, door wylen den Baron LODEWYK HOLBERG. *In leven Professor der Historien enz. Eerste Deel. Te Amsterdam by* S. v. Esveld 1768. *Bebalven de Voorreden en den Inboud* 464 *bladzyden in Octavo.*

MEt de uitgave dezer Brieven heeft de Hoogleeraer *Holberg* een soortgelyk oogmerk, als met het meerendeel zyner overige schriften, te weten, te stichten en te vermaken. „ Ik heb, (zegt hy in zyne Voorreden,) eindelyk door dit laatste Werk, myn voorneemen eenigzins bereikt, om op alle gebruiklyke wyzen te moralizeeren; en de Leezer mag zelf oordeelen, welke methode voor de kragtigste te houden zy. De verschillende soorten, waar van ik my tot dat einde bediend heb, zyn,

door vrolyke Gedichten, door Hekelschriften, door Aanmerkingen over de daaden van beroemde Helden en Heldinnen, door ernstige Zedekundige gedagten, door verdigte Reizen, en eindelyk door deze Brieven; zo dat 'er niets verder ontbreekt, dan Zedekundige stoffen door Zamenspraaken te verhandelen; nogtans kan ik zeggen, dat dit, insgelyks, door myne Blyspelen geschied is, als welke in Zamenspraaken bestaan, en byna alle moreel zyn." —— Men vind ook in deze Brieven dien eigensten smaek, welke gemeenlyk in 's Mans Schriften doorstraelt; die levendigheid van geest, en vryheid van gedachten, dat deftige in 't ernstige en dat boertige in 't belspotlyke, mitsgaders die natuurlyke ongedwongen manier van zyne denkbeelden voor te stellen; welk alles den Lezer de Werkjes van dat Deensch Vernuft meerendeels met vermaek doet doorbladeren.

De onderwerpen, op die manier tot deze Brieven verhandeld, zyn zeer onderscheiden; ze behelzen Historische, Staetkundige, Bovennatuurkundige, Zedekundige, Philosophische als mede Boertige stoffen. De Autheur heeft tevens hier en daer wel byzonder ten oogmerk, om enige gedachten, in zyne vroegere Schriften voorgedragen, die zommigen, naer zyn oordeel, niet wel begrepen hadden, nader op te helderen, of, verder te verdeedigen. Men kan hier uit afnemen, dat ze min of meer nuttig konnen zyn, ter betere beoordeelinge van 't geen hy voorheen geschreven heeft; en dat het in deze Brieven aen geen verscheidenheid, naar den verschillenden smaek der Lezers, ontbreekt. Om dit nog wat onderscheidenlyker te toonen, zullen wy de voornaemste onderwerpen der Brieven, in dit eerste Deel vervat, kortlyk een weinig byzonderer opgeven.

Men ontmoet hier des Autheurs aenmerkingen over de schryf- en handelwyze, zo der Twyfelaren als der Deïsten, en Spotters met den Godsdienst; byzonder over *Bayle* en deszelfs tegenwerpingen tegens de Godlyke Goedheid; over *Tindal* en deszelfs wederlegging door *Foster*; over de Byenfabel van *Mandeville*, en de Chronyk van *Nathan Ben Saddis.* Hy deelt in deze Brieven mede zyne bedenkingen over de leer van de eeuwigheid en oneindigheid der Waereld, het Licht der Natuure, de Onsterfelykheid der Zielen, de Zielen der Dieren, de Erfzonde, de Voorweetenschap van toekomende gebeurlyke dingen; zyne gedachten over de Verdraegzaemheid;

heid; over het bestuderen en onderwyzen der Godgeleerde kundigheden. Ook komen ons hier voor zyne aenmerkingen over *Clericus*, *Grotius*, *Cudworth*, *Cartesius*, en *Newton*; over de Verdeeling der stoffe tot in 't oneindige, de Veelvoeten, de Byen, het Stad- en Landleven. Zo ook over *Tillemonts* Historie der Keizeren, den Keizer *Claudius*, het dichtwerk van *Homerus*, het gedrag van *Socrates*, het geen men in Historische Schriften heeft waer te nemen, de algemene Monarchie, de souverainiteit, de belooning der Amtenaren, de eigenschappen van een goeden Rechter, een Project om 't gebrek van Geld in een Land te verhelpen, en zaken die het Fransche en Engelsche Ryk betreffen. Voorts handelt hy over de oude en hedendaegsche Muziek, de vroeger en later Bouwkunde, de verschillende zeden van onderscheiden Volkeren, de vrye Metzelaers, de Pedantery, de Vleiery, de Pracht, het gebruiken van Basterdwoorden, het Tooneel, de voor- en nadeelen der Boekdrukkunste, de Vryheid van schryven, zyne eigen Levenwyze en Schriften enz. In verscheiden dezer Artykelen ontdekt men, dat de Hoogleeraer hier, even als in zyne andere Schriften, zich niet zeer gebonden heeft aen de aengenomen denkbeelden, maar dikwils van den gemenen weg is afgeweken. En nadien dit, het geen zommigen in hem pryzen, by anderen ene oorzaek van minachting is, (dermate verschillend zyn de smaken der menschen;) zo komt het ons niet oneigen voor hier des Autheurs verdeediging deswegens plaets te geven. Men vind dezelve in den LXVIIIsten Brief, welke van dezen inhoud is.

„ In uwen laatsten geeft Gy my de les, myne Moreele en Philosophische Schriften, voortaan, met geen nieuwe byzondere gevoelens op te vullen, om dat ik, naar uwe uitdrukking, met dergelyke onrype invallen, tog geen nut deed, maar de menschen slegts in de war bragt. Deze les neem ik zo veel te williger aan, vooral, daar ik merk, dat zommigen daar van een verkeerd gebruik maaken. Inmiddels weete ik egter nog niet, of ik daaromtrent zo strafbaar ben. Want, hoewel dergelyke *Paradoxe* en vremde stellingen al veel kwaad, by menschen van een verkeerd oordeel, kunnen veröorzaaken, men kan haar egter ook niet alle goede werkingen by menschen van verstand weigeren. Ware de vryheid der Schryvers steeds bepaald geweest; dan zouden ons nog veel dwaalingen zyn bygebleeven. Veele gevoelens, die men in den beginne voor ongerymd en dwaas hield, beweeren thans onder de onverwinnelyke waarheden

den eene plaats, en men houd het nu voor eene even zo groote vermetelheid, dezelve aan te randen, als men het eertyds voor bedenkelyk hield, ze aan te neemen. Men moet, daarom, hier in omzigtig te werk gaan, en de tarw niet met het onkruid uitroojen. Want, hoe veragtelyk en nadeelig men ook van hen spreekt, die allerhande nieuwe gedagten, met bescheidenheid, te berde brengen, men moet nogtans, ten zelfden tyde, mede toestaan, dat ze, als Hercules, menig Monster opruimen. Een Paradox en vremd gevoelen is of nut, of nutteloos. Is het nut, dan wordt de Waereld daar door dienst gedaan, en 't menschdom wordt 'er van eene ingewortelde dwaaling door ontslagen. Maar is het nutteloos; dan geeft het nogtans, menigmaal, gelegenheid, eene zaak naauwkeuriger na te gaan, waar aan niemand anders zo ligt gedagt hadt. Daarom zegt *Aristoteles*, Αρχη της σοφιας απιστια, en *Cicero* drukt zig op dezelfde wyze, byna uit; *Nervi ac artus sapientiæ sunt, non temere credere*. Wanneer 'er deze, naar uwe gedagten, zo schaadelyke menschen niet geweest waren; dan zouden we thans nog gelooven, dat de aarde zo vlak was, als een pannekoek, en anders onze toestemming nog geeven aan ontelbaare andere dwaalingen, die door de onagtzaamheid der menschen de overhand genomen hebben. Veröordeeld men dienvolgens alle *Paradoxe* en vremde stellingen in 't algemeen, en beneemt men de menschen de vryheid, hunne gedagten voor te draagen; dan belet men mede een naauwkeuriger onderzoek van waarheid, om dat de naarstigheid der menschen, door de tegenwerpingen verwekt wordt, en men versterkt de onkunde, de leugen en het bygeloof, om dat ze, op deze wyze, steeds onaangevogten blyven. Men beschuldigd hen, die een nieuwe stelling voor den dag brengen, doorgaans, wel van hoogmoed, en zegd, dat ze den algemeenen weg, om geen andere rede, verlaaten, dan om te toonen, dat ze anderen in kennis en verstand overtreffen. Maar, wilde men zulke Berispers met gelyke munt betalen, dan kon men ze of van wangunst beschuldigen, om dat ze niet kunnen lyden, dat anderen eene zaak dieper dan zy inzien, of wel hen mede hunne agteloosheid en traagheid verwyten, om dat ze daar door genoodzaakt worden, de kragten des verstands des te meer te scherpen en in te spannen. Wanneer Gy my dus in het algemeen, en zonder de minste bepaaling verbiedt, nieuwe en vremde gevoelens voor den dag te brengen; dan is dit even zo veel, als of Gy zeide; 't is best by de oude gewoonte te bly-

blyven, en dat geen weêr op te warmen, wat onze Voorvaderen gesproken en geschreven hebben. In myne *Onderaardsche Reis* hebbe ik aangemerkt, dat men, in een zeker onderaardsch Land, geen boek den druk waardig agtte, zo 'er de Schryver niet iets nieuws, zeldzaams, en tot nu toe nog niet bekend, in heeft voorgedraagen. De Inwoonders van dit Land oordeelden hier in zeer wel. Want door gemeene Schriften kan men de Kunsten en Weetenschappen niet bevorderen, en menschen van een goeden smaak kunnen zulke boeken niet zonder tegenzin leezen, waar in men niets dan enkel opgewarmde oude zaaken, en, zo het verder gaat, niet dan een nieuwe kleeding ziet. Een vremd Persoon gaf my, voor eenige jaaren, een werk ter beoordeeling over, dat den titel voerde: *Mirabilia Mundi.* Maar, om dat ik zag, dat het *Hornii Arca Noæ* was, waar omtrent de Schryver niets dan den styl veränderd hadt, zo schreef ik 'er enkel op: *Het boek van* HORNIUS, *genoemd* ARCA NOÆ, *werde gedrukt, onder den nieuwen titel van* MIRABILIA MUNDI. De Schryver merkte aanstonds wat ik 'er mêe wilde zeggen, en liet zyn werk niet drukken. Ik voor my word, met der tyd, het leezen moe, om dat ik zie, dat een nieuw werk doorgaans niets anders is, dan een herhaaling, van 't geen ik reeds zo dikwils heb geleezen. Maar, zo menigmaal als ik iets nieuws en ongemeens hoor, dan ben ik zeer oplettend; maar nogtans neeme ik geen Paradox gevoelen, zonder een voorafgedaan naaukeurig onderzoek, aan. Ik raade U en alle anderen, het zelfde te doen. Gy zult 'er eene heerlyke uitwerking van bevinden. Paradoxe gevoelens en stellingen hebben het menschdom reeds menigen dienst gedaan, en menig schaadelyk bygeloof uitgerooid, waar door niet slegts byzondere Persoonen, maar ook geheele Landen en Ryken in de droevigste omstandigheden geplaatst wierden. De Ouden lieten zig door het geschreeuw der Vogelen, door de Zon- en Maan-verduisteringen, door de Komeeten, en door andere dergelyke verschynzels en gevallen vervaard maaken, en verzuimden daar door niet alleen, dikwils, de gewigtigste dingen, maar offerden, somtyds, zelfs ook het gansche welzyn der Republiek op. Veelen hebben liever van honger willen sterven, dan zekere door de gewoonte verbodene spyzen willen eeten. Men zal ontelbaare menschen vinden, die zig veel eer schikken zouden, den bast van een boom, dan een hond of kat te eeten, en wel, niet zo zeer uit liefde tot deze dieren, maar veel eer in de verbeelding, dat zulk eene spys zondig en onnatuurlyk zy.

Ik verzogt my eens, om 'er een proef van te neemen, by een voornaame Dame, op een paar van haare schoothondjes te gast, dewelken, naar het my voorkwam, een goed geregt zouden uitmaaken. Maar zy beefde op dit voorstel, en zeide, dat ze liever haare twee dogters verliezen, dan zig naar zulk eene onnatuurlyke daad schikken wilde. Ik gaf ten antwoord, dat ze nogtans geen zwaarigheid maakte, van lammeren en duiven te dooden, welke nogtans de fraayste en onschuldigste Schepzels van allen waren. Maar zy antwoordde: dat zodanige dieren, maar niet de honden, tot spys der menschen verördineerd waren. Toen ik my hier op klaar maakte, myne stelling door nieuwe reden te bevestigen, zo hieldt ze de ooren toe, om aan eene, volgens haare gedagten, zo godlooze en ongehoorde Leer geen deel te neemen. Dat nu deze afkeer, enkel en alleen, van de gewoonte ontstaat, zulks blykt daar uit, dat een jong meisje, die op het zien van bloed van haaren schoothond in flaauwte zou vallen, zonder de minste aandoening, voor een goed onthaal, gansche dozynen duiven en hoenders de halzen kan omdraaien. Wanneer men 'er Conscientiewerk van maakt, onschuldige Schepzelen te slagten en te eeten; dan moest men zulke dieren verschoonen, wier Leven nuttig voor de menschen is. Men moest, by voorbeeld, hier te land, een Koe en een Os laaten leeven, om dat ons de eerste melk tot voedzel geeft, en de ander hier het land ploegt, enz. Door welke verdiensten een Schoothondje tot zulk een groot voorregt boven andere schepzels gekomen is, dit is moejelyk, om te bepaalen. Want zyn gansche werk bestaat daar in, dat hy de vertrekken, de kleeren der Juffers en Matroonen vuil maakt; zo menigmaal als de deur van het vertrek geopend wordt, vreeslyk begint te blaffen, zo dat men malkander niet verstaan kan, en den overigen tyd, op een zagt kusfen, hier en daar doorbrengt. Men is wel gewoon te zeggen, dat een hond, om zyn fraaije gedaante, groots mag zyn op zyn voorregt. Maar dit is nogtans niet genoegzaam. Want de duiven en eenige andere schepzels zyn nog veel fraaijer gemaakt, en des niettemin aan de algemeene wet nogtans onderworpen. Waarom deze Privilegie enkel en alleen op de gewoonte rust, die by veelen een tweede natuur is geworden. Inmiddels verzoeke ik onderdaanigst, myn Heer, dit Paradox gevoelen anderen niet bekend te maaken. Want, om dat ik de Eer heb, van te verkeeren met verscheide Dames en Juffers, zo wilde ik my niet gaarne tegen haare *Favoriten* verklaren. Ik ben enz.

Historie van Juffer DELIA STANHOPE, *in een reeks van Brieven aan Juffer* DORINDA BOOTHBY. *Geschreeven in den Smaak van* PAMELA, CLARISSA *en* GRANDISON. *Te Amst. by* A. v. d. Kroe *en* Yntema *en* Tieboel. 2 *Deelen in* 8vo. *t'zamen* 418 *bladz.*

WY deeden gewisselyk te kort aan de *Historie van Juffer* DELIA STANHOPE, wanneer wy dezelve met de veelvuldige Romans, die dagelyks uitkomen, gelyk stelden en van dien hoop niet uitmonsterden, hier in de strenge Keurmeesters van *Groot-Brittanje*, de Schryvers van *The Monthly Review* navolgende, die 'er een aanpryzend berigt van geeven. ——— Geene Characters die, om zo te spreeken, de menschlykheid te boven gaan, komen hier voor; en, schoon een kort stukje langwylig weezen kan, zal niemand dit aan deeze Briefswyze geschreevene Geschiedenis ten laste leggen. De zedigheid ontmoet niets dat haar kwetst, en zal, boven al, stigting kunnen raapen uit het gedrag en de voorvallen van EMILIA. Wy zullen, om onzen Leezeren proeven van deeze Roman op te geeven, twee Brieven plaatsen.

De eerste van EMILIA aan Juffer STANHOPE geschreeven, toen deeze van 't Land vertrokken en met twee Juffrouwen van haare kennis na de Stad gegaan was, luidt dus.

„ Kan myne waarde Juffer STANHOPE eenige oogenblikken afneemen van haare woeliger vermaaken, om die te besteeden aan het leezen eeniger regelen van haare EMILIA? Hebben de lustige plaisieren van het Stadleeven de gedagtenis van haare Landvriendin, en der bedaarde vreugde, in welke zy met haar te A*** deelde, uitgewischt? Zyn de nederige Dorpelingen en haare natuurlyke Eenvoudigheid nu veragt, moet deeze plaats ruimen voor de hoofsche onopregtheid der groote Wereld? ——— Och, myne waarde DELIA, is het mogelyk dat gy, met uw verstand en kieschen smaak, ongevoelig zoudt weezen voor de weezenlyke Schoonheden der Natuur, welke zo verrukkelyk op het Land verspreid zyn? Dat gy het geraas en gewoel van een Stad den voorrang geeft boven de vreedzaame en hartstreelende vervrolykingen der vriendschap en afzondering? 't Zy nogthans verre van my, dat ik, door deeze vergelykingen, den toestand, waar in gy u tegenwoordig bevindt, te laag wil stellen. Ik hoop gy zyt gelukkig, en in staat geweest om uit den geheelen hoop eenigen uit te kiezen, uwer agting waardig. Dan schoon ik ten hoogsten op het Landleeven gesteld ben, wordt het, door 't gemis van gezelschap, van de helft zyner bekoorlykheden beroofd, uwe afweezigheid heeft my meer, dan immer te vooren, overtuigd hoe noodzaaklyk het is tot ons geluk. De aangenaame wandelingen, die wy zo menigmaalen deeden, zyn nu niet gelyk eertyds, uw leevendig en vrolyk onderhoud ontbreekt 'er aan. De aannadering van den Winter begint ook de bloemryke wildernis van haare zoetigheden te berooven, 't gaat egter langzaam; 't schynt of dit barre Jaargety, tegen wil en dank,

de

de uitgezogte Schoonheden, door den Zomer, in zulk een overvloed over 't gelaad der Natuure verspreid, vernielt. Het weer is nog zagt genoeg om myne geliefde avondwandelingen te doen, in welke uwe beminnelyke Mama my dikwyls met haar gezelschap vereert. Hoe stigtlyk is haar ommegang! nimmer gaa ik van haar af zonder opgewakkerden lust tot Godsvrugt en Deugd. Niettegenstaande al uw lugthartigheid en geestigheid, toont de goedheid van uw hart, het vermogen van haare leerzaame lessen, en kragtig voorbeeld. —— Zal ik openhartig met u handelen, Vriendin, zonder dat gy u, wegens myne opregtheid, stoort. Gy zyt beter dan gy wilt schynen, gy vreest ouderwets goed te zyn, en daarom hebt ge eenige zwakheden en kleine onvolmaaktheden u aangewend, die uwer gesteltenisse niet eigen zyn. — Met een hart zo teder, zo ontvangbaar voor alle edelaartige indrukzelen, hebt gy het Character aangenomen van een Juffer naar de mode, niet zonder een merkelyk inmengzel van *Coquettery*, die ik, in de daad, veronderstel dat het grootste gedeelte van alles uitmaakt. Men moet bekennen, niemand kan dit bevalliger en geestiger doen; maar overweeg, myne Waarde, dat dit ondernomen en niet ongelukkig uitgevoerd is door Juffers van zeer middelmaatig vernuft en bekwaamheid; doch gy, ik ben des ten vollen verzekerd, zyt door de Natuur tot een veel verhevener Character geschikt. — Verschoon my deeze myne genomene vryheid, alleen uit genegenheid te uwaards voortvloeijende. Ik heb geen denkbeeld van vleijende Vriendschap; en hoe zou ik het kunnen hebben, daar vriendschap en vleijery in de natuur der zaaken, onbestaanbaar zyn. Opregtheid, openhartigheid, en onagterhoudend vertrouwen maaken de ziel der Vriendschap uit. Helaas! myne Waarde, beschuldig my niet van eenigen inbreuk op de laatste gedaan te hebben. Myne kwelling overvalt my. —— Laat dit zo zyn, ik wil anderen geene smert geeven, door hunne medelydende aandoening gaande te maaken. Neen. —— Ik wil myn eigen ongeluk en kwelling des harten verdraagen. — Dezelve tast my langzaam aan; myne gezondheid neemt zigtbaar af. —— Maar, vaar wel, myne Waarde, dit onderwerp is voor ons beiden te naargeestig. Geloof dat ik altoos ben *&c.*"

De Heldin deezer Roman, na veelvuldige te leurstellingen ontmoet, en drukkende zwaarigheden doorgeworsteld te hebben, krygt onverwagt eene erfenis, waar over zy deezen Brief aan haare Vriendin BOOTHBY afvaardigt.

„ Hemel! DORINDA, welk eene verandering in myn' staat. —— Ik ben. —— Gy kende nimmer iemand van zo veel aangelegenheids. —— ô, Hoe groot eene vreugde verschaft de onafhanglykheid! —— Wees op uwe hoede Heer CHARLES, gy hebt met my durven dartelen —— Maar nu zult gy zo groot een hoop van mededingers na dat hart vinden, dat het u, te laat, berouwen zal zo weinig waardye voorheen daar op gesteld te hebben. —— Eerzugt vervult myne ziel, niets minder dan eene algemeene overwinning kan my vergenoegen. —— Zal ik voor u in een gemeenzaamer styl spreeken? Weet

—— Weet dan. —— Maar neem eerst eene goede maat van geloof: want gy zult geene geringe noodig hebben om te gelooven, dat ik op dit oogenblik daadlyk bezitster, volkomen bezitster ben van twintig duizend pond, voor 't grootste gedeelte gereed geld. —— Wonderlyk! Ongelooflyk! zult gy uitroepen, en zeggen, gy hebt nu, in de daad, uw romanesk gedrag voltooid door eene allerschoonste verciering! —— Gy weet als het 'er zo wat naar gelykt, mag men 'er wel wat bydoen om het stuk te verfraaien. —— Maar hoe onwaarschynlyk het u ook voorkomt, 't is letterlyk, volstrekt, de ronde waarheid. —— By myn leeven, 't is een zeer zeldzaam geval — zeer verbaazend! wonderbaar! en wat dies meer is, doch niettemin volkomen waarheid. —— De Zoon van myns Vaders eenigen Broeder —— die geslachtlysten is een wonderlyk goed — ryk als CRESUS — was — want zyn geest rust, en hy is niet meer, by zyn leeven geen groot vriend van onze Familie; doch by zyn sterven heeft hy, door deeze edelmoedige erfportie, vrede met den Hemel, en my, zyne naaste bloedverwanten, gemaakt. —— Arme Jongman: want laat ik in wedervergelding van zyne edelmoedigheid, zyner gedagtenisse de schatting van eenige zugten geeven. —— Hadden wy nader kennis aan elkander gehad, ik zou 'er ongetwyfeld eenige traanen by gedaan hebben; maar ik weet daar toe te weinig van hem. —— Hy bragt den meesten tyd buitenslands door. —— By zyne laatste te rugkomst in *Engeland* kreeg hy een brandende koorts. —— Eene menigte van Neeven (tot in den honderdsten graad gerekend,) pasten hem geduurende zyne ziekte op. —— Zy zagen hem sterven, en stortten daar over de droevigste jammerklagten, zy namen hunne toevlugt tot het Testament om 'er eenige vertroosting in te vinden. —— Maar, Hemel! hoe groot was hunne te leurstelling, wanneer de ongelukkige inhoud zo weinig aan hunne verwagting beantwoordde! want schoon hy, op zyn ziekbedde, byzonder onderzogt hadt na myn staat en leevenswyze, dagten zy weinig, dat hy my zulk een blyk van zyne vriendschap zou geeven. —— Welk een slag! — Zy waren als van den donder getroffen. Hoe leevendig kan ik my verbeelden, dat hunne gebaaren van droefheid, en alle hunne gewaande betuigingen van smerte, over dit afsterven, schielyk in woede en nyd verkeerden. —— Zy waren niettemin verpligt my berigt te geeven van het goed geluk my ten deele gevallen; en, (ô welk een verbaazend vermogen heeft de rykdom!) aan 't einde van hun brief vond ik duizend complimenten en gemaakte gelukwenschingen, schoon ze, my nog onlangs, als hunner opmerking geheel onwaardig, oordeelden. —— Doch als ik nu op myn beurt hun zulks niet betaald zet moogt ge vrylyk my nooit gelooven. —— Laat my alleen daar voor zorgen. —— Gy weet ik kan zo goed als de beste van hun den hoogmoedigen en trotschen speelen, en hun gedrag mywaards, geduurende den tyd myns wederspoeds, verdient dubbeld zodanig eene behandeling.

Myne waarde Juffrouw GRANDISON is ten hoogsten verheugd over dit

dit onverwagt geval, en zy pleit, door eene zonderlinge kieschheid, nu niet langer voor den Heer CHARLES. ——— De arme Boeteling. ——— Zal dan niemand zich zyns aantrekken? ——— Ja, DORINDA, hy heeft nog eenen Voorspraak, dien ik nimmer het oor zou geleend hebben, waren myne omstandigheden niet dermaate veranderd ——— Myn hoogmoed wilde niet gedoogen dat ik my vernederde tot eene wederbevrediging, schoon ik moet bekennen dat de vergiffenis al te gemaklyk toeging: ——— 't Geval is nu veranderd. ——— Hy heeft my in veele opzigten verpligt, 't is nu myn beurt. ——— Zyn hoogmoedige Oom, die eens de verbintenis met my versmaadde, zal nu weeten hoe weinig hy te beduiden hebbe. ——— Laat hy de schatten, op welke hy zich zo veel laat voorstaan, vry behouden. ——— Ik zal aan myn Minnaar schryven. ——— Kunt gy wel gelooven, DORINDA, dat ik het verharde hart, 't welk alle zyne welspreekende en inneemende aanzoeken, toen hy 'er op drong, om de myne te weezen, kon wederstaan, nu te gelyk, met alle myne goederen, hem heuschlyk zal aanbieden? 't Luidt vreemd dat ik het nu zo veel minder waardeer dan toen ik zo weinig zyns waardig was. ——— Doch dit is myn denkbeeld van edelmoedigheid. ——— Laat ik my egter nog één oogenblik bedenken. ——— Was het niet beter dat ik een reisje naar het Dierbaar *London* ging doen, voor dat ik my onherroepelyk bepaalde? ——— Want

Hoe zal 't vermaak, met vollen vloed;
Toevloeien na 't vermeerderd goed?
Hoe zal een drom van fraaie Heeren
My agten, vieren, minnen, eeren?

Maar wat zyn Heeren, wat betekent het overwinningen te behaalen, in vergelyking van de opregte Liefde die my de Heer CHARLES toedraagt. ——— Neen, het stuk vereischt geen oogenblik bedenkens, want hy is en moet de Man weezen. Wat egter, indien hy, naa alle deeze streelende vooruitzigten, eindelyk een Egtgenoot wierd, gelyk ze in 't algemeen zyn. ——— By myn leeven! ik ben zeer bedugt om het te waagen. ——— Maar als het ten slimsten wil, indien hy op de proef blykt een Man naar de hedendaagsche mode te weezen, zo heb ik schoonheids, bevalligheids, en gelds genoeg om eene Vrouw van den tegenwoordigen trant te zyn. Ik heb dan geen reden om te vreezen of ik zal hem zulks wel kunnen betaald zetten. ——— Ik zal hem dan neemen. ——— Wat raadt gy my? ——— Doch uw raad zal te laat komen. ——— Het groot bevel zal afgezonden weezen, voor dat ik uwe raadgeeving kan ontvangen. - Een blad schoon papier ligt gereed – onschuldig en onbeschadigend als het tegenwoordig is, kan het evenwel de oorzaak van veel onheils zyn. ——— Kom ik wil moed grypen. ——— Nu gy schuldlooze boodschapper gaa, en doe my regt, vermeld mynen CHARLES, hoe waard hy is, en altoos weezen zal, aan zyne DELIA; zeg hem: ——— Doch ik behoef u dit alles niet te verhaalen. ——— Vaar wel, myne waarde DORINDA.

CAL-

CALLISTUS en SOPHRONIUS; *of de loslevende Man van fatsoen, en de deugdzame Land-Edelman. Uit het Engelsch van den Heer* THOMAS MULSO; *Schildknaap. Met Kunstplaatjes vercierd. Te Amst. by* J. Loveringh 1769. *Behalven het Voorbericht* 280 *bladzyden in octavo.*

ZO immer een zedenkundig Roman beantwoordde aen 't groote oogmerk, dat men 'er zich in behoort voor te stellen, om de Ondeugd in hare afschuwelykheid en de Deugd in hare beminlykheid, op ene treffende wyze, te vertoonen, 't is zekerlyk deze. *Callistus* en *Sophronius*, die, gedurende hunne Academische Oefeningen, Boezemvrienden geworden waren, en een geschikt leven geleid hadden, sloegen, tot meerder jaren gekomen en in de Waereld gevestigd zynde, gansch verschillende wegen in. —— *Callistus*, wien zeer groote inkomsten ten deel gevallen waren, gaf zich van tyd tot tyd tot meerdere buitenspoorigheden over, waer door hy eindelyk tot de uiterste ongebondenheid en godloosheid verviel. —— *Sophronius* integendeel, een matig inkomen bezittende, had zich bepaeld tot het Landleven, en in dien staet zyne geschikte levenswyze van trap tot trap meer beschaefd, waer door hy steeds gevorderd was in ene standvastiger betrachting van zynen plicht. —— Het gedrag door *Callistus* geleid had ten gevolge, een gansch ongesteld lichaem, op den oever des doods gebragt, met ene ziel vol wroeging, en der wanhoop genoegzaem overgegeven. —— In die omstandigheden ontbied hy *Sophronius*, geeft hem verslag van zyn ongeregelden levensloop, en tegenwoordigen rampzaligen toestand. —— *Sophronius*, die hem, op zyn aenstaen, ook een bericht geeft van 't geregelde leven dat hy geleid heeft, en de gelukkige omstandigheden, waer in hy zich nu bevind, wend, op de welberedeneerde gronden der Openbaringe, alles aen, om *Callistus* voor de uiterste wanhoop te bewaren, en, in een hartgrondig berouw, op Gods genade in Jesus Christus te vertrouwen. Hier in slaegt hy ook zo verre, dat *Callistus*, by tusschenpoozingen, bedaerder worde; doch zo niet, of yslyke vervoeringen beknellen nog nu en dan zynen geest, dien hy ten laetste, in bittere benaeuwdheid, onder sterke stuiptrekkingen des lichaems, uitblaest. —— *Sophronius*, aen de andere zyde, voltooit zynen levensloop, met al het genoegen dat een oprecht deugdzaem gedrag kan verlenen: geeft, wanneer hy den dood in 't kort te gemoet ziet, zyne Huisvrouw en Kinderen, een ieder naer den staet in welken zy zich bevinden, verstandige en heilzame lessen; en ontslaept met ene zeer bedaerde gemoedsgestalte, in een onwankelbaer vertrouwen op Gods barmhartigheid in Jesus Christus ten eeuwigen leven.

Deze twee zo strydige characters zyn, in derzelver werkzaemheid en gevolgen, hier in hunne kracht ten levendigste afgemaeld; en by wyze van zamenspraek met zo veel nadruk, in ene uitlokkende schryf-

fchryfwyze, voorgedragen; dat alles eigenaertig gefchikt zy, om een fterken invloed te hebben, op alle zulke gemoederen, die nog niet tèn enenmale verbasterd zyn: weshalve men dit Gefchrift moge aenmerken, als zeer nuttig voor de Jeugd, om van 't kwade afgefchrikt, en ten goede aengefpoord te worden.

Brieven van ADELAIDE de Dammartin, *Graavinne* DE SANCERRE, *aan mynen Heere den Graave* DE NANCE, *haar' Vriend. Door Mevrouw'* RICCOBONI. *Uit het Fransch vertaald. Te Amft. by* S. v. Esveldt 1769. *Behalven het Voorwerk* 238 *bladz. in octavo.*

DEze Brieven zyn op een ongemeen losfen en levendigen trant gefchreven. Zy behelzen hoofdzaeklyk het edelmoedig character van Mevrouwe *de Sancerre*, zo jegens haer Gemael, die haer grootlyks verongelykt had, als jegens een Neef, die zich tot het meerder gedeelte harer Goederen gerechtigd achtte: benevens haer omzichtig gedrag, in haren Weduwenftaet, omtrent een Heer, die haer vuurig beminde, en hoopte haer Echtgenoot te worden, als zyne zieklyke Vrouw kwam te overlyden: mitsgaders de eindelyke voltrekking van haer Huwelyk met dien Minnaer. Dit is doorvlochten met tusfchenkomende verhalen van voorvallen in de Familie en onder goede Vrienden, in welker gezelfchap zy zich onthoud; die meerendeels betrekkelyk zyn, tot geoorlofde vermaken en onfchuldige minnaryen: 't welk gelegenheid geeft tot het voordragen van ettelyke byzondere characters, die zeer verfcheiden zyn, en, niet ongevallig, natuurlyk ontvouwd worden. De uitvoering is over 't geheel van die natuur, dat ze, door den t'zamenloop der gevallen, en de levendigheid van verhalen behage; te meer daer de eerbaerheid in alle de minnaryen beftendig in 't oog gehouden word, en de meeste characters hunne leerzaemheid hebben.

De Tempel van Venus te Gnide. In zeven Zangen. Zynde een in 't Grieksch gefchreeven overblyfzel van 't Bruilofts Gedicht van den Keizer GALLIENUS. *Gevolgt naar de Vertaaling van den Heer* DE MONTESQUIEU. *Te Amft. by* Ph. Doorewaart, *behalven het Voorwerk* 63 *bladzyden in groot octavo.*

STreelende Minnezangen, die den Liefhebberen dezer foort van Dichtftukken zullen behagen, door de recht fchilderachtige vinding, en de treffende natuurlyke manier van 't behandelen der onderwerpen.

De Nuttigheid en Noodzaaklykheid van de Christlyke Openbaaring, aangetoond uit den Staat van den Godsdienst in de oude Heidensche Wereld, door JOHN LELAND, Schryver van de Beschouwing van de Schriften der Deisten, *uit het Engelsch vertaald*, door ENGELBERT NOOTEBOOM. *Eerste Deel, eerste Stuk. Te Utrecht, by* A. van Paddenburg, *in gr. 8vo.* 303 *bladz.*

LELAND's naam onder den tytel van een Werk, handelende over de *Nutheid en Noodzaaklykheid der Christlyke Openbaaringe*, kan niet wel anders dan een gunstig gevoelen inboezemen aan de *Nederlandsche* Leezeren, die uit handen van denzelfden Eerwaardigen Man, door denzelfden Vertaalder, de *Beschouwing van de Schriften der Deisten*, met zo veel genoegen ontvangen hebben. De Eerw. LELAND, heeft een groot deel zyns leevens besteed in het leezen, onderzoeken, en wederleggen der *Deistische* Schryveren, en is daar door veel al in staat om hen met hunne eigene wapenen te bevegten en te overwinnen. —— Hier van hebben wy, in straks gemelde Werk, door ons meermaalen met regtmaatig verdienden lof vermeld, veelvuldige blyken, en dat Werk, welks *Eerste Deels eerste Stuk*, wy thans voor ons hebben, levert 'er nieuwe bewyzen van op.

Eene *Inleidende Verhandeling, over den Natuurlyken en Geopenbaarden Godsdienst*, opent het Werk. —— Verder komen ons in dit Stuk negen Hoofdstukken voor, welker korte inhoud onzen Leezeren de bekwaamste Schets van 't geheel zal opleveren. Hoofdst. I. *De Mensch, in zyne oirspronglyke gesteldheid, en volgens het oogmerk van zynen Schepper, een Godsdienstig Schepzel. Wanneer hy eerst geschaapen was, is het aan hem niet overgelaaten om voor zich zelven een zamenstel van Godsdienst op te maaken. Men mag billyk onderstellen, en het word bevestigd door de alleroudste berichten, dat de kennis van den Godsdienst door eene Openbaaring van God medegedeeld zy, aan de eerste Voorouders van het menschelyk Geslagt; en van hun aan hunne naakomelingen. God openbaarde zynen Wil verder aan* Noach, *den tweeden*

Vader van het menschdom. Overleevering was het beste middel in die vroege tyden, om de kennis van den Godsdienst voort te planten. Hoofdst. II. *De eerste Godsdienst der Menschen was niet de Afgodery; maar de kennis en dienst van den eenigen waaren God. Daar van kan men eenige voetstappen, van de alleroudste tyden af, ontdekken. Eene overleevering van de Schepping der Weereld lang bewaard onder de volken. De kennis van den eenigen waaren God was nooit geheel uitgebluscht in de Heidensche Weereld; maar de waare dienst van Hem, geraakte voor een groot gedeelte verlooren, en wierd zeer verbasterd onder eene meenigte van verzonne Godheeden.* Hoofdst. III. *Het eerste bederf van den Godsdienst, en de eerste afwyking van de kennis en dienst van den eenigen waaren God, was de dienst van den Hemel en de hemelsche lichaamen. Dit is de oudste Afgodery, en is zeer algemeen onder de* Heidensche *Volken verspreid.* Hoofdst. IV. *De dienst van vergoode Menschen, of* Heroes, *een ander soort van Afgodery, dat al zeer vroeg plaats gehad heeft in de* Heidensche *weereld. De meesten van die Goden, die het voornaamste voorwerp waaren van den dienst der Heidenen*, Dii Majorum Gentium *genoemd, zyn menschen geweest, die op aarde geleefd hebben en gestorven zyn. De naamen en eigenschappen, die den eenigen Allerhoogsten God alleen toekomen, wierden aan hun toegeeigend, voornaamlyk aan* Jupiter; *aan wien te gelyk de schandelykste bedryven toegeschreeven worden.* Jupiter Capitolinus, *die by de Oude* Romeinen *boven al geëerd en gediend wierd, was niet de eenige waare God, maar de Opperste van de* Heidensche *Godheden. Het voorgeeven, dat de veelgodery der* Heidenen *alleenlyk geweest zy de dienst van den eenigen waaren God onder verscheide naamen en eertitelen, onderzogt, en de ongegrondheid daar van aangeweezen. Men maakte van de verscheidene naamen en eertitelen van God onderscheidene Godheeden.* Hoofdst. V. *Verdere voortgang van de* Heidensche *Afgodery. De zinnebeelden en beelden der Goden wierden tot Goden zelve gemaakt. De Natuurkunde der* Heidenen *eene andere bron van Afgodery. Zy maakten Goden en Godinnen uit de dingen der natuur en de deelen van het geheel al, en uit alles, wat nuttig was voor het menschelyke leeven. De hoedaanigheden, en aandoeningen van het gemoed, en de toevallen van het leeven, en zelfs kwaade hoedaanigheden en toevallen, wierden vergood en genooten Godlyke eerbewyzingen. De schranderste* Heidenen *stemden, volgens* Dr. Cudworth, *daar in over een, dat zy de Godheid in verscheidene deelen verdeelden, en die vermenigvuldigden tot*

eene

eene meenigte van Goden. Zy geloofden, dat God op eene zekere wyze alle dingen zy, en daarom in ieder ding gediend moeste worden. De Afgodery der Egiptenaaren *overwoogen.* Hoofdst. VI. *De* Theologie der Heidenen *door* VARRO *verdeeld in drie soorten, de* Poëetische, *of fabelagtige, de* Burgerlyke, *en de* Filozofische. *De* Poëetische, *of fabelagtige* Theologie *overwoogen. Het voorgeeven, dat wy over den Heidenschen Godsdienst niet moeten oordeelen uit de* Mythologie der Poëeten, *onderzogt. Word getoond, dat de Godsdienst van het volk voor 't grootste gedeelte gegrond waare op die* Mythologie, *die hunnen ganschen Godsdienst doorliep, en van groot gezag was by het volk.* Hoofdst. VII. *De* Burgerlyke Theologie *der* Heidenen *overwoogen. Men heeft die der oude* Romeinen *zeer gepreezen; maar dezelve is by vervolg van tyd byna even ongerymd geworden, als die van de* Poëeten, *en was in meenige stukken daar mede nauw verknocht. De schaadelyke invloed van dezelve op den Godsdienst en de zeeden. Eenig verslag van de ongerymde en gansch onbetaamelyke plegtigheden, die oudtyds waargenoomen wierden by de beschaafdste volken, en een gedeelte van hunnen Godsdienst uitmaakten; zynde of voorgeschreeven door de wetten, of ingevoerd door de gewoonten, die de kracht van wetten hadden. De Staatkundige en burgerlyke Overheeden gebruikten geene krachtige middelen om dit te verbeteren, maar begunstigden veel eer het Bygeloof en de Afgodery van het volk, en moedigden dezelve aan.* Hoofdst. VIII. *Men maakt veel ophef van de* Mysterien *der* Heidenen, *als een middel, van de burgerlyke Overigheid wyslyk bedagt en ingevoerd, beide om het volk te leiden tot de betrachting van de deugd, en om het te onderrigten van de iedelheid der algemeene Afgodery en veelgodery. Word onderzogt, in hoe verre de* Mysterien *gediend hebben tot reiniging van de ziel, en om de menschen te brengen tot volmaaktheid in deugd. Ten besten dienden ze eeniglyk, om te bevorderen de oeffening van die deugden, die nuttigst waaren voor het gemeenebest, en om de menschen af te schrikken van zulke ondeugden, als daar aan schaadelyk waaren. By verloop van tyd wierden dezelve grootlyks bedorven, en hadden eenen naadeeligen invloed op de zeeden van het volk. Het voorgeeven, dat de* Mysterien *dienden om de dwaalingen van de veelgodery, by het volk in zwang gaande, te ontdekken, en de menschen te brengen tot de kennis en aanbidding van den eenigen waaren God, word nauwkeurig overwoogen: en getoond, dat de bewyzen, die men daar voor by brengt, onvoldoende zyn.* Hoofdst. IX. *Verdere aanmerkingen om te doen zien, dat het groot oogmerk der* Mysterien *niet*

geweest zy, de dwaalingen van de Heidensche *veelgodery te ontdekken. De Overbeeden en Wetgeevers, die de* Mysterien *ingesteld bebben en bandbaafden, waaren zelve de groote voortplanters van de gemeene veelgodery, uit staatkundige inzigten, en by gevolg is bet ganscb niet waarschynlyk, dat zy dezelve door de* Mysterien *beimlyk bebben willen om verre werpen. Hun ontwerp zou als dan engerymd en onbestaanbaar met zicb zelven geweest zyn. De ondervinding beeft ook geleerd, dat de* Mysterien *niet gediend bebben om de* Heidenen *van den dienst der Goden af te brengen. De eerste* Christenen *zyn niet te laaken, wegens bet kwaad gevoelen, dat zy van de* Mysterien *badden.*

Ziet daar, Leezers, den hoofd-inhoud van dit Eerste Deels eerste Stuk. Deeze verscheidenheid van stoffe wordt door de geleerde en oordeelkundige pen van LELAND meesterlyk verhandeld. Om 'er een staal van op te leveren zullen wy, zyne aanmerkingen over den Dienst der *Démons* of *Genii*, en 't geen hy zegt van de Afgodery der oude *Egyptenaaren* voordraagen.

„ De *Demons* of *Genii* wierden gehouden voor een middelsoort van weezens, laager dan de Hemelsche Goden, maar hooger dan de menschen. Men geloofde, dat zy zeer veelen in getal waaren en van verscheidene soorten, en dat hun allen Godsdienstige eere moeste beweezen worden. Dan om thans daar op niet te blyven staan, wille ik aanmerken, dat het onder de *Heidenen* gebruiklyk geweest zy kwaade weezens te dienen, en aan dezelve Godlyke eere te bewyzen, op dat zy hun geen kwaad mogten doen. *Plutarcbus de Placitis Pbilosopborum* de geheele leere aangaande den dienst der Goden verdeeld hebbende in zeven deelen, merkt in de tweede en derde plaats aan, dat zy de Goden onderscheiden in zulken, die de menschen gunstig waaren en wel deeden, als *Jupiter*, *Juno*, *Mercurius* en *Ceres*, en zulken, die hun schaadelyk waaren, hoedanige waaren de *Diræ*, de *Furien* en *Mars*, welke zy, als wreed en geweldig zynde, door heilige plegtigheden trachtten te bevreedigen, en in hun belang te krygen (*). En in zyne Verhandeling *de Iside & Osiride* meldt Hy met goedkeuring het gevoelen van *Xenokrates*, die, spreekende van de treurige dagen en plegtigheden, welke gevierd wierden met geesselen, stampen, huilen, vasten, kwaadtbeduidende woorden en onbeschofte uitdrukkingen, niet wil toestaan, dat

(*) *Plutarcb. Oper. Tom. II.* p. 880. *Edit. Francof.* 1620.

dat de Goden of goede *Démons*, daar in behaagen schepten, maar dat 'er in de lucht rondom ons zeekere groote en magtige weezens zyn, van eene korsele en droefgeestige gesteldheid, die behaagen scheppen in zulke dingen, en daar door bevreedigd en wederhouden wierden om geen kwaad te doen (*). Ook merkt hy aan dat de *Egiptenaars* de gewoonte hadden van by zekere gelegenheden, den *Typhon*, dien zy aanzagen als eene kwaade en schaadelyke magt, met zeekere offerhanden te dienen, om Hem te bevreedigen en te troosten; daar zy echter andere plegtigheeden hadden, in welke zy Hem smaadden en vervloekten (†). En in zyne verhandeling *de Oraculorum defectu*, maakt Hy gewag van zeekere feesten en offerhanden, in welke onder de Heilige plegtigheden gereekend wierden, het eeten van raauw vleesch, het afscheuren van hun vleesch of leden, *διασπάσμοι*, (want dit schynt de meening daar van te zyn, uit vergelyking van *Porphyrius. Abstinentia. Lib.* II. Sect. 45.) klaaglyk weenen en huilen, onbeschofte woorden, tieren en raazen, als dolle menschen, en diergelyke. Deeze dingen denkt Hy, waaren ingesteld om kwaade en kwaadaardige *Démons* te vermaaken, en hunne gramschap af te wenden (‡). Het zelfde oordeel velt Hy over de offerhanden van Menschen, die, als ik in 't vervolg geleegenheid zal hebben te toonen, zeer algemeen in de Heidensche Weereld gedaan wierden, zelfs aan hun, die zy voor hunne voornaamste Goden hielden. *Porphyrius*, die ieverige en bekwaame voorspraak van het *Heidendom*, verzekert, dat 'er kwaadwillige en schaadelyke *Démons* zyn, die in de ruimte naby onze aarde woonen. Deeze schildert hy af als oorzaaken van alle de rampen, die de menschen overkomen, en zegt dat 'er geen kwaad zy waar toe zy niet gereed zyn, dat het hun eigen zy te liegen, en dat zy hun best doen om de gedagten der menschen van de Goden af te wenden, en hen op zich te doen zien, eerzugtig zynde om voor Goden gehouden te worden, en dat het hoofd, of de voornaamste, onder hen, geerne voor den grootsten, of hoogsten God wilde aangezien zyn (§). En Hy geeft klaarlyk te kennen, dat de Menschen in 't algemeen aan die kwaade *Démons* Godsdienstige eere beweezen. Hy zegt, dat

(*) *Plutarch.* ubi supra p. 361 B.
(†) *Id. Ibid.* p. 362 E. (‡) Ibid. p. 417 C. D.
(§) *Porphyr. De Abstin. Lib.* II. *Sect.* 39, 40, 42, p. 83, 84. *Edit. Cantabrig.* 1655.

dat de Burgers der Steeden het bevonden noodzaakelyk te zyn, dat zy hen bevreedigden door gebeeden en offerhanden; aangezien het in de magt van deeze *Démons* was hun rykdom en andere uitwendige goederen te beschikken; en Hy geeft het op als een gevoelen der Godgeleerden, dat het voor de zulken, die aan die uitwendige en lighaamlyke goederen verkleefd zyn, en die als nog hunne begeerten niet bedwingen of bestieren kunnen, noodzaakelyk zy, dat zy zich beneerstigen om de gramschap en 't geweld van deeze *Démons* af te wenden, vermids zy anders nooit zonder onrust en kwelling zyn zullen (*). In het voorgaande hadde Hy het voorgedraagen, als eene overreeding onder de menschen in 't algemeen stand grypende, aangaande alle *Démons* beide goede en kwaade, het zy dat ze onder byzondere naamen gediend wierden, of niet, dat zy op de menschen toornig worden en hun kwaad doen, wanneer zy hun geen schuldigen dienst en eere bewyzen, en in tegendeel den geenen goed doen, die zig bevlytigen om hun genoegen te geeven, door gebeeden, smeekingen, en offerhanden aan hun op te offeren. En Hy zegt, dat een Godvruchtig Man geene offerhanden van iet, dat leeven heeft, dat is van eenig leevendig dier opofferen zal aan de Goden, maar wel aan de *Démons* en andere Weezens, beide aan de goeden en de kwaaden. „ *Ὁ εὐσεβείας φροντίζων ὡς θεοῖς μὲν οὐ θύσεται ἔμψυχον οὐδὲν, δαίμοσι δὲ καὶ ἄλλοις ἤτοι ἀγαθοῖς ἢ καὶ φαύλοις* (†)". Waar mede Hy onderstelt, dat een Godvruchtig mensch zoo wel de kwaade *Démons* dienen en met offerhanden vereeren zal als de goede. Dezelfde *Porphyrius*, zoo als Hy by *Eusebius* aangehaald word, houdt *Hekate*, eene Godin, die in zeer groote achting was by de *Heidenen*, [als blykt uit *Hesiodi Theogonia vers* 410 & *seqq.* en *Potters Grieksche Oudheden* Vol. I. p. 351.] voor eenen kwaaden Démon, en zegt, dat *Serapis*, die groote Egiptische Godheid, welke, als *Plutarchus* getuigt, de algemeene God der *Egiptenaaren*, en dezelfde met *Osiris* (‡) was, het hoofd, of de Prins, der kwaade *Démons* zy, en dat veelen van hun, die Orakelen voortbragten, mede de zulken waren (§). Dus zien wy hoe een zeer voornaam Hei-

(*) Id. Ibid. Sect. 43. p. 86, 87.
(†) *Porphyr. De Abstin. Sect.* 36, 37. p. 80, 81.
(‡) *Plut. de Iside & Osiride* Oper. Tom. II. p. 362 B.
(§) *Apud Euseb. Praepar. Euangel.* Lib. IV. Cap. 22, 23. p. 174, 175.

Heidensch Filozoof, die een bitter vyand van het Christendom was, getuigenis geeve aan de waarheid van 't geen Paulus zegt, dat *de* Heidenen, *de dingen*, *die zy offerden*, *offerden aan de duivelen*, [aan de *Démons* en zelfs aan eenige kwaade] *en niet Gode* (1 Cor. X. 20.) En hadde dit plaats zelfs onder de beschaafdste *Heidenen* binnen de paalen van het *Roomsch* gebied woonende; zoo veel te minder hebben wy reede om ons te verwonderen, over 't geen ons door geloofwaardige Schryvers verhaald word, aangaande den dienst, die in andere deelen der Weereld aan kwaade weezens word toegebragt. Van de oude *Zabeërs* word getuigd, dat zy dienden den geenen, dien zy *Zammael* noemden, en als een kwaaden geest en den Prins der *Démons* aanmerkten (*). De *Persiaanen* dienden *Arimanius*, welken zy hielden voor een kwaad beginzel. Het zelfde getuigt men van het volk van *Pegu*, *Decan*, *Narsinga* en andere plaatzen in *Oost-Indien*. Ook zegt men, dat kwaade geesten gediend worden in *Japan* en de eilanden van *Formosa*, *Ceilon* en *Madagascar*. Dit word mede verzekerd aangaande de *Hottentotten* en andere volken in *Africa*. En het zelfde was ook eertyds in gebruik in verscheide gewesten van *America*, byzonderlyk onder de oude inwoonders van *Canada*, *Terra Firma*, *Brasil* en *Chili*. De meeste van deeze volken gelooven eenen God, of Goden, en zommigen hunner eenen Allerhoogsten God, en dat die goed zy, en nochtans dienen zy een kwaad weezen, of weezens, by hen zelve daar voor gehouden, uit vreeze om anders door dezelve beschaadigd te zullen worden. Dit toont middagklaar, dat de denkbeelden, welke de *Heidenen* hadden van de Godheid en Voorzienigheid, ten uitersten donker en gebreklyk waaren. Want indien zy van ééne van die beide regte bevattingen hadden gehad, zouden zy overtuigd geweest zyn, dat het dienen van kwaade weezens strekke tot eene allergrootste onteering van den oneindig wyzen, magtigen en goedertierenen God, even als of die niet magtig waare zyne getrouwe aanbidders en dienaars tegen het geweld van zulke kwaade weezens te beschermen. De Christlyke Openbaaring leert ons edeler begrippen. Gelukkig, die dit voorregt weeten op zynen prys te schatten, en zig ten nutte te maaken (†).

„ Ik

(*) *Hottinger. Hist. Oriental. Lib.* I. *Cap.* 8. & Stanley's History of Philosoph. p. 1065.

(†) De Leezer kan het gene aangaande de bygebragte voorbeelden hier

„ Ik heb reeds het een en ander aangehaald nopens de Afgodery van de oude *Egiptenaars*, maar het zal dienstig zyn, dat ik hier wat onderscheidener van spreeke. De *Egiptenaars* waaren oudtyds een volk, dat zeer beroemd was van wegen zyne kennis en weetenschap. *Herodotus* zegt, *dat zy voor de wysten der menschen gehouden wierden — en in wysheid alle andere menschen overtroffen. Lib.* II. *Cap.* 46 & 121. Uit *Egipten* hadden de *Grieken*, als boven is aangemerkt, hunne weetenschappen en Godgeleerdheid bekomen. *Diodorus* zegt, dat oudtyds de meesten van hun, die onder de *Grieken* wegens hun verstand en weetenschap in hoogachting waaren, van welken Hy ook verscheidene opnoemt, zig naar Egipten begaaven, om de wetten en geleerdheid der Egiptenaaren te leeren kennen. Nochthans is nimmer eenig volk dieper verzonken geweest in de Afgodery. Zy beweezen godlyke eere niet slegts aan de *Ibis* en *Ichneumon*; maar ook aan den *Krokodil*, den *Hond*, de *Kat* en meenige andere Dieren (*). Eenige hedendaagsche Schryvers konnen niet gelooven, dat een zoo wys volk zig zoude hebben schuldig gemaakt aan zulk eene plompe Afgodery. Doch 'er is schier niets onder de dingen van den ouden tyd, dat ons met sterkere of meerdere verzeekeringen bericht wordt. Zy waren dieswegen een voorwerp van beschimping van andere *Heidensche* volken. Zie deezen aangaande *Cicero de Nat. Deorum Lib. I. Cap.* 16 & 29 & *Lib. III. Cap.* 15. Zie ook een gezegde van den Dichter A-

hier gezegd word, met getuigenissen bevestigd, zien in *Millar's History of the Propagation of Christianity*, Vol. II. Cap. 7.

(*) Men legt hun ook te last, dat zy zommige planten dienden als de ajuin, knoflook en meer andere. *Juvenalis* beschimpt hen daarom als hebbende hunne Goden groeiende in hunne tuinen. Doch Mr. *Goguet*, in zyn Boek *De l'Origine des Loix, des Arts, &c. Tom.* I. p. 730, 731, merkt aan, dat de oudste en beste Schryvers, die eenig bericht geeven van de zaaken en gewoonten van *Egipte*, als daar zyn *Herodotus*, *Plato*, *Aristoteles*, *Diodorus Siculus*, en *Strabo*, geen gewag maaken van deeze wonderlyke bygeloovigheid, welke zy niet zouden hebben voorby gegaan, indien zy geweeten hadden, dat de *Egiptenaaren* die pleegden. Hy meent dat *Juvenalis* de eerste zy, die daar van gewag maakt. Vervolgens spreekt 'er ook *Lucianus* van in zynen *Jupiter Tragædus*. Deeze beide Schryvers zyn door anderen gevolgd. Doch Hy oordeelt, dat men, weegens den spotachtigen geest, hun beide zoo eigen, op deeze twee Schryvers niet veel staat kan maaken.

Anaxandrides, *in Athen. Deipnosoph.* Lib. VII. Volgens *Diodorus* was het voor zulken, die 'er geene ooggetuige van geweest waren, bezwaarlyk te gelooven, aan hoe groote uitspoorigheden de *Egiptenaars* zig schuldig maakten ten aanzien van hunne geheiligde dieren (*). En *Filo*, die onder hun leefde, legt hun te last, dat zy honden, wolven, leeuwen, krokodillen, en meer andere land en waterdieren aanbaaden. En Hy zegt, dat alle vreemdelingen, die in *Egipte* kwaamen, daar mede lagchten; maar dat de verstandigste reizigers het aanzaagen met verbaazing en droefheid (†). *Plutarchus* zegt uitdrukkelyk, dat *het grootste gedeelte der* Egiptenaaren — „ Αἰγυπτίων οἱ πολλοὶ ", *de dieren zelve dienende* — „ αὐτὰ ζῶα θεραπεύοντες ", niet alleen hunne heilige plegtigheden en dienst bloot stelden aan beschimping en verachting; maar ook aanleiding gaaven tot alleronbehoorelykste gedagten, zulken, die van een eenvoudig en zwak gemoed waaren, tot eene uitspoorigheid van Bygeloof vervoerende, en in anderen, die van een schranderder en stouter vernuft waaren, *Atheistische* en grouwelyke gevoelens verwekkende (‡). Een vernuftig Schryver van onzen tyd, ongeneegen zynde om te gelooven het gene van de Afgodery der *Egiptenaaren* verhaald word, zegt by wege van verdeediging van hun, dat *de* Egiptenaars *deeze dingen niet aanbaaden*, *zonder aan dezelve Godlyke krachten toe te schryven*, *of hen aan te merken als zinnebeelden van eene onzigtbaare kracht* (§). Doch indien dit al zoo waare, zoude het echter een duidelyk bewys uitleeveren van de iedelheid der menschlyke wysheid, wanneer die aan zich zelven gelaaten word in zaaken van den Godsdienst. Want men ziet dan hier uit, dat de *Zinnebeelden* en

(*) *Diodorus*, *Sic. Lib. I. Cap.* 84.
(†) *Philo. De Decal. Oper. p.* 755 *E.*
(‡) *Plutarch. De Isid. & Osir. Oper. Tom. II. p.* 379. D. E. Doch hier van moeten uitgezonderd worden de inwoonders van het landschap *Thebais*, indien waar zy, het gene dezelfde Schryver ons verhaalt, dat wanneer de andere *Egiptenaars* hun aandeel betaalden in de schatting, door de wetten opgelegd tot onderhoud der heilige Dieren, de inwoonders van *Thebais* niets betaalden, als van oordeel zynde, dat niets, dat sterflyk is, God kan zyn, maar alleen dienden den genen, dien zy *Kneph* noemden, als zynde ongebooren, ongemaakt en onsterfelyk. *Ibid.* p. 359 D.
(§) *Chevalier Ramsay's Principles of Natural and Revealed Religion Vol.* II. p. 53.

en *Hieroglyphische teekenen*, op welke de wyzen van Egipte zig zoo veel lieten voorstaan, en die men hieldt groote verborgenheeden van wysheid en weetenschap in zig te vervatten, eene aanleiding voor het volk geweest zyn om dat te doen vervallen tot de ongerymdste en onverstandigste Afgodery; aan welke het onafscheidbaar verkleefd bleef, niet tegenstaande allen den schimp, dien zy van andere volken dieswegen lyden moesten: *Cotta* by *Cicero* merkt aan, dat zy meer eerbied beweezen aan de beesten, die zy aanbaaden, dan andere volken deeden, aan hunne allerheiligste tempelen en beelden; dat 'er veele voorbeelden by de *Romeinen* zyn dat de tempelen beroofd, en beelden uit de allerheiligste plaatzen weggenoomen zyn; maar dat men nimmer gehoord hebbe, dat een Krokodil, een Ibis of een Kat by de *Egiptenaars* mishandeld zy. „ Firmiores videas „ apud eos opiniones de bestiis quibusdam, quam apud nos „ de sanctissimis templis & simulacris deorum. Etenim „ fana multa exspoliata, & simulacra deorum de locis sanctissimis ablata vidimus a nostris; at vero ne fando quidem „ auditum est, crocodilum, aut ibin, aut felem violatum „ ab Egiptiis. *De Nat. Deor. Lib. I. Cap.* 29. Zie ook *Tuscul Disput.* Lib. V. Cap. 27.

Philosophische aanmerkingen ontrent de Christelyke Religie. Van G. F. MEIER, *Professor in de Philosophie te Halle, en Medelid van de Koninglyke Academie der Weetenschappen te Berlyn. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. W. VAN HAAR. *Tweeden Deels derde Stuk. In 's Gravenhage by* P. van Cleef 1768. *In groot octavo* 220 *bladzyden.*

IN de reeds voor heen uitgegeven Stukjes hebben oplettende Lezers ten overvloede konnen zien, dat de Hoogleeraer *Meier* bestendig het doelwit zyner aenmerkingen in 't oog houd, om naemlyk *de Christelyke Religie door het grooter licht, welk in onze tyden in de Philosophie is opgegaan, met de gezonde Rede in eene meerder duidelyke overeenstemminge te brengen.* Men is tevens in 't doorbladeren dier Papieren onderscheiden gewaer geworden, dat hy zich niet zo zeer bevlytigt, om te toonen werwaerds, en hoe verre het Licht der Rede ons zou leiden, [dat niet bepaeldlyk zyn oogmerk is,) als wel om te doen zien, dat die denkbeelden, welken hy zich, uit de Openbaring, van den Christelyke Godsdienst opgemaekt heeft, den toets ener ge-

gezonde redeneringe konnen doorstaen. Men heeft daer benevens vry algemeen opgemerkt, dat hy zyne gedachten, die in de verschilstukken meerendeels eenstemmiger zyn met de Augsburgsche Confessie dan met onze Nederlandsche Belydenis, op ene gunstige wyze weet voor te dragen; en zich waerlyk bekwaem toont, om de Schoolsche Godgeleerdheid in een Philosophisch gewaed voor den dag te doen komen. Het een en 't ander, dat wy hier beknoptlyk melden, om dat 'er in deze onze Nieuwe Letteroefeningen nog geen gewag van deze Stukjes gemaekt is, (als'zynde het laetstvoorgestelde al in 't jaer 1766 uitgegeven,) maekt, dat dit Geschrift van onderzoekgrage oefenaers nog al met gretigheid gelezen word, schoon ze 't over 't geheel wat gerekt oordeelen, en niet konnen zien, dat hy tot nog het duistere een merkelyk licht heeft bygezet, vinden ze 'er echter nu en dan treffende aenmerkingen in voorgesteld, die de aendacht van een denkend Lezer opwekken en bezig houden. —— Dit zal den Lezer ook ontmoeten in dit Stukje, waer mede het tweede Deel dezer Aenmerkingen besloten word, dat de vyf volgende onderwerpen behelst.

In de eerste plaetse handelt de Hoogleeraer over de *Sacramenten*, en stelt zich voor, te toonen, dat *de verklaaring der Luthérschen omtrent de Sacramenten meerder waarschynlykheid hebbe, dan die der Gereformeerden, wanneer men den Christelyken Godsdienst volgens de Philosophie beoordeelt.*

Vervolgens beschouwt hy *de Sociniaansche Leere aangaande Christus*, om te doen zien, *dat de Sociniaansche Leer niet gezegd kan worden de redelykste te zyn, en dat de daar tegenoverstaande Leer veel meer deezen roem verdient.*

De derde en vierde Verhandeling hebben ten onderwerp, *Gods medewerkinge by den Christelyken Godsdienst*, en *de krachten, waar door de Christelyke Godsdienst in de menschen gewrocht wordt.* Zy strekken te zamen, om te betoogen, *dat men zich de Religie niet heeft voor te stellen als een bloot lyden, waar toe de krachten der natuure ganschlyk niets toebrengen, en waar in God alles bovennatuurlyk werkt; maar dat men hier, by Gods bovennatuurlyke, ook zyne natuurlyke medewerking, te gelyk met de werking der natuurlyke krachten van den mensch, steeds in 't oog heeft te houden.* Deze werkingen gaen, volgens onzen Autheur, gepaerd, en hy tracht onderscheidenlyk aen te duiden, wat men tot Gods bovennatuurlyke, wat tot zyne natuurlyke werking, en wat tot de werking der natuurlyke krachten van den mensch heeft te brengen, met ont-

ontvouwing van de uitwerkingen der byzondere krachten, waer door de mensch wedergebooren en tot verdere volmaaktheid in den Christelyken Godsdienst opgeleid wordt.

Eindelyk komt 'er nog by een onderzoek over het *gewigt der dwaalinge in den Christelyken Godsdienst*. Hier in heeft de Hoogleeraer niets minder op 't oog, dan *het regte meetsnoer te bepaalen, volgens het welke men de grootheid eener Godgeleerde dwaalinge meeten en bepaalen moet*. In deze laetste Verhandeling stelt de Autheur ten besluite *de misslaagen der kettermakers* voor, 't welk wy, als een Stukje, dat enigermate op zich zelve staet, nog zullen overnemen.

„ Een kettermaaker maakt (1.), wanneer hy de menigte der Religie-dwaalingen in *Abstracto* verhaelt, geen onderscheid tusschen groote en kleine Religie dwaalingen; maar hy verklaart die te samen te zyn verdoemelyke en strafwaerdige ketteryen, terwyl evenwel de eerstgenoemden alleen verdienen aldus gebrandmerkt te worden. De kettermaaker weet niets van maatigheid; maar hy behandelt de kleine en min-schaadelyke dwaalingen met even dezelfde hevigheid, als de groote en gevaarlyke. En wanneer twee kettermaakers elkander by beurte verketteren; dan is het veeltyds een vermaak, te zien, dat sy elkander, om en van wege eene kleinigheid, den Duivel overgeeven. De beeldenstormery, wanneer sy nog van de verdoeminge der aanbiddinge van de beelden onderscheiden wordt, kan hier tot een voorbeeld dienen. (2). De kettermaaker keurt, uit een al te groot en vast vertrouwen, alle gevoelens van Religie, die met zyn eigen *Systéma* niet oveenkomen, voor ketteryen. Hy vooronderstelt als eene uitgemaakte zaak, dat zyn eigen *Systéma* de zuivere en alleen zaligmaakende Leere der waare, algemeene en Christelyke Kerke zy; dat buiten deeze Kerke, geene zaligheid te hoopen is, en dat dus alle die daar buiten zyn, om en van wege hunne dwaalingen moeten verlooren gaan. By hem ontstaat niet eens deeze redelyke gedachte, dat het mogelyk zy, dat hy zelve in eene Religie-dwaalinge zou konnen steeken. Daarom roept en schreeuwt hy als uitzinnig en met een groot geweld, welk schynt voort te komen uit eene vaste onbedrieglykheid, dat hy het vaste, klaare en onwankelbaare woord van God aan zyne zyde hebbe, en dat alle, die anders denken, door den Duivel verblind zyn. 't Is zekerlyk aan niemand te verdenken, dat hy voor eene dwaaling keurt al wat tegen syne eigene gevoelens aanloopt. Wy menschen konnen niet anders oordeelen. Maar wie oot-

moe-

moedig en bescheiden is, die stelt geduurig eenig wantrouwen op syne eigene doorzigten, en daar door wordt hy bewoogen, altoos met eenige vreesachtigheid, en met veele gematigdheid, de gevoelens van anderen voor dwaalingen te verklaaren. (3.) De kettermaaker houdt elke Religie-dwaaling, die hy, in *Abstracto* aangemerkt, op goede gronden verklaard heeft, eene kettery te zyn, mede in elken enkelen mensche, die in deeze dwaalinge steekt, voor eene kettery. Hy wil en kan niet begrypen, dat eene kettery in *Abstracto* dikwils, en in *Concreto* geene kettery zou konnen zyn. Gevolglyk behoort het tot de verdoemenswaardige taale der kettermaakers, dat sy den *Tritheismus*, den *Anthropomorphismus*, den *Arianismus*, in alle enkele persoonen, waar sy dien ontmoeten, als een verdoemelyke kettery opgeeven, en niet de geringste verschooning doen blyken, jegens zulk eenen, in wien sy eene dwaaling ontdekken, die sy, in *Abstracto* aangemerkt, met recht onder de ketteryen in de Christenheid gesteld hebben. (4.) Een kettermaaker noemt ketters alle zodaanige dwaalenden, die met elkander eene Religiedwaaling gemeen hebben, die hy, in *Abstracto* aangemerkt, met recht onder de ketteryen gesteld heeft, niemand uitgezonderd. Hy veronderstelt, dat sy, te samen, ten aanzien van deeze dwaaling, in eenen gelyken trap van zedelykheid dwaalen: en hy kan niet, of hy wil niet begrypen, dat eene en dezelfde Religiedwaaling, in den eenen dwaalenden eene zeer groote en in den anderen eene zeer kleine dwaaling zou konnen zyn. En terwyl hy dus niet begrypt, dat de eene dwaalende, om en van wege eene Religiedwaaling, een ketter, en de ander, om en van wege deeze dwaaling, geen ketter zou konnen zyn; zoo verdoemt hy alle Christenen, niemand uitgezonderd, die zulk eene dwaaling met elkander gemeen hebben, zonder verschooning als ketters. Gevolglyk zyn, naar syn oordeel, alle Papisten, Ariaanen, Sabelliaanen enz. strafwaardige ketters. Hy onderstelt (3.) zonder alle verder overleg, dat alle Christenen, die in dwaalingen steeken, welke, in *Abstracto* aangemerkt, met reden als ketteryen konnen worden aangezien, deeze dwaalingen volstrekt en in eenen zekeren trap van gemaklykheid zouden hebben konnen vermyden. Daarom rekent hy aan hun deeze dwaalingen toe, niet alleen als zonden, maar ook als zeer groote zonden. Des weet hy niets van deezen redelyken regel: dat een dwaalende, om en van wege

eene

eene dwaaling, die voor hem geheel onvermydelyk is, alleen een grootmoedig medelyden verdiene, en wegens eene dwaaling, die hy zeer moeijelyk heeft konnen vermyden, meêr of minder medelyden, naar maate de zwaarigheid grooter of kleiner geweest is. Hy maakt zich derhalve schuldig, aan even dezelfde wreede onbarmhartigheid, die dezulken in 't werk stellen, welke aan ongelukkige persoonen toerekenen zoodaanige onvolkomenheden, die van een ongeluk voortkomen. Gevolglyk is het onverantwoordlyk, wanneer een kettermaaker, elken dwaalenden Christen, om en van wege de Religiedwaalingen, voor eenen zondaar verklaart; die zelfs wel de eeuwige straffe der Helle verdient, wanneer hy in deeze dwaalinge sterft. De kettermaaker meent (6.) dat het pligtmaatig en Gode welbehaaglyk zy, alle Religiedwaalingen in alle dwaalenden, reeds in dit leeven, uit te roeijen. Hy begrypt niet, dat het veeltyds beter zy, eene dwaaling, als een kleiner kwaad, in eenen dwaalenden te dulden. En naardien nu, door geen bewys, en door geen wederleg, eene dwaaling, die voor den dwaalenden onvermydelyk is, in hem kan worden uitgeroeid; zo neemt hy, op eene ten hoogsten onredelyke wyze, uitwendige middelen van bedwang ter hand. Hy werpt de dwaalenden in de gevangenisse, berooft hen van hunne tydlyke goederen, doet hen pynigen en zelfs wel van 't leeven berooven, en dit alles tot verlichtinge van hun verstand. En dus wordt hy een wezendlyke tiran van 't menschlyk geslacht, om eene juistmaatige kennis der waarheden van den Godsdienst te bevorderen. Is het noodig, het onzinnige en de onredelyke overhaasting, in de wyze van denken van eenen kettermaaker, in een nog grooter licht te plaatsen. —— In 't gemeen behoort nog tot het Caracter van eenen kettermaaker, dat hy altoos met meerder drift en woede de Religiedwaalingen bestormt en vervolgt, dan de ondeugden, die in de Christenheid in zwange gaan; terwyl evenwel deeze, om in 't gemeen daar van te spreeken, meerder onchristelyke onvolkomenheden der Christenen zyn, dan de dwaalingen. De kettergerichten hebben veele menschen aan den brandstaapel overgegeeven, om dat sy de broodverandering niet gelooven konden; maar sy hebben nog niemand voor hun gericht getrokken, die door zyn afschuuwelyk en heidensch leeven inderdaad te kennen geeft, dat hy den geheelen Christelyken Godsdienst houdt

voor

voor eene belachlyke herfenfchim. Zonder twyfel is de dwaaze eigenliefde van eenen kettermaaker daar van de oorzaak. Wie in eenen anderen menfche eene dwaaling ontdekt, die is zelve daar van vry, en verbeeldt zig nog daar en boven, dat fyne geheele overige kennis enkel waarheid zy. Des ziet hy zich zelve geplaatst in enkel licht, en de dwaalenden aanfchouwt hy met hoogmoedigheid en verachtinge, als menfchen die in duisternisfe wandelen. Hy mag dan deeze dwaalingen in andere menfchen verachten, verdoemen, vervolgen, zo als hy wil, hy meent zelve volkomen en veilig te zyn, voor alle vreeslyke oordeelen, die hy over de dwaalenden uitfpreekt. Syne eigenliefde is derhalve gansch niet bevreesd, dat een der oordeelen over hem zelve zou konnen uitgefproken worden. Maar met de ondeugden is het geheel anders gelegen. Wanneer men deeze in andere menfchen gewaar wordt; dan zegt het geweeten, ten minften in de meeste gevallen, dat wy, of juist van deeze, of van andere ondeugden niet vry zyn. En dus behandelt men de ondeugden van anderen met meerder voorzigtigheid, op dat anderen onze eigen ondeugden op gelyke wyze zouden mogen behandelen. De zondige eigenliefde kan onmogelyk zich zelve verdoemen."

Eenzaame Nagtgedagten. Of zedelyke betrachtingen over de Waereld en Waereldfche Voorvallen. Door P. L. S. MULLER, *Hoog-Leeraar der Wysbegeerte, te Erlangen, en Medelid van de Keizerlyke Academie der Natuur-Onderzoekers. Derde Deel. Eerfte Stuk. Te Amft. by* A. D. Selfchap 1769. *In groot octavo* 183 *bladzyden.*

DE Hoogleeraer *Muller*, wiens natuurlyke en fchilderachtige fchryfwyze in dit Werkje, door de voorheen uitgegeven Deelen, reeds overbekend is, vestigt in dit Stukje zyne befpiegeling over verfchillende onderwerpen, die hy, volgens zyne gewoone handelwyze, niet ongevallig doet dienen, om ons op te leiden ter ernftige overdenkinge van onzen zedelyken plicht.

Het Onweder, by voorbeeld, die fchrikbode van het Godlyk Alvermogen, befchouwende, leert hy ons overwegen; „ hoe lucht en wind, wolken en regen, blixem en donder, fchoon ieder op zich zelve op natuurwetten fteunende, echter te zamen genomen, een bewys van Gods vry-

vrywillig bestier uitmaaken, waar uit de stervelingen hunne afhangkelykheid van hem, die onafhangkelyk is, te erkennen hebben".

De tegenspoeden der menschen nagaende, doet hy ons derzelver nut bezeffen, en opmerken; „ dat ze, middelen zynde in Gods hand om ons geluk te bevorderen, met eene manhafte grootmoedigheid dienen verdragen te worden; dat de meeste lotgevallen, die ons zo akelig toeschynen, inderdaad niet die groote zwaarigheden in zich hebben, die wy 'er in meenen te ontmoeten; dat ook de ergste ongelukken en tegenspoeden van ons noch tot een wezentlyk voordeel, en tot gerustftelling van ons gemoed kunnen ondergaan worden, en dat eindelyk de voorbedachte raad van God de hand hebbe in de dingen, die ons in de wereld ontmoeten, om ons daar door van zekere zaken af te trekken en tot nutter voorneemens op te leiden, die naderhand de alleraangenaamste gevolgen hebben".

Op ene dergelyke wyze wekt hy ons, in de beschouwing van het talryk heir van levendige schepzelen, het wonderbaerlyk gewemel van bezielde wezens, op, tot ene eerbiedige erkentenis van Gods Goedheid, Wysheid en Macht in derzelver schepping, onderhouding en schikking alleszins doorstralende. Dus stelt hy ons het onderscheiden lot van twee verschillende gryzaerts voor oogen, om ons op het levendigste af te malen, hoe het geluk of ongeluk van den ouderdom grootlyks afhange van onze vroegere levenswyze. En zo geven hem de verkeerde manieren van bidden, die by velen in zwang gaen, aenleiding, tot stichtlyke gedachten over dezen zo gewichtigen, en niet zelden zo sleurachtig waergenomen, of met een ondragelyken hoogmoed gehandhaefden plicht. — Van die eigenste natuur zyn de verdere bespiegelingen, welken in dit Stukje voorkomen, en ten onderwerp hebben, *de verkeerde staatsman*, *de zintuigen*, *het fraaije*, *de wedergeving*, *de eergierigheid*, *het belang*, *en de vergelding*, die, naemlyk, welke Gods Voorzienigheid meermalen in dit leven oefent, dan menig zich verbeeld. De Autheur behandelt alle deze onderwerpen indiervoege, dat zyne voorstellingen meerendeels geschikt zyn naer de algemene vatbaerheid, en van alle soorten van menschen, met minder of meerder nut, ter aenmoediginge van een manlyk deftig gedrag gelezen konnen worden. Wy kunnen deze gelegenheid niet wel laten voorby gaen, om 's Mans aenmerkingen over een gansch haetlyk en nochtans zeer gemeen, doch by velen

ten

ten uiterften ligt gefchat vergryp, des Lezers overweging aen te bevelen: ze raken *het moedwillig ombrengen van Gods Schepzelen, zonder enig nut, en buiten enige noodzakelykheid.* De Autheur ons Gods Goedheid, Wysheid en Macht, in de befchouwing van 't Gedierte, voorgedragen hebbende, vervolgt daer op indezervoege.

„ Is al het deswegens voorgefteldе onloochenbaar, wat reden hebben dan de menfchen, om buiten noodzakelykheid, en zonder eenig nut, uit weelde, dieren om hals te brengen en ze te dooden, als of zy de onafhangkelyke heeren van dezelve waaren? wy weeten wel dat den mensch de heerfchappy over de dieren tot zekere einden vergunt is, en dat zy het recht hebben zich van eenigen te voeden, eenigen tot andere nutte dienften op te offeren, eenigen die hun fchade doen en in den weg zyn, uit te roeijen; zich tegens eenige van welke ze gevaar te wachten hebben te verdeedigen, want daarom is het gedierte aan de ydelheid onderworpen, en het eene leeft van het andere; maar om een dier, dat in zyn vergenoegen zit, dat den menfche noch tot voedzel noch tot eenig ander nut verftrekken kan, dat geen leed doed of fchade veroorzaakt, enkel uit een moedwillig tydverdryf, of uit eene gadelooze ongevoeligheid, uit zyn beftaan en uit het leven te rukken, is onzes bedunkens zo veel, als trots aan Gods Almacht te bieden, die wil, dat het dier 'er zy, en die geen wet gefticht heeft, waar uit wy zulk eene handelwyze rechtvaardigen kunnen.

„ Is niet de beknopte wyze, waar door Gods Almacht het meeste gedierte onderhoud, reeds zo befteld, dat iegelyk dier geen zonderling lang leeven voeren kan, om dat het eene gelykzaam van het andere leeft? wat reden hebben wy althans dit korte perk buiten noodzakelykheid te verkorten? Ik zie by voorbeeld een fpin in eenen tuin, die niemand in den weg zit, met het grootfte vermaak aan, hoe ze haar konftig weefzel, van den eenen tak tot den anderen, en in den omtrek, trots alle groote meesters in de meetkunde, toebereid. Ik weet, dit fchepzel is de vergangkelykheid onderworpen, en loopt gevaar, waar het nodig is, verftoort en gedood te worden, en ben niet te naauw gezet, dit zelf te doen, indien zulks de omftandigheden vereisfchen; maar het fpyt my, wanneer dit dier uit menfchelyken moedwil, zonder vernuftige oorzaake, door eenen flag verpletterd, en dus van zyn geheele geluk en

 ver-

vergenoegen op eenmaal berooft word. Ik kan niet inzien dat dit tot welbehagen van den Schepper verſtrekken kan, zo min als tot nut van den dader, en ik geloove in dit en zoortgelyke gevallen eene ſtelling te opperen, die niet volſtrekt belagchelyk is. Heeft iemand lust, dit voor eene zonderbaare naauwgezetheid aan te zien, of het voor een uitwerkinge van een week temperament te houden, dit kan ik dragen: maar zulks wederlegt deze ſtelling niet, dat namentlyk geen mensch recht hebbe, om het geene Gods Almacht gewrocht heeft, *zonder geoorlofde en van God zelf vergunde reden*, en dus *alleen maar uit moedwil*, *buiten noodzakelykheid*, *en zonder de minſte nuttigheid*, uit den weg te ruimen of te verdelgen.

„ Mogelyk dient het tot meerder overtuiginge van de rechtmatigheid der geopperde ſtellinge, wanneer wy eene korte overweging van het eerſte oogmerk aanſtellen, waarom de Schepper het gedierte ſchiep. Was het niet, om zyne gadelooze goedheid te bewyzen? geſchiede het niet, om creatuuren naar maate hunner vatbaarheid gelukkig te maken? wat reden was 'er immer geweest, hun vatbaar voor de bevinding van lief en leed te maaken, ze met hartstochten van vreugde en treurigheid te bezielen, indien de Schepper geen vermaak hadde, hun weldaaden te bewyzen. Men noeme het by de dieren een ingeſchape drift, of een overleg, of hoe men wille, dat zy op hunne verdediging bedacht zyn, dat zy den nood trachten te ontworſtelen, en desgelyks; het is toch altemaal een bewys, dat God geen lust aan hunnen jammer heeft, waar die eenigzins vermyd kan worden. Ja zelfs beſpeurd men aan de dieren meer overleg, en meer voorſtelling van lief en leed, dan men denken zoude. Immers wie heeft aan de gemzen op de hooge Alpen geleerd, ſchildwachten uit te ſtellen, wanneer zy troepswyze op de begraasde hoogten weiden, om voor de Jagers zeker te zyn? of wie heeft aan de paarden en runderen in de Noorweegſche gebergten geleerd, des nachts kringen onder elkander te ſluiten, om met vereende ſterkte aan wolven en beeren het ſpits te bieden? zyn dit geene bewyzen van den kant der dieren, hoe gaarne zy hun leven behouden? geeft niet een iegelyk vee blyken genoeg van zyn lyden en pynelyk gevoel, door het gekerm en zuchten? of zoude het, wanneer een hond, die geſlagen zynde begint te huilen, zo veel zyn als het werktuigelyk geluid van een orgel, indien men op een klavier

drukt?

drukt? ik meen de zaak is te klaar, om lange daar over te twisten. Een iegelyk dier gevoeld zyn jammer, en moet, terwyl het zynen nood niet klagen kan, zich alleen met zuchten en worstelen behelpen. Maar om des jammers wille is het niet geschapen. Het zal in tegendeel zo veel mogelyk is, en zo verre deze onvolmaaktheid zulks voor een iegelyk dier toelaat, bevinding van dat genoegen hebben, waar voor het vatbaar is. Het zal zich vermaaken en tierig zyn. Dit is het welbehagen des Scheppers. Dat komt met zyne nooit volpreeze eigenschappen en heerlyke oogmerken meest overeen.

„ Geheel anders denkt de wreede en onbarmhertige mensch. Hoe veel dieren worden 'er uit enkel moedwil getergd, geplaagd, gepynigd? hoe veel lastdraagende of arbeidzaame dieren worden tot arbeid boven maate gevergd, mishandeld en geslagen, zo dat hun gantsche leven, gelyk het paard eens daglooners, genoegzaam niets anders dan een schakel van jammerlyke bevindingen is? hoe dikwils moet het vee de gierigheid van den eigenaar ontgelden, en zich van het eenigste vergenoegen, om naa den arbeid verzadigd te worden, berooft zien? wat vergenoegen toch kan een Vorst met deszelfs hovelingen hebben aan het zuchten en aan het angstzweet van een hart, dat op een perforce Jagt dood gezweept word, zonder dat 'er eenig nut voor menschen uit ontstaat? immers hoe zeer ook myn oor door een zoet gezang van een nachtegaal gestreeld word, nooit zoude ik dat vergenoegen verlangen of begeeren, ten koste van deszelfs oogen, om dit onschuldig diertje, buiten eenige noodzakelykheid, tot eene bestendige blindheid en duisternis te doemen, en het van alle vergenoegen te berooven, het geen aan het zelve door den Schepper geschonken was. Nooit kon het my behaagen aan eenig dier, dat om der menschen wille en tot zekere nuttigheid moet opgeofferd worden, eenen langzaamen marteldood aan te doen. Ik vinde het onredelyk, en een zondige wellust te zyn, zich te verheugen in het jammeren van een ander schepzel. Is 't niet te vreezen dat de goeddoende Schepper, die het roepen der raaven verstaat, en gewisselyk ook het ontydige jammeren of zuchten der creatuuren kent, deeze dertelheid eens op zulker lieden rekening zetten, en van hun vergenoegen zo veel uitstryken zal, als zy moedwillig verdriet en plage aan andere schepzelen hebben veroorzaakt?

„ Dunkt u dat myn betoog geheel ydel is, zoo geld ook het orakel niet, het geen anders zegt: *De rechtvaardige ontfermt zich over zyn vee* (*).

(*) Dit is, volgens de vertaling van *Lutherus*, waar mede onze gewoone overzetting in den zin ook eenstemmig is, welke Spr. XII: 10. heeft: *De rechtveerdige kent het leven syner beeste.*

De Artz of Geneesheer; in aangenaame en Spectatoriaale Vertoogen. IV Deel, 2 Stuk. Te Amst. by de Wed. K. *van* Tongerlo *en* Zoon, 1769.

DE vernuftige Schryver gaat nog al voort verscheide onderwerpen, somtyds de Geneeskunst regtstreeks en somtyds van ter zyde raakende, te verhandelen, welken met vermaak en nut kunnen geleezen worden. Dit Stuk begint met het honderd zeven en vyftigste en eindigt met het honderd negen en zeventigste Vertoog.

In het CLIX spreekt hy, van de schaadelykheid van het onmaatig drinken der Bronwateren, en wyst aan, door het oordeel van den Professor VOGEL, hoe men dezelven behoort te drinken, en den raad van de Bron-Doctoren heeft te mistrouwen. Als het Bronwater niemant benadeelen zal, moet het, volgens gemelden Professor, maatig gedronken worden. Hy wil dat men zich 's morgens vroeg zyne Koffy in genoegzaame maate Pyrmonts-water zal laaten kooken; de helft van het overige water om negen of tien uuren, by kleine gedeelten uitdrinken, en de andere helft des namiddags in eens of meer reizen, naar maate de dorst vereischt. Hieruit zullen deeze voordeelen spruiten. Eerstelyk, men zal dan onder geene noodzaaklykheid zyn van zyne bezigheden af te breeken. Ten anderen, behoeft men geen byzonderen levensregel te houden. Ten derden, kan men dus de Bron-Cure op alle tyden van het jaar houden. Ten vierden, men zal dan geene Maagdruppen of iets anders nodig hebben. Want dewyl men op deeze wyze noch het lichaam in 't algemeen, noch de maag en darmen in 't byzonder verzwakt, (waar van het eerste ook by veelen door te menigvuldige beweging, onder het drinken, veroorzaakt wordt), heeft men ook geene voorzorgen nodig, om te verhoeden dat de zwakte de overhand neeme.

De Schryver voegt hier, tot slot, eenige aanmerkingen by over de nuttigheid van het yzer voor de menschelyke li-

lichaamen, en dat men yzer-water kan bereiden, waar van men gelyke gevolgen als van de Bronwateren kan verwagten; en dit bestaat uit goed en zuiver pomp-water, waar in een stuk gloeijend yzer gestoken is, en 't welk, als men het drinkt, altyd met wat wyn vermengt wordt, om tot daaglykschen drank voor den dorst te gebruiken. Wil men deezen drank wat voedender maaken, men bekoele dan een gloeijend yzer in wei of hui, en drinke deeze yzer-wei zo warm als zy van het yzer geworden is. „ Ik weet ", vervolgt hy, „ voor zwakke, kwaalyk gevoede lieden, voor Hypochondristen van beiderleie geslagt, voor windzugtige, dorre menschen van slappe zenuwen, in zo verre het gebrek van de vastigheid der vezelen hunne kwaal is, geen voortreffelyker Artzeny, dan dit geringschynend middel, 't welk alle de deugden der mineraale wateren, die tot de gemelde ongesteldheden vereischt worden, volkoomen bezit, zonder eenige van de bykoomende medicinaale eigenschappen dier wateren, waar door niet zelden zo veele verwarring wordt voortgebragt, in 't allerminst te hebben".

In het CLXVII Vertoog geeft de Schryver, op zyn schertzende wyze, eenige Brieven van Afgestorvenen aan Leevenden, behelzende aanmerkingen over de schadelyke Uitwerkzelen van Rust, Gemak en Levendigheid; dat het Sterven op zig zelven niet smartelyk is, en dit waar is ten opzigte van alle soorten van Dood; en de schadelyke Gevolgen van Preservatif-Curen en Purgeeren. Wy zullen den volgenden Brief tot een staaltje hier van opgeeven.

„ *Myn Heer Doctor!*

„ De werking uwer laatste kostelyke pillen heeft my de moeite bespaard van een Testament te maaken. Gy zult u gunstiglyk herinneren, dat dezelve my niet toelieten myn spraak weder te krygen, want myn geheele overige levensloop was een agt en veertig uurig purgeeren. Ik ben daar in zo verre wel mede te vrede, naardien gy aan my gedaan hebt, wat u beroep medebragt, en Ik kan ook niet anders zeggen, dan dat Ik zeer wel gestorven ben. Hier in bezit gy een geheim, 't welk Ik hoog schatte; want Ik ben al myn leeven een groot vriend van de reinheid des lighaams, zo wel in-als uit-wendig geweest, en heb het Purgeeren voor even noodzaakelyk als het eeten en drinken gehouden. Waar van Ik eigenlyk gestorven ben, zult gy nu misschien wel weeten, en Ik verzoek daar van by gelegenheid eenig

berigt te mogen hebben. Ik voor my, kan het nog niet doorgronden. Want gy weet zelf, myn waarde Heer Doctor, dat Ik frisch en gezond was, als gy de goedheid hadt, my de Præservatie-Cure voor te schryven. Ik heb my in allen deele naar uwe voorschriften gedraagen, en de werking van alle de Geneesmiddelen beantwoordde zo volkomen aan uwe verlangens, dat Ik waarlyk zeggen kan, nog nooit zulk een wys Doctor, en die myn natuur zo grondig kende, te hebben aangetroffen. Zelfs myn dood, 't welk het eenigst is, dat men kan zeggen, buiten uwe verwagting te zyn uitgevallen, was met zo weinig ongemak vergezeld, dat Ik de voortreffelyke zagte werking der Geneesmiddelen niet genoeg roemen kan, en dezelve als eene omstandigheid in de geneezing beschouw, welke, by aldien 'er de geneezing niet voor altoos door afgebroken was geworden, ongetwyffeld veel tot myne aanstaande gezondheid toegebragt zou hebben. Zy verdient derhalven myne hoogste dankbaarheid; en Ik had u in 't begin der Cure daar reeds eene goede belooning voor bestemd, welke Ik zelfs in mynen laatsten wil zou hebben doen beschryven, als de kragtige werking uwer voortreffelyke Medicynen dien laatsten wil, gelyk Ik gezegd heb, niet verhinderd hadt. Dit noodzaakt my, dezen aan u te zenden, en u te verzoeken, dat gy van myne Erfgenaamen nog een dozyn Pillen, welken Ik voorleden jaar tot een Præservatie-Cure van u gekregen heb, als een onwaardeerbaar geschenk wilt aanneemen. Ik heb ze doen, daar Ik my altoos over beklaagd heb, vergeten, om dat Ik, gelyk gy weet, van een kleine onpaslykheid wierd overvallen, die andere Medicynen vorderde, en welke my voor dat jaar misschien in 't leven hielden, om dat Ik uwe schoone Pillen liet leggen. Dewyl die Pillen nu alleen dienen voor Menschen, die volkomen gezond zyn, zo verzoeke Ik, wel-edele Heer Doctor, onderdanigst, dat gy, den eersten dag den besten, u zelven daar van gratis wilt bedienen, en Ik wensch van harten, dat gy met derzelver werking even goed te vrede zyn moogt, als Ik. Gy zult dezelve in myn Kabinet vinden. Eerlang mondeling nader. Ik ben

Heer Doctor,

UE. D. W. Dr. en Vriend,

FIDE".

De Schryver valt wel eens, in dit Stuk, op onderwerpen, waar over hy, in voorgaande Vertoogen ook al gesproken heeft: doch men vindt 'er doorgaans wat meer, iet anders of iet nieuws bygedaan.

Na-

Natuurkundige Verlustigingen, behelzende Microscopise Waarneemingen van In-en Uitlandse Water-en Land-Dieren. Door MARTINUS SLABBER, Lid van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen, en van het Vlisfingsch Genootschap ter Bevordering van nuttige Kunsten en Weetenschappen. *Eerste Stukje. Te Haarlem, by* J. Bosch, 1769. *gr. quarto. Behalven de Opdragt en Voorreden 8 bladzyden.*

De navorsching der Natuurlyke Historie vindt eind noch paalen; naar maate men de geschapene wezens onderzoekt, gelyk in deezen onzen tyd van veelen, met grooten yver en naarstigheid, gedaan wordt, ontdekt men nog steeds nieuwen en onbekenden, en misschien zal dit nimmer ophouden. Hoe zeer de menschelyke vermogens te kort schieten om tot de kennisse van veelen door te dringen, is nogtans de arbeid en moeite welke aangewend wordt, om meer en meer te ontdekken, en voor 't licht te brengen, pryswaardig, om dat in alle schepzelen, zelfs zodanigen welken ons als gering en verachtelyk voorkoomen, iet is, 't welk, met naauwkeurigheid beschouwd, ons over de wysheid van den Maaker in verwondering verrukt, terwyl men ten zelfden tyde een aangenaame verheuging gevoelt over de vermeerdering van kundigheid in de wetenschap der Natuure. Een Werk derhalve als dit, waar van men nu het begin ziet, kan niet anders dan den Liefhebberen der Natuurlyke Historie aangenaam zyn, en met genoegen ontvangen worden. De Schryver geeft ons, in de Voorrede, dit beknopt berigt van het begonnen Werk.

„ Myne Naspeuringen zullen over de geheele *Natuurlyke Historie* gaan. Ik bepaal my aan geen Tak; echter alle aan *Microscopise Waarneemingen.* Ik heb gezorgd, dat het my, voor eerst, aan geene Voorwerpen zal ontbreeken, want Ik heb tegenwoordig reeds in de twintig Platen in voorraad, waar van 'er vyftien zyn, daar op de minste Plaat twee, en op de meeste vyf, alle noch onbekende *Zeedieren*, geteekend zyn, die men alle maar even, of in 't geheel niet, met het bloote oog, zien kan. Ieder Waarneemer kan begrypen, dat my dit een verbazende moeite kost. Het zoude my aangenaam zyn, wanneer Ik den Liefhebberen het *Huishoudelyke*, en de wyze van *Voortteeling* myner waargenomen Diertjes, konde mededeelen; doch dit is te vergeefsch gewenscht.

„ Ook zal men konnen zien, dat Ik geen kosten fpaar, om, als myn tyd het my niet toelaat, het te laten tekenen, zo uitvoerig als mogelyk is, en op die wys het in *Plaat* en *couleur* te brengen. En kan men verzekert zyn, dat de volgende Plaaten met meerder en verfcheidener Voorwerpen getekend zullen zyn dan de twee eerfte.

„ Belangende den *tyd*, zal Ik ieder *Stukje* om de drie maanden, of zo kort my doenlyk is, laten uitkomen, tot dat het behoorlyk *één*, of mogelyk wel, door myn agtervolgen, tot *twee* Boekdeeltjes zal uit loopen ".

Het Onderwerp, in dit eerfte Stukje befchreeven en afgebeeld, is de *Schulp-Spin*. Wie dagt immer, zegt de Schryver, dat men onder het geflacht der Spinnen zulken zou vinden, die een fchulp hadden, waar in ze zich konden verbergen? Men ziet hier zodanig eene Spin van boven en van onderen, of van achter, gelyk de Schryver het uitdrukt, in natuurlyke grootte en vergroot, met natuurlyke kleuren afgebeeld. „ De voorzyde van de fchulp loopt na de zyden *ovaal* af; aan de zyden eenigzins cirkelsgewys na binnen; van daar maakt hy een *boek* naar agter; echter aan de agterzyde *plat*. Voorts ziet men de vier zydelingfe hoeken, en de twee agterhoeken, met zeer *fcherpe doornen* gewapend, die zich opwaarts verheffen: alle deze doornen, benevens den rand van de Schulp, uitgezondert de voorzyde, is met korte ftevige *Borftel-hairen* vercierd ".

Op de oppervlakte van de Schulp ziet men, zegt de Heer SLABBER, aan de voorzyde tien, aan de achterzyde negen, en op het midden vier als Oogjes, waar van hem het gebruik onbekend is.

De Spin en Schulp, van achter befchouwd, vertoont zich, doch meest naar de zyden, fterk gefronfeld. Tusfchen de twee achterpunten ziet men het Aarsgat, 't welk zich zeer boven de Schulp verheft; en het lichaam der Spin aan den binnenrand der opening vast gehegt, 't welk ten duidlykften aantoont, dat de Spin tot de Schulp behoort, en 'er niet by geval is ingekroopen. De Schulp is over 't geheel zeer hard.

De kop van de Spin is zwart. Aan de bovenzyde ziet men twee zeer aanmerklyke Oogen, gelyk ook aan de voorzyde op den rand twee. Buiten deeze vier Oogen heeft de Schryver geen anderen konnen ontdekken.

De Spin heeft twee Nypers; onder deezen zyn twee platte ronde plaatjes, waar achter zich de Nypers als kunnen verbergen. Voorts heeft deeze Spin agt Pooten, ieder

poot

poot uit vyf leden bestaande, en zyn, gelyk ook het onderste van het Borst-stuk, met hairtjes vercierd. De waare woonplaats van deeze Spin, zegt de Schryver, is my onbekend: maar zy is uit de West-Indiën afkomstig, en onder myne Verzameling geplaatst.

De aangenaamheid van dit eerste Stukje zal waarschynlyk de Liefhebbers der Natuurlyke Historie naar meer anderen van den Heer SLABBER doen verlangen.

Verzameling van Mengelschriften, door den Heer J. A. UNZER, M. D. Schryver van den Artz of Geneesheer; *Behelzende, in aangenaame Brieven, veele Natuurkundige Onderzoekingen en Bespiegelingen over de inwendige gesteldheid der Aarde, en wel voornaamlyk over de oorzaaken der Aardbeevingen. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met eenige Aanmerkingen vermeerderd.* IVde Deel. *Te Amsterdam, by* P. Conradi, *in gr. octavo* 314 *bladzyden.*

VErschillende van aart met de voorgaande Deelen deezer *Mengelschriften*, is dit tegenwoordige; eene verscheidenheid van Stoffen werd daar in den Leezeren aangebooden, gelyk in onze Bekendmaakingen kan gezien worden (*). Een zelfde Onderwerp wordt in dit Deel behandeld, en 't is nog niet af, de *Veertien eerste Brieven* van de *Twee en twintig* komen hier voor, en zullen de volgende, naar luid van 't Voorberigt des Vertaalers, by de andere *Mengelschriften* van den Heer UNZER plaats vinden, om de gelykheid in de Boekdeeltjes te bewaaren. — Deeze Brieven behelzen *Natuurkundige Onderzoekingen van de inwendige Gesteldheid der Aarde, en wel voornaamlyk van de oorzaaken der Aardbeevingen.* De geleerde Schryver heeft ze by gelegenheid van de verschriklyke Aardbeeving, in het jaar 1755 te *Lisbon* voorgevallen, met veel meer moeite en studie dan zyne andere Vertoogen, (gelyk hy zelve getuigt) zamengesteld. Of ze, naar die maate, zullen behaagen aan de meeste Leezeren, zal de ondervinding best uitwyzen.

De korte inhoud der Veertien Brieven van dit Deel is deeze. (I.) *Dat 'er ten allen tyde groote veranderingen op den Aardbodem zyn voorgevallen, waar onder veele aan het noodlot van*

(*) Zie de *Vaderl. Letteroef.* VII D. I St. bl. 462, en de *N. Vaderl. Letteroef.* I D. I. St. bl. 399 en II D. I. St. bl. 369.

van Lisbon *gelyk zyn.* (II.) *Dat de Aardbodem overal vol Onderaardsche Holen, Gaten en Afgronden is, welke den Winden en Stormen tot een wooning dienen.* (III.) *Dat het vaste Land vol waterholen en waterleidingen is.* (IV.) *Dat de grond der Zee aan het vaste Land gelyk is, en dat de Zeën met elkander gemeenschap hebben.* (V.) *Hoe Onderaardsche Ontsteekingen ontstaan kunnen? Desgelyks van het branden der Aarde, en van het geweld van ontstoken Onderaardsche Dampen.* (VI.) *Van de vlamvattende Wateren, heete Baden en het Onuitbluschbaar Vuur.* (VII.) *Beschryving van de voornaamste Vuurspuwende Bergen in* Europa. (VIII.) *Van de Vuurspuwende Bergen buiten* Europa. (IX.) *Van den bodem der Zee, en dat dezelve de Ontsteekingen even zo als het vaste Land onderworpen is; als mede van eenige verlichtende verschynzelen op Zee, en de Orkaanen.* (X.) *Dat onder den grond van den Oceaan overal Vuur gevonden word.* (XI.) *Meer bewyzen, dat onder den grond van den Oceaan overal Vuur gevonden word.* (XII.) *Dat onder den Bodem der* Middelandsche Zee, *sedert aloude tyden een bestendig Vuur glimt.* (XIII.) *Kentekenen van Onderzeesche Ontsteekingen in de Noordlyke Zeën.* (XIV.) *Of het Vuur der Vuurspuwende Bergen, maar in derzelver Toppen brand?* —— De voornaamste Schryvers en Werken door den Heer UNZER in deeze Brieven doorgaande gebruikt zyn STRABO, PLINIUS, KIRCHERUS, SHAW, W. SCHOUTEN, GENTIL, BUFFON, LULOFS, RAY, PLATO, TERTULLIANUS, BOUGUER, TOURNEFORT, KEYSLER, PERRAULT, OLAUS MAGNUS, GORDON, HERBINIUS, POPOWITS, BACON, VARENIUS, CARPINIUS, SCHEUCHZER, GASSENDI, NIC. STRUIK, de *Philis. Transac.* verkort, en de *Acta Erudit.* Wy plaatsen deeze lyst, op dat de Leezer, den aart deezer Brieven terstond bemerke, en uit de genoemde Schryveren opmaake, hoe hy waarneemingen van zeer verschillenden aart, nauwkeurigheid en waardye zal aantreffen. Het beste is uit de meesten gekipt, en het vreemdste uit anderen. De speelende geest van den greetig geleezenen Schryver verwerkt deezen overvloed van stoffe aartig.

Ter proeve strekke het begin van den Twaalfden Brief, dien hy dus aanvangt.

MYN HEER!

„ HERODOTUS, POLYBIUS, STRABO, PLINIUS, JUSTINUS en alle Oude Schryvers, die de moeite genomen hebben, natuurlyke voorvallen de vergeetenheid te onttrekken, betuigen eenpaariglyk, dat onder de *Middelandsch Zee* een ge-

geweldig Vuur brand, het welk veele, ja buiten twyfel alle Eilanden van deze Zee in de hoogte geheven heeft, en menigmaal zigtbaarlyk tusſchen de Baaren der Zee doorgebroken is. Reeds 237 Jaaren voor Christus geboorte wierden de Eilanden *Thera* en *Therasia* uit den grond der Zee eerst opgeworpen. Omtrent 100 Jaaren voor CHRISTUS geboorte, ontſtond tusſchen deeze beide het Eiland *Hiera*, dat tegenwoordig *Megali Rammeni* genoemd wordt, en STRABO verhaalt ons de aart en wyze, hoe dat zulks geſchiedde. Tusſchen *Thera* en *Therasia*, zegt hy, kwamen 4 dagen lang vlammen uit de Zee te voorſchyn, zo dat dezelve volkomen kookte en brandde. Deze vlammen ſpogen allengskens een Eiland van groote klompen Aarde uit, dat 12 Stadien in zyn omtrek had, en als door konſtige werktuigen in de hoogte ſcheen geheven te worden. JUSTINUS voegt hier nog by, dat kookend water met het Eiland opwaards geſtroomd zy. In het 19de Jaar na CHRISTUS geboorte ontſtond het Eiland *Thia*, en ten tyde van VESPASIANUS het Eiland *Aspronisi*. In 't Jaar 726, ontſtond tusſchen *Thera* en *Therasia* een hevige Rook, welke met het vuur, eenige dagen en nagten, uit de Zee uitbarſte, en zo veel Puimſteenen en Asch uitwierp, dat de gantſche Zee en alle kusten, zo wel in *Europa* als in *Asia*, daar vol van waren. Eindelyk bragt de Zee, op deze plaats een Eiland te voorſchyn, het welk zich met het Eiland *Sacra* vereenigde. Het zelfde geſchiedde in 't Jaar 1457, met een Eiland, gelyk in een Opſchrift gelezen word, dat aan de Poort van het Kasteel *Scaro*, op het Eiland *Santorin*, (het welk het eertyds van het Vuur uitgeworpen Eiland *Thera* is,) in Marmerſteen is uitgehouwen. In 't Jaar 1570, ontſtond by *Santorin* een nieuw Eiland, uit eenen vervaarlyken ſchoot. Het vuur, dat uit de Zee opwaards ſteeg, brandde een geheel Jaar lang, en formeerde dusdanig het Eiland, welks midden een diepen Tregter had, die Steenen en andere ſtoffen menigvuldig uitwierp. Een nog veel verſchriklyker brand, onder den grond der Zee, by dit Eiland, welke weder een nieuw Eiland te voorſchyn heeft gebragt, volgde in 't Jaar 1650. De Vuurvlammen ſloegen tusſchen de Baaren uit, en deeden de Zee 30 ellen hoog opſtygen. In *Smirna* en te *Constantinopel* vond men de Puimſteenen, die de Zee met zulk een vervaarlyke woede uitwierp, dat 80 mylen van daar in *Candia*, de Schepen aan ſtukken geſlagen wierden en Schipbreuk geleden hebben. De voornaamſte Brand duurde van den 24 *September* tot

tot den 9 *October*, en na verloop van 4 Maanden bemerkte men eerst, dat het vuur een Klip te voorschyn bragt, die toen nog niet onder het water te zien was. Nog vyf Jaaren daar na, naamlyk van den 11 January 1656 af, had de Zee op deze plaats, welke vier Mylen van Santorin afgelegen is, damp uitgespogen en gekookt; gelyk dezelve dan, sedert de uitbarsting van 't Jaar 1650, niet weder regt stil was geworden. Myn Heer! Gelieftd op deze byzondere omstandigheid, die ik u niet dan uit Proefneemingen, of uit de ondervinding bewyzen kan, te letten: ten minsten 5 Jaaren lang kan een Vuur, midden in de Zee, onder den grond derzelve voortbranden, Steenen en Vlammen, Damp en Asch uitwerpen, en evenwel niet uitblusschen! Komt u zulks verwonderlyk voor, dan zult gy u over 't volgende Berigt nog meer verwonderen, inzonderheid dewyl het zelve zo nieuw is, dat men aan de waarheid der zaak niet durft twyfelen.

Den 23 Maart 1707, zag men, by 't opgaan der Zon, in den Zeeboezem by *Santorin* iets van verre, als een dryvende Rots. Eenige derwaards vaarende Bootslieden bevonden werkelyk, met verbaazing, dat een Rots uit den grond der Zee opwaards begon te stygen. Den volgenden dag zagen veele lieden dit wonder, en eenige wilden op de Rots klimmen, doch dezelfde bewoog zig nog en ging zigtbaarlyk in de hoogte; stootte ook Oesters, Puimsteenen en dergelyke dingen mede te voorschyn. Twee dagen te vooren, eer deeze Rots zigtbaar werd, was op het gantsche Eiland *Santorin* eene Aardbeeving, welke buiten alle twyfel, de werkende oorzaak van deze nieuw ontstaande Rots geweest is. Het bleef echter by deze eenigste schrik, en het rotsagtig Eiland groeide zonder schudding der omliggende Aarde voort tot aan den 4 Juny. Het zelve was, in deezen tyd, omtrent een half Myl lang geworden, en 25 voeten boven de oppervlakte der Zee gesteegen. De Zee rondsom was drabbig en dik, wyl dag en nagt een vervaarlyke menigte van allerlei stoffen, uit den grond der Zee in de hoogte gedreeven werd. Men konde aan de verscheiden kleuren zien, welke zaaken dit waren. De Zee vertoonde zig 20 Mylen ver zwavelagtig geel. Naby om den omtrek van dit Eiland, was dit troebel water, in een ongemeen sterker beweeging dan verder daar van daan. Doch door het water, dat naast by het Eiland was, werd het daar tegen aanvloeijend water zodanig verhit, dat veele Visfen dood gevonden werden. Den 16 July, ten tyde als de Zon

bo-

boven het Nieuw Eiland, en het kleine Eiland *Cameni* ſtond, kwamen 17 zwarte en donkere Rotzen uit de diepte der Zee te voorſchyn, en ſteegen als een Roerdomp uit het water. Eerſtelyk waren zy van elkander geſcheiden, naderhand ſcheen hun grond zich te vereenigen, en met het Nieuwe Eiland te verbinden, het welk zig anderzins op zig zelven wit vertoonde. Twee dagen daar na, en alzo 4 Maanden, na de eerſte Aardbeving, op *Santorin*, des nademiddags ten 4 uuren, werd 'er voor de eerſtemaal een Rook, zo dik, als uit een brandenden Oven, gezien. Te gelyker tyd ontſtond 'er een onderaardsch gekraak, dat van de Nieuwe Aarde zyn oorſprong ſcheen te neemen. Den 19 *July* hingen de Bergen te zamen, en ſcheenen een Nieuw Eiland uit te maaken, het welk helder Vuur begon uit te werpen, dat eerst gering was, maar met den aanwas van het Eiland toenam. Het Vuur gaf een onverdraaglyken ſtank van zig, en veroorzaakte in het gantſche Land, kwaade ziekten. In *Augustus* trok een dikke rook met wolkagtige Dampen over het Eiland *Santorin*, en bedorf in drie uuren alle Wynranken. Het witte Eiland groeide merkelyk in de hoogte, daarentegen het zwart verbrand ſchynend Eiland, in de lengte, en kort daar op vereenigden zig beide Eilanden met elkander. Het Vuur had zig openingen gemaakt, uit welke het met ſlagen als van een Kanon, groote ſteenen, zo hoog in de Lucht ſmeet, dat dezelve zig uit het oog verlooren, en drie Mylen van daar weder in Zee vielen. Op het einde van de Maand *Augustus* waren deeze Donderende Uitwerpingen zeldzaam, doch in *September* werden zy menigvuldig, en in *October* volgden zy dagelyks. Wanneer zy ontſtonden, was 'er een ſterk vuur te zien, waar op een zwarte afſchuwelyke Rook volgde, die zomtyds met Asch vermengd was, en als dan een ongemeen dikke Wolk, met allerlei kleuren verbeeldde, die allengskens in de allerkleinſte ſtof verging, en als een regen in Zee, en op de naast gelege Landen, zo menigvuldig viel, dat het ganſche Land daar van bedekt wierd. Op eenen anderen tyd vlogen ſtukken als gloeijende Asch, op een andermaal waren het helder gloeijende Steenen, welke het kleine nabuurige Eiland bedekten, en 't zelve zo fraai verlichtede, dat de naby zynde Inwoonders zig daar over verwonderden. Tot dus verre was het Nieuwe Eiland, omtrent 3 Mylen groot in zyn omtrek geworden, en ſtond omtrent 40 voeten boven water. In *May* 1708, was het Nieuwe Eiland 200 voeten hoog, een Engelſche

Myl breed, en had 6 Engelsche Mylen in den omtrek. Het zelve is tot 't Jaar 1711, en derhalven 4 Jaaren bestendig gegroeid. *Pater* GOZEE telde in een nagt 60 openingen uit welke ligte vlammen kwamen, en dikke zwaare Steenen uitvloogen. Inzonderheid vlogen van dezelve, op den 15 April 1708 byna 100 in de Lucht, welke 2 Mylen van daar in de Zee nedervielen. Gy ziet uit dit voorval onder anderen, dat het onderzeesche Vuur Aardbeevingen veroorzaakt. Eilanden in de hoogte dryft, en dit spel zelfs 4 Maanden na elkander voortzetten kan, zonder dat zig het geringste kenteken van Vuur boven het water vertoond had. Was dat Vuur niet eindelyk uit het opgeworpen droog Land uitgebroken, zo zoude men het vermoedelyk niet boven water gezien hebben. Dit zeg ik U uitdrukkelyk, op dat Gy my niet in 't vervolg de zwakke tegenwerping maakt, dat de Aardbevingen, waar by men geen Vuur ziet uitbarsten, van geen onderzeesche Ontsteeking ontstaan kunnen. Dit is het vooroordeel des Apostels THOMAS, en de Zedenleeraars scherpen het de Scholieren in de Schoolen reeds in, dat zy niet de volgende sluitrede maaken zullen: *wat ik niet zie, dat is niet voorhanden.*

STRABO verhaald, dat ook in de *Egeische Zee* dergelyke onderzeesche Ontsteekingen gevonden worden. Rondsom de Landstreek *Methone*, in de *Hezmonischen* Zeeboezem, verhief zich de Aarde door een onderaardsche Zwaveldamp meer dan 7 *Stadien* hoog (*). De stank derzelve was zo sterk, dat niemand daar naby dorst komen, en deze damp verlichte des nagts zodanig, dat men denzelven wyd en zyd zien konde. De Zee was vyf *Stadien* lang zodanig verhit, dat zy kookte en bruisde, en meer dan 20 Stadien ver troebel en onstuimig wierd. In dezelve werd een Klip, zo hoog als een tooren, opgeworpen. De Aardbeving en beslootene Winden, zegt deze groote Natuurvorscher, op een andere plaats, als mede het opzwellen van den grond in het Meir, kunnen de Zee zodanig verheffen en opdryven, dat niet alleen geheele klompen van verscheiden stoffen, maar ook Eilanden daar door in de hoogte geheven worden. Het is, vervolgt hy, even zo gemaklyk te geloven, dat *Sicilie*, door het geweld van het Vuur in den *Ætna* opgeworpen is geworden, dan dat het van *Italie* zou af-

(*) [*Stadium* is een weg van 125 Geometrische Schreeden of 625 Romeinsche voeten. Men zegt, dat 36 Stadien een gemeene Duitsche Myl uitmaaken.]

afgescheurd zyn. Zie, Myn Heer! zo dagte men, als men de uiterlyke zinnen geloof gaf, en eer men het voor eene verdienste hield, een ongerymde meening een bonte kleur te geeven. Op het Eiland *Eubœa*, wierd by een Aardbeving vuurige modder uitgeworpen, waar op de Aardbeving verminderde. Zulk een slyk word nog tegenwoordig door het warme water in *Sicilie* uitgeworpen. Het Eiland *Hiera* by *Italie* heeft eens, benevens de Zee, eenige dagen in het Vuur gestaan. Van de ontsteekingen van het Eiland *Ischia*, *Lipare* en andere heb ik, in den *vyfden Brief*, berigt medegedeeld. De *zevende Brief* heeft U de ware gesteldheid van den *Italiaanschen* bodem aangetoond, en gy hebt daar in, de Vuurspuwende Bergen *Vesuvius* en *Monte Secco*, op *Sicilie* de *Ætna*, in dezelfde Zee de Vuurspuwende Eilanden, en in *Griekenland* den *Chimæra-Berg*, ten deele beschreeven, ten deele gemeld gevonden. De Berg *Chimæra* spoog, ten tyde van PLINIUS, dag en nagt onophoudelyk Vuur uit, en CTESIAS wist daar van te zeggen, dat zyn Vlam van het water ontstoken, en van de Aarde uitgebluscht wierd. PLINIUS toont ons in veele Gewesten van de *Middelandsche Zee* vervaarlyke Vuuruitbraakingen, welke gy by hem kunt naleezen. Ook LIVIUS, NICEPHORUS, en zo veele andere hebben berigt, dat deze Zee gebrand heeft: Al evenwel zyn alle deze Berigten, tegen de menigte der geenen voor niets te agten, die ik U verhaald heb, en nog verhaalen zal.

Naa nog eene groote menigte bewyzen voor het Vuur der *Middelandsche Zee* bygebragt te hebben, besluit hy. „ Edoch genoeg! Op zulk een avontuur ga ik uit, wanneer ik Reisbeschryvingen lees: maar wat in den *Oceaan* nieuw en noodig was, namelyk, de tekenen van Onderaardsch Vuur by alle Schoorsteenen in de Zee te bemerken, dat is hier in de *Middelandsche Zee* reeds wat ouds; en gy zult my, van eene omstandiger Vuurbeschryving van deze Zee te geeven, die my al te licht vallen zoude, gaarn verschoonen, op dat ik niet met myn onophoudelyk gepraat van Vuur, het welk iemand, die de Vorst liever lyden mag, dol maaken zoude, eens ten einde kome”.

Tafereel van Natuur en Konst; grootdeels naar het Engelsche gevolgd. Tweede Deel. Te Amsterdam by P. Meijer 1769. *in octavo 421 bladzyden.*

De Uitgevers van dit Werk, het zelfde plan volgende, waer van wy by de uitgave des eersten Deels enig gewag gemaekt hebben (*), brengen ons hier het verdere merkwaardige betreffende *Persie* onder 't oog. Voorts behelst dit stukje ene dergelyke ontvouwing van *Indië*, van *China*, *Japan* en eindelyk van de *Indiaansche Eilanden*. De voornaemste zeldzaemheden, zo der Natuure als der Konst, zo ten aenzien van 't Burgerlyke als 't Godsdienstige, die in deze Gewesten boven al aenmerkelyk zyn, worden hier op ene nauwkeurige wyze ontontvouwd, en in een gevalligen styl voorgedragen; des Lezers van verschillenden smaek op nieuw hunne leeslust met genoegen ene niet onnutte voldoening konnen geven. Het volgende bericht van den *Ginseng*, ene Chineesche of Tartarische plant, zal velen, zo we vertrouwen, niet ongevallig zyn; waerom wy ons hier toe zullen bepalen.

Deze plant, die alleenlyk in de provintie Leatung en en op de bergen van Tartaryë gevonden word is in China, en byzonderlyk by de Geneeskundigen, in de hoogste agting. Ook maken 'er alle de Schryvers over de Chineesche zaken gewag van, als van een dierbaer gewas; doch men heeft maer weinig van deze plant met zekerheid geweten, voor dat Vader *Jartoux*, een Jesuitsch zendeling in China, in 't jaer 1709, ene gunstige gelegenheid gehad heeft, om 'er een naeuwkeurig verslag van te geven; dat hier op de volgende wyze medegedeeld word.

„ De Ginseng, gelyk zy door Jartoux beschreeven wordt, heeft eenen witten wortel, die wat kwastig en omtrent half zo dik is als een pink, en dewyl hy zich doorgaans in twee takken scheidt, niet ongelyk aan het onderdeel van een mensch, zegt men dat hy daarom den naam van Ginseng gekreegen heeft; welke benaaming eenige overeenkomst met de menschlyke gedaante te kennen geeft, schoon hy geene grootere gelykheid aan dezelve

(*) Zie boven *bladz.* 185.

zelve heeft, dan wy ook in andere wortelen ontdekken. Uit den wortel komt een volmaaktlyk gladde en rondagtige steel voort van een hoog roode kleur, uitgezonderd naby de oppervlakte van den grond, alwaar hy wat witter is. Boven op den steel, is eene soort van knoop gemaakt, door het uitschieten van vier takken, somtyds meer, somtyds minder, die zich als uit een middelpunt verspreiden. De kleur der takken is van onderen groen, met een mengsel van wit, en het bovenste gedeelte is hoog rood, gelyk de steel, neemende de twee kleuren langzaamerhand af, tot dat zy aan de zyden in een loopen. Ieder tak heeft vyf bladen; en het is aanmerklyk dat de takken zich op gelyke wyze van een scheiden, zo ten opzigte van elkanderen als van den horizon, en dat zy met de bladen eene cirkelronde figuur maaken, na genoeg evenwydig aan de oppervlakte der aarde. Alle de bladeren zyn fraai uitgekorven of getand met eene donker groene kleur van boven, en met een helder witagtig groen van onderen, en aan den bovenkant zyn zy bezet met kleine witagtige hairtjes. Uit het middelpunt der takken komt een tweede stam of steel voort, die zeer regt, glad en witagtig is, van onderen tot aan den top toe, waar hy eene tros ronde beziën draagt, die van eene schoone roode kleur, maar niet goed om te eeten zyn. De tros, welke vader Jartoux zag, bestond uit vier en twintig beziën, bevattende een wit vleesch en twee ruige steenen van grootte en gedaante als onze linzen. De steeltjes, waar aan de beziën groeijen, komen uit het zelfde middelpunt voort, en verspreiden zich gelyk de straalen van een rond, zo dat zy de tros van eene cirkelronde gedaante maaken. Wat de bloem betreft, onze zendeling zag die nimmer, maar men verzekerde hem dat zy wit en zeer klein is."

„ Deeze plant sterft alle jaaren, en men kan haaren ouderdom kennen aan het getal van stammen, welke zy heeft uitgeschooten, waar van altyd eenige teekens aan de wortel overblyven."

„ Onze schryver is van gevoelen dat de steen van de Ginseng langen tyd in den grond ligt eer hy wortel maakt, en dat, indien de bosschen, waar in zy groeit, in brand raaken en vernield worden, de plant zich niet vertoont voor twee of drie jaaren daar na. Men kan haar niet vinden in vlakten, valleien, moerassen, of plaatsen, die open en al te veel aan de zonne blootgesteld zyn, maar

men ontdekt haar op de schuinten van bergen, daar digte bosschen zyn, aan de oevers van rivieren, aan de wortels van boomen, en in het midden van veele duizenden andere gewassen."

„ Dezelfde schryver berigt ons dat de Chineesche keizer, van gedagten zynde dat de Tartaaren alle de voordeelen, welke de Ginseng verschaffen kon, daar uit trekken zouden, in den jaare 1709, aan tienduizend van dat volk bevel gaf om al de Ginseng, welke zy konden vinden, te gaan verzamelen, onder voorwaarde dat ieder man hem twee oncen geeven, en dat de rest, gewigt tegen gewigt, in zuiver zilver betaald zoude worden. Men rekende dat de keizer, door zulk een middel, in dat jaar twintig duizend pond verkrygen, en dat alles hem geen vierde gedeelte van de waarde kosten zoude. Vader Jartoux ontmoette eenige van deeze Tartaaren in de wildernissen, en zegt dat dit heir van kruidzoekers de volgende order in agt neemt. Na dat zy eene streek lands onder hunne verscheidene genootschappen verdeeld hebben, verspreiden zy zich in eene regte lyn tot aan zekere bepaalde plaats, blyvende tien a tien op eenigen afstand van elkanderen. In deeze orde gaan zy zagtjes voort, en doorkruissen, zorgvuldiglyk naar de plant zoekende, den hun aangeweezen grond. Wanneer 'er eenige tyd verloopen is, zenden de manderynen of bevelhebbers, die aangesteld zyn om over hen opzigt te hebben, en welke in plaatsen, gevoeglyk voor de paarden, gelegerd zyn, eenigen uit hen af, om de genootschappen te bezoeken, hun nieuwe bevelen te geeven, en te weeten of hun getal volledig is. Indien 'er iemand gemist wordt, gelyk dikwyls gebeurt, het zy door van de bende verloopen, of van wild gedierte overvallen te zyn, wordt hy zorgvuldiglyk gezogt, en vervolgens gaan zy weder aan hunne voorige bezigheid."

„ Om deezen voordeeligen oogst voor de Tartaaren te verzekeren, zegt men dat de gantsche provintië, waar in men de Ginseng vindt, bezet wordt met pallissaaden, en dat 'er telkens eene wagt de ronde doet, om te verhinderen, dat zy door de Chineezen gezogt wordt: maar niettegenstaande alle deeze voorzorg, zet de winzugt de Chineezen egter dikwils aan, om, ten getale van twee of drieduizend, in de woestynen, waarin deeze plant groeit, te sluipen; schoon zy, wanneer zy in het inkomen of uitgaan gevangen worden, gevaar loopen van hun leeven en al de vrugt van hunnen arbeid te verliezen."

„ Zy,

„ Zy, die de Ginseng opzamelen, slaan weinig agts op de bladeren, maar bewaaren den wortel zeer zorgvuldig, begraavende alles wat zy van denzelven in tien of vyftien dagen tyds kunnen vinden, onder den grond. Daarna wasschen zy denzelven, en reinigen hem met eenen bezem; vervolgens doopen zy hem in heet water, en bereiden hem in den rook van eene soort van geele geers, welke aan 't gewas een gedeelte van haare kleur geeft. De geers wordt over een maatig vuur gekookt, in eenen pot, waar in een weinig waters is, en de wortels worden boven op den pot gelegd op kleine stukjes houts, en gedekt met eenen linnen doek, zo dat zy den rook ontvangen kunnen. Zy kunnen ook bewaard worden, wanneer men ze in de zonne of by het vuur droogt, maar dan hebben zy, schoon zy hunne kragt genoegzaam behouden, die geele kleur niet, welke by de Chineezen in hooge agtinge is. De wortels moeten in eene zeer drooge plaatze beslooten gehouden worden, anders loopen zy gevaar van te bederven, of door wormen gegeeten te worden."

De Ginseng is, gelyk wy reeds hebben aangemerkt, onder de Chineesche geneesheeren zeer geagt, dewyl zy dezelve in de meeste middelen, welke zy vermoogende lyderen voorschryven, gebruiken, nadien zy voor het gemeen te duur is. Zy beweeren dat dezelve een onfeilbaar hulpmiddel is tegen alle zwakheden, die door al te groote vermoeidheden van ligchaam of geest veroorzaakt worden; dat zy verdikte vogten verdunt, verzwakkingen in de longen en het zydeweê geneest, de maag versterkt, en den eetlust bevordert; dat zy kwaade dampen verdryft, de borst sterk maakt, en van dienst is tegen kortaêmigheid; dat zy de levensgeesten versterkt, duizelingen in het hoofd wegneemt, zwakheid van gezigt doet verminderen, en het leeven tot een hoogen ouderdom rekt. De gezonden bedienen 'er zich dikwyls van om hunne kragten te vermeerderen."

„ Men kan zich naauwlyks verbeelden dat de Chineezen en Tartaaren deezen wortel zo hoog zouden agten, indien zy niet vonden dat zyne uitwerksels zeer heilzaam zyn. Het is zeker dat hy het bloed verdunt, verwarmt, en deszelfs beweeging vermeerdert; dat hy de verteering bevordert, kragten byzet, en alle lustloosheid op een zeer byzondere wyze verdryft. De Chineezen gebruiken zelden meer dan een vyfde gedeelte eener once van den gedroogden wortel, wanneer zy dien aan zieken geeven; maar wat

de gezonden betreft, die dezelven alleen uit voorzorge, of uit oorzaake van eenige ligte ongesteltenisse gebruiken, onze Schryvers raaden hun niet minder dan tien mengsels van een once te neemen, en 'er zich niet alle dagen van te bedienen. Om de kragt des wortels af te trekken, wordt hy aan dunne stukjes gesneeden, en in eenen aarden pot, die wel verglaasd is, met omtrent een pint waters gezet. De pot moet wel gedekt zyn, en over een maatig vuur aan het kooken gebragt worden. Wanneer het water tot de hoeveelheid van eenen kopvol verkookt is, moet het met een weinig zuikers zoet gemaakt, en 'er dan onmiddelyk afgedronken worden. Vervolgens wordt 'er weder zo veel water als te vooren in den pot gedaan, en even eens gekookt, op dat alle de sappen uit den wortel moogen getrokken worden. Een van deeze aftreksels wordt des morgens, en een des avonds ingenomen".

NEGENDE BERIGT

wegens een Prentwerk, *volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heer*

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z.

Mededirecteur van de Teeken-Academie der Stad Amsterdam, en Lid van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem.

DEeze Prent is gevolgd naar eene Tekening met de Pen, op een geelagtig of roetkleur Papier, en met wit gehoogd, gemaakt, volgens 's Meesters eigen handtekening, door

ABRAHAM BLOEMAERT.

Dezelve verbeeldt de *Maagd* MARIA met het Kind JESUS voor zich, welk zy met ontzag, en in verrukking, schynt te beschouwen. Haar hoofd is eenigzins voorover gebukt, de oogen zyn met eerbied nederwaards geslagen, en de handen ter aanbidding gereed en opgeheven. Het Kind dat op een kussen in haar schoot schynt te liggen, is met het aanschyn gekeerd naar den aanschouwer, houdende, met beide handjes op de borst, het bovendeel van een kleedje, dat alleen het midden van het lyf, en ruim de helft

helft van 't flinkerbeen bedekt; zodanig echter, dat het schoone en beminlyke, welk alzins door deszelfs gestalte uitblinken, niet gemist worden. By Maria ziet men in haar aanminnig gelaat, edele houding, en nederige kleding, een bevallige schoonheid en zedigheid op de natuuurlykste wyze met elkander vereenigd. Achter haar hoofd, en dat van den Heiland vertoont zich een straalend licht, om, volgens zeker oud gevoelen der Kerke, een teken van meer dan menschelyke Majesteit en heerlykheid aan te duiden; wyders is dit Tafereel door een zinnebeeldige krans van Roozen en Doornen omvangen.

Deeze Tekening is voormaals door den kunstigen Plaatsnyder B. A. BOLSUERT, die meerder Werken van onzen BLOEMAERT gegraveerd heeft, om derzelver verdiensten, in 't Koper gebragt, en de Prent by de Liefhebbers bekend onder den naam van *Maria in de Rozenkrans*. Op deeze Plaat staat, aan de eene zyde:

„ (1611 *Abloemaert* inuentor)

„ (en aan de andere zyde)

Bl. Bolsuerd Sculpſ.

Zoo dat de Plaatsnyder verzekerd schynt geweest te zyn, dat de Tekening in den Jare 1611 gemaakt moet zyn, schoon zulks op de Origineele niet blykt.

Wy behoeven de fraaiheid en verdiensten dezer Tekening niet op te haalen, daar en boven is de Naam van ABRAHAM BLOEMAERT, by de Kenners der Teken-Schilder- en Graveerkunst, in te hooge agting, om van 's Mans groote verdiensten onkundig te zyn. Zyn uitmuntend Tekenboek alleen, schoon 'er niets anders van hem voor handen ware, zou ter genoegzaame overtuiging van zyne ongemeene Kunstvermogens kunnen strekken. Wyders ziet men op de bovengemelde Tekening, die thans in het bezit van den Uitgeever zelven is, de Letters I.P.Z., ten blyke dat dezelve voor deezen is geteld geweest onder de aanzienlyke Kunsttekeningen der uitmuntende Verzameling van den alom beroemden Kunstkenner *Jan Pietersz. Zomer.*

Wat de navolging betreft, komt het ons voor, dat de Uitgeever daar in niet min gelukkig is geweest, dan in zyne andere Werken, inzonderheid wanneer men ieder Stukje vergelykt met de Prenten, die in de voorige eeuw in deeze manier, naar soortgelyke Tekeningen van BLOEMAERT en an-

anderen gemaakt zyn; want gelyk in deeze Prent de hoogzels glad en effen als in een Tekening zyn, zoo zal men, in tegendeel, in de genoemde oude Prenten bespeuren, dat het wit tot de hoogzels meerder verheven uitstaat, en het zwart der artseeringen zeer diep ingedrukt is, zoo het een houten Plaat is; daar en tegen, dat het wit dieper en het zwart hooger staat, zoo het een koperen Plaat is; in welke beide gevallen de holligheid dier hoogzels aan de andere zyde van de Prent te ontdekken is: deeze onvolkomenheid zal zelf nog in de Prent, die den Titel en Opdragt van dit Werk vervat, en mede in deeze manier gemaakt is, te bespeuren zyn; 't geen de Hr. *Ploos* in deeze Uitgave heeft verbeterd, ten blyke dat zyn Ed. zich alzins bevlytigt om zyne Kunst meer en meer te beschaaven, en tot volkomenheid te brengen, waar toe de gunst van het publyk, dat zyne Werken met genoegen schynt te ontfangen, hem niet weinig ter aanmoediging dient.

NB. Dit Prentwerk is te bekoomen by *M. Woortman*, Kunstkooper, en by de Drukkers deezes *Yntema* en *Tieboel*, by wien het van de Liefhebberen kan worden gezien; doch word niet in Commissie gegeeven.

Vergeleken Geschichten en Daden van verscheide groote Helden en beroemde Mannen. Door den Baron LODEWYK HOLBERG. *Ass. Conf. Prof. Publ. in de Koninglyke Universiteit te Coppenhage. II Deelen. Te Amst.* by S. van Esveldt. *Behalven het Voorwerk te zamen* 1069 *bladzyden.*

De Hoogleeraer *Holberg* heeft dit Geschrift opgesteld, in navolging van *Plutarchus*; die wel byzonder lof behaeld heeft, met zyne *Vergelyking der beroemde Grieken en Romeinen*; en is in deze navolging zo wel geslaegd, dat ook hem dit Werk, boven alle zyne andere Schriften, ten wezenlyken roem strekke. — Men ontmoet hier ene beknopte *Levensbeschryving* van etlyke groote Helden en beroemde Mannen, die twee aen twee, om vervolgens vergeleken te worden, voorkomen; het hier opgegeven verhael hunner bedryven strekt inzonderheid om hun character te ontvouwen. Voor ieder paer gaet ene *Inleiding*, die gemeenlyk ene zedekundige, daer op toepasselyke Stelling bevat, welke onderscheidenlyk betoogd word. En aen 't

slot

Het van de twee by elkander gevoegde Levensbeschryvingen is telkens gehecht, ene *Vergelyking* van de beschouwde Persoonen; om ons hunne overeenkomst of verschil, en de uitmuntendheid van den enen boven den anderen, te doen opmerken. — Het voorname doelwit van den Heer *Holberg* is, de Lezers op ene uitlokkende wyze te leeren en te vermaken; om hen voor al op te leiden, tot het nagaen van de zedelyke characters der voorgestelde Persoonen; om daer van gebruik te maken, ter beschavinge hunner denkbeelden en zeden: waer toe deze manier van voorstellen inderdaed nuttig kan wezen. —— De Levensbeschryvingen zyn op ene gevallige wyze voorgedragen; de Inleidingen behelzen onderwerpen, die der overweginge waerdig en wel beredeneerd zyn; en de Vergelykingen, waer in des Autheurs juistheid van oordeel byzonder doorstraelt, stellen ons de onderscheiden characters in een helder daglicht. —— De hier vergeleken Persoonen, en de onderwerpen der nevensgaende Inleidingen, zyn de volgende.

Twee Tartaersche Vorsten, *Cingiskan* en *Tamerlan*. De Inleiding strekt om te toonen, waerom de grootste monarchien haestig hebben konnen ontstaen, en wat derzelver spoedigen val bevorderd heeft.

De groote Mogol *Oran Zeb*, en de Egyptische Sultan *Saladin*. De Inleiding betreft de verscheide wyzen, om tot waerdigheden en hoogheid te geraken.

De groote Mogol *Akebar*, en de Russische Keizer *Peter Alexiowitz*. De Inleiding onderzoekt de vraeg, of de deugd en dapperheid van de luchtstreek, spys en drank enz. afstammen of niet.

De Veldheer der Husiten *Ziska*, en de Vorst van Epirus *Scanderberg*. De Inleiding gaet over het rechte gebruik van den tytel van Held.

De Persische Koning *Abas de Groote*, en de Turksche Keizer *Soliman*. De Inleiding handelt over het geen men in acht heeft te nemen, omtrent de beschryving van de natuurlyke eigenschappen, deugden en feilen van groote helden.

Twee Americaensche Keizers, *Motezuma* in Mexico, en *Atabaliba* in Peru. De Inleiding behelst een onderzoek en wederlegging van het regt der Spanjaerden op America.

Twee valsche Propheten, *Zoroaster* onder de Persianen, en *Mahomet* onder de Arabieren. De Inleiding dient om aen te wyzen, hoe gereeden ingang valsche Godsdiensten

by de Menschen hebben; en waer aen men de uitbreiding der Leere van *Mahomet* byzonderlyk heeft toe te schryven.

De Koningin van Palmyra *Zenobia*, en de Russische Keizerin *Catharina Alexiewna*. De Inleiding stelt ons voor oogen, op hoe nietige gronden men de schoone Sexe ongeschikt acht, tot het uitvoeren van gewichtige en moeilyke zaken.

Twee Persische Vorsten *Myrr-Wys*, en *Myrr-Magbmud*. De Inleiding ontvouwt het geen 'er vereischt word, om een nieuw Ryk op te rechten, en het zelve op een vasten en duurzamen voet te vestigen.

Twee Mogolsche Opper-Staets-Ministers, *Mabobed-Kan*, en *Emir-Jemla*. De Inleiding is geschikt, om de sterke kracht der Eerzucht te doen opmerken.

Twee Romeinsche bestendige Dictators *Lucius Sylla* en *Cajus Julius Cæsar*. De Inleiding toont de voortreffelykheid van een diepzinnig Verstand boven een grooten Geest.

Twee Philosoophen, *Socrates* en *Epaminondas*. De Inleiding gaet na, welke de rechte kenmerken zyn van een wys Man of Philosooph.

Om de manier van Vergelyking der voorgestelde Persoonen nu nog onder 't oog te brengen, zullen wy ons bepalen tot des Autheurs Vergelyking der twee opgemelde Koninginnen; die de verwondering aller oplettende Geschiedkundige Lezeren zyn; en waer omtrent de Hoogleeraer het volgende heeft voorgedragen.

„ Uit de geschiedenissen van deze twee heldinnen ziet men, welke ene overeenstemming tusschen haar geweest zy: beide bezaten grote bekwaamheid in staatszaken; beide wierden, na den dood van hare mannen, regerende Vorstinnen: beide stonden hare landen met een groot aanzien voor: beide breiden hare grenzen uit, en weken in gezag voor genen Vorst van haren tyd: beide beminden en bevorderden ook de vrye kunsten. Wat hare wederzydsche bekwaamheid betreft: de Koningin van *Palmyra* was groter in den oorlog, maar de Keizerin der Russen groter in vrede. *Zenobia* was niet alleen vaardig, om toerustingen ten oorlog te maken, maar commandeerde zelf de armeën in eige perzoon, nu eens te paard, dan weer te voet. *Catharina* daar en tegen liet enkel en alleen door hare Generaals den oorlog voeren; zo dat, wanneer men de grootte van een Vorst, achtervolgens de perzonele veldtochten wil afmeten, de eerste met recht hier in den voorrang toekomt. Wat daar en tegen andere dingen aangaat, die het voor-

 naam-

naamste deel van de bezigheden van een Vorst uitmaken, men moet zeggen, dat de eerste met wysheid, en de laatste met verwondering regeerde. Tot roem van beide moet men zeggen, dat *Odenatus* niets deed, zonder raad van *Zenobia*, en *Peter Alexowitz* niets ondernam, zonder aanrading van *Catharina*. Dit strekt ten bewyze van haar beider bekwaamheid, maar inzonderheid van de laatste, en wyst aan, dat, zo veel als de *Russische* Monarch dien van *Palmyra*, wat de kunst van te regeren aangaat, overtrof, men ook zo veel verhevener denkbeelden vormen moet van des eersten, dan van des laatsten raadgeefster".

Beide wierden, na den dood van hare mannen, regerende Vorstinnen. *Zenobia* zoude, naar men zegt, roemwaardiger geregeert hebben dan haar Gemaal, het welk iets groots is. *Catharina* regeerde even zo roemwaardig als haar Gemaal, het welk nog groter, ja zo veel te groter is, als 'er veel meer hoedanigheden vereist worden, om den laatsten te evenaren, dan den eersten te overtreffen. Beide regeerden met groot aanzien: *Zenobia* hielt de *Egyptenaars*, *Syriers*, *Arabiers*, *Saracenen* en *Armeniers* zodanig in den toom, dat die volken, welke anders van natuur niet stil zyn kunnen, zich in haren tyd niet durfden roeren. *Catharina* hielt de gansche Russische Monarchie in ene bestendige gehoorzaamheid, regeerde met ene onbepaalde macht, en leefde met *Rusland* byna als met een overwonnen land, zo zelfs, dat ze de erfopvolging veranderde, het welk de grootste blyk van een willekeurig gezag is. Hoe veel te meer men zich hier in over de laatste dan de eerste moet verwonderen, blykt duidelyk daar uit, wanneer men de geboorte en vorigen toestand van beide nagaat. *Zenobia* was wel voor geen kroon en scepter geboren, maar nogtans van een grote en aanzienlyke afkomst; en wierd voor een nazaat van de Egyptische *Cleopatra* gehouden. *Catharina* daar en tegen was een arm, gering en vreemd meisje, dat zich aan een onder-officier verlooft had, en wiert nogtans ene der machtigste regerende Vorstinnen. Wat de wederzydse gewonne landen aangaat; die van *Zenobia* waren groter. Want zy onderwierp zich gansch *Egypten* en te gelyk vele Oostersche Provincien: *Catharina* in tegendeel veroverde niet dan enige *Persische* grensteden, hoewel dit laatste meer moeite in had dan het eerste: om dat 'er thans meer geluk toe vereischt word, om ene vesting in te nemen, dan in de oude tyden een gansch Ryk te verwinnen. Beide beminden en bevorderden de vrye kunsten. *Zenobia* verstond

ſtond de Egyptiſche, als mede de Griekſche taal volmaakt, kon Latyn ſpreken, en was in de Egyptiſche en Oosterſche Geſchiedenisſen zo bedreven, dat ze, naar men zegt, zelve daar van een kort uittrekzel zoude gemaakt hebben: bevorderde teffens geleerde mannen, waar onder haar leermeester *Longinus* was. *Catharina* bragt het ontwerp ter uitvoer, het welk *Peter Alexowitz* had opgeſteld, en maakte, door 't beroepen van de geleerdſte mannen uit alle landen van Europa na *Petersburg*, deze ſtad tot een Noordsch *Atheen*. In 't kort: de eerſte heeft onder de heldhaftige Vrouwen, weinige, maar de laatſte gene haars gelyke: want hoe naarſtig men ook de oude geſchiedenisſen doorbladert, men zal naauwlyks vinden, dat een arm meisje van ene geringe afkomst en gene fraiheid, ene gemalin van een groten Monarch geworden is; zo dat ze, niet tegenſtaande de nagelatene mannelyke erven, na zyn dood opvolgde, door een testament eige erfgenamen aanſtelde, over een machtig vreemd land, als of zy het door 't zwaart gewonnen of voor haar geld gekocht had, beſtelling maakte, en eindelyk gerust en in vrede op haar ziekbed den geest gegeven heeft."

PETRUS BURMANNUS SECUNDUS. *In Victoriam Gallorum invisam de* PASCALO PAULLO, *magno libertatis Corsicanæ defensore, proditorum perfidia relatam.*

Op de baetlyke overwinning der Franschen op PASCAL PAÖLI, *groot voorſtander der Corſiſche vryheid, door ontrouw der Verraders behaald. Het Latynſche van den Hoog-Geleerden Heere* P. BURMAN, *in Rymlooze Vaerzen van verre nagevolgd. Te Leiden by* C. v. Hoogeveen Jun. 1769. *In gr. quarto* 16. *bladz.*

DE Dichtkundige en vryheid-minnende *Burman* ſlaet hier een verheven toon op zyne ſnaren, by gelegenheid van den ongelukkigen keer der zaken op Corſica, ten nadeele van den braven *Paoli* en deszelfs aenhang, of wel der Vryheid van dat Gemenebest. De beminnaers der Latynſche Dichtkunde, en der Vryheid, konnen dit meesterlyk Dichtſtuk niet, dan met de uiterſte voldoening, lezen; en zy, die der Latynſche Tale niet magtig zyn, zullen de Nederduitſche overzetting, die, ſchoon ze, gelyk natuurlyk is, veel van 't treffende van 't oorſpronglyke verlieze, echter over 't geheel lof verdient, der lezinge waerdig vinden. Wy konnen niet wel nalaten het volgende ſtael, dat enigermate gezegd kan worden den hoofdzaeklyken inhoud te bevatten, hier nog plaets te geven. Dus zingt de Latynſche Dichter.

Jam

Jam Genua, injusto dominatu odiosa, diuque
Exitium Corsis præmeditata tuis;
Bellonæ dudum pertæsa, ingentibus impar
Stragibus, & causæ non bene fisa suæ;
In spolii partem cupidos vocat improba Gallos,
Jusque datum sceleri mox sibi Celta rapit.
Perpetuis utinam constans Victoria palmis,
Prælusit castris ut satis æqua tuis,
Absolvisset opus! Sed proditione tuorum
Corsica non potuit muneris esse tui.
Nuper enim adtonitas Batavum percussit ut aures
Fama gravis, cladis nuntia, PAULLE, tuæ;
Publica communi Libertas vulnere plangit
Saucia, & atrata pallida veste sedet.
Ut Numen populis hoc tutelare veretur
Sanguine cui Batavo vena animata calet;
Sic mea jam dudum Tibi nectere Musa vovebat
Serta, triumphales implicitura comas.
Icta repentino sed nunc a fulmine, laurum
Projicit, & sorti congemit ægra tuæ.
In partem inmensi venimus pia turba doloris,
Et querimur rigidos in tua fata Deos;
Temporis illius memores, quo classe virisque
Sæviit in patriam Marte cruentus Iber.
Et Belgæ quondam dici meruere rebelles,
Indociles Regis sceptra subire feri.
Sed tamen indomita famulas virtute catenas
Fregimus, & furias, dire Philippe, tuas.
Atque utinam hæc, ausis si detur adorea magnis,
Par meritis laurus, PAULLE, relata foret!

Dit is in Nederduitsche Rymlooze Vaerzen aldus van verre nagevolgd.

De Genuees, gehaet door dwang en heerschappy,
Heeft lang, ô Corsica! uw' ondergang gebrouwen;
Hy, wien de kryg verdroot, en, na zo veel verlies,
Niet meer op eigen kracht en wapens dorst berusten,
Lokt den buitgraegen Gal, eerloos, ten deel des roofs,
Die zich vermeet het recht, zoo snood hem opgedragen.
Och, of het Krygsgeluk, standvastig aan uw zy',
't Welk, billyk, in 't begin uw benden heeft gezegend,
Het werk voltrokken had! Maer 't was uws volks verraed,
Dat Corsica 't behoud u niet kon schuldig wezen.
Want korts, ô braeve Held! heeft een bedroefde maer,
Boodschapster van uw lot, den Batavier doen beven;
Gemeene Vryheid zucht om een gemeene wond,
En zit in rouwgewaed, gewond en bleek bestorven.
Gelyk elk Batavier, wiens bloed voor Vryheid gloeid,

Zulk

Zulk een Beschermgod voor de Volkeren eerbiedigd,
Zoo heeft myn Zangster reeds voorlang gewenscht, een krans
Van Overwinninge te vlechten om uw hairen.
Maar door een blixemstrael gemekt verwerpt zy 't loof,
En zit, geperst in rouw, om uwen ramp te zuchten.
Wy, ted're zielen, zyn gansch overstelpt van smart,
Beklagende ons om u, en 't wreed besluit der Goden.
Nog denkende aen dien tyd, toen 't moordziek Spaans geweld,
Te water, en te land, ons Vaderland benaeuwde;
Toen Hollands kroost den naem van wederspannig droeg,
Om dat het zich het juk eens Dwingelands ontrukte.
Doch echter heeft zyn vuist met onverschrokken moed,
Den kloek, en, wreede Filips! uw tiranny verbroken.
Och, waer u zulk een krans, welke uwe daeden voegd,
Zoo kloekheid roem verdiend, PAOLI, ook geschonken!

Ezopische Fabelen van FEDRUS. *In Nederduitsch Dicht vertaelt en met Aenmerkingen verrykt door* D. VAN HOOGSTRATEN. *Met nieuwe Konstplaten. Te Amsterdam by* S. v. Esveldt 1769. *Behalven de Voorreden enz.* 259 *bladz. in octavo.*

Dit Werk, eerstmael in groot quarto met Platen, in 't jaer 1704 in 't licht gekomen, is, uitverkocht zynde, in 't jaer 1739. in octavo zonder Platen uitgegeven; en word thans, de tweede druk na genoeg vertierd zynde, ten derden male voor 't licht gebragt. Men heeft deze derde uitgave, (even als de tweede, in octavo zynde,) met nieuwe Printverbeeldingen versierd, welken gesneden zyn, door de konstige hand van den beroemden Plaatsnyder *Simon Fokke*; ten einde dus dit Stukje te geschikter te maken, om in de Scholen, tot *Pryzen* onder de *Jeugd van goede hoop*, te worden uitgedeeld. 't Is ook uit dit inzicht, dat wy gewag maken van de herhaelde uitgave dezer Fabelen; die anderszins zo over bekend, en by alle kenners van goede schriften in zo veel hoogachting zyn, dat het niet noodig zy den inhoud byzonderlyk te melden. Men weet dat dit Werk, zo als 't door *Fedrus* in 't Latyn uitgegeven is, en vooral niet minder, zo als 't door den Heer *Hoogstraten* in 't Nederduitsch het licht gezien heeft, met het hoogste regt geteld mag worden, onder die soort van schriften, die het aengename en nutte, op de voordeeligste wyze, verenigen: en wel indiervoege, dat het genoegzaem verstaenbaer zy voor de Jeugd; en tevens zodanige voorstellingen behelze, die menschen van meerder jaren en gegronder oefening nog dikwerf met vermaek en stichting konnen lezen. Men mag derhalven wel zeggen, dat het waerlyk eene eerste plaets verdient, onder die schriften, die men als Pryzen, ter aenmoediginge van de aenkomende Jeugd, kan gebruiken: waer toe deze uitgave nog beter geschikt is dan de naestvoorgaende, door de bykomende Prentverbeeldingen, die 't eigenaertig gevalliger maken in de oogen der Kinderen.

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Goddelyke Zending van Mozes in Negen Boeken. Door W. WARBURTON, *Doktor der H. Godgeleerdheid, en thans Bisschop van Glocbester. Naar den vierden Druk, uit het Engelsch vertaald. Vyfde Deels Eerste Stuk. Te Amst. by* de Erven van F. Houttuyn 1769. *In groot octavo 404 bladzyden.*

DE Bisschop *Warburton*, met het afloopen van 't Vierde Deel, of in 't Vyfde Boek, alles bygebragt hebbende, wat, zynes oordeels, kon dienen, ter stavinge zyner stellinge, *dat de Leer van eenen Toekomenden Staat geen gedeelte der* Mozaïsche *Bedeelinge uitmaakt*, verledigt zich hier in 't Zesde Boek tot het nagaen der bewyzen voor het tegengestelde gevoelen. Hy bepaelt zich dienvolgens tot *een Onderzoek van alle de Texten, welken uit het* Oude *en* Nieuwe Testament *worden bygebragt, om te bewyzen, dat een toekomende Staat van Beloningen en Straffen een gedeelte der* Mozaïsche *Bedeelinge uitmaakt.* —— Voor af gaen hier eerst enige aenmerkingen over het vooroordeel, gelyk hy 't noemt, dat hy tegen zich heeft, en deszelfs oorzaken; als mede over den staet des geschils, dien hy oordeelt dat zyne tegenparty niet recht begrepen heeft.

De twee beginsels, zegt hy, waer op hy te werk gegaen is, zyn dezen. (1.) *Dat* MOZES *geenzins ongelovig was wegens eenen toekomenden Staat van beloninge en straffe.* (2.) *Dat zyn Godsdienst eene voorbereiding was tot den Godsdienst van* JESUS, *welke zulken toekomenden Staat leerde.* —— Uit het eerste beginsel leid hy af, dat alle die Texten der H. Schriften, welken bygebragt worden, om te toonen, *dat de Oude Jooden geloofden, dat de Ziel het Ligchaam overleeft*, niets ter zake doen; daer hy toch zelf beweert, dat de vroeger Jooden deze waarheid inderdaad onderstelden. En uit het tweede beginsel, zegt hy, volgt, dat alle zodanige Texten, welken *eenen Toekomenden Staat van belooningen en straffen, in hunne voorbeeldige betekenisse*, alleen insluiten, even weinig ter zake doen: nademael hy zelf staende houd, dat de Mosaïsche Godsdienst dien van Jesus heeft

afgeschaduwd. —— Wyders merkt hy nog aen, dat, tegen zyne stelling, *dat een Toekomende Staat van beloningen en straffen in de* Mozaïsche *Bedeeling niet geleerd wordt*; niet konnen dienen alle de Texten, welken bygebragt worden, om te bewyzen, dat de kennis daar van *na den tyd* van *David* plaats had: overmits hy zelf van gevoelen is, dat de Profeten van dien tyd den eersten dageraed dezer Leere reets deeden opgaen, „ en dat het duistere kleed, waar onder de *eerste rei* der Profeten hunne *voorbeeldige* vertoningen voordroegen, van trap tot trap werdt weggeschoven door de *latere* Profeten". —— Uit dien hoofde dunkt hem, zou hy zich ontslagen konnen achten van de verplichting om 't bybrengen van zulke Texten, als tegen zyne Stelling aengevoerd, te beantwoorden; doch hy verkiest om reden liever, om ze, gelyk hy zich uitdrukt, „ met alle toegeeflykheid te overwegen, zo als zy zyn ".

Hier omtrent maekt hy een aenvang met de bekende plaets uit Jobs Boek; 't welk hem, naer zyne gewoone schryfwyze, doet uitweiden over dat Boek. Het zelve is, naer zyn gevoelen, geschreven in den trant der Tooneelstukken; doch behelst echter ene wezenlyke geschiedenis, van een Man met name Job, die beroemd was wegens zyn geduld. Aengaende den schryftyd, twyfelt zyn Hoogeerwaerde niet, of het is geschreven, ten tyde der Mozaïsche Bedeelinge; in den tusschentyd van de aennaderende gevangenis der Jooden, en hunne geheele herstelling in Judea; of wel bepaeldlyk, in den tusschentyd van de terugkomste der Jooden, uit de Babylonische gevangenisse, en hunne volkomen vastzetting in hun eigen land. —— Onze Autheur getoond hebbende, dat het onderwerp, in dit Boek verhandeld, zeer wel past op den staet der Jooden in dien tyd; gaet daer op verder, en tracht den Lezer onder 't oog te brengen, dat men dit Boek niet alleen als een Tooneelstuk, maer tevens als ene verbloemde Geschiedenis, die op ene wezenlyke gebeurtenis steunt, heeft aen te merken. En de Bisschop, het Boek aldus beschouwende, vind in het zelve ene fraeie zinspeling op den toestand der Jooden, na hunne wederkeering uit de Babylonische Gevangenisse. —— *Job* verbeeld de Jooden; Jobs *Huysvrouw* de afgodische Vrouwen, waer mede de Jooden na de gevangenis trouwden; de *drie Vrienden* van Job de drie Vyanden des Joodschen Volks, naemlyk, *Saneballat*, *Tobia* en *Gesem*; de aenval van den *Satan* op Job deszelfs aenval op de Jooden van dien tyd. Dit geeft onzen Schryver in 't

voor-

voorbygaen aenleiding, om, uit het gewag maken van den Satan, een nieuw bewys te vormen voor zyn gevoelen, dat dit Boek na de Babylonische Gevangenis geschreeven werd; en tevens op te merken hoe Gods Wysheid daer in doorstrale, dat de Geschiedenis van den Satan in dien tyd bekender gemaekt werd. Na deze uitweiding weder ter zake komende, stelt hy ons verder *Elihu* voor als een waren Profeet van dien tyd verbeeldende; en tracht voorts te doen zien, dat deze verklaring van Jobs Boek, beter dan enige andere, geschikt is, om alle zwarigheden, waer voor men dit Boek bloot gesteld vind, weg te nemen. Eindelyk geeft hy nog met weinig woorden te kennen, dat men waerschynlyk *Ezra* voor den Schryver van dit Boek te houden heeft; waer op hy deze Verhandeling besluit met ene aenmerking, die strekt om te toonen, dat de opgegeven verklaring de waerheid en het gezag van Jobs Boek bevestigt.

Dit afgehandeld hebbende komt hy bepaeldlyk ter overweginge der bekende plaetse, Job XIX: 25--27, die velen verstaen van ene *Opstanding uit de dooden*: doch het komt hem voor dat 'er gewichtige reden zyn, om te stellen, dat hier alleen gesproken word van de *verlossing uit tydlyke onheilen*; en die reden zyn dezen. 1. „ Het is strydig met den gehelen inhoud van het Werk, deze woorden van de *Opstandinge* te verstaan, terwyl dezelve, wanneer zy van eene *tydelyke verlossinge* opgenomen worden, daar mede volmaakt overeenstemmen. 2. Het einde en oogmerk van het Werk, volgens het boven ontvouwde, vereist volstrekt dezen laatsten zin, en is strydig tegens den eersten. 3. De eerste betekenis is ook strydig met *Jobs* eigen uitdrukkelyke verklaringe op andere plaatsen". Te weten VII: 9, XIV: 12 en 14, welken, naer des Bisschops oordeel, zulk ene „ ontkenning van de Opstandinge des lighaams behelzen, dat ze in gene menschelyke tale met sterker of klaarder bewoordingen uitgedrukt kan worden". De hier voorgestelde reden worden door zyn Hoog-Eerwaerden uitgebreid, en met opzicht tot de daer tegen inkomende bedenkingen aengedrongen.

Na het beschouwen van Jobs woorden, komen de overige plaetsen uit de Boeken des Ouden Testamentes in overweging; en wel eerst, zodanige plaetsen, die onderstelt worden, *de onsterflykheid der Ziele* te bewyzen; en dan dezulken, waer mede velen een *toekomenden Staet van Belooningen en Straffen*, benevens ene *Opstanding des Lichaems*

trachten te staven. —— Onder de eersten, zyn hier Gen. I. 26; II. 7; III. 15; XXV. 8. en XXXVII. 35; die zynes oordeels niet ten bewyze van de onsterflykheid der Ziele konnen strekken; en althans niets uitdoen tegen zyn gevoelen, zo als het hier boven voorgesteld is.

Wat de tweede soort van plaetsen betreft; hier omtrent gaet voor af ene wederlegging van hun, die zouden mogen beweren, dat de belooningen en straffen der Mozaïsche Wet alleen een *voorbeduidenden* of *geestlyken* zin hebben, zonder dat zy *letterlyk* ter uitvoer gebragt wierden. De ongerymdheid dezer gedachten getoond zynde, komt nader in bedenking, of echter de Wet geen voorbeduidenden en geestlyken zin had? Ja, zegt de Bisschop, die gansche Bedeeling strekte ter voorbeduidinge van de Euangelische Bedeeling, en van het *leven en de onsterflykheid*, welke die Bedeeling *aen 't licht bragt*. En hy leid 'er uit af, dat derhalve de Wet dien toekomenden staet niet leerde; terwyl hy tevens beweert, dat de Jooden zelfs geen kennis konden hebben van dien geestlyken zin der Wet. Hier op verledigt hy zich verder tot het overwegen der volgende plaetsen, uit de Schriften des Ouden Testaments. Gen. XII. 3, XV. 1, XVII. 7, 8; XLVII. 9. verg. met Heb. XI. 13; XLIX. 18; Num. XXIII. 10; Lev. XVIII. 5. verg. met Luk. X. 25; Lev. XX. 2—5; Ps. XVI. 10, 11; XVII. 14, 15; XXXII. 6; XXXVI. 10; XLIX. 15, 16; LXXIII. 24; CIII. 17, 18; CXXXIII. 3. Spr. XIV. 32; XV. 24; XI. 7, XXIV. 14; Pred. VII. 12; VIII. 12; XI. 9, 10. Alle deze plaetsen min of meer onderscheidenlyk nagegaen, en getoond hebbende dat 'er verscheiden zyn, die zekerlyk tot dit onderwerp niet behooren, sluit hy dit onderzoek met de volgende woorden. „ Over het geheel blykt derhalve, dat alle deze plaatsen, in haren eerst voorkomenden en *voornaamsten* zin, hare betrekking hebben op de *dingen van dit leven*; en dat sommigen van dezelve op zulke wyze door den Heiligen Geest uitgedrukt zyn, dat het thans duidelyk blyke, dat zy insgelyks eene *geestelyke* en verhevener hebben, en met der daad zien op de vervulling der Wet, door het Evangelie ".

Op het beschouwen van de plaetsen des Ouden Testaments, volgt het nagaen van die des Nieuwen Testaments, waer van velen zich, ter stavinge van hun gevoelen, bedienen; en die ze, als strydig met de Stelling van onzen Autheur, hem tegenwerpen. Dezelven zyn, Matth. XXII. 29—32; Luk. XVI. 31; X. 25—28; Joh. V. 39, 40; Rom.

Rom. II. 12; en Heb. XI. doch het komt hem voor, dat ene aendachtige overweging van 't geen hy deswegens heeft voorgedragen, genoegzaem is om een ieder te doen zien, dat ze veel eer ene bevestiging zyner Stellinge behelzen. Hier benevens merkt hy nog aen, dat 'er in den eersten opslag meer zwarigheids schyne gelegen te zyn, in de onderstelling, waer van Apostel Paulus zich bedient in zyne Brieven aen die van Rome en Galate; onderstellende, dat het eeuwige leven in de Wet beloofd was, onder voorwaarde van volmaekte gehoorzaemheid. Maer deze zwarigheid, welke niemand hem tegengeworpen heeft, en die hem voorgekomen is, onder het lezen dezer Brieven, verdwynt, zyns oordeels, terstond; zo dra men in acht neemt, dat de Apostel hier gebruik maekt van een bewys *ad hominem*, van ene redeneerwyze naer de begrippen der Jooden van dien tyd geschikt. —— Zyn Hoog-Eerwaerde oordeelende zyne Stelling ten overvloede bevestigd te hebben, bekrachtigt voorts zyn gezegde, ten gevalle van hun die volgens gezag oordeelen, met het gezag van den doorluchtigen GROTIUS, den voortreffelyken EPISCOPIUS, den geleerden Bisschop BULL en den grooten ARNAULD; die insgelyks beweerd hebben, *dat de Leer van eenen toekomenden staet van Beloningen en Straffen in de* Mozaïsche *Bedeelinge niet te vinden is.*

Voorts tracht onze Autheur nog kortlyk te doen opmerken, dat zyne stelling niet aenloopt tegen het VIIde Artikel der Kerke van Engeland, het welk aldus luid. —— „ Het Oude Testament is niet strydig met het Nieuwe: Want beide in het Oude en Nieuwe Testament wordt het eeuwige Leven aan het Menschdom aangeboden door Kristus, die de eenige Middelaar is tusschen God en de Mensch. Weshalve zy niet moeten gehoord worden, die zig verbeelden, dat de Oude Vaders alleenlyk haast voorbygaande Beloften verwagtten ". —— Volgens myne gedachten, zegt hy, is 'er ook geen strydigheid; en de aenbieding van het eeuwig leven door Christus in het Nieuwe Testament was, (gelyk de Kerk hier leert, en ook door my gesteld word,) afgeschaduwd in het Oude; of, indien men in dit Artykel door het *Oude Testament* verstaet de *Wet* en de *Profeten*, gelyk zo dit woord altyd gebezigd word, dan komt het overeen met het geen ik beweer, „ dat de Profeten, schoon met verbloemde bewoordingen, die van de *Joodsche* Bedeelinge ontleend waren, nadrukkelyke aanduidingen gaven van het *eeuwige leven*, 't welk door JESUS

KRISTUS aan het menschdom is aangeboden". Ook word 'er met regt ontkend, *dat de Oude Vaders alleenlyk baast voorbygaande Beloften verwagtten*: want Jesus beweert recht het tegendeel van den Vader der Geloovigen in 't byzonder; *Abraham uw Vader*, zegt hy, *heeft met verheuginge verlangt, op dat hy mynen dag zien zoude, en hy heeft hem gezien, en is verblyd geweest.* Joann. VIII. 56. —— De aenmerkelykheid dezer gebeurtenisse beweegt den Bisschop om hier op wat byzonderer staen te blyven; te meer daer hy in 't zelve het verhevenste voorbeeld van de *overeenstemming tusschen het Oude en Nieuwe Testament* ontmoet.

Voor af aengemerkt hebbende, dat de gemene uitlegging van Gods bevel aen Abraham, om zynen Zoon te offeren, niet geschikt is, om ene behoorlyke oplossing van de zwarigheden der Deïsten tegen dit voorgevallene aen de hand te geven, baent hy vervolgens den weg tot ene andere verklaring, en neemt op zich het volgende Voorstel te bewyzen. ——— „ Dat, wanneer God tot Abraham zegt, NEEM NU UWEN ZOON, UWEN EENIGEN ZOON IZAAK *enz.* (*a*) het bevel enkel eene onderrigting is, door eene daad in plaatse van woorden, wegens de grote offerande van Kristus voor de verlossinge van het Menschdom gegeven, op het ernstige verzoek van Abraham, die ongeduldig verlangde, OM DEN DAG VAN KRISTUS TE ZIEN". —— Dit voorstel grond de Bisschop op de bovenaengehaelde woorden van den Heiland. Men heeft hier in, volgens hem, door het woord *dag* te verstaen, die characterizerende omstandigheid van 's Zaligmakers leven, *dat hy zyn leven voor de Verlossing van het Menschdom zou afleggen*; en het woord *zien*, duid, naer zyne uitlegging, aen, *het ontvangen van ene onderrichting door ene Prophetische Vertooning.* Dit vaststaende, zo besluit zyn Hoog-Eerwaerde uit den text, dat de Verlossing van het Menschdom, naer de openbaring van welker wyze de Aertsvader zo vuurig verlangde, aen Abraham door ene Prophetische vertooning is geopenbaerd geworden. Hier op tracht hy te doen zien, dat men grond heeft, om te beweren, dat men de hier bedoelde gebeurtenis ook in de geschrevene geschiedenis van Abraham moet vinden. En dit leid hem voorts om te bewyzen, „ (1.) dat 'er in de gehele geschiedenisse van *Abraham* gene plaats is, behalven deze, waar hem bevolen wordt, zynen Zoon te offeren, welke de minste blyken of waarschynlykheid van

(*a*) Gen. XXII. 2.

van zodanige Openbaringe oplevert: en (2.) dat dit bevel, om zynen Zoon te offeren, al de blyken heeft van zodanige Openbaringe". — Onze Autheur brengt zyne bewyzen, ter ſtavinge hier van, onderſcheidenlyk en in 't breede te berde; en tracht deze zyne verklaring alleszins te verſterken, tegen het geen 'er tegen in gebragt mogt worden; ook verledigt hy zich verder om te toonen, dat deze uitlegging al de verbysterende tegenwerpingen, die het Ongeloof tegen de historiſche waerheid van dit verhael heeft aengevoerd, doet verdwynen. — Dit laetſte geeft hem tevens aenleiding om het denkbeeld der Deïsten tegen te gaen, die beweren, dat de Joodſche en de Christelyke Godsdienst geen verband met elkanderen hebben; en dat men dus ene zwarigheid, die hun in 't Oude Testament voorkomt, niet mag oplosſen, door behulp van de Schriften des Nieuwen Testaments. Hier aen hecht hy ten ſlot van dit Boek nog een kort voorſtel, rakende de tegenwerping der zodanigen, die alle redeneringen uit *Voorbeelden* als dweepachtig en zinneloos verwerpen; waer omtrent hy verder te kennen geeft, dat hy deze gelegenheid zal waernemen, om dit ſtuk in den grond te onderzoeken: en dus zich in 't volgende Stuk zal verledigen; „ om de redenmatige waarheid en gepastheid van *Voorbeelden* in daden, en *ondergeſchikte betekenisſen* in woorden, te bewyzen".

Men kan uit deze opgave van den inhoud genoegzaem bemerken, dat dit gedeelte van des Bisſchops Werk niet min byzonder is dan 't voorgaende; en zy, die 't met oplettenheid doorbladeren, zullen zich, ſchoon ze met ons niet overtuigd mogten worden, van de gegrondheid zyner Stellingen, echter moeten erkennen, dat hy ook dit gedeelte vernuftig heeft uitgevoerd.

Bybels Zakelyk Woordenboek, dienende tot opheldering van donkere en zware Schriftuurplaatſen des Ouden en Nieuwen Testaments. Door JACOB GERARD STARINGH, *Bedienaar des H. Euangeliums te Gouderak. Letter I. en K. Vierde Deel, Tweede Stuk. Te Amſt. by* Gerrit de Groot en Zoon 1769. *In groot quarto* 640 *bladzyden.*

De Eerwaerde *Staringh*, dit Werk met lust vervorderende, geeft in dit Stuk op nieuw overvloedige blyken van zyne belezenheid; welke den Bybelminnaren hier verſcheiden byzonderheden, ter opheldering van zaken en

en spreekwyzen in de Heilige Schrift, aen de hand geeft Zyne volgende aenmerking over 2 Sam. XII. 30. verstrekke in dezen tot ene proef van dit gedeelte. Deze text meld, volgens onze gewoone vertaling, dat men *de kroone hares Konings*, (te weten van Hanun, den Koning der Ammoniten,) *van syner hoofde afnam, welker gewichte was een talent gouts met edel gesteente*; en dat *sy op Davids hooft* [*geset*] *wert*. Hier omtrent deelt ons de Eerwaerde *Staringh* het volgende mede.

,, Eene *Kroon van Goud*; eene *Kroon met Edelgesteente*; eene *Kroon*, die den overwonnen Koning *Hanun* ontnoomen, en *David* den Veroveraar van zyn Ryk, opgezet werdt. In geen van alle deeze dingen steekt iets vreemds. Maar zal men zonder bevreemding, zonder de goede trouwe van den Schryver in twyffel te trekken, kunnen leezen van eene *Kroon, welker gewichte was een Talent Gouds? Plinius* gewaagt ergens van *Kroonen*, die ten minsten 8 ponden zwaar waren; by het vinnig doorstryken van de weidsche praal en pragt van sommige *Overheeden* by de *Romeinen*, gewaagt *Juvenalis* ook van *Kroonen*, zo groot van omtrek, dat geen Nek in staat was, die te kunnen torssen.

—— —— Magnæque Coronæ
Tantum orbem, quanto cervix non sufficit ulla.

Maar wat zou die gezegd hebben, indien hy geleezen hadde van een *Kroon*, niet maar van een pond zeeven of acht, van hoedanige *Plinius* ook wel spreeke; maar van zo eene, *welker gewicht was een Talent Gouds?* Deeze Bedenking heeft men op meer dan eenerlei wyze zoeken uit den weg te ruimen. (א) Sommigen hebben het gezocht op het *gewicht*. Zy reekenen een *Talent* op slegts 60 ponden, gelyk *Kimchi* doet; maar vermits de Kroon dan nog veel te zwaar blyft, zo willen anderen, daar *Schuster*, Sendschreib. p. 197, ook wel heen wil, dat hier niet van een *Joodsch*, maar van een *Syrisch Talent*, hoedanig in *Rabba* gebruikelyk en slegts 12 ponden zwaar was, gesprooken wordt. Maar behalven, dat dit slegts voor een uitvlugt zal gehouden worden, zo blyft die Kroon dan nog te zwaar voor een gepast hoofdcieraad. (ב) Nog minder waarschynlykheid steekt 'er in, dat *David* van deeze Kroon slegts zo veel Gouds en Edelgesteente zou genoomen hebben, als noodig was, om zich eene ordentlyke Kroon te doen vervaerdigen; en dat hy de rest met den overigen roof in den Tabernakel gebragt, en Gode geheiligd zoude hebben.

Maar

Maar dus verciert men omſtandigheden uit zyn Hoofd, waar van de Tekst niets melt; en ſchoon men dus de zwaarigheid al wechneemt ten aanzien van *David*, zo blyft ze evenwel nog ten aanzien van *Hanun*, die ze, zo groot en zwaar als ze was, gedraagen heeft, want 'er ſtaat, *dat men ze van zyn Hoofd nam.* (1) Anderen willen het volle *gewicht* deezer *Kroon* behouden, maar willen dat dezelve op eene geheel andere wyze zy gebruikt geweest, als wy ons doorgaans verbeelden. Zy merken uit *Athenæus* aan, dat die ook ſpreekt van byster groote Kroonen; van eene, die 24 voeten had in den omtrek; van andere, welke vier ja vyf voeten diep waren; van de Kroon van Koning *Ptolomeus*, welke uit tien duizend Gouden Muntſtukken was ſaamengeſteld. Zulke Kroonen hebben de Koningen zeekerlyk niet op het Hoofd gedraagen, maar ze hebben als een Verheemelte boven zyn Hoofd gehangen, als hy op den Throon zat, gelyk zo *Benjamin* van *Tudela* gewaagt van eenen Throon, uit Goud en Edelgeſteente gemaakt, op welken Keizer *Emmanuel* van *Konſtantinopolen*, in het *Blacbernitaansch* Paleis zat, hebbende een *Kroon* van onſchatbaare waardy aan een Gouden Keeten *boven zyn Hoofd hangen.* Van zo een ſoort en gebruik meent men dan ook deeze *Kroon* van den *Ammonitiſchen Koning* geweest te zyn, en dit agt men het best overeen te koomen met de Uitdrukkinge van den Gewyden Schryver, welke eigenlyk naar den Grondtekst zegt, dat *by de Kroon* des *Konings* VAN OVER, of BOVEN *zyn Hoofd nam*, en dat ze *werdt gezet* of *geplaatst* OVER, of BOVEN *het Hoofd van David*, ter aanduiding van de overbrenging der Heerſchappy op *David*. Zie het *Vertoog over Davids Karakter* by *Henry* Lett. en Prakt. Verkl. van 2 Sam. p. 431, en *Nieuwland* Letterk. Verlustig. D. III. p. 78, 79. 1 *Joſephus* moet evenwel in een ander begrip geweest zyn, want hy zegt, *J. Geſchied.* B. VII C. 7, dat *David ze naderhand op zyn Hoofd gedraagen heeft*. Men neeme hier dan met den grooten *Bochart*, Hieroz. P. I. L. II. C. 38. p. 380, het woord מִשְׁקָל in de beteekenis van *waerdy*, gelyk het elders meer voorkomt; zo dat de Schryver hebbe willen zeggen, niet dat *deeze Kroon een Talent zwaar was*, maar dat ze *een Talent Gouds waerdig was*, 't welk ook wel te begrypen is, naardien ze met *Edelgeſteente*, gelyk hy 'er duidelyk byvoegt, vercierd was: zo dat 'er geen bedenking op zou hebben kunnen

vallen, indien men de woorden dus vertaald hadde: *Ende hy nam de Kroon* —— *welker* WAERDY *was een Talent Gouds* —— *en ze werdt op Davids Hoofd gezet*".

Schriftuurlyke, God-geleerde, Zeden- Oudheid- Historie- Oordeel- en Letterkundige Aanmerkingen, by gelegenheid van een onderzoek, of niet allerwaerschynlykst de naame CHRISTENEN *aan de Kerke Gods is gegeven, niet van Menschen, maer van* GOD *of* CHRISTUS *zelve? Door* JACOBUS TYKEN, *Predicant te Amsteldam. Te Amsteldam, by* N. Byl 1769. *Behalven het Voorwerk en enige Byvoegselen* 866 *bladzyden in quarto.*

DE Eerwaerde *Tyken* heeft, met de uitgave van dit zyn Geschrift, der Waereld een weergaloos Boek medegedeeld; ten minsten het staet ons niet voor deszelfs wedergade ooit gezien te hebben. Mannen van veel belezenheid hebben meermaels hunne Schriften zeer doen uitdyen, met alles by een te verzamelen wat in ene menigte van Schryveren over 't onderwerp, 't welk zy behandelen, gevonden word. Dit doet ook onze Autheur in dezen, en wel indiervoege dat hy veeltyds zyne Schryvers ten breedste aenhale. Dan hier in heeft zyn Eerwaerde niet berust: hy heeft nog daer en boven zyne uitgebreide belezenheid getoond, door 't aenhalen van zodanige Schryvers, en 't bybrengen van zulke plaetsen, in welken men zou mogen denken, dat 'er min of meer van dit onderwerp, (de eerste naemgeving der Christenen,) gesproken zou worden, en in welken men of in 't geheel niets, of althans niets ter zake desaengaende vind. Het een en 't ander maekt een aenmerkelyk gedeelte van dit Boek uit; en het melden van hun, die 'er of in 't geheel niet van spreken, of niets ter zake voorstellen, beslaet alleen ongeveer 200 bladzyden.

Deze manier van een groot Boek te maken is ons enigermate nieuw; doch ze heeft, alles wel ingezien zynde, ook hare nuttigheid. Zy die begerig mogten zyn, om dit onderwerp, in 't vervolg van tyd, op nieuw te behandelen, konnen hier uit met weinig moeite afnemen, welke Schryvers dit onderwerp al of niet behandeld hebben; en dus voorts ligtlyk nagaen, welke Schriften, 't zy van vroeger of later tyd, over dit Stuk nog ene verdere nalezing mogten vereischen; om, zo ver als mogelyk is, alles desaengaende na te spooren: dus kan de arbeid van zyn Eerwaerden hun tot tydwinst strekken, en zeer veel lezens bespa-

ren.

ren. —— Maer dit is 't niet alleen; het heeft, zo als 't hier uitgevoerd is, ook buiten dit onderwerp zyne nuttigheid. De Eerwaerde *Tyken* haelt veel al niet flechts zyne Authenren aen, maer hy meld 'er tevens by, welk character zy bekleed hebben; van de Ouden vind men ook gemeenlyk hunnen leeftyd aengetekend, en tevens gemeld, welke Schryvers zich over hunne Schriften uitgelaten hebben, om den Lezer te beter in ftaet te ftellen, om over die Schriften te konnen oordeelen. Dus doende vind men hier daer en boven ene foort van naeuwkeurige en oordeelkundige Bibliotheek, die jongen lieden inzonderheid van dienst kan zyn. —— Daer by komt nog, dat dit aenhalen van zo vele Schryveren dikwerf aenleiding geeft, tot het bybrengen ener menigte van geleerde Aentekeningen, die zo in dit, als in 't overige gedeelte van dit Gefchrift, overvloedig gevonden worden; en niet zelden vele wetenswaerdige byzonderheden behelzen; waer onder 'er verfcheiden zyn, welken men hier niet verwacht zou hebben. —— Men mag dus dit uitgebreide Werk over 't geheel wel in achting houden, als een Magazyn van Geleerdheid; waer uit velen min belezenen een grooten voorraed konnen opdoen, dien ze aen de byeenzameling van den Eerwaerden *Tyken* dank te weten hebben. Voorraedfchuuren van dien aert zyn, in 't Gemeenebest der Letteren, niet minder nuttig, dan de Pakhuizen of Verzamelplaetfen van Waren in den Koophandel. —— Velen zouden ligtlyk denken, dat een uitvoerig Register op zodanig een Werk zeer dienftig zou zyn, als ene gereede lyst, om na te konnen fpeuren, waer men dezen of genen byzonderen voorraed zou konnen vinden. Men kan niet ontkennen, dat dit hier veel gemaks zou baren; doch, behalven dat het Werk hier door nog grooter en kostlyker geworden zou zyn, kan men deswegens in aenmerking nemen, dat de Registers niet zelden luie Studenten maken. Dit zogenaemde gebrek van een Register moet hier den Lezer ten fpoore verftrekken, om 't geheele Boek te doorbladeren; wanneer hy overvloedige gelegenheid zal vinden, om zynen weetlust over vele byzonderheden, zomtyds zelfs verrasfender wyze, dat ook zyne aengenaemheid heeft, te verzadigen.

Wat voorts de uitvoering van 't Onderwerp zelve aengaet; de Eerwaerde *Tyken* behandelt het zelve onderfcheidenlyk en met befcheidenheid. Eerst komt in aenmerking het gevoelen van hun, die oordeelen, dat de aenhangers der Leere van Jefus Christus den naem van *Christenen* ontvan-

vangen hebben van *MENSCHEN*; die hier denken of om *Jooden* en *Heidenen*, of om de *Geloovigen* zelven, 't zy de *Discipelen* in 't algemeen, of de *Opzieners* en *Leeraers* in 't byzonder. Zyn Eerwaerde de reden hier voor nagegaen, en als niet bondig, naer zyn inzien, wederleid hebbende; stelt voorts het denkbeeld dat hun waerschynlykst de naem van *Christenen*, by wege van *Godspråke*, van GOD of CHRISTUS zelven gegeven zou zyn, in zulk een gunstig dag-licht, als hem immer mogelyk is. De reden hier voor bygebragt, de beantwoording der tegenwerpingen, de bykomende bedenkingen, waer toe hem het voorgestelde aenleiding geeft, zyn algemeenlyk van die natuur, dat men 'er een belezen oordeelkundigen Godgeleerden in zie doorstralen; schoon men niet konne zeggen, dat het voorgestelde iets nieuw behelze, of dit betwiste onderwerp enigzins nader dan voorheen opheldere. Eindelyk word dit Werk met enige uit het voorgestelde afgeleide, of daer op gevestigde bedenkingen besloten, die den Lezer ter stichtelyke leeringe en opwekkinge ten goede konnen strekken; welker in acht neming de Eerwaerde *Tyken* ten ernstigste aendringt.

Betoog van het Aanwezen Gods en deszelfs Eigenschappen, a priori. Waar in alles uit de eerste gronden der Waarheid in een natuurlyken t'zamenhang uit elkander afgeleit, en volgens de Mathematische Leerwyze word voorgesteld. Door HARTOG ULMAN VAN MENTZ. *Leeraar der Wiskunde en Wysbegeerte. Uit het Hoogduitsch vertaald. Door* A. F. M. *Behalven de Voorrede* 88 *bladz. in quarto.*

Verdeediging der Wysbegeerte, in welke de Leer en Eer van HARTOG ULMAN *verdedigt word. Ter toetze overgegeven, door* H. U. VAN MENTZ. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Behalven het Voorbericht* 56 *bladzyden in quarto.*

Zyn gedrukt voor rekening van den Autheur, en te bekomen, te Amst. by A. D. Selschap 1769.

HEt onderwerp, in dit Geschrift verhandeld, is, gelyk de Liefhebbers der Bovennatuurkunde eenparig getuigen, een der afgetrokkenste en moeilykste onderwerpen dezer Studie; zelfs zyn ze 't onder elkanderen niet eens, of het mogelyk zy, dit bewys *a priori*, of van vooren, ter volledige overtuiginge op te maken. De Schryver dezer Verhandelinge twyfelt 'er echter niet aen, of hy heeft dit

stuk

ſtuk in alle deelen voldongen: en hy vertrouwt althans dat zyn arbeid „ eenig vergenoegen verwekken zal by hun, die alles gantsch naauwkeurig, en om zo te ſpreeken op een hair breed willen bewezen hebben, welken met de Mathematiſche Weetenſchappen zodanig vooringenomen zyn, dat ze in niets anders behagen ſcheppen, dan aan het geen bondig en onomſtotelyk gedemonſtreert is. Hy verwagt ook dat de zulken, die dit Werk, van de eerſte Paragraaf aan, in behoorelyke orde doorleezen, en alles bedagtzaam overweegen, binnen korten tyd, een klaar, duidelyk en overtuigend begrip van den waaren GOD en deszelfs Eigenſchappen zullen verkrygen".

Uit de daer nevensgaende *Verdediging* kan men afnemen, dat hem, uit hoofde zyner Metaphyſiſche Studie, onder zyne Joodſche Natie, min of meer moeilykheden ontſtaen zyn, die hem aengezet hebben, om niet alleen de gëoorlofdheid maer ook de noodzaeklykheid der Metaphyſiſche Studie te betoogen: het welk hy met verſcheiden bewyzen aendringt, die wy niet wel konnen denken, dat voldoende zullen zyn voor hun, die alles bondig gedemonſtreerd willen hebben. Van dien aert is, by voorbeeld, zyn bewys, dat *Abraham* een groot *Metaphyſicus* geweest is, het welk hy aldus voorſtelt.

„ Wy leezen in het eerſte Boek MOZES, in het 21 Hoofdſtuk, in 't 33 vers, van ABRAHAM: (den uitverkooren van GOD). *En hy plantte een boscb in Berſeba, ende riep aldaar den naam des HEEREN des eeuwigen Gods aan.* Het is ligt te denken dat *Abraham* aan zyne toehoorders geen bloote woorden van GOD heeft voorgedragen, want, dan zou hy in die tyden, waar in de afgodery zo algemeen in zwang was, zekerlyk by niemand gehoor gekregen hebben! 't Is derhalven blykbaar, dat *Abraham* door het licht der reden, en uit gronden van 't vernuft, de menſchen van het *aanwezen* GODS en deszelfs eigenſchappen, als mede, dat door deszelfs goedheid, wysheid en regtvaardigheid, de Waereld geſchapen, geſtadig onderhouden en geregeert word, zal overtuigt, en dus natuurlyker wyze, de goedkeuring van verſtandige Menſchen weggedragen hebben. Hier uit blykt dan, dat *Abraham* een groot *Metaphyſicus* moet geweest zyn".

Voor 't overige is 't een en 't ander, dat wezenlyk ter zake zou doen, zo in 't *Betoog* als in de *Verdediging* dermate ingewikkeld en duister voorgedragen, en daer bene-

nevens zo ongevallig in 't Nederduitsch vertaeld, dat we den Lezer niet veel genoegen en vermeerdering van nutte kundigheden uit het doorbladeren durven beloovèn.

Christelyke en Geestryke Brieven over verscheidene Materien, die het innerlyke leven, of de inwendige dagelyksche oefening des Christendoms betreffen, in het licht gegeven, door JAN DUYN, Pieterszoon. *Eerste Deel. Te Hoorn, by* T. Duyn. 1769. *Behalven de Voorreden* 446 *bladzyden in octavo.*

MEn ontmoet in dit Werkje ene Verzameling van Brieven van verscheiden Gemoedsvrienden, die ten deele aen den Uitgever ten deele aen anderen geschreven zyn, om elkander ten goede op te wekken. De Vriend *Jan Duyn Pieterszoon*, die ze by een gegaderd heeft, en staet maekt eerlang nog een tweede deel dezer Verzamelinge in 't licht te geven, heeft geoordeeld, dat het voor den Naesten van nuttigheid kon zyn, hun de redenen en getuigenissen dezer Vroomen, hier in vervat, onder 't oog te brengen. Hy is 'er te meer toe bewoogen, om dat alles wat 'er in voorkomt, naer zyn inzien, geschikt is, om ons aen te zetten, ten einde wy, zo veel 't mogelyk is, in ware ernst, onder aenhoudend bidden, met een heilzoekend geloof, onze zaligheid zouden bewerken met vreeze en beven; op dat het tusschen den Heer en ons Gemoed wel sta, eer wy de groote reize ter Eeuwigheid zullen aenvangen.

Een ieder kan uit dit algemene voorstel genoeg afleiden, dat men in deze Brieven niet zo zeer geleerde als wel gemoedlyke onderrichtingen heeft te verwachten; en zy, wier hart geschikt is voor onderrichtingen van die natuur, die de stichtelyke Brieven van *Jan Luyken* en dergelyken met smaek lezen, zullen ze met genoegen overwegen. Ze dragen over 't geheel het character van welmenende Schryvers en Schrysters; zyn in dien smaek zeer wel opgesteld; en behelzen verscheiden leeringen, die 't te wenschen ware, dat velen der zogenaemde Christenen op ene verstandige wyze in acht namen.

De

De Hervormde Leer van den Geestlyken Staat der Menschen, 't werk des Geests, 't Geloof, het Genadeverbond, de Kerk, de Sacramenten enz. verklaard en verdedigd, door J. C. APPELIUS. *Dienaar des Woords te Zuidbroek en Muntendam. Te Groningen, by de Wed.* J. Spandaw 1769. *Behalven het Voorwerk* 489 *bladz. in groot octavo.*

Kort Vertoog over de beloften van het Genadeverbond, dienende tot een regt begrip van des Heeren Heilig Avondmaal. Als mede een Brief aan den Wel-Eerwaarden Heer W. PEIFFERS *Predikant te Amsterdam, betreffende deszelfs Brief aan den Wel-Eerwaarden Heer* H. JANSSONIUS *Predikant te Veendam. Te Leeuwarden, by* A. Ferwerda *en* G. Tresling 1769. *In octavo* 101 *bladzyden.*

TWee Stukken, betrekkelyk tot het zo haetlyk verschil, dat tusschen enige Leeraers onzer Hervormde Kerke, niet tegenstaende het menigvuldig herhaeld over en weder schryven, blyft zweven. De Eerwaerde *Appelius* tracht in dit uitvoerig Geschrift de by hem zogenaemde Nieuwe Leer, in derzelver ganschen zamenhang, zo als ze hem voorkomt, te ontvouwen en te wederleggen. En de Schryver van het Kort Vertoog behoort onder diegenen, welken van oordeel zyn, dat het gansche verschil, recht onderzoeht zynde, in 't wezen der zake, voornaemlyk op een woordenstryd uitkomt, of dat het ten minste byna tot niet gebragt kan worden; doch vermits hy het stuk van ene andere zyde, dan de Eerwaerde *Peiffers*, in een gunstig licht beschouwt, zo heeft dit aenleiding tot den nevensgaenden Brief aen zyn Eerwaerden gegeven. —— Schoon 'er in deze Schriften, ter wederzyde, bekwaemheids genoeg tot het behandelen van dit onderwerp doorstrale, zullen zy echter, die de voorige Papieren, rakende dit Stuk, niet gelezen hebben, uit deze Schriften op zich zelve, geen grondige onderrichting van 't geschil verkrygen; en zy die de voorige met oplettenheid doorbladerd hebben, zullen uit dezen, in 't wezenlyke, geen nieuw licht ontvangen. Het geschil is, gelyk 't gemeenlyk gaet, van langzamerhand, eer ingewikkelder dan duidelyker geworden; en 'er is reeds deswegens zo veel op 't papier gebragt, dat het moeilyk valle iets nieuws, dat nuttigheid kan hebben, daer omtrent te schryven.

'T Is te wenschen dat de Eerwaerde *Appelius* zyn woord zal

zal houden, betuigende, *dit het laatste te zyn, dat de Opsteller, over dit geschil, zal schryven*; dat dit zyn voorbeeld ook anderen zal aenmoedigen om mede dezen twist te staken: en dat de Broeders hier op elkander liever in der minne mogen verdragen, dan langer twisten over die instelling des Heren, welke het sterkste Symbolum van de enigheid der Christenen behoorde te zyn.

Proeve van Bespiegelingen in den Zomer. Onder de Zinspreuk Deoque Patriæque. *Te Amst. by* Yntema en Tieboel 1769. *Behalven de Opdracht voor de Bespiegelingen over de Vier getyden des Jaers*, 146 *bladzyden in groot octavo.*

Gaf ieder der voorheen beschouwde Jaersaisoenen, de Herfst, Winter en Lente, den opletteuden Schryver dezer Bespiegelingen overvloedige stoffe aen de hand, om zynen geest te laten weiden, in 't opmerken van de wonderen der Natuure, en daer door opgewekt te worden, ter aendachtige overweginge van de aenbidlyke volmaektheden der eerste Oorzaek, en des bestendigen Onderhouders en Bestierders van alles; mitsgaders tot een ernstig bezef van 's Menschen verplichting, in beantwoording aen deszelfs uitmuntendheid en afhanglykheid; de Zomer, in dezen het onderwerp zyner Bespiegelingen, verleent hem niet minder een overryken voorraed; die, terwyl ze het lichaemlyk oog tot zich trekt, het godvruchtig hart tevens hooger moet opleiden. —— Het opslaen dezer Proeve zal den Lezer terstond hier van overtuigen; en 't verder doorbladeren zal hem wel dra gewaer doen worden, dat des Schryvers bespiegelende geest, niet tegenstaende alles wat hy reeds heeft voorgesteld, geenszins verslaeuwd veel min uitgeput zy. Schriften van die natuur zyn veelal hier aen onderworpen, dat ze in den aenvang vol vuurs zyn, doch in 't vervolg afnemen, en ten laetste koel, zo niet gansch koud worden: maer 't is in dit geval zo ver van daer, dat men veel eer zou mogen zeggen, dat dit Stukje de voorigen niet slechts evenare, maer genoegzaem overtreffe. De opmerkzaemheid op 't natuurlyke, de opleiding tot het zedelyke, de levendigheid in 't voorstellen, de ernst in 't aendringen, het oordeel in de keuze der onderwerpen, en het beleid in de schikking en behandeling van alles, is hier althans in genen dele minder, dan in ene der voorige Proeven. —— De Lezer oordeele hier van enigermate, uit de vol-

volgende voorstelling van Nederlands geluksstaet, geschikt om ieder inwoonder van ons gezegend Vadeland te vervullen, met de hartlykste aendoening van dankbaerheid en eerbiedigheid, jegens het goeddoende Opperwezen. Een verrukkelyk gezicht op 't ruime Veld geeft onzen Schryver aenleiding, om zich deswegens aldus te laten hooren.

„ Overheerlyk Veldgezigt, het geen zich hier voor ons opdoet; niet anders dan een uitgestrekte Lusthof, zich aan ons vertoonende, en de gunstigste denkbeelden inboezemende van dit gezegend Land, als een tweede Canaän, overvloeijende van melk en boter; als een ander Eden, alles bevattende wat schoon is voor het oog, en begeerlyk tot spyze! Gy zyt, ô Nederland! met goederen vervuld, en voedt uwe kinderen met alle de voornaamste voortbrengsels der natuur. Wanneer ik uwe Gewesten doortrekke, en elk derzelver in een byzonderen tak van vrugtbaarheid zie uitmunten: wanneer ik uwe Eilanden aan de Schelde, de uitgelezenste Tarwe, de voordeelige Meekrap, en de smaakelykste aardvrugt, welke nog onlangs onbekend, nog onlangs veragt en veroordeeld, nu de grootste vervulling in den schotel der armen, en een begeerd geregt op den disch der ryken uitmaakt, zie voortbrengen: —— als ik uwe Hennip en Vlasteelten aan de oevers van de Maas aanschouwe; wanneer ik het overheerlyk zuivel proeve, dat men uit uwen schoot omtrend Corbulo's graft, en daar de Rhyn byna zynen loop voltooid heeft, pleegt te bereiden; wanneer ik rondom de boorden van deeze edele Rivier, eer zy Hollands vrugtbaare landsdouwen bespoelt, de velden met uitneemende Peulvrugten, en een overvloed van allerleie Graan en Fruitboomen bekleed zie; als ik uwen zorgelyken maar gelukkig slaagenden Tabakshandel aan de Eems opmerke; ja zelfs de dorre heide, op veele plaatsen boven en beneden den Ysfel, met weelig Boomgewas, of nuttig Wolvee beslaagen vinde: — wanneer ik het edel ras van Paarden, alomme begeerd, en de gewenschte Hooiteelt en Veefokkeryen der Vriezen my te binnen brenge: waar in hunne nabuuren het hun weinig gewonnen willen geeven; —— als ik de voortreffelyke teelt van Wolvee op uwe eilanden aan den mond van de Zuiderzee my herinnere; —— als ik om uwen bloeienden Kaashandel, en den overvloed van uwe Moesvrugten denke, ô Westerdeel van Vriesland! door den ysselyken indrang des Oceaans van uwe buuren gescheiden: wanneer ik dit alles by de voortbrengselen van uwe aangewonnen

landen voege; en in het middenpunt van uwen Staat, daar de hertader van uwen welſtand is, zelf tot het voortbrengen van allerleie inkomſten des velds geſchikt, op uwe drukke markten, zulken overvloed van alle kanten zie zamengebragt, moet ik vraagen, wat ontbreekt u nog? Wat ontbreekt u nog, ô Nederland! dat alle deeze aardſche voordeelen onder de beſtendige begunſtiging van vrede en rust genieten, en onder de ſchaduw eener zagte en regtmaatige regeering, overeenkomſtig met uwe vrye geaardheid, zoo wars van allen dwang en ſlaaverny, bezitten moogt. Terwyl elk uwer Ingezetenen, vriendelyk en vrolyk zamenwoonende onder zynen wynſtok en vygeboom den God zyner Vaderen dient en vereert, in volkomen vryheid van gewisſe, die hem vergunt te gelooven, en te belyden, het geen met zyne begrippen best overeenſtemt".

Deze beſchouwing van het gezegend Nederland leid den Autheur op tot het nagaen der oorzaken, waer aen men dit heil heeft toe te ſchryven. Heeft men het dank te weten aen de vryheid, aen de naerſtigheid der inwoonderen, aen de vruchtbare geſteldheid van den grond, aen de evenredige verdeeling der Jaergetyden, en aen de gematigdheid der luchtſtreke? Hy erkent den invloed van ieder dezer oorzaken, mitsgaders het natuurlyk uitwerkſel van derzelver zamenloop; en ſtelt dit alles, als een ervaren Wysgeer en cierlyk Redenaer, in vollen nadruk voor. „ Maar kunnen wy", vervolgt hy daer op: „ kunnen wy in alle deeze oorzaaken en derzelver gunſtigen zaamenloop berusten; kunnen zy den uiterſten eindpaal onzer onderzoekingen naar de bronnen van ons geluk uitmaaken? ô Nederland! wyzen zy zelven ons niet gelykelyk te rug tot den Geever alles goeds, van wien zy en wy onzen eerſten oorſprong rekenen, van wiens ſcheppende Almagt alles zyn begin genomen heeft, aan wiens getrouwe onderhouding, milde bezorging en onafhankelyke regeering wy alles te danken hebben, en tot wien het alles behoort weder te keeren, om in Hem, in Hem alleen te eindigen.

„ Is het God dan, die de Zon tot een onuitputbaare bron van Hemelsch vuur geſchikt, en aan het hoofd der lichten van ons Uitſpanſel geplaatst, en alle nuttigheden medegedeeld heeft, welke door haar het aardryk en deszelfs bewooners toekomen; gebiedt hy de Zonne, dat zy dagelyks opgaa, doet hy ze niet uit de heirbaan wyken, welke hy voor haar aan den Hemel heeft afgeperkt. Is God het, die de Bergen op eene weegſchaale gewoogen, en de

Stof-

Stofkens der Aarde geteld heeft en verdeeld; die den grond in verscheide beddingen heeft laaten nederzinken, en door veelerleie oppervlakten tot het voortbrengen van veelerleie Zaaden heeft toebereid, elk eene byzondere kragt en vermoogen van vrugtbaarheid schenkende, naar de mindere of meerdere maate van olyen en zouten aan dezelve medegedeeld! Is het God, die de plaatse van ieders wooning geschikt, en den aardbodem onder de volkeren, de Zoonen van Adam verdeeld hebbende, onzen Vaderen hier een gunstig verblyf heeft aangeweezen? Heeft Hy, in wiens hand de adem is van al wat leeft, en die den geest des menschen als waterbeeken neigt tot al wat hy wil, eene nyvere en werkzaame geaartheid onzen Vaderlanderen ingeboezemd? Is Hy het, die over het lot der stervelingen beschikt naar zyn welgevallen; welke den scepter der goddloosheid verbroken, en het juk van slaverny van de halzen der Nederlanderen afgeligt hebbende, hun, door het toezenden van eene reeks van Helden, gesteld, gehandhaafd en bevestigd heeft, tot op deezen dag, in het heuchelyk bezit van eene volkome vryheid, zoo groot als dezelve, overeenkomstig den toestand der Waereld en de gesteldheid van het menschdom, hier in de meeste oorden zou kunnen gewenscht worden? Is Hy het, eindelyk, door wien de Vorsten regeeren, en de Rigters der aarde geregtigheid stellen, die ons, onder het zagt bestier van goedertierene Overheden, naar den regel van billyke wetten, eene broederlyke en vaderlyke regeering laat genieten? Zoo is het God dan ook, ô myne medeburgeren, deelgenooten van al dit heil! welken gy daar voor allereerst en meest uwe dankbaarheid hebt toe te brengen. Laat dan de verheffinge Gods geduurig in uwe keelen zyn! zingt den Heere by beurte met dankzegginge; ô Jerusalem roemt den Heere, ô Zion looft uwen God! Want hy maakt de grendelen uwer poorten sterk; hy zegent uwe kinderen binnen in u. Looft dien, die uwe landpaalen in vrede stelt: die u verzadigt met het vette der tarwe. Hy doet de uitgangen des avonds en des morgens juichen. Hy bezoekt het land, en hebbende het begeerig gemaakt, verrykt hy het grootelyks. Hy maakt zyne opgeploegde aarde dronken. Hy doet ze daalen in zyne vooren. Hy maakt het week door droppelen. Hy zegent zyn uitspruitsel. Hy kroont het jaar zyner goedheid: en zyne voetstappen druipen van vettigheid. Zy bedruipen de weiden der woestyne: en de heuvelen zyn aangegord met verheuginge. De velden zyn bekleed met kud-

kudden, en de dalen zyn bedekt met koorn: zy juichen, ook zingen ze". (*) Draagt dan zorge, dat gy den Rotsfteen uwes Heils nimmer vergeet, of, met Jefchurun vet geworden zynde, niet agter uit flaat; dat gy nimmer den weg betreedt van verbasterde volkeren, in veelen opzigte den weg der Heidenen in boosheid overtreffende; en naar het goeddunken van uw herte wandelende, trotfelyk vraagt, wie is de Heere? wy kennen hem niet: wykt van ons, aan de kennisfe uwer wegen hebben wy geenen lust. Ziet toe, dat des Heeren gunst u niet onttrokken, en aan een ander volk gegeeven worde, dat beter is, dan gy: dat het u niet verga, als andere landen des aardryks, welke tot een vloek, een fchouwtooneel van goddelyke wraake gefteld zyn, na dat zy aan de uiterfte ondankbaarheid zich hadden fchuldig gemaakt; op dat gy niet aan Babels wel eer vrugtbaare landftreeke, —— aan het weleer gezegend Canaän, nu in eene wooninge der Draaken, en een jammerlyke wildernisfe verkeerd, moogt gelyk gefteld worden".

Met de uitgave van dit Stukje maken deze vier Proeven een volkomen Werkje uit, dat in allen deele recht gefchikt is, om den Lezer ene handleiding te geven, tot Godvruchtige befpiegelingen, by de wederkeering van ieder Jaergetyde. Men heeft ze ook daerom, met melding van den naem des geächten Schryvers, die 'er by allen lof mede inleid, onder den algemenen Titel gebragt, van *Befpiegelingen over de Vier getyden des Jaars*, door E. M. ENGELBERTS, *Bedienaar des H. Euangeliums te Hoorn.* Daer benevens zyn deze Proeven; dus by een verzameld, vercierd met een viertal zeer wel uitgevoerde plaetjes, die, door den Kunstplaetfnyder *R. Vinkeles* gegraveerd, ons ene fraei gefchikte afbeelding van ieder jaerfaifoen voor oogen ftellen.

(*) Ps. CXLVII. en LXV.

Het onbepaalde van Gods zaligende Menschlievendheid, en 's Heilands algemeene genoegdoening, openhertig beleden, door Dr. CORNELIUS PEREBOOM: *by gelegenheid van deszelfs Cenfure; dewelke zich deswegens van het Litmaatfchap heeft ontflagen, den 1 Juny* 1769. *Te Hoorn, by* T. Tjallingius 1769. *In groot quarto* 37 *bladzyden.*

ALs de Leden der Kerke de Formulieren met enige ruimte, die men gemeenlyk nog al toeftaet, aannemen,

men, en de Eerwaerde Kerkenraeden enige toegevendheid, gelyk de gematigdsten veel al doen, omtrent welmenende lieden gebruiken, kan de Vrede der Kerke, die buiten tegenspraek ene gewichtige zaek is, langen tyd ongeschonden bewaerd worden: maer als 'er aen de ene zyde naeuwgezetheid en aen de andere zyde strengheid plaets heeft, moet 'er noodwendig veellıgt, zo 'er enige eigen oefening by de Leden der Kerke is, nu en dan verschillen tusschen de Leden en de Opzienders der Kerke ontstaen, die de rust der Gemeente min of meer konnen stooren. Dit laetste, naer 't ons voorkomt, heeft plaets in 't geval, waer toe dit Geschrift van den Heer *Pereboom* betrekkelyk is. —— Die Heer heeft geen ruimte om op de drie vragen van 't Formulier des Doops te antwoorden, wegens zwarigheden die hy in 't Leerstuk der Predestinatie vind. By die gelegenheid blyft zyn jongstgebooren Zoontje enige weken ongedoopt, te meer, daer hy met geen welvoegelykheid iemand kan krygen, die in zyne plaetse, als getuigen over den Doop, voortreed. Van Kerkenraedswege hier over onderhouden, een en andermael deswegens voor den Kerkenraed verschenen zynde, met bescheidenheid zyne zwarigheden voorgedragen, zich leerzaem aengesteld, en daer en boven getoond hebbende, dat hy, benevens zyne Huisvrouw, hoewel in een zeer geringen trap, echter nog rechtzinnig Gereformeerd is, volgt daer op ene Kerklyke Censure. De Eerwaerde Kerkenraed ontzegt hem en zyne Huisvrouw het H. Avondmael, tot dat ze van gevoelen veranderen, doch wil hen, om dat ze onergerlyk van leven zyn, niet geheel affnyden: en hier op bedankt de Heer *Pereboom* met zyne Huisvrouw hun E. voor alle Kerkelyke Gemeenschap, niet begerende langer te blyven een Lidmaet dier Gemeente, maer zich te houden aen de algemene Kerk, waer van J. Chr. het Hoofd is. De Heer *Pereboom* tekent by dit bericht, dat met de noodige Bylagen voorzien is, nog aen, dat de Eerwaerde Heren BONGARD en HUBERT geheel geen deel in dezen ganschen handel hebben willen nemen; en geeft vervolgens een gemoedelyk verslag van de wyze op, of leiding langs welke, hy tot zyne gevoelens over den Godsdienst gekomen is, die hem nu deze Censure op den hals gehaeld hebben. — 'Er zou gewisselyk in onze Nederlandsche Kerk al vry wat te Censureren vallen, indien alle Leden zo nauwgezet en alle Kerkenraden zo gestreng ten dezen opzichte waren.

De Heer *Pereboom*, om dit ter opelderinge nog te mel-

den, betuigt te gelooven: „ Dat God wil dat alle menschen zalig konnen worden, door de verdiensten van Jesus Christus, verworven voor de geheele Waereld, of voor allen en een iegelyk mensche in het algemeen, doch byzonder toegepast en toegeëigend by de Uitverkorenen". Het komt hem voor, dat zyn gevoelen, als zynde meer Lutheraensch dan Remonstrantsch, in de Gereformeerde Kerk draeglyk is, en dat men hem, mitsgaders zyne Huisvrouw, op hunne ongeveinsde Geloofsbelydenis, behoorde te verdragen. Wy zyn niet, zegt hy, hier omtrent wel bepaeldlyk, onder het getal der Ketters, die men niet mag dulden, „ wanneer wy met de Opstellers van de Catechismus, Vrage 37. belyden: 1. Dat onze Zaligmaker de toorn Gods tegen de Zonde des gantschen Menschelyken Geslagts gedragen heeft, en derhalve niet tegen de Zonde slegts van eenige weinige Menschen, gelyk zulks URSINUS, in zyn *Schatboek*, p. 156. overéénkomstig ons gelove ook uitlegd. 2. Met te belyden dat wy Regtvaardig voor God zyn, alleen door een opregt gelove in Jesum Christum, volgens Vrage 20 en 60. en niet door een Volstrekt Raadsbesluit, waar van in de geheele Catechismus niet gerept wordt, maar wel het geene wy 3. volmondig belyden, dat onze Zaligheid in de eenige offerhande Christi staat, die voor ons aan het Kruis geschiedt is, volgens Vrage 67. Daar en boven vinden wy in het Kort Begrip der Kristelyke Religie, voor die haar willen begeven tot des Heren H. Avondmaal, geen spoor van Prædestinatie; en evenwel heeft men ons volgens deszelfs Inhoud de Belydenis afgenomen, welk wy nodig agten U W. E. te erinneren, ten einde het niet schynen mogt als of wy onze Religie met onze gegeven bekentenis verzaakt zouden hebben: in tegendeel wy belyden by deeze Leere te willen blyven, als dewelke gegrond is op het H. Woord; overéénstemd met de Catechismus, en het Kort Begrip der Kristelyke Religie; daarenboven de toestemming verdiendt van de gezonde Reden".

Het

Het onderzoek of de Heidelbergsche Katechismus, en deszelfs Opstellers, in het gevoelen van eene Algemeene genoegdoening van 's Wereldts Heiland zyn? ten einde gebragt. Door YSBRAND VAN HAMELSVELD, *S. Th. Doctor en Predikant te Durkerdam. Te Amst. by* J. Loveringh 1767. *In groot octavo* 45 *bladzyden.*

Des Nederduitschen Vertalers der Theodicée van LEIBNITS *beredeneerd Bericht van het geschil tusschen hem en den Heer* Y. VAN HAMELSVELD; *nopens de boven voorgestelde Vraag. Te Utr. by* W. H. Kroon 1769. *Behalven het Voorbericht* 98 *bladzyden in groot octavo.*

HEt lezen van Theologische Twistschriften is, zo als ze meerendeels uitgevoerd worden, gemeenlyk zeer lastig; maer het lastige dat 'er aen vast is, word nog merkelyk vermeerderd, als ze waerlyk niets ter zake doen; 't welk de Lezers, die 't geduld hebben van deze twee Stukjes te doorbladeren, op nieuw zullen konnen ondervinden. Ze zyn een vervolg van twee voorige Geschriften over dit onderwerp, die in 't jaer 1766 reeds uitgegeven zyn (*), welken nog gezegd mogen worden overweging te verdienen; dat wy van deze twee volgende niet konnen betuigen. De Eerwaerde *Hamelsveld* heeft het Stuk in dit zyn tweede Geschrift dermate oppervlakkig behandeld; heeft hier daer en boven zo zeer in 't wilde geschermd, en is zo onnaeuwkeurig te werk gegaen, dat het bygebragte waerlyk van geen den minsten dienst zy. En de Heer *Petsch*, (wiens voorige Geschrift een beter Party waerdig was,) is hier door enigermate in de noodzakelykheid gebragt, om met zynen tegenschryver om te springen, op ene wyze, die maekt dat het nagaen den Lezer lastig worde; en dat dezelve 'er weinig nuttigheid van konne hebben, met opzicht tot de zaek in geschil.

(*) Zie *Vaderl. Letter-oef.* VI D. *bl.* 479.

Nodig en Zedig Bericht over de Voorreden en enige Aanmerkingen des Nederduitschen Vertalers van M. MENDELSZOONS Onderzoek der Zedelyke Gevoelens; *opgestelt, ter oorzake van 't geen, met betrekking tot de gemelde Voorreden en Aanmerkingen, gezegt word in 't 5de Stuk des 3den Deels der Nieuwe Vaderlandsche Letter-Oefeningen, bladz.* 227. *Door* J. PETSCH. *Lid van de Hollandsche en Zeeuwsche Maatschappyen der Weterschappen. Te Utr. by* R. de Meijere 1769. *In groot octavo* 18 *bladzyden.*

De Heer PETSCH beklaegt zich in dit Stukje over ons, als zulken, die hem niet wel verstaen, en dus zyn oogmerk niet onderscheidenlyk genoeg voorgesteld hebben. 't Kan waer zyn, misschien heeft die Heer gelyk; want wy moeten, na 't doorbladeren van dit Bericht, betuigen, dat we hem nu veel minder verstaen, dan wy te vooren meenden dat wy hem verstonden: als dit plaets heeft in iets dat geschikt is, om ter nadere ophelderinge te dienen, is 't niet vreemd, te denken, dat men hem in 't voorgaende niet wel verstaen heeft. Wy zyn althans tegenwoordig niet in staet, om onderscheidenlyk te melden, wat hy met zyne Voorreden en Aenmerkingen, als Voorloopers, (want dit blyven ze echter,) bepaeldlyk bedoelt. Ook zal 'er niemand, zo we vertrouwen, groot belang in stellen, nadien de tyd waerschynlyk in 't kort zal leeren, wat hy 'er eigenlyk mede op 't oog heeft; want de Autheur heeft wel zo veel lust om te schryven, dat hy naestdenkelyk zyn daer op volgend beschaefd en voltooid Werk eerlang het licht zal doen zien. —— Het enige dat wy uit het hier voorgestelde konnen opmaken, (doch wy geven 't niet hooger op dan ene gissing, want het is ver van klaer voorgesteld,) dat hy niet bedoelt het gevoelen door den Heer H..... verdeedigd, als een gevoelen dat toch van zelven moet vervallen, te wederleggen; echter zyn 'er hier en daer trekken in dit Stukje, die men zou konnen vermoeden, dat enigermate geschikt zyn, om dien Heer uit te lokken. En dit, schoon 't niet mogte schynen te beantwoorden aen 't voorgestelde, zou echter geen reden geven, om te denken, *dat het by den Heer Petsch een weinig begon te leuteren*, gelyk hy in 't slot van dit bericht zulk ene soort van gevolgtrekking in dergelyk een geval opgeeft. Deze zedige manier van schimpen is waerlyk voor den redeneerkundigen *Petsch* te laf; iemand kan, zonder dat

dat het hem begint te leuteren, zich zelven wel eens ongelyk zyn: Mannen, niet minder verstandig dan onze Autheur, hebben zich meermaels hier voor bloot gesteld gevonden.

Kortbondige overweeging, *van* DE BELISARIUS beoordeeld. *Opgesteld door een Vyand van Twisten. Te Amst. by* G. Bom 1769. *In groot octavo 96 bladzyden.*

De hier voorgestelde omschryving des Autheurs, als een *Vyand van Twisten*, komt zeer wel overeen met den inhoud van dit Geschrift, in zo verre het strekt om ene uitgebreide Verdraegzaemheid aen te pryzen; en de Schryver niets minder onderneemt, dan het geschil tusschen den Heer *Marmontel* en den Eerwaerden *Hofstede* by te leggen, ja het zelve tot een enkelen woordenstryd te brengen. —— Zich voorgesteld hebbende te onderzoeken, van wat nuttigheid het geschrift van den Eerwaerden *Hofstede*, ter beoordeelinge van den *Belisarius van den Heer Marmontel* zy; bepaelt hy zich, na enige voorafgaende aenmerkingen over ettelyke byzonderheden in dat geschrift, voornaemlyk om aen te toonen; dat het gevoelen, door *Marmontel* in den *Belisarius* voorgestaen, rakende de zaligheid der Heidenen, geen nadeelige en niet wel anders dan heilzame gevolgen kan hebben, tot eer van God, ter verbreidinge van 't Koningryk van Jesus Christus, en tot heil der menschen in tyd en eeuwigheid: des het geschrift van den Eerwaerden *Hofstede*, voor zo veel het hier tegen ingericht zy, hem eer als schadelyk dan als nuttig zoude voorkomen. In dit gedeelte betoont hy zich een zeer yverig Voorstander van de Verdraegzaemheid, en bepleit hare zaek, hoewel met geen nieuwe bewyzen, die ook naeuwlyks te wachten zyn, op geen ongevallige manier, die over 't geheel behagen zal; schoon de een de palen der Verdraegzaemheid wat wyder uitbreide dan de andere.

Dit afgehandeld hebbende hecht hy hier aen ene korte overweging, rakende het wezenlyke verschil dat 'er plaets zou schynen te hebben tusschen het gevoelen van den Heer *Marmontel* en dat van den Heer *Hofstede*, betreffende de zaligheid der Heidenen; 't welk, naer 't inzien van onzen Autheur, slechts in ene schynstrydigheid bestaet. —— Velen zyn van gedachten, dat de Eerwaerde *Hofstede* het gevoelen van den Heer *Marmontel*, met geen gering nut, ter

handhavinge van de Leer der Genade in Jesus Christus, heeft tegengegaen; nadien ze begrypen dat de Heer *Marmontel* leert, „ dat den menschen, verstoken van het middel der Genade, om hun eigen deugd, om hun eigen rechtvaardigheid, en 't volbrengen van de Wet der natuur, de eeuwige Zaligheid geschonken zal worden". Maer dit is, zegt onze Schryver, een verkeerd begrip. —De Heer *Marmontel* leert wel, dat het brave menschen moeten zyn, die namaels de Zaligheid zullen verkrygen; maer hy leert niet, gelyk de Autheur toont, dat ze dezelve zullen erlangen, uit kracht van de verdienstlykheid hunner werken; integendeel, hy grond die verwachting op de denkbeelden van Gods goedheid, barmhartigheid en vergeeflykheid. De Heer *Marmontel*, gelyk onze Autheur vervolgt, zegt, 't is waer, niet uitdrukkelyk, dat ze door de verdiensten van Christus behouden zullen worden, maer hy spreekt het ook niet tegen, en sluit geen der middelen uit, die God gebruiken kan," om zalig te maken. Ja onze Schryver tracht den Lezer onder 't oog te brengen, dat 'er grond is om te stellen, dat de brave Heidenen, naer 't gevoelen van den Heer *Marmontel*, ter zaligheid komen, door Gods genade, als die hen, op ene meer of min duidelyke wyze, met ene ingewikkelde kennis van, en geloof aen de geheimzinnige Waerheden van den Christlyken Godsdienst begiftigt. —Op deze ontvouwing valt dan de vraeg; wat is hier omtrent het gevoelen van den Eerwaerden *Hofstede*? Leert die het tegengestelde? Beweert die dat alle de Heidenen verdoemd zyn? „ Neen! zegt onze Schryver, geenzins, dat doet die verkondiger van het Euangelium der Genade niet. Hy laat het oordeel aen hem over, die de volken rechten zal met alle rechtmaatigheid. Hoor den eerwaarden man zelven spreeken: „ men zegge niet, dat ik met denzelfden stoot millioenen van Heidenen doe verloren gaan. Dit is geheel buiten myne bedoeling". Zoo laat hy zig hooren. „ Hartelyk wensch ik, zegt hy verder, dat veelen dier Heidenen barmhartigheid mogen vinden by den Heere": Zoo dat hy dan de mooglykheid hunner behoudenis (want anders kon hy die niet wenschen) zelf onderstelt. „ Maar op welk eene wyze zulks, behoudens *alle* Gods deugden en volmaaktheden geschieden kan, of zal (voegt hy 'er by) is my ten eenemaal onbekend". De Heer MARMONTEL bepaalt daar omtrent ook niets; maar hy wenscht en hoopt insgelyks, dat veelen der Heidenen genade vinden zullen in Gods oogen; zoo dat hy daar in

met

met den Leeraar dan volkomen overeenstemt ". —— Vraegt men hier op verder, welk verschil is 'er dan tusschen die Schryvers, en wat heeft den Eerwaerden *Hofstede* bewoogen, om het gevoelen van den Heer *Marmontel* te keer te gaen. Onze Schryver antwoord. „ Uit een misvatting alleen is deze geheele Twist gesproten! De Heer HOFSTEDE heeft begrepen, dat de Heer MARMONTEL zyne Heidenen alleen *om hunne deugdzaamheid* (gelyk de tytel van 's Leeraars boek uitwyst) de Zaligheid had toegekeurd; en ondertusschen heeft hy hen alleen door de Godlyke gunst en genade, daar wy alle onze Zaligheid van moeten afwagten, verhemeld. Dus zien wy dan, dat het geschil tusschen die twee groote Mannen, enkel in een schynstrydigheid en woordentwist bestaan heeft; en dat 'er wezenlyk en inderdaad ten dezen opzichte geen twist of verschil onder hen heeft plaats gehad; dewyl zy het in den grond der zaake ééns waren ".

Men kan niet ontkennen, dat deze manier van overeenbrenging enigermate geestig uitgedagt zy; doch derzelver bondigheid, vreezen wy, is nog ver te zoeken. 't Gaat gemaklyk een geschil tot een woordenstryd te maken, als men by 't algemene blyft; men zou 't op die wyze al ver konnen brengen met het gansche geschil tusschen onze Gereformeerden en de Broeders Lutheranen, ja zelfs tusschen de Remonstranten en Contraremonstranten; maar 't komt, gelyk men weet, in zodanige gevallen, niet slechts op het algemene, maer ook op de byzonderheden aen, en daer in valt de vereffening zo gereed niet.

J. MATTH. GESNERI. SOCRATES *sanctus Paderasta. Commentatio Societati Regiæ Gottingensi prælecta a. d. V Feb. 1752. accedit ejusdem V. C. Corrolarium de Antiqua Asinorum Honestate. Ad typos Gottingenses Traj. ad Rhenum. Ex officina* J. v. Schoonhoven & soc. 1769. *ch. m.* 61 *pp. in octavo.*

SOCRATES *verdeedigd als een deugdzaem Jonglings-Minnaer, door* J. MATTH. GESNERUS. *Hier by komt een Aenhangsel van denzelfden Autheur, betreffende de hoogachting van den Ezel by de Ouden.*

DE geleerde *Gesner*, geen acht slaende op enige losse en nietswaerdige beschuldigingen, ten laste van *Socrates*; daer latende 't geen men hem in zyne jeugd zou heb-

hebben mogen verwyten; bepaelt zich in dit Stukje voornaemlyk tot het wederleggen van die hoofdverdenking, welke by sommigen nog plaets heeft, als ware *Socrates* schuldig geweest, aen onkuische Jonglingsliefde. — Deze beschuldiging, die men nooit staende het leven van *Socrates*, en enige honderd jaren na deszelfs dood, maer in later tyd eerst voor den dag gebragt vind, niet tegenstaande het loflyk getuigenis zyner tydgenooten, heeft men, naer 't oordeel van onzen Autheur, grootlyks te wyten, aen een misverstand omtrent de gevoelens van *Socrates*, en ene daer uit volgende verkeerde verklaring van de zogenoemde *Socratische Liefde*. Dit beweegt hem den *Phædrus van Plato*, die ons desaengaende bericht geeft, naeuwkeurig te ontvouwen; en daer uit te toonen, dat de *παιδεραστία* of *Jonglingsliefde* van *Socrates* onmogelyk iets ondeugends kan zyn, en in tegendeel ene liefde is, die niets anders bedoelt, dan de zedelyke volmaking van beminlyke jonglingen: des *Socrates*, zonder dat hy zich had te schamen, als een deugdzaem Man, konde betuigen, dat hy een *Jonglings Minnaer* was. Onze Autheur dit onderscheidenlyk ontvouwd, en ter verdeedDiginge der onschuld van *Socrates* aengedrongen hebbende, doet daer benevens opmerken dat het *Gastmael van Plato*, dat mede tot dit onderwerp enige betrekking heeft, niets behelst, 't welk ten nadeele van *Socrates*, in dit geval, geduid kan worden, door iemand, die 't met oplettenheid en onderscheidinge leest: en dat het veel eer, overeenkomstig met het geen *Xenophon* van *Socrates* meld, ten bewyze dient, dat hy van dit wanbedryf gansch vreemd was. —— De gelyksoortigheid der stoffe leid den beroemden *Gesner* verder ook tot het beschouwen van 't *Gastmael van Xenophon*; om den Lezer onder 't oog te brengen, hoe 't zelve niets behelst, dat men in dien tyd in *Socrates* kan wraken; en dat men 'er zich ten onrechte van bedient, wanneer men hem uit dien hoofde als een vuilen wellustigen wil afmalen. Eindelyk toont hy ook nog kortlyk aen, dat de beschuldiging ten laste van *Socrates*, als of hy twee vrouwen te gelyk gehad zou hebben, niet bondig genoeg bewezen is; en dat men reden heeft om 'er aen te twyfelen, of zulks zelfs geheel te verwerpen.

Deze Verhandeling is zekerlyk der overweginge waerdig van hun, die zich bepaeldlyk toeleggen op het nagaen van 't character van *Socrates*; dewyl de tael en oudheidkundige *Gesner* dezelve met veel oordeel en oplettendheid heeft zamengesteld. —— Aen 't einde dezer Verhandelinge ontmoet

moet men nog een Aenhangsel, betreffende de hoogachting van den Ezel by de Ouden; in 't welke de Autheur toont, dat men den Ezel oudtyds zo smaedlyk niet beschouwd heeft, als men nu gemeenlyk doet. Ene soort van uitweiding, rakende de regels der *Physiognomisten* of Gelaetkenners, by gelegenheid der meldinge van 't bekende geval van den Gelaetkenner *Zopyrus* met *Socrates*, heeft hier toe aenleiding gegeven.

De Natuurlyke Godtgeleertheit in derzelver onvolkomenheit vertoont. Door JOHANNES TER HOFSTEDE. *Te Rott. by* A. Bothall 1769. *Behalven het Voorwerk* 64 *bladzyden in groot octavo.*

DE staet des geschils, in dit Stukje bedoeld, word door den Schryver aldus bepaeld.

„ De twist is niet of de *Natuurlyke Godtgeleertheit* den Heidenen leert, dat 'er zulk een Opperwezen is, het welk van den Mensch behoort gedient te worden. —— Ook is het geschil niet, of de heidens, uit hun *natuurlyk* beginsel voortreffelyke spreuken van den dienst', die elk der Godtheid schuldig is, geschreven, en zig in deze en gene plichten geoeffent hebben ". —— Hier over zegt hy is geen verschil. „ Ook verzoek ik, dat men ons gevoelen zoo niet verkeere, als of wy geloofden dat alle heidens, buiten het Euangelie levende, tot één toe, verloren waren gegaen, maer dit gelooven wy: dat Godt, zulken onder hen, die Hy voornemens is te zaligen, op eene wyze zyner Wysheit alleen bekent, voor hunne dood, eene *nadere ontdekking* laet ontvangen van die *noodzakelyke waerheden*, die de *Natuurlyke Godtgeleertheit* niet leert, of ooit leeren kan. —— Derhalven is de staet des geschils alleen deze: *of de natuurlyke Godtgeleertheit, zonder nadere openbaringe, den mensch ter zaligheit kan brengen.* De Naturalisten zeggen hier ja op: wy gelooven dat het *natuurlicht* onmogelyk het zoo verre brengen kan, welk stuk ik nu moet bewyzen ". De Autheur stelt zich voor hier omtrent zodanige *argumenten* te gebruiken, die op Gods Woord steunen; als alleen te doen hebbende met hun die deszelfs achtbaerheid toestaen; dewyl hy nooit voornemens is te twisten met hun die den Christlyken Godsdienst bestryden.

Ten dien einde bedient hy zich in de eerste plaats van ene vertooning van den allerongelukkigsten staet dier vol-

ken,

ken, welken niets anders dan de Natuurlyke Godgeleerdheid kennen, volgens het voorstel van den Apostel Eph. II. 12, het welk hy in alle deszelfs deelen ontvouwt. Verder toont hy dat de Natuurlyke Godgeleerdheid ons den waerachtigen God en deszelfs wyze van bestaen niet leert; zo, om dat ze hem niet recht leert kennen in zyne aenbiddelyke volmaektheden, als om dat ze ons onkundig laet van het bestaen van God in drie onderscheiden Persoonen; welks kennis volstrekt noodig is ter zaligheid. Vervolgens doet hy zien, dat 'er geen Gode behaeglyke dienst, noch betamelyke Zedekunde door de Natuurlyke Godgeleerdheid word opgegeven; en dat de beste Deugden, die de Heidenen, volgens hunne Zedekunde geoefend hebben, niet anders dan blinkende zonden waren. Dit alles versterkt hy daer en boven door de overweging, dat de Natuurlyke Godgeleerdheid onkundig is van den oorsprong der zonde, het middel om daer van gered te worden, van de ware Deugd, en de beweegmiddelen tot dezelve. Hier benevens gaet hy na, wat 'er, volgens Hand. XXVI. 17, 18, vereischt word, om de Heidenen ter zaligheid te brengen, dat zaken insluit, die men van de Natuurlyke Godgeleerdheid nimmer kan wagten. En ten laetsten dringt hy zyne stelling aen, door de overweging, dat het Euangelielicht, zo men ook door 't Natuurlicht ter zaligheid geleid kan worden, van geen zeer groote waerde is; dat het dan der moeite niet waerdig was zo veel werks te maken van de verkondiging, zo veel onheils te ondergaen, om de belydenis der Euangelieleere, en dergelyke. Voorts lost onze Autheur nog kortlyk twee of drie tegenwerpingen op; dan hy laet zich niet in, om de tegenbedenkingen van partyen byzonderlyk na te gaen; *dezelve worden*, zegt hy, *door onze Godtgeleerde schryvers, in hunne Theölogische Opstellen overäl bondig opgelost, men kan ze daar vinden.* —— Wy konnen niet nalaten by deze gelegenheid aen te merken, dat, zo die rede den Autheur voldoende scheen, om niet staen te blyven op de tegenbedenkingen; dezelve ook voldoende geacht zou hebben konnen worden, om dit gansche Stukje niet in 't licht te geven; dewyl het zelve niets behelst, dan 't geen men *overäl in de Theologische Opstellen onzer Godtgeleerde Schryvers kan vinden.* Doch men moet in deze 's Mans welmenenden yver voor de goede zaek erkennen: *hy heeft*, gelyk hy in 't slot betuigt, *gedaen niet het gene hy wilde, maer het gene hy konde doen*; en zyn yver is nog niet uitgeblust, als af te nemen is uit een naricht, dat de *Schryvers*

[ra]ar der Kortbondige overweginge van de BELISARIUS beoordeelt, *verzekert kan zyn, dat hy beäntwoord zal worden, als hy zynen naam durft melden.*

Lesfen over de thans zweevende Veesterfte, openlyk gehouden door PETRUS CAMPER, A. L. M. Phil. & Med. Doctor, Med. Anat. & Chir. Profesfor Honor. in het Athen. illustre te Amsterdam, Medicin. Theor. Anat. Chirurgie & Botanices Prof. Ord. op de Hooge Schoole van Stad en Lande; Lid van de Koninglyke Maatsch. van Wetenschappen van Londen enz. *in het Theatrum Anatomicum te Groningen, den* 10, 11, 13, *en* 14 *van Sprokkelmaand, in den jaare* 1769. *Te Leeuwaarden, Ter Drukkerye van* H. A. de Chalmot, 1769. *Groot Octavo, behalve de Opdragt en Voorreden* 110 *bladz.*

De aandoening, welke de besmetlyke ziekte en sterfte van het Rundvee op de ingezetenen van ons Land veroorzaakt, kan niet nalaaten met genoegen te doen zien, dat bekwaame Mannen hunne vermogens wel willen aanwenden om dezelve te onderzoeken, en, ware het mogelyk, iet te ontdekken tot behoeding der beesten voor besmetting, of tot beterschap en herstelling der zulken die reeds door de besmetting aangegreepen zyn. De Hooggeleerde Heer CAMPER heeft zich verledigd eenige openbaare Lesfen over deeze Vee-pest te houden, welken door een talryk en aanzienlyk gezelschap met genoegen gehoord, ook nu, in 't licht gegeeven, van veelen met aangenaamheid zullen geleezen worden. Men vindt 'er wel geene middelen tot beveiliging of herstelling der beesten in opgegeeven, maar veele aanmerkingen, aangaande de gesteldheid van een Runderbeest en herkaauwende Dieren in 't algemeen, welken, gelykze op zich zelfs weetenswaardig, ook van nut kunnen zyn, in de bestiering van het vee; onder de ziekte te oordeelen hoe het zelve behandeld moet worden, en eindelyk hoe men de ziekte zelve hebbe aantemerken.

In vier Lesfen heeft de Heer CAMPER zyn onderwerp vervat. De eerste is, *Over de voornaamste Bloedvaten van den Hals, Voor- en Agterpooten in den Runderen, en over de natuurlyke legging der Ingewanden van den Buik.* De Hoogleeraar heeft hier aan zyne Toehoorders vertoond een Kalf, langs den hals, borst, buik, voor- agterpooten en staart

van

-van huid ontbloot, om den loop der uitwendige slagaderen te toonen, waar aan men de pols, in de beesten, kan betasten. De Dy-slagader meent hy hier toe de bekwaamste te wezen; de hals- en arm-slagader worden ligt ontsteld als het beest hoest. De slagen worden bevonden in een gezond beest, doorgaans 60 in een minuut te wezen, doch zy klimmen wel tot 70, 75, ja tot 90, doch worden dan zo zwak, dat men dezelve naauwlyk voelen kan. Dan de schryver stelt weinig in het tellen deezer slagen, om dat men den staat der ziekte wel uit andere teekenen kan bepaalen. Deeze Les wordt geëindigd met eene vertoning van de ingewanden des buiks in hunne natuurlyke plaatse.

In de tweede Les wordt gesproken *Over de vier Maagen in het byzonder, en over de Lever, Milt, enz. en teffens over de Ingewanden van de Borst.* De Geleerde Schryver toont, door gedroogde opengesnede en versche voorwerpen der maagen, datze alle aan elkander vast zyn, en gemeenschap hebben, zo dat zy eerder eenige vernaauwinge van een zelfde holte vertoonen, dan afzonderlyke maagen: Zy worden, derhalve, gedeeld in vier afzonderlyke deelen, en door byzondere naamen onderscheiden. De eerste is de groote maag, doorgaans Pens genoemd. De tweede, die een gedeelte van de eerste is, doch van dezelve als afgescheiden wordt door den slokdarm, wordt Hoeve geheeten. De derde heeft de gedaante van een ingekrompen Egel of kromme Komkommer, en wordt, in Holland, het Boek genoemd, waar in de Hoogleeraar 24 groote bladen, tusschen ieder een middenbaar, en tusschen ieder middenbaar en groot nog een klein, en dus 96 vliezen telt. De vierde maag is de Lebbe, heeft de gedaante van onze maag, doch is veel grooter dan het Boek en de Hoeve te zamen. Hier op wordt eene beschryving gegeeven van de Lever en gal-buizen; ook van het *Pancreas* of Alvleesch, en het dunne en dikke Gedarmte; en hier na van de Ingewanden der Borst. Gelyk de Heer CAMPER zyne Toehoorders alles in een geopend Kalf heeft getoond, heeft hy van de vier maagen, en andere Ingewanden van den Buik, afbeeldingen achter dit Werk gevoegd.

De derde Les heeft tot onderwerp *de Herkaauwing van Reine en Onreine Dieren, en van het Hoornvee in het byzonder.* Hier in is de Hooggeleerde Schryver zeer uitvoerig en naauwkeurig; en tragt, zo veel hy kan, een klaar denkbeeld te geeven van deeze duistere bewerking. Hy onderzoekt wie 'er over geschreeven, en wel of gebreklyk over ge-

geschreeven hebben, welke Dieren herkaauwende zyn; en hoe zy hun voeder neemen. ,, Alle deezen", zegt hy, ,, eeten eerst hunne maag vol, kort agter een; vervolgens brengen zy, door eene zonderlinge beweeging, die nogthans zeer veel van braaken verschilt, een klein gedeelte teffens van deeze spyze weder opwaards in den mond; en kaauwen deeze zeer lang tusschen de kiezen, waar na zy ze ten tweedenmaalen doorslikken, en in eene afgezonderde maag brengen, of wel in een ander deel derzelve, indien zy slegts van eene maag voorzien zyn". Verkeerdelyk heeft men van ouds gemeend, dat de Dieren die vier maagen hebben alleen herkaauwen, wyl 'er ook zyn die herkaauwen, schoon zy maar eene maag hebben. De kenmerken der herkaauwende Dieren, van veelen kwaalyk opgegeeven, worden onderzogt, en de waare aangeweezen. Vervolgens toont de Schryver, zich voornaamlyk bepaalende tot de herkaauwing der Runderen, den verwonderlyken loop van den slokdarm, van zyne inplanting in de groote maag, tot in den boekpens toe; en beschryft de wederopbrenging van de spyze tot herkaauwing. Deeze Les is waardig, als eene Verhandeling over de herkaauwing, op zich zelve, geleezen te worden.

De vierde Les vervat *de Historie*, *Aart*, *Toevallen en Geneezing der thans zwaevende Besmettelyke Veeziekte*. De Historie wordt van den vroegsten tyd, waar van men eenige melding deezer ziekte gemaakt vindt, opgehaald, en tot onzen tyd toe vervolgd, en geeft een aangenaam sieraad aan deeze Les. Hier op gaat de Heer CAMPER over tot *de voornaamste Toevallen der Ziekte*, welken opgenoemd worden, en meerendeels bekend zyn aan de genen, die zieke beesten behandelen, of 'er by verkeeren. Vervolgens tot *de Omstandigheden die inwendig gevonden worden*; veele van welken ook door anderen zyn waargenomen en beschreeven. Dan tot *de tekenen van Beterschap en Gevaar*.... Hier van valt, volgens den Heer CAMPER, weinig te zeggen. Het eenigste en van zelf kenbaar teeken is, dat zy beginnen te eeten en te herkaauwen, voornaamlyk als de kuch mindert, en zy nu en dan eens doorhoesten. Doch ook het eeten kan nog bedriegen. Wyders worden *de Oorzaaken deezer Ziekte* in overweging genomen. Hier omtrent toont de Schryver dat veelen verkeerde gissingen gemaakt hebben, en belydt edelmoediglyk zyne onkunde. Eindelyk volgt nog een onderzoek *over den Aart der Ziekte en de Hulpmiddelen*. De ziekte wordt gesteld te zyn een Besmettende

Rotkoorts, niet ligt weder aanvallende op beesten die dezelve eens gehad hebben. Tot afweering en hulpe worden vier dingen vereischt. „ 1. Dat men de besmetting afweere en vermindere. 2. Dat men de Vogten tegens het bederf bewaare. 3. Dat men de krachten ophoude. En eindelyk 4. dat als de ziekte begint, de ingewanden gezuiverd worden". Alle deeze aanwyzingen hebben haare zwarigheden, of zyn door ervarenheid onvoldoende bevonden. Rotting wederstaande middelen worden wel meest aangeraaden. Doch om de onzekerheid van allen raadt de Schryver, by 't slot, tot de Inenting; gewaagt van de Inenting door de Heeren NOZEMAN, AGGE KOOL en TAK, van den Prof. SCHWENKE, van de Bronswykſche Proeven, die van den Heer LAYARD, en ten laatſten van den Heer GRASHUIS, waar van hy dus ſpreekt: „ Maar de Proefneemingen van den Heer J. GRASHUIS ſchynen alle hoope te beneemen, want zes na de Inenting gebeterd, wierden door de natuurlyke besmetting weder ziek; en daar van ſtierven 'er vier, en ſlegts twee beterden! *Uitg. Verh.* III *Deel*, p. 256. Hy wanhoopte nogthans niet om beter te ſlaagen, wanneer de ondervinding meerder voorzorgen zoude geleerd hebben". De Hooggeleerde CAMPER heeft hier echter maar de helft gezegd van 't gene aangaande die Inenting kan gezegd worden, ſchoon niet in de *Uitgez. Verh.* opgegeeven. Want men hadt toen niet ſlegts zes, hier gemeld, maar ruim 50 beesten op gelyke wyze ingeënt; wat nu van de overigen, behalven deeze zes, geworden is, meldt de Hoogleeraar niet; misſchien is hy hier van onkundig, om dat het ſlegts in een Nieuwspapier openbaar gemaakt is, en hierom ligt te verſchoonen, of heeft het vergeeten zo hy het geweeten heeft. Het zal dan wel der moeite waardig zyn dit hier in te voegen. De overige beesten van de 50, om maar een rond getal te neemen, heeft men aan zich zelve overgelaaten, om af te wagten wat men omtrent dezelve, by tyd en wyle, mogt bevinden. De beesten zyn verſpreid, verkoft, en ſommigen in de handen der eigenaars gebleeven, en men bemoeide 'er zich in 't eerst niet verder mede. Dan, na verloop van een merklyken tyd, na de Inenting, heeft de Wel Ed. Geſtr. Heer BINKHORST, een groot Participant zynde geweest van deeze Inenting, naar zyn gewoonen en lofwaardigen yver, de moeite genomen, om overal waar hy konde, te verneemen, hoe het met die ingeënte beesten, in 't gevolg mogt geweest zyn. De kundigheden, dit aangaande, door gemelden Heer opgeſpeurd, heeft

men

men by malkander gevoegd, en by wyze van berigt, in 't jaar 1760, in de Amsterdamsche Courant het Gemeen bekend gemaakt. Dus luidt het zelve van woord tot woord:

„ *Hoorn den* 28 *February*. Men heeft hier en hier omtrent, in het laatst van het jaar 1757, en het begin van 1758, ruim 50 Hokkelingen van 7, 8, tot 10 maanden oud, en 2 a 3 Vaerzen, de besmetlyke ziekte, toen en nu nog onder het Hoorn-vee woedende, ingeënt. Van deezen, welken allen, min of meer de ziekte kreegen, is 'er niet meer dan één door de ingeënte ziekte gestorven, en wel, zo men dagt, om dat men al te zwaar besmette stoffe tot de inenting gebruikt hadt, zynde van een beest, 't welk aan de ziekte was gestorven; 't gene ook nog aan 2 Vaerzen, om gelyke reden, naderhand gebeurd is. De instellers van de proeven waren zeer begeerig om te weeten, of de beesten, door inenting ziek geweest en gebeterd, alle besmettinge, hoe zwaar ook, zouden konnen wederstaan; en lieten hierom 4 van dezelve brengen op 2 byzondere stallen, waar de besmetlyke ziekte op het hevigst woedde; en dit zo schielyk, dat de beesten nog naauwlyks van de uitgestaane ziekte en vermagering bekomen waren. Het gevolg was, dat 3 van de 4, tusschen zieke beesten staande, wederom ziek werden en storven; het vierde werdt ook ziek, doch herstelde. Men zag hier uit, dat de drift naar den uitslag te groot was; en besloot de overige ingeënte beesten slegts te bewaaren, en onder dezen en genen te verdeelen, om door den tyd te zien, of ze nieuwe besmetting onderworpen zouden zyn. Van den uitslag, sedert den gemelden tyd tot heden, kan men nu het gemeen het volgende melden. In September, des volgenden jaars, hebben 7 van de ingeënte beesten geloopen in een stuk land, benevens 2 die niet ziek waren geweest. Deeze laatsten werden zwaar ziek, zonder dat een van de ingeënten is besmet geworden; schoon deeze besmetting overging tot de beesten die op het land liepen, welk aan het voorz. gelegen was. Andere 6 a 7 beesten, ook ingeënt geweest, hebben, geduurende deezen winter, op een stal gestaan, alwaar rondsom genoegzaam geene wooning vry is geweest van de besmetting; en dezelven zyn alle gezond gebleeven. Drie andere ingeënten, op een andere wooning hier omtrent, zyn insgelyks onverzeerd gebleeven. In den voorleden herfst heeft een der ingeënte beesten geloopen in een stuk lands; alwaar al het Koe-vee is ziek geworden, terwyl het ingeënte, onder alle deezen, niets van de ziekte is onder-

hevig geworden. Een aanmerklyk getal van de overige ingeënten van een voornaam eigenaar, die een groote menigte ander vee hadt, waar onder de pest-ziekte heeft gewoed, en waar door verscheiden gestorven zyn, is van de besmetting vry gebleeven, uitgenomen één, 't welk ziek geworden doch gebeterd is. Nog anderen, op een stal staande, waar op de besmetlyke ziekte kwam, zyn geheelenal wel gebleeven. Eén ingeënt beest, 't welk door de inenting bykans niet ziek was geweest, is onder zieke beesten staande, ziek geworden en gestorven. Van eenige enkelen, behalven de gemelden, die verkogt, en naar elders geraakt zyn, heeft men nog geen berigt in gekreegen. Deeze zo goede uitslag heeft aanmoediging gegeeven om de gemelde inenting te hervatten, gelyk reeds geschied is, en vervolgd zal worden, ten ware de Voorzienigheid deeze plaage, 't welk zeer wenschelyk is, van ons district en onze medelandsgenooten geliefde af te wenden".

Amsterd. Courant, 1760 No. 27.

Hier uit meenen wy te blyken, *dat de Proefneemingen van den Heer* GRASHUIS niet *schynen alle hoope te beneemen*, ja zelfs dat ze van goed gevolg zyn geweest, en de beooging dier inenting heel verre voldaan hebben. Ook schynt men hier uit niet ongegrond te moogen afleiden, dat het niet noodzaaklyk zy de beesten, omze voor toekoomende besmetting te beveiligen, zo zwaar in te enten, dat men ze, terstond na de inenting, by doodlyk zieke of stervende beesten kan vertrouwen. Eene Inenting zonder, of met byna geen verlies van beesten, alsze maar voor toekoomende besmetting onaandoenlyk zyn, zou eigenlyk wezen 't gene in 't algemeen verlangd wordt, en boven eene Inenting, waar door zo veele beesten verlooren worden, als men nu by *Klein Lankum* gezien heeft.

Gedagten van den Heere J. A. UNZER, *Med. Doct. over de Werkingen der Cometen op de Aarde. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amst. by* P. Conradi 1769. *In groot octavo* 23 *bladzyden.*

HOe onzeker de werking der Cometen op de Aerde ook zy, dit altans is zeker, dat derzelver verschyning altoos min of meer aenleiding geeft, om der Drukperse desaengaende enig werk te verschaffen. Die van 't jaer 1757 gaf

gaf den Heer *Unzer* dus ook aenleiding om deze *Gedagten* op het papier te ſtellen, en ze in 't licht te geven; en by gelegenheid der thans verſchynende, komt derzelver Nederduitſche vertaling voor den dag. —— De Schryver is van oordeel, dat de Cometen, in zo verre ze Hemelſche Lichamen zyn, een ſoortgelyken invloed hebben op de Aerde, als de andere Hemelſche Lichamen, de Zon, Maen en Planeten in hunne zamenſtanden. Op dien grondſlag bezeft hy dat ene Comeet in ſtaet is, om het Water des Aerdbodems, en den Dampkring, in ene onrustige beweging te brengen, en gevolglyk van merkelyken invloed op de geſteldheid van 't Weer te zyn; ook leid hy uit de vooronderſtelde Hette van de Comeet af, dat ze een buitengewoonen trap van Hette op de Aarde kan veroorzaken. —— De Geſchiedenis der Cometen, in 't beroemde Werk van den Heer *Lubienietzki*, genaemd *Theatrum Cometicum*, nageſpeurd hebbende, komt het hem voor, dat ook de Ondervinding deze zyne denkbeelden bevestigt; en hy maekt zig ſterk om, uit de Geſchiedenis, eenſtemmig met zyne redenering over de natuurlyke werking, te bewyzen; dat de Cometen Overſtroomingen, zwaer Onweer en Stormen, buitengewoone Hette en Dorheid, als mede Aerdbevingen met hevige Uitbarſtingen van Onderaerdsch Vuur, op de Aerde te wegen konnen brengen; waer mede dan veelligt ene reeks van onheilen, als natuurlyke gevolgen daer aen verknogt, gepaerd kan gaen.

't Is enigermate vreemd, dat een Man van zo veel oordeel en leeslust als de Heer *Unzer*, zich heeft konnen bepalen tot het beſchouwen der Cometen van de kwade zyde; en tevens niet opgeleid is, om derzelver werking van de goede zyde te beſchouwen: dit ſchynt niet onpartydig; ook beantwoord het niet aen den Tytel, die ſpreekt in 't algemeen van de *Werkingen der Cometen*, waer voor men, volgens den inhoud, behoort te lezen, *de kwade werkingen der Cometen.* Veelligt word 'er wel iemand door opgewekt, om de Cometen nog eens van die verdenking te zuiveren, als of ze alleen geſchikt waren om kwaed te veroorzaken. Als men de hoofdſtelling van onzen Autheur, in hare geheele kracht en uitgeſtrektheid, toelaet, om daer over niet te twisten; voorts het oog vestigt op den heilzamen invloed, welken men op den eigenſten grond van onzen Schryver, aen de Zon, Maen en Planeten in hunne Zamenſtanden kan toeëigenen; zulks insgelyks op de Cometen overbrengt, en dan met de Geſchiedenis raedpleegt; is 'er ongetwyfeld

 even

even zo gereed iets goeds van te hoopen; voor al, wanneer men zich van die vryheid bedient, welke onze Autheur gebruikt, dat men, het bedoelde in *Holland* en *Zeeland* niet vindende, het zelve in *Italie* zoeke. De Geschiedenis van de geheele Waereld, zo der nieuwe als der oude, staet dus voor een Schryver open; en hy zal, op het verschynen van ene Comeet, op het een of ander Historieblad, in 't een of ander gedeelte der Waereld, zo wel iets goeds vinden, als 'er een ander iets kwaeds ontmoet.

DEBORA *in vier Zangen, door* ANNA VAN DER HORST, *nu* ROELFZEMA. *Te Gron. by* L. Huising 1769. *Behalven de Nareden* 76 *bladz. in quarto.*

DE Nareden achter dit Werkje geplaetst, waer in Mejuffrouw *Roelfzema* aentoont, *dat het voor ene Vrou, die de behoorlyke geschiktheid en gelegenheid heeft*, geöorloofd *en* noodzakelyk *is*, *zig met Letteroefeningen bezig te houden*, strekt natuurlyker wyze ter aenmoediginge van de schoone Kunste, voor welke zy geschikt is; en wy wenschen van harte, dat 'er velen door opgewekt mogen worden, om te toonen, gelyk deze Dame zich uitdrukt, *dat de Vrouwen zo min onbekwaam zyn om wel te denken dan de Mannen.* Dit wenschen wy niet, om dat we 'er aen twyfelen; ver van daer! Doorslaende blyken van dit haer vermogen zyn zelfs in ons Nederland, gelyk een ieder bekend is, gereedlyk te ontmoeten; maer 't blyft des niet tegenstaende wenschlyk, dat 'er nog meer gevonden mogten worden, die dit hun vermogen in 't werk stellen; te meer daer wel denkende Vrouwen der Maetschappye van zeer veel nut, en der Natie een uitnemend cieraed zyn. —— Wy maken ook geen de minste zwarigheid om onze Schryfster, zonder enige vleiery, daer onder te tellen, haer aen te zien, als iemand die wel denkt, en op den weg is om eer in te leggen; maer tevens zyn wy, met de uitgave van dit Stukje, genoodzaekt te zeggen, dat ze in dit geval beter *denkt*, dan *dicht*. Het moeit ons enigermate, dat, daer ze in andere gevallen heeft doen blyken, dat ze niet ongeschikt is voor een los en levendig vers; daer de uitslag der beryminge van *Ruths* gevallen genoegsaem heeft doen zien, dat een Heldentoon haer zaek niet is; dat ze, zeggen we, op nieuw de hand geslagen heeft aen een Heldendicht, en *Debora* op een dergelyken trant als *Ruth* te voorschyn doet komen. — Het

ont-

ontbreekt haer niet aen de bekwaemheid van wel te konnen denken; de denkbeelden, die in dit Stuk voorgedragen worden, zyn over 't algemeen goed, wel uitgevoerd, en in ene geschikte orde achtervolgd: maer die levendigheid en aendoenlykheid, welke in een Heldendicht vereischt worden, zoekt men hier vruchteloos. Men leest dit Stuk, moeten we zeggen, als ene welberymde vertelling van *Debora's* bedryven, die ons, door de manier van voorstelling, ongevoelig laet; maer niet als een Heldendicht, dat ons, door de treffende ontvouwing van 't voorgevallene, daedlyk deel doet nemen in 't geen ons zo levendig voor den geest gebragt word: dat de ziel der Dichtkunde in 't algemeen, en van 't Heldendicht in 't byzonder, genoemd mag worden.

Zie hier, tot een staeltje, daer men zekerlyk kracht van tael zou behooren te vinden, ene beryming van die cierlyke voorstelling, Richt. V. 4—7. *HEERE, doe gy voorttoogbt van Seir, doe gy daer benen tradet van den velde Edoms, beefde de aerde, oock droop de bemel, oock droopen de wolcken van water. De bergen vervloten van bet aengesichte des HEEREN, selfs Sinai, van 't aengesichte des HEEREN, des Gods Israëls. In de dagen Samgars, des soons van Anath, in de dagen Jaëls bielden de wegen op, en die op paden wandelden gingen kromme wegen. De dorpen bielden op in Israël, sy bielden op: tot dat ick, Debora, opstont, dat ick opstont, eene moeder in Israël.* —— Dit word in dezer voege op rym gebragt.

Jehovah! eeuwig groot en wonderlyk van daad,
Het heuge Seir lang hoe gy ten stryde gaat.
Dan trilt de stugge rotz, de lugt schynt weg te druipen.
Als Edom op uw komst moet in spelonken kruipen.
Het Aardryk schud wanneer ge uw voeten daar op zet.
Hoe beevde Sinaï by 't dondren uwer Wet.
Ja voor het vlammend oog des Gods der Israliten
Verschuilen Zeën zig tot schrik der Amoriten.
　Zag Jaël in haar jeugt, zag Anaths dapper zaad,
De kloeke Samgar, eer de Temmer van 's Lands kwaad,
Hoe woeste Rovery, door klagen niet te wenden,
Den werelozen hoop met plonderende benden
Baldadig viel op 't lyf, hoe elk wierd afgemat
Door 't lang en stotig gaan van menig moeilyk pad;
Daar op gebaande paën zig niemand dorst begeven:
Vermids de stropery daar loerde op 's wandelaars leven;

Moest de arbeidzame Boer van Dorp, en Vlek en Veld,
Met de ogen naar zyn Schuur wegvlugten voor 't geweld;
Heeft u, ô Godsgeslagt! een drom van ak'ligheden
Zo vele dagen lang als tot de dood bestreden:
Ik, Debora, stond op, begaan met uw gekwel;
En wierd een Richteres tot heil van Israël.
U heb ik tans, (gelyk een Moeder vol ontfarmen
Haar vege kind'ren neemt met tranen op hare armen,
En teder koestert, en bestierd met haren raad.)
Gehandhaafd, daar ik u redde uit uw naren staat.

De deugdzaame Galeiroeijer, of de beloonde Vaderliefde. Tooneelspel. Gevolgd naar het Fransche van den Heere FENOUILLOT DE FALBAIRE. *Te Amst. by* J. Duim 1769. *Behalven het Voorwerk* 82 *bladz. in octavo.*

VAn dit Tooneelspel hebben wy, by de voorige uitgaven, onder den tytel van den *Eerlyken Misdadiger*, of *Misdadigen*, reeds gewag gemaekt (*), zo dat deszelfs inhoud genoeg bekend zy. 'Er staet ons derhalven, by gelegenheid dezer uitgave alleen te melden, dat het Amsterdamsche Kunstgenootschap, *Oefening beschaaft de Kunsten*, door die vroegere uitgaven, niet wederhouden is van deze hare navolging van 't Fransche Tooneelstuk, voor den Amsterdamschen Schouwburg geschikt, te vervaerdigen; daer toch geen van beide de vroegere Vertalingen aen de Weledele Heren Regenten van den Schouwburg was aengeboden. Tot een staeltje van de beschaefder uitvoering in deze, boven die der voorige uitgaven, diene het volgende voorbeeld, dat men met het voorheen gegeven kan vergelyken.

„ LISIMON. (*voor den Graaf geknield liggende.*)

Myn heer! heb deernis met myn droefheid! hoor de klagten
Eens zwakken Gryzaarts, die op uwe gunst blyft wachten!
Beschouw dit hair, thans grys door bittren tegenspoed;
Dit rimpelig gelaat, deez' zilten traanen vloed!
Laat, laat myn bang geween uwe oogen niet mishaagen.
Ik ben het, die hier moest in keetnen zyn geslaagen.
Myn Zoon had nimmer schuld. Laat hem in vryheid gaan.
Geef my myn boeijens wéer! doe ze om myn handen slaan.

AN-

(*) Zie de *N. Vad. Letter.Oef.* II. D. bl. 36.

ANDREAS. (*in dezelfde gestalte voor den Graaf.*)

Myn heer! geloof hem niet: het is de kinderliefde
Die herwaarts hem geleidde, en 't hart zo teder griefde,
Dat hy zich om een' Zoon, zyn hoogste vreugd op aard',
Aan 't onheil overgeeft; zich zelv' met schuld bezwaart.

(Zich naar zyn Vader wendende.)

En gy, myn Vader! keer: nog eenmaal laat u raaden.
Laat my myn keten: ze is my zacht, zal my niet schaaden.
Zy zou uw ouderdom verstrekken tot een' last.
Ik ben nog jong: elk weet dat my die beter past.

LISIMON.

Ó Neen; gy waart in lang niet van haar zwaarte ontheven,
Om weinig dagen meer, die ik nog heb te leeven,
Is 't noodloos dat uw jeugd alhier in rouw en pyn
De verdre jaaren slyt' die u nog ovrig zyn.

(*Op nieuw de kniën van den Graaf ombelzende.*)

In 's Hemels naam, Myn Heer! wees myn verzoek niet tegen.
Laat u de billykheid, laat u natuur beweegen!
De zuivre waarheid doet zich hooren door myn' mond.
'k Mislei u niet: geloof myn zuchten in deez' stond.
Of denkt gy dat ik zou te groot een gunst erlangen?
't Zyn enkel ketenen (helaas!) die 'k wensch te ontfangen.

DE GRAAF, *hen beiden opheffende en ombelzende.*

Rys, braave Gryzaart! rys. Rys, weêrgalooze Zoon!
Omhelst my beide. Uw deugd verdient het heerlykst' loon.
Hoe groot, verr' bovên ons, hoe edel zyn uw zielen!
Gy knielt aan myne kniën; ik moest aan de uwen knielen.
Maar 'k wilde dat uw deugd, voor elks verrukt gezicht,
Zich nog een oogenblik vertoonde in 't schoonste licht.
Zy strekt onze eeuw ten roem, en 't breken uwer keten
Moet ieder thans den prys uws heldenäarts doen weeten.
Ik heb dit reeds bewerkt, en voor uw zaak gepleit,
Verzekerd dat de Vorst, wiens goedertierenheid
Somtyds, daar 't noodig is, de wetten wil verzachten,
Zulks toe zal stemmen, en uw vryheid billyk achten.
Hy mint de waare deugd, waar ze ook haar straalen schiet',
En handelt u te saam', die onze Kerk verliet,
Als afgedwaalde, maar nochtans geliefde Spruiten,
Die hy nooit te eenemaal uit zyn gezin wil sluiten.

LISIMON.

Ach, Graaf! wy, waarlyk Fransch, zyn steeds, tot heil van 't Ryk,
In liefde tot den Vorst elk' Onderdaan gelyk.
Verdeeld door stellingen, waarin wy mooglyk dwaalen,
Zyn wy nochtans vereénd door andren, die nooit faalen.
Den Vorst en 't Vaderland getrouw ten dienst te staan,
Is 't Leerstuk, dat ons elk om stryd aan 't hart moet gaan".

Reflexions sur les Spectacles, par MM. FORMEY & SULZER. *A Utrecht chez* Henri Spruit. 1769. *In octavo* 59*pp*.

Bedenkingen der Heren FORMEY *en* SULZER *over de Schouwtooneelen.*

MEn vind in dit Stukje twee Verhandelingen, die strekken om te doen zien, dat men, een behoorlyk onderscheid makende, tusschen het gebruik en 't misbruik, tusschen kwalyk ingerichte en wel geschikte Toneelstukken, geen wezenlyke reden heeft, om het Schouwburg geheel, als zedelyk kwaed, of voor de goede zeden nadeelig, te wraken.

De eerste, van den Eerwaerden *Formey*, behelst ene opzetlyke wederlegging van de gedachten van *M. Nicole* deswegens, die alle Schouwtooneelen, en derzelver bywooning, ten sterkste als zondig veroordeelt. De laetste, van den Heer *Sulzer*, heeft ten doelwit ene beantwoording der stellingen van *M. Rousseau*, dit het Schouwburg, als ten uiterste gevaerlyk voor de goede zeden, afmaelt. Hier tegen toont onze Schryver, dat het Schouwburg uit eigen aert geschikt is, om de aenkweking van goede zeden te bevorderen: en dat het derhalve de zaek van een verstandig Man is, niet het Schouwburg te wraken, maer het zyne, zo veel in hem is, en hy daer toe gelegenheid heeft, aen te wenden, om het kwade daer uit te weren, en het goede tot meerder volmaektheid te brengen; 't welk men, naer zyn inzien, nog niet heeft aen te merken, als iets waer omtrent men te wanhoopen heeft.

Ieder Verhandeling is zeer wel geschikt naer 't bedoelde oogwit, en vervat geregelde denkbeelden over dit onderwerp; welke met nut gelezen konnen worden, zo van hun, die te zeer ingenomen zyn tegen alle Tooneelstukken, als van hun, die aen de andere zyde daer omtrent onvoorzichtig zyn. Onze Wysgerige Schryvers, het Schouwburg verdedigende, leiden den Lezer bestendig op, om het goede van het kwade te schiften; om onderscheid te maken tusschen Tooneelstukken en Tooneelstukken; zy willen dat men alles aenwende om het Schouwburg te verbeteren; en trachten niemand in te boezemen, dat hy van 't bywoonen der Schouwtooneelen zyne bezigheid zal maken; maer beweren alleen, dat men 'er zich ten gelegenen tyde, als van ene geoorlofde uitspanning, met nut van bedienen kan.

LUCAS *en* CLARISSE, *Blyſpel. Door* IZAAK SCHMIDT. *Te Amſteldam* 1769. *Behalven het Voorwerk* 80 *bladz. in octavo.*

DE Opſteller van dit Tooneelſtuk, dat hy zynen eerſteling noemt, geeft hier enigermate blyken, dat hy niet ongeſchikt is tot het behandelen der Tooneel-Poëzy. De inrichting van 't Spel, de tael, de rymtrant, het waernemen der characters, is van die natuur, dat hy aenmoediging verdiene, om zich door verdere oefening op te leiden. Intusſchen is hy echter met dezen zynen eerſteling ongelukkig geſlaegd; in zo verre, de Beſtierders van het Schouwburg, dien hy dit Blyſpel had aengeboden, hem hetzelve weder ter hand geſteld hebben, onder betuiging *dat het Spel niet in hunnen ſmaek viel*, zonder verdere reden te geven; waer over de Autheur zich in zyn Voorbericht beklaegt. ——— 't Is onze zaek niet te giſſen naer de reden, die de Heren Regenten voor deze afwyzing hebben; maer we zyn niet vreemd van te denken, dat de Heren *Formey* en *Sulzer*, volgens hunne voorgeſtelde denkbeelden, in de zo even gemelde Verhandelingen, dit ſtuk insgelyks van de hand gewezen zouden hebben, al ware het zelfs, in zyne ſoort, nog beter uitgevoerd geweest. Het onderwerp zou hun in de uitvoering geſtooten hebben.

Ene der hoofdonderwerpen naemlyk van 't Spel is ene zogenaemde Minnehandeling van een vermogenden Lichtmis; die, daer hy eerstdaags in den Echt zal treeden, nog ernſtig overleid, en alles listig aenwend, wat hem dienen kan, om de Dochter van een Tuinier, reeds aen een Boerenknaep verloofd, voor zyne wellustige inzichten te doen bukken. De hier toe ſtrekkende aenſlagen, tot de ſchandelykſten toe, worden openlyk ten Toonele gebragt, en de Lichtmis, ſchoon hy, 't is waer, zyn doelwit niet bereike, komt 'er echter voorts, als 't gebeurde openbaer word, by zynen Vader en aenſtaende Bruid niet ongelukkig af. ——— De manier van voorſtellen in dit alles, moeten we zeggen, is van die natuur, dat we 't niet op ons zouden willen nemen, om het vertoonen van zodanig een ſtuk over een te brengen, met den algemenen regel, dat het Tooneel gehouden moet worden binnen de palen van een nut, eerlyk en vermaeklyk tydverdryf; zo dat men, vermakende, tevens ſtichte. Dit zou ten minſte eiſchen, dat de aenſlagen zo openlyk niet behandeld werden, en dat de Lichtmis, op de ene of andere wyze, loon naer werk had ontvangen. 't Is te hoopen dat de Autheur vervolgens beter moge ſlagen.

Be-

Beknopte Historische-Geographische Beschryving van de geheele Waereld. Handelende in het bezonder van Europa. Beschreeven in 5 stukken. Te Leeuwaarden, by A. Ferwerda en G. Tresling 1768. *Behalven ene korte Voorreden en de Registers* 1532 *bladz. in groot Octavo.*

VOor jonge Lieden, die lust hebben, om zich in de Geographie te oefenen, en daer toe ene handleiding begeren, heeft men in onze Nederduitsche tale, onder anderen, de *Eerste beginselen der Geographie van den Aerdrykskundigen* W. A. BACHIENE. Die ene breedere, schoon niet geheel uitvoerige, onderrichting wenschen na te gaan, konnen te recht komen, in de vernieuwde uitgave der Geographie van den Heer HUBNER, welke de Eerwaerde BACHIENE het licht heeft doen zien, en nu wederom vermeerderd door E. W. CRAMERUS, in VI Deelen in gr. 8vo. by *P. Meijer*, onder den Tytel van *Algemeene Geographie, of Beschryvinge des geheelen Aardryks*, is uitgegeeven. En zy, die ene gansch uitvoerige beschryving van de geheele Waereld verlangen te bezitten, konnen niet beter doen, dan dat ze zich eigen maken, de *Nieuwe Aardryksbeschryving van den Heer* A. F. BÜSCHING, welker Nederduitsche uitgave nog achtervolgd word. ——— Deze drie Werken zyn, ieder in hunne soort, naer 't bedoelde oogmerk der Schryveren, zo wel uitgevoerd; en verlenen, 't zy aen eerstbeginnende, of meer geoefenden, en zulken, die lust hebben, om deze en gene byzonderheden uitvoerig na te spooren; zo geregelde en welgegronde onderrichtingen, dat wy zeer twyfelen, of het in deze Eeuw wel der moeite waerdig zal zyn, om op nieuw ene *Algemeene Hedendaagsche Geographie* in 't Nederduitsch onder de Drukpers te brengen; wy zouden 't ten minsten tot nog niemand durven aenraden, uit vreeze dat men geen zo nuttig Werk, als ieder der bovengenoemden, in zyne soort, voor den dag zou brengen. Dit althans is het lot van de hier aen het hoofd gemelde Historische Geographische Beschryving, waer van men zeggen moet, dat ze den Liefhebberen der Aerdrykskunde, boven de voorigen, niet aengeprezen kan worden.

Beschouwt men dezelve als ene Handleiding, dan is ze te uitvoerig; ziet men ze aen, als een Breeder Onderwys, dan is ze te beknopt, en te oppervlakkig; behalven dat ze, in 't een en 't ander geval, niet regelmatig opgesteld zy; in zo verre zommige zaken zeer kort, als bedoelde men slechts ene Handleiding, en andere redelyk uitgebreid, als schreef men een Breeder Onderwys, opgesteld zyn. De Uitgeevers berichten ons in hunne Voorreden, dat ze de voornaemste Werken hier over doorbladerd, en 'er naer hun oordeel het beste uitgekoozen hebben; en dus *den Lezers veele dingen hebben zoeken*

mede te deelen; die ze in andere Waereld- en Plaatsbeschryvingen, zo beknopt en klaar, te vergeefs zullen zoeken. Wat hier van zy, zulks willen wy niet volstrekt betwisten, 't zoû konnen zyn, dat 'er hier of daer zodanige dingen gevonden wierden, schoon ons in 't doorbladeren niets gewichtigs van dien aert voorgekomen zy. Met meer zekerheid konnen wy zeggen, dat wy na ettelyke dingen gezocht hebben, die wy oordeelden te moeten vinden, en welken ons niet voorgekomen zyn: en onder die is wel ene hoofdzaek de Historische Geographische Beschryving van *de Koningryken Pole* en *Hongarye*; die wy 'er te vergeefsch in gezocht hebben; schoon ze in den aenvang van 't Werk, wel uitdrukkelyk, onder de voornaemste Landschappen in *Europa*, opgeteld worden. ——— Dit is zeker niet wel te verschoonen.

Wat voorts de schikking van 't Werk aengaet, om hier van nog een kort woord te melden, die is deze. Voor af gaet ene Algemene Beschryving van de Waereld, en derzelver vier byzondere Hoofddeelen, en dit afgehandeld zynde, gaet de Autheur over tot ene afzonderlyke beschryving van de Europische Landen, in deze orde. „ Spanje, Portugal, Frankryk, de Elsas, Lottharingen, Fransche Comte, Artois, Engeland, Schotland, Yerland, de Nederlanden, en wel byzonder zo de Oostenryksche als de Vereenigde, het Bisdom Luik en 't Hertogdom Bouillon, Zwitzerland, de Zwitzersche Onderdanen en Bondgenoten, Italie, Duitschland; om de Donauw, om de Rhyn, om de Main, om de Weser, om de Elbe en om de Oder, Denemarken, Norwegen, Ysland, Sweden, Rusland, en het Turksche Ryk in Europa." ——— De beschryving van ieder dezer Landen is indiervoege ingericht, dat dezelve een aenvang neme met ene beknopte ontvouwing van dezelfs gelegenheid, verdeeling, voortbrengselen, rivieren, bosschen, bergen, heerschappy, koophandel, aert des volks en dergelyken; waer op dan voorts een bericht volgt van de voornaemste plaetzen en merkwaerdigste byzonderheden, die in dat Land gevonden worden.

Gewigtige redenen om welke verscheyde Mogenheden de Societeyten der Jesuiten uyt haar Landen verdreve hebben. By verscheiden te bekomen. 87 Bladzyden in Octavo.

HEt Geschrift, onder dezen tytel uitgegeven, is juist niet overeenkomstig met denzelven. Het vervat twee Stukjes, die ten opschrift hebben, *De geheimen der Jesuiten ontdekt*, en *Geheime Onderrechtingen voor de Paters van de Societeyt.* Het eerste Stukje strekt om te toonen, dat men de Jesuiten heeft aen te merken, als gevaerlyke Lieden voor alle Gemeenebesten; en dat het dus raedzaem is dezelven alomme tegen te gaen. De reden hier voor te berde gebragt

brugt zyn niet nieuw, en behelzen voor al geen ontdekking van Geheimen. Het tweede stukje is van denzelfden inhoud, als de voor eenigen tyd uitgegeven, *Geheime Wetten en Voorschriften der Jesuiten* (*), die al vroeger bekend waren onder den naem van de *Huisselyke Lessen der Vaderen Jesuiten*; des dit geheel opgewarmde kost zy. Men heeft 'er, veeligt tot meerder schyn van nieuwigheid, voorgevoegd ene *Opdragt aan den tegenwoordigen Paus Clemens de XIVde*, die niets byzonders behelst, dat lezenswaerdig is.

(*) Zie N. Vaderl. Letteroef. II. D. bl. 288.

Koopmans Verlustiging. Door den Heer J. C. MAY. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Deels tweede Stuk. Te Amsterdam by* J. Loveringh 1769. *In groot Octavo* 136 *bladzyden.*

Dit gedeelte handelt, na ene voorafgaende beschouwing van de Scheepsvaert in 't algemeen, over de Scheepsrederyen, en 't geen byzonder aenmerking verdient, wegens de Reeders, Schippers en 't Scheepsvolk. Verder stelt de Autheur ons voor het gebruik en nut der Schepen, zo ten aenzien der Bevrachtingen, als wel inzonderheid met betrekking tot de groote en kleine Visschery. Hier by komt ene ontvouwing van de Havary of Zeeschade, de Assurantie of Verzekering, en eindelyk van de verbindtenis of verpligting der Assuradeurs. —— Deze onderwerpen worden hier, op ene dergelyke wyze als de voorigen, in de vroegere Stukjes dezer Verlustigingen, opengelegd; indiervoege dat jonge handeldryvende Lieden er zich met nuttigheid van konnen bedienen.

Nederduitsche Spraekkunst voor de Jeugdt. Uit verscheidene onzer voornaemste Spraekkunstschryveren opgestelt, door KORNELIS VAN DER PALM, *Fransch en Duitsch Kostschoolhouder te Rotterdam. Te Rotterdam by* R. Arrenberg 1769. *Behalven de Voorreden* 214 *bladzyden in Octavo.*

De Autheur heeft zich in dit Geschrift niet voorgesteld ene nieuwe Spraekkunst te vormen, maer 't geen hy by de voornaemste Nederduitsche Spraekkunstschryvers gevonden en goed geoordeeld heeft, in zodanig ene orde te schikken, en indiervoege voor te dragen, dat het beantwoorde aen de vatbaerheid van de Jeugd. Hier in is hy over 't geheel niet ongunstig geslaegd; des zyne manier van onderwyzen waerschynlyk met voordeel gebruikt zou konnen worden.

Dia-

Dialogues Familières of *Gemeenzaame Zamenspraaken, ten dienste van allen die zig toeleggen, om de Fransche Taal te leeren. Verzameld en Opgesteld door* CH. CAZELLES. *Fransch Schoolmeester, te Amsterdam. Te Amst. by* P. Huart 1769. *In Octavo* 114 *bladzyden.*

DEze Zamenspraken kunnen nevens anderen hare nuttigheid hebben. De verscheidenheid is hier in niet zelden van dienst; en de ondervinding heeft al dikwils geleerd, dat de Jeugd meer vermaek schept in 't lezen van Zamenspraken in andere Boeken, dan in hunne gebruikelyke Schoolboeken: des men zich somtyds met vrucht van die verandering konne bedienen, om hun alle soorten van spreekwyzen der Fransche Tale met meer genoegen eigen te maken.

Historie van Miss HONORA, *of de Ondeugd door haar zelven bedrogen. Twee Deelen. Uit het Fransch vertaald. Te Amst. by* S. J. Baalde 1769. *In groot octavo* 632 *bladzyden.*

DE geschiedenis van ene Ouderlooze Weeze, ongelukkig gemaekt, door de schelmsche streken van menschen van alle Deugd vervreemd; en eindelyk tot een gelukkig Huwelyk gekomen, met hem, die, in ene onkuische drift, hoewel daer na berouw hebbende, zonder de mogelykheid te vinden van 't bedreven kwaed te herstellen, den grondslag gelegd had, tot ene reeks van onheilen haer overgekomen. Het verhael hier van, dat op zich zelve, schoon wat langdradig, niet ongevallig genoemd kan worden, is doormengd met byvertellingen, die dikwils geen de minste gemeenschap hebben met de bedoelde Historie; niets aerdigs in zich behelzen, dat in een Roman van deze soort te pas komt, en maer meest schynen te dienen, om het Werkje wat breeder uit te doen dyen. Men moet erkennen, dat de Schryver de Deugd doet zegenpralen; maar men moet tevens zeggen, dat hy de Ondeugd niet in zo hatelyk een licht stelt, als men in een Zedekundigen Roman, onder welke soort deze schynt te behooren, met enig regt mag verwachten. Met één woord, 't is een Roman, die men niet als slecht kan veroordeelen, maer ook niet als nuttig kan aenpryzen; en 'er zullen weinig Lezers van Romans, zo we vertrouwen, gevonden worden, die zich niet uitgelokt vinden om voort te lezen, maer tevens nu en dan gemelyk worden, over de langwyligheid, en de tusschenkomende vertellingen, die 'er niet in te stade komen, en veelszins wat laf zyn.

HENRIETTA DE WOLMAR, *of de Moeder jaloursch over haar Dochter. Na de tweede druk uit het Fransch vertaald. Te Amst. by* de Erven de Wed. van Egmont. *In octavo* 112 *bladzyden.*

De leevensgevallen van ERNESTINA. *Geschreeven door den Heere* DE MARMONTEL. *Uit het Fransch vertaald. Te Amst. by* de Erven de Wed. J. van Egmont. *In octavo* 120 *bladz.*

DOMINICUS *en* SERAPHINA. *Eene waaragtige Corsicaansche Geschiedenis. Beschreeven door een Fransch Officier, op dat Eiland in Guarnisoen leggende. By de Erven* de Wed. J. v. Egmond 104. *Bladz. in Duodecimo.*

DRie Romans, of verhalen van Liefdesgevallen, die, in een ledig uur, met genoegen doorbladerd, en, als behelzende lessen van voorzichtigheid, nog al met enige nuttigheid gelezen konnen worden, of ten minsten voor tydverdryf zich laaten leezen.

Brief van den Heere de BEAUMONT Coiffeur a la mode, *aan het Neerlandsch Jufferschap.* En

Antwoord van 't Neerlandsch Jufferschap, aan den Heere de BEAUMONT Coiffeur a la Mode. *Te Amsterdam by* J. Kok 1769. *In Octavo* 24 *bladz.*

ENe scherpe en in zyne soort niet kwalyk uitgevoerde *Satire* van de hedendaagsche vreemde kleeding onzer *a la modische Dames*; wel byzonder van het Kapzel, waer door velen van de *beau Sexe* hun schoon gelaet eer mismaken, dan vercieren. Men heeft 'er twee Plaetjes bygevoegd, die ieder een twaelf-tal der Nieuw-Modische Kapzels verbeelden, en schynt een oogmerk te hebben, om het tot over de zestig te brengen; *ten dienst*, gelyk het Tytelblad meld, *der* DAMES, *en tot gerief van alle Fransche Winkeliersters*, *Friesseurs*, *Coiffeurs en Perruquiers*; welke Messieurs misschien best dit *sublime Sujet* zullen kunnen beoordeelen.

Klagten der onlangs ingezakte Amsteldamsche Muiderpoort.

EEn laf Schimp- of Hekelschrift, dat niets betekent; zo 'er niet nog bykomt, dat het in verscheiden opzichten te personeel is, waer door het te meer te wraken zou zyn.

NIEUWE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Oordeelkundige Bybelverklaaring, door TH. CH. LILIENTHAL. *Doct. Th. en Hoogleeraar op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige Aanmerkingen vermeerderd. Zesde Deel. Te Amst. by* J. Loveringh 1769. *Behalven de Voorreden* 492 *bladzyden.*

HEt Ongeloof, dat niet zeer kiesch valt in de keuze der tegenwerpingen tegen de Godlykheid der Openbaaringe, maer zich van alles bedient, waer van het, al is 't slechts met den minsten schyn, eenigzins gebruik kan maken, om dit of dat gedeelte in 't Bybelboek vervat, in een haetlyk of ten minste in een bespotlyk licht te stellen, is inzonderheid zeer naeuwziende op het gedrag dier Mannen, welken in de Heilige Schriften als voorname Personadien, en, van wegens hunne Godsvrucht, als loflyke voorbeelden voorkomen. Ene verkeerdheid in hun character, een misslag in hun gedrag, een schandlyk vergryp tegen Gods heilige wetten in hunne bedryven te bespeuren, schynt den Ongeloovigen ene gewigtige ontdekking te zyn: en 't is als of ze zich verbeelden, daer door te meerder gronds te hebben, om de geheele Godlyke Openbaring te wraken: daer ondertusschen ieder onpartydig mensch duidelyk bezeffen kan, dat de waerheid der Godlyke Openbaringe 'er geenszins mede verbonden is; te minder, daer zulke menschen niet als volstrekt onberispelyk voorgesteld worden, en hunne misslagen, zo wel als hunne voortreflykheden in de Bybelbladeren aengetekend zyn. —— Men zou, dit nader uitbreidende, en in enige byzonderheden opheldERende, konnen volstaen met de Ongeloovigen op dien voet te beantwoorden; was het niet, dat ze zomtyds enige daer uit afgeleide denkbeelden op ene byzondere wyze tot hun voordeel zochten te keeren; en dat ze ook nu en dan voortreflyke Persoonen boven mate bezwaerden, ja hun zelfs misdaden opdichtten, waer aen ze wezenlyk niet schuldig zyn. —— Dit maekt ene byzonderer beantwoording hunner bedenkelykheden van die zyde enigermate noodzaeklyk; en hier toe verledigt zich ook daerom de Hoogleeraer *Lilienthal* in dit gedeelte zyner Oordeelkundi-

ge Bybelverklaringe; waer in de voornaemste tegenwerpingen van 't Ongeloof ten dezen aenzien oplettend nagegaen, en meerendeels bondig wederleid worden. Hy stelt zich met dezen niet voor het kwade in die Mannen goed te noemen, ver van daer! hy erkent, dat ze, niet tegenstaende hunne uitmuntenheid, hunne gebreken hadden; „ maar wy zullen, zegt hy, by het onderzoek deezer misslagen en gebreken, veele omstandigheden tot hunner verontschuldiginge aantreffen. 't Is zo, hun gedrag was niet geheel onberispelyk; maar deeze vlekken konden evenwel den roem dier groote mannen niet zodaanig ontluisteren, dat men zou bevoegd zyn, dezelven voor ondeugend te keuren. Ja, wy zullen veeltyds in staat weezen, de haatelyke beschuldigingen, ganschlyk van hen af te keeren, en den zwadder, waar mede de boosheid derzelver onschuld beklad heeft, af te vaagen". Zulks doet hy in dit zesde Deel, waer in hy een aenvang maekt met Noach, en de volgende tyden doorloopt tot op Koning Hiskia; staende vervolgens op ene dergelyke manier in acht te nemen, 't geen het Ongeloof, met betrekking tot het zedelyk character der Propheten, mitsgaders van Christus en zyne Apostelen, ten nadeele der Godlyke Openbaringe poogt aen te voeren.

Zie hier hoe onze Autheur, by gelegenheid van 't verdeedigen der Godlyke zendinge van Moses zich uitlaet, over 't denkbeeld *dat 'er in de Mozaïsche Wetten geene beweegreden voorkomen, die genomen zyn van het toekomende leven*; waer uit het Ongeloof afleid, dat Moses een bedrieger geweest is, als hy de Godlykheid zyner Wetten beweerde: welk gedeelte wy hier te eerder overnemen, om dat we nog onlangs een bericht gegeven hebben van 't gevoelen van Bisschop *Warburton*, die 'er hier omtrent; (*) het tegendeel uit afleid, gelyk onze Autheur in dezen ook aenmerkt.

„ De wetten van Moses, zegt hy, worden mede door de vrygeesten ontkend van God voort te komen, om dat geene beweegredenen daar by gevoegd zyn, genomen van de straffen en belooningen na den dood (†). Doch W. WARBURTON zoekt, uit deeze zelfde omstandigheid, de Godly-

(*) Zie boven *bl.* 333 enz.

(†) „ MORGAN's *Moral Philosopher. Vol. III. p.* 118 *seqq.* Deeze zelfde tegenwerping maaken mede de *Muhamedanen*. Zie LUDOV. MARACCII *Prodrom. ad refut. Alcorani pag.* 13.

lyke zending van *Mofes* te bewyzen (*). Zyne eigenlyke meening is deeze, andere Wetgeevers weeten het gezag hunner Wetten niet beter te bevestigen, dan door de belooningen en ftraffen van het toekomend leven ter hulpe te neemen. Dit heeft *Mofes* niet gedaan; gevolglyk zyn zyne Wetten, door eene geheel byzondere Voorzienigheid van God beftuurd geworden. Schoon deeze redeneering zekerlyk klem heeft, evenwel zou dezelve ligtlyk misbruikt konnen worden. Het is mede niet te bewyzen, dat *Mofes* van den toeftand der menfchen na dit leven in zyne wetten ganschlyk niet fpreeken zou. Schoon het Leerftuk van de onfterflykheid der ziele en derzelver lot na den dood, in het nieuw Verbond, in een duidlyker licht is gefteld geworden, evenwel was het zelve ten tyde der Eerstvaderen reeds eene zeer bekende zaak. *Enoch* heeft zeer duidlyk van het laatfte Oordeel gepropheteerd (†) (*a*). *Abraham* was wachtende op eene Stad, die fundamenten heeft, welker konftenaar en bouwmeester God is, het hemelsch Va-

(*) „ *The divine Legation of Mofes demonftrated*".

(†) „ *Jud. v.* 14, 15.

(*a*) „ [Het geen *Mofes* van dien zelfden *Enoch* verhaalt, *Gen.* V: 24. levert een nog fterker bewys op, voor de ftelling, die onze Geleerde Schryver hier bondig beweert. — *Dat God hem weg nam*, was eene belooning van zynen *wandel met God*. Vergeleken met *Heb*. XI. 5. Slechte belooning waarlyk, indien hy, door deeze wegneeming, verdweenen of vernietigd zou zyn! Wie erkent niet, dat hier, op 't minst genomen, de ONSTERFLYKHEID van *Enochs* ZIELE geleerd wordt? waar van, by gevolg, *Mofes* en zyne tydgenooten niet onkundig waren. Maar *Paulus*, in de aangehaalde plaats, getuigt daar en boven, dat *Enoch weggenomen* (of *verplaatst*) is, om den dood niet te zien: en het zelfde wil *Mofes* te kennen geeven, wanneer hy, in dat Hoofdftuk, van elk der andere Aartsvaderen zegt; *hy fterf!* van *Enoch* alleen: *hy was niet meer*; *want God nam hem weg!* Tot opheldering van het laatfte woord vergelyke men 2 Kon. II: 3, 5, 9, 10 met vs. 11. —— Eigentlyk derhalven fpreekt *Mofes* van de opneeming en ONSTERFLYKHEID van *Enochs* LICHAAM, als van iets buitengewoons: van de ONSTERFLYKHEID zyner ZIELE gewaagt hy niet. Waarom niet? Om dat *Enoch* deeze met alle de Aartsvaderen gemeen hadt. Daar en boven, om dat de ZIELS-ONSTERFLYKHEID by de *Israëliten* eene bekende zaak was. Deeze aanmerking verfterkt ons bewys, en fnydt teffens de eenigfte uitvlugt van onze tegenfpreekeren (als of dit een *buitengewoon geval* geweest was,) ten eenenmaal af: nadien het *buitengewoone* van dit geval in de *onfterflykheid* van *Enochs lichaam*, niet van zyne ziele, gelegen is. J. H. S.]

Vaderland (*): hy geloofde, dat God zynen zoon uit den dooden verwekken kon (†): zo wordt ook zyn dood beschreeven, als tot zyne volken verzameld te zyn (‡), schoon hy niet by zyne vaderen begraaven werdt. Deeze zelfde spreekwyze gebruikt *Jacob* van zynen dood, voor dat hy van zyne begraavenisse spreekt (§). Ja zelfs de heidensche *Canaäniten* geloofden eene onsterflykheid der zielen. Zouden zy wel den dooden gevraagd hebben (§§), zo zy niet van gedachte geweest waren, dat deeze, na derzelver vertrek van hier, nog voor handen waren? Uit de woorden van God aan *Moses: Ik ben de God Abrahams, en de God Isaäks, en de God Jacobs*, trekt de Heiland, tegen de *Sadduceën*, dit besluit: *God is niet een God der dooden, maar der levenden* (§§§). Dit kon voor *Moses* niet verborgen zyn. En naardien zyne boeken mede behooren tot de Schriften, die, volgens de taale van den Heiland, den Jooden het eeuwige leeven aanweezen (§§§§); zo zullen 'er getuigenissen van een ander leven in moeten voorkomen. Hier toe brengen wy het bevel, dat men de dooden niet bovenmaate betreuren zoude, en wel om deeze reden, om dat zy Gods kinderen zyn (§§§§§); insgelyks de verzekering, dat God den godloozen vergelden zal (§§§§§§). En terwyl dit niet altoos in dit leven geschied; zo moet het geschieden in een ander leven, naamelyk, zo als terstond daar by gevoegd wordt, wanneer de dingen, die hun zullen gebeuren, haasten. Ja de geheele offerdienst zag op een ander leven. 't Is buiten twyffel, dat dezelve de aanstaande verzoening van Christus afgeschetst heeft. Welke zou de nuttigheid der offeraars geweest zyn; zo zy niet van eenen toestand na den dood verzekerd waren geweest? De offerhanden wierden niet alleen gedood, maar ook na den dood verbrand: dit kon den *Israëlleren* te binnen brengen, dat Gods toorn den zondaaren mede door de straffe na den dood treffen zal: en hier op doelde mede het ophangen der reeds gedoode kwaaddoeners. Wyders vermits aan alle *Israëllers* de ingang in het Heilige der Heiligen verbooden was; zo was het evenwel den Hoogepriester geoorlofd, op den groo-

(*) „ *Heb.* XI: 10, 13 *enz.* (†) vs. 19. (‡) *Gen.* XXV: 8.
(§) *Gen.* XLIX: 29. (§§) *Deut.* XVIII: 11.
(§§§) *Matth.* XXII: 31, 32. verg. met *Exod.* XV; 2. *Heb.* XI: 16.
(§§§§) *Joh.* V: 39.
(§§§§§) *Deut.* XIV: 1, 2. vergel. met *Job.* II: 17, 18.
(§§§§§§) *Deut.* XXXII. 35."

grooten Verzoendag, daar in te gaan: waar uit ten minste zy, die eenig nadenken hadden, opmaaken konden, dat 'er een tyd voorhanden was, in welken, de waare verzoening volbragt zynde, de ingang in den Hemel, als het tegenbeeld van het Heilige der Heiligen, geopend zou zyn. En in 't gemeen is het onbegrypelyk, hoe de *Israëllers* zulk een lastig juk, gelyk de *Levitische* wet was, gedraagen zouden hebben, zo zy, by het waarneemen derzelve, alleenlyk gezien zouden hebben op de voordeelen deezes levens (*a*). Intusschen konden niet eens eeuwige belooningen op het waarneemen deezer wetten gesteld worden; want dat zoude eene vertooning gemaakt hebben, als of men daar door zalig zou konnen worden. Neen! deeze wet hadt alleen eene schaduwe der toekomende goederen, niet het beeld der zaaken zelve (*). Daarom waren de beloften, op derzelver waarneeminge gesteld, ook alleen voorbeeldende. De lighaamelyke gelukzaligheid in het land *Canaän* was eene schildery van de eeuwige gelukzaligheid in den Hemel, die alleen op de waare Zoenofferhande van

(*a*) „ [By de staaltjes, door den Heer LILIENTHAL verzameld, en het terstond door ons opgegeevene, om te toonen, dat in *Moses* Schriften van de *onsterflykheid der ziele* en het *toekomend leven* gewaagd (hoewel meer ondersteld, dan met zo veele woorden geleerd) wordt, kan men nog verscheide andere voegen, by voorbeeld: *Num.* XXIII: 10, enz. Vide J. D. MICHAËLIS, *Argumenta immortalitatis animorum humanorum & futuri seculi ex Mose collecta*, in ejus *Syntagm. Commentation. Gotting.* 1759. 4. *pag.* 80 — 118. Wat moet men nu van den Heer DE VOLTAIRE oordeelen, (by veelen voor het *Orakel* deezer eeuwe gehouden;) die zich niet ontziet, in zyne *Traité sur la Tolerance*, *Chap.* 13. te schryven, dat dit gevoelen der *Persianen*, *Babyloniers*, *Egyptenaren*, enz. den *Israëliten* volstrekt onbekend geweest zy, en dat 'er niet meer dan ééne plaats in *Moses* Schriften gevonden worde, waar uit men zoude konnen besluiten, dat hy van deeze, in *Egypten* heerschende meening ietwes geweeten hebbe; namelyk; *Deut.* XVIII: 11. Eene plaats ondertusschen, die, schoon zy inderdaad toont, dat *Moses* en zyne tydgenooten eenig denkbeeld van de onsterflykheid der ziele en van een leven na dit leven hadden, echter weinig geschikt is, om een zo gewigtig Leerstuk te staaven, of ons daar omtrent gerust te stellen: 't geen ook de Heer DE VOLTAIRE niet verzuimt vervolgens aan te merken. —— Mag men zulke uitspraaken *geleerd*, *bondig*, *waarheidlievend*, *oprecht*, kortom, *waardig* aan een *Genie Superieur* noemen? Of verdienen zy andere naamen? J. H. S.]

(*) „ *Heb.* X: 1."

van Christus gegrondvest is. En naardien voor 't overige de toekomende straffen en belooningen zeer bekende dingen waren, die niemand loochende; zo was het ook niet noodig, daar van by elke wet in 't byzonder gewag te maaken. Want zo dra iemand overtuigd was, dat God zelve gezegd moest worden de Wetgeever te zyn; zo dra moest hy ook, of straffen of belooningen van hem verwachten, en wel niet alleen in deeze waereld, maar ook in de toekomende. In de menschlyke wetten wordt de kennis van den toekomenden toestand daar by gedaan, als eene nieuwe beweegreden tot het waarneemen der plichten: naardien men ook als dan tot de gehoorzaamheid verbonden wordt, wanneer de Wetgeever de overtreeding zyner bevelen, of niet weet, of niet altoos straffen kan. Maar wanneer de Almagtige en Alweetende God zelve spreekt, gelyk in de wet van *Moses*; dan is het openbaar, dat hy niet alleen alle afwykingen van zyne wet zeer wel weet, maar ook zekerlyk straffen zal, dan wanneer hy het goedvindt. Des vervat dan het begrip van het hoogste Wezen, waar toe de wet van *Moses* zo menigmaal opleid, door de woorden, *Ik ben de Heere*, mede in zich alle beweegredenen, die van het toekomende leven afgeleid zyn. Eindelyk is hier mede niet te vergeeten, dat de menschen gewoon zyn eerder indruk te krygen van zulke dingen, waar van zy het voor- of nadeel voor oogen zien; dan door zulke dingen, die nog verre aanstaande zyn. Daarom kon *Moses*, op de overtreedinge der burgerlyke wetten, die hy voorschreef, geene straffen der toekomende waereld stellen, op welker kwytscheldinge elk boetvaardige nog hoopen kan; maar alleen tydlyke, die op eene onherroepelyke wyze, door de Overheid, ter uitvoer gesteld worden. En zo doen ook nu nog alle Wetgeevers. Schoon aan elk de eeuwige straffen bekend zyn; men voegt dezelve evenwel niet, als bedreigingen, by de burgerlyke wetten. Het schynt wel wonderlyk, dat *Moses* in geheele hoofdstukken, waar in hy, aan het weerbarstig *Israël*, Gods oordeelen dreigt (*), mede geen woord van de eeuwige straffen spreekt. Doch ook dit hadt zyne reden. Want in de gemelde plaatsen wordt voorzegd, wat, wegens de overtreeding der Godlyke geboden, aan het geheele volk overkomen zou. Zo weinig men nu zeggen kan, dat in de gelukkige tyden, wanneer men Gods wet naauwkeurig in acht nam, by voorbeeld, on-

(†) „ *Lev.* XXVI. *Deut.* XXVII en XXVIII".

onder de regeering van *David*, alle *Israëliten* zalig zouden zyn geworden; zo weinig kan men zeggen, dat alle dezulken verdoemd zyn geworden, die mede deel moesten neemen aan de Godlyke oordeelen, die wegens de zonde van het grootste gedeelte opkwamen. Gevolglyk konden ook de eeuwige straffen niet op eene algemeene wyze aan het geheele volk gedreigd worden (*a*). "

(*a*) „ [Het zy my geoorlofd, hier by nog aan te merken, dat onze Tegenstreevers twee zaaken verwarren, die wel deegelyk moeten geschift worden. Eene andere vraag is het: of *Moses* en de *Israëliten*, aangaande de onsterflykheid der ziele en het toekomend leven, onderricht waren? En eene andere: of die groote Wetgeever, of liever de HEERE zelf, daar van uitdrukkelyke beweegredenen tot gehoorzaamheid ontleene? Het eerste is hier ten overvloede in 't voorste gedeelte betoogd. En wat het tweede aangaat, onze Geleerde Schryver heeft in 't verdere gedeelte bondige redenen gegeeven, waarom zulks zo uitdrukkelyk niet geschieden konde. Men voege hier by, (1.) dat het oogmerk der *Mosaïsche* Wetten voornamelyk was, om de erkentenis van den eenigen waaren God te staaven: welk oogmerk allermeest konde bereikt worden, wanneer aan den dienst of de verachting van dien God verknocht wierden uitdrukkelyke voorspellingen van TYDELYKEN voor of tegenspoed, en wanneer deeze voorspellingen, overeenkomstig met het gedrag des volks, stiptelyk en *zichtbaarlyk* vervuld wierden; tot elks gevoelige overtuiging, dat *Israëls* God de *waare* God, en dat hy het alleen was. (2.) Hadt *Moses*, in zyne bygeloovige en afgodische tyden, omstandiglyk van de byzonderheden der toekomende eeuwe gesproken, ligtelyk hadt hy daar door het bygeloof en de afgodery, welke hy nogthans met alle macht wilde te keer gaan, gestyft, en aanleiding aan 't daar toe zeer geneegen volk gegeeven, om den verstorvenen Heiligen eene meer dan menschlyke eere te bewyzen. (3.) De *Israëliten* van dien tyd (en zelfs hunne nakomelingen,) waren aan de zichtbaare dingen te zeer gehecht, dan dat de onzichtbaare veel indruk op hunne gemoederen maaken konden: weshalven *Moses*, of de HEERE door *Moses*, zeer wyslyk zich van zodaanige beweeggronden bedient, als met hunne vatbaarheid best overeenkwamen. ——— Breeder worden deeze redenen aangedrongen, door den Heer J. F. JACOBI, in *Betrachtungen uber die weisen Absichten Gottes, bey den Dingen, die wir in der menschligen Gesellschaft und der Offenbarung antreffen*, IV Deel. XIV Betr. §§. 30——32. J. H. S.]".

De Leere van de vrye Genade opgehelderd en verdedigt: tegen de Stellingen van een seker Nootschryver [J. M. H.] *in het werk van den Hooggeleerden Heer* TH. CH. LILIENTHAL &c. &c. *door* JOHAN PHILIP DE SCHIFFART. *Bedienaar des H. Euangeliums tot Rinsmageest &c. Te Franeker*, *by* H. Lomars 1769. *In groot octavo* 51 *bladzyden.*

DE Eerwaerde *de Schiffart* is uitnemend waekzaem voor de zuivere Leer onzer Hervormde Kerke. Deze zyne waekzaemheid doet hem bezeffen, „ dat de geschriften, die van buiten sonder Approbatie inkomen, een naukeurig oog vereisschen, en wel voornaamlyk de *Nootschryvers*, dewelke hare bysondere aanmerkingen in de geschriften van andere mengelen; en dus in staat syn om op een meer heymelyke en bedekte wyse met weinig omslag hare gevoelens te verbreiden; dewelke somtyds, wanneerse aan Gods woord getoetst worden, voor gangbaare munt niet cunnen doorgaan". Men zou zyn Eerwaerden, indien zulks noodig geoordeeld wierd, waerschynlyk met veel nut konnen aenstellen tot *Revisor Notarum*, of hem een Ampt geven, volgens 't welke hy gehouden zou zyn, alle zodanige van buiten inkomende Boeken, waer in de Nootschryvers hunne aenmerkingen mengelen, met aendacht te doorbladeren; ten einde hunne denkbeelden op zyn toetssteen van Rechtzinnigheid te toetzen. 's Mans naeuwkeurig oog, dit mag men wel verwachten, zou geen schaduw van onrechtzinnigheid ongemerkt voorby laten; nadien hy 'er ten uitersten opgezet schynt, om vooral den Pelagianen geen hairbreed toe te geven, en de spreekwyzen onzer Formulierschriften en der Dordrechtsche Vaderen in den allersterksten zin te verklaren. Hier van geeft hy in dit Stukje, met opzicht tot het geen de Nootschryver geschreven heeft, rakende de bestaenbaerheid van Gods *onwederstandelyke* of liever *krachtdadige* genade met 's Menschen Vryheid, dat onzen oplettenden Leeraer als gansch onregtzinnig voorkomt, een doorslaend bewys. De hier in gebragte beschuldiging steunt alleen op zulk eene soort van handelwyze, die ten uiterste streng genoemd moet worden, waer aen bescheiden Godgeleerden hun zegel niet wel konnen hangen. Doch zyn Eerwaerde is recht geschikt om zulk een gedrag te houden, en dus de Regtzinnigheid ten strengste te bewaren, als behoorende, gelyk hy, aen 't einde van zyn Geschrift, te kennen geeft, *onder die getrouwe Wagters*

in

in Friesland, die nog door de schone naam van verdraagzaamheid *vervoert, nog door batelyke benamingen van* styfzinnigheid *en* heethoofdigheid *afgeschrikt worden.*

Sleutel, dienende tot verklaaring en ophelderıng van de Schriften der Apostelen, door J. TAYLOR, *Bedienaar des Godlyken Woords te Norwich. Naar den derden druk uit het Engelsch vertaald. Te Hoorn, by* T. Tjallingius 1769. *Behalven het Voorwerk* 335 *bladz. in groot octavo.*

HEt hoofdoogmerk van den Eerwaerden *Taylor* in dit Geschrift is, ene duidelyke ontvouwing van het plan der Euangelieleere te geven; ten einde den Lezer te beter in staet te stellen, tot het wel verstaen van de byzondere spreekwyzen en manieren van voorstellingen, onder welken ons de Christelyke Leer in de Euangelie bladen, wel byzonder in de Apostolische Schriften, en boven al in de Brieven van Apostel Paulus voorkomt. Dat een Werk van die natuur wel uitgevoerd zynde van zeer veel dienst kan zyn, is ene waerheid die niemand ligtlyk zal lochenen; vermits de rechte kennis van 't plan enes Schryvers, buiten tegenspraek, zeer veel toebrengt, tot het rechte verstand zyner Schriften; en 'er buiten dezelve gene mogelykheid is, om den inhoud, naar des Schryvers oogmerk, op een goeden grond recht te verstaen. —— Edoch, hoe nuttig zulks ook zy, de verscheidenheid van begrippen, die de Godgeleerden van 't plan der Euangelieleere voeden, brengt hier altoos ene zwarigheid te wege. Men begrypt het plan verschillend; en men kan, uit dien hoofde, elkanders verdere verklaringen, welken ieder, naer het plan, dat hy best oordeelt, inricht, (dat niet anders kan zyn,) niet toestemmen. —— Dan dit is ene zwarigheid die wy menschen tot nog, in de tegenwoordige omstandigheden, niet konnen ontwyken. 't Komt 'er derhalven maer op aen, dat een ieder, in 't ontvouwen van zyn plan, en de verdere daer op steunende verklaringen, met een waerheidlievend en deugdminnend hart te werk gaa; 't welk hem ook best bekwaem zal maken, om zo zyn eigen plan als dat van anderen, met zo min vooroordeel als men van menschen, in onze tegenwoordige omstandigheden, verwachten kan, aen de Euangeliebladeren zelven te toetsen; dat de enige natuurlyke weg is, om, in 't midden der verschillende begrippen, allengskens nader te geraken.

Ten dezen opzichte, mag men wel zeggen, komt de Eerwaerde *Taylor* als van zyne zyde daer toe niet ongeschikt voor. Hy is Leeraer in ene Gemeente, gelyk hy tot roem van dezelve zegt, die zich onder geen juk van enige secte of partyschap brengt, en haren Leeraren vryheid geeft, om niet alleen den Bybel te lezen, maer ook hunne gevoelens onbewimpeld in 't openbaer te leeren; des hy van dien kant ten minste gansch vry zy. Verder betuigt hy, niets geschreven te hebben, dan 't geen, waer van hy overtuigd is, dat het op den waren en wezenlyken, ten minste, op den allerwaerschynlykften zin der H. Schrift rust. Doch, zyner feilbaerheid kundig, durft hy, schoon zeker wetende, dat hy in de voorname stukken en 't algemene plan des Euangeliums niet gedwaeld heeft, zich voor 't overige van gene dwalingen en misvattingen vry verklaren. Hierom wil hy ook, dat de Lezer niet op hem, maer op de Openbaring zelve zal zien; en zyne voorgestelde ontvouwing van 't plan der Euangelieleere, met de opgemelde vereischte gemoedsgestalte, daer aen ter toetze brengen. — Een Lezer, hier toe geschikt, zal dit Geschrift, schoon hy het beloop van 't Werk niet konne toestemmen, en een ander plan der Euangelieleere beter keure, gelyk zekerlyk vele Godgeleerden, die van jongs af gewoon zyn anders te denken, zullen doen, met genoegen konnen nagaen; 'er alleszins blyken in vinden van 's Mans oordeel en belezenheid in de Heilige Schriften; en 'er hier en daer nog al byzonderheden in ontmoeten, die zyne aendacht zullen vestigen, doordien hem deze of gene zaek wel eens in een licht zal voorgedragen worden, waer in hy dezelve tot nog niet beschouwd had; dat dikwerf zyne nuttigheid kan hebben.

Het beloop van dit Werkje is, naer den inhoud der Hoofdstukken, kortlyk aldus voor te stellen. De Autheur verledigt zich, met den aenvang, tot het nagaen van den oorsprong en de natuur van den Joodschen Godsdienstvorm; het beschouwen van de eertytelen en voorrechten den Jooden eigen, zo lang ze Gods byzonder Volk waren, en het voordragen van enige aenmerkingen deswegens, die hem eindelyk tot het besluit brengen, dat dit Plan der Joodsche Openbaringe in alle zyne deelen zeer wel geschikt was, om den waren Godsdienst en de Deugd te bevorderen. Hier op gaet hy verder om te doen zien, dat dit Plan niet strekte ten nadeele van andere Volkeren, maer inderdaed een Plan was, dat het welzyn der geheele Waereld

be-

bedoelde, en eerst onder de Euangelische Bedeeling, door Gods Zoon, tot volmaektheid gebragt moest worden; weshalven het Euangelie aen te merken zy, als ene uitbreiding en volmaking van 't zelve. Ene behoorlyke oplettendheid op dit alles is, volgens des Eerwaerden *Taylors* denkbeelden, van zeer veel dienst ten rechten verstande der Euangelie-Leere, voor zo ver 't Euangelie plan daer mede eenstemmig is, en de Apostolische spreekwyzen daer op slaen, gelyk het verdere van dit Geschrift uitwyst. In gevolge hier van gaet onze Schryver over, om op die eigenste wyze te beschouwen, de eertytels en voorrechten der Christenen, van welk Volk zy ook zyn mogen; en deswegens enige aenmerkingen voor te dragen; mitsgaders te toonen, in welken zin alle de genade van 't Euangelie in of door Christus is medegedeeld; en ons onder het oog te brengen, dat het Euangelie het allervolmaektste en krachtigste Plan is, dat de Waereld ooit zag, om den waren Godsdienst te herstellen, om de Deugd en Gelukzaligheid te bevorderen. Dit afgehandeld, en 'er enige gevolgen uit afgeleid hebbende doet hy ons verder opmerken, dat de bedeeling van het Euangelie niet strekt ten nadeele der overige menschen; dat deugdzame Heidens eeuwig zalig zullen worden; en dat het Euangelie in zich zelve niet bedoelt de uitsluiting der Jooden uit de Kerke. Dit laetste geeft hem tevens aenleiding tot het voorstellen eniger aenmerkingen over de tegenkantingen der Jooden, zo geheel als ten deele, tegen de Euangelieleer; mitsgaders tot het aentoonen van 't onderscheid dat 'er is, tusschen den brief van *Paulus* aen de Romeinen, en aen die van Galate; als mede het ontvouwen der redeneerwyze van onzen Apostel. By deze gelegenheid hecht hy aen het tot dus ver voorgestelde nog, ter nadere ophelderinge van die Brieven, ene afzonderlyke verklaring der schriftuurlyke uitdrukkinge van *regtvaerdiging*, *regtvaerdigheid* en *geregtvaerdigd te zyn*; als aenduidende verlossing, en te kennen gevende, dat men van enig kwaed verlost, gered of bevryd worde; des de Apostel zich eigenaertig van deze uitdrukking bediene, als hy de gewichtige leer onzer Verlossinge verhandelt. En hier op beweert hy in 't laetste Hoofdstuk, dat Apostel *Paulus*, als hy spreekt van *geregtvaerdigd te worden door het geloof, zonder de werken der Wet*, het oog heeft op de *aenvanglyke* en niet op de *eindelyke*, of, gelyk zyn Eerwaerde het noemt, op de *eerste* en niet op de *eindelyke* regtvaerdiging. — Deze onderscheiding, wel in acht genomen

nomen zynde, is, naer 't oordeel van onzen Autheur, van zeer grooten dienst ten rechten verstande, zo dezer Brieven van Apostel *Paulus*, als der gansche Euangelieleere; ook heeft ze een doorgaenden invloed op het byzonderste hoofddenkbeeld van den Eerwaerden *Taylor*, dat hy in dit Geschrift voorstaet; het welk wy, zyne voornaemste stellingen daer omtrent by elkander verzamelende, nu nog beknoptlyk zullen voordragen.

„ Alle Christenen, dat zyn zodanigen, die belyden te gelooven in J. Christus, als den Messias en Zaligmaker der Waereld, (dat eene belydenis van bekeering in zig sluit en inderdaed opregt behoort te zyn,) zelfs die geenen, welken om hunne ondeugd eeuwig verlooren zullen gaan, hebben tegenwoordig in een zekeren zin deel aan de *Verkiezinge*, *Aanneeminge tot Kinders*, *Roepinge*, *Verlossinge*, *Regtvaardiginge*, *Heiligmaakinge*, *Wedergeboorte* en dergelyke voorafgaande Zegeningen.

„ Deeze voorafgaande Zegeningen, welke aan alle Christenen geschonken zyn, sluiten geenszins hunne eindelyke en eeuwige zaligheid in; maar moeten alleenlyk aangemerkt worden, als voorafgaande bewyzen en openbaaringen van Gods liefde en goedheid jegens ons, die als een zedelyk middel op onze harten werken moeten; en inderdaad dryfveeren of *Beweegredenen* zyn, om ons tot heiligheid en gehoorzaamheid aan te dryven.

„ Dit moet men inzonderheid aanmerken, dat de *Beweegreden* des Evangeliums niet zo worden voorgesteld: *Gy zyt nog onder de magt der Duisternisse*, *van natuure Kinders des toorns*, *dood in misdaaden en zonden*, *zonder Christus*, *vreemdelingen van de verbonden der beloften*, *onwedergeborenen*, daarom gelooft in Christus, en bekeert u, en hebt God lief &c. op dat gy moogt komen onder het getal van de *uitverkoorenen*, de *zalig gemaakten*, de *geroepenen*, *afgewasschen* en geregtvaardigden; op dat gy aan Christus, en aan 't Verbond der genade deel moogt hebben; op dat God uw *Vader* zy &c. —— Maar zo: Gy Christenen zyt *uitverkoorenen*, *verlosten*, *gekogten*, *geroepenen*, *geregtvaardigden*, *afgewasschen*, *wedergeboorenen*; God is uw Vader, die u *geschapen*, *gemaakt* en *wedergeboren* heeft tot eene levende hoop; gy staat in 't Verbond van Gods genade, gy zyt zyne *Kinders*, zyne *Erfgenaamen*, zyne *Heiligen* &c. Gy zyt *deelgenooten der Hemelsche roepinge*; gy hebt *de belofte om in de rust in te gaan*; laat u derhalve door Gods overmaatige Goedheid, en den verbaazenden rykdom zyner Gena-

de,

de, die hy in Christus den Verlosser geopenbaard heeft, beweegen, om hem lief te hebben, en hem te gehoorzaamen.

„ Deeze beweegredenen nu tot gehoorzaamheid en liefde jegens God behooren van alle Christenen door het geloof aangenomen, en op de regte wyze in onze harten bevestigd te worden, door eene volle overtuiging en zekerheid, dat God dus alle deeze weldaaden, in het Evangelie voorgesteld, vrylyk geschonken heeft. Dat Geloof, in zo verre het werkzaam is omtrent die zegeningen, die God ons genadig geschonken heeft, is in onze harten de grondslag van het Christelyke leeven; —— en onze goede werken zyn de uitwerksels van die voorafgaande zegeningen. —— Door een geloovigen deugdzaamen wandel toont dan een Christen, dat deeze dingen, als beweegredenen tot gehoorzaamheid, vast in zyn hart gevestigd zyn, om zyne volharding en eeuwige zaligheid in zekerheid te stellen, zyn hart door de magtige kragt en werking Gods te reinigen, en hem in alle zyne Geestlyke gevaaren te bewaaren; op welke kragt een iegelyk zig met zekerheid kan verlaaten, die het *geloof, de genade* en *de hoop vast houdt.* 1 *Pet.* I. 5.

„ Het eerste geloof, dat op zig zelve, van de vrugten en uitwerkselen afgezonderd, beschouwd word, geeft iemand wel regt, en maakt hem geschikt, om een lid van Gods tegenwoordig Koningryk te worden, maar het geeft hem geen regt tot de bezitting van het toekomend en Hemelsch Koningryk. Geenszins: om hier aan deel te erlangen, moet dit algemeen geloof een werkend geloof, in 't hart een werkzaam beginsel, door de liefde kragtig worden, de waereld overwinnen, en allerleie vrugten van geregtigheid in 't leeven voortbrengen.

„ Op dit *eerste*, dit *algemeen geloof* verkrygt een Christen de *eerste* of *fundamenteele regtveerdiging* of *zaligmaaking.* Deeze heeft betrekking op den Heidenschen staat, in welken wy Christenen uit de Heidenen geweest zyn. —— Hier door worden ons de zonden vergeeven; hier door worden wy in Gods Verbond toegelaaten, en in alle de tegenwoordige voorregten des Evangeliums gesteld. —— Maar dit eerste geloof, deeze eerste regtvaardiging, kan ons niet baaten ter toekomende gelukzaligheid; daar toe word het andere, het *werkend geloof, Gal.* V. 6, dat met de *werken* medewerkt, en door *de werken volmaakt wordt, Jac.* II. 22, vereischt. —— Hier op verkrygt een Christen het einde zynes geloofs, de zaligheid zyner ziele, de *eindelyke Regtvaar-*

vaardiging of *Zaligmaaking*. Deeze heeft betrekking op onzen Christelyken toeftand, en vooronderftelt denzelven; en beftaat daar in, dat wy die eigenfchappen daadlyk hebben, die ons tot het eeuwig leeven gefchikt maaken, en dat wy in de bezitting van het zelve gefteld worden, na dat wy een behoorlyk gebruik gemaakt hebben van onze eerfte regtvaardiginge, of van onze Christelyke voorregten, en onder alle verzoekingen en beproevingen, (in ftruikelingen en afdwaalingen ons van harte bekeerd hebbende,) tot den einde ftandvastig gebleeven zyn".

Overeenkomftig met deeze denkbeelden geeft ons de Eerwaerde *Taylor*, (om 'er dit ter nadere opheldering nog by te voegen,) de volgende fchets van de prediking der Apostelen aen de Heidenen; om te toonen, wat het zy *Christus* of *het Evangelie* te prediken.

„ Het geen zy den Christenen uit de Heidenen predikten, is in deeze weinige woorden vervat *Eph.* V. 8. *Gy waart* EERTYDS, (in uwen Heidenfchen ftaat) DUISTERNIS, *maar* NU *zyt gy* LICHT, *wandelt als kinders des lichts*. Zy verklaarden den Christenen uit de Heidenen, en drukten hen diep in 't harte de heerlykheid van de genade Gods in Christus, die hen *verlost hadt uit de magt der* (Heidenfche) *duisternisfe, en overgebragt in 't Koningryk des Zoons zyner liefde*. Om hen deezen *uitmuntenden rykdom van Gods genade* op den regten prys te doen fchatten, openden zy de fontein, uit welke dezelve voortvloeide, en den raad zyns wille, in welken dezelve, reeds vóór de grondlegging der waereld, ontworpen en vastgefteld was. Zy ontvouwden hen ook de wonderbaare wyze, op welke God denzelven medegedeeld en bediend hadt, naamlyk door de verfchyninge van J. Christus in de waereld, door het heilig leeven, gehoorzaam lyden en de heerlyke verhooginge van den Zoone Gods. Zy bragten hunnen leerlingen onder 't oog, hoe beklaaglyk hun toeftand was, toen zy *Heidenen* en in den droevigen ftaat van duisternisfe en onweetendheid waren, onder de magt der zonde, en des Satans, liggende onder de verdoemenisfe, en de wraake Gods. Van den anderen kant ftelden zy hen de eer en heerlykheid voor, tot welke zy nu verheeven waren als Christenen, door *uitverkooren*, *geroepen* en *tot kinders aangenomen* te zyn. Zy toonden hen aan, dat zy in een ftaat van *regtvaardiginge* en *verlosfinge* waren; dat zy *wedergeboren*, *uit God geboren*, *afgewasfchen*, *geheiligd*, en met *Christus leevende gemaakt* waren; dat zy het *huis* en de *tempel Gods* waren, zyn *by-*

zonder volk, deelgenooten van alle de weldaaden van 't Evangelische verbond, in 't byzonder van de vergeeving der zonden, en het eeuwige leeven. En dan drongen zy met ernst aan, en baden, dat zy *deeze genade* toch *niet te vergeefsch* mogten *ontvangen*, maar een goed gebruik van dezelve maaken, dat zy dezelve een werksaam beginsel van heiligheid in hunne harten zouden doen worden, en allerleie vrugten van geregtigheid in hunnen leevenswandel laaten volbrengen. Zy toonden hen, hoe elendig hun voorige Heidensche staat van bekeeringe was in vergelykinge met hunnen tegenwoordigen heerlyken toestand, en met de betrekkinge in welke zy tot God stonden. Zy vermaanden hen met ernst, dat zy alle voorige werken der duisternisse zouden afleggen, en de wapenen des lichts aandoen, dat zy geduldig en standvastig in hunnen pligt zouden blyven in alle verzoekingen en wederwaardigheden; dat zy opregt zouden zyn in hunne onderlinge liefde; nederig, verdraagzaam en goedertieren jegens alle menschen; dat zy God geduurig om de vervulling hunner nooden zouden bidden. Om hunne gehoorzaamheid en lydzaamheid aan te moedigen, spraken zy dikwils van de toekomste onzes Heeren, en de Kroone der regtvaardigheid, welke hy den getrouwen en opregten geeven zal. En om van den anderen kant den zorgeloozen en onboetvaardigen op te wekken, openbaarden zy de verschrikkingen des toekomenden oordeels, en der gedugte wraake Gods, die alle werkers der ongeregtigheid, zonder aanzien van persoonen, welke ook hunne voorregten in deeze waereld mogen geweest zyn, zal verdelgen. Dit heet Christus en 't Evangelie te prediken, of de Apostelen des Heeren hebben niet geweeten, waar in het prediken van Christus en 't Euangelie gelegen ware".

Het bedrog gepleegd in het zogenaamd Authenticq Uittreksel van de Leer en Stellingen van Dr. PH. DODDRIDGE, *en deszelfs ongenoegzaamheid, om te kunnen strekken tot een getuigenis van zyne Leer en Stellingen, aangetoont. Benevens een voorafgaanden Brief aan den Wel - Eerwaarden Heer* W. PEIRFERS, *Predikant te Amsterdam. Te Groningen, by* J. Bolt 1769. *In groot octavo* 40 *bladzyden.*

DAt iemand uit welmenendheid onvoorzichtig te sterk yvert voor het geen hy Regtzinnig oordeelt, is nog enigermate te verschoonen, aengezien de kracht der menschly-

lyke hartstochten, wanneer ze eens aen den gang geraekt zyn; maer als die zogenaemde Godsdienstyver gepaerd gaet met flinksche streken; en het duidelyk blykt, dat men 'er op uit is, om menschen, die in een goeden reuk staen, waer 't mogelyk stinkende te maken, door hen t'onregte verdacht te doen worden; dan maekt men zich schuldig aen een wangedrag, dat ieder eerlyk hart moet verfoeien; nadien men dus doende den Godsdienst bezigt tot een dekmantel van bedriegeryen. 't Is derhalve geen wonder dat de Heer *H. Goodricke*, Schryver van dit Tractaetje, naer uitwyzen der ondertekeninge des Briefs aen den Eerwaerden *Peiffers*, op 't bezef dat men indiervoege te werk gegaen is, in 't bovengenoemde *Uittrekſel* (*), bewoogen is geworden, om dien haetlyken handel, in dat Geschrift gehouden, in 't helder daglicht te stellen, en met verdiende verwen af te malen.

De voorafgaende Brief aen den Eerwaerden *Peiffers*, die meermaels zyne hoogachting voor de Schriften van *Doddridge*, *Watts* en dergelyken openlyk betuigd heeft, strekt, zo ter verzekeringe van zyn Eerwaerden, in 't byzonder, als van Nederlands Kerk in 't algemeen, dat de tot nog onvertaelde Schriften van *Doddridge* en *Watts* in de Leer meerendeels overeenstemmende zyn, met die welke in de reeds vertolkte Werken dier brave Godgeleerden voorkomt, en welker Regtzinnigheid boven alle tegenspraek is, in alle zodanige stukken, die gewichtig geoordeeld konnen worden. Aen dezen Brief is gehecht een Geschrift, dienende om te toonen, „ dat het gemelde *Uittrekſel*, wel verre van *authenticq*, *egt* en *getrouw* te zyn, gelyk men voorgeeft, meerendeels uit *ondeugende*, *gebrekkelyke*, *verwarde* en *verminkte* Excerpten bestaat, welke *zo* zyn opgemaakt, en uitgegeven, dat ze den eenvoudigen Nederduitschen Leezer *zeer verkeerde* denkbeelden van Dr. DODDRIDGE, en van zyne Leer en Stellingen, moeten inboezemen". De Autheur geeft deswegens eerst enige algemene Aenmerkingen, en toont vervolgens de verminktheid, gebreklykheid en ondeugendheid van die Uittreksels, by de Stukken, aen; het welk hier en daer de listigheid en 't bedrog zo duidelyk doet zien, dat men zich meermaels over de verregaende kwaedaertigheid moete verzetten.

(*) Zie van dit Uittrekſel enig bericht, boven, *bl.* 44.

Han-

Handelingen der Godtlyke Genade; Leerreden over de Wedergeboorte, en Kentekenen van een oprecht Christen. Beschreeven door J. G. HILLINGER, *Predikant in de St. Jacobs Kerk te Weimar. Verrykt met een Voorreden van den Heer* J. F. BUDDÊUS. *Th. Prof. te Jena. En om deszelfs nuttigheid en dierbaarheid, uit het Hoogduits vertaald door* H. R. *Te Amst. by* E. Smit 1769. *Behalven de Voorreden 264 bladzyden in octavo.*

EEne Verzameling van gemoedelyke en stichtelyke Verhandelingen, welken met nut gelezen konnen worden, ter bevorderinge van ongeveinsde Heiligmaking, onder den invloed der Godlyke genade.

In de eerste plaetse ontmoet ons ene ontvouwing van de Handelingen der Godlyke Genade, zo als dezelve voor, in en na de Bekeering, aan de zielen der Menschen werkzaem is. In de ontvouwing hier van vestigt de Autheur, met den aenvang, onze aendacht op de Genade in 't algemeen, verstaende daer door, in deze Verhandeling, *die Werkingen Godts in onze Zielen, waar door 't Geestelyke Leven voortgebracht, onderhouden en vermeerdert wordt.* Verder doet hy ons zien; 's Menschen elendigen toestand voor de Bekeering. Vervolgens, handelt hy onderscheidenlyk van de Voorkomende, de Voorbereidende, en de Bekeerende Genade. Dit geeft hem aenleiding tot het voorstellen ener vergelykinge van 's Menschen staet voor en na de Bekeering. En eindelyk word dit alles besloten met ene beschouwing van de Medewerkende Genade. Het een en 't ander behelst, onder 't voorstellen van 't geen God doet om in ons te werken het willen en het werken, een ernstigen aendrang om van onze zyde alle naerstigheid toe te brengen, om onze zaligheid te bewerken met vreeze en beven.

Hier by komt ene Leerreden over de Wedergeboorte, welke ons, op die eigenste gronden, en in denzelfden smaek, de Mogelykheid, de Hoedanigheid en de gezegende Vruchten der Wedergeboorte afmaelt; ten einde een iederen te moedigen, om een recht gebruik te maken van de Godlyke Genade; en daer door op te wassen van Kinderen tot Jongelingen, tot Mannen en Vaders in Jesus Christus.

Ten laetste zyn 'er nog aen gehecht, de Kentekenen van een Wedergebooren Mensch, of van een Oprecht Christen; welken ieder met zyn gedrag kan vergelyken, om

om dus van achteren, uit zyne Werken, te oordeelen over de oprechtheid van zyn Geloof, de ongeveinsdheid zyner Bekeeringe, en de hartlyke beantwoording aen de Godlyke Genade, of de gebreklykheid, welke in 't een en 't ander opzicht by hem plaats mogte hebben; of het ook konde dienen, om 'er door opgewekt te worden ter gestadige toeneminge in Heiligmaking.

Tweehonderd-jarige Gedachtenis van het eerste Synode der Nederlandsche Kerken onder het Kruis, gehouden te Wesel, den 3 November 1568. *Gevierd den* 20 *Nov.* 1768, *door* A. 'S GRAVESANDE, *Bedienaar des Godlyken Woords te Middelburg in Zeeland. Te Middelburg, by* P. Gillissen en de Wed. M. H. Callenfels, 1769. *Behalven het Voorwerk* 228 *bladzyden in groot octavo.*

EEn ieder, die de Geschiedenis der Hervorminge, byzonder met opzicht tot de Nederlanden, en de daer om liggende Gewesten, ooit met oplettendheid heeft doorbladerd, weet, dat de Weselsche Synode van 't jaer 1568, zo ten aenzien der tydsomstandigheden, als met betrekking tot de gevolgen van 't aldaer verhandelde en vastgestelde, boven al merkwaerdig is; des het niet vreemd konne voorkomen, dat de Eerwaerde *'s Gravesande* zich verledigt, om, na verloop van 200 jaren, hier aen op ene byzondere wyze gedachtig te zyn. Ook zullen de Liefhebbers van Nederlands Kerkhistorie 's Mans moeite gaerne dankbaer erkennen, daer hy dit onderwerp naeuwkeurig heeft nagegaen, onderscheidenlyk ontvouwd, en met verscheiden geschiedkundige aenmerkingen opgehelderd, die aen deze en gene byzonderheden, in de dagen der Hervorminge voorgevallen, nog al enig meerder of minder licht konnen byzetten.

De Eerwaerde *'s Gravesande*, die deze gedachtenis gevierd heeft, in ene daer toe geschikte Leerreden, welke nu uitgebreid en met aenmerkingen vermeerderd is, geeft voor af ene beknopte opening zyner textwoorden, 1 Cor. XIV. 40. *Laat alle dingen eerlick en met orden geschieden*, die hem ter aenleiding tot zyne geschiedkundige voorstelling strekken. Hier toe gekomen zynde brengt hy het geen hy zal voordragen tot vier hoofdzaken. „ De eerste, zegt hy, „ zal bevatten, een Tafereel van de gesteldheid der Kerke, „ ter dier tyd, voor al in Nederland, onder 't kruis. De

twe-

twede zal behelzen de voorschikking tot het houden van eene vergaderinge der Opzienderen van de Nederlandsche Kerken in dien tyd. De derde zal vertoonen de Kerkvergadering zelve, die te Wesel den 3 November 1568 en volgende dagen is gehouden. En de vierde zal ons leeren, hoe, 't geen daar was besloten, als by voorraad, in 't vervolg van tyd, is bevestigd, beschaafd en voltooid, geduurende een tydbeloop van 50 jaaren". — Ieder hoofdzaek word met oordeel, ter ophelderinge van de Geschiedkunde ontvouwd, en alles word met ene korte opwekkelyke vermaning besloten. Wel byzonder bevlytigt zich zyn Eerwaerde, om de derde hoofdzaek, die in dezen boven al in aenmerking komt, onderscheidenlyk voor te dragen. — Ten dien einde toont hy eerst, dat 'er, niet tegenstaende het stilzwygen der Geschiedschryveren van dien, en ook van lateren tyd, ten aenzien van dit Synode, (waer van hy eenige waerschynlyke reden geeft,) echter wezenlyk zulk ene Synodale Vergadering geweest is. Hier op gaet hy na, in welk tydsgewricht dezelve gehouden zy; en verder meld hy ons, welke Persoonen die Vergadering uitgemaekt, als mede wat zy aldaer verhandeld en besloten hebben. — Dit gedeelte is zeer wel geschikt, om een geregelder denkbeeld van die Kerkvergadering mede te deelen, dan tot nog het licht gezien had; en strekt, benevens het voorgestelde met betrekking tot de andere hoofdzaken, ter ontvouwinge veler characters en handelingen van verscheiden voorname Mannen in dien tyd, ten aenzien van 't bestuur der Kerke.

Behalven de aentekeningen, die ter nadere verklaringe of bevestiginge van eenige byzonderheden dienen, zyn 'er nog, ten zelfden einde, bygevoegd enige Bylagen, die te breedvoerig waren, om ze in de Aentekeningen te plaetsen. Dezen behelzen. (1.) De Beschuldiging van *P. Datbenus*, en deszelfs daer op tegen ingebragte Verantwoording, in zyne Gevangenis te Utrecht 1584. (2.) Ene lyst van de Predikanten der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Londen van 1550 tot 1750. (3.) De staet der Hervorminge te Wesel, Aken, Ceulen, Dantzig en Stade. (4.) De oorsprong der oude Liturgie. (5.) Een bericht wegens verscheiden oude berymingen van Davids Psalmen. (6.) Ene lyst der Persoonen, die uit Middelburg gebannen zyn, in de jaren 1567—1570. En eindelyk nog ene Bylage betreffende de Leden der Synode te Wesel 1568; als mede wegens de Authentique Acte dier Weselsche Synode, wel-

 ke

ke in 's Hage in de Kloosterkerk bewaerd word. — Deze Bylagen doorbladerd hebbende, is 't ons voorgekomen, dat wy den Lezer geen ondienst zullen doen, met hem uit dezelven mede te deelen, 't geen de Eerwaerde *'s Gravezande* bygebragt heeft, ter opelderinge van 't geschil, over de *eerste uitgave* der Psalmberyminge van *Datbenus*; waer omtrent hy het volgende meld.

„ De duisterheid aangaande den juisten tyd van de eerste uitgave der Psalmen van *Datbenus* is daar uit geboren, dat in sommige Exemplaren de Dagtekening staat 25 Maart 1566, in anderen 25 Maart 1567 als mede, dat *Dirck Pietersz. Pers* in zyne *Ontstelde Leeuw* 1641. op bladz. 26 niet alleen een bericht gaf van *Marot* en de Psalmen door hem en *Beza* gedicht, maar ook daar by voegde: deze wierden daar na te *Frankendaal* 1567 by *Petrus Datbenus* in Nederlandschen Dicht nagevolgt. Welke Psalmen strax daar na van *Jan Pietersz. Reaal*, namaals Burgermeester te Amsterdam, uit liefde derzelver zeer net en schoon in Nederlandsch metten Latynschen text op den kant, te *Rouan* zyn doen drukken, en over al de Nederlanden door, vierig aangenomen". 't Geen *S. Omius Pract. der Godgel.* 1672 *bl.* 530. in navolging van *Pers* zo voorstelt: „ Dat *Datbenus* de gemaakte Psalmen van *Marot* en *Beza* in de Nederduitsche tale heeft overgezet, en uitgegeven, op de kosten van *Joannes Petri Reael. G. Brand, Hist. der Ref. I D. bl.* 305. brengt den *eersten* druk tot het jaar 1566. In tegendeel beweert *J. Ens kort. Hist. bericht van de Publ. Schriften* bl. 61. dat de *eerste* druk ware van 't jaar 1567. alhoewel hy bladz. 172 schynt toe te geven, dat het jaar 1566, volgens *Brand*, moet begrepen worden. Terwyl *And. Andriessen* in zyne *Aanmerkingen over de Psalmen bl.* 174 uit ontfange berichten, gewag maakt van twee drukken, van 't jaar 1566. en daar door dit geschil beslist. Dat die beslissing te recht geschiedt, zal ik kortelyk aanwyzen, en teffens gelegenheid geven, om de aanleiding tot het verschil te bevatten. 't Is zeker, *Datbenus* heeft de *eerstemaal*, zyne Psalmen in 't jaar 1566 uitgegeven; ik bezit eene uitgave, die wel maar is van 't jaar 1568; doch waar in de voorreden is getekend: *Frankendaal* 25 *Maart* 1566; En *Le Long kort Verbaal* enz. heeft dit bl. 116—122 uitdrukkelyk en duidelyk beweezen. Daar by vindt men op de bekende *Catalogus* van denzelven *Le Long* een gansche Reeks van *verscheide uitgaven van Datbenus* Psalmen van No. 1197 in 8vo af". Zyn Eerwaerde geeft ons hier op

ene

eene lyst van de aldaer gemelde uitgaven, welke hier in aenmerking komen, volgens die *Catalogus*, en hecht voorts aen deze lyst de volgende bedenkingen.

(1.) „ Dat *Datbenus*, toen hy deeze Psalmen, (volgens No. 1197) de *eerstemaal* zonder nooten uitgaf, noch was in zyne bediening als *Predikant te Frankendaal*, den 25 Maart 1566. (2.) Dat hy toen wel had konnen kennis hebben van de *eerste honderd*, maar niet van de *Honderd-vyftig* Psalmen van *Uittenhoven*, aangezien dezelve, als eerst den 12 Septemb. 1566. uitgegeven, staan getekend. (3.) Ja dat mogelyk, (volgens No. 1198) de uitgave *met* Musyknoten buiten Londen in 1566. wel geschikt was voor de *Londensche* Gemeente, eer noch *alle* de Psalmen van *Uittenhoven* in gereedheid waren. Altans dat de trek niet alleen der Gemeente te *Sandwyk* in Engeland, maar ook van *Londen* zelve, sterk viel op de beryming van *Datbenus*, ziet men in eenen brief van *Jacobus Bucerus*, uit Sandwyk 22 Jan. 1570. aan *Godefridus van Wingen* geschreven; zynde de 2de brief van 't 5tal Brieven van *Bucerus* in *Gerdes, Scrin. Ant. T. V. p.* 173. vergel. *J. W. te Water K. V. der Ref. van Zeeland bl.* 88, 89. (4.) Dat de *Musyknoten* hier gemeld, waren overgenomen, uit het *Fransche Psalmboek*; dit blykt, om dat op dezelve *Catalogus* No. 1221 voorkomen: „ De Psalmen als voren geheel op Musycke gestelt, met vier Partien, door *Claude de Gaudimel* (die in de Parysse Bruiloft vermoord wierdt;) met den Catechismus en Gebeden. Leyden, by Andries Clouck 1629 in 8vo. *Raar*". Ik merk dit hier aan, om dat 'er zyn, welke de Muzyknoten, by onze Nederduitsche Psalmen toeschryven aan eenen *Mostaert*; doch die gedachte schynt uit eene misvatting geboren, welke uit dezelve Catalogus No. 1219 kan worden weggenomen; daar staat: De Psalmen Davids van *P. Datbenus* geheel op Musyknoten; met den Catechismus en Ceremonien. Item korte onderwysinge van de *Musykkonste*, en samensprekinge over het misbruyk der Wysen en des Singens, door *David Mostaert* in Rym, opgedragen aan de Regeringe van Amsterdam. Amst. by Cornelis Claesz. 1598. in 12. *seer Raar.*" (5.) Na het uitgeven der Psalmen te Frankendaal 1566, had Keurvorst Fredrik den III., Dathenus naa *Zwitserland*, in gezantschap gezonden; dit was in dien tyd, wanneer in *Nederland* niet alleen in Juny 1566, de *openbaare Predikatien* waren ingevoerd, maar ook in Augustus de *Beeldstorming* was voorgevallen, daar uit blykt, dat *Datbenus* in dien tyd ver van de Nederlanden was af-

gezonderd; het welk, gevoegd met de gesteldheid des tyds in 't voorjaar van 1566, weinig aanleiding geeft, om als waarschynlyk op te neemen, 't geen in 't *Kerkelyke Register* der *Predikanten van Amsterdam*, zonder naam van Uitgever, gedrukt te Amst. 1732. in 8vo. op bl. 11 staat: „ Terwyl hy zich in de Paltz onthield, hoorde hy dat 'er een PREMIE gestelt was, voor die de Psalmen van David het eerste in de Nederduitsche tale berymde; hy sloeg ter vlugt eene berymde vertaling op, naar die van *Beza* en *Marot*, in de Fransche Tale, gaf die uit, en droeg ze op aan alle de Nederlandsche Gemeentens, zuchtende onder 't kruis enz." Zynde dezelve zaak, die J. W. te Water kort Verh. der Ref. van Zeel, bl. 88 oppert en wederlegt, als een ongegrond voorwendsel van sommigen: „ Dat *Dathenus* zyne Psalmen uit Geldzucht zoude hebben te samen gesteld, aangezien de STATEN een groote beloning zouden hebben toegezegd, aan den geenen die de eerste gereed zoude zyn, met de uitgave van *Davids Psalmen* in Rym". (6.) Uit *Zwitserland* weergekeerd zynde, verliet hy zynen dienst niet, noch ging uit eige beweeging van *Frankendaal* na de *Nederlanden*, maar werd aldaar beroepen tot dienst der Gemeenten in *Braband* en *Vlaanderen*, dewyl het openbaar Prediken aldaar was ingevoerd; en 't was omtrent den Herfst van 1566. wanneer hy herwaarts kwam; waar door zyn *Psalmboek* ook in *deeze Landen* zal zyn bekend geworden. *Dathenus* in dien tyd te Antwerpen verkerende, was in 't laatste van October naa Amsterdam gezonden, (door wien weet ik niet) om met den Heer *van Brederode* te handelen; gelyk hy ook ten tyde dat de *Prins te Amsterdam* was, in 't laatste van 1566 en 't begin van 1567, in die Stad is geweest, 't welk alles blykt uit zyne *Verantwoordinge op de Panсten en Artikelen aan hem in de Gevangenisse in 't jaar 1584 voorgesteld.* In dien tyd, kan Hy, zo wel als zyn Psalmboek, zyn bekend geworden aan *Jan Pietersz. Reäal* te Amsterdam; en daar uit is waarschynlyk gesproten, dat in Maart, voor Rekeninge van *Reäal*, te *Rouan* (in naam (*a*) of daad) eene *nieuwe Uitgave* zy bezorgd, op eene *tweederly* wyze, te weten: met den *Duitschen text* op de kant, (volgens No. 1202.) en met den Latynschen text, (volgens No. 1203.) En dewyl het nu in Maart 1567 wederom was, omtrent denzelven tyd des Jaars als,

(*a*) „ Dewyl 't in 1568 te gevaarlyk was zulks *te Amsterdam te doen*, altans die *plaats te noemen*. Vergel. *J. le Long Boekz. der Nederd. Byb. bl.* 869.

als, toen in 1566 de uitgave eerst geschiedde, dat daarom de *Dagtekening der Voorreden* is gesteld, in de plaatse van 25 Maart 1566, op 25 Maart 1567. waar uit gebooren is 't geschil over de *eerste* uitgave der Psalmen; alhoewel in *andere uitgaven*, die *onder het oog van Dathenus* zyn geschied, (by voorbeeld) in die van 1568, welke ik bezitte, de *eerste Dagtekening* van 25 Maart 1566. is behouden". (†)

(†) Men merke hier ten slot nog aen, dat 'er ene uitgave van *Dathenus* is van 't jaer 1572, (gevoegd achter de uytgave van den Embder Bybel 1571.) welker Voorrede gedagtekend is, *Frankenthaal den 25 Martii 1562*: Doch dit is, gelyk de Eerw. *Ens*, in zyn *Berigt van de Publieke Schriften* bl. 62; al opgemerkt heeft, *een openbare drukfout*; *alzo men in dien tyt in de Nederlanden nog niet opentlyk predikte, en de Heydelbergze Catechismus, en de Paltze Liturgie*, (welke deze uitgave vergezellen, en in de Voorreden gemeld worden,) *nog niet in de wereld waren*, als welken eerst in 't jaer 1563 in 't Hoogduitsch uitgegeven zyn.

Voorlooper van Waarneemingen omtrent den Uitslag van de Inentinge der Besmettelyke Vee-ziekte op een honderd en twaalf Hokkelingen, gedaan onder het bestier van PETRUS CAMPER, Medecin. Anat. Chir. & Bot. Professor. *Door den Heere* WYNOLD MUNNIKS, Medicinæ Doctor. *In de Grietenye van Doniawarstal in Friesland. Te Leeuw. ter Drukkerye van* H. A. de Chalmot 1769. *Gr. Octavo*, 14 *bladzyden*.

MEn heeft in de Nieuwspapieren reeds verscheide berigten, aangaande de Inentinge der besmetlyke Runder-ziekte, in Friesland, van tyd te tyd gezien. In deezen *Voorlooper* verzekeren de Schryvers (want het Werkje is door beide Heeren, op den titel gemeld, onderteekend) dat zy het voornaamste zeer getrouwelyk opgeeven, met belofte van een nette Verhandeling van alle hunne Waarneemingen, zo dra dezelve ten einde gebragt zullen zyn.

De Proeven van de eerste 25 Hokkelingen, sommigen met Ent-stoffe van een gestorven, anderen van een gebeterd beest ingeënt, hebben 10 gebeterden gegeeven, de overigen zyn gestorven, vier echter meer door een toeval van het onder water staan en omwaaijen der Loots, dan door de ingeënte ziekte. Deezen hadt men 's morgens en 's avonds 7 uncen Afkookzel van Willige bast met 40 druppen geest van Vitriool gegeeven.

Van de volgende 25, alle met Ent-stoffe van gestorven beesten ingeënt, zyn alleen 7 overgebleeven en gebeterd. Men hadt dezelven het Afkookzel van Kamillebloemen en de geest van Vitriool gegeeven, doch deeze middelen schaadelyk bevonden.

Vervolgens werden 50 Hokkelingen te gelyk ingeënt, sommigen met Ent-stoffe van gestorve, anderen van gebeterde beesten, hier van beterden 28. Eenigen hadden het Afkookzel van Willigen bast, zonder geest van Vitriool, met een weinig Honig gebruikt, anderen geene medicynen; en het verschil was niet aanmerklyk. Doch van de laatstgemelden storven eenigen aan Long-teering, waar door het getal der gebeterden tot op 22 verminderd werdt.

Na nog van eenige byzondere ingeënten gemeld te hebben, maaken de Schryvers eene *Vergelyking met de uitkomst der Natuurlyke Ziekte.*

„ In Friesland zyn in May, Juny en July ziek

	geweest.	gest.	geb.
	6505.	5351.	1154.
„ In Holland tot de 15 Aug.	21110.	15771.	3744.
„ In Noord Holland.	13365.	8328.	3337.

„ Derhalven zyn in Friesland, gelyk in Holland, uit de 11 gebeterd 2, en uit 112 geb. 20 door inenting 45.

„ In Noord-Holland uit 112 geb. 28, door inenting 45.

„ Derhalve blykt uit onze Proeven, dat door de Inentinge een veel grooter getal behouden is". De geleerde Heeren voegen 'er by, dat zy geen onderscheid van meer of min gestorvenen, door Ent-stoffe van gestorve of gebeterde beesten, hebben konnen bemerken.

Hier op volgt, „ dat het gebeterde Vee door Inentinge besmet, staat tegens de Natuurlyke Ziekte". Zulken van de ingeënten, namelyk, die wel of zwaar ziek waren geweest, anderen nevens de voorgaanden op besmette stallen koomende, werden wederom ziek en storven.

Men geeft „ zekere kentekens, of een Beest, door Inenting besmet, waarlyk de Ziekte gehad heeft, om tegens de Natuurlyke Besmetting te staan"; spreekt van „ het Gebruik van Bederf tegengaande Middelen"; en „ hoe de Inenting best gedaan wordt". Deeze manier van doen wordt dus voorgesteld.

„ Men neemt een gemeene paknaald, een weinig hol staande, van vier of vyf duimen lang, men slypt die plat, en scherp aan de zyden. Door het oog van deeze steekt men 4, 5, 6, 7, 8 tot 10 draaden spinaal, of ander garen, dat

dat losagtig, maar sterk is; wy hebben tot nog toe geen verschil waargenoomen, omtrent het getal van draaden; alleenlyk wordt vereischt, dat ze allen wel doorweekt zyn in de smetstoffe, vier zyn genoeg. Deeze draaden neemt men zeven of agt duimen lang, en steekt dezelven door het oog van de paknaald: vervolgens vat men met de slinker hand het vel dubbeld, trekt het op, en men steekt de naald met de rechter hand spoedig door het dubbeld vel heen, trekt de draaden 'er door, en deeze heen en weder getrokken zynde bindt men met eene dubbelde knoop aan de einden vast, zoo dat de draad als met een wyde lus nederwaarts hangt".

Men heeft het ook gedaan door de huid met een scherp mes te doorsnyden, en de raauwe plaatse met eenige smetstoffe te besmeeren. De beste plaats wordt geoordeeld het dikke van de dyé, schoon het ook op andere plaatsen gedaan kan worden; en op ééne of meer, naar welgevallen. De smetstoffe wordt verkoozen uit de neuze, liever dan de kwyl, om dat de beesten die kwylen veeltyds meer ongemak op de longen hebben. De stallen worden minder goed gehouden dan de openlugt, wanneer men twee aan twee in strooohutten zet, in de winter om de koude, in den zomer om de zonne, koude nagten en zwaare regens af te keeren. „ Men kan ze ook aan een touw vast leggen. Dit vast leggen is noodig, anders geraaken ze in de sloot, en zig niet konnende redden om de zwakheid, verdrinken zy.

„ Den vyfden of zesden dag na de Inentinge moet men aan yder Hokkeling, Koe, Bul of Os, eene purgatie geeven; de beste en goedkoopste is ons toegescheenen, deeze: Neem van *Zenebladen* vier loot, een half loot *colloquint zonder pitten*, kook die te zaamen op een pint *water* een uur, giet het door, en geef het met een weinig honig gemengd. —— Zoo dra zy beteten, en beginnen te eeten, moet men hen zagt, ligt verteerend voedzel bezorgen, best is in den zoomer het vee in de weyde te brengen: zy verkiezen veeltyds stroo, en zulk voedzel in den beginne liever, dan al wat men hen voorzet".

Dit Stukje kan dienen om, by voorraad, de nieuwsgierigheid van veelen te voldoen, terwyl men een vollediger Verhandeling verwagt, als de Proeven voleindigd zullen zyn.

Algemeen en beredeneerent Woordenboek der Natuurlyke Historie. Uit het Fransch van den Heere VALMONT DE BOMARE, Leeraar der Natuurlyke Historie, enz. *Door* CHARLES PAPILLON. IIde *Deel. Te Dordrecht*, *by* A. Blussé *en Zoon*, 1769. *Met Privilegie*, *gr. Quarto* 997 bladz.

BY gelegenheid der uitgaave van het eerste Deel van dit Werk hebben wy onze Lezers berigt gegeeven aangaande het oogmerk, de behandeling en nuttigheid van het zelve, voor de Liefhebbers der Natuurlyke Historie (*); wy vinden dit tweede Deel hier aan gelyk, en het valt niet af. Gelyk in het eerste, worden ook in dit, niet alleen veele onderwerpen der Natuurlyke Historie, op een beknopte en klaare wyze beschreeven, maar men vindt ook uitgebreide Verhandelingen over zekere Ryken of Geslachten van schepzelen, waar in men het hoofdzaaklyke van zulk een gedeelte der Scheppinge byeengevoegd ziet, om 'er met gemak zich een algemeen denkbeeld van te vormen, en de byzondere éénlingen, hier toe behoorende, daar mede te vergelyken. Zodanig eene Verhandeling vindt men, b. v. op het woord *Mensch*; waar in niet alleen van den mensch gesproken wordt, in zynen vroegen en lateren ouderdom, maar ook in 't byzonder *Van den huwbaaren ouderdom*; *Van de Vrucht, deszelfs aangroei, en van de Baring*; *Van den Mannelyken ouderdom*; *Van den Ouderdom en van de Dood*; *Verscheidenheden van het menschelyk geslacht*; *Van de Zinnen*; *en de Dierlyke Huishouding*; Op het Artikel *Natuurlyke Historie* wordt de aanleg van een Kabinet van voortbrengzelen der Natuure geleerd, 't welk voor beginnende Liefhebbers van verzamelingen van merklyk nut kan wezen, om menigvuldige veranderingen, by vermeerdering van kundigheid, uit te winnen. Van de Paarden wordt ook zeer breedvoerig gesproken, als: *Beschryving van de wezentlyke hoedanigheden die een schoon Paard uitmaken*; *Aanmerkingen over de volmaaktheden, en onvolmaaktheden van een Paard*; *Middel om over den ouderdom der Paarden te konnen oordeelen*; *Van den gang der Paarden*; *Van de Paarde stoeteryen*; *Van de kruissingen der verschillende Rassen*; *Van de Veulens*; *Verscheidenheden der Paarden*. Het Artikel van de Planten is mede zeer uitvoerig. Men vindt hier in niet alleen een naauwkeurige beschryving van de Planten in 't algemeen, en alle derzelver

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-oef.* II D. *bl.* 62.

ver byzondere deelen, als Beurs, Bezië, Blaasjes, Blad, Bloem, Bloemschede, Boom, Boompje, Doorn, Draadje enz. alphabetsgewyze op malkander volgende; maar ook „ een alphabetiesch tafreel van gebruiklyke Planten, of de voornaamste eigenschappen der Planten in de Geneeskonst, zynde een uittrekzel uit de Kruidkundige Dictaten, die door den Heer BERNARD DE JUSSIEU, in de Koninglyke Tuin, te Parys gedaan zyn". Dus vindt men hier, *Afzettende Planten*, *Blaartrekkende Planten*, *Borstzuiverende Planten*, —— *Hoofdversterkende Planten*, —— *Oogkruiden*, *Oorkruiden en Tandkruiden* enz. Dit is echter naar het ons voorkoomt wat buiten het bestek van de Natuurlyke Historie; en, niet tegenstaande de achting voor den Heer B. DE JUSSIEU in de Kruidkunde, leert de ondervinding, niet dan te dikwils, dat de Planten zulke byzondere uitwerkingen niet voortbrengen, of zulke diensten aan byzondere deelen doen als 'er van opgegeeven worden. Alhoewel men moet toestaan, dat deeze Verhandeling van den Heer JUSSIEU oordeelkundiger is, dan men over gelyke zaaken, in vroeger Werken, hier over vindt. Van de *Polypen* en derzelver verscheide soorten, van de *Schelpdieren*, *Slangen*, *Spinnekoppen* en veel andere onderwerpen vindt men ook geheele Verhandelingen. Wy zullen 'er geenen meer opnoemen, als genoeg gezegd hebbende om te doen zien, dat de Schryver van dit Woordenboek niets verzuimt heeft om het zelve den Liefhebberen der Natuurlyke Historie aangenaam te maaken; en om dat wy voorhebben nog een en ander staaltje uit byzondere artikels op te geeven.

Menschen-Mosch, of Mosch van het Menschelyk Bekkeneel, *Usnea humana*. „ Volgens *Lemery*", zegt de Heer BOMARE, „ is de Menschen-Mosch gemeene Mosch; zy is groenachtig, twee of drie lynen hoog, en heeft geen reuk, maar een smaak die eenigzins zoutachtig is; zy groeit op de bekkeneelen der mannen en vrouwen, welken langen tyd voor de lucht bloot gesteld geweest zyn. Men vindt deze kleine plant voor al in Engeland en Ierland, op de bekkeneelen van lieden welke lang aan de galg gehangen hebben; want men hecht hunne leden zoo naauwkeurig met koperdraden aan elkanderen vast, dat de beenderen noch verscheide jaaren 'er aan blyven hangen, na dat het vleesch reeds door de verrotting, en door de lucht verteert is. Zomtyds koomt 'er mede Menschen-mosch op de beenderen van doode lichaamen, die langen tyd voor de lucht

bloot gesteld geweest zyn, maar deze word zoo hoog niet geschat, als die van het bekkeneel.

„ Volgens andere, heeft men twee soorten van Menschen-mosch, de eerste van welke men gebruik in de Apotheken maakt, koomt uit Ierland, en is niet anders als een klein soort van *Muscus vulgaris terrestris Adianti aurei capitulis*, die van de mosch die op de dakpannen, steenen, en boomen groeit, niet verschilt. De Heer DOODY, een bekwaam Apotheker te Londen, en een beroemt Kruidkundige, heeft opgemerkt, dat zy op de beenderen der Paarden en Ossen groeit, welke men op de mesthoop werpt: men vind haar voornamentlyk op de bekkeneelen, welke op eenen vochtigen grond leggen. De tweede groeit korstgewys op de bekkeneelen der Menschen, op de zelve wyze als de *Lichen Saxatilis*, of *Lichen petraus* op de steenen in de onbebouwde velden groeit. De Schryvers zeggen dat men deze laatste hooger als de voorige schat, als met een byzondere kracht begaaft, om verscheide ziektens te geneezen.

„ De Menschen-mosch, zecht *Lemery*, bevat veel vlug zout en olie. Deze plant is zeer zeldzaam in onze Landen, om dat men 'er de doode lyken der misdadigers zoo menigvuldig op de Gerechtsplaatzen niet ten toon stelt als in de Noordsche Landen; in Duitschland werd de Menschen-mosch menigvuldig gebruikt. Men bedient 'er zich als een zamentrekkent middel van, tegens het bloeden van den neus, men steekt haar hier toe in de neusgaten: men kan 'er zich mede tegens de geraaktheid van bedienen. De Menschen-mosch behoort mede tot het zamenstel van het Sympathetiesch poeder, als mede tot die van verscheide andere zamenstellen, welke alle hier toe strekken om de invloeijing van het bloed uit de deelen van het lichaam, welke die ook zyn mogen, te doen ophouden.

„ Verscheide Schryvers, gelyk *Grube* en *Junckers*, verzekeren dat de Menschen-mosch geen andere byzondere krachten heeft, als 'er de ligtgelovige lieden aan toegeschreven hebben. Hierom zegt *Mark*, een berucht Drogist van Neurenberg, dat alle de verdienste van deze Menschen-mosch alleen in haare zeldzaamheid bestaat. Wy hebben echter meer als eenmaal, zeer aanmerkelyke bloedingen uit den neus, door behulp van deeze Menschen-mosch, zien ophouden, welke, misschien, op dezelve wys door de gemeene mosch zou gestremt zyn geworden".

Het

Het artikel *Nbamdui* vinden we dus verklaard: „ Dit is een soort van vergiftige Braziliaansche Spinnekop: haar lichaam is een en een halve duim lang, zy heeft een soort van schild op den rug, dat driehoekig, zeer glansryk, en aan de zyden met zes kegels verziert is, welke wit zyn, en roode vlakken hebben: zy heeft agt pooten, die een vinger lang zyn; haar voorste gedeelte is geel, of roodachtig bruin, het achterste is blinkende en zilverachtig: het vertoont aan het uiteinde het aangezicht van een mensch, even als of het 'er op geschildert was. Dit insekt spint een net, gelyk alle andere Spinnekoppen. In Brazil draagt men dit Dier als een draagmiddel; men hangt het om den hals, tegens den derdendaagschen koorts".

Olyfant-Stier: „ Dit is, zegt *Ludolphes*, een Dier dat tweemalen zo groot als onze Stieren is: men heeft 'er een uit Afrika te Konstantinopolen gebracht. Dit Dier heeft de gedaante van een Stier; maar het heeft door het vel, de kleur van het hair en de grootte, een zekere overeenkomst met den Olyphant: Dit word door *Bernier* bevestigt: hy zecht zelfs dat hy 'er een hoorn van by den Grooten Mogol gezien heeft".

Onder het woord *Patatten* of *Aardappelen*, vinden we ook gewag gemaakt van *Aardpeeren.* „ De Aardpeer is een plant welkers steel ter hoogte van vyf of zes voeten opschiet. Deszelfs schors is groen, en ruuw in 't aanraken: haare bladeren zyn breed aan de steelen en eindigen in een punt. Op de top komen gestreepte bloemen voort, die naar onze hartlevende Zonnebloem gelyken, maar veel kleinder zyn. Hare wortelen zyn groote groenachtige knobbels, die dikwyls eenigzins naar peeren gelyken: maar zy hebben mede zomtyds een onregelmatige gedaante. Deze knobbels groeijen zoo welig, dat zes voeten in 't vierkant 'er drie of vier schepels van voortbrengen konnen.

„ Deze plant is uit Noord-Amerika oorspronkelyk, en groeit natuurlyk in Nieuw Engeland: zy brengt in Vrankryk nooit zaad voort, schoon zy 'er bloeit; maar zy word door hare wortelen vermenigvuldigt, en hare aankweking is dezelve als die van de *Aard-appelen*: men kan hare schors gelyk die van de Hennip bereiden. Het vee eet hare bladeren vry wel; en men kan 'er zelfs de zywormen mede voeden. Men kan van het pit van haare steelen lemmetten maken, gelyk men zulks van de takken der vlier doet". Men ziet deeze Aardpeeren, hier in Holland, weinig; zy worden 'er echter nog wel gegeeten.

Aan-

Aangaande den *Ring van Saturnus* wordt gezegd: „ Dit is een smalle lichtgevende Ring, die het lichaam van de Planeet omringt die men *Saturnus* noemt, zonder het echter aan te raken. Volgens de Heer *Huigens* die het eerst deze lichtgevende Ring ontdekt heeft, zoo word hy even als een gewelf om Saturnus opgehouden, die hy in het ronde op een gelyke afstand omvangt.

„ Men weet niet wat het nut van dezen ongemeenen Ring is; en die de eenigste is die men aan de hemelsche lichaamen opmerkt. De Heer *Maupertuis* verklaart, in zyn Werk over de *Gedaante der Aarde*, op een vernuftige wyze, door wat middel dezen Ring kan gevormt zyn. Wanneer de Komeeten, zecht hy, van haaren omloop om de Zon te rug koomen, zoo ziet men haar met een lange staart bezet, die waarschynelyk een onmeetbare menigte dampen zyn, die de hitte der Zon uit haar lichaam heeft doen opstygen: zo een Komeet in dezen staat een groote Dwaalstar, op een geringe afstand voorbygaat, zoo moet de aantrekkracht van de Dwaalstar deze verzameling van dampen afscheiden, en haar noodzaaken om rond haar te vloeijen. De Komeet telkens nieuwe stoffe verschaffende, ieder maal dat zy voorby de Dwaalstar gaat, of die geene die zy de eerste maal achter gelaten heeft, toerykende zynde; vormt 'er zich een gestadige omvloeijing, of een soort van Ring om de Dwaalstar.

„ De Komeet kan zomtyds zelfs door de Dwaalstar mede gevoert worden, en zich genoodzaakt vinden om rond haar te draaijen, en een Wachter te worden, het is mogelyk op deze wyze, dat de Wachters van Saturnus en de andere Planeeten gevormt zyn".

Wy zullen hier tot slot alleen nog iet byvoegen uit het artikel *Simarouba*, om dat deeze drogery, voor weinige jaaren, in ons land berugt is geweest. „ *Simarouba*, *Evonimus fructu nigro*, *tetragono*, *Barr*. Dit is de schors van een boom die de inwoonders van Guayana, in wiens land hy groeit, deeze naam gegeeven hebben. Zy bedienen zich gewoonelyk van deze schors om de roodeloop te doen ophouden, en men heeft dezelve voor de eerste maal in het jaar 1713 in Europa overgebracht. Deze schors heeft een geelachtige witte kleur, geen reuk, en een eenigzins bitteren smaak: zy is uit buigzame vezelen zamengestelt, die aan het witte, ligte en smaakelooze hout der wortelen, takken en stam, vastgehecht zyn, van welke men haar gemakkelyk afscheid.

„ De

„ De Simarouba bevat veel Harst-Gom, zy geeft het water een melkachtige kleur: zy versterkt de maag, stilt de Kolykpynen en snydingen in de ingewanden, en stopt den buikloop en de bloedvloeijingen. — Men zend zomtyds, in plaats van de oprechte Simarouba, de schors van een boom die *Caupaya* genoemt word: deze schors is treurig bruin, en vezelachtig.

De Heer *Antonie de Jussieu* bediende zich, in 't jaar 1748, gelukkig van de Simarouba. Men had geduurende den Zomer ondraagelyke hitte gehad, die door een menigte buikloopen gevolgt wierd, die naar roodeloop geleeken, en die niet alleen de purgeermiddelen, de zamentrekkende middelen, en de Ipecauanha zelfs wederstonden, maar noch aanmerkelyker door het gebruik van deze geneesmiddelen wierden. Deeze beroemde en bekwaame Geneesheer slaagde volmaaktelyk wel, en genas deze buikloopen, door het gebruik van de Simarouba. Men doet deze schors in het gewicht van een halve en een heele once in een kleine hoeveelheit water kooken, gelyk men zulks in Guayana doet; maar dezen drank ingenoomen zynde, veroorzaakt dikwyls braakingen, en byna altoos een lastige zweeting, en hy vermeerdert zomtyds den vloed van het bloed en het waterachtig vocht: men vermindert hierom de gifte, waar door men het heilzaame midden treft, 't geen nuttig voor de gematigheit van ons Gewest is, dat, gelyk wy elders gezecht hebben, een kleinder gifte van geneesmiddelen vordert als de warme Landen.

„ Men gebruikt de Simarouba in een afkookzel tot een half loot in een pint water, dat men tot op twee derde laat verkooken, men neemt dit in vier giften van drie tot drie uuren in: men maakt van deze schors mede in zelfstandigheit geraspt en niet gestampt zynde gebruik; de gifte is een vierendeel loots, 't geen men tot een slikmiddel met Siroop van Vrouwenhair mengt; men gebruikt dit middel zoo lang tot dat men geneezen is.

„ Men koomt gelukkig tot de geneezing zonder eenigen tegenzin voor dezen drank, zonder eenige brakingen, en zonder eenige ontlasting door den stoelgang; echter worden de heevige smerten binnen een dach gestilt; de slaap koomt aanstonds weder, de pis vloeit overvloediger uit, en is veel klaarder, de afgang is veel zeldzamer, de stinkende reuk van den drek houd op, zyne kleur verandert, van vloeibaar word hy dik, de zieke krygt weder trek tot eeten, en is wel ras geneezen. Deze schors in een af-

kook-

kookzel gebruikt zynde, verschaft aan de ingewanden een balsem die hen te zamentrekt; zy versterkt de maag die door de onmatigen en ingewortelden buikloop verzwakt is; zy wekt den eetlust weder op; en is de verteering door haare bittere en insnydende deelen behulpzaam; en zy geeft aan de vliezen der ingewanden, die evenals geschrapt zyn, het *mucus* weder, dat de scherpte van den drek weggenoomen heeft. Zy overtreft alle andere roodeloop-kerende, krampwederstaande, maagversterkende, en verzagtende middelen, door haare zonderlinge kracht; zy is veel nuttiger als de zaamentrekkende middelen, die men straffeloos ingeeven kan, wanneer de bloedstortingen of maandstonden uitvloeijen; maar wanneer men het afkookzel van de Simarouba gedronken heeft, zoo houd de vloed op, en men kan vryelyk en veilig dat geene doen loozen, 't geen uitgedreeven moet worden, zelfs is het door verscheide proefneemingen beweezen, dat deze schors dikwyls opstygingkeerende is.

„ Zy is vooral nuttig tegens de waterachtige, galachtige, bloedige en slymachtige buikloop, die, om de gestadige stuiptrekkende beweeging van de ingewanden, ingewortelt is, wanneer 'er geen koortzen, ongesteltheden van de maag, of perssingen plaats hebben. Voor 't overige verschilt de gifte van dit geneesmiddel; volgens de ziektens, en den zieken; want zo de maag en de eerste ingewanden reeds geleedigt zyn, en de kwaal veel verzagt is, zoo is het genoeg dat men een agtste of een vierendeel loots in poeder, een of tweemaalen ingeeft, wanneer de kwaal wyken zal. Maar zoo 'er een bederf in de sappen met andere kwaade toevallen plaats heeft, zoo worden 'er verscheide giften van dit afkookzel vereischt (*). —— „ Vermits de Si-

(*) Veele en uitmuntende eigenschappen worden hier aan deeze Schors toegeschreeven, indien maar niet al te veel. Te veel goede hoedanigheden aan eenig middel toe te schryven, geeft gelegenheid dat het in verachting raake en verwaarloosd worde; en dit is de *Simarouba* ook overgekomen. Dit middel, nuttig bevonden in Roodeloop en andere Bloedvloeijingen, werdt tegen allerhande Buikloopen, galagtige, waterige en slymige, niet alleen; maar ook tegen Kolykpynen, zwakheid der Maage, verlooren Eetlust enz. aangepreezen. Een Geneesheer dit ziende, maakt 'er gebruik van in een of eenigen der opgenoemde Kwaalen; en zo deezen zyn zonder Bloedloop of Bloedvloeijing, ziet hy 'er geen uitwerking van, en moet tot andere middelen overgaan. Wyl hem nu de *Simarouba* in eeni-

Simarouba op eenige plaatzen van Indiën den naam van *Macre* draagt, zoo heeft men redenen om te denken, dat deeze schors de *Macer* of de *Macir* der Ouden is".

De Drukker van dit Woordenboek berigt, dat hy het Byvoegzel of *Supplement*, van den Heer DE BOMARE, hier op uitgegeeven, in een Deel van gelyke dikte als dit, zal laaten volgen, waar in men zal vinden al wat in de twee deelen te vergeefs gezogt wordt. Ook zal hy de Vertaling der

eenige gevallen verleegen heeft gelaaten, besluit hy, dat ze in andere gebreken van even weinig nut zal zyn: hy ziet derhalve naar dit middel niet meer om. Hier koomt by, dat Drogisten en sommige Apotheekers, deeze Schors niet regt kennende, of niet in voorraad hebbende, iet anders in plaats gegeeven hebben, waar op dan, in gevallen zelfs, waar inze van wezenlyk nut is, geen goede uitwerking altoos volgde.

Wy hebben 'er, in onze Praktyk, veel gebruik van gemaakt, en altyd zorge gedraagen de regte *Simarouba* te hebben, welke wel te kennen is, als men 'er acht op wil geeven. De ondervinding heeft ons duidlyk doen zien, dat ze van veel dienst is in Roodeloop, by tyden vloeijende pynlyke en verzwakkende Ambeijen, en overtollige Maandstonden der Vrouwen; en wy hebben 'er zodanige kwaalen mede geneezen, waar voor alle andere middelen te vergeefs gebruikt waren: doch wy hebben te gelyk geleerd, dat de genees-kragt van de *Simarouba* hier aan bepaald is. Voor deeze gebreken kunnen wy dezelve gerust aanraaden. In andere kwaalen der Ingewanden, Kolykpynen, zwakheid der Maage enz. hebben wy 'er geen nut van konnen bevinden. Wy willen echter hier mede niet zeggen, dat het gene, door JUSSIEU betuigd, wordt aangehaald, wegens het stillen van Kolykpyn, de bevordering der Verteerkragt en Eetlust, Slaapverwekking enz. onwaarheid is. Wy denken, dat alle deeze opgenoemde gebreken, door de *Simarouba* hersteld, of op het gebruik derzelve geweeken, toevallen zyn geweest van Roodeloop of andere Bloedvloeijing: de hoofdkwaal door de Schors geneezen zynde, houden de Kolykpynen en Snydingen der ingewanden, hier door veroorzaakt, ook op; de verzwakte Maag krygt dan wederom kragt, de Eetlust herstelt zich; dit zyn natuurlyke gevolgen van de genezing der hoofdkwaale, en geen eigenaartige uitwerkingen van de *Simarouba*; en waarschynlyk moet het gene van JUSSIEU gezegd is zo verstaan worden. Als men hier op acht geeft, zal men dit middel niet verwerpen, maar met nut 'er gebruik van maaken. Wat de Gifte aanbelangt; wy hebben best gevonden het zelve in poeder te geeven, en zelden meer dan tot een halve Scrupel of tien greinen, ook niet meer dan tweemaal op een dag: dit is doorgaans genoeg ter genezing, mids het behoorlyk aangehouden worde; grooter maate is onnodig, en dikwils nadeelig, om dat het middel dan ligt walging en braaking verwekt.

der Mineraalkunde van deezen Schryver uitgeeven: en wyl de Natuurlyke Historie van dag tot dag groote vorderingen maakt, zal dit, ongetwyfeld, nog veele merkwaardige byzonderheden bevatten, welken in de voorgaande deelen niet aangeroerd zyn. By de uitgaave van het derde Deel of Supplement belooft hy achter het zelve een Geneeskundig Register te voegen, om dus dit Werk ook te doen dienen, tot een Huishoudelyk en Geneeskundig Woordenboek.

Historie van Engeland van den inval van JULIUS CÆSAR *tot de Staetsverandering in 't Jaar* 1688, *of komste van* WILLEM III. *op den Troon. In Agt Deelen. Door* DAVID HUME, *Schildknaep. Uit het Engelsch vertaalt.* I. *Deel. Te Rotterdam by* Losel *en anderen* 1769. *Behalven het Voorwerk* 614 *bladzyden in groot octavo.*

DE Historie der Engelsche Natie is zekerlyk zo merkwaerdig als ene der hedendaagsche Volkeren, beiden ten aenzien van 't Staetkundige en Godsdienstige; dat hier, zo sterk als ergens, door ene reeks van eeuwen, bestendige partyschappen, en gewigtige voorvallen, die veler oplettenheid verdienen, te woge gebragt heeft. Hier uit ontstaet het ook, dat ze aen onderscheiden soorten van Historieschryveren overvloedige stoffe verleent, om dezelve op ene verschillende wyze te behandelen; naer gerade van 't gezichtspunt, uit welke men de geschiedenissen van dat Koningryk beschouwt. Dit maekt insgelyks dat ieder soort der Engelsche Historieschryveren, zo ze anders enige opmerking waerdig zyn, de aendacht van de Liefhebberen der Geschiedkunde tot zich trekken, om deze Historie van onderscheiden zyden te beschouwen. En in dit opzicht is het Werk van den Heer *Hume*, dat hier in 't Nederduitsch vertaeld aengeboden word, byzonder merkwaerdig; te meer daer by, zich van geen ongevalligen Historischen styl bedienende, boven al van anderen onderscheid, door ene menigte van voorstellingen en bedenkingen, die het Staetkundige en Godsdienstige betreffen; twee pointen, omtrent welken de Autheur, gelyk bekend is, zich inzonderheid een naem gemaekt heeft, waer door ook zyn Werk des te beroemder en beruchter geworden is.

Men ontmoet hier, na een kort voorafgaend bericht nopende de oude inwooners van Brittanie, of de Britten, die

men gemeenlyk wil, dat van de Gallen en Celten afstammen; een beknopt verhael van den inval van *Julius Cæsar* in dat Eiland, ongeveer 50 jaren voor 's Heillands geboorte; als mede van het voorgevallene aldaer onder de Romeinen, die de Britten ten laetste, omtrent het jaer 440 na de gemeene telling, als een vry Volk aen zich zelven overlieten. Voorts geeft ons de Autheur ene kortbondige ontvouwing van de geschiedenis der Britten na dien tyd, en hunne onderwerping aen de Saxen, omtrent het jaer 500: mitsgaders van de Heptarchy, of oprichting der zeven Saxische Koningryken, die allengskens gevestigd wierden, en omtrent het jaer 830 eindelyk in de handen van *Egbert*, eertyds Koning van Wessex, vielen. —— Hier aen volgt ene uitgebreider voorstelling van de Geschiedenissen des Ryks, onder de Angel-Saxen, of *Egbert* en deszelfs Nakomelingen, en 't voorgevallene tusschen beiden staende de overheersching der Denen; als mede van de bezitneming des Koningryks door *Harold*; die zich tot den Throon gerechtigd oordeelde, op 't overlyden van Koning *Eduard den Belyder* in 't begin van 't jaer 1066; welke enige, doch gene genoegzame schikkingen schynt gemaekt gehad te hebben, ten voordeele van *Willem*, den Hertog van Normandye: dat bittere onlusten ten gevolge had, die echter voor 't einde van dat jaer afliepen, met een beslissenden veldslag, in welken *Harold* sneuvelde, en *Willem* ene volkomen overwinning behaelde. —— Dit Tydbestek dus afgehandeld zynde, deelt ons de Heer *Hume*, by wyze van Aenhangsel, mede, een oordeelkundig verslag van de Regering en Zeden der Angel-Saxen; welke verscheiden byzonderheden behelst, die met opzicht tot de oude Historie der Saxen van dienst konnen zyn. —— Na dezen uitstap keert hy weder tot de Geschiedenissen des Ryks, onder de regering van opgemelden *Willem*, bygenaemd den *Veroveraer*; die zich, na de overwinning van *Harold*, wel dra tot Koning gehuldigd, en in 't Ryk gevestigd zag. Het voorgevallene onder dezen Vorst, benevens deszelfs Nakomelingen en Opvolgers, *Willem Rufus* of *den Rooden*, *Hendrik I*, *Stephanus* en *Hendrik II*, met wiens dood in 't jaer 1189 dit eerste Deel sluit, word door onzen Historieschryver verder onderscheidenlyk voorgedragen: doch 't is ons oogmerk niet om in dezen op byzondere Geschiedenissen en daer toe betreklyke omstandigheden afzonderlyk stil te blyven. —— Wy zien 'er te meer af, om dat we vertrouwen aen de meeste onzer Lezeren meer plaisier te

zullen doen, met hun, nu en vervolgens, mede te deelen, de Characters, welke onze Historieschryver van de Engelsche Vorsten, sedert *Willem den Veroveraer*, gemaeld heeft, welken gemeenlyk van die natuur zyn, dat ze der oplettenheid waerdig geacht mogen worden.

Willem de Veroveraer, (met wien wy aenvangen, om dat de Engelsche Historie zints deszelfs verheffing boven al aenmerklyk word,) gekroond 26 December 1066 en overleden 9 September 1087, „ is zoo gelukkig geweest als weinig Vorsten, en weinigen waren beter gerechtigt tot grootheid en voorspoed, van wegens de bekwaamheden, moed en vlugheit van geest, welke hy in zyn gantsche gedrag deed blyken. Hy was stout en ondernemende, doch tevens voorzichtig. Zyn eerzucht die bovenmatig was, zich weinig door gerechtigheit, maar noch minder door menschelykheit liet te rug houden, volgde nogthans altoos de rede en zuivre staetkunde. Geboren in een eeuw, waar in de gemoederen der menschen onbuigzaem, en der onderdanigheit ongewoon waren, was hy echter in staet om dezelven tot zyne oogmerken te besturen, en gedeeltelyk wegens de uitwerkselen van zynen driftigen aert, deels wegens zyne konstige veinseryen, gelukte het hem om een onbepaelde magt te verkrygen. Schoon niet ongevoelig omtrent weldadigheden, was hy echter verhard tegen alle medelyden, en scheen even yverzuchtig om zyne goedertierenheid te doen uitmunten, als begerig om zich door gestrengheid berucht te maken. De grondregels van zyne regering waren hard, doch zouden nuttig hebben kunnen wezen, indien dezelven eeniglyk aangelegt waren geweest, om de goede orde te onderhouden in een gevestigden staet; daerze nu kwalyk geschikt waren om de gestrengheden te verzachten, met hoe veel matigheit ook geöeffent, welken by eene verovering onvermydelyk zyn. Zyn aenslag tegen Engeland was de laetste groote onderneming van dat soort, welke, gedurende den loop van zeven honderd jaren, in Europa volkomen gelukte, terwyl de grootheid van zyn verstand die zwarigheden te boven kwam, welken, in 't eerst, de Leenwetten, toen de geslepen staetkunde der Vorsten, in de verscheide Staten van het Christenryk hadden veroorzaekt. Hoewel hy zich voor zyne Engelsche onderdanen steeds verschrikkelyk maekte, bragt hy evenwel zyn gezach over tot op zyn nakomelingschap, en de troon word nog door zyne afkomelingen bezeten; een bewys dat de grondslagen, door hem gelegt, vast en wel gehegt

hegt waren, en dat, in 't midden van alle zyne geweldenaryen, door welken hy alleen zyn drift scheen te voldoen, hy steeds een oog op het toekomende gehad heeft".

Zyn Zoon *Willem*, bygenaemd *Rufus* of *de Roode*, die kort na 's Vaders dood gehuldigd werd, en 2 Augustus 1100 stierf; ,, word door de Kerkelyken, welken hy beleedigt had, met zeer onvoordeelige verwen geschildert, en schoon wy hen in 't algemeen verdacht mogen houden van het verhaal zyner ondeugden eenigzins vergroot te hebben, verschaft zyn gehouden gedrag echter zeer weinig reden om de geäertheit, welke zy hem toegeschreven hebben, te wederspreken, of hem eenige aenminnige hoedanigheden toe te kennen. Hy schynt een driftig en tyrannig Vorst; een verraderlyke, indringende en gevaerlyke nabuur, en een onvriendelyk en onedelmoedig bloedverwant geweest te zyn. Hy was zoo wel verkwistend als vrekkig omtrent het aenleggen zyner schatten; en, indien hy al bekwaemheden bezat, hy werd zoo door oploopende hartstochten geregeerd, dat hy, ten aenzien zyner regering, 'er weinig gebruik van maekte. Hy was de heerschende staetkunde gantschelyk toegedaen, als volkomen met zynen aert overeenstemmende, en welke, indien ze ondersteunt werd, gelyk door hem, met moed en dapperheid, veeltyds, in ongeregelde tyden, van beter gevolg is, dan het diepste vooruitzicht en de geslepenste konstenarye".

Willem was naeuwlyks drie dagen overleden, of zyn Broeder *Hendrik* werd op den openstaenden Throon geplaetst, dien hy eerst door den dood ruimde, in de maend December 1135. ,, Deez Vorst was een der allerbekwaemsten, welken den Engelschen Throon bezeten hadden, en bezat alle hoedanigheden, beide van lichaem en geest, natuurlyke en verkreegene, welke hem bekwaem konden maken tot het bekleeden van den aenzienelyken stand, waer toe hy verheven was. Hy had eene mannelyke gestalte, eene innemende houding, heldere en doordringende oogen. Zyn minzaem voorkomen moedigde zulken aen, welken door het gedenken aen zyne waerdigheit of verstandigheit bevreest mogten worden, en schoon hy dikwerf zynen boertigen aert deed blyken, wist hy die echter met bescheidenheit te matigen, en zich altoos jegens zyne Hovelingen van onbetamelyke gemeenzaemheden te onthouden. Zyne uitmuntende welsprekenheit en zyn voortreflyk oordeel zou hem, zelfs in eenen minderen stand, eenen naem, en zyne dapperheit, schoon niet ondersteunt geworden door

vaerdigheit of ſtaetkunde, achting verworven hebben. Door zyne groote ervarenheit in de letterkunde, verkreeg hy den naem van *Beau-clerc* of Geleerde; doch het benaerstigen dezer ſtille Letteröefeningen onttrok niets aen zyne werkzaemheit en vaerdigheit in het behandelen der ſtaetzaken, en ſchoon de geleertheit dier eeuwe, eer bekwaem was het verſtand te bederven dan te volmaken, hield zyn goed oordeel zich vry en van hoovaerdigheit en bygeloovigheit, toen zoo heerſchende onder de geleerden. Zyne geſteltenis was zeer aendoenelyk omtrent de gevoelens, zoo wel van vriendſchap als van verontwaerdiging, en zyn eerzucht, ſchoon groot, zou geächt hebben kunnen worden, matig en redelyk geweest te zyn, indien niet het gedrag omtrent zynen broeder en neef getoont had, dat hy te zeer genegen was om daer aen alle de grondregelen van recht en billykheit op te offeren. Doch het volkomen onvermogen van Robert om te regeren, verſchafte zyn jonger broeder een reden en voorwendſel om zich meester te maken van den Scepter van Normandye en van Engeland, en wanneer de feitelykheden en overweldiging eenmael begonnen zyn, verplicht de noodzakelykheit eenen Vorst om in dien misdadigen loop voort te ſnellen, en maetregelen te nemen, welke zyn beter oordeel en gezonde grondbeginſelen hem anders met moed en verontwaerdiging zouden hebben doen verwerpen". Voorts vind men van *Hendrik* nog aengetekend, dat hy zeer geneigd was tot de kunne; zich grootlyks vermaekte met het jagen, en 't zeer euvel opnam, als men in de koninglyke bosſchen enig wild doode, ja dat hy zelfs dikwils den onderdanen verbood, op hun eigen land, of in hunne eigen bosſchen te jagen. „ In andere opzichten, zegt onze Authour, oeffende hy recht, en dat wel geſtreng, de beste grondregelen, welken een Vorst in die eeuw volgen konde; en ſchoon zyne ſtraföeffeningen wel eens willekeurig ſchenen te geſchieden, ze waren behaeglyk aen het volk, en meer geſchikt voor zyn tegenwoordig belang, dan argwaen barende aen de algemene Wetten".

Stephanus, een zoon van *Adelaïda*, dochter van *Willem den Veroveraer*, maekte zich na *Hendriks* dood meester van den Throon, die volgens des Vorſten ſchikking door zyne eigene dochter *Matilda* bezeten moest worden. Deze *Stephanus*, welke den kroon ontving den 22 December 1135, en den geest gaf 25 October 1154; „ ſchynt in zyne perſonelyke hoedanigheden, (de ſtoutheit en onmachtvaerdigheit

heit zyner Troonsöverweldiging overgeslagen,) niet berispelyk voor te komen; en dezelven zouden in staat geweest zyn om, indien hy tot de Kroon gerechtigd geweest ware, het geluk en den voorspoed van zyn volk te bevorderen. Hy was rykelyk bedeelt met kennis, vaerdigheit en moed; hem ontbrak geene bekwaemheit; hy bezat de gaven van 's menschen genegenheden te winnen, en hoe twyfelachtig zyne omstandigheden ook wezen mogten, beging hy nooit wreedheit, of oeffende immer wraek".

Deze werd, naer den inhoud van een reeds gemaekt verdrag, opgevolgd door *Hendrik II*, Zoon van bovengemelde *Matilda*, aen wien de Natie 8 December 1154 den eed van trouw met blydschap aflei. Die Vorst, welke 6 July 1189 uit den tyd in de eeuwigheid overging; „ was de grootste Vorst van zynen tyd, ten aenzien zyner schranderheit, deugdzaemheit en bekwaemheit; insgelyks de magtigste, met opzicht tot zyne uitgebreide Staten, van allen welken tot nu toe den Troon van Engeland bezeten hadden. Zyne inborst, zoo wel in deszelfs openbare als byzondere levenswys, is onberispelyk, en hy schynt alle volmaektheden bezeten te hebben, en van lichaem en van ziel, welken een mensch of geacht of bemind kunnen maken. Hy was van eene middelmatige gestalte, sterk en wel gemaekt; zyn voorkomen was levend en innemend; zyn ommegang minnelyk en vrolyk; zyn uitspraek gemakkelyk, overredende en tot alles vaerdig. Hy beminde den vrede; doch bezat moed en beleid in den oorlog; hy was voorzichtig zonder beschroomt te wezen; gestreng in het uitvoeren van 't recht, doch zonder wreedheit. Hy bewaerde zyne gezondheit en hoede zich, door het houden van een matige levenswys en sterke lichaemsöeffeningen, byzonderlyk het jagen, voor zwaerlyvigheit, waer toe hy eenigzins overhelde. In zynen ledigen tyd, begaf hy zich of onder geleerde lieden, of las zelfs, en verbeterde zyne natuurlyke gaven meer dan eenig Prins van zynen tyd. Zyne genegenheden, zoo wel als zyne vyandschappen, waren vurig en duerzaem, terwyl zyne lange ondervinding van de ondankbaerheit en ongetrouwigheit der menschen, de natuurlyke aendoenlykheit zyner gesteltenis, welke hem tot vriendschap en gemeenzaemheit aenspoorde, nimmer vernietigde. Zyne geaertheit is ons door vele Schryvers, welken tydgenooten van hem waren, nagelaten, en gelykt, in derzelver merkwaerdigste trekken, uitermate wel na die zyner moederlyke grootvader, *Hendrik I.* eeniglyk uitzonde-

derende, dat de eerzucht, welke eene heerschende drift was in beide, den eersten *Hendrik* die eerlyke middelen niet by der hand deed nemen om dezelve uit te breiden, maer in tegendeel zulken welken misdadig waren in zich zelf en de oorzaek van vele misdadigheden meer werden, van welken het gedrag van deszelfs kleenzoon, gelukkiglyk bevryd was".

Geographische, Natuurkundige en Historische berichten over Asie, Afrika en Amerika. Getrokken uit de Stigtelyke Brieven en Reisbeschryvingen der Jesuiten, ter voortplantinge van den Christelyken Godsdienst, naar die Gewesten gezonden. Uit het Fransch vertaald. Eerste Deel. Te Harlingen, ter drukkerye van V. van der Plaats Junior 1769. *Behalven de Voorreden* 358 *bladzyden in groot octavo.*

De ondervinding maer al te duidelyk geleerd hebbende, dat men zich op der Jesuiten geloofwaerdigheid niet kan verlaten, wanneer hunne verhalen hunne zogenaemde Godsdiensts-ontmoetingen betreffen, heeft echter hunne geloofwaerdigheid, nopens andere zaken, die geen de minste betrekking tot den Godsdienst hebben, niet geknakt. Men erkent hunne oplettendheid, schranderheid en trouw, niet minder dan die van anderen, in hunne Geographische, Natuurkundige en Historische berichten, zo dra ze op zich zelven staen; en men kan gereedlyk bezeffen, dat zy, door hunne omstandigheden, veel voor uit hebben, in 't nagaen ener menigte van byzonderheden, in vreemde Gewesten, daer ze zich enigen tyd onthouden, en gunstiger gelegenheden, dan vele anderen, hebben, om zodanige byzonderheden naeuwkeurig waer te nemen. Uit dien hoofde is 't ook, dat dit Werk, zynde getrokken uit hunne Schriften, (waer in ze een verhael geven van hun wedervaren en waernemingen, in Asie Afrika en Amerika,) met achterlatinge van 't geen hunne Godsdienstige verrichtingen betreft, den Liefhebberen der Aerdryks-Natuur en Geschiedkunde niet ongevallig kan zyn. Men vind 'er in ene zeer geschikte orde met oordeel by een verzameld, 't geen de Jesuiten desaengaende opgemerkt hebben; en 't geen in 32 Boekdeelen in 12mo, met opzicht tot deze onderwerpen, verspreid was, staet hier, in navolging der Fransche verzamelinge, in drie deelen in Octavo, ook in onze Nederduitsche Tale het licht te zien. Langs dien weg heeft men

in een beknopt bestek by een, de gewichtigste byzonderheden, die zy der Waereld medegedeeld hebben, aengaende de drie uitgestrektste Waereldsdeelen, met uitsluitinge van zommige Landschappen derzelven, die van ontelbare Reizigers bezocht en naeuwkeurig genoeg beschreven zyn.

Het eerste Deel, thans in 't Nederduitsch uitgegeven, over Asie gaende, vangt aen met het *Half Eiland bewesten den Ganges*; ene Landstreek gelegen tusschen de beroemde Rivieren, den Indus en den Ganges, en verscheiden Zeën, die 'er een Half of Schier Eiland van maken. Hier aen volgt *het Koningryk en de Eilanden Lieou-Kieou*, welken zes en dertig in getal zyn, liggende tusschen Corea, 't Eiland Formosa en Japan. Voorts worden we geleid naer *Thibet en de nabuurige Koningryken*, die men ontmoet, tusschen het Keizerryk China, het Ryk van den Mogol, het Koningryk Ava, en de groote zandwoestyn Chamo. Verder doen ons deze berichten de *Zee-engte tusschen Sumatra en Malakka* doorzeilen; die gewesten, benevens de Eilanden *Nicobar*, aen den ingang van den grooten golf van Bengale, het Eiland *Polaurus*, op enigen afstand van *Java*, en eindelyk het Eiland *Java*, ter loops, beschouwen. Deze Landen leveren overvloedige stoffen, zo ten aenzien van 't Aerdrykskundige, als der Geschiedkunde en der Natuurlyke Historie, die de opmerking der Liefhebberen verdienen; en hier ontvouwd worden, op zo geschikt ene wyze, dat het en Lieden van Oefening van dienst konne wezen, en ook den zulken behagen, die uit enkele nieuwsgierigheid Schriften van deze natuur doorbladeren. Zie hier, tot een stael, de beschryving der Paerlvisschery, op de zogenaemde *Visschers kust*.

„ Deze kust, die aan Kaap Komorin begint, maakt eene soort van reede of baei, welke meer dan veertig mylen lang is, van Kaap Komorin, tot aan de punt van Romankor, alwaar het Eiland Ceilon schier vereenigd is met het vaste land, door een keten klippen, waar aan de Europeërs den naam van Adamsbrugge toegevoegd hebben. — De Nederlandsche Maatschappy is de eenige welke op deze kust handelt; — en dezelve behaalt hier zeer groote voordeelen uit de visschery der paerelschulpen.

„ De Maatschappy doet deze Paerelvisschery niet voor eigene rekening, maar vergunt aan elk inwoonder van het Land, zo Christenen, als Afgodendienaars en Mahometaanen, voor de visschery zo veele vaartuigen te houden, als hun goeddunkt, mits betaalende voor ieder vaartuig zestig

kroonen, en zomtyds meer. Deze invordering brengt eene aanmerkelyke somme op, want somwylen geeven zich wel zes of zeven honderd Vaartuigen ter Paerelvangst aan. Men staat niet toe, dat elk gaa visschen, waar het hem behaagt; maar men wyst hem een plaats aan, die voor hem geschikt is. De Hollanders waren in voorige tyden gewoon, in Louwmaand, den tyd en de plaats te bepaalen, wanneer en waar de visschery, in dat jaar, geschieden zou, zonder 'er van te vooren eene proef van te neemen: doch, dewyl het zomtyds gebeurde, dat het saisoen, of de bepaalde plaats, niet gunstig of geschikt was, en dat 'er aldaar geen schulpen gevonden werden, het geene ten uiterste nadeelig was zo voor hun, die reeds veel gelds hadden uitgeschooten, om de vryheid van te mogen visschen, als voor de visschery zelve, zo heeft men deze gewoonte veranderd. Zie hier den regel, welken men thans volgt.

„ In 't begin van 't jaar, zendt de Maatschappy tien of twaalf schuiten naar de plaats, daar dezelve voorneemens is de Visschery te vestigen. Deze schuiten scheiden van elkanderen op verschillende reeën, wanneer de duikers ieder eenige duizenden van schulpen ophaalen, en aan den oever brengen. Men opent ieder duizend afzonderlyk; en de paerlen, die men 'er uithaalt, legt men ook op eene afzonderlyke plaatse. Indien de prys van het geene in een duizend schulpen gevonden wordt, een kroon of meer beloopt, is het een teken, dat de visschery op die plaats zeer ryk en overvloedig zyn zal; doch, indien het zelve geen dertig stuivers haalen kan, dan wordt 'er in dat jaar geene visschery op die plaats werkstellig gemaakt.

„ Als de proef wel gelukt is, wordt overal bekend gemaakt, dat 'er Visschery zyn zal. Op den bepaalden tyd begeeven zich eene buitengewoone menigte van volk en booten, van allerhande koopmanschappen voorzien, naar de kust. De Hollandsche Kommissarissen komen van Kolombo, eene Stad op het Eiland Ceilon, om 'er het bewind over te voeren. Wanneer de dag, waar op de Visschery beginnen zal, verscheenen is, wordt 'er een kanonschoot gedaan, ter openinge van dezelve. Terstond vertrekken alle de booten, naar zee, voorgezeild door twee groote Hollandsche sloepen, waar van de eene zich naar den rechter, de andere naar den linkerkant begeeft, om de plaats te bepaalen, alwaar gevischt mag worden. Als dan werpen de Paerelduikers van ieder vaartuig, zich in 't water, ter diepte van drie, vier en vyf vademen. Een vaartuig heeft ver-

verscheidene Duikers, die beurt om beurt te water gaan. Zo dra de een opkomt duikt de ander. Zy zyn vast gemaakt aan een touw, welks ander einde gehecht is aan den spriet van het kleine vaartuig; dit touw is zo toegesteld, dat de Matroosen het zelve, door middel van een katrol, gemaklyk kunnen nederlaaten, of optrekken, naar maate de Duiker het noodig heeft. De Duiker heeft een groote steen aan de voeten om te schielyker in 't water te kunnen daalen, en eene soort van zak, of mandje, om den middel, om de oesters, die hy opgeraapt heeft, te bergen. Zo dra hy den grond raakt, doet hy daar in, zo ras hy kan, al wat hem in handen komt. Indien hy meer oesters ontdekt, als hy optillen kan en boven brengen, maakt hy 'er een hoop van, en boven water gekomen zynde, om adem te scheppen, keert hy vervolgens weder, en zendt een' zyner makkeren om ze te verzamelen. Om boven water te komen, behoeft hy niets anders te doen, dan aan eene kleine koorde te trekken, die dezelfde niet is met het touw, dat hy om zyn lighaam heeft. Een Matroos, die in de boot is, en het eene einde van die koort vast houdt, om te voelen of 'er aan gerukt wordt geeft als dan terstond een teken aan de anderen, en, op 't oogenblik, trekt men den Duiker om hoog. Om te schielyker te ryzen maakt hy, als hy kan, den steen los, dien hy aan zyne voeten heeft. De Vaartuigen liggen zo ver niet van elkanderen af, dat 'er somtyds geen krakeel ontstaat onder de Duikers over eene hoop oesters, die elk beweert de zyne te weezen. Onze Zendeling verhaalt 'er een voorbeeld van in de volgende woorden.

„ 't Is niet lang geleeden, dat een Paerelduiker, gezien hebbende, dat een zyner makkeren verscheidene maalen weggenomen hadt, het geen hy met veel moeite hadt by een verzameld, besloot, orde op die dievery te stellen op de afschuwelykste wyze. Na hem den diefstal tot tweemaalen toe kwyt gescholden te hebben, zonder dat hy 'er door verbeterd was, liet hy hem voor eenmaal 't eerst te water gaan; en, hem op staande voet volgende, met een mes in de hand, sneedt hy hem onder water de keel af; men werdt deze moord niet gewaar, voor dat men het lyk van dien ongelukkigen zonder leeven en beweeginge ophaalde. Ondertusschen is dit het grootste gevaar niet, dat men by deze Visschery loopt. Men vindt 'er Haeien, die zo sterk en verschriklyk zyn, dat zy somtyds den Duiker

en

en zyne oesters verslinden, zonder dat men 'er ooit wederom van hoort of ziet.

„ Het geene men vertelt van een Spons, met oly gevuld, die de Visschers tegen den mond drukken, en van een soort van glazen klokken, waar in zy zich opsluiten om onder water te gaan, heeft men voor fabelen te houden. Aangezien het volk van deze kust zich van kindsbeen af gewent, om onder het water te duiken, en den adem binnen te houden, worden zy daar door tot de Visschery in staat gesteld, en men betaalt hen naar hunne bekwaamheid. Doch met dit alles is deze arbeid zo vermoeiende, dat zy niet meer dan zeven of achtmaalen op eenen dag kunnen duiken. Men vindt 'er, die zich, door drift tot eene overvloedige vangst, zo ver laaten vervoeren, dat zy 'er de ademhaaling, en zelfs hunne gedachten, door verliezen; zo dat zy, niet denkende om het teken te geeven, eerlang in 't water versmooren zouden, indien het volk in de boot geene zorg droeg om hen op te haalen, wanneer zy te lang onder water blyven. Deze arbeid duurt tot den middag, wanneer alle de Vaartuigen zich weder naar den oever begeeven.

„ Aldaar gekomen zynde, laat de Eigenaar van 't Vaartuig de oesters, welken hem toebehooren, in een soort van hok overbrengen, en ze aldaar twee of drie dagen in 't zand liggen, tot dat ze opengaan, en men 'er de paerelen uit kan neemen. Men wascht ze vervolgens ter dege; en dan maakt men gebruik van vyf of zes koperen bekkens, als zeeven doorgeboord, die in malkanderen sluiten, zo dat 'er evenwel eenige ruimte tusschen dezelven is. De gaten van ieder bekken of zeef zyn van verschillende grootte; de tweede heeft ze kleiner dan de eerste; de derde wederom kleiner dan de tweede, en zo vervolgens. In de eerste zeef werpt men alle paerelen, zo groote als kleine, na dat zy wel gewasschen en gezuiverd zyn. Indien 'er onder gevonden worden, welken niet door de gaten vallen, houdt men dezelven voor paerlen van den eersten rang; die in de tweede blyven liggen, zyn van den tweeden rang, en zo vervolgens, tot de laatste zeef toe, welke, geen gaten hebbende, de allerkleinste paerelen, paerelgruis genoemd, ontvangt.

„ Deze verschillende rangen maaken het onderscheid der paerelen, en bepaalen derzelver prys, voor zo verrè de meer of min volkome rondheid, of het meer of min zuivere water derzelver waarde niet vermeerdert of vermindert. De Hollanders behouden altoos het regt, om de grootsten

te

te koopen. Indien echter de Eigenaar dezelven niet geeven wil voor de geboodene somme, doet men hem geene de minste moeilykheid aan, en hy heeft vryheid om ze te verkoopen aan wien het hem behaagt.

„ Alle de Paerelen, die op den eersten dag gevischt worden, behooren den Koning van Mazuré, of den Prinse van Marava, naar dat de Visschery op deze of geene reede geschiedt. De Hollanders hebben den vangst van den tweeden dag niet, gelyk men wel eens voorgegeeven heeft, doch het ontbreekt hun in geenen deele aan andere middelen, om zich met den Paerelhandel te verryken. Het kortste en zekerste middel is, gereed geld te hebben; want, als men op staande voet betaalt, heeft men alles zeer goedkoop.

„ Wy oordeelen het ondienstig van de dieveryen en bedriegeryen, welken in dezen handel gepleegd worden, te spreeken. Waar toe weet winstgierigheid baatzuchtige gemoederen niet te brengen? doch wy kunnen niet nalaaten alhier aan te merken, dat 'er gemeenlyk groote ziekten op deze kust regeeren, ten tyde der visscherye; het zy de buitengewoone menigte van menschen, die zich aldaar bevinden, en geene gemakkelyke woonplaatsen hebben, de oorzaak daar van zy; het zy men zulks toe te schryven hebbe aan de spyze, welke velen aldaar gebruiken, bestaande in het vleesch der oesters, dat niet ligt te verteeren en ongezond is; of aan de besmetting der lucht, voortkomende uit het bederven der oesters, welker onverdraaglyke stank alleen in staat is, de doodelykste krankheden te verwekken".

JOSEPH. *In negen zangen. Vertaald uit het Fransche van den Heere* BITAUBE'. *Lid der Koninglyke Academie der Kunsten en Weetenschappen te Berlyn. Te Amst. by* M. Magerus, 1769. *Behalven de Voorreden* 333 *bladz. in groot octavo.*

DEze Zangen, schoon ze in Prosa geschreven, en dus aen maet noch rym gebonden zyn, hebben buiten dit in alles de overige vereischten van een meer dan gemeen wel uitgevoerd Dichtstuk. De Heer *Bitaubé* behandelt hier de leerzame Geschiedenis van *Joseph*, als een Heldendichter, en, terwyl hy zich in 't wezenlyke aen 't verhael der Heilige Schriften houd, paert hy met het zelve zodanige byverdichtselen, die 'er, als Heldendicht beschouwd, eigenaertig in te stade komen. Het beloop der Geschiedenisse

is natuurlyk geregeld; de styl is cierlyk, deftig, en daer het onderwerp zulks eischt, tevens teder; daer en boven is 't allerwegen met welgepaste dichtkundige cieraden doorvlochten, en de Schryver toont in verscheiden gelegenheden, dat hy een zeer geschikt gebruik weet te maken van zyne kundigheden in die en deze Wetenschappen, byzonder in de Natuur- en Aerdrykskunde. Dit alles brengt te wegen, dat men alle reden heeft om te verwachten, dat zy, die smaek vinden in zodanige schriften, deze Zangen met groote greetigheid zullen doorbladeren.

Het beloop van deze Zangen te ontvouwen, de kunstryke schikking open te leggen, hier en daer op een treffend Tooneel het oog te vestigen, zou niet ongevallig zyn; maer wy konnen 'er ons niet toe inlaten, om dat het meer ruimte zou vereischen, dan wy dit Geschrift met welvoeglykheid konnen toestaen. Intusschen valt het nochtans bezwaerlyk ene keuze te doen, en zich tot een zeker gedeelte te bepalen; daer 'er zo vele byzonderheden in voorkomen, die onze aendacht tot zich trekken. —— Zie hier echter, daer we evenwel tot dat besluit moeten overhellen, by manier ener proeve, hoe ons de Autheur de ontdekking van Joseph aen zyne Broederen onder 't oog brengt. Verhaeld hebbende hoe Jacobs kinderen anderwerf Memphis verlaten, om weder naer huis te keeren, meld hy ons, hoe Simeon, welke in dit Stuk voorkomt als de voornaemste berokkenaer van Joseps onheilen, (dien de Autheur meermaels in zyne wroeging afgemaeld heeft,) onder de sterkste aendoeningen besluit Joseph te zoeken, om hem, al ware 't ten koste van zyne eigene vryheid, uit de slaverny te redden: en hoe de Broeders hier op gezamenlyk besluiten al hun goud aen Simeon te geven, om Joseph, zo hy hem mogte vinden, vry te koopen. Aen dit verhael hecht hy het vertrek van Simeon, en vervolgt voorts aldus.

„ Naauwlyks had SIMEON zich hunne armen ontrukt, en langzaam van hen verwyderd, of één van JOSEPHS dienaaren komt hygende aanloopen. Staa stil, roept hy tot SIMEON, en gy-allen, houd stand! Waarom, goed met kwaad beloonende, neemt gy myns meesters beker mede? ”

„ Op deeze woorden staan zy verbaasd van schrik, en hunne traanen houden op. RUBEN, met verontwaardiging naderende, doe, zegt hy, sterven dien van ons welke den beker zal hebben. Terstond ontbinden zy hunne

ne zakken, maar naauwlyks heeft men dien van BENJAMIN geopend, of de beker treft een ieders oogen. Zy verbleeken, zy geeven een gil van fchrik, en fcheuren hunne klederen. JOSEPHS dienaar beveelt hen hem naar zynen meester te volgen."

„ In zyne tegenwoordigheid gekomen, werpen zy zich aan zyne voeten; hunne hoofden raaken de aarde door hunne traanen besproeid. Wy zyn onfchuldig, roepen zy uit, doch hoe zullen wy ons rechtvaardigen? . . . . . God ftraft ons zekerlyk om eene andere misdaad . . . . . Wy zyn alle uwe flaaven."

„ JOSEPH, zo fel ontroerd als een medogende vader, gedwongen zyne kinderen te kastyden, was gereed zich te ontdekken: maar door ITOBAL (*), die by deeze vertooning tegenwoordig was, wederhouden, Neen, zegt hy hen, met eene gedwongene kloekheid! die den beker had zal myn flaaf zyn, en gy-allen keert in vrede weder naar uwen Vader."

„ RUBEN fiddert op deeze woorden: hy flaat op JOSEPH een gelaat waarop de doodlykfte droefheid ftaat geprent, hy fmoort zyne zuchten. Ik fmeek u, zegt hy, in den naam van eenen vader, min achtbaar door zyne jaaren dan door zyne rampen. . . . Toen hy my dit laatfte pand zyner liefde vertrouwde, zeide hy my: Doe dien vermogenden man myne ongelukken verftaan; zeg hem, dat ik eenen zoon verloren heb die my nog dagelyks traanen kost, eenen zoon van wien BENJAMIN alle de wezenstrekken draagt, en wiens plaats hy in myn hart vervult. Indien hy my dien ontrooft, zal ik, ondanks den last myner jaaren, zelf naar Egypte gaan, en hy zal my aan zyne voeten zien fterven. Ach! waart gy getuige geweest van zynen ftryd en zyne droefheid, wanneer hy zich aan deezen dierbaaren zoon moest ontrukken; indien gy de traanen had zien vloeijen van de troostelooze SELIMA (†), die

(*) Deze ITOBAL is in dit ftuk een vertrouwd vriend van JOSEPH, die in deszelfs geheimen deelt.

(†) SELIMA is eene jonge Herderin, met welke JOSEPH zich in den Echt ftond te begeven, toen hy door zyne broeders aan de Ismaëliten verkocht wierd. De Heer *Bitaubé* maakt, volgens eene Dichtkundige vryheid, gebruik van dit verdichtfel, en heeft haar, na JOSEPHS wedervaren, vol droefheid in 't huisgezin van JACOB doen verblyven; 't welk aanleiding geeft, om ook in dit geval van haar gewag te maken. —— Deze aantekening fchryvende herinneren

die het beeld van den gemaal, welken zy betreurt, in hem bemint, nooit had gy dit aandoenlyk schouwtoneel kunnen wederstaan. En wat ons betreft, wilt gy ons deezen broeder ontneemen? . . . . . zyn wy niet ongelukkig genoeg

JO-

ren wy ons, ter zake van dit byverdichtsel, ene bedenking gehoord te hebben, die wy, by deze gelegenheid, niet wel onaengemerkt voorby konnen gaen. Men verbeeld zich naemlyk, dat de Heer *Bitaubé* een grooten misslag begaen heeft, met dit byverdichtsel in zyn Werk te vlechten; en aen JOSEPH ene Minnares te geven, waer op hy ten vuurigste verliefd is. „ Behalven dat 'er, *zegt men*, niets van die natuur in de echte Historie van JOSEPH voorkomt, zo word daer door het grootste character van JOSEPH, te weten, de KUISCHHEID, byster verflaeuwt: alzo het voor iemand, die vuurig op ene andere verliefd is, gemaklyk valle de aenloksels van vreemde Vrouwen te wederstaen; althans gemaklyker dan voor hem, die met zulk eene liefde niet bezield is: des de kuischheid van JOSEPH, met dit verdichtsel, min verheven zy, dan dezelve zich, buiten dat denkbeeld, vertoont." — Wy zullen ons niet inlaten met alles by te brengen, dat hier te stade zou konnen komen; maer merken alleen aen, dat deze bedenking steunt, op dien grondslag, dat de KUISCHHEID het *grootste character* van JOSEPH is. — Doch is deze grondslag wel zo vast, als men zich verbeeld? Verre is 't van ons, de kuischheid van JOSEPH in twyfel te trekken! deze blyft volstrekt ongeschonden. De vraeg is hier niet, of JOSEPH kuisch geweest zy? dit is onbetwist. Maer 't komt 'er op aen, of het hoofdcharacter van JOSEPH in deze gansche Geschiedenis de Kuischheid zy. By mangel van oplettendheid hebben zommigen mogelyk wel eens zo gedacht: men is gewoon JOSEPH te benoemen, (en niet t'onregte,) met den bynaem van den kuischen JOSEPH; deze gewoonte maekt, dat men naeuwlyks aen JOSEPH konne denken, zonder tevens zyner kuischheid gedachtig te zyn; des het niet gansch vreemd zy, dat men 'er toekome, om deszelfs hoofdcharacter daer in te stellen. Maer als wy de Historie van JOSEPH, in 't verhael van MOSES, met aendacht lezen, dan zien we dra, dat niet de kuischheid, maer *ene eerbiedige onderwerping aen, en een gerust betrouwen op de Godlyke Voorzienigheid*, het hoofdcharacter van JOSEPH uitmaekt. Dan bemerken we, dat het geval met POTIPHARS Huisvrouwe inkomt, als ene byzondere omstandigheid, die aenleiding geeft, om dat hoofdcharacter van JOSEPH vervolgens te beter te doen doorstraelen. — Dit zo zynde komt het 'er niet op aen, of JOSEPHS kuischheid den hoogst-mogelyken trap beklimme; 't voldoet als JOSEPH kuisch zy; in zo verre dat hy, op Godsdienstige gronden, weigere dier ontuchtige ten wille te zyn, en hy daer door tot een ongelukkigen staet kome. Dit is het wezenlyke

van

JOSEPH verloren te hebben? .... Barbaaren hebben hem het vaderlyk gehucht ontrukt..... de hemel weet dat ons leedweezen oprecht is; wy wenschten hem ten kosten van ons bloed aan JACOB weder te kunnen geeven..... misschien is hy in flaverny..... en zal BENJAMIN dat zelfde lot ondergaan? Zal ik u van my zelven spreeken? Ik heb my voor deezen zo dierbaaren zoon borg gesteld; indien ik hem in de armen des gryzaarts niet weder breng, heb ik my aan zynen vloek onderworpen. Ik heb eene gemalin die my lief is, ik heb kinderen die ik met lust zag opgroeijen, en JACOB, die naby het graf is, zal de hand van den oudsten zyner zoonen eisschen om hem de oogen te fluiten: maar ontruk my aan myne Vrouw, aan myne Kinderen, aan mynen Vader, aan myn geheel geslacht, en houd my tot uwen slaaf in plaats van BENJAMIN; ik kan den vloek van JACOB niet hooren..... Indien gy eenen vader hebt, indien de banden van broederliefde u bekend zyn.... Gy stort traanen, en ik zie de zachte menschlievendheid, die

van dat gedeelte der Historie, dat *Bitaubé* ook meesterlyk in 't oog gehouden heeft; daer by JOSEPH als op het punt van struikelen brengt, en hem wederhoud, niet slechts door het streelende denkbeeld zyner beminde SELIMA, maer te gelyk door een veel verhevener denkbeeld, te weten dat, van EERBIED VOOR GOD. ——— Dit zo zynde, kan men *Bitaubé*, onzes oordeels, geen misslag ten laste leggen, uit hoofde van dit byverdichtsel. Het stond hem als Heldendichter, buiten tegenspraek, vry, ene *Episode* te verdichten, die 't wezenlyke der Geschiedenisse niet benadeelde, en over het geheele Stuk ene voortreffelyke uitwerking kon hebben; gelyk ze ook daedlyk heeft; dewyl ze ons ene gansche reeks van schilderagtige en treffende vertooningen, die zeer fraei uitgevoerd zyn, verleent; waer van men ons berooft, zo dra men ons deze *Episode* ontneemt. En waarom zou men ons dezelve ontnemen? ——— Om dat ze aenloopt tegen het denkbeeld dat de echte Historie ons aen de hand geeft? Neen. Dit Byverdichtsel spreekt den Bybel niet tegen; 'er word alleen iets verdicht, dat in den Bybel niet gemeld word, maer met dit verhael zeer wel bestaen kan; dat een Heldendichter niet ongeoorlofd geacht kan worden. ——— Zou men 't wraken, om dat het aenloopt tegen het hoofdcharacter van JOSEPH? Neen. Het laet deszelfs hoofdcharacter ongekrenkt, en de Geschiedenis, daer 't hier byzonder op aenkomt, behoud hare volle kracht, tot het bedoelde oogmerk. ——— Waerom dan dit byciersad verworpen? ——— Alleen om deze rede. ——— Om dat het aenloopt tegen een verkeerd denkbeeld, dat men zich van *'t grootste character* van JOSEPH gevormd heeft. ——— Ene al te geringe rede waerlyk, om ene gansch fraeie *Episode* te veroordeelen!

die uw caracter uitmaakt, weder op uw gelaat verschynen.

„ Dus spreekt hy, en de jonge BENJAMIN het woord opneemende: Myn Broeder, zegt hy, ik zal niet dulden dat gy aan my word opgeofferd. Ik ben niet schuldig; doch wyl de Hemel op my alléén dit ongeluk heeft doen vallen, moet ik alleen het ondergaan". Hier na zich tot JOSEPH keerende: „ Ik smeek u niet, zegt hy, om myne geheele vryheid; maar zoud gy my de gunst weigeren welke ik u verzoek? Gewaardig u in myn vertrek te stemmen om den ouderdom myns vaders te ontzien: helaas! zyne droefheid zal hem welhaast ten grave sleepen; ik zal zyne smart niet verzwaaren en hem myn noodlot niet bekend maaken; my zelven vergeetende zal ik met hem dien broeder beweenen, wiens gedachtenis my zo dierbaar is: doch zo dra JACOB uit den tyd zal zyn, en ik zyn graf met myne traanen besproeid zal hebben, bezweer ik den Heer van hemel en aarde dat ik hier wederkomen zal om u als slaaf te dienen. Zekerlyk zal het my hard vallen van SELIMA en van myne broederen te scheiden, maar zelfs van u scheidde ik niet zonder leed, en uwe strengheid-zelve heeft de heimelyke drift, die my als tot u deed neigen, niet kunnen uitdooven. Deeze woorden brengt hy voort met traanen, gepaard met eene liefstallige eenvoudigheid.

„ JOSEPH, getroffen door zo veel deugd, verwyt zich dat hy de ongeveinsde onnozelheid bedroeft: dit denkbeeld grieft zyn hart: hy kan de drift die hem in de armen van BENJAMIN voert niet langer wederstaan, en hy naderde hem, wanneer SIMEON, uit het stof waarin hy gelegen was, opstaande, voor JOSEPHS voeten nedervalt: zyn verwilderd oog stort geen traanen; zyn gantsche houding geeft de uiterste wanhoop te kennen, en hy schynt door eene helsche razerny voor de vierschaar van zynen rechter gesleept. „ Zie hier, roept hy, zich de borst kloppende, zie hier dien wreedaart, dat gruuwzaam hart dat zynen broeder verkocht heeft; waarom een ander slachtöffer gezocht? Ik misleidde hen, ik berokkende hen alle deeze ongelukken; straf dan niemand dan my alléén. Verlos JACOB van een zoon, die zyn schandvlek is. Ik heb JOSEPH verraaden, laat my BENJAMIN behouden; laat hen vertrekken en dat ik slaaf blyve, indien ik het niet onwaardig ben, sedert dat de deugd zelve, dat JOSEPH in boeijen kwynt.

„ Dus spreekt hy, en JOSEPH kan de broederlyke liefde niet langer wederstaan; zyne oogen ontmoeten die van ITOBAL, dien hy hevig bewogen ziet: nu barsten zyne traa-

traanen uit als een vloed door geenen dyk te wederhouden; uit de diepte zyns ingewands geeft hy eenen gil die zyne broederen verstomt; hy vliegt in de armen van SIMEON en roept uit: Ik ben JOSEPH". Op deeze woorden staan zy allen als beroerd, en, hem erkend hebbende, willen zy hunne vreugde uitgalmen, wanneer een onverwachte schrik deeze verrukkingen stuit. BENJAMIN alléén geeft eenen schreeuw van blydschap. SIMEON siddert in de armen van JOSEPH; hy worstelt en wil zich onttrekken aan liefkoozingen waar van hy zich onwaardig kent, en valt hem te voet. JOSEPH richt hem op. „ Ik ben uw broeder, zegt hy hen, RUBEN, NEPHTALI en gy allen staat op; siddert, ik vergeef u. God heeft deeze onheilen toegelaaten op dat ik over Egyptenland en het vaderlyk gehucht zoude kunnen waaken; ik ben al te gelukkig: ik smaak het genoegen van uw leven te behouden.... SIMEON! waarom onttrekt gy u aan de blyken myner tederheid? Het enkel vermoeden van uwe wroeging deed my alles vergeeten: schroom niet uwen broeder te omhelzen.

„ SIMEON, in wiens gelaat tot nu toe niets dan het smeulend vuur der wanhoop had uitgeschitterd, stort eenen vloed van traanen; hy durft zyne oogen als nog op JOSEPH niet slaan, maar drukt hem tegen zyne hygende borst. Alle de zoonen van JACOB naderen en omringen de twee broederen. BENJAMIN neemt eene van JOSEPHS handen en bevochtigt die met zyne traanen. JOSEPH verlaat hier op SIMEON en geeft zich aan den ongeduldigen BENJAMIN over. Lang in elkanders armen gestrengeld, kan geene wroeging hunne tedere liefkoozingen stooren. Eindelyk omhelst JOSEPH alle zyne broederen: hy weent over een ieder van hen: men hoorde te gelyk het gejuich der vreugd, en het geschrei der droefheid met den liefslyken naam van broeder gepaard, welken alle hunne monden wedergalmden.

„ Dit geluid dringt door deeze wanden heen. POTIPHAR en alle de vrienden van JOSEPH komen op deeze aandoenlyke vertooning toeschieten, en hunne traanen vloeijen met die van deeze broederen: BENJAMIN vestigde voornamentlyk hunne aandacht. De Zoonen van JACOB, in de verrukking deezer aandoeningen, merken niet dat zy van aanschouwers omringd zyn. In 't midden deezer lieflyke uitboezemingen van vriendschap, laat de stem der wroeging zich nu en dan hooren en stoort die omhelzingen. SIMEON klopt op zyne borst, en ieder verwyt

 zich

zich het deel dat hy had in hunne gemeene misdaad: maar JOSEPH ziet hen aan met een medelydend gelaat. Zy verstaan deeze taal, staaken het verwyt en smooren hunne traanen".

BELISARIUS, *Helden-Blyspel, in V Bedryven en Onrym. Door* M. DE MOISY. *Uit het Fransch in 't Nederduitsch vertaald. Door* J. J. D. *Te Utr. by* W. Langerak 1769. *In octavo* 179 *bladzyden*.

DE versierde Geschiedenis van *Belisarius*, met Byverdichtselen vermeerderd, in uitgerekte Tooneelvertooningen, en langdradige Zamenspraken, veel ongevalliger voorgesteld, dan men, in navolging van *Marmontels* voortreffelyk verhael, bykans zou hebben konnen verwachten.

Aanspraak van den Kardinaal CAVALCHINI, *Deeken van de Heilige Vergadering &c. &c. Voorgedraagen in de Vergadering des Geloovs-Onderzoek, in de tegenwoordigheid van O. H. V. Paus* KLEMENS den XIII. *in het jaar* 1767. *Uit het Italiaans vertaald. Te bekomen te Amsterdam en elders. In octavo* 29 *bladzyden.*

DEze Aenspraek van den Kardinaal *Cavalchini*, die, zo ze echt zy, velen Leden der Vergaderinge zeer hard om te hooren geweest is, strekt om te doen opmerken, dat de strafschuldigheid der Jesuiten te openbaer geworden zy, dan dat het Hof van Rome nog eenigen schyn van reden zou konnen voorwenden, om die Orde te beschermen. De Geregtigheid, het Welzyn der Vorsten, en de Eer van den Roomschen Stoel eischt, volgens het hier voorgedragene, dat men de Jesuiten niet meer bescherme, maer hen verlate, *daar zy overloopen van Grondregelen, welke ten allerklaarste schelmagtig zyn.* Hierom smeekt ook de Kardinael den Paus, met woorden uit Esthers gebed tot God, (*Aanhangsel* XIV. 11.) overgenomen, zeggende: „ Heere, geef uw Rykstaf niet over aan die niet met alle zyn, op dat zy met onze ondergang niet en lagchen; maar doe hunnen aanslag tot hun eigen bederf uitvallen, en verniel hem, die zyne wreedheid tegen ons heeft begonnen in 't werk te stellen ".

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De zwaarste plaatzen der Brieven van PAULUS. *Door* PETRUS CURTENIUS. *Doctor en Professor der H. Godgeleerdheid in het Athenæum Illustre, en Predikant te Amsteldam. Tweede Deel. Te Amst.* by G. de Groot en Zoon 1769. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzers 739 bladz. in quarto.*

DE Schriftkundige *Curtenius*, in 't eerste Deel, de zwaerste plaetsen, die den Uitleggeren moeite baren, in 't verklaren van den brief des Apostels aen die van Rome, toegelicht hebbende, verledigt zich in dit tweede Deel, om die, welken ons in des Apostels brieven aen de Corintheren voorkomen, op ene dergelyke wyze op te helderen. De stoffen by die gelegenheid in dit Deel verhandeld zyn de volgende. *De verborgenheid des Euangeliums geopenbaard.* 1 Cor. II. 6—10ª. *'t Eenige fondament, met de wyze, hoe, en het gevolg van het gene 'er op gebouwd word* 1 Cor. III. 9ᵇ—15. *'t Ydel vertrouwen der Waereldsche Wysheid by tegenstelling wedersproken.* 1 Cor. IV. 8—13. *Des Apostels besluit omtrent eenen bloedschender, om hem den Satan over te geeven.* 1 Cor. V. 3—5. *De Waereld en de Engelen door de Heiligen geoordeeld.* 1 Cor. VI. 1—4. *De Doop der Israëliten in de Wolk en Zee, met derzelver geestlyke spyze en drank.* 1 Cor. X. 1—4. *De Man het Hoofd, en de Vrouw gedekt om der Engelen wille.* 1 Cor. XI. 3—10. *De uitneemendheid der Lievde boven alle gaven.* 1 Cor. XIII. 1—3. *'s Heilands voornaamste verschyningen na zyne Opstanding.* 1 Cor. XV. 5—8. *Christus het Hoofd, en de eersteling der ontslapene.* 1 Cor. XV. 20—23. *De voltrekking van Messias huishoudelyke Regeering.* 1 Cor. XV. 24—28. *De Doop om der Dooden wille.* 1 Cor. XV. 29. *Of Paulus, en hoe verre hy tegen de Beesten gestreeden heeft?* 1 Cor. XV. 32. *De mogelykheid en wyze der Opstandinge onderzocht.* 1 Cor. XV. 35—38. *'t Onderscheid tusschen de Hemelsche en Aardsche Ligchaamen.* 1 Cor. XV. 39—42ª. *De Apostolische Vloekspreuk.* 1 Cor. XVI. 22. *De zegepraal van het woord des Euangeliums.* 2 Cor. II. 14—17. *De verwisseling der Aardsche in eene Hemelsche woonplaats.* 2 Cor. V. 1—4. *Christus nog iemand naar den vleesche te kennen.* 2 Cor. V. 16. *Paulus optrekking*

ten derden Hemel, in het Paradys. 2 Cor. XII. 2——4. *De scherpe doorn of Engel des Satans.* 2 Cor. XII. 7, 8. —— De Hoogleeraer, wiens belezenheid in deze Verhandelingen niet minder dan in de voorgaenden doorstraelt, levert hier den Liefhebberen van Schriftuurlyke Oefeningen op nieuw een ryken voorraed, die hun niet anders dan gevallig kan wezen; te meer daer zyn Hoogeerwaerde in dit Deel minder uitweid in algemene plaetsen der H. Godgeleerdheid, en zich meer bepaelt ter ophelderinge van 't duistere, dan hy wel in 't eerste Deel gedaen had. Zyn Hoogeerwaerde schynt zich, in zyne Voorreden, te verbeelden, dat de deswegen gemaekte aenmerking hier uit ontstaen zou zyn, om dat zulks *den begrippen van sommige menschen ten aenzien van onze Kerkleer in den weg is*; dan dit heeft 'er gansch gene aenleiding toe gegeven. De aenmerking tegen het uitweiden in gemene plaetsen is zuiverlyk gegrond geweest, op het denkbeeld, dat zulke uitweidingen niet eigen zyn aen Oordeelkundige Verhandelingen over de H. Schrift; welken men doorbladert, niet met oogmerk om 'er een Godgeleerd Samenstel, maer Ophelderingen van Duistere Schriftuurplaetsen in te vinden. Men wraekt gemeenlyk, met regt, het uitweiden in gemene plaetsen, in Leerredenen, die een ander hoofdonderwerp hebben; en dus veel meer in Verhandelingen, die naer 't hoofdoogmerk niet geschikt zyn tot het ontvouwen van Godgeleerde Waerheden, maer tot het verklaren der H. Schrift. —— Voorts laten wy, met zyn Hoog Eerwaerden, *gaerne aan een iegelyk zyne byzondere wyze van denken.* —— Doch laet ons hier van afstappen, en tot ene proeve van dit Deel, het oog vestigen op ene Verhandeling uit het zelve; waer toe zich ons, met het opslaen des Boeks, des Auteurs opheldering van 1 Cor. III. 9ᵇ——15. aenbied; waerom wy ons tot de opgave van derzelver hoofzaeklyken inhoud zullen bepalen.

De Apostel stelt ons hier de Gemeente voor, als een *Gebouw*, en wel als een *Gebouw van God*; en hy omschryft zich zelven als *een wys Bouwmeester*, (te weten onder den opperften Bouwheer, God zelven,) *die het fondament gelegd heeft, naer de genade Gods, die hem gegeven is.* Onder deze leenspreuk stelt de Apostel, gelyk de Hoogleeraer in de uitbreiding dezer denkbeelden toont, voor; dat hy, door de Godlyke genade daer toe in staet gesteld zynde, de eerste en fondamenteelste waerheden van 't Euangelie, de voornaemste grondleer van den Christelyken Godsdienst, allereerst onder de Corinthers gepredikt heeft; en dus het eer-

eerste werktuig van hunne bekeering was; als hebbende den grondslag van eene Christelyke Gemeente allereerst onder hen gelegd. Op dit fondament, zegt hy, *bouwt een ander*, ter aenduidinge der verdere werkzaemheid van *Apollos*, of iemand anders, die hem opgevolgd is, om de Gemeente van Corinthe in de Leer van Paulus te doen volharden.

Aen dezulken, die na hem kwamen of nog komen zouden, doet de Apostel vervolgens ene vermaning; *maer een iegelyk zie toe, hoe hy daer op bouwt.* Hy neeme in agt, wat leere hy op dat Fondament voorstelle, en of alles wat hy denkt, predikt en doet, wel aen het zelve beantwoorde. Verder geeft hy reden van deze waerschouwing; *want niemand kan een ander fondament leggen, dan 't geen gelegd is; 't welk is Jesus Christus. Niemand kan*, niemand mag, (zie 1 Cor. X. 21, Matth. IX. 15, Hand. IV. 20, X. 47, XXV. 11.) ja niemand kan een ander Fondament leggen, dat vast en bestendig is, waer op men zich met genoegzame zekerheid vertrouwen kan. De Leer van Jesus Christus is het enige fondament der Kerke; daer voor kan men niets anders in de plaets stellen, ten zy men Christus zelven wilde verloochenen; en men mag 'er ook niets opbouwen, dan 't geen 'er ten volle mede overeenkomt. Vervolgens brengt de Apostel hun onder het oog, dat allen, die 'er op bouwen, niet op dezelfde wyze bouwen, met aentooning van de verscheiden gevolgen van derzelver Werk. *Indien iemand* enz. De Apostel spreekt hier van tweeërleie soorten van Bouwlieden.

De eersten bouwen op het Fondament, *Goud, Zilver en Kostlyke Stenen*; de tweeden *Hout, Hooi en Stoppelen.* In de letter, word hier niet zo zeer gezien op den Bouw als wel op de Verciering der Gestichten: dezen worden somtyds met *Goud, Zilver* en *Kostlyke Stenen* opgepronkt; maer ze ontvangen het minste cieraed van het *Hout*, en voor al geen luister van *Hooi* of *Stoppelen.* In 't geestlyke, dat hier bedoeld word, heeft men door de Bouwers de Leeraers te verstaen, en door de verschillende stoffen de verscheiden soorten van Leerwyze. Doch men heeft hier omtrent elk woord niet te byzonderen; genoeg is 't de tweeërhande soorten in 't oog te houden; zulken, die of tot meer vastigheid en cieraad dienen, en zulken die door hare zwakheid en verganglykheid ligt vergaan. De eerste soort, *Goud, Zilver* en *Kostlyke Stenen*, doet ons dan denken, „ aan zoodanige stichtlyke leeringen, vermaaningen, en vertroos-

tingen, die van alle kanten ſluiten op de Fondamenteelſte waarheid, welke door de prediking der Apoſtelen geleerd is, of die door een wettig gevolg uit de eerſte beginzelen der Leer van Christus getrokken zyn". De tweede ſoort, *Hout*, *Hooi en Stoppelen*, is niet betrekkelyk te maken tot ſnoode ketteryen of verderflyke dwalingen; die wyken af van het *Fondament*, en zulke Bouwers konnen niet, gelyk 'er vs. 15 van dezen gezegd word, *behouden* worden. Men heeft 'er door te verſtaen, „ nieuwsgierige vraagen, ſpitsvondige begrippen, onnoodige geſchillen, die wel het Fondament niet omſtooten, maar echter van geringer nuttigheid zyn, en geen genoegzaame vastigheid hebben". Beiden heeft het door alle tyden plaets in de Kerk. „ Een Leeraar kan die Leerſtukken der waarheid voordraagen, die wel gegrond en op het naauwſte met het Fondament verbonden zyn: en een ander kan 'er ook op toe doen, ſcherpzinnige verſchillen, die niet zeer vast gaan, die men meent van weerskanten uit het Woord te konnen bepleiten, zonder dat 'er de Grondleer door verlochend wordt, wyl ook zelvs de genen, die ze voorſtaan, zich verbeelden, daar door noch meer de wysheid van Christus te konnen vertoonen. Ja 't kan gebeuren, dat dezelve Leeraar, op verſcheidene tyden, of ook zomtyds op denzelven tyd, het *Fondament* zeer wel *legt*, en dat hy door bondige uitleggingen een Gebouw van *Goud*, *Zilver* en *kostlyke Steenen* daar opricht, maar dat hy het dekt met beuzelachtige, onvoegzaame, onbeſtaanbaare byvoegzels, die, even als *Hout*, *Hooi* en *Stoppelen*, niet vorderlyk zyn, om iemand nader op het *Fondament Christus* te bouwen".

Aen dit voorſtel hecht de Apostel ene verklaring van de gevolgen. In 't algemeen zegt hy vs. 13. *Eens iegelyks werk* enz. Het werk van ieder Leeraer, de leer, die hy voorgeſteld heeft; *zyn werk* genaemd, om dat het niet altemael Gods Werk is, maer wel eens des Menſchen werk, dat de Godlyke toets niet verdragen kan; *zal openbaer worden*. 't Kan wel voor een tyd verborgen zyn, zo voor den Leeraer als voor de Gemeente; men kan hier wel eens *Hout* voor *Goud* nemen, en, voor *Zilver* en *kostlyke Stenen*, zich *Hooi* of *Stoppelen* in de hand laten ſtoppen: maer 't kan niet altoos verhoolen blyven. 't Staet zich eens te openbaren, aen zyn eigen gemoed; de uitkomst zal hem leeren, of hy het beste wel altoos heeft voorgehouden, dan of hy het geen minder nut was vertoond heeft. 't Staet zich eens te openbaren aen de Gemeente, als ze 't voorgeſtelde onder

de toets brengt, en bezeft, wat men voor al of niet gewigtig te houden hebbe. —— De Apostel voegt 'er by den tyd der Openbaringe, *want de dag zal het verklaren*, dat is, volgens ons gemene zeggen, de tyd zal het leeren: of bepaelder de dag van 't Evangelie, die allengskens klarer ſtaet door te breken, zal een ieder beter onderſcheid leeren maken, tusſchen de wyze van bouwen op het fondament der leere. —— Dit word nader opgehelderd met aenwyzing van 't middel; *dewyl 't door Vuur ontdekt word.* Hier heeft men, naer 't gevoelen van onzen Hoogleeraer, te denken, op de zinnebeeldige betekenis van 't woord *Vuur*, in de Heilige Bladeren gebruikelyk, als aenduidende verdrukkingen, ſmerten, vervolgingen, rampen, kwellingen, tegenſpoeden en allerhande zware bezoekingen. Het Vuur der verdrukkinge wil de Apostel zeggen, zal het onderſcheid tusſchen de Leer dezer Leeraers duidelyk doen opmerken. Dit is 't gewoone gevolg zulker omſtandigheden. In zodanige dagen bezwyken of komen tot inkeer dezulken, die zich door losſe gedachten hadden laten omvoeren; maer zy blyven ſtandvastig, die zich regt benaerſtigd hebben, om welgegronde waerheden voor te ſtaen. Ten naderen aendrang voegt 'er de Apostel ook by, *en, hoedanig eens iegelyks werk is*, pryslyk dan niet, 't Vuur is de proef op de ſom, 't Vuur der vervolginge dient tot dat einde, dat alles *zal 't Vuur beproeven.* Het Vuur der vervolginge zal op de proef bewyzen, de waerde of onwaerde van ieders leer; dat zal klaer doen zien, wie het met hunne leer al of niet hebben konnen uitharden.

De proef zal dan uitvallen naer de verſcheidenheid der leerſtukken; en even zo zal ook de uitſlag wezen naer de verſcheidenheid der proeve; gelyk de Apostel ten laetſte zegt vs. 14, 15. *Zo iemands werk blyft* enz.

Hy ſpreekt eerst van de beste ſoort van Bouwlieden. *Zo iemands werk, dat hy daer op*, op het fondament, *gebouwd heeft, blyft*; als zyne Leer de bovengemelde proef van het Vuur der vervolginge kan doorſtaen, als daer uit de welgegrondheid zyner Leeringen blykt, *die zal Loon ontvangen.* Het hier toegezegde Loon verklaert zyn Hoog-Eerwaerde, „ door de Vreugd van een goed Geweten, die Gods getrouwe dienaars ondervinden, als zy hunnen arbeid wel volbragt hebben, en die hen ook ſterkt in de hoope, van eens met de Gemeinten, welken zy alleen op het Fondament Christus gebouwd zullen hebben, als met de kroone hunnes roems, voor den throon der heerlykheid te zullen

 blin-

blinken". Dit is 't Loon van hun, die Goud, Zilver en Kostelyke Steenen op het Fondament gebouwd hebben; maer zo is 't niet met hun, wier werk bestaet uit Hout, Hooi en Stoppelen.

Met opzicht tot dezen is des Apostels tael. *Zo iemands werk verbrand zal worden*, als zyne Leer die proef van 't vuur der louteringe niet kan uitstaen, als zyne Leeringen daer door ydel, onwaerdig en verwerplyk bevonden worden, *die zal schade lyden*, ten aenzien van zyn werk, *maer zelf*, ten aenzien van zyn persoon, *zal by behouden worden*. Dit toont klaer, dat de Apostel het oog niet heeft op valsche Leeraers, maer op zulken die 't fondament behouden; die wel rechtzinnig in den grond zyn, doch 'er zomtyds enige leeringen van hunne eigen vinding mede vermengen, waer toe zelfs godvruchtige Leeraers wel eens vervoerd konnen worden. De zodanigen zullen *schade lyden*; „ zy zullen met leedwezen zien dat het alles bezwymt, waar van zy zich groote verbeelding gemaakt hadden: 't zal hun schaamte en ongenoegen over zich zelven veroorzaaken, gewaar te worden, dat hun Werk in 't ried loopt, en zy met al hun bouwen over 't Fondament slechts verlooren arbeid gedaan hebben". Echter zullen ze; wat hun persoon betreft, *behouden worden*. Het prediken dier leeringen „ zal hen van de zaligheid niet uitsluiten, vermits zy zulks niet met een quaad opzet, maar alleenlyk door misverstand en onkunde voorstellen; zy zullen, schoon geen Loon met toezicht op hunnen arbeid ontvangende, evenwel behouden worden, door Christus, om dat zy geen ander fondament buiten hem stellen, nog ook zelvs ooit van den grondslag des geloovs zyn afgeweeken". —— Dit zegt de Apostel nochtans onder deze bepaling; 't zal geschieden, *doch alzo als door vuur*; dat is bezwaerlyk. „ Zodanig een Leeraar zal niet dan met stryd en moeite, (dewyl hy zyne ingewortelde vooroordeelen daar toe eerst moet afleggen, en niemand zyne troetelkinderen dan met droevheid verwerpt,) behouden konnen worden". Ja hy zal, ook zelf *door dit Vuur*, behouden konnen worden; voor zo ver dat Vuur der verdrukkingen hem de nietigheid en ongegrondheid dier Leeringen zal doen opmerken. „ En wanneer dus alle zyne goeddunkelyke meeningen *door het Vuur* der verzoekingen worden afgebrand, en uitgebluscht, wat blyvt 'er anders over, dan dat hy, dus van dit alles ontbloot zynde, zich enkel bepaalt, tot dat eenige Fondament Jesus Christus, het welk hy omhelzende, zal zalig worden",

„ den. —— Dit moest een ieder doen zien, dat hy op het Fondament bouwde; en zulke Leeringen voor te dragen, die bestendig konden zyn en blyven: want schoon een Leeraer van de laetste soort ook behouden konde worden, 't was echter niet met die ruimte als een Leeraer van de eerste soort. De laetsten konden nooit die vergenoeging en blydschap erlangen, welke de eersten tot hun Genadeloon te wachten hebben.

De Hoogleeraer deze zyne Verklaring met de daer toe betrekkelyke bewyzen gestaefd hebbende, toont eindelyk, dat dit voorstel krachtig diende tot het oogmerk van Paulus; om naemlyk de twistingen en scheuringen weg te nemen, die de Gemeente van Corinthe ontrustte, met den enen Leeraer boven den anderen te verheffen. Men moest wel in acht nemen, dat het al geen Goud was, wat 'er blonk; dat de Gemeente een gebouw van God was, en dat de Leeraers geen Heren maer dienstknechten des huizes waren; dat 'er maer één fondament was, en dat men, het in den grond eens zynde, ook eendrachtig behoorde te handelen. Hierom wilde ook Paulus, die al zyn werk van Gods genade afleidde, anderen niet minder geacht hebben, als ze maer geen vreemde dingen daer op toe deeden, die geen proef konden houden, en zich door de bekwaemste middelen tot het zelfde einde met hem zochten te vereenigen. —
„ Kortom, 't geloof en de belydenis der Corinthiers mogt
„ niet op menschen steunen, maer moest alleen gevestigd
„ zyn op JESUS CHRISTUS, het eenige en eeuwige *Fonda-*
„ *ment* der Kerke. En, als dan ook de Leeraers zich daer
„ toe in eenigheid des Geestes onderling verbonden, zoo
„ zouden, nog zy nog de Gemeente, zich door tweedragt
„ laaten scheuren."

De planting van JESUS *Kerke, door dienst der Apostelen, zeer levendig afgebeeld, onder de vier doorluchtigste Wonderwerken van den Heere* CHRISTUS; *beschreeven* Matth. VIII. 2-16. *In helder daglicht gesteld, en op zyn rechte onderwerp toegepast; door* DIEDERICUS HEINEKEN, *A. L. M. Ph. Dr. en Predikant te Doornspyk. Te Amsterdam by* H. Vieroot 1769. *Behalven het Voorwerk* 260 *bladzyden in groot octavo.*

Iemand, die gewoon is 's Heillands wonderwerken alleen te beschouwen als zulke gewrochten, die Hy gezegend gedaen heeft, om zyne Menschlievendheid te betoonen, de

gemoederen zyner Tydgenooten te aendachtiger te maken, hun te sterker bewyzen van zyne Godlyke Zending aen de hand te geven, en dergelyken; zal den Eerwaerden *Heineken* in dit Stuk, daer hy de Wonderwerken, als iets zinnebeeldigs en Prophetisch behelzende, verklaert, niet gereedlyk toevallen. Aen den smaek zulker Lezeren kan dit Werkje geenszins voldoen. De zodanigen verschillen te veel in denkwyzen van onzen Autheur, om door zyne bygebragte bewyzen overhaeld te worden; dewyl hunne beginsels te ver van elkanderen afwyken. — Maer zy, die min of meer gewoon zyn, zo niet allen, ten minste deze en gene Wonderwerken van Jesus Christus op die manier na te gaen, zullen beter geschikt zyn, om des Autheurs bewyzen met een gunstig vooroordeel te overwegen; en zich, eenstemmig met hunne beginselen, van de bondigheid zyner redeneringe te overtuigen; dewyl zy onderling, in den grond der zake, meer overeenkomst met zyn Eerwaerden hebben. — Wy voeden 'er in 't laetste geval nog al te meer verwachting van, om dat onze Leeraer, dien Waerheid en Liefde, gelyk zyne Voorreden toont, ter harte gaet, zyne denkbeelden alleszins bescheiden openlegt, en, volgens die denkwyze, oordeelkundig ontvouwt. De Eerwaerde *Heineken* gaet in dezen niet onregelmatig, of slechts op een spelenden trant te werk; (waer door zommigen in die studie wel eens hunner verbeeldinge den lossen teugel gevierd hebben;) maer stelt, op zyne gronden, zyne denkbeelden in ene geschikte orde, en een geregeld verband voor; zo dat alles verder een gevoeglyken zamenhang hebbe. Dit in acht nemende, vertoonen zich 's Mans gemaekte overbrengingen of toepassingen van 's Heillands wonderwerken in zulk een licht, dat ze althans geen minder waerschynlykheid, dan vele anderen van die natuur hebben.

Zyn Eerwaerde geeft hier in de eerste plaetse enige voorbereidselen ter ontvouwinge van zyne gronden, en verledigt zich verder zo ter historische verklaringe, als ter zinnebeeldige overbrenginge en prophetische toepassinge, van ieder der vier wonderwerken van Jesus Christus, Matth. VIII. 2-16 beschreven. Voorts besluit hy dit geschrift, met uit het verhandelde de zekerheid dat Jesus de Messias is aen te dringen, en den Lezer tot een stichtelyk gebruik van alles op te wekken. — Zie hier wat deze Wonderwerken, volgens onzen Uitlegger, in 't Zinnebeeldige en Prophetische behelzen.

Het eerste Wonderwerk, de reiniging des Melaetschen, Matth.

Matth. VIII. 2-4, leid ons bepaeldlyk, tot de geestlyke vuiligheid of smette des Zondaers voor God; en voorspelt ons de roeping der binnelandsche verlegene Jooden, aen welken de Heere Jesus Christus, door den dienst zyner Apostelen, in den aenvang van de oprechting zyner Kerke, allereerst zyne wonderdoende genadekracht zou openbaer maken.

Het tweede Wonderwerk, het genezen van den geraekten, v. 5-13, brengt ons den natuurling voor, in zyne doodlyke onmagt tot eenig goed; en voorspelt ons de roeping der binnelandsche verlegene Joodengenooten, in de eerste Euangeliedagen. Men vind dus in die twee eerste Wonderwerken levendig afgebeeld, de planting van 's Heillands Kerk binnen Canäan, door dienst der Apostelen, onder Jooden en Joodengenooten.

Het derde Wonderwerk, het genezen van Petrus Schoonmoeder van de Koortse, v. 14, 15. stelt ons den natuurling voor in zyne levendige werkzaemheid in 't kwade; en voorspelt ons de roeping van de woedende Jooden binnen Canäan, in die eerste dagen, welke den weg stond te banen, tot de roeping der Heidenen, en Jooden en Joodengenooten, die zich onder dezelven bevonden. Wel byzonder word 'er ons allerlevendigst door afgebeeld, de roeping van Saulus, als hoofd ener woedende menigte, op wiens bekeering de volgende prediking ook vele binnelandsche Jooden, in hunne woede gestuit zyn geworden.

Het vierde Wonderwerk, het genezen van Bezetenen en allerleie Kranken, v. 16, draegt ons den mensch voor in zynen natuurstaet, zo als die zich geheel en al aen den dienst des Satans heeft overgegeven, ter uitvoeringe van de alleruiterste verregaende godloosheden; en voorspelt ons de roeping, zo der bezetene Heidenen, als der kranke Jooden en Joodengenooten, die in de Heidensche landen woonden, staende de prediking der Apostelen. Dus wyzen ons de twee laetste Wonderwerken, tot de planting van 's Heillands Kerk ook buiten Canäan, zo als zulks, door de woede der Jooden in Canäan voorbereid, en door de kort daer op volgende prediking van 't Euangelie in de Heidensche landen, werkstellig gemaekt is geworden.

De Eerwaerde *Bekker* zou, dit lezende, mogelyk gezegd hebben, gelyk hy zich by ene andere gelegenheid uitdrukte:

> Ik prys uw Boek, al spreekt het nu en dan
> Wat verder als ik kan,
> Die 't Kerklot niet geleerd heb so te spellen.

Redenkundige en Schriftuurlyke Gedagten over het laetste Oordeel. Door JOHAN ERNST SCHUBERT, *Abt van Michaëlstein enz. Na de tweede Hoogduitsche Druk vertaald door* A. F. KLENKE. *Te Amsterdam by* Anthon. Eichorn 1769. *Behalven het Voorwerk en 't Register* 310 *bladzyden in groot octavo.*

Daer 't den menschen gezet is éénmael te sterven en vervolgens het oordeel des Regters aller levendigen te ondergaen, waer van hun eeuwig wel of kwalyk zyn, ten laetsten dage zal afhangen; zo is 'er voor ieder redelyk mensch niets gewichtiger, dan ene ernstige beschouwing van dit onderwerp, om 'er door opgewekt te worden, tot het leiden van enen godsdienstigen wandel, in vertrouwen op de Godlyke barmhartigheid ten laetsten. Waren nu de gedachten van den Hoogleeraer *Schubert* over het eerste Lid, den *Dood*, waer van wy onlangs gewag gemaekt hebben, ten dezen opzichte aenpryzenswaerdig; deze zyne gedachten over het laetste Lid, *het Oordeel*, zyn 't niet minder; nadien dit ontwerp alhier met oordeel ontvouwd, en met ernst ter betrachtinge aengedrongen word. Zyn Hoog-Eerwaerde gaet hier in naer den volgenden leidraed te werk. In de eerste plaetse handelt hy over 't byzonder oordeel der afgescheiden zielen; daer op bewyst hy de zekerheid van een aenstaend algemeen oordeel; verder beschryft hy den persoon des Regters, deszelfs verschyning, gevolg en getuigen; voorts verklaert hy de vergadering der genen, die geoordeeld zullen worden, naer alle hare omstandigheden; wyders stelt hy het oordeel zelve voor, met aentooninge van al 't gene dat daer in geschieden zal; en eindelyk hecht hy aen dit alles een onderzoek van 't gevoelen, dat tekenen en voorboden van 't laetste oordeel stelt; welk gevoelen, zyns achtens geen grond heeft, in de Heilige Schriften, die ons, naer zyn inzien, veel eer leeren, dat God het laetste oordeel geenszins, door enige tekenen of wonderwerken, voor af zal laten verkondigen. Deze byzonderheden ontvouwt de Hoogleeraer onderscheidenlyk met ophelderinge veler plaetsen der Heilige Schriften, die daer toe betrekkelyk zyn; en nevensgaende redeneringen, welken dienen om te toonen hoe ver de Reden ons leid, om te erkennen en te begrypen, 't geen de Heilige Schrift ons deswegens openbaert. Door deze schryfwyze heeft zyn Hoog-

Hoog-Eerwaerde, schoon hy een onderwerp hebbe, dat menigvuldigmael breedvoerig behandeld is, nog al ene menigte van byzonderheden, die des Lezers aendacht op nieuw gaende maken, en dit Stichtelyk Geschrift te gretiger konnen doen lezen.

De Mensch, in ernstige overweeging van het einde waer toe hy geschikt is, nevens eenige Byvoegsels, door J. J. SPALDING. *Naar den agtsten druk uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsteldam by* P. Meijer 1769. *Behalve een kort Voorbericht* 136 *bladzyden in groot octavo.*

Zich zelven, als Mensch, in zyne voortreffelykheid, voor al met opzicht tot het groote uiteinde, waer toe men geschapen, en ter welks bereikinge men bekwaem gemaekt is, te kennen, en daer aen door zyn gedrag te beantwoorden, is zekerlyk ene zeer groote zaek; en schriften, welken ter bevordering hier van konnen dienen, hebben ongetwyfeld ene wezenlyke waerde. De Zedekundige overweging desaengaende in dit Stukje voorgesteld is daer toe gansch aenleidelyk, en strekt alleszins om ieder, die 't met aendacht doorbladert, aen te moedigen, om langs den weg van Heiligmaking ter zalige Onstervelykheid te streven. —— De Autheur heeft 'er een Aenhangsel bygevoegd, strekkende voornaemlyk om een misbruik voor te komen, dat zommigen van zyne redeneerwyze zouden mogen maken, ter geringachtinge van de Openbaringe; welker voortreflykheid hy beknoptlyk met nadruk voordraegt. —— Hier by komen nog vier Vertoogen, onder de tytels, *De waarde der Godvrucht*; *De gelukkige Ouderdom*; *De Menschelyke Verwachtingen*; en *Het bevestigd Besluit*. Dezen zyn uitnemend wel geschikt, om het betrachten der Deugd in een zeer aenvallig licht te stellen; het geluk van een deugdzaam bejaerden af te malen; de ydelheid der dingen van dit leven op ene redelyke wyze aen te toonen, en te doen zien dat wy onze uitzichten, willen we ons geluk bevorderen, tot aen de andere zyde van 't graf hebben uit te strekken; als mede om ons aen te moedigen tot het nemen en onderhouden van een wel gevestigd besluit, om God en ons geweten in alle omstandigheden boven alles te laten gelden. —— Men ontmoet hier derhalven ene reeks van Zedekundige Lessen, die van ene algemene nuttigheid zyn, en ze kunnen met te meer genoegen van ieder een doorbladerd wor-

worden, om dat de daer in voorkomende redeneringen gegrond zyn op de natuur der zake zelve, en niet op deze of gene byzondere leerstuklyke denkbeelden die zeer verschillend begrepen-worden: waer by nog komt, dat de Autheur zyne onderwerpen niet stroef, maer op ene zo levendige wyze behandelt, dat hy den Lezer gestadig als uitlokke, om met hem in zyne bespiegelingen voort te gaen.

Verhandeling over de Gebreken en Wangesteldheden der Tanden en van het Tandvleesch, vervattende de Genees- en Heelkundige Behandeling van ieder Geval, het Toezicht op Kinderen by het uitkoomen der Tanden, en de verscheide handelwyzen welken van 't meeste nut zyn voor de Welgeregeldheid, Schoonheid en Duurzaamheid deezer Deelen in allerhanden Staat des Levens. Als ook, Aanmerkingen over het Gebruik en Misbruik van Tinctuuren, Tand-poeders, Schuijers enz. *Beoordeelingen over de hedendaagsche praktyk, waar dezelve bedrieglyk of schaadelyk bevonden wordt. Alles met Gevallen en Proeven opgehelderd, door* THOMAS BERDMORE, Mr. Chirurgyn en Chirurgyn-Tandmeester van den Koning van Groot Brittannie.

Et mihi dulces
Ignoscent, si quid peccavero stultus, amici.

HOR. SAT.

Uit het Engelsch vertaald. Te Amst. by A. van der Kroe, 1769. *Gr. Octavo*, 163 *bladz.*

EEn Werk over de Gebreken der Tanden en van het Tandvleesch mag men, met reden verwagten dat van onze Vaderlanders met genoegen zal ontvangen worden, om dat men, tot heden toe, weinigen in onze taale en welken van eenige waarde zyn, over dit gedeelte der Heelkunde, gevonden heeft of nog vindt. De Verhandeling, welke wy onze Lezers hier aankondigen, zal dit gebrek, grootdeels, konnen vervullen. Geschreeven zynde door een bekwaam' Man, die zich eenige jaaren op de kennisse van de Gebreken der Tanden, en de beste wyze der genezing hadt toegelegd, in het beschouwlyke en werkdaadige merkelyke vorderingen hadt gemaakt, kan men niet laaten vooringenomen te worden van achtinge voor zyn Werk. Kundigen zullen by het doorbladeren bevinden dat de vooropgevatte achting gegrond is, en zullen 'er aanmerkingen en

en regelen in ontmoeten welken hunner opmerkinge waardig zyn. Aankomelingen en Leerlingen zullen in het zelve aanleiding vinden om hunnen geest met een naauwkeurige kennisse van de gebreken der Tanden te stoffeeren en versieren. Die buiten de konst zyn, doch belang stellen in goede, schoone en witte Tanden te hebben, zullen, als zy zich verledigen om het te leezen, 'er nutte waarschouwingen in vinden, om zich voor al wat schaadelyk is te wagten, zich voor verkeerde en bedrieglyke behandelingen van zwervende Tandmeesters en Kwakzalvers te hoeden; en wat men kan of moet doen om zyn oogmerk, veilig, te bereiken.

Het Werk bestaat in drie deelen. In het eerste wordt eene beschryving gegeeven van het maakzel, den natuurlyken Staat, Voortkomst, Groei en Wisseling der Tanden. Het fyne der Ontleedkunde overslaande geeft de Schryver een naauwkeurig denkbeeld van den natuurlyken staat der Tanden, en genoeg om van derzelver gebreken en genezing te kunnen oordeelen.

In het tweede spreekt hy van de Gebreken der Tanden en der zelver naast gelege deelen, het Tandvleesch, de Kaak-beenen enz. En om dat de meesten dezer gebreken van Tandpyn verzeld gaan of gevolgd worden, maakt hy byzonderlyk zyn werk, om de verschillende oorzaaken, welken deeze voortbrengen aan te wyzen, en wat ter wegneeming of verligting moet gedaan worden. Voor af maakt hy eene optelling van de verschillende oorzaaken der Tandpyn op deeze wyze: 1. Uit Zinkingen. 2. Uit Verstopping of Ontsteeking der zenuwen en vaatagtige deelen van den Tand zelve. 3. Uit etterige of scherpe Stoffe, in eenigen van deeze deelen voortgebragt. 4. Uit vleeschige Uitwassingen en Zweeren van het tandvleesch. 5. Uit het losgaan van het tandvleesch. 6. Uit de Kalk der Tanden. 7. Uit de losheid van één of meer Tanden. 8. Uit onverstandige Uittrekking. 9. Uit schielyke veranderingen van Hitte en Koude. 10. Uit Medelydendheid. 11. Uit Verzamelingen van Stoffe in de Kaak-holten. 12. Uit Beenbederf of Beenuitgroeijing der beenderen welken de kassen maaken. 13. Uit Beenbederf van den Tand zelve. 14. Uit het Verlies van het Verglaasd. 15. Uit een' Breuk van een Tand. 16 Uit het Tand-krygen. 17. Uit Stompheid der Tanden.

Deeze Verdeelinge gemaakt hebbende gaat de Heer BERDMORE ieder derzelven in 't byzonder na, geeft een naauwkeurige beschryving van elk gebrek op zich zelf, wyst

wyst de kenteekenen aan, en wat men moet doen om het zelve te herstellen; en als de Tandpyn een oorzaak heeft welke door geene hand-konst, of niet aanstonds met dezelve kan weggenomen worden, raadt hy tot uit-of inwendige geneesmiddelen welken de ondervinding hem geleerd heeft, in zodanige gevallen, de besten te zyn. Na de voorgemelde afdeelingen volgen nog, in dit zelfde tweede Deel, beschryvingen van een' Tusschenpoozige of Koortsagtige Tandpyn, en van Zeerigheid, Weekheid en Bloeding van het Tandvleesch, Wormen der Tanden, Stinkenden Adem, het Verlooren Gehemelte.

Het derde Deel vervat veel nodige en nutte onderregtingen, aangaande het Toezicht en de behandeling der Tanden en van het Tandvleesch, om gebreken en wanstaltigheden derzelven te voorkoomen, en de schoonheid te herstellen en te bewaaren; van het eerste Uitkoomen der Tanden; het Toezicht op en de Behandeling van de tweede Tandkryging; van den Ongeregelden Stand der Tanden en de Herstelling der zelven door Binding; het Gebruik en Misbruik van het Vylen, om de ongelykheid der Tanden weg te neemen; hoe de Tanden wit en glad te houden; van Zuuren uit Gewassen, Banket, Geweldige Pogingen, het Stooken der Tanden en het Rooken van Tabak; en welke gevolgen hier uit ontstaan. Eindelyk, van het Toezicht op en de Behandeling der Tanden in den ouderdom, van Konst-Tanden en Konst-Tandvleesch. Onderwerpen van aanbelang om wel te kennen, en te weeten wat in elk der zelven gedaan moet worden, voor Konst-oefenaars en voor het Gemeen; weshalve men ligt zal begrypen dat ook dit, gelyk de twee voorgaande Deelen, en bygevolg het Werk in 't geheel, van uitgebreide nuttigheid is. Wy kunnen echter niet laaten dit door eenige staaltjes uit het zelve, onze Leezers, nog wat klaarder te doen begrypen. Wy kiezen hier toe eerst iet uit het Hoofdstuk *van de Kalk der Tanden*, waar van de oorsprong op een zeer vatbaare wyze beschreeven wordt.

„ In koortzige ziekten, en als het kwylvogt niet vryelyk wordt uitgestort, gelyk wanneer wy slaapen, of de naaste spieren niet in beweging zyn, zien wy een taaije geelagtige zelfstandigheid zich aan de Tanden zetten, welke, in 't begin, waarschynlyk niets is dan kwyl, in verscheide laagen verdikt, en inzonderheid aan de Tanden zittende, om dat dezelven zonder veerkragt en beweging zynde, gelegenheid laaten van verblyf, en niet, gelyk de

zag-

zagte deelen, vogtigheid uitgeeven om de verdikking en aankleeving te beletten. Deeze taaije ſtoffe is het bed, waar in zich kalk-of aard-deeltjes neerleggen, 't zy by malkander gekoomen uit het kwylvogt, of rottige overblyfzels van ſpyze, tusſchen de Tanden gelaaten, of uit beide: zy is zagt en geelagtig, ſomtyds donker bruin, en miskleurt het wit en gladde Verglaasd. Wanneer ze lang in deezen ſtaat verwaarloosd wordt, maaken de dagelykſche bykomst van nieuwe ſtoffe, en de geſtadige vervlieging der vloeibaarſte deelen, haar dikker, harder, en vaster aan het verglaasd; zo dat de kalk eindelyk een gemeene zelfſtandigheid met het zelve maakt, en ſomtyds zo hard wordt als een ſteen".

Na eenige kwaade gevolgen welken uit de Kalk der Tanden ontſtaan, aangeweezen, en de wyze om dezelve voor te koomen tot een andere plaatſe verſchooven te hebben; ſpreekt de Schryver van de wegneeming en genezing dus; „ Deeze zagte ſtoffe, welke zich by nagt aan de Tanden zet, is gemaklyk weg te neemen, door de Tanden dikwils te ſchuijeren en te wasſchen, en tegen den nagt te zuiveren van de overblyfzels van de ſpyze, welken 'er ligt na den eeten tusſchen kunnen zitten". De kwaal meerderen voortgang gemaakt hebbende, toont de Heer BERDMORE door welke middelen en handgreepen dezelve verholpen moet worden. Wy zullen hier byvoegen het gene de Schryver byzonder heeft aangaande *Tandpyn uit Medelydendheid* (*Sympathie.*)

Het is niet meer wonder, zegt hy, dat een rottige Tand heftige pyn veroorzaakt in een gezonden aan de andere zyde, of die tegen over hem ſtaat in de andere kaak, dan dat het bederf aan een Tand, in ſommige menſchen een geweldige pyn in het oor verwekt, prikkeling in de neuze byzondere en verafgelegene ſpieren in een ſtuiptrekkende beweging brengt, zekere aandoeningen van de maag pyn in 't hoofd doen ontſtaan, hoedanige gebreken door medelydendheid dagelyks gezien worden. De onkunde hier van kost menigen Lyder een gezonden Tand; want de behendige Tandtrekkers zetten hun inſtrument doorgaans tegen den Tand welke hun als de pynlyke wordt aangeweezen, waar van de Schryver zegt hem menigvuldige gevallen te zyn voorgekoomen. Deeze Tandpyn wordt echter ligt onderkend, door op te merken, dat de pynlyke Tand 'er gezond en wel uitziet, terwyl een ander, op een andere plaats in dezelfde kaak, of in het hier op ſluitende gedeelte

van

van de andere kaak, bedorven is. De geneezing van deeze Tandpyn bestaat in het gebrek van den bedorven Tand, of den Tand zelve wegteneemen.

Van *een Tusschenpoozende of Koortsagtige Tandpyn* zegt de Heer BERDMORE: „ Dikwils ziet men dat een Tandpyn op gezette tyden weerom koomt, en dezelfde tusschenpoozingen maakt als een afgaande koorts. Het denkbeeld van tusschenpoozing en het geeven van de Koorts-bast zyn zo verknogt in de hedendaagsche praktyk, dat ik honderdmaalen een tusschenpoozende Tandpyn met dit middel, eenige maanden, heb behandeld gezien, welke naderhand, in drie minuuten, geneezen werdt door het uittrekken van een bedorven Tand.

„ De gemeenste oorzaak der misvatting in dit geval, is, dat de Tanden, op de pynlyke plaatse, geheel vry bevonden worden van eenig plaatslyk gebrek, en de Meester onkundig zynde dat een bedorven Tand, op eenigen afstand, zodanige toevallen kan veroorzaaken, geen verder onderzoek doet, maar besluit dat de tusschenpoozende Tandpyn behandeld moet worden als een afgaande koorts".

Byzonder is de Heer BERDMORE over de Tandpoeders, Tinctuuren en andere middelen, welken op zo veele plaatsen, tot zuivering en witmaaking der Tanden verkoft worden. De poeders, zegt hy, zyn altyd samengesteld uit Puimsteen, Amaril of andere snydende dingen; de Tinctuuren zyn altyd gemaakt uit mineraale zuuren, voornaamlyk vitriolieke. Alle bederven zy het Verglaasd en eindelyk de Tanden zelfs. Om dit te doen zien heeft hy de volgende Proeven genomen. Hy zette een gezonden en wel verglaasden Menschen-Tand in een schroef, met de verheven zyde naar boven: nam een schuijer vol Tand-poeder, tot dit einde voorbedagtelyk gekoft; en door schielyk met deezen schuijer en het poeder den Tand te wryven, was het verglaasd, aan deeze wryving blootgesteld, in minder dan een uur, geheel weg. Hy bereekent hier uit, dat door de Tanden, twee of driemaalen in een week, met zodanige poeders te schuijeren, het Verglaasd in den tyd van twee jaaren kan verlooren en de Tanden bedorven worden, om dat het Verglaasd, gelyk de Schryver verzekert, niet hergroeit. Doch, om dat sommige menschen zich verbeelden dat het wryven van een Tandpoeder, met een doek, het Verglaasd minder geweld doet dan met een schuijer, nam hy ook hier van de Proef met een Tand in de schroef gezet, en bevondt, dat het Verglaasd in de helft van den

tyd,

tyd, tegen dien van den fchuijer vernield was. Hy geeft echter toe, dat de poeders, met omzichtigheid en bepaaling gebruikt, van eenig nut konnen zyn. Tanden in geest van Salpeter gelegd, zuiver en enkel, of met water aangelengd, fmolten in beide, in het laatfte alleen langzaamer dan in het eerfte. Alle Tinctuuren waar in deeze geest vermengd is, verknaagen door den tyd het Verglaasd en bederven de Tanden, het vitrioliek echter, naar de ondervinding van den Schryver, minder dan dat van Salpeter. Deeze proeven zullen met vermaak geleezen worden.

Eindelyk voegt de Heer BERDMORE hier by, hoe men de fchoonheid der Tanden kan bewaaren, van de kindsheid af tot den ouderdom toe, door een toezicht en behandeling, welke vry is van alle gevaaren van de voorgemelde middelen, „ Zo dra de tweede Tanden te voorfchyn koomen, moeten de ouders en gouvernanten zorge draagen, dat de kinderen, alle ochtenden, hunne Tanden wasfchen met gemeen water en een bekwaame Tand-fchuijer; en na den eeten moet men hen gewennen, den mond te zuiveren, en de Tanden te wryven met hunne vingers, wanneer men niet wel een fchuijer kan gebruiken. Die deeze onderregting op den duur volgen, kunnen gerust wezen voor altoos bevryd te zullen zyn van kalkgroeijing, rottig beflag, oppervlakkige wankleurigheid, week tandvleesch, en van pyn en losheid der Tanden, welken uit deeze oorzaaken ontftaan".

Van Inftrumenten of Operatien fpreekt de Auteur, in 't byzonder niet, om dat hy oordeelt dat deezen beter door zien en eigen' behandeling dan door befchryving kunnen geleerd worden.

Natuurlyke Historie of Uitvoerige Befchryving der Dieren, Planten en Mineraalen, volgens het Samenftel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige afbeeldingen. Eerfte Deels Dertiende Stuk. Vervolg en befluit der Infekten. Te Amft. by de Erven van* F. Houttuin 1769. *gr. Octavo* 534 *bladz.*

Dit ftuk begint met eene befchryving van de eigenfchappen der ongevleugelde Infekten in 't algemeen. Dan volgen befchryvingen van de ongevleugelde Motten, Plantvlooijen, Houtluizen, Luizen van menfchen en beesten, Vlooijen, Myten, Kreeftfpinnen, Spinnekoppen, Scorpioenen, Krabben en Kreeften, Watervlooijen, Pisfebed-

Bedden, Duizendbeenen en eindelyk Millioenpooten. Wy zullen 'er, naar gewoonte, eenige aanmerklyke zaaken en waarnemingen uit opgeeven, om onze Lezers eenig denkbeeld van het zelve te geeven en te vermaaken.

In het LXXII Hoofdstuk; zynde hier het eerste, maakt de Schryver werk van aan te wyzen, wat de ongevleugelde Insekten met de gevleugelden gemeen hebben, en waar in zy van dezelven verschillen. De meesten der ongevleugelden zyn ook verslindende of roof-dieren; Eijerleggenden, eenige weinigen jongwerpenden uitgezonderd; zy vervellen ook; de lichaamen zyn ingekorven: doch zy verschillen van de gevleugelden in veele opzichten, zo van lichaamsdeelen, als voortkomst in een volmaakten staat, zonder verandering van Masker in Pop en tot den staat van volmaaktheid.

Van het Geslacht der Houtluizen spreekende meldt de Schryver, hoe lastig een dier de Indische Houtluis zy. „, Deeze Insekten zyn het die men in de Indiën Houtluizen of witte Mieren heet, en van welker vernielende aart alle Reisbeschryvers weeten te spreeken. De Heer ADANSON vondt op het eiland Goeree, aan de kust van Senegal, zeker klein Ongedierte, dat men aldaar *Vagvagues* noemde, en door het welke een hut van stroo, naar 's Lands wyze nieuw gemaakt, in minder dan een maand geheel doorlugtend wierdt. Niet alleen de wanden van zyne hut, maar alles, waar op zy zig kwamen nederzetten, papier, leder, hout, werdt van dit Ongedierte doorgeknaagd, bedorven en vernield. Ongelooflyk schielyk gingen zy daar mede te werk: hoewel hy alle avonden de cylindrische gaanderyen, die zy al voortgaande maakten, en waar onder zy, even als de mynwerkers, arbeiden, zorgvuldig weg deedt; waren zy dikwils, in 't midden van den nagt, reeds wederom tot aan zyne hoofdpeuluw gevorderd, ja kwamen tot in zyn ledikant; alwaar dit Ongedierte, na het doorknaagen van lakens en matras, op zyne huid aanviel; daar het op een verwoede wyze in beet, en, behalve de pyn, groote puisten veroorzaakte. Alles, wat hy in 't werk stelde om ze te vernielen, was vrugteloos". In Suriname en op de Westindische eilanden wordt dit Ongedierte gezegd niet minder gemeen en schadelyk te wezen. In gestalte gelyken deeze Houtluizen naar de gewoone Mieren, doch zy hebben een geelagtige of vuilwitte kleur, en een afschuwelyken reuk.

Onder de Myten, waar onder verscheidene voorkoomen, die

die men gewoonlyk Luizen of Luisjes noemt, of Spinnekopjes, als ook de Schurftdiertjes, vindt men van een soort gewaagd, welken Rooloop-diertjes geheeten worden, waar onder iet aanmerklyks uit eene Verhandeling onder den Heer LINNÆUS in 't jaar 1757 verdedigd, wordt opgegeeven. „ Nu vier jaaren geleeden kreeg de Heer ROLANDER, die in de kost was by den Ed. Heer Voorzitter, de Roode Loop. Hy werdt 'er met Rhabarber en verzagtende middelen, op de gewoone manier, van genezen; maar agt dagen daar na, kreeg hy ze weer, en werdt wederom genezen. Toen hy, agt dagen daar na, ten derdenmaale met die kwaal bevangen werdt, onderzogt men naauwkeurig naar de oirzaak, dat dezelve hem dus in 't byzonder overkwam; terwyl alle de anderen van het huisgezin, die een zelfde levensmanier en tafel gebruikten, gezond waren. De Heer Voorzitter raadde den Patient, die voornaamelyk zig toeleid op de Insekten-kunde, dat hy zynen Afgang onderzoeken zou. —— Dit gedaan hebbende zeid' de Patient, dat hy 'er millioenen van diertjes in gezien hadt, die volgens zyne naauwkeurige beschryving, Myten waren, en wel naast gelykende naar die van het meel. Sommigen gaven dan de schuld aan zyn drinken by nagt: want onder den maaltyd niet drinkende, was hy gewoon eenig dun vogt, om de dorst te lesschen, by zig te houden. Die oirzaak, egter, scheen niet genoegzaam, tot dat hy, den beker van Geneverboomen-hout, welken hy daar toe gebruikte, beschouwende, daar in, tusschen de ribbetjes, een wit streepje ontdekte, 't welk naauwlyks zigtbaar was met het bloote oog, maar met een vergrootglas bekeeken zynde, bevondt hy, dat dit witagtige niets anders was dan eene ontelbaare menigte van dergelyke Myten, als hy in zyn Afgang gevonden hadt". Men kan derhalve, besluit onze Auteur aan de Rooloop diertjes niet meer twyfelen, inzonderheid wyl door BARTHOLINUS, die hier aangehaald wordt, ook iet dergelyks aangeteekend is.

Aangaande de Spinnekoppen maaken de oogen het voornaamste kenmerk uit van dit Geslacht. Zy hebben geene oogen met facetten, gelyk andere Insekten, maar tot vergoeding hier van een meerder getal der oogen. „ Verscheide Natuurkundigen hebben zig verbeeld, dat dit getal niet vast zy; en dat sommigen 'er agt, anderen maar zes zouden hebben. Ook is het waar, dat men Spinnekoppen vindt, die, by 't eerste aanzien maar zes oogen schynen te hebben; maar by nadere beschouwing heeft men bevonden,

den, dat de twee uiterste oogen somtyds uit twee samengesteld zyn; maakende elk een byzonder oog uit. Dus kan men dan vry algemeen verzekeren, dat het getal der oogen agt is in de eigentlyke Spinnekoppen. Zy zitten onbeweeglyk, zo het schynt, en kunnen derhalven alleen maar dienen naar dat een voorwerp zig regtstreeks voor het een of andere vertoont, en schynen als uit een soort van vergrootglaasjes te bestaan, het welk aan deeze Insekten een goed gezigt van naby, doch niet van verre moet geeven. De Heer BAKER heeft zulks, met de uitgesneeden oogen van een grooten Westindischen Spinnekop, onderzogt".

Onder de Spinnekoppen, van welken veele byzondere en opmerkenswaardige eigenschappen hebben, is ook de *Viatica*, die het achterlyf rondagtig stomp en plat; de vier achterste pooten zeer kort heeft. „ Deeze kortheid der Agterpooten merkt LISTER aan als een algemeene eigenschap van zyne Krabagtige Spinnen, voornaamelyk aldus genaamd wegens haaren gang, die zo zonderling is, dat ik dit Insect wel de Potzemaaker mag noemen, aangezien my de reden van den Latynschen bynaam niet blykt. In de gestalte, zo als FRISCH het afgebeeld heeft, gelykt het, boven dien, volkomen naar een Krabbetje. Hy geeft 'er maar zes oogen aan, allen even groot, doch LISTER agt, twee voor op den Kop, twee agterlyker en vier op de zyden; die altemaal vuurig, met een purperglans, blinken, wanneer men ze naauwkeurig beschouwt. De Kleur is in sommigen bleek of citroenagtig, in andere hoog geel, en in eenigen oranjekleurig of bruin geel met roozekleurige streepen, volgens FRISCH, die haar de Tuin-Spin noemt, met lange voorpooten en een plat achterlyf. Die lange voorpooten zyn, volgens GEOFFROY, by wien het de eerste zyner Spinnekoppen is, geel en zwart geringd. Deeze meldt, dat dezelve haar eijerzakje met zig omdraagt; doch LISTER hadt hetzelve aan een takje van Doornige Brem vast zittende gevonden, wordende door de Moer, die 'er als op zat te broeden, wel bewaard. Het Dier, zegt hy, schynt zig te vermaaken door het uitschieten van draaden, het loopen langs dezelven en daar aan hangende in de lugt te slingeren. Het scheen hem een kwaadaartige Spin te zyn; ten minste was hem de figuur en gang zeer afschuwlyk; [doch waar in het afschuwlyke van den gang bestondt, wordt niet gemeld,] hoewel hy nooit ongemak aan zyne handen hadt bespeurd, van het daar mede aan te vatten en te vangen".

In het Hoofdftuk van de Scorpioenen wordt van derzelver venynige eigenfchap gefproken. De proeven met voordagt genomen, of onverhoedfche fteeken door Scorpioenen, hebben niets meer geleerd, dan datze niet allen, of niet ten allen tyde, even gevaarlyk zyn; en de Heer MAUPERTUIS, hier aangehaald, befluit, na zyn genome proeven, dat de fteek van een Scorpioen, hier, niet dan zelden doodlyk zy. Aangaande de zitplaats van het venyn twyfelt men niet dat het de ftaart is: doch men heeft niet gemaklyk een opening in den angel konnen ontdekken, waar door het vogt uitgeftort moest worden, voor dat gemelde MAUPERTUIS dit gevonden en verklaard heeft. Hy merkt aan, dat de laatfte knobbel van den ftaart een klein phiooltje is, van een hoornagtige zelfftandigheid, uitloopende in een zwarten, harden en zeer fpitfen hals, welke de angel is. En met het Microscoop zag hy twee kleine gaatjes, veel langer dan breed, niet aan 't end van den angel, maar aan elke zyde van den zelven, op eenigen afftand van de punt.

Onder de Kreeft Krabben, van den Schryver aangemerkt als een middenfoort tusfchen de Krabben en Kreeften, vindt men ook de byzonderheid gemeld van een deezer dieren, gemeenlyk de Soldaat genoemd; dat het, naamelyk, met een korst bekleed zynde, en fchaaren hebbende tot zyne verdediging, echter een ledigen hoorn, waar van het Schaaldier geftorven is, opzoekt, en in denzelven als wegkruipt. De reden hier van is wel te begrypen, als men acht geeft op de weekheid van zyn achterlyf, zeer gelyk aan dat van een Slak, enkel met een dunne huid bekleed, en aan 't end een foort van klaauwtjes hebbende, waar mede het zich kan vast houden. Zy zoeken 'er een op, zo dra zy ter wereld zyn gekoomen, tot dat deeze woning voor hun te klein wordende, zy eenen grooteren opzoeken. En fomtyds moeten zy wel, hierom, eens tegen anderen van hun foort vegten.

In de befchryving der Kreeften vindt men ook eenige aanmerkingen over de zogenaamde Kreeftsoogen. Zy worden niet in den Kop, maar in het Lyf der Kreeften gevonden. Ieder Kreeft brengt 'er jaarlyks twee voort; een aan ieder zyde van het voorfte en onderfte deel der maag, tusfchen de twee vliezen der zelve. Zy groeijen langzaam en by plaatjes tusfchen de twee vliezen. Waar toe hun dezelven nut zyn is onbekend. De inzameling gefchiedt, volgens 't gene Doctor MAIJER van kooplieden, van de

 gren-

grenzen van Tartarie en Moskovie koomende, hadt vernomen, op deeze wyze: De ingezetenen van Besſarabie en de Ukraine, Landen waar men veel groote rivieren, met overvloed van Kreeften heeft; „ onthouden zig van die te eeten, om voordeel te kunnen trekken uit de inzameling der Steenen. Zy neemen de maanden waar, wanneer de Kreeften goed zyn: als dan maaken zy graften, van zestig of zeventig voeten lang en tien of twintig voeten breed; daar zy zo veel Kreeften, als zy by een kunnen krygen inwerpen, en dezelven met de voeten treeden, gelykerwys men de druiven doet in de wyn-oogst. Somwylen, zelfs, om zekerder te zyn aangaande de verplettering, gebruiken zy 'er beukhamers toe, en laaten verder hunne Kreeften aldaar, in de open lugt, rotten, den geheelen winter door. In 't voorjaar hervatten zy, daar aan, hunnen arbeid, en door middel van een teems de vuiligheid afſcheidende, verzamelt dit arme volk een verbaazende menigte van Kreeftsoogen, welker vertiering, door den grooten aftrek van deeze koopwaar in andere Landen, hunnen rykdom uitmaakt. Dus krygen wy dan ook, voegt 'er onze Auteur by, thans de meesten uit Polen en Moskovie".

Van de Duizendbeenen wordt LINNÆUS ingevoerd te zeggen: in de jongheid minder pooten te hebben is een algemeene eigenſchap deezer Dieren; de Heer DE GEER hadt dit opgemerkt in de *Lagura*, een klein Duizendbeen met kwastjes, en redeneert dus: „ Uit deeze Waarneemingen volgt, dat de Pisſebedden van dit ſoort, tot den grootſten trap haarer aangroeijing gekomen zynde, met vier en twintig pooten zyn voorzien, en dat haar lichaam, van boven, verdeeld is in agt ringen; maar dat de genen, die nog haare behoorlyke grootte niet hebben, of jonger zyn, minder hebben dan vier en twintig pooten en minder dan agt ringen; naar reden van haare grootte en ouderdom. Hoe meer zy vorderen in leeftyd, hoe grooter het getal der pooten en der ringen wordt. Dit is een ſtuk, in de Natuurlyke Historie, dat my zeer opmerkenswaardig voorkomt, en zo verwonderlyk, ten minſte, als de verandering der Rupſen in Kapellen. Wy hebben nog geen voorbeeld van een dergelyke geſtaltewisſeling, dan in de Vorſchen-poppen, gelyk de Heer REAUMUR my heeft doen opmerken; en in de Myten, inzonderheid van de kaas en het meel, die ik waargenomen heb, dat alleenlyk met zes pooten ter wereld komen, en in 't vervolg 'er agt hebben. Men diende eenigen van deeze jonge Pisſebedden op te voe-

voeden, om te zien, op welk een wyze de pooten en ringen in getal toeneemen, en of de ringen wezentlyk zig verdeelen, dan of 'er nieuwen bygevoegd worden."

Men heeft ook aan een soort van Duizendbeen bevonden, dat hy by nagt of in het donker glinsterde. Bruerus zegt: „ tweemaal heb ik by nagt ligt geevende Duizendbeen, in zomersche nagten, op mosagtige Heijen; vuurig glimmende gevonden. Het geheele lyf glinsterde, maar een weinig minder helder dan de Glimworm. Het is my eenmaal, wanneer ik 's nagts, sterk bezweet zynde, te huis kwam, gebeurd, dat ik, myn aangezigt, in 't donker, met den zakdoek afveegende, zeer verbaasd stondt, dien doek, op 't oogenblik, vuurig en als in vlam te zien. Maar, dit wonderwerk met oplettendheid beschouwende, scheen de glans zig op ééne plaats te verzamelen, en wanneer, op myn bevel, een brandende kaars gebragt was, deed ik den doek open, en vond 'er zulk een Duizendbeen in, die door het vryven aan myn aangezigt, ik weet niet welk een vlammige damp over den geheelen zweetdoek hadt verspreid."

De byzonderheden van dit Stuk der Natuurlyke Historie, zyn gelyk van vorigen, verwonderlyk, en der leezinge overwaardig.

Het merkwaardig Ierland. Briefswyze beschreeven, geduurende eene Reis door gemelde Koninkryk in den jaare 1764, *door den Heer* JOHN BUSH. *Verrykt met eene nieuwe Kaart van Ierland. Uit het Engelsch vertaald. Te Harlingen, ter drukkerye van* V. van der Plaats Junior 1769. *Behalven het Voorberigt* 230 *bladzyden in groot octavo.*

MEt welk ene geringachting en verontwaerdiging de Engelschen gemeenlyk van de Ieren en Ierland mogen spreken, waer in de Staetkunde hare inzichten schynt te hebben; hier achter vertoont zich een Engelschman, die, belangloos, volgens eigen ondervinding, een naeuwkeurig verslag geeft van dien Landaert en dat Koninkryk, op ene wyze die gansch niet ongunstig is. Dit verslag, in onze Tale overgebragt, moet den Nederduitschen Lezer des te aengenamer zyn; dewyl het ons nog aen voldoende berichten van dat Gewest, schoon niet zeer verre van ons gelegen, ontbrak; en deszelfs inhoud, door 't melden veler byzonderheden, kan strekken, ter vervulling van 't geen,

waer in de laetste Nederduitsche Beschryving van Ierland, te vinden in den *Tegenwoordigen Staat van alle Volkeren*, geoordeeld mag worden te kort geschooten te zyn. —— Onze Autheur heeft zich, geduurende zyn verblyf in dat Koningryk, benaerstigd, om den aert der Inwoonderen gade te slaen, hun Koophandel en Landbouw na te speuren, en boven al de Natuurlyke Zeldzaemheden aldaer met een oplettend oog te bezichtigen. Zyne ondervinding deswegens, en welgegronde aenmerkingen daer omtrent deelt hy hier Briefswyze aen zynen Vriend, een Liefhebber inzonderheid der Natuurlyke Historie, mede. Deze zyne opmerkingen draegt hy voor, niet in een drooge vertelling, ook niet in de manier van een opgesmukt verhael, maer in den natuurlyken styl van iemand, die met zyn onderwerp ingenomen is, en op ene levendige wyze een naeuwkeurig bericht verleent van 't geen hy gezien en gehoord heeft; 't welk zich met vermaek en nut laet lezen.

Men ontmoet hier ene geregelde beschryving van 't Land in 't algemeen, en deszelfs Steden in 't byzonder; een onpartydig bericht van de zeden der Inwoonderen, en een naeuwkeurig verslag van 't geen den Handel betreft; met nevensgaende aenmerkingen rakende 't een en 't ander, dat ter verdere beschayinge van den Landaert, het voortzetten van den Handel, en den bloei van dat Koningryk, ten algemeenen voordeele van Groot-Brittannie, aengewend zou konnen worden. Boven al oplettend is onze Autheur met opzicht tot het geen de Natuurlyke Historie betreft, waer omtrent dit Koningryk, ten aenzien van Bergen, Meiren, Rivieren en Plantgewassen, ene menigte van byzonderheden uitlevert, die onze Reiziger onderscheidenlyk ontvouwt, en waer over hy zich ook nu en dan, in 't verklaren der natuurlyke oorzaken, uitlaet. By die gelegenheid zyn ons by hem voorgekomen zyne gedachten over den oorsprong van de Turfstoffe in Ierland, die mede met opzicht tot ons Nederland aenmerking verdienen, waerom wy 't niet oneigen geacht hebben, dezelve, by deze gelegenheid, in onze Vaderlandsche Letter-Oefeningen over te nemen.

De Heer *Bush*, een bericht gegeven hebbende van de Iersche *Turfmoerassen*, of weeke Veengronden, die in groote menigte in dit Eiland gevonden worden; waer van sommigen ene uitgestrektheid van verscheiden mylen hebben; uit welken men, ter diepte van vyf tot tien, ja zelfs tot vyftien voeten, ene groeiende aerde graeft; die een zekere soort van aengename en gezonde brandstoffe verleent, welke

ke *Turf* genoemd word, laet zich verder daer over aldus uit.

„ De reden, welke doorgaans van de Ierlanders van den oorſprong van deeze ſoort van groeiende aarde wordt gegeeven, koomt my ten eenemaale valsch en onaanneemelyk voor. Sommigen namelyk zyn van gedagten, dat de turf niets anders is, dan eene verſameling van eene zekere ſtoffe, afkomſtig van de om verre gevallene boomen, welke hier oorſpronkelyk geſtaen hebben, en door den Zondvloed ten tyde van Noach, of wie weet wanneer, om verre zyn geworpen; terwyl anderen wederom van gevoelen zyn, dat deeze brandſtoffe haaren oorſprong is verſchuldigd aen eene moerasſige eigenſchap der wateren, waer van deeze loſſe en onvaste grond doorweekt is."

„ Dat deeze moerasſige vlakten in voorgaande tyden met boomen zyn beplant geweest, koomt my in 't geheel niet onwaarſchynlyk voor: ja wy mogen dit wel als zeker vast ſtellen, om reden van die verbaazende menigte boomwortelen, van allerleie ſoorte en grootte, doch inzonderheid van Dennen- Eiken- en Ipen-boomen, welke, na dat de turf is weggegraaven, op den grond deezer moerasſen gevonden worden. Maer dit kan evenwel niet als eene algemeene regel worden aangenomen, als wordende het in tegendeel door de ondervinding bevestigd, dat in de grootſte en wyduitgeſtrektſte moerasſen het minſte hout wordt gevonden. Men heeft in 't algemeen aangemerkt, dat de oppervlakte deezer moerasſen met een zekere ſoort van korte en dikke hei bedekt is, welke noodwendig, naar maate zy boven den grond in lengte en dikte toeneemt, beneden denzelven tot een zeer vast en geheel wortelagtig weefſel moet ſamengroeien; en vermits dit weefſel daar en boven, uit hoofde van deszelfs kortheid en vastheid, doorgaans met zappen vervuld moet zyn, zo moet hier uit volgen, dat het zelve alle jaaren een nieuwen oogst van deeze uitermaaten getakte hei moet voortbrengen, waar van een groot gedeelte, met het aannaderen van den winter, telkens ſterft, en vervolgens geheel tot gruis geraakt en verrot. Dus geſtorven en digt in een gepakt zynde, wordt hier uit een nieuwe laag of bedding van vergruisde en verrotte hei geboren, welke telkens by de te rugkomst der lente begint uit te ſpruiten, en een nieuw plantſoen voort te brengen. En gelyk 'er dus by de oude beddingen van verrotte hei, alle jaaren eene nieuwe laag of bedding koomt, zo moeten insgelyks de wortels beneden den grond allengskens aangroeien, en door

 den

den tyd den bovengrond meer en meer uitzetten; het geen wyders dit gevolg moet hebben, dat de moerasfen diep in den grond en beneden de oppervlakte harder zullen worden. Deeze oplosfing ftemt volkomen over één met, en wordt bevestigd door de gedaante, onder welke zich de turf vertoont aan de kanten der holligheden, waar uit dezelve reeds is weggegraaven; zynde het aldaar duidelyk te zien, dat hoe men dieper in de moerasfen graaft, hoe de turf vaster en harder is."

„ In dit gevoelen aangaande den oorfprong des turfs word ik nog meer bevestigd, door eene andere waarneeming, welke door de eenpaarige ondervinding wordt geftaafd; te weeten, dat de holligheid of kanaalen, welke door deeze moerasfen gemaakt worden, het zy om den turf te graaven, of om denzelven te droogen, binnen weinige jaaren, door eene foortgelyke groeijing, als waar van ik zo even gefproken heb, wederom zullen opgevuld, en met den anderen grond gelyk worden. Voeg hier nog by, dat de turf zelf, naauwkeurig befchouwd zynde, duidelyk blyken zal niets anders te weezen, dan een zeer digt vast op één gepakt vezelagtig famenweeffel van kleine wortelen van de hei, welke overal in groote menigte op deeze moerasfen groeit. Ja het is 'er zo verre af, dat de turf zynen oorfprong zou verfchuldigd zyn aan de om verre gevallene boomen, die wel op veele, doch op verre na niet op alle plaatfen onder de moerasfen gevonden worden, dat ik zelfs niet kan gelooven, dat dezelve tot de eerfte en oorfpronkelyke groeijing van de hei iets toegebragt hebben."

„ Het zy men vooronderftelle, dat deeze boomen door eene overftrooming, gelyk men zekerlyk ten aanzien van de meesten veilig vooronderftellen mag, of op eene andere wyze zyn om verre gevallen, het is zeker dat dezelve meer of min met aarde bedekt zyn geworden, welke ter zelfder tyd of in 't vervolg van de naastgelegene heuvels, en fteilten is afgefpoeld: als zynde derzelver woeste en onbebouwde oppervlakte allerwegen met diergelyke foort van hei bedekt. De boomen dus met een laag aarde bedekt zynde, moest natuurlyk volgen, dat dezelfde foort van plantgewas, het geen te vooren in deeze aarde gegroeid had, op nieuw in dezelve moest wortel fchieten; te meer, wanneer wy wyders in aanmerking neemen, dat de aarde van de heuvelen in de vlakte neergefpoeld zynde, daar door in een veel vetter en vrugtbaarer grond was overgebragt, als wordende door een geftadigen toevloed van zappen bevogtigd, waar

waar aan zy voorheen ongetwyffeld menigmaal gebrek gehad zal hebben, en nog boven dien vrugtbaar gemaakt, door deeze zelfde boomen, beneffens derzelver verrotte bladeren en kleine takjes, welke zich met dit nieuw bedekfel van aarde gereedlyk zullen vermengd hebben. Al het welke tot gevolg gehad moet hebben, dat deeze nieuwe grond in de eerfte jaaren een buitengewoon en veel overvloediger gewas van hei, en waarfchynlyk ook een veel digter en fyner foort zal voortgebragt hebben, dan in vervolg van tyd, wanneer de grond, als van deeze gunftige omftandigheden beroofd, niet meer zo vrugtbaar geweest zal zyn. En deeze redeneering fchynt door de gedaante van den turf zelven duidelyk geftaafd te worden, als zynde deszelfs zelfftandigheid veel digter, vaster en fyner op eenige diepte beneden den grond, dan naby de oppervlakte. Om nu niet aan te merken, dat de wortelen zelven van de hei, uit hoofde van derzelver gelegenheid beneden den grond en haare vezelagtige zelfftandigheid, door den onophoudelyken toevloed van zappen, geduurig moeten aangroeien en tot een digter en vaster klomp famen ftremmen."

„ Aan deeze zelfde oorzaaken moet het ten grooten deelen worden toegefchreeven, dat op menigvuldige plaatfen diergelyke veengronden of turfmoerasfen op de toppen, en fomtyds ook op de afloopende fteilten der bergen gevonden worden. Doch in 't algemeen vindt men dezelve meest in natte en vogtige gronden, of in zodanige vlakten op de bergen, in welke het water wordt opgehouden, en dus eene genoegzaame hoeveelheid voedende zappen voor de hei by één verzamelt. —— Ondertusfchen is het gansch niet onwaarfchynlyk, dat de hei van eene fponsagtige natuur is, welke het wegzinken der zappen tot diep in den grond belet, en zulks uit dat onnoemlyk getal van hairbuisjes, welke de vogten tot zich trekken, en ook het grootfte gedeelte van deeze groeijende klomp uitmaaken. —— In deezen zin, en in deezen zin ook alleen, kunnen de wateren gezegd worden iets toe te brengen tot den groei van meergemelde brandftoffe; maar geenzins in dien opzigte, als of de wateren zelve eene veen of moerasfige eigenfchap zouden bezitten, gelyk van fommige fchryvers, welke over dit onderwerp gefchreeven hebben, verkeerdelyk is voorgegeeven".

Ik kon ter waereld geene rede vinden, waerom men zoude mogen vooronderftellen, dat het water eene natuurlyke eigenfchap of gefchiktheid bezit, om zodanige veen-

veengronden of turfmoerasfen voort te brengen, of in eenigen anderen zin tot het uitwerkfel eenige betrekking te hebben, dan alleen uit hoofde van die natuurlyke en algemeene eigenfchappen der vloeiftoffen, welke dezelve tot een bekwaam en noodzaakelyk voedfel maakt, om den groei van allerleie foorten van plantgewasfen te bevorderen.

„ Sommigen hebben aangemerkt, dat 'er zeer weinig, indien in 't geheel eenig hout gevonden wordt in deeze heuvelen of bergmoerasfen; wordende het zelve zeer dikwyls en allermeest gevonden in natte en vogtige vlakten, zelfs op de toppen der bergen. Ondertusfchen is de turf genoegzaam van dezelfde foort, en is hier in alleen minder, dat de turf, op de bergen gegraaven, niet zulke goede koolen heeft, als die in de vlakten gegraaven wordt; het welk alleen moet toegefchreeven worden aan de meerdere of mindere vogtigheid van den grond op deeze beide plaatfen: zynde de turf altyd best ter plaatfe, alwaar dezelve den meesten en eenpaarigften toevloed van vogten heeft. In de grootfte en wyd uitgeftrektfte moerasfen, als by voorbeeld in het moeras van *Allen*, welke het grootfte is in het geheele Koningryk, en zich bykans over de geheele Provincie *Leinfter* uitftrekt, wordt bykans geen of in 't geheel geen hout in den grond gevonden, uitgezonderd alleen aan den buitenkant, of aan den voet der naast gelegene bergen.

„ Het koomt my derhalven ten hoogften waarfchynelyk indien niet zeker voor, dat het hout, het welk dikwils gevonden wordt onder de moerasfen in enge vlakten, welke aan alle kanten van bergen en heuvelen omringd worden, in geenen deele voor de eerfte en oorfpronkelyke oorzaak der moerasfen of turflanden gehouden kan worden; niet tegenftaande het zelve, om de boven aangehaalde reden, iets mogte toegebragt hebben, tot de eerfte vrugtbaarheid van den grond, en, langs deezen weg, de voortteeling van de hei kragtig kan bevorderd hebben, wier fyne en vezelagtige wortels niet onwaarfchynelyk het geheele lichaam of de zelfftandigheid van den turf uitmaaken. — Uit alle deeze bygebragte bedenkingen, dunkt my, dat wy natuurlyker wyze konnen, en met reden veilig mogen besluiten, dat de turf niets anders is, dan het voortbrengfel van een van zelfs groeiend plantgewas, en het geen op zodanig eene wyze voortkoomt, als wy voorheen befchreven hebben. En de reden, waarom de veen-landen of turf-

turf-moerasfen boven alle andere anderen in dit Koninkryk alleen, in zulk eene overgroote menigte zyn, is duidelyk geene andere, dan om dat de grond hier te lande oorfpronkelyk met de zaaden van meergemelde moeras-hei als geheel vervuld is. En inderdaad, in wat gewest van dit Koninkryk men ook koome, het zy de landen hoog of laag zyn, overal ziet men hei groeien; doch inzonderheid op zodanige landen, welke woest liggen en niet bebouwd worden. Ook fchynt de hei van natuur een gewas te zyn, het welk allerbest tieren en groeien wil ter plaatfe, alwaar het een' geftadigen toevloed van zappen heeft, en vermits daarenboven deszelfs wortels zeer digt en vezelagtig zyn, zo trekken zy gretig tot zich, en behouden langen tyd de vogten, welke op de eene of andere wyze naby de wortels koomen."

„ *Het* is eene bekende zaak, dat de moerasfen op menigvuldige plaatfen, in den leeftyd van éénen mensch, verfcheide voeten hooger zyn geworden; en het vol worden, of om beter te fpreeken, het toegroeien der kanaalen, welke door fommige moerasfen gegraaven worden, om door middel van dezelve het overtollige water te ontlasten, ftrekt tot een duidelyk bewys, dat het geheel, by wyze van groeijinge, van de hei afkomftig is; welke hei, door den geftadigen toevloed of vernieuwing van vogten, weelderig opgroeit, en vervolgens den geheelen grond als een mat bedekt: en dus een groot gedeelte van dezelve in den winter verrot zynde, in het naastvolgende voorjaar wederom op nieuw uitfpruit, en uit het verrotte gewas van het laatst verloopene jaar zyn voedfel trekt. Door deeze herhaalde en jaarlykfche voortteeling, als ook door den zeer fterken wasdom der inwendige deelen, en de geftadige uitzetting der fyne worteltjes is het, dat de oppervlakte zich insgelyks naar evenredigheid moet uitzetten, en hoe langer hoe hooger worden."

„ Alles derhalven behoorlyk ingezien zynde, mogen wy het, myns oordeels, als zeker vast ftellen, dat, in weerwil van alle valfche voorwendfels en ongegronde gisfingen der inboorlingen, als of namelyk de turf zynen oorfprong zou verfchuldigd zyn aan de boomen, welke onder de moerasfen begraaven liggen, of aan eene zekere veen- of moerasfige eigenfchap der wateren; dat de turf moerasfen zeg ik, welke in zulk eene overgroote menigte in dit Koningryk gevonden worden, niets anders zyn dan een natuurlyk voortbrengfel van de hei, welke door geheel *Ierland* op

by-

bykans alle landen groeit, die nog nimmer door den vlyt des noesten landmans zyn bearbeid, en overzulks niets anders dan turf voortbrengen, op de wyze welke wy beschreeven hebben. Ja het is by my aan geene twyfelinge onderhevig, of zeer veele natte en vogtige landen in *Engeland* zouden tot diergelyke veenen of turfmoerassen kunnen gemaakt worden, indien men slegts de moeite deedt, om dezelve met zaad van Iersche moerashei te bezaaien."

Bericht van Corsica, door JAMES BOSWELL, *Schildknaap. Met eene nieuwe en nauwkeurige Kaart van Corsica, ter opheldering van dit Werk; en versierd met een welgelykend Afbeeldsel van den Generaal* PASCAL PAOLI. *Naar den derden Druk uit het Engelsch in zuiver Nederduitsch vertaald. Eerste Stuk. Te Amst. by* M. de Bruyn 1769. *Behalven het Voorwerk, 156 bladzyden in groot octavo.*

Dit Geschrift van den Heer *Boswell*, dat den Engelschen bovenmate behaegd heeft, kan den Nederlanderen niet ongevallig zyn: zo uit hoofde van het onderwerp, dat allen Liefhebberen der Staetkundige Vryheid ter harte gaet; als van wegen de uitvoering zelve, die alles getrouwlyk in een manlyken en te gelyk levendigen styl ontvouwt; en ons daer en boven ene reeks van oordeel- en geschiedkundige aenmerkingen, die tot het onderwerp betrekkelyk zyn, voordraegt. Wy hebben in ons *Mengelwerk* reeds een en ander gedeelte, uit de Engelsche uitgave, hoofdzaeklyk opgegeven (*), waer door de Lezer al enigermate in staet gesteld is, om over de natuur van dit Werk te oordeelen; en te bezeffen, dat het met regt ene goede plaets verdiene onder de Historische Schriften. Wy zullen ons daerom voor tegenwoordig niet inlaten, om op eenige byzonderheden van dit Eerste Stuk staen te blyven; maer hebben geoordeeld gewag te moeten maken van dezen Nederduitschen druk, die in alle opzichten treffelyk uitgevoerd word; om den Lezer het verdere oogmerk des Uitgevers by deze gelegenheid onder 't oog te brengen, en hem dus te melden, wat hy in dit Werk te verwachten heeft. Hier omtrent luid het voorafgaende Bericht aldus.

„ Om aan 't groot verlangen onzer Landsgenooten naar den Nederduitschen druk van dit uitmuntend Werk eenigzins

(*) Zie *N. Vad. Lett. Meng.* II D. *bl.* 26, 414 en III D. *bl.* 277.

zien te voldoen, is men te raade geworden, het zelve in twee Stukken uit te geeven: waar van hier by voorraad het Eerste den Nederduitschen Lezer aangeboden wordt, behelzende, na de Inleiding, de Gelegenheid, Uitgebreidheid, Luchts-en Grondsgesteltenisse van Corsica; met eene korte schets van de Omwentelingen, die dit Eiland van de vroegste tyden tot heden ondergaan heeft, uitmaakende de twee eerste hoofdstukken van dit werk: alles opgehelderd door eene nieuwe en nauwkeurige Kaart; en versierd met een welgelykend afbeeldsel van den Generaal Pascal Paoli.

„ Het tweede Stuk, dat op dit eerste ten spoedigsten volgen zal, behelst in zig den tegenwoordigen Staat van Corsica, met een Aanhangsel, vervattende eenige Staatspapieren, en eindigende met een Dagregister van des Schryvers reize naar, en verblyf in dit Eiland, benevens veele merkwaardige dingen raakende den Heere Pascal Paoli.

„ Het tweede Deel, 't welk de geschiedenis vervolgt tot den overgang van dit Eiland aan den Koning van Frankryk, zal men zo ras mogelyk in 't Nederduitsch op het eerste Deel laaten volgen, zullende men alles, zoo keurig als mogelyk is, trachten ter uitvoer te brengen."

WALCHEREN. *In vier Gezangen, waar by eene Proeve van Mengeldichten, door* E. WOLFF, Geb. BEKKER. *Te Hoorn by* T. Tjallingius 1769. *Behalven het Voorwerk 242 bladzyden in groot octavo.*

DE Liefhebbers der Dichtkunde zullen deze Zangen en Proeve van Mejuffrouw *Wolff* met recht mogen aenzien als een nieuwen stap van vordering op den Zangberg. 'Er straelt in dit Werkje meer beschaefdheid van tael, en meer oplettendheid op het regelmatige der Verzen door, dan men wel in vroegere Stukjes bespeurd heeft; en men mag zich vleijen dat onze Dichteres, op dien voet voortgaende, by haren lof van harttreffend, geestig en verstandig te schryven, ook eerlang dien van ene keurige Dichteres te zyn, gevoegd zal zien. Jammer is het dat 'er zulk ene groote menigte van drukfeilen in deze Verzen voorkomen, die zomtyds ten uiterste aenstootelyk zyn; doch zulks heeft men, zo men ons bericht, niet aen de Dichteresse te wyten; die, daer het Werk niet onder haer oog gedrukt kon worden, het zelve heeft moeten overlaten

aen

aen de oplettendheid van anderen, die 'er wat flordig mede gehandeld hebben.

Het onderwerp dezer Zangen is *Walcheren*, het Geboorte-gewest der Dichteresse, gelegen

Aan den breeden Noordschen Vloed,
Dat door 's Hoogsten zorg en zegen,
Wordt voor zee en storm gehoed.
Walchren in Historiebladen
Eeuwen agter een vermeld,
Om voortreffelyke daaden:
Walchren dat zo menig held
Aan de Vryheid heeft gegeeven.

Derwaerds stevent zy, en land eindelyk te *Vlissinge*, hare Geboorteplaets, aen. Deze tocht word in de twee eerste Zangen beschreven, met invallende gedachten op deze en gene omstandigheden, die haer ontmoeten, en haer niet zelden tot Godsdienstige bespiegelingen opwekken. Wel byzonder doet haer het gewaer worden der Zeeuwsche Stranden de aendacht vestigen op 's Lands aloude Geschiedenis, de herstelling der Vryheid door Civilis, en de eerste verkondiging der Euangelieleere in deze Landstreke; welk een en ander hier beknoptlyk ontvouwd word, met ene algemene melding van Zeelands lof, zo in 't Natuurlyke als in 't Burgerlyke.

De derde Zang begint met den lof van 't schoon gezicht van *Vlissingen* in 't byzonder; en behelst verder ene beschouwing van 's Lands onderdrukking door de Spaensche Dwinglandy, en deszelfs redding door de manmoedige Voorstanders der Vryheid, waer aen die van *Vlissinge* geen gering deel hebben: 't welk ook *Vlissings* Stedemaegd doet zeggen.

Zing, dat ik d'eerste was der Nederlandsche Steden,
Die 't Spaansch Geweld verdreef in 't hachlykst tydgewrigt.
Daar 't veege Vaderland voor altoos scheen verlooren,
Herstelt myn dapperheid den afgevogten moed;
'k Ontrol des Vryheids vlag, ik plant z' op deezen tooren,
Terwyl myn grof kanon den Spanjaart wyken doet.
Geen strafbaare Opstand, die Regtvaardigheid moet wraaken,
Heeft myn gevreesden dolk uit zyne scheê gerukt,
Of deed, tot dat bestaan, myn eedlen boezem blaaken.
ô Vryheid, al te lang gehoond, gesard, verdrukt,
Ik nam uw eer ter hart', 'k heb uwe smaad gewrooken;

Gy

Gy, die de Wet beschermt tot heil van Volk en Vorst.
Vervolging, uit den poel des Afgronds losgebrooken,
Hield, veel te stout, haar' pook op uw ontroerden borst.

Voorts ontmoet ons in dezen Zang een bericht van *Vlissings* opkomst, zynde, van een gering Visschers *Hieken* of Genucht, tot ene aenzienlyke Stad geworden; welker roem onze Dichteres in dezen verheft, en waer over zy den Godlyken zegen tot in 't late nageslacht afsmeekt.

In den vierden of laetsten Zang vinden wy Mejuffrouw *Wolff* in de stille dreven der Buitenplaetse.

Altyd Wel, der Rust gewyd,
Daer [heur] waarde Vader 't leeven
Zo genoegelyk verslyt.

Hier verledigt ze zich ter bespiegelinge der bekoorlykheden van 't aenminnig *Walcheren*, dat ze op ene bevallige wyze afmaelt. Aen ene algemene schets van 's Lands schoonheid is gehecht ene korte beschryving van deszelfs alouden toestand tot op den tyd,

Dat Frankryks Carel, na een stryd van twee paar eeuwen,
(Men was niet eer het twisten moê,)
Wees aan den derden Willem toe,
Dit schoone Walcheren, deez' Lusthof van de Zeeuwen.

Dit ontvouwd hebbende laet onze Dichteres haren geest voorts speelemeijen in ene menigte van byzonderheden, die ons het aengenaeme van dit Eiland voor oogen stellen; waer toe een ruim vergezicht op Duin haer aenleiding geeft; het welk haer tevens vele anderen, die buiten 't bereik der oogen zyn, voor de gedachten brengt; welk alles haer in verrukking opgetoogen houd; waer op ze dezen Zang, na haer Vaderland der Godlyke gunste aenbevolen te hebben, besluit met te zeggen.

Dus zong ik van uw lof, ô Eiland, my zo waard,
ô Zeeuwsch Arcadia. Gy Tempe, alöm vermaard
Door schoonheid, die het hart en d'oogen kan bekooren.
Ik hief van uwen lof wel aan,
Maar heb my zelve niet voldaan,
Een aangenaamer keel doe uwen lof eens hooren.

Wy hebben dit algemene beloop dezer Gezangen dus opgegeven, zonder ons met byzonderheden op te houden;

om dit Bericht niet te breed te doen uitdyen; dewyl ons anders, zo in 't ernstige als in 't boertige, zo in een manlyken als in een gemenen styl, hier en daer Stukjes voorkwamen, die des Lezers aendacht boven al verdienen, doch te veel plaets eischen zouden; als wy 'er van de ene en andere soort ene overnamen. Wy konnen echter van deze Zangen niet afstappen, zonder den Lezer nog tot een staeltje mede te deelen, 't geen onze Dichteres, de Landhoeven van *Walcheren* meldende, schryft; by gelegenheid dat ze gewag maekt van de Lustplaetse *Molenbaix*. De gedachtenis van *H. de Groot* en deszelfs Vrouwe, de manier op welke onze Dichteres zich deswegens laet hooren, vordert zulks. Dus luid hare tael.

Bekoorlyk Molenbaix, wat schonk gy menigmaal
Den grooten Huig de Groot een aangenaam onthaal.
Verheft uw kruinen vry, ô schaduwryke abeelen,
Geen lustplaats grooter eer genoot,
G'ontving den Godlyken de Groot, (*)
Bekoorlyk Molenbaix, in uwe Lustprieelen.

Hier zong hy Wysheids, Deugds, Geleerdheids, Godsvruchts lof.
't Was in dat Boschje, dat de Min zyn boezem trof;
Hier deed de lieve Min zyn jeugdig hart eerst blaaken,
Om Reigersbergs bevalligheen,
Verheven geest en zuivre zeên;
Die roem der Juffers kon zyn hart alleenig raaken;

Wier schrandre geest, wier trouw, wier moed, wier wys beleid,
Haar lieven Huig ontrok aan 't lot hem toebereid
Door woeste Boosheid, aangehitst door Nyd en Logen;
Toen Heerschzugt wet en regten schond,
Gods Dienaars naar den kerker zond,
's Lands Vader sterven deed, en 't zag met eigen oogen.

ô Rei-

(*) Het moeit ons, hier zo verkeerden toonval, *den God* | *lyken* | *de Groot*, te ontmoeten; dit is genoegzaem onleesbaar. Indien de benaming van *den grooten Huig de Groot* herhaeld ware, gelyk die van *Bekoorlyk Molenbaix* herhaeld word, zou 't ongetwyfeld beter gevallen hebben. En zo men hier tegen aen gezien had, zou men, onzes achtens, beter gedaen hebben, met dit Couplet aldus te veranderen.

Bekoorlyk Molenbaix, wat schonk gy menigmaal
Den braaven Grotius een aangenaam onthaal.
Verheft uw kruinen vry, ô schaduwryke abeelen,
Geen lustplaats hooger eer genoot
G' ontvingt den grooten Huig de Groot,
Aanvallig Molenbaix, in uwe Lustprieelen.

ô Reigersberg wiens pen geeft U verdienden roem;
ô Eer der Vrouwen, die 'k nooit dan eerbiedig noem,
Gy waart dien grooten Huig of niemand was hem waardig.
Zwyg Romen van uw Porcia;
Deez' Dame heeft geen wedergae;
De Haet zelfs pryst haar list, hoe woedend, hoe kwaadaartig.

Wat rustig antwoord gaf zy haaren vrienden niet,
Daar elk haar bad, dat z' om vergeeving smeeken liet!
„ Men flaa hem 't hoofd af, is hy fchuldig. Hoe? vergeeven!
„ Heeft dan myn Grotius misdaan,
„ In Regt en Wetten voor te ftaan?
„ Hy fterve als Barneveld, ik bid niet om zyn leeven".

Dus fprak die eed'le Vrouw, wyl Huwlyksliefd' haar hart,
Haar deugdzaam hart vergeefsch beftreed, en al de fmart
Op 't leevendst voelen deed, die haar de Groot moest lyden:
Tot z' in den Kerker hem verzelt,
Omhelst, bezwymt, van liefde fmelt,
Hem redt, gevangen blyft, op dat ze hem mogt bevryden.

ô Weergalooze Vrouw! 'k herdenk nooit uw beftaan,
Of 'k voel myn hart ontroerd: hoe menig teedre traan
Heb ik om U geweend, vervoerd door zagt Meêdoogen.
Gy knielt ter neêr, —— gy kust het flot ——
Beveelt, al weenend, uwen God
Uw dierbren Grotius; wiens hart blyft onbewoogen!

Zo overwon een Vrouw, Magt, Boosheid en Geweld.
Zo werd 's Lands Heiligdom in veiligheid gefteld.
De Heerschzugt ftond verbaasd, en als voor 't hoofd geflaagen;
Maar wil niet dat m' haar ftraf bereid'.
Haar deugd verwekt eerbiedigheid;
De reine Huuwlyksmin kan nooit het hart mishaagen.

Juich vrolyk Walchren, juich, haar fchonk gy 't levenslicht!
Wat hebt gy 't Vaderland, —— de Waereld niet verpligt!
Het gantfche Menschdom roemt op zulk een fchat van gaaven,
Die niemand dan alleen de Groot
Uit 's Hemels milde hand genoot,
Dat baken van de Deugd, dat voorbeeld aller braaven.

Erasmus! zag ik, als met eerbied, ooit uw beeld?
ô Hooft! in wiens verftand iets groots, iets heerlyks fpeelt,
Wie geeft U meerder lof, wie kan U meerder eeren
Dan ik, ô Neêrlands Tacitus?
Al overtreft U Grotius,
Gy blyft dezelfde Hooft, dat kan uw roem niet deeren.

Vermaaklyk Molenbaix, wat fchonk gy Hem al vreugd,
Daar hy als balling zworf! Hier werd zyn hart verheugd

Door 't wenschlyk byzyn van zyn braave Zeeuwsche Vrinden?
Daar hem 't ondankbaar Vaderland...
Wat zeg ik? neen! de Staatzugt bant.
Uw groen blyve eeuwig groen, ô schaduwryke linden!

By deze Zangen is nog gevoegd ene Proeve van Mengeldichten, behelzende drie Dichtstukjes; waer van het eerste ten onderwerp heeft Achilles in zyne woede, op de verongelykingen door Agamemnon hem aengedaen. Het tweede stelt ons voor Jacobs Klagt by het Lyk van Rachel, en in het derde zien we de Dichteres, door den invallenden Winter, opgeleid tot het bespiegelen van 's Levens wisselingen, en 't rechte gebruik daer van te maken. In ieder dezer Dichtstukjes ziet men staeltjes van de levendige verbeeldingskracht onzer Dichteresse; die zich op 't sterkste vertoont in de beschryving der aendoeninge van Jacob, op het beschouwen van 't Lyk zyner geliefde Rachel; welke hier onder anderen aldus spreekende word ingevoerd.

Is dit die schoone Vrouw! ... zyn dat die vlugge leden...
Zyn dit die ziels-aanvalligheden....
Hoe smartlyk staat de doodelyke pyn
In al de trekken van dat zagt, dat vriendlyk weezen...?
Van zo veel schoonhêen, nooit volpreezen,
Is niets meer ovrig, dan een reeds verwelkte schyn.
Al wat ik zie vermeert myn treuren,
Al wat ik overdenk doet myne ziele scheuren.

Myn liefste leeven, die myn leeven 't leeven gaf...
In weinig uuren daalt g' in 't graf...
Gy, bloem der Waereld, daar myn hart aan blyft verbonden...
De smarten, die ik voel, zyn nimmer ondervonden...
Hoe wordt myn beevend hart, door dit verdriet, verslonden!
De dood heeft U van my gerukt,
Maar gy, myn Rachel, gy blyft in myn ziel gedrukt!
Wat liefde kon myn liefde ooit evenaaren...
Aan U, gelyk in aart, niet ongelyk in jaaren.
Wat U bekoord', heeft my bekoord. Steeds een van zin
En wil, zo door Natuur als Min.
Wat moest het vriendlyk Echteleeven
Geen keurige vermaaken geeven?
Gy waart my liever, ô myn Rachel! dag op dag.
Wie voelde ooit meer dan ik, wat huuwlyksmin vermag?
Daar agting, vriendschap, drift, twee harten saamen snoeren,
Geniet men zalighêen, die 't manlyk hart vervoeren.
Daar slegts het denkbeeld van 't genoot'ne wederkeert,
Is 't wonder, dat myn ziel, door diepe rouw, verteert?

EDIPUS, *Treurspel. Het Fransch gevolgd van den Heere* A. DE VOLTAIRE. *Gedrukt voor het Kunstgenootschap te Leyden*, by C. Heyligert 1769. *Behalven het Voorwerk* 66 *bladzyden in octavo.*

DE bekende Geschiedenis van *Edipus*, die, buiten zyn weten, zyn eigen Vader doodde, in 't vervolg van tyd met zyne eigen Moeder trouwde; en op de ontdekking hier van zich zelven van 't gezicht beroofde, zo oudtyds als in latere dagen door verscheiden ten Schouwburg gevoerd; verschynt hier op nieuw, voor 't Nederlandsche Toneel geschikt, in navolging van 't Fransche Dichtstuk van den Heer *A. de Voltaire.* Men heeft dit Fransche Tooneelspel nagevolgd, met in achtneming der *Critiques*, welken op het zelve gemaekt zyn; en met vermydinge van het aenstootlyke, dat, naer veler oordeel, uit het zelve behoorde geweerd te worden; waer in men niet ongelukkig geslaegd is. Men hoore, tot een staeltje dezer navolginge, de alleenspraek van *Edipus*, op de ontdekking van 't gruwelyk geheim, en zyne daer op volgende openbaring van 't zelve aen *Jocaste*, zyne Gemalin en te gelyk zyne Moeder.

EDIPUS, *alleen.*

Zie daer 't onzagchelyk Orakel dan verklaerd, (*)
Wiens onvoorkomelyke ontdekking ik verhaeste
Door myn angstvalligheit! ik zie my dan ten laetste,
Door eene mengeling, die my ten afschrik strekt,
Bloedschendig, deugdzaam, en met vadermoord bevlekt!
Rampzaelge deugd! ô gy onvruchtbre Naem! de dagen
Myn's levens, die 'k versoei, heb ik u opgedraegen!
Maer, myn geboortestar kost gy niet wederstaen!
Ik raekte in vaster strik toen ik dien wilde ontgaen.
Een God, veel magtiger als ik, trok door zyn sterkte,
My tot die snoode daed; een afgrond, dien 'k niet merkte,
Ontstond langs 't glibrig pad, waer op ik zogt te ontvliên;
Ondanks my zelf, heeft myn verblindheit zich gezien
De slaef en 't werktuig van een onbekend vermogen.
Zie daer myn misdaen. Goôn! blyft gy steeds onbewogen
Met my, die, buiten dit, geene andre weet noch ken!
Uw wysheit is bewust dat ik onschuldig, en . . . . .

Waer

(*) Het Orakel naemlyk had hem voorspeld, *dat hy de moordenaer zyns Vaders en de Echtgenoot zyner Moeder zou zyn.*

Waer ben ik? welk een nacht komt, met zyn kleed, bedekken
Het licht dat ons verlicht? ik zie den wand bevlekken
Met purper bloed! ik zie de Razernyen! zy,
De wreeksters van den moord myn's Vaders dreigen my
Met haere fakkelen! de donder schynt zyn slaegen
Te storten op myn hoofd! ik hoor den afgrond klaegen,
Hy loeit en opend zich! ... ô Laijus! och! zyt gy 't
Myn Vader! ik erken die doodwond! 'k hoor 't verwyt!
Ja, 'k ben uw moordenaer! kom, straf my! wreek u, van den
Vloekbaerften aller zoons! een monster! dat zyn handen
Bemorst heeft in uw bloed en 's Moeders bed beklom!
Nu, nader! sleep my in den helschen Tarter! kom,
Ik zal, door myne straf, de schimmen angst aenjaegen.
Ik volg u na.

Hier op verschynt Jocaste en spreekt.

JOCASTE.

Verdryf myn schrik, hou op van klaegen,
Myn Heer! uw jammerkreet hoord al het hofgezin.

EDIPUS.

ô Aerde, ontsluit uw schoot! kom, zwelg my levend in!

JOCASTE.

Wat ongeluk of u zo onvoorziens verraschte?

EDIPUS.

Myn misdryf!

JOCASTE.

Hoe, myn Heer!

EDIPUS.

Ontvlucht dit hof, Jocaste!

JOCASTE.

Ach wreed Gemael.

EDIPUS.

Hou op rampzaelge! wat doet,
Wien noemt gy? welk een' naem! dien gy u schaemen moet!
Ik uw Gemael! bedien u nimmer van dat gruwlyk
Doemwaerdig woord, het maekt ons onderling afschuwlyk.

JOCASTE.

Wat hoor ik?

EDIPUS.

't Is gedaen! Ons lot heeft zich verklaerd!
Beschôu in my de schrik van Hemel en van Aerd!
Ik ben Vorst Laijus Zoon! en Gy! ... Gy zyt myn Moeder.

Edipus vertrekt.

Ri-

Regelmaatige Nederduitsche Spelkonst. *Door* ERNST ZEYDELAAR. *Te Amst.* *by* S. v. Esveldt 1769. *Behalven het Voorwerk* 402 *bladzyden in quarto.*

De Heer *Zeydelaar* bedoelt in dit Werk iets, dat in zyne soort groot is; maar men kan niet denken, en hy zelf heeft 'er ook genoegzaam geene hoop op, dat het hem ten volle zal gelukken; egter vleit hy zich nog al met het denkbeelt van 'er eenigzins in te zullen slaagen. Hy stelt zich hier mede niets minder voor, dan te bevorderen, „ dat mén, in steê van in ieder boek eene verschillende spélling te vinden, overäl eene gerégelde schryvwyze ontmoette". —— Daar men de Godtgeleerden, niet tegenstaande zy den Bybel tot een grontslag hebben, en de Natuurkundigen, die op proeven steunen, niet ter eenstemmigheit kan brengen, is 't niet te wagten, dat de Spraakkundigen, die min vaste gronden en min beslissende bewyzen hebben, 'er immer toe zullen komen. —— Doch wat hier van ook zy, onze Autheur heeft 'er het zyne, met een goet oogmerk, aan toe willen brengen, en die smaak hebben, in 't nagaan van de verschillende gevoelens onzer Spraakkundigen over de Spelling, zullen 's Mans Werk, schoon ze 't niet in alle deelen met hem eens zyn, nog al met een gunstig oog willen aanzien; uit erkentenis van 's Mans aangewende moeite, (die waarlyk niet gering geweest is,) in 't byeenverzamelen deezer aanmerkingen over de Nederduitsche Spelling.

Men vindt hier naamlyk vry wel byeengebragt, het hooftzaaklyke van 't geen onze voornaamste Spraakkundigen, wegens de Spelling onzer Nederduitsche woorden in 't licht gegeeven hebben; en de Autheur bevlytigt zich gemeenlyk, om zyne keuze, uit hunne verschillende gevoelens, met voorbeelden uit min of meer geagte Schryveren te bevestigen; ten einde dus te doen zien, dat hy 'er ten minste zommigen op zyne zyde heeft, en niet op zich zelven staat. In de ontvouwinge hier van handelt hy indezervoege. Hy gaat eerst de Klinkers en vervolgens de Medeklinkers, ieder afzonderlyk, van letter tot letter, na, met opzigt tot hun verschillend en wytuitgestrekt gebruik; waar omtrent hy alles overweegt, wat 'er, ten aanzien der rechte spellinge, naar zyne gedagten, in aanmerking kan komen. Tevens verledigt hy zich, om by ieder Letter,

daar 't te passe komt, stil te staan, op de onderscheidene spelling van zodanige woorden, die in de uitspraak ligt onder een verward konnen worden, en door dat verschil van spelling eene gansch onderscheidene betekenis hebben: waar nevens hy eene byzondere Lyst voegt van zulke woorden, die in betekenis verschillen, schoon men ze op de eigenste wyze spelle; in welken gevalle hy ook het onderscheiden geslacht der zelfstandige Naamwoorden, die daar onder te betrekken zyn, aantekent. Tusschen beiden ontmoet men ook hier en daar nog enige Taalkundige aanmerkingen, over ettelyke byzonderheden, waar toe het voorgestelde den Schryver aanleiding geest. Voorts komt hier by een kort berigt van het gebruik der Tweeklanken, het verdeelen der Lettergreepen, en het plaatzen van de tekenen der Zinscheidingen. Eindelyk heeft 'er de Autheur nog bygevoegt eene verzameling van 't geen onze voornaamste Spraakkundigen, wegens het benoemen en gebruiken van de Naamvallen der Naamwoorden, geschreeven hebben; om den Leezer de verschillende gedagten daar over ten gereedste onder 't oog te brengen, en hem in staat te stellen, om ze te gemaklyker met elkanderen te konnen vergelyken.

Uit dit berigt kan men genoeg opmaaken, dat het des Schryvers oogmerk niet is, eene nieuwe Spelkunde in te voeren; maar alleen uit onze voornaamste Spraakkundigen by een te brengen, het geen hy het beste oordeelt, en deeze zyne keuze wel byzonder door gezag van goede Schryvers te versterken. Uit dien hoofde kan men ook niet zeggen, dat het Werk, ten aanzien der Spellinge, eenig nieuws van aanbelang behelze; maar men ontmoet 'er deswegens nog al eens nieuwe aanmerkingen; ook is de schikking en manier van uitvoering over 't geheel nieuw; en alles wat de Spelling betreft is 'er uitvoeriger ontvouwd, dan het tot nog was voorgedraagen; 't welk in zommige opzigten zyne nuttigheid kan hebben, daar de gedagten der Spraakkundigen over dit onderwerp zo zeer verschillen. —— Indien dit Stuk redelyk gunstig ontvangen worde, zal het den Heer *Zeydelaar*, gelyk hy in zyne Voorreden te kennen geeft, opwekken, om 'er nog een tweede Deel, over de Spraakkunst zelve, by te voegen; 't geen de tyt zal moeten leeren.

Ver-

Verzameling van Brieven, door wylen den Baron L. HOLBERG. *In leven Professor der Historien enz. Tweede Deel. Te Amsterdam by* S. van Esveldt 1769. *Behalven den inhoudslyst* 480 *bladzyden in Octavo.*

DIt tweede Deel is van dezelfde natuur als het eerste, waer van wy voor eenigen tyd verslag gegeven hebben, (*) met aenduidinge van des Autheurs oogmerk en de byzondere manier van uitvoering; des wy hier omtrent verder niet byzonders te melden hebben. Wat den inhoud aengaet, die is mede als in 't voorgaende; men ontmoet hier ene mengeling van onderwerpen van allerleien aert, welken de Hoog-Leeraer met zyne gewoone levendigheid ontvouwt; des de Liefhebbers zyner Schriften hier weder overvloedige stoffen vinden, om hun geest te vermaken en hun vernuft te scherpen; 't zy ze zich in 't Ernstige of Boertige, in 't Godsdienstige of Burgerlyke, in Natuur- of in Geschiedkundige beschouwingen, en meer dergelyken, onledig willen houden. Zie hier, tot ene proeve, twee achtereenvolgende Brieven; die over verschillende onderwerpen gaen, en op een onderscheiden trant geschreven zyn. De eerste raekt het gevoelen van hun, die 's Waerelds ouderdom hooger brengen, dan bestaenbaer is, met het verhael van Moses, en luid aldus.

Myn Heer!

„ Gy meldt my, dat eenigen 't my kwaalyk neemen, dat ik verscheide bewyzen verwerp, welke door anderen, by voorvallende geschillen over den Godsdienst, als onweêrspreekelyk worden bygebragt. Ik staa toe, dat ik dit meermaalen heb gedaan, om dat ik van gedagten ben, dat de Godsdienst, door gedwongen en ongegronde bewyzen, meer verzwakt wordt dan bevestigt. Inmiddels moet my nogtans elk een dit getuigenis geeven, dat de goede bewyzen my des te waardiger zyn. Deze zoek ik onöphoudelyk, en verheug my van harte, zo menigmaal als ik iets vind, dat tot staaving van den Godsdienst en de bybelsche historien strekt. Dit heb ik inzonderheid in myne *Joodsche historie* beweezen, en, zo menigmaal als ik een kragtig bewys, hier toe behoorende, of by het leezen van andere schriften vind, of wel zelf uitdenk, dan verzuim ik niet, om 't anderen aanstonds meê te deelen. Waarom ik de vryheid neem, U een kragtig bewys tegen dezulken meê te deelen, die uit de historien of overleveringen van zekere oude volken, het verhaal der Schriftuur aangaande de scheppinge der waereld tragten te verzwakken, en te beweeren, dat 'er reets veele

(*) Zie boven bl. 277.

le duizende jaaren, voor dat de Schrift zegt, dat het gantsche menschdom door den Zondvloed vergaan is, Ryken en Regeringen geweest zyn. Men weet, dat de *Chinezen*, *Egiptenaars* en verscheide andere volken hunne historien tot op veel duizende jaaren voor den Zondvloed, ja zelfs tot voor den tyd der Scheppinge, door *Mozes* verhaald, uitstrekken. Uit de aanmerkingen, welke men in verscheide reisbeschryvingen vind, maar inzonderheid uit de berichten van den geleerden Engelschman, *Thomas Shaw*, blykt, dat *Egypten* niet eer, dan naa den Zondvloed, en ook als dan niet eer, dan wanneer 'er reets een tamelyke tyd naa denzelven was verloopen, kan zyn bewoond geworden; het welk ook met de H. Schrift overëenkomt. Die aanmerking bestaat hier in: Men heeft waargenomen, dat het *Egyptisch* aardryk wegens de mesting, waar mêe de *Nyl* het jaarlyks door de overstrooming bedekt, gestadig hooger en hooger wordt, zo dat het water, dat eertyds over de laagste plaatzen liep, met der tyd vergaan is, en nieuwe woonbaare landen ontstaan zyn. *Herodotus* getuigt, dat ten tyde, wanneer *Myris* in *Egypten* regeerde, het gansche land van die rivier overstroomd is, wanneer ze maar agt voeten opzwol, maar dat in zyn tyd, te weeten 900 jaaren daar na, die rivier wel 15 of 16 voeten hoog zyn moest, om het land te overstroomen. Nu worden 'er al 24 gevorderd, wanneer het gansche land bedekt zal worden. Waar uit men kan afneemen, hoe veel hooger het land, zedert de tyden van *Herodotus*, tot op onze tyden moet zyn geworden; en, wanneer de waereld nog lang staat, dan zal het aardryk overal in *Egypten* zo hoog worden, dat de *Nyl*, zelfs wanneer hy op zyn hoogst komt, niet in staat zyn zal, 't land te bevochtigen, waar door het eindelyk heel onvrugtbaar en woest zal worden, om dat het de overstrooming van die rivier, by gebrek van regen, niet missen kan. Wanneer men dienvolgens nog 1000 jaaren voor de regeering van *Myris* opklimt; dan moet dit land altyd onder water gestaan hebben, en derhalven verdwynen alle die menigvuldige *Dynastien*, (Koningryken,) waar van in de oude *Egyptische* historie wordt gesproken, en die groote Registers van Koningen, die eenige duizenden jaaren voor den Zondvloed en den door *Mozes* opgegeeven tyd der Scheppinge zouden geregeerd hebben, worden een fabel. De oude Schryvers getuigen insgelyks, dat *Egypten*, in de oudste tyden, niet anders dan een Zeeboezem geweest is; en *Herodotus* getuigt, van de *Egyptenaars* gehoord te hebben, dat *Menes* de eerste Koning was, die in de waereld regeerde, en dat ten zynen tyde gansch *Egypten*, 't district van *Thebe*, als 't hoogste, uitgezonderd, niet anders dan een moeras geweest is, zo dat men aan de overzyde van de Zee *Myris* niets van die landen ontdekte, die daar thans zyn. Dewyl nu *Menes* of *Osiris* voor *Mitzraim*, een Zoon van *Cham* gehouden wordt, die allereerst *Egypten* bewoonde, en die omstandigheden dus met de historie van *Mozes* omtrent den Zondvloed en de verstrooijing van 't menschdom overëen-

aenkomen; zo wordt daar door de tydrekening der H. Schrift bevestigd, dat *Egypten* niet eenige duizende jaaren voor dezen tyd bewoond geweest is. En gevolglyk worden de oude Chronyken, die zo pragtig van de oudheid van het *Egyptisch* Ryk spreeken, eene ongegronde fabel; ten zy men wil beweeren, dat de eerste *Egyptische* Koningen Moeras-Koningen waren, en dat het strand van den *Nyl* eene andere eigenschap als in onze tyden gehad heeft; dat egter niemand heeft durven beweeren. Wanneer men nu dus heeft beweezen, dat het *Egyptisch* Ryk niet ouder dan de Zondvloed, en de lyst der oude Koningen verdigt is; om *Egypten* een byzonder voorrecht te verschaffen; dan ziet men zo veel te meer, dat andere volken, door een zelfde ydelheid gedreeven, hunne Ryken insgelyks ouder gemaakt hebben, dat ze werklyk zyn. —— Op deeze wyze worden de tegenwerpingen opgeruimd, die men tegen de H. Schrift en de historie van *Mozes* bybrengt, en de tyd van de Schepping en den Zondvloed wordt op nieuws bevestigd. Ik ben enz.

De hier aen volgende Brief is van een gansch anderen aert, en heeft de Levensbeschryvingen ten onderwerp; waer omtrent de Autheur indezervoege schryft.

Myn Heer!

„ Dewyl 't in onze tyden eene algemeene gewoonte geworden is, de historie van alle, zo wel nog leevende, als reeds overleede Geleerden door de bank te beschryven; zo moeten noodzaaklyk de meeste Levensbeschryvingen droog en schraal, ja zodanig zyn, dat men 'er meer uit zien kan, dat iemand in de waereld geweest is, dan dat hy dezelve dienst gedaan heeft. Dat iemand gebooren en gedoopt is, in de school gegaan heeft, op de Academie geweest is, en daar *Doctor* of *Magister* is geworden, dit alles kan men ligt denken, zonder een uitvoerigen *Commentarius* daar over te leezen. Ook wordt daar door een Geleerde van een ander niet zonderling onderscheiden. Want heb ik den éénen beschreeven, dan heb ik ze, in een zeker opzigt, allen beschreeven; even als ik, wanneer ik een beschryving van een boom, van eene plant, of van eene vrugt gemaakt heb, alle boomen, planten en vrugt van ééne soort beschreeven heb. Een knop aan een Appelboom gaat open, wordt een bloem, en uit de bloem wordt een Appel, die in 't begin wrang is, maar vervolgens door middel van de Zon ryp en aangenaam wordt. Het leven van een Zyworm, zyn eerst begin, de hierop volgende verändering, zyne bezigheid en werk, en eindelyk zyn dood, levert stof tot eene historie op. Maar, om dat van een Zyworm, van een Byë, van een Kever enz. niets gezegd kan worden, als wat van alle insecten van een zelfde soort gezegd wordt; zo is 't niet noodig, dat men elk insect in 't byzonder beschryve. De stof tot Levensbeschryvingen moet zeldsaam, ongemeen en zodanig wezen, dat men dergelyk iets by elk een niet

niet vind. Dat iemand van de Schoolen na de Hoogeschool getrokken is, dit is even zo min waardig, om aangemerkt te worden, als dat een kind, naa verloop van eenige jaaren, groot en sterk geworden is. Maar, wanneer iemand, zonder onderwys en zonder een boek te leezen, geleerd geworden ware, dan ware dit waardig, om aangemerkt te worden. Dat een Vryster, wanneer zy haare jaaren bereikt, trouwt en kinderen voortbrengt, is niet in staat de oplettenheid der Leezers gaande te maaken, om dat, naar 't algemeene spreekwoord, een Boere-vrouw te *Amack* het zelfde doen kan. Maar, wanneer een Maagd, zonder een man bekend te hebben, een kind ter waereld bragt, dat ware waardig bekend gemaakt te worden, en de historie van zulk eene maagd kon en moest gedrukt worden. Wat dienst hebben 'er de Leezers van, wanneer men hen zulke dingen verhaald, die alle menschen in de waereld ontmoeten, en die elk voor af kan weeten? en wat zyn zy 'er zelf mede gediend, wier leven wordt beschreven, dat men niets anders van hen aanhaalt, dan dat ze in de waereld geweest zyn? Men behoefd slegts de meeste Levensbeschryvingen in te zien, om overtuigd te worden, dat myn oordeel gegrond is. Daar in heb ik gevonden, dat iemand door den regen op zyne reis tot op het hembd toe nat geworden is, als mede dat de wind een anderen op den postwagen den hoed heeft doen afwaaijen. Dit is niet zonderling merkwaardig. Maar, wanneer een storm iemands hoed met het hoofd te gelyk hadt weggenomen, dat ware waardig, om opgetekend te worden. Ik ben enz.

Deze beschimping van die soort van Levensbeschryvingen, hoedanigen ook in ons Vaderland veelvuldig voorkomen, is zekerlyk niet ongegrond; doch de Autheur valt, in de tegenstellingen, wat te sterk in 't wonderbare; men zou hier met regt van den geestigen *Holberg* vernuftiger slagen hebben mogen verwachten.

De Konst van den Oorlog. Heldendicht, in Ses Zangen. Beschreven door zyne Majesteit den Koning van Pruissen. Naar het Frans gevolgt, door J. VAN WOENSEL. *Lieutenant ter Zee. Te Amst. by* G. Bom 1769. *Behalven het Voorwerk* 100 *bladzyden in groot octavo.*

WAs het de zaek van den beroemden BOILEAU de *Kunst der Poëzye* te zingen, 't was den grooten FREDRIK niet minder eigenaertig de *Konst van den Oorlog* tot een byzonder onderwerp zyner dichtlievende uitspanningen te verkiezen. Beide Meesters zynde in de Kunst, die ze ontvouwen, mogen ze op goeden grond regt geschikt geacht worden, om desaengaende lessen te geven, die hunnen Leerlingen van dienst konnen zyn. ——— Beiden hebben ze ook, volgens het eenparig getuigenis aller kundigen, in de uitvoering van ieder Stuk, wezenlyken lof behaeld. ——— De Vaderland-

sche Lezer, die der Fransche Sprake niet magtig mogte zyn, heeft, door de Nederduitsche uitgave van 't eerstgemelde, reeds voor enigen tyd gelegenheid gehad, om over des Dichters lessen te konnen oordeelen; en ziet zich nu, door het in 't licht komen dezer vertolkinge, in staet gesteld om des Krygsmans lessen insgelyks na te gaen. —— Deze vertaling in Prosa, hoewel ze, gelyk dit gemeenlyk plaets heeft, voor het oorspronglyke in Poëzy bezwyke, zal echter over 't geheel den Liefhebberen, zo der Dicht als der Krygskunde, behagen; daer ze de leerregelen des Krygs van Koning FREDRIK, Dichter en Oorlogsheld tevens, in navolging van deszelfs Vorstlyken styl, op een manlyken trant in 't Nederduitsch voordraegt.

Amsteldam opgetogen over de komst en 't verblyf van den Corsicaanschen Held PASCAL PAOLI. *Te Amst. by* G. Bom 1769. *In groot octavo* 22 *bladzyden.*

DE beroemde Voorstander der Vryheid van het onderdrukte Corsica is, zo door zyne bedryven als door zyne wederwaerdigheden, dermate beroemd geworden, voor al by ene Vryheid-minnende Natie, dat zyne minste verrichtingen, om zo te spreken, het oog van zulk ene Natie tot zich trekken. Dit bezef maekt ook dat een beknopt verhael van zyne komst en verblyf in Amsteldam, schoon 'er niets van enig wezenlyk belang by voorgevallen zy, opmerking schyne te verdienen; en brengt dus ook te wegen, dat dit Stukje nog al aenneemlyk zy. Het verhael komt voor als vry wel ter goeder trouwe opgesteld; versterkt de loflyke denkbeelden die men van 's Mans character heeft; en doet ons zien, dat men nog heden, niet minder dan eertyds, in deze Stad, de Voorstanders van Vryheid hoog waerdeert. Men heeft 'er een Portrait bygevoegd, en zegt op het Tytelblad, dat het *een welgelykend Afbeeldsel van den Generael* is; doch andere ooggetuigen komen hier aen hunne toestemming niet geven.

De Hoofsche Welleventheid en Loffelyke Welgemanierdheid, by alle voortreffelyke Luiden in Nederland gebruikelyk. Derde Druk. Te Amst. by N. Graal, 1768. *Behalven het Voorwerk* 250 *bladz. in octavo.*

DIt Stukje, eerstmael uitgegeven in den jare 1675, en nu ten derdenmale herdrukt, behoud, schoon 't dus voor omtrent honderd jaren geschreven zy, over een onderwerp, dat in vele byzonderheden wel eens der grillige Mode onderworpen is, by alle Kenners zyne wezenlyke waerde; als ene geschikte handleiding ter Burgerlyke beschaefdheid; ten einde een ieder te leeren, wat hem voornemlyk te doen en te vermyden zy, om op ene gevallige wyze in

de Waereld te verkeeren. 't Is ook indiervoege ingericht, dat het genoegzaem, door alle tyden heen, aen dat oogmerk konne beantwoorden; nademael de hoofdregels gemeenlyk steunen op den aert der zaken, en de natuur der Menschlyke zamenlevinge; en 't voorts niet moeilyk valle, de byzonderheden, die zomtyds door de Mode veranderen, naer den heerschenden smaek van den tyd waer in men leeft, te regelen. ——— Het behelst na enige voorafgaende aenmerkingen over de Welgemanierdheid in 't algemeen, als mede over het betaemlyke en onbetaemlyke, volgens het gebruik; verscheiden byzondere lessen rakende 't geen de Wellevendheid eischt, in de voornaemste verschillende omstandigheden in welken men zich, in de Waereld verkeerende, veel al bevind; en betreffende het geen men omtrent Menschen van verschillende characters boven al in 't oog heeft te houden; zo in zyn gedrag in 't algemeen, als in 't spreken en schryven in 't byzonder. ——— Het een en 't ander word op ene beknopte wyze voorgedragen, en gaet ook hier en daer met zedekundige bedenkingen gepaerd. ——— Achter aen 't Werkje vind men nog een *Brief van een Vriend geschreven aan zyn Vriend, die zich tegens zyn dank ten Hove moest begeven;* in welken, onder den schyn van lessen te geven, hoe men zich aen 't Hof behoort te gedragen, de listige geveinsdheid, die 't Hofleven vergezelt, op geen ongevallige wyze afgemaeld word.

CLEORA, *of de onstandvastige Schoone. Uit het Engelsch vertaald. Te Medenblik by* J. Gorter 1769. *Behalven het Voorwerk* 280 *bladzyden in Octavo.*

ZO loflyk als een goed Roman is, welke dient om de Zeden te beschaven, zo verachtlyk is in tegendeel een slechte, welks lezing, in stede van dit nut te bevorderen, veel eer strekt om ongeregelde hartstochten te verhitten: en onder deze laetste soort is de hier voorkomende CLEORA te tellen. Dit stukje komt nog al onder geen kwaden schyn voor; de Autheur schynt nog al te bedoelen, het ten toon te stellen van de schandlyke en schaedlyke gevolgen der wispelturigheid, in tegenstelling van den loflyken en heilzamen uitslag ener oprechte en standvastige Liefde. Maer zo des Schryvers oogwit goed geweest zy, dan moet men denken, dat hy te weinig oordeel heeft, en te weinig kennis van 't menschlyk hart bezit, om een Roman te schryven. Men vereischt in een Roman gemeenlyk wel, dat de Ondeugd gestraft en de Deugd beloond word; en zulks heeft de Autheur in 't slot nog redelyk wel in acht genomen; maer dit alleen is niet genoeg. Voor zo veel de Roman geschikt is om invloed op de Zeden te hebben, behoort de Ondeugd, in 't geheele beloop van 't verhael, als haetlyk en de Deugd in tegendeel als beminlyk voor te komen; ten minsten behooren 'er die denkbeelden in door te straalen. Doch hier om-

omtrent heeft in dit Stukje, over 't algemeen, het tegendeel plaets. Het slechte character van de wispelturige *Cleora* word gestadig in een gevallig daglicht gesteld, en hare bedryven gaen telkens met ene verzachtende verschooning gepaerd: terwyl het betere character van *Lindamira* ons alomme in ene belemmerende schaduw voorkomt, en hare bedryven steeds aen verkeerde grondbeginselen toegeschreven worden; tot dat men eindelyk in 't slot ziet, dat de standvastige *Lindamira* ver te waerderen zy boven de wispelturige *Cleora*. Een Roman van die natuur is niet geschikt, ten nutte van de meeste Lezeren, die vermaek scheppen in 't doorbladeren van Romans; men verleent derzulker verbeeldingskracht niet zelden langs dien weg een verkeerd voedzel; en ene korte Zedeles aen 't slot gehecht komt gemeenlyk te laet, om de schadelyke indrukzels, die het geheele verhael gevormd heeft, uit te wisschen. Dit heeft, zo ooit, in dit geschrift boven al plaets, en 't staet ons niet voor in langen tyd een Roman van de Nederlandsche drukpers ontvangen te hebben, die de Ondeugd zo gevallig maekt, en de Deugd zo averechts doet beschouwen; 't is te hoopen dat en Vertaler en Drukker, de haetlykheid van zulke Romans bezeffende, voortaan beter op hunne hoede mogen wezen; en, zo ze in dit geval door schyn bedroogen wierden, vervolgens een oplettender oog op de manier der uitvoeringe vestigen.

Algemeen Woordenboekje: behelzende de Beteekenis en Uitlegging van de meeste voornaamste Woorden van alle Konsten en Weetenschappen. Geschikt om Jonge Lieden op eene Beknopte Wyze een Algemeen Denkbeeld van dezelve te geeven. Zynde ook teffens het allernuttigste onder alle de School-Boeken, welke nog tot heden toe in Gebruik zyn gebragt. Gedrukt by de Erven de Wed. J. van Egmont. *Behalven het Voorbericht* 140 *bladz, in Octavo.*

DEze breedvoerige Tytel, waer aen de Inhoud van 't Boek redelyk wel beantwoord, verklaert genoeg wat men 'er in te verwachten heeft, en welk een oogmerk men 'er zich mede voorstelt. 't Kan ten Schoolgebruike zeer wel geschikt worden; doch zo de Uitgevers hier in mogten slagen, en dus in 't vervolg van tyd gelegenheid hebben tot ene herhaelde Uitgave, zouden ze wel doen, met de Basterdwoorden wat naeuwkeuriger te spellen, en ene regelmatiger tael in acht te nemen, dat in de Schoolboeken veel al verwaerloosd word.

Brief

Brief van een Hollandsch Paruikmaker aan den Uitgeever van 't Werk van den Heere DE BEAUMONT, *beneffens het Antwoord aan den Schryver. En een Boertig Heldendicht over het nut, de noodzaaklykheid en de last der Mode. Mitsgaders Tweespraak tusfen den slegten tyd en de Glory. Vercierd met het derde en vierde twaalftal der nieuwmodische Kapzels.* Waer by een algemeene Tytel. *Het Zakboek der Dames. Te Amst. by* Jacobus Kok 1769. *Bestaende het geheele Werkje* 48 *bladz. in octavo.*

EEn vervolg en slot van de twee voorgaende Stukjes van die natuur onlangs gemeld (*); zo dat het getal der hier afgetekende Kapzels zich niet uitbreide tot over de zestig, gelyk wy ons diestyds verbeeldden, maer voor als nog tot 48 bepale. Niet, zo we vermoeden, uit gebrek van stof, die de Mode overvloedig aen de hand geeft, maer veelligt uit hoofde dat de Liefhebbers dezer Studie al genoeg aen deze aftekeningen hebben.

(*) Zie boven bladz. 180.

Roskam voor den Schryver, welke de Muider Poort spreekende heeft ingevoerd (*).

EEne scherpe beantwoording van dien Schryver, mogelyk naer verdienste, doch meer plomp dan geestig.

(*) Zie ter zelfder plaetse.

Verantwoordiging van den Schryver der klagten van de Muider-Poort, aan den Schryver der Roskam. Te bekomen te Amsterdam en elders. In groot Octavo 16 *bladzyden.*

DE Schryver van dit papier betuigt, dat hy, in zyne voorheen uitgegeven *klagten*, geen brave deugdzame en eerlyke Lieden gehekeld, maer alleen tot vermaek der Liefhebberen van Hollen en Draven geschreven heeft; welk Artykel ook in dit geschrift voornaemlyk gegispt word; waer omtrent hy in dezen even ruw te werk gaet als in 't voorgaende. Voor 't overige staet ons nog te melden, dat de Schryver der *Klagten* en der *Roskam* aen elkanderen gewaegd zyn; beiden konnen ze meesterlyk schelden.

NIEUWE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Verhandeling over Luk. II. 15ª. *Door* JAKOBUS DE VOS, *Predikant te Lievkenshoek aan de Schelde. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg 1769. *Behalven het Voorwerk* 179 *bladz. in groot octavo.*

DEze Verhandeling strekt ter opheldering, bevestiginge en verdeediginge van het gevoelen, dat onder de Hemelscharen, welken over des grooten Zaligmakers geboorte op Bethlehems velden juichten, ook verheerlykte Regtvaerdigen geweest zyn. En dit gevoelen, dat wel meermalen van verscheiden Godgeleerden voorgedragen, maer, zo veel ons bekend is, eerst door den beroemden BARKEY opzetlyk verdeedigd is, vind hier in den Eerwaerden DE VOS een bekwaem en onvermoeid Voorstander; die deze gedachten in een gunstiger licht gesteld heeft, dan velen waarschynlyk vermoed hebben, dat het ooit geplaetst kon worden. Om 'er den Lezer enig denkbeeld van te geven, zullen wy hem wat Grieksch onder 't oog moeten brengen, doch wy zullen 'er zo spaerzaem mede handelen als mogelyk is.

De Grieksche text luid. Και εγενετο ως απηλθον απ αυτων εις τον ουρανον οι αγγελοι και οι ανθρωποι οι ποιμενες ειπον προς αλληλους. Dat is woordlyk. *En het geschiedde als wechgevaren waren van hun naer den hemel de engelen en de menschen de herders zeiden tot elkander.* Gewoonlyk word het overgezet; *En het geschiedde, als de Engelen van hun wechgevaren waren naer den hemel, dat de Herders,* [of bepaelder volgens de Grieksche spreekwyze, *de Menschen, de Herders*] tot *elkander zeiden.* Maer anderen zyn van oordeel, dat men 't behoort te vertalen; *En het geschiedde, als de Engelen en Menschen van hun wechgevaren waren naer den hemel,* [dat] *de Herders tot elkander zeiden.* Het verschil, gelyk een ieder bemerken kan, ontstaet hier uit, dat de eerste de woorden και οι ανθρωποι *en de Menschen* betrekkelyk maekt tot *de Herders*; dan het woordje και *en* vertolkt door *dat*; en de dubbele benaming van *de Menschen de Herders* opneemt als ene enkele benaming van *de Herders*, of gelyk wy zouden konnen zeggen, *de Herderlieden.* Terwyl de

andere vertaling de woorden *en de Menschen* betrekkelyk maekt tot *de Engelen*; waer op dan vervolgens, naer den aert onzer tale, de invulling van 't woordje *dat* vereischt word.

De eerste vraeg is hier derhalven, of het woord *Menschen* by 't woord *Engelen* of by 't woord *Herders* gevoegd moet worden? Volgens de zinsnydingtekenen, die thans gebruiklyk zyn, behoort het tot het woord *Herders*; nadien de gewoone lezing heeft οι αγγελοι, και οι ανθρωποι οι ποιμενες ειπον, dat is, in den woordlyken text, *de Engelen, en de menschen de herders zeiden*. Indien men verplicht ware, om zich aen deze zinsnydingtekenen te houden, was de eerste vertaling buiten kyf te volgen. Maer aengezien het bekend is, dat men oudtyds de Boeken zonder Zinsnydingtekenen schreef, dat die tekenen maer van een menschlyk gezag zyn, en dus veelligt verkeerd geplaetst konnen wezen, dat ook zomtyds daedlyk zo is, in de Euangelische Schriften, gelyk de Eerwaerde *de Vos* met den aenvang dezer Verhandelinge toont, is 't geoorlofd dezelven met bescheidenheid te verplaetzen; en gevolglyk hier te lezen, οι αγγελοι και οι ανθρωποι, οι ποιμενες ειπον *de Engelen en de Menschen, de Herders zeiden*. Als de zinsnydingtekenen dus geplaetst zyn, is 't aen de andere zyde buiten kyf, dat 'er diestyds niet alleen *Engelen* maer ook *Menschen* ten hemel gevaren zyn, en dat de laetste vertaling den voorrang boven de eerste heeft. —— Dit doet derhalve op zich zelve van weerskanten niets af, en toont alleen dat beide de vertalingen in zo verre plaets konnen hebben.

Om dan nader ter zake te komen, vraegt men hier verder; Kan het woord *Menschen* wel tot de *Herders* gebragt worden; is 't niet ene vreemde zamenvoeging, *de Menschen de Herders zeiden*; is men dus niet genoodzaekt om op de andere zinsnyding te denken, en *de Menschen* by *de Engelen* te voegen? De Voorstanders van 't eerste gevoelen beweeren, dat die zamenvoeging van *de Menschen de Herders* in 't Grieksch geenszins vreemd, maer in tegendeel zeer gebruiklyk is; 't welk ze door ene reeks van voorbeelden bevestigen; dat men 't woord *Menschen* in zodanig ene zamenvoeging heeft te houden voor ene overtolligheid; des het even 't zelfde zy, als stond 'er slechts *de Herders*. Op ene dergelyke wyze, als in de zamenvoeging γυνη χηρα *ene Vrouwe Weduwe*. Luk. IV. 26. het woord *Vrouwe* overtollig is, en zulks ook plaets heeft in onze Nederduitsche benaming van *Weduw Vrouwe* voor *Weduwe*. Dit zo zynde, is 'er althans geen noodzaeklykheid, om van de ge-

woone zinsnyding af te wyken, en 't komt den Voorstanderen van dit gevoelen zeer vreemd voor, dat men, dit gebruik uit het oog verliezende, denkt om *de Menschen* by *de Engelen* te voegen, daer 'er voorts in 't geheele verhael niets is dat hier toe aenleiding geeft. — Dan hier tegen beweert onze Autheur, dat het niet gebruiklyk is het woord *Menschen* in zulk ene zamenvoeging te bezigen, op die wyze, dat het geheel overtollig zy, en gansch gene beduidenis hebbe; voor al niet met de herhalinge van 't Lidwoordeken, OI ἄνθρωποι OI ποιμένες, *DE Menschen DE Herders*. Dit tracht zyn Eerwaerde te staven, met aen te toonen, dat het woord *Menschen*, in de voorbeelden, waer van men zich in dezen bedient, niet zo gantsch overtollig is; als dezulken wel oordeelen; maer altoos ene min of meer bepalende betekenis heeft, welke hier niet te pas gebragt kan worden. Hier op poogt hy verder te bewyzen dat de schryfstyl van Lukas, wel byzonder ten dezen opzichte, ons moet noodzaken, om geheel af te zien, van 't denkbeeld, dat het woord *Menschen* hier als overtollig voorkomt; nadien Lukas, 't niet alleen nooit op die wyze, en vooral niet in zodanig ene zamenvoeging met herhaling van 't Lidwoordeken gebruikt, maer wel byzonder in dit verhael, vs. 8, 18 en 20 telkens schryft ποιμένες of οἱ ποιμένες *Herders* of *de Herders*. Uit dien hoofde dunkt hem, mag men besluiten, dat Lukas deze Landlieden ook hier enkel *de Herders* genoemd heeft, dat gevolglyk de benaming *de Menschen* niet gebragt kan worden tot de Herders; dat men derhalve genoodzaekt is, de laetstgemelde zinsnyding te volgen; en dus de gewoone betekenis en kragt der woorden bewarende, *de Menschen* by *de Engelen* te voegen, en volgens het verhael van Lukas te zeggen, dat 'er diestyds *Engelen* en *Menschen* ten hemel gevaren zyn. — De Eerwaerde *de Vos* zich dus bevlytigd hebbende, om te toonen, dat 'er ene rede van noodzaeklykheid voor de laetste zinsnyding is, vervolgt zyn onderwerp met ons onder het oog te brengen; dat het, zo in den aert der zake als naer den styl der Heilige Schryveren, niet vreemd is, de benaming van *Hemelsch Heirleger* niet alleen te bepalen tot de Engelen, maer 'er ook onder te betrekken *verheerlykte Regtvaerdigen*, als mede dat dezelven hier, gelyk ook elders, niet ongevoeglyk onder den naem van *Menschen* voorkomen. Wel byzonder merkt hy deswegens nog aen, dat 'er vooral geen zwarigheid in is, wanneer men hier denkt, om *Henoch*, *Mozes* en *Elias*, als naer lichaem en ziel tegen-

woordig, die dus in den grootsten nadruk *Menschen* genoemd konnen worden; die men dan mag aenmerken, als zulken, welken den in de waereld gekomen Zaligmaker, ook in den naem der overige verheerlykte Hemelingen, benevens de Engelen, met een vrolyk Geboortelied vereeren.

Dus ver schynt het stuk voldongen, dat het woord *Menschen* niet tot *de Herders* gebragt, maer by *de Engelen* gevoegd moet worden; en dat men dan onder het woord *Menschen* niet oneigen verstaet *verheerlykte Regtvaerdigen*, en wel byzonder denkt om *Henoch*, *Moses* en *Elias*. Maer na dit alles blyft 'er nog ène derde vraeg over. Is de verdere hierop gegronde overzetting bestaenbaer met den aert der tale, en den styl van Lukas? De voorstanders van het eerste gevoelen zeggen, Neen. De woorden *και εγενετο en het geschiedde* hangen zamen met de woorden *και οι ανθρωποι en de menschen*, en dit tweede *και*, dat gewoonlyk wel *en* betekent, zegt, in zulk ene zamenstelling zo veel als ons woordje *dat*; des men gehouden zy 't hier te vertolken: *En het geschiedde, ... DAT de menschen de herders zeiden.* Dit komt over een met den gewoonen styl van Lukas, die gemeenlyk dus *και εγενετο* met een volgend *και* in de betekenis van *dat* doet zamen gaen: daer 'er hier, zo de laetste vertaling doorging, achter *καὶ εγενετό* ene aentoonende wyze, zonder een voorgaend *και*, zou volgen. — Onze oplettende Verhandelaer ontkent niet, dat de hier opgegeven zamenstelling dikwerf by Lukas voorkomt; maer hy toont tevens dat Lukas *και εγενετο* insgelyks meermaels gebruikt, zonder een volgend *και*; niet alleen met eene onbepaelde maer ook met ene aentoonende wyze; en wel op dezelfde manier als hier in den tekst. Zie onder anderen, om dit met een voorbeeld op te helderen, Luk. XIX. 29. ΚΑΙ ΕΓΕΝΕΤΟ ΩΣ *ηγγισεν εις Βηθφαγη* — ΑΠΕΣΤΕΙΛΕ *δυο των μαθητων αυτου* — EN HET GESCHIEDDE, ALS *hy naby Bethphage* — *gekomen was*, [dat] *hy twee van zyne discipelen* UITZOND. — Ja maer, zegt men, had de Euangelist dit gewild, het geen men volgens deze vertaling meent, dan zou hy liever geschreeven hebben *ειπον οι ποιμενες zeiden de Herders*, dan *οι ποιμενες ειπον de Herders zeiden*: want in zulk een geval gaet, volgens den gewoonen styl, het werkwoord voor het zelfstandige, en niet het zelfstandige voor het werkwoord, even als in 't Nederduitsch. Men schryft: *En het geschiedde, als . . . . . dat de Herders zeiden*, of zonder *dat*, gelyk in dit geval zonder *και*, *En het geschiedde, als . . .*

zei-

zeiden of *zo zeiden de Herders*, maer niet *de Herders zeiden*. — Doch hier tegen toont onze Autheur, schoon hy toestae, dat die regel meermaels gevolgd word, dat dit voor of achter plaetzen van het naem-of werkwoord by de Heilige Schryvers willekeurig is; dat 'er genoeg plaetzen zyn, waer uit blykt, dat het naemwoord in zulk een geval ook wel voor het werkwoord mag gaen; en dat men zich dus, behoudens ene goede Taelkunde, zeer wel aen de laetste vertaling kan en mag houden. Ene vertaling, volgens welke, gelyk zyn Eerwaerde zich uitdrukt, hier geleerd zou worden; „ dat des Grooten *Zaligmakers* allerheuchelykste *verschyning* in den *vleesche*, plechtig, niet alleen door de *H. Engelen*, maer ook door de *volmaekte Rechtvaerdigen*, of ten minste door een aenzienlyk Drietal, een hemelsch gezantschap uit aller naem, HENOCH, MOSES en ELIAS, met een vrolyk *geboortelied gevierd* en vereerd zy: en dat dit heerlyk gezelschap, den aenbevolen last in deze benedenste gewesten getrou volvoerd hebbende, zich weder derwaerds begeven hebbe, van waer het gekomen was, en naer den *hemel* der heerlykheid, derzelver gewone verblyv-plaetz wedergekeerd zy": waer op dan de Herders tot elkander zeiden, *Laet ons heenen gaen* enz.

Het voorstellen en aendringen dezer bewyzen voor dit gevoelen, mitsgaders het beantwoorden der tegenwerpingen, geeft den Eerwaerden *de Vos*, in 't gantsche beloop der Verhandelinge, nu en dan aenleiding, om deze en gene plaetzen der Heilige Schrift niet alleen ter loops, maer ook zomtyds meer opzetlyk, naer zyne gedachten, op te helderen. Zelfs vind men reeds in den aenvang ene uitweiding, over de vryheid die men heeft, om enige verschikking te maken in de verdeeling der Hoofdstukken en Verzen, als mede in de plaetzing der Zinsnyding-tekenen, in de Godgewyde Bladeren; voor zo verre dit byzonderheden zyn, niet van een Godlyk, maer van een Menschlyk gezag; by welke gelegenheid hy doet zien, dat men langs dien weg vele plaetsen merklyk kan toelichten. Even zo heeft onze Autheur, by gelegenheid van 't beantwoorden ener tegenwerpinge, zich in 't breede uitgelaten over het Beurtzingen der Ouden, en de gelykluidende evenredige uitspraken der Oosterlingen, voor al in zulk een geval; dat hy, met ene nadere verklaring van zommige voorstellingen der Heilige Schryveren, onderscheidenlyk voordraegt. —— Zyn Eerwaerde is van oordeel, dat de natuur van zyn opstel hem, op het voorbeeld van anderen, vryheids ge-

genoeg verleende, om nu en dan zodanig een buitentred te doen; en we vertrouwen ook dat zulks velen Lezeren niet zal mishagen; te meer, daer 'er nog al ettelyke ophelderingen in voorkomen, die stof tot verdere overdenking geven, en de Autheur zyne gedachten steeds met oordeel en bescheidenheid voordraegt.

Deze zyn de hoofdzaeklyke byzonderheden, welken men hier ter stavinge van de laetste Vertaling ontmoet. Ze zullen ongetwyfeld den Voorstanderen van het algemene gevoelen, die de uitdrukking van *de menschen de herders* by manier van ene overtollige spreekwyze verklaren, en de benaming van het *Hemelsch Heirleger* alleen tot de Engelen bepalen, niet in alle deelen voldoen; voor al niet ten aenzien van het opgemelde, dat wy hier onder de tweede Vraeg gebragt hebben, en ook in dezen boven al in aenmerking komt. Doch men zal echter, dit Stukje doorbladerd hebbende, wel willen erkennen, dat de Eerwaerde *de Vos* deze vertaling manlyk voorgestaen, zyne bewyzen in zulk een licht gezet, en met zo veel kragts aengedrongen heeft, dat dit Geschrift tot ene zeer geschikte proeve zyner bekwaemheid in deze soort van Studie konne verstrekken.

Onze Autheur, tot dus ver, deze overzetting van Luk. II, 15a taelkundig voorgestaen hebbende, hecht 'er vervolgens nog aen zyne bedenkingen over den *Lofzang* van dit *Hemelsch Heirleger*, vs. 13b en 14; mitsgaders enige aenmerkingen die ter nadere verdeediginge van dit gevoelen strekken, dat niet alleen Engelen, maar ook verheerlykte Regtvaerdigen in dit Beurtgezang deel hadden; waer van we nog een kort verslag zullen geven.

Wat den Lofzang zelven betreft, het woord *zeggende* vs. 13 is by hem, gelyk ook by vele anderen, *zingende*; en even zo houd hy zich met anderen aen de gewoone lezing en onderscheiding van dezen Lofzang. Het byzonderste, waer in hy van de thans meest gebruiklykste verklaring afwykt, is, dat zyn Eerwaerde het woord *vrede*, in het tweede Lid, opneemt in deszelfs ruimste betekenis van allerlei *heil* en *zegen*, en 't in dien zin ook tot God brengt, welke van zyne Schepselen *gezegend* word, als zy hem *Lof* en *Eer* geven, des *en vrede op Aerde* zo veel zy als *en lof op Aerde* De Hemelingen zingen hier derhalve in de twee eerste Leden; „ *Heerlykheid*, en *eere* worde aen GODT *toegebragt* en gegeven in *de hoogste plaetzen*, Hy worde ook *geloofd* en *geprezen* in de *benedenste plaetzen*! of de HEER ont-

ontvange roem in hemel, en op aerde." Daer by komt het derde Lid, het welk de rede van dezen Lof behelst, *in de menschen een welbehagen*; by verkorting voor, *want deszelfs*, (te weten GODS,) *welbehagen is in de menschen*; dat is, *want de menschen zyn voorwerpen van* GODS *welbehagen*, *van zyne goedgunstigheid.* Zyn Eerwaerde, dit Lied beschouwende als een Beurtgezang, stelt het ons op dien grond aldus voor. — ,, Hebben we doel getroffen dan hebben de *Heylige* ENGELEN gezongen."

,, *Eere* [zy] *God in de hoogste* [hemelen,] of
,, Men geeft in 't hemel hov,
,, Den Allerhoogsten Lov!

,, Der Volmaekte RECHTVAERDIGEN is dan de *Tegenzang* geweest:

,, *Ende vrede op aerde*, of
,, Op aerde ontvang' die HEER
,, De dank, den roem, en eer!

,, De *Slotzang* van *Engelen* en *Menschen* is dan in deze woorden:

,, *In de menschen een welbehagen*, of
,, God geevt, na zoo lang wenschen,
,, 'T beloovde heil den menschen."

Den Lofzang hier mede afgehandeld hebbende, gaet zyn Eerwaerde over, om te toonen; hoe die stelling dat Engelen en Menschen, ter eere van Zions Verlosser, by deszelfs gewenschte verschyning in 't vleesch, vrolyk hebben gezongen, en daer na weder ten hemel gekeerd zyn, niets *onrechtzinnigs* behelst; dat 'er niets in is, 't welk *ongerymd*, *onbetamelyk* of *strydig* met de *Regelmate des Geloofs* geoordeeld kan worden. Ja, daer 't vast staet, gelyk onze Autheur spreekt, dat verheerlykte Rechtvaerdigen 's Heilands komst ten oordeel zullen vergezellen; daer men grond heeft om te beweren, dat verheerlykte Regtvaerdigen zyne Hemelvaerd vergezeld hebben, ja dat die twee *Mannen*, van welken Lukas spreekt, Hand. I, 10. MOSES en ELIAS waren; mag men veel eer ,, uit de *gelykvormigheid* van het geen by des *Heilands uitgang uit de wereld* gebeurde, en noch eens by des HEEREN *laetste komste* zal voorvallen, besluiten; dat het ook op dezelvde wyze

by JESUS *eerste komste* geweest zy; dat en Heilige ENGELEN en verheerlykte HEMELLINGEN, den *Lov* van JEHOVA in de zendinge van den grooten *Zaligmaker*, het *Hoofd* der *Engelen* en der *Menschen*, al zingende hebben vermeld." —— Hier by komt nog, dat dit gevoelen meermaels door verscheiden Mannen van Naem is voorgesteld, schoon ze zich in geschrift voor deze uitlegging niet verklaerd hebben, gelyk geschied is, door den Wel-Eerw. en nu zaligen Heer *Wilh. van Eenboorn*, als mede door de Hoog Eerwaarde en Doorgeleerde Heeren *Barkey* en *Hofstede*; zo dat het verre van daer zy, dat onze Autheur alleen sta; weshalve men dit gevoelen ook uit dien hoofde niet konne verwerpen.

De Eerwaerde *de Vos* deelt verder, eer hy dit zyn Geschrift doet afloopen, nog ene aenmerking mede, over het gevoelen van den Heer *Rud. Joh. Hessenhausen*, die insgelyks wel stelt, dat 'er met de Engelen ook Menschen ten Hemel gevaaren zyn, maer hier in van onzen Verhandelaer verschilt, dat hy onder de uitdrukking van *Hemelsch Heirleger* geen *Engelen*, maer *Leden van de zegenpralende Kerk* verstaet, en dan 'er boven aen plaetst *Abraham*, den vader der geloovigen. Ter wederlegginge van dit denkbeeld toont onze Autheur duidelyk aen, dat de reden door den Heer *Hessenhausen* bygebragt, om de Engelen uit te sluiten, en den Lofzang alleen door de verheerlykte Regtvaerdigen te doen zingen, gantsch niet bondig zyn; als mede dat de natuur van 't Euangelisch verhael zulks ook niet wel toelaet. En hier op word deze Verhandeling besflooten, met ene gemoedlyke opwekking, ter verkondiginge van des HEEREN lof, van wegens zyne onnadenklyke menschliefde in 't zenden van zynen Zoon, tot ons eeuwig heil: ten einde wy hier op Aerde dat zalig hemelwerk reeds mogen beginnen, en allengskens bekwaem worden, om ons, als *medeburgers van de Stad des levendigen Gods*, in het *hemelsche Jerusalem*, ten naeuwste te verenigen, met de *vele duizenden der Engelen* en de *geesten der volmaekte Regtvaerdigen*, om *Gode, die op den throon zit, en den Lamme* eeuwige Hallelujahs toe te brengen.

Her-

Harmonie van noodige t' samen vast te houdene; maar te veel gescheidene Waarheden. *Door* S. V. HARDEVELDT *Predikant te Valkenburg.* *Te Leyden by* Z. van Egmont, 1769. *Behalven de Voorrede* 44 *bladzyden in groot octavo.*

DIt Stukje is een Byvoegzel of Vervolg ener Verhandelinge genaemd, *De betrekkelyke Staatsverandering der Uitverkoorenen enz.* waer van wy al ene wyle tyds geleden enig bericht gegeven hebben. (*) Die Verhandeling is ons voorgekomen, als een Geschrift, 't welk gaet over een verschil, dat geen wezenlyke nuttigheid heeft, en door den Schryver geenszins opgehelderd word. Die 'er belang in stellen, konnen in dit byvoegzel op nieuw te regt geraken, om hun verstand te slypen in 't nagaen van Godgeleerde *distinctien*, die een verschil betreffen, 't welk gaet, niet over wezenlykheden, maer over betrekkelykheden. Men vind nog al Menschen, die hier in vermaek scheppen, welk vermaek wy hun niet willen betwisten, schoon we niet twyfelen of het zelve te tellen zy onder de nutlooze vermaken van twistende Godgeleerden, die der Kerke meer nadeels dan voordeels toegebragt hebben. Mogelyk zyn 'er nog al Lezers, die nieuwsgierig zyn, om te weten, waer in het verschil, dat hier behandeld word, bepaeldlyk bestae; om die nieuwsgierigheid enigzins te voldoen, zullen wy den staet des geschils, zo als dezelve door den Autheur voorgedragen word, by deze gelegenheid nog mededeelen.

„ 't Zal dienstig zyn, zegt hy, vooraf duidelyk te bepalen, wat hier de vraag *niet* en *al* zy. Voor eerst dan moeten we kortelyk zien, in hoe verre men wederzyde dezelve gedachten heeft. Ons aangaande, wy houden ook vast, dat God zyn volk heeft lief gehad met eene eeuwige liefde; dat Gods Zoon van eeuwigheid op zich genoomen heeft, om voor hunne schulden te voldoen; dat God hen in zyn inblyvend oordeel vrygehouden, en aan den Borg verklaard hebbe, dat zy vry zouden zyn, van zelfs te betaalen, of het eeuwig verderf te ondergaan, gelyk de verworpelingen; en dat Christus ook op zynen tyd volkoomelyk in hunne plaatse voldaan hebbe: en zoo staat het dan ook vast, dat het liggen onder Gods toorn, en den vloek der wet, ten aanzien der uitverkoorenen, noch in

(*) Zie *N. Vad. Lett.* I D. *bl.* 282.

in den natuurstaat zynde, zoo niet, als ten opzichte der verworpenen, te verstaan zy: noch ook zoo, als of 'er aan de verwerving van zaligheid noch iets ontbrake, en de uitverkoorenen, als door den Borg vervangen aan te merken, van hunne zyde noch iets tot de betaaling hunner schuld zouden toebrengen."

„ Zy nu, met wien we het in deeze stukken eens zyn, maar die, in andere opzichten, van ons verschillende gedachten hebben, stellen hier ook met ons, dat de uitverkoorenen, voor hunne geloofsinlyving in Christus, noch in hun harte vyanden van God en den Heilborge zyn; dat God hen in hunne conscientie noch niet vrygesprooken hebbe; dat zy, zoo als ze in zich zelve staan, van hunne zyde geenen grond kunnen zien, om zich God anders, dan als hunnen vertoornden Rechter, te vertegenwoordigen; dat God, hen in hunne conscientie zullende rechtvaardigen, hun, recht door Woord en Geest van hunne zonden en verdoemelykheid overtuigd, Christus aan 't gemoed ontdekt, door middel van het Euangelie, onder bewerking tot geloofsaanneeming van, en vereeniging in den grond des harten met hem, en daar by dan eene rechterlyke bekendmaaking van het genadevonnis in de conscientie geschiede, dat ze by God, om Christus wille, van strafschuld vry, en ten leeven gerechtigd, gehouden worden. Omtrent dit alles is men het van wederzyde, wat de verstandigste aangaat, eens, en dit is dan de vraag hier *niet*."

„ Maar de vraag is hier *al*, of, in zekeren opzichte, doch anderen zin als bovengemeld is, de uitverkoorenen, eer ze tot het geloof bewerkt, en in de conscientie gerechtvaerdigd worden, *noch door God, als Rechter, van zyne zyde, niet gehouden worden onder de schuld, onder zynen toorn en den vloek der wet te zyn, anders als na de bewerking van hun tot het geloof:* Zoo dat hy tot op dat oogenblik, in eenigen opzichte, als hun vertoornd Rechter konne aangemerkt, en zoo benoemd worden: en dus, of de Heer op dat tydstip als hy 't geloof gaat werken, niet begreepen moete worden Christus gerechtigheid, by wyze van eene tot elken persoon der uitverkoorenen overgaande daad, op dat tydstip zoo toe te rekenen, dat hy teffens zulk eenen van dat zyn onder de zondenschuld enz. in zyn oordeel ontslaat, en hem voor zulk eenen houdt, aan welken van nu af de verdiende heilgoederen trapswyze moeten deelachtig gemaakt worden, en of de wyze van die zaak

niet

niet zoo verre bevat konne worden, dat men zie, daar door tot geene tegenstrydigheden of ongereimdheden te vervallen. *Dan* of de uitverkoorenen, die den Geest des geloofs noch niet ontvangen hebben, van Gods zyde in geen opzicht, en niet anders dan de reeds met Christus door het geloof vereenigde, zouden geoordeeld worden noch onder de schuld, Gods toorn en den vloek der wet te zyn; of de rechtveerdiging van elken persoon der uitverkoorenen, by wyze van eene overgaande daad, niet anders zy, dan, dat, onder de bewerking van hun tot het geloof in Christus, de bekendmaking van God, als een genadigen Rechter geschiede, dat hy al over lange, of van eeuwigheid, in zyn inblyvend oordeel om Christus wille, hun de strafschuld kwytgescholden, en ten leeven gerechtigd geoordeeld hebbe: en of onze gedachten daar mede niet wel overeen te brengen zyn zouden, dat God zyn volk van eeuwigheid heeft lief gehad; dat Christus volkoomelyk hunne schuld overgenomen, en daarvoor voldaan heeft; en dat God geene verandering onderworpen is. Het *eerste* wordt van ons gesteld, in onderscheiding van het *laatste.*"

De Bybelsche Physicus of Schriftuurlyke Natuurkunde; waar by gevoegd is, de Bybelsche Bovennatuurkunde, met betrekking tot de Wonderwerken. Door JOHAN JACOB SCHMIDT, *Predikant te Peest en Palow. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met Koperen Platen versierd. Te Amsterdam by* J. Loveringh *en te Dordrecht by* A. Blussé *en* Zoon 1769. *Behalven het Voorwerk en de Registers* 816 *bladzyden in groot octavo.*

MEn heeft al voor lange aengemerkt dat ene wel ingerichte beoefening der Natuurkunde, niet alleen ten hoogste dienstig is ter ophelderinge en versterkinge van den Natuurlyken Godsdienst, maer ook van de uiterste nuttigheid geschat moet worden, ter duidelyker ontvouwinge van de Openbaring, voor al met opzicht tot zodanige plaetsen, welker getal niet gering is, die van natuurlyke zaken en verschynselen spreken. Uit dien hoofde is dan ook de beoefening dezer Wetenschap, niet minder dan die van vele anderen, met het hoogste regt ieder oordeelkundig Lezer der Heilige Schriften aen te pryzen, en voor al denzulken, wier werk het is den zin der Godgewy-

wyde Bladeren na te ſpooren en den Volke te verklaren. En voor zo ver het ieder een niet gelegen komt, 'er zich dermate op toe te leggen, dat hy op eigen kundigheden konne voortgaen, zo is 't denzulken raedzaem een oordeelkundig gebruik te maken van zodanige Schriften, die hun ter handleidinge konnen dienen; om zich langs dien weg ten minſte voor handtastlyke misvattingen te bewaren, en de Natuur in 't verklaren der Heilige Schrift niet openlyk tegen te ſpreken. —— Onder dat ſoort van Schriften, 't welk hier toe aenleidelyk is, heeft men ook dezen *Bybelſchen Phyſicus* van den Eerwaerden *Schmidt* te tellen; als zynde een Geſchrift waer van zich de zodanigen met vrucht kunnen bedienen.

Zyn Eerwaerde naemlyk ſtelt zich hier voor ene ontvouwing der Natuurkunde, wel byzonder indiervoege als derzelver kennis ſtrekken kan, ter opheldering van 't geen ons in de Openbaring, wegens natuurlyke zaken en verſchynſelen, gemeld word. Ten dien einde handelt hy, na ene vooraſgaende Inleiding, betreffende dit gebruik der Natuurkunde, in de eerſte plaetſe over de *Natuurlyke dingen in 't algemeen*, en verder over die welken *boven*, *om*, en *in de Aerde* zyn, als mede over de Plantgewasſen en Dieren, welken *op de Aerde* gevonden worden. Onder deze hoofden brengt hy de byzonderheden van dien aert, welken in de Bybelboeken voorkomen; met ene ontvouwing van dezelven, en, daer zulks vereiſcht word, ene verklaring der Schriftuurplaetſen, die 'er gewag van maken. Om dit Werk, zo voor de Bybeloefenaers in 't algemeen, als voor vele Leeraers in 't byzonder, van ene des te uitgebreider nuttigheid te doen zyn, heeft onze Autheur zich ook verledigt, zo ver hy 't dienſtig oordeelde, tot ene korte verklaring van de namen veler zaken, die in den Grondtext voorkomen. Daer benevens leid hy ons geſtadig, door het beſchouwen der Schepſelen, op tot den Schepper; en voegt 'er tevens by een bericht van de betekenis der gelykenisſen en verbloemde ſpreekwyzen, die de Godgewyde Schryvers van de natuurlyke dingen ontleenen. Aan 't einde van dit Geſchrift vind men voorts nog ene byzondere Verhandeling over de Wonderwerken; welke dient ter ontvouwinge van het geen men in acht heeft te nemen, rakende (1.) derzelver geſteldheid, (2.) oorzaken, (3.) zekerheid, (4.) onderſcheid, (5.) kentekenen, (6.) oogmerken en eindelyk (7.) derzelver verdeeling, ten opzichte der werkende oorzaken, der dingen waer aen, en

der

der wyze op welke het Wonder geschied. Deze byzonderheden worden hier in zo veel onderscheiden Hoofdstukken verhandeld, en gemeenlyk met voorbeelden uit de Heilige Schriften opgehelderd.

Daer 't bekend is dat de Godgeleerden zeer verschillende bepalingen geven van een wonderwerk, en de Autheur dezer Verhandelinge van den gewoonen weg afwykt, zullen wy, eer we dit Artykel sluiten, den Lezer nog onder 't oog brengen, welke bepaling hier als de beste word opgegeven. De Heer *D. J. Dimpel*, Predikant te Bellin by Stolpe, aen wien de Eerwaerde *Schmidt* zich deze Verhandeling Schuldig erkent, laet zich, na 't wraken van enige andere bepalingen, deswegen aldus uit.

„ Nu is 'er nog eene andere nieuwe beschryving der Wonderwerken, (*a*) zo men dezelve noemt *bovennatuurlyke werkingen, die niet van de geschapene oorzaken* GODS, *maar van* GOD *zelve geschieden*; welke, dewyl zy, kort en goed, de Wonderwerken grondig opheldert en verklaart, en vervolgens vele gebreken, die ook by de gemeene en tot nog toe gewoonlyke beschryving der Wonderwerken gevonden worden, schynt te verhelpen, ook hier by behouden en versterkt wordt."

„ Want (1.) daar de wonderwerken *bovennatuurlyke werkingen* genoemd worden, daar geschied zulks wel niet ten opzigte der gesteldheid, of, dat men het formeele wezenlyke der Wonderwerken daar in stelde, maar ten opzigt van eene bovennatuurlyke en oneindige oorzaak, die God is, welke, op eene geheel buitengewoone wyze, daar by samenkomt, waarom zy ook hem alleen, hier mede, openlyk toegeschreven worden. (*b*) (2.) Daar het ook hiet, dat de Wonderwerken niet van de geschapene oorzaken GODS, maar van GOD zelve geschieden, zo stemt men wel toe, dat eenige Wonderen, volgens derzelver wezen, zodanig gesteld zyn, dat eindige en natuurlyke kragten tot derzelver voortbrenging wel toereikende zyn kunnen, doch men beweert daar mede, dat zy voor deeze keer en in die omstandigheden, gelyk ze volgens het berigt van de H. Schrift zyn geschied, en op zulk eene wyze van de byoorzaken, of van de eindige en natuurlyke kragten, niet afkomstig zyn, maar een wezenlyk en groot Wonderwerk zyn. (*c*) Het eene dient tot wederlegging der *Spinosis-*

„ (*a*) Zie CH. HOLLMANNI *Commentatio de Miraculis* §. XIV. *p.* 37."
„ (*b*) Ibid. §. XIII. *p.* 36."
„ (*c*) Ibidem §. V, VI, VII. *p.* 14. *seq.* vergel. §. XIV. *p.* 37.

By

listen, die niets bovennatuurlyks by de Wonderwerken willen erkennen, maar dezelven aan enkel natuurlyke oorzaken en kragten toeschryven, en daarom dezelve Wonderwerken noemen, dewyl men dezelve niet begrypt, of volgens de algemeene regelen weet te verklaren: zulks dryft de Spotters en Naturalisten nog des te meer in de engte, wanneer men hun toegeeft, dat wel niet alle Wonderwerken de kragten der Natuur of der Schepselen te boven gaan, maar hen ook nog overtuigt, dat voor deze keer en in die omstandigheden, gelyk gemeld wordt, dat het wonder geschied zoude zyn, geene natuurlyke kragten of oorzaken voor handen zyn geweest, maar eene buitengewoone werking GODS daar by plaats moet vinden. Intusschen zal niemand hier uit bewyzen, dat men verscheide Wonderwerken verkleinen of dezelve geheel onder de werkingen der Natuur zal tellen, en alles natuurlyker wyze wil uitleggen, het welk van alle de genen, die den Godsdienst en de *H. Schrift* in eeren willen houden, billyk moet vermyd en geschuwd worden; zoo word ook geenszins geloochend dat 'er niet veele Wonderwerken zyn, die, als men ze onder zekere omstandigheden aanziet, de natuurlyke kragten van alle tegen-

over-

By voorbeeld, wie weet niet dat 'er onlochenbare Wonderwerken geweest zyn, van welken de *H. Schrift* meld, van het veranderen des waters in bloed in *Egypten*; van den grooten hagel en donderweer; van de kwakkelen, die het leger der Kinderen *Israëls* bedekten; van de kleederen der *Israëliten*, die niet verouderden; van de in de aarde ingeslokte oproermakers als *Korah*, *Dathan* en *Abiram*; van de Vuurkolom; van het invallen der muuren te *Jericho*; van het Vuur dat ten tyde van *Elia* van den hemel nederviel; van het bitter water door *Elia* zoet gemaakt; van de Leeuwen die *Daniel* niet verslonden; van den verdorden Vygeboom; van het water te Canaan, dat in wyn veranderde enz. nu zal wel niemand, die in de wysbegeerte studeert, zeggen, dat dergelyke werkingen zo gesteld zyn, dat zy de kragten van alle natuurlyke tegenovergestelde oorzaaken te boven gaan, en geheel niet in het wezen en de kragt der natuur gegrond zouden zyn: veel meer toont zig hier het tegendeel, wanneer men uit de Natuurkunde en ondervinding weet; dat, by voorbeeld, het water dikwils in bloed verandert wordt; dat 'er groote onweeren, aardbevingen, en instortingen ontstaan; dat de Vogelen, door storm, verslagen worden, dat de kleeren langen tyd behouden kunnen worden; dat 'er Vuurtekenen zig in de lugt voordoen; dat het Vuur van den hemel vald; dat de boomen verdorren; dat de eene gedaante in de andere overgaat. Ja, wanneer

men

ondergestelde oorzaken buiten twyffel verre te boven gaan; (d) maar dit word by de bovengemelde beschryving der Wonderwerken uitdrukkelyk beweert, dat juist dat gene, dat de wonderen alle kragten der Natuur te boven gaan, niet tot eene bepaling der Wonderwerken in 't gemeen kan getrokken worden. Want dan zoude daar uit volgen (1.) dat, wat niet alle kragten der Natuur te boven gaat, ook geen Wonderwerk was, daar doch wezenlyk vele Wonderwerken zyn, niet tegenstaande zy zodanig zyn gesteld, dat ook eindige en natuurlyke kragten tot derzelver voortbrenging genoegzaam geweest zyn; (e) (2.) dat de kennisse van een waar wonder van de naauwkeurige kennisse der vereenigde kragten der geheele natuur afhankelyk is, welke egter by geen menschen in de geheele waereld is aan te treffen, en dienvolgens zoude, door dit begrip van de bovennatuurlykheid, het aanzien van

men overweegt, hoe de geesten veel grooter kragt moeten hebben als de lichamen, en ook in die lichamen werken, wat zal dan aan dezen, volgens hunne natuurlyke kragten, wel mogelyk zyn? daar bekend is hoe groot het geweld der lugt tegen het water en andere vloeibare lighamen zy, en een der gemakkelykste proefneemingen zyn mag, die men met de lugtpomp aanstelt, dat men door die maar eenigszins te zamengedrukte lugt het water tot op eene zekere hoogte kan dryven, en het zelve in zulk eenen toestand een tyd lang onderhouden, zo komt in overweging, of het niet in de kragten van een of meer eindige Geesten gegrond zy het water in een stroom, eenen tyd lang, gelyk een muur, opgeregt te houden, gelyk by den doortogt der Kinderen Israëls, door de roode Zee en de Jordaan. Maar zo nu ook genoeg bewezen was, dat deze en dergelyke werkingen voor de natuurlyke en eindige kragten niet onmogelyk zyn, zo vind zulks egter geenszins plaats in de wonderen zelve, die in de *H. Schrift* aangehaalt worden, en dus winnen de spotters met hun zeggen, *het kan zyn*, in het geheel niets, zo zy niet bewyzen dat het dusdanig geschied zy."

" (d) Hier toe behooren, by voorbeeld, de wonderen aan de Zonne, ten tyde van *Josua* en *Hiskia*; de opwekking der dooden; de gezondmaking der lammen en blinden van 's Moeders lighaam aan enz. welke GOD alleen aan zyne magt gehouden, en waar toe de kragten ook der eindige geesten niet bekwaam zyn, nadien niet te vermoeden is, dat GOD diergelyke handelingen, welke aan een nieuwe Schepping gelyk zyn, of zelfs het bewind, welk hy over het gansche waereldgestel heeft, en deszelfs inrigting aan een van de eindige geesten mededeelen of afstaan zoude willen."

" (e) Zie boven *Not.* (c)."

van het geopenbaarde woord GODS en de waarheid van den Christelyken Godsdienst, welke van beide kanten voor het grootste gedeelte rust op de Wonderen, die in den Bybel aangehaald zyn, zeer veel lyden, en dus zoude men de Vyanden der waarheid maar de wapenen in de handen geeven, om des te meer daar tegen te stryden. (*f*)."

„ (*f*) Zie HOLLMANN. l. c. §. VIII. *pag.* 22 & §. IX, X, XI.

Nodige Raadgeevingen aan Overheden en Ingezetenen, dewelke in het byzonder voor den Boer in deeze akelige omstandigheden, waar in het Vaderland zig door de Ziekte van het Rundvee thans bevind, van zeer veel nut kunnen zyn. Door EELKO ALTA, Bedienaar des Goddelyken Woords te Boosum in Friesland. *Te Leeuwarden, ter Drukkerye van* H. A. de Chalmot, 1769. *Gr. Octavo 32 bladz.*

De Eerwaarde ALTA heeft reeds in het jaar 1765 een Werkje over de besmetlyke Ziekte van het Rundvee in 't licht gegeeven, waar van in dit zyn Geschrift gewag gemaakt wordt, en wy ook onze Lezers berigt gedaan hebben (*). Thans heeft Hy goedgevonden deeze Raadgeevingen, in 't openbaar, Overheden en Ingezetenen voor te houden, welken, naar zyn oordeel, voor beiden, van merklyk nut zullen konnen zyn. Eén zyner voornaame oogmerken is, de Boeren hunne vooroordeelen te doen afleggen tegen alles wat door byzonderen gezegd, of door Overheden bevolen wordt, 't welk zy meenen tegen hun belang te stryden. De Boeren zyn misnoegt, zegt de Schryver, als de Staaten van Friesland den uitvoer van Hóói verbieden; ten onregte, want de Heeren verbieden dit niet dan by krappe en slegte gewassen; en om dat de ondervinding heeft geleerd, dat de Boeren veel hooi verkoft en weinig voor zich zelfs overgehouden hebbende, krap moetende voeren, het gevolg hier van is mager Vee en weinig melk. Als de sterfte heerscht, en men gevolglyk minder hooi nodig heeft, staat Hy toe, dat de verkoop en uitvoer van het hooi voordeelig is, om dat men voor het geld van het hooi wederom beesten kan aankoopen.

De Boeren morren ook tegen de bevelen van de Overheid, zegt de Eerw. ALTA, welken zy geeven tot behoeding

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oefen.* V D. *bl.* 529.

ding van den voortgang der besmetting, wanneer zy zien dat de Ziekte zich, niet tegenstaande alle zodanige voorzorgen, verspreidt; en bespotten dezelven als nutteloos of niet overeenkomstig met de menschelyke onderwerping aan de Voorzienigheid. Doch dit is enkel gebrek van kennis en gezonde redenkaveling, waar van een oplettend mensch ligt te overtuigen is.

Nog meer zyn de Boeren misnoegd over het verbod van Koe-kalveren te dooden, als de vee-pest heerscht; en de onverstandigen zeggen, dat zy alle die Koe-kalveren niet dan met groote schaade kunnen houden. Doch de Schryver beduidt hun, dat 'er geen heilzaamer middel is, niet alleen om hier door het oogschynlyk gebrek van Vee voor te koomen, en met de minste kosten, in ons Land, een tamelyk aantal van Rundvee te houden, maar ook zelfs veel gebeterd jong vee te krygen.

Hier mede zyn voornaam oogmerk voldaan hebbende, voegt 'er de Eerw. ALTA nog eenige andere Raadgeevingen by; als, jongen van gebeterde koeijen voor alle anderen te houden, om dat 'er meer, ziek geworden zynde, van doorkoomen dan anderen; zo niet altyd, ten minste doorgaans. Zich, in tegendeel, van de oudste ongebeterden te ontdoen, om dat zy minst in staat zyn het geweld van de ziekte te wederstaan, en beterende minst waard zyn.

Hier op volgt nu nog eene Raad aan de Overheden, om naamelyk groote aanmoedigingen te doen, door aanzienlyke pryzen te belooven op het vinden van een onfeilbaar Geneesmiddel tot herstelling van de zieke beesten; en de nodige kosten te draagen tot bezorging van beesten, waar op Geneesmiddelen beproefd kunnen worden. Doch om dat het met dit alles evenwel onzeker blyft, of zodanig een algemeen en zeker middel gevonden zal worden, raadt de Schryver tot de inenting van het vee, welke Hy ook, in zyn voorgaand Werkje reeds aangeraaden heeft.

Het oogmerk van den Eerwaarden ALTA is welmeenend; en zyne Raadgeevingen mogen wel eens bedagt worden.

Raadgevinge om de Inentinge der Ziekte van 't Rundvee op eene gemakkelyke, onkostbare en voordeelige Manier te doen, uit eigene Ondervindinge opgemaakt, door W. VAN DOEVEREN, Med. Doctor en Professor te Groningen. *Te Gron. by* J. Bolt, 1769. *Gr. Octavo*, 14 *bladz.*

DE Hooggeleerde van DOEVEREN van wegen de Koningklyke Regeeringe in Oost-Friesland verzogt zynde, om behalven de Behoedmiddelen tegen de Vee-pest, ook te willen opgeeven de beste manier van die Ziekte in te enten, heeft dezelfde Regelen, welken hy aan den Baron VAN HANE, tot dat einde gezonden hadt, ook zyne Landgenooten willen gemeen maaken. Dezelven zyn op de Ondervindinge, door de Proeven van de Groninger Societeit tot Inentinge, gegrond.

De bekwaamste Beesten tot de Inentinge zyn, volgens den Hoogleeraar, Hokkelingen van omtrent 1½ of twee jaaren oud, en gezond. De Inenting moet alleen gedaan worden in eene streek waar de Ziekte woedt, om de besmetting niet te doen ontstaan waar ze van natuure niet is. Men moet weinige Beesten te gelyk op dezelfde stal of plaatse inenten, om de al te groote besmettinge der lugt te beletten. Alle Voorbereiding schynt onnodig. De stallen waar op de Inenting gedaan wordt, moeten zuiver en zindelyk gehouden worden. De Inenting wordt gedaan met een besmetten drie of vier dubbelen katoenen of anderen draad, door behulp van een bekwaame paknaald, op het dikke van de bil of voorschoft, door de huid gebragt, en de twee einden aan malkanderen geknoopt, 'er zo lang in te laaten tot dat de Ziekte gevat hebbe. Den derden of vierden dag en eer de Ziekte begint, moeten de ingeënte Beesten adergelaaten worden, en als een Beest op den zesden dag nog geen teekenen van de Ziekte vertoont voor de tweede maal, doch maar half zo veel bloed als de eerste reize afgetrokken worden. De Beesten moeten, van de Inentinge af zagt en nat ook weinig voedzel te gelyk genieten. Medicynen waar op men vertrouwen kan stellen zyn nog niet gevonden; waarom alleen geraaden wordt den drank voor de Beesten met olie van Vitriool wat zuur te maaken. Geen sterke purgatie maar wel eenige zagte Lacceermiddelen worden in 't begin der Ziekte nuttig geoordeeld, inzonderheid als een Beest hardlyvig is, waar toe men ook Klisteeringen kan gebruiken. De Beesten moeten,

ten, geduurende de Ziekte, voor togt en koude bewaard, of ook wel gedekt worden om de uitwaasfeming te bevorderen. Als de Beesten beginnen te beteren, moeten ze zagt en zorgvuldig behandeld, en hun maar zagt en weinig voedzel te gelyk gegeeven worden; een zagt purgeermiddel wordt dan niet onnut geoordeeld. Zy moeten gerost, gewasschen of met azyn gereinigd worden, eer men dezelven by gezond vee overbrengt. De Beesten die aan de Inenting sterven moeten ten eersten uit de stal gehaald, en niet in den zelven geopend of gevild worden. De stal moet na de Inenting wel schoon gemaakt en door het branden van teer, buskruid of andere dingen gereinigd worden, eer men 'er weder ander Vee opbrengt. Een kundige zal ook van eenige deezer Regelen, in de Natuurlyke Ziekte, gebruik konnen maaken.

Dus naauwkeurig als deeze schets genoeg uitwyst, heeft de Hooggeleerde VAN DOEVEREN eene wyze van Inenting zynen Landgenooten willen voortdraagen, om een' iegelyken, die wil, gelegenheid te geeven dezelve aan zyn Vee te werk te stellen. Van 33 Beesten door de Groninger Societeit ter Inentinge, volgens deeze wyze behandeld, zyn 21 gebeterd; en derhalve twaalf aan de Inentinge gestorven.

Brief van den Heere JOHAN EDUARD WITTERT, J. U. D. *aan den Hooggeerden Heere* PETRUS CAMPER, A. L. M. Phil. et Med. Doctor, Med. Anat. et Chir. Professor Honor. in het Athen. Illustre te Amsterdam, Medicin. Theor. Anat. Chirurgiæ et Botanices Prof. Ord. op de Hooge Schoole van Stad en Lande enz. *behelzende eenige Waarneemingen van zyn Hoog wel Gebooren omtrent de Vee-sterfte. Te Tiel by* J. v. Wermeskerken 1769. *Gr. Octavo, 13 bladz.*

DE Hoog wel gebooren Schryver geeft eenige Waarneemingen op, welken tegen Stellingen van den Hoogleeraar CAMPER, in zyne *Lessen over de Veesterfte*, stryden. Als; dat niet alle Geneesmiddelen voor een ziek Beest onnut zyn, om dat de Herkaauwing ophoudt: want een ziek Beest dat zeer sterk spuitte, een purgatie ingegeeven zynde, kreeg kort hier op een bloedigen afgang en storf. Een ander 't welk een zeer harden afgang hadt, een purgatie gegeeven zynde, werden de verharde stoffen uitge-

 dree-

dreeven, waar op een dunne afgang volgde. Een Beest, een half uur of uur voor den dood, zekeren drank ingegeeven zynde, loosde het denzelven een vierdendeeluurs hier na, gelyk uit de kleur in alles bleek. Hier uit wordt beslooten dat de Geneesmiddelen in de Ingewanden kunnen koomen, en waarschynlyk ook werken zonder de bemiddeling der Herkaauwing; en men de regte Geneesmiddelen gevonden hebbende herstellinge kan hopen.

By de teekenen der Ziekte, welken de H. W. G. Schryver met den Heer CAMPER overeenkomstig heeft bevonden, voegt Hy, dat de adem van het begin der Ziekte begint te stinken. De Aderlatingen heeft Hy bevonden dat het Bloed van dik dunner maakten, oordeelt dezelven voor de zieke Beesten nuttig, en meent hier in door goede uitslagen bevestigd te zyn.

Aangaande de Grondoorzaak bekent Hy ook niets met zekerheid te kunnen besluiten, heeft ook van de besmettende lugt door het rooken met Teer te zuiveren het verhoopte nut niet gezien: doch meent dat het vallen van klompen vuur uit de lugt, de Beesten, naby de plaatsen waar dit neergevallen was, schielyk de besmetting heeft doen krygen. Verkoelende middelen tegen de Galagtigheid van het bloed meent Hy dienstig te wezen, als ook etterdragten te maaken door stukjes *Helleborus*, Nieswortel, in gaten door de huid te steeken.

Omtrent de Inenting van het Vee maakt de Schryver deeze aanmerking: „ Men heeft geene voorbeelden, dat een Beest natuurlyk door de Besmetting ziek geweest zynde, al was het nog zo ligt, naderhand aan dezelfde ziekte onderhevig is geweest; in tegendeel blykt (*Voorlooper van Waarneem: omtrent den uitsl. der Inent. bladz.* 9.) dat vyf door de Inentinge ligt ziek geweest zynde, naderhand de besmettinge natuurlyk gekreegen hebben en gestorven zyn." Waarom hy oordeelt dat hier tegen nog door meer proeven en voorzorgen moet gewerkt worden.

De schryfwyze is openhartig en onaanstootlyk; een Lezer moet oordeelen hoe verre deeze aanmerkingen en waarneemingen met die van anderen of zyn eige stryden of overeenkoomen, en aanneemelyk of niet aanneemelyk zyn.

Ver-

Verhandeling over de Middelen tegen de Verrotting, welke Verhandeling de prys van de Academie van Dyon *gestelt op de vraag*, Welke zyn de middelen teegen de Verrotting beschouwt in hun uitgestrektste zin? Hoe is hun werking? Welke zyn hunne verscheidene soorten? En welk is hun gebruik in de Ziektens? *heeft weggedragen. Door den Heer* DE BOISSIEU, Med. Doct. van de Facultyt van Montpellier en Professor te Lyons. *Uit het Fransch vertaalt. Door* NICOLAAS VAN WYK DE VOS, Med. Doct. te Haarlem. *Te Haarlem by* N. Beets, 1769. *Gr. Octavo*, behalve de Opdragt en Voorrede, 135 blz.

DE Verrotting is, in den laatsten tyd, een onderwerp van onderzoek geweest, en van eenige uitmuntende Schryvers, door Proeven en redekavelingen, tot een merkelyken trap van klaarheid gebragt, voornaamlyk ten opzichte van de oorzaaken, of middelen en wegen, waar door de zelve veroorzaakt, als ook voorgekoomen, en gestuit wordt. De Akademie van *Dyon* dit tot een Vraagstuk gemaakt, en hier op eenen prys gesteld hebbende, inzonderheid met betrekking tot derzelver werking, aart en middelen van tegenstand in de ziekten der menschelyke lichaamen, heeft dit den Heer BOISSIEU bewogen de natuure der Verrotting op nieuw na te gaan, dezelve door Proeven van bekwaame Mannen, welken voor handen zyn, nevens anderen, door hem, voorbedagtelyk, genomen, zo veel hy konde, op te helderen; om hier op, als een grondsteun, de verkiezing en het gebruik van Rottingwederstaande en verhoedende middelen, in de menschelyke lichaamen, welken van Verrotting aangedaan zyn of gedreigd worden, te vestigen.

Behalve de Inleiding is het Werk verdeeld in vier Hoofdstukken. In het eerste onderzoekt de Schryver, *Wat eigentlyk de middelen zyn teegens de Verrotting.* In het tweede, *hun manier van werken.* In het derde, *hun verscheidene soorten.* In het vierde, *hun gebruik in de ziektens.*

In de Inleiding zyn byeengevoegd de ondervindelyke Proeven, door den Heer BOISSIEU, over de Verrotting gedaan; en hier nevens eenigen uit de Werken van HALES, PRINGLE, GABER, den Overzetter der Chymische Lessen van SHAW en MACBRIDE, getrokken. Hier uit worden

 eeni-

eenige Gevolgen afgeleid, waar van, de geheele Verhandeling door, als zo veele grondregels, gebruik gemaakt wordt, en deeze zyn,

„ Dat de lugt zich in groote hoeveelheid ontbind uit dierlyke zelfſtandigheden, die verrotten.

„ Dat de werking van de buite lugt noodzaakelyk is om de Verrotting voort te brengen.

„ Dat zo 'er geen vrye toegang van dezelve by rottende zelfſtandigheden gegeeven word, de Verrotting, na dat dezelve eenige ſchielyke voortgangen gemaakt heeft genoegzaam als ſchynt op te houden.

„ Dat de dierlyke dingen, die in een wel geſloote glas rotten buiten alle twyfel teekenen geeven van een vlug *alcali*.

„ Dat dit vlug *alcali* door de vrye lugt of door een al te groote graad van warmte verdwynt, maar dat het niet zigtbaar is, als wanneer, dat de rotting een zekere trap bekomen heeft, dat is te zeggen, niet in het begin, ook niet op het einde.

„ Dat de rotte ſtank zich op alle tyden doet gewaar worden, dat dezelve nogtans zo ſterk niet is, in het begin en op het einde, en dat dezelve is verbeterd door de lugt van het vlug *alcali*:

„ Dat de zaaken die rotten van haar grootte en gewigt verliezen.

„ Dat de hette de rotting verhaast, dat de koude dezelve vertraagt, dat de vogtigheid dezelve gunſtig is, en dat de verzwakking van de buite lugt dezelve doet vermeerderen.

„ Dat de lichaamen, wanneer zy in gisting zyn, en wanneer dezelve weinig lugt hebben en de lugt zoeken, de Verrotting verhaasten.

„ Dat by aldien men een lichaam bewaard voor de indrukzelen van de buite lugt, men het zelve gezond behoud, en dat het ook dus is, wanneer men het bewaard voor de loslaating of ontbinding van de hoofdſtoffelyke of vaste lugt.

„ Dat de rotte lichaamen zeer begeerig zyn na lugt, en dat de rotting verbeeterd word, door 'er lugt in te brengen van zekere zelfsſtandigheden die 'er uit voortkomt, wanneer men dezelve laate gisten of opbruyſchen, of door de lugt, komende van de afbranding van ſalpeter."

Hier

Hier op tot de middelen tegen de Verrotting zullende overgaan, maakt de Schryver, voor af, een naauwkeurige bepaaling wat *Verrotting* zy, hier in bestaande, dat ze zy „ een inwendige beweging, welke van zig zelfs gebooren word in de ongevoelige deelen van een werktuygelyk lichaam, en aldaar voortbrengt stinkende beginzels, hebbende de aart en eigenschap van het vlugge *alcali*, en welke inwendige beweging het lichaam vernietigt en langzamerhand wederbrengt tot zyn eigen hoofdstoffelyk beginzel."

Deeze bepaalinge volgende, onderscheidt hy in de zelve vier trappen: de *eerste* is, eene neiging tot Verrotting; de *tweede*, beginnende Rotting; de *derde*, een voortgaande Rotting; de *vierde*, een volkomen Verrotting; en geeft de verschynzelen op van elk deezer trappen van Verrotting, in dierlyke lichaamen, waar aan hy zich voornaamelyk bepaalt.

Om nu de Verrotting en derzelver voortkomst te verklaaren, neemt de Heer BOISSIEU, als een erkende waarheid, aan, dat de lugt eene der Hoofdstoffen van de lichaamen is, waar van de harde deelen meer in zich hebben dan de vloeibaare; dat de Hoofdstoffelyke of vaste lugt, volgens HALES en MACBRIDE, het werkend beginzel is, waar van de bewaaring, de vastheid en de gezonde staat der lichaamen afhangt, het cement en de band van zamenhang is van alle de deelen der zelven; en zo dra zy zich van de lichaamen ontdoet, dezelven tot Rotting overgaan. Deeze vaste lugt heeft die veerkragt niet welke men in die van den dampkring waarneemt, doch zoekt dezelve, volgens onderstelling, geduurig te verkrygen, en verkrygt ze ook, wanneer zy geen beletzel ontmoet, en zich ontdoet van de lichaamen waar in zy besloten was, en wordt dan de lugt van den dampkring; gelyk de lugt van den dampkring ook kan worden de vaste lugt, wanneer dezelve in de lichaamen ingetrokken is. Waar van daan de neiging der vaste lugt koomt om veerkragtig te worden, bekent de Schryver niet dan met gissingen te kunnen beantwoorden. De kleinste gedeelten van de vaste lugt, zegt hy, trekken sterk naar malkander toe, en poogen zich te vereenigen, als 'er geen beletzel is; zo dra deeze vereenigd zyn maaken zy een veerkragtige lugt; en van een meerdere of mindere vereeniging hangt af de minder of meerdere veerkragt.

Dus verklaart dan de Heer BOISSIEU de Verrotting in een

dood lichaam: de lugtdeeltjes, zegt hy, tragten, in een dood lichaam, zich te vereenigen, en vereenigen zich, wanneer 'er niets is 't welk deeze werking belet; en om dat het leevend beginzel, welk deeze vereeniging poogt te beletten, niet meer aanwezig is, alles in rust zynde, vereenigt zich het een lugtdeeltje, 't zy door zyn eigenaartige zwaarte, 't zy door zyn aantrekkende kragt, met het ander, vervolgens met het derde; en van langzamerhand worden deeze deeltjes veerkragtig, en vermoogend genoeg, om de kleine deeltjes van het lichaam, in het welke zy ingelyfd waren, uit te zetten: zy verbreeken de banden, welken deeze zamenhang verfterkten, ontdoen 'er zich van, en vliegen weg. De vaste lugt kan deeze uitwerkzels niet voortbrengen zonder aan de ongevoelige deelen van zodanig een lichaam eene beweging mede te deelen; deeze beweging brengt het hoofdftoffelyke vuur in werking, ftoffe van een groote beweegbaarheid, welke alles verdunt, als het water, de aarde, de zouten, de oliën en anderen: dan oefenen alle deeze deelen hunne aantrekkende en afftootende kragt, en 'er ontftaat Verrotting in een dood lichaam, welke in een leevend lichaam byna op gelyke wyze kan verklaard worden. Want al het gene de pooging van de vaste lugt om veerkragtig te worden bevordert, derzelver ontbinding en uitzetting begunftigt, en al wat toegebragt wordt om den zamenhang der beginzelen van de lichaamen te verminderen, zal de Verrotting verhaasten; en men moet al dit befchouwen als werkmiddelen tot de Verrotting: zodanige zyn hette, gistende ftoffen, drooge opflurpende middelen en werking van de buiten-lugt. Zo zal ook, in tegendeel, al wat een gezond lichaam kan beveiligen voor de indrukzelen van de buiten-lugt, de ontbinding en het verlies van de vaste lugt kan beletten, en eindelyk, al wat aan een rottende zelfftandigheid de vaste lugt, welke vervloogen is, kan wedergeeven, de Verrotting vertraagen of verbeteren.

De Verrotting dus in haaren aart, de oorzaaken der bevordering en middelen van tegenftand verklaard hebbende, valt het den Schryver niet moeilyk aan te wyzen hoe de middelen tegen Verrotting werken, waar toe hy nu, in het tweede Hoofdftuk, overgaat; en wel eerst van *de manier van werking van de eenvoudige middelen tegen de verrotting*, zich hier bepaalende omtrent doode zelfftandigheden. De middelen, zegt hy, werken, door de gezonde lichaamen voor de buiten-lugt te beveiligen, of de vaste lugt te bewaaren, of, door aan een rotte ftoffe de vaste

lugt,

lugt, welke zy verlooren heeft, weder te geeven. De eersten noemt hy behoedende, om dat dezelven de Rotting voorkoomen of vertraagen, de tweede verbeterende middelen, om datze den verderen voortgang der Verrotting beletten, of dezelve geheel verbeteren; en geeft van dezelven verscheide soorten aan de hand, benevens eene verklaaring hoe zy, elk in 't byzonder, werken. Op gelyke wyze gaat hy voort tot aanwyzing, hoe *Geneesmiddelen tegen de Verrotting werken*, en wel in of op leevende lichaamen, waar in de vaste deelen een werkende kragt, en de vloeibaare een voortgaande beweeging en wederwerking hebben. In deeze zyn echter veele omstandigheden en werkingen aan te merken, welken oorzaaken van Verrotting kunnen worden. De middelen hier tegen worden in *uitwendigen* en *inwendigen* verdeeld, en de uitwendigen in *oneigenlyk* en *eigenlyk gezegden*; eerst worden de uitwendigen dan de inwendigen verklaard, ook in *oneigenlyk* of *eigenlyk gezegden* onderscheiden, tot voorbehoeding en geneezing. Het slot is: ,, Van al wat Ik gezegd heb geloof Ik regt te hebben van te besluiten, dat de middelen tegen de rotting werken, zomtyds door de vaste deelen die te veel verzwakt waaren te versterken, zomtyds door die te veel gespannen waaren te verslappen, zomtyds door een te groote hette te maatigen, zomtyds door aan de deelen, die als verstramt waaren, de werkzaamheid weder te geeven, zomtyds eindelyk door de werking van het eene deel op het andere te beletten, en de besmetting voor te koomen, en door met deeze middelen zig aan te zetten teegen de vervlieging van de lugt, en langs die weg de oorzaak en de voortgang van de verrotting te verhinderen. Ik besluit ook dat deeze middelen, met dierlyke dingen eene gisting maakende aan de inwendige of uitwendige opslurpende vaaten eene hoofdstoffelyke lugt aanbieden, welke tot in de vaste en vloeybaare deelen doordringt, en welke lugt door die vereeniging aan de deelen hun vastheid, hun kragt en hun zametrekkend vermoogen wedergeeft, en met een woord de verrotting doet verdwynen".

In het derde Hoofdstuk zouden *de verscheide soorten van de middelen tegen de verrotting* moeten aangetoond worden; doch om dat het te lang zou vallen deeze allen op te noemen, heeft de Heer BOISSIEU dezelven in een Tafel, onder byzondere verdeelingen, by malkander gesteld, op dat dezelven met een opslag van het oog zouden konnen overzien worden. Men moet echter niet denken dat

hier op alle, welken als zodanige middelen kunnen aangemerkt worden, gebragt zyn, maar alleen de voornaamsten, en welker eigenschappen, tot het bedoelde einde nuttig, meest bekend zyn.

In het vierde Hoofdstuk maakt nu de Schryver zyn werk, *het gebruik van middelen tegen de verrotting in Ziekten aan te wyzen.* Als een onbetwistbaare waarheid stellende; dat onze vaste en vloeibaare deelen vatbaar zyn voor Verrotting, en wy niet zouden konnen bestaan zonder de poogingen welken de natuur aanwendt, om dezelve voor te koomen, te vertraagen of verbeteren, telt hy eenige oorzaaken op, waar uit de zelve kan ontstaan en voortgezet worden. Hier uit koomen dan voort. 1. Ziekten door Verrotting, welke een uitwendig deel aangrypt. 2. Zulken welken veroorzaakt worden door Verrotting in de eerste Wegen. 3. In welken het bloed in een rotten staat is, of denzelven zeer naby koomt.

In gevolg hier van wordt nu eerst in 't byzonder gesproken van het gebruik van middelen tegen Verrotting in een uitwendig deel, welke oorzaaken hier toe aanleiding geeven, hoe en welke middelen hier tegen gebruikt moeten worden. Dan tegen Verrotting in de eerste Wegen, hoe zich de byzondere trappen van Verrotting hier openbaaren, en hoe hier tegen moet gewerkt worden. Voorts tegen ziekten door Verrotting in het bloed; waar in de Schryver aantoont, dat het bloed van een leevend dier tot wezenlyke Rotting kan overgaan, schoon niet zo verre, dat het een vlug *alcali* van zich geeft; welke de gevolgen hier van zyn, en hoedanig eene omzichtigheid in het toedienen van middelen, in deeze ziekten, nodig is. Hier onder wordt betrokken een scheurbuikige Rotting in het bloed, en een koortzige Rotting in het bloed, welke zeer omstandig overwogen, en waar onder veel nutte aanmerkingen aangaande Rot-koortzen gevonden worden. Eindelyk wordt nog gesproken van Verrotting door de werking van een plaatselyke oorzaak; van een etteragtige Rotting, en van Rotting door inwendig koud Vuur.

Dit is een zaaklyke schets van deeze Verhandeling; tot byzonderheden kunnen wy ons niet inlaaten, ook zal het niet nodig zyn, wyl 'er reeds genoeg gezegd is, om in onze Vaderlandsche Genees- en Heelkundigen den lust te ontsteeken om het Werk zelf te doorbladeren. Wy twyfelen niet of zy zullen, het geleezen hebbende, hunnen tyd en aandagt ryklyk vergolden vinden door het vermaak en nut,

welk

welk zy 'er van getrokken hebben. Het is geenzins het geringſte onder de Schriften te tellen, welken, in den laatſten tyd, over het leerſtuk der Verrotting in de Geneeskunde in 't licht gekoomen zyn. Eenige meerdere naauwkeurigheid in de zin-ſnydingen zou het met wat meer gemak en klaarheid hebben doen geleezen worden.

Dierkundig Mengelwerk, in het Latyn beſchreeven, door den Heer P. S. PALLAS. *Vertaald en met Aanmerkingen voorzien door* P. BODDAERT. II *Stuk, bevattende twee uitlandſche Vledermuizen. Te Utr. by* A. van Paddenburg *en* J. van Schoonhoven. *Gr. Quarto*, 38 *bladz. en vier Plaaten.*

WY hebben van de natuur, hoedanigheid en 't oogmerk van dit Werk geſproken by gelegenheid der uitgaave van het eerſte Stuk (†), waar op dit een Vervolg is, en aan het vorige gelyk, behalve dat 'er andere vóórwerpen in beſchreeven worden. Men vindt hier eerst eene Beſchouwing van de Vledermuizen in 't algemeen. De Heer PALLAS merkt aan, dat, ſchoon verſchillende dieren met verſchillende vermogens voorzien, en tot een byzondere manier van leven geſchikt zyn, echter ſommige ſoorten, ja geheele geſlachten, van de gemeene wet afwyken, en leden hebben, welken tot verſchillende levenswyzen bekwaam zyn. De Viſchen zyn, in 't algemeen, geſchikt om in 't water te zwemmen, en de vogelen door de lugt te vliegen; nogtans zyn 'er viſchen die vliegen en vogelen die zwemmen kunnen. Sommige viervoetige dieren koomen na aan de vogelen, anderen aan de viſchen. In de bende der viervoetigen vindt men de Vledermuizen, die ſchoon geene vederen hebbende, door behulp van een wyd uitgeſtrekt vlies door de lugt vliegen, waar toe zy door de ligtheid van hun lichaam, en het ſamenſtel deszelfs bekwaam gemaakt zyn. Hier op gaat de Schryver over tot het opgeeven van eenige kenmerken welken de Vledermuizen met elkanderen gemeen hebben; en merkt dan aan, dat de Vledermuizen een zeer byzonder en zeer natuurlyk geſlacht maaken, doch tevens alle moeite der Rangſchikkeren, in het zoeken van de kenmerken der geſlachten verydelen, wegens het getal der voortanden en derzelver gedaante, welken de Heeren BRISSON en LINNÆUS zich tot een

(†) Zie *N. Vaderl. Letteroef.* II D. *bladz.* 69.

een leiddraad gesteld hadden, en in de Vledermuizen op zesderleie wyze verschilt, waarom zy sommige soorten tot een ander geslacht gebragt hebben.

De eerste der twee uitlandsche Vledermuizen hier beschreeven, is de *Vledermuis Dikkop*, welke uit de Moluksche Eilanden gebragt wordt, noit te voren beschreven is, en waar van de Schryver ook niets anders heeft konnen te weeten koomen. „ Deeze soort van Vledermuis heeft een grooter hoofd en van eene andere gedaante dan de overige van het geslacht, waarom Ik denk dat de naam van *Cephalotes* of Dikkop op hem niet kwalyk toepasselyk is. De hairen zo dik en gekroest niet leggende, dan in de andere zoorten, is de hals zigtbaarder. Door de hairigheid van Lippen en Kaaken van binnen, komt hy tot de herkauwende dieren, 't welk, buiten hem, alleen in de Vledermuis met het Klaverblad plaats heeft. En deze overeenkomst is des te meer aanmerkelyker, om dat Ik gezien heb, dat de maag van onze Vledermuis byna dubbeld is. Ook zyn de Tanden in onze zoort byzonder en hebben eenige gelykheid met die der Spitsmuizen en Stekelvarkens. Zy zyn alle byna eenderley, en gelyken meer bekwaam om vrugten te kaauwen dan tot roof. De Hondstanden, alleen in grootte en plaats van de Kiezen verschillende, staan alleen in de Bovenkaak, met twee kleine tandjes tusschen beiden.

„ In het onderste Kaakbeen (in het welke geen Voortanden zyn) staan zy zo naby een, dat zy aan de Voortanden der Spitsmuizen en Ratten gelyk zyn. Derhalven zouden de Vledermuizen met meer recht tot dat geslacht behooren, volgens de Rangschikking van den grooten LINNÆUS, dan de Hazelip of *Noctilio*, indien het niet beter, ware, dan zyne Rangschikking te veranderen.

„ Ook heb Ik den staart in onze zoort byzonder gevonden, als welkers plaatsing onder het vlies tusschen de Dyen, en kortheid, den overgang maakt tusschen de gestaarte Vleermuizen en den halfgestaarten Hazelip.

„ Hy heeft ook eenige overeenkomst met den vliegenden Hond van Ternate, en wel voor eerst door de stekeligheid der Tong, dewelke aan geen een ander zoort van Vleermuizen eigen is, zelvs niet aan den vliegenden Hond van Nieuw Spanje, die na den vliegenden Hond van Ternate, by LINNÆUS, de grootste is, en voor die zoort moet gehouden worden, die by P. MARTYR en OVIEDO bekent is door zyn vergiftige beet, welke hy de slaapende menschen en dieren toebrengt, om hun bloed te zuigen. In een fraaije

je Vledermuis van deze zoort welke Ik uit het Cabinet van SEBA gekocht had, heb Ik de tong zacht en tepelachtig, gelyk die der menschen, gevonden. Ook komt zy met den vliegenden Hond van Ternate overeen, wyl de eerste straal korter en genageld is, en dus vingerachtig, en de vleugels zyn naar rede van het ligchaam kleiner en naauwer dan gewoonlyk in de andere.

„ De Dikkop is ook, in den eersten opslag, door de fraaiheid zyner Neusgaaten te onderscheiden. En Ik heb ook in geen andere zoort zulke eene gedaante van Oogappels gezien. Ook is de ontleeding aanmerklyk, en voor al het geraamte, in het welke de borst grooter overeenkomst met het zaamenstel der Vogelen toont, dan Ik ooit in een Vleermuis gezien heb; doch dit alles zal uit eene omstandiger beschryving nader blyken ".

Deeze beschryving volgt nu, en hier op de ontleeding der uit en inwendige deelen, en het geraamte, welke, met nevenslegging der Plaaten, in het Werk zelf geleezen moet worden.

Aangaande de *Vliegende Spitsmuis*, het tweede voorwerp van dit Stukje, vinden we de volgende algemeene aanmerkingen.

„ Onder de ongestaarte Vledermuizen, die een blaadje op de neus hebben, schynt deze zoort in de warme gewesten van America niet ongemeen te zyn, wyl Ik 'er veele gezien heb, die uit Surinaame en de Caraibische Eilanden gebracht waaren. Echter is deze van de Dierbeschryvers byna onaangeroert gebleeven, want nergens vind men 'er eene beschryving van noch afbeelding, dan die onvolmaakte en duistere, die de kundige Heer EDWARDS, *Hist, of birds*, *tab.* 201 f. 1. met de gemeene en geoorde Vledermuis (LINN. *Syst. nat. ed.* X. *sp.* 6.) afgebeeld heeft, en die, ten opzigte der grootte, zeker tot deze onze zoort moet gebracht worden, en niet tot de gebrilde Vledermuis, tot welke zy van de latere Schryvers gebragt word.

„ Deze zoort heeft haare naam van de meer dan gewone lengte en spilrondheid des beks, die ten eersten in het oog valt en by geen Vledermuis zoo gevonden word. En gelyk hy door lengte van bek de andere overtreft, zoo munt hy ook in zyn geslagt uit door de lengte der tanden.

„ Maar veel aanmerkelyker en waarlyk verwonderlyk moet de Tong van onze vliegende Spitsmuis schynen, zoo in grootte als in zamenstel. Men kan niet twyffelen, of zulk een groot werktuig en van zulk een fraay zamenstel

dient

dient tot een byzonder gebruik; maar dit is zo wel voor ons verborgen, als al het overige der Huishouding.

„ Uit verscheiden Vledermuizen van deze zoort, die Ik gezien heb, kan Ik voor zeker zeggen, dat 'er weinig verschil in de kunne plaats heeft, want behalven de teeldeelen kan het Mannetje naauwelyks van het Wyfje onderscheiden worden, dan uit het donkerder en bruiner vacht, en uit de een weinig dikkere bek".

De beschryving, ontleeding en de afbeeldingen moeten in het Werk zelf gezien en met elkander vergeleeken worden. Men vindt in alles een groote, indien niet een overbodige, naauwkeurigheid.

Astronomische Oeffening, verhandelende de Beginselen der Sterreloopkunde in XIV Plaatjes, waar op 48 Astronomische Figuren verklaard worden, by wyze van Vraagen en Antwoorden. Te Amst. by de Erven van F. Houttuin 1769. *Behalven de Voorreden en de Bladwyzer* 220 *bladzyden in octavo.*

HEt leeren der Wetenschappen zo gemaklyk te maken, als maer eenigzins mogelyk is, is buiten kyf lofwaerdig; en dus verdient ook de Schryver dezer *Astronomische Oeffening* geprezen te worden, van wegens zyne pooging, om de *Beginselen der Sterreloopkunde* indiervoege te ontvouwen, dat ze met weinig moeite nagegaen, en gereedlyk het geheugen ingedrukt konnen worden. Aen dit oogmerk beantwoord de hier voorgestelde behandeling vry wel, en een ervaren Leermeester, vertrouwen we, zou 'er zich met nut van konnen bedienen, om vatbare Jongelingen de eerste gronden levendig in te boezemen. Deze manier, 't is waer, kan niet verder gaen, dan tot oppervlakkige denkbeelden; maer nadien deze *Oeffening* meerendeels ingericht is, naer de *Sterrekundige-Beginselen van den Heer* J. L. ROST, en men dit Stukje gevoeglyk als een Kort Begrip van dat Werk kan aenzien; zo kan de Leermeester, naer de mindere of meerdere vatbaerheid der Jeugd, te gelyk van dat Werk gebruik maken; of zyn onderwys door 't zelve, na langs dezen weg het oppervlakkige ontvouwd te hebben, gereeder achtervolgen.

Grond-

Grondbeginzelen der Kegelsneeden. Door N. YPEY, *Hoogleeraar der Wiskunde, en Sterkteboun aan 's Lands Hooge School te Franeker, en Lid van de Hollandsche Maatschappye der Weetenschappen te Haarlem. Te Amst. by* Yntema en Tieboel 1769. *Behalven de Voorreden* 68 *bladz. in groot octavo.*

DE beroemde Wiskundige *Ypey* behaelt met de uitgave van dit Stukje een algemenen lof; dewyl alle deskundigen eenparig moeten getuigen, dat het op ene voortreffelyke wyze uitgevoerd zy; en van de uiterste nuttigheid geacht moge worden, om eerstbeginnenden een vaaten grond te verlenen, waer op zy voort konnen werken; des zy, zich deze beginzelen eigen gemaekt hebbende, in staet zyn, om met gemak tot de verhevener kundigheden door te dringen, en 'er een nuttig gebruik van te maken. Dit Geschrift, dat zich zelve, zo van wegen de klaerheid als welgeregelde geschiktheid, in de manier van voorstellen en de wyze van betoogen, mitsgaders ten aenzien van de keurig uitgevoerde Plaet-figuuren, den Wiskundigen Liefhebberen ten sterkste aenpryst, is naer den aert van 't onderwerp drieledig, als behelzende ene ontvouwing van de voornaemste eigenschappen der *Parabola*, *Ellipsis* en *Hyperbola*; waer van ons de hoofdzaeklyke inhoud, in de Voorreden, beknoptlyk aldus word voorgesteld. „ Het eerste Hoofddeel vervat, in slegts vyf voorstellen, alle de voornaamste Hoofdeigenschappen van de Parabola, zo wel op derzelver middellynen, als op de As. Het tweede Hoofddeel bevat alle de Hoofdeigenschappen van de Ellips, niet alleen die plaats hebbben tusschen de Abscissen en Ordinaten van de beide Assen; maar ook tusschen de Abscissen en Ordinaten van de elkander toegevoegde Middellynen, en daar benevens nog de overeenkomsten van de Abscissen der Assen en Middellynen met derzelver verlengdens tot de Tangenten: welke op het bewys van veele andere eigenschappen van de Hyperbola zo wel als van de Ellips zeer grooten invloed hebben, en van een zeer nuttig gebruik zyn. Het derde Hoofddeel handelt alleen van de Hyperbola. Deeze kromme Lyn heeft, behalven haare Assen en Middellynen, met derzelver Abscissen en Ordinaten, ook nog veele fraaije en zeer byzondere eigenschappen op haare Asymptoten of altyd naderende misloopers: alle de Hoofdeigenschappen daar van, gelyk mede van de

Ab-

Abscissen en Ordinaten der Assen en Middellynen, zyn in de Voorstellen van dit derde Hoofddeel vervat. —— Alle de hier betoogde Voorstellen zyn op eene Synthetische wyze behandeld; behalven het laatste Voorstel van elk Hoofddeel; waar in de Hooggeleerde Schryver heeft willen aantoonen, hoe men de Algebra op de Kegelsneeden kan toepassen, om uit de beweezene eigenschappen, op eene Analytische wyze, de overigen af te leiden."

De Voorreden, uit welke wy deze Schets ontleenden, is opgesteld door den kundigen *Pybo Steenstra*, aen wiens toeverzicht de Hoogleeraer de uitgave van dit zyn Werkje aenbevolen heeft. En deze Voorreden is op zich zelven der lezinge waerdig; als behelzende, buiten het geen ter aenpryzinge van dit Werkje dient, een beknopt oordeelkundig verslag van de kundigheden der Ouden, aengaende de doorsnydingen der Kegels, en van de vorderingen hier omtrent in later tyd; met een bericht van de voornaemste Schriften, die deswegens het licht zien; en ene ontvouwing van 't nut, dat men uit een recht begrip van dit aenmerklyk gedeelte der Wiskunde kan trekken: des de Voorreden, 't geen men zeldzaem vind, in hare soort, zo zeer te waerderen zy als het Geschrift zelve.

Verhandeling over de Zeevaart van Frankryk naar de Indien, door M. DAPRES DE MANNEVILLETTE, *Ridder van de Orde van S. Michiel, Kapitein der Schepen van de O. I. C. en Corresp. van de Koningl. Akad. der Weetensch. Uit het Fransch vertaald door* P. STEENSTRA. *A. L. M. Ph. Doct. Lect. der Wis-Zeevaart- en Sterrekunde aan het Ath. Ill. en Exam. der Stuurlieden van de O. I. C. ter Kamer van Amsterdam. Te Amsterdam by* J. v. Keulen en Zoonen 1769. *in groot Octavo 85 bladzyden.*

DEze Verhandeling is geschikt ten dienst der Zeevarenden, en wel byzonder ten nut der Stuurlieden, op de Oost-Indiën, met aentooning wat zy, zo in 't heen als wedervaren, omtrent dit Vaerwater in acht hebben te neemen. De Heer *Steenstra*, oplettende op het geen onzer Scheepvaert dienstig kan zyn, heeft dezelve der vertalinge waerdig geoordeeld, en zelf de hand aen 't werk geslagen; deels om dat 'er byzonderheden in voorkomen, die onzen Stuurlieden dienstig konnen zyn; en deels om hier door aen

aen oplettende Stuurlieden gelegenheid te geven, om ettelyke hier in gemelde byzonderheden naeuwkeurig te konnen nagaen; op dat men door nadere proefnemingen desaengaende meer zekerheid mogte krygen, om 'er zich vervolgens naer te richten: dat buiten tegenspraek zyne nuttigheid kan hebben. Men vind in dit geschrift, schoon 't inzonderheid voor Zeelieden geschikt zy, nog al verscheiden aenmerkingen, rakende de Kusten en 't Vaerwater, die ook anderen, welken vermaek scheppen in 't beoeffenen der Aerdryks- en Zeevaertkunde, met genoegen zullen konnen nagaen.

Nodige Onderrichtingen voor de Slaafhandelaaren. Door D. H. GALLANDAT, Anatomiæ, Chirurgiæ, et artis Obstetricandi Lector, te Vlissingen. *Te Middelburg, by* P. Gillissen, 1769 *Gr. Octavo*, 42 *bladz.*

Dit Werkje niet geschikt zynde om de Slaavenhandel te wettigen en de bestaanbaarheid der zelve met de natuurlyke billykheid aan te wyzen, schoon de Schryver zich 'er voor verklaart, zullen wy ons daar mede niet ophouden, maar alleen melden het gene hy zegt om eenig denkbeeld te geeven, hoedanige menschen, en op welken wyze dezelven in slaverny geraaken. By de Guineesche Negers, zegt hy, worden de voornaamste misdaaden met boeten gestraft, en, by gebrek van betaaling, aan de Scheepen tot slaaven verkoft. Onvermogende schuldenaars, of die niet betaalen willen, worden ook, volgens hunne wetten, tot slaaven verklaard; doch deezen meest in het Land gehouden. Het grootste getal der Negers, welken aan de Scheepen worden verkoft, zyn gebooren slaaven, of die in den oorlog gevangen zynde vervolgens alle tot slaaven gemaakt worden. Ten nutte van deezen slaavenhandel, zo voor de Scheepsbevelhebbers, als Koopers, als voor de slaaven zelven, in de overvoeringe, geeft de Heer GALLANDAT hier eenige nodige onderregtingen; en wel eerst aan de Scheepsbevelhebberen, wat zy in 't uitkiezen en koopen van slaaven hebben in acht te neemen, doch voornaamelyk voor de Heelmeesters die zich op de Scheepen tot den Slaavenhandel bevinden, en wier post het is, de slaaven te onderzoeken of ze vry zyn van gebreken, en den Bevelhebber hier van verslag te doen. In

't algemeen raadt hy dit met alle omzichtigheid te doen, om dat de Kooplieden die de slaaven aanbrengen, al doen, wat zy kunnen, om derzelver gebreken te verbloemen en te bedekken. Hier na geeft hy eenige byzondere onderregtingen, waar op zy in hun onderzoek acht te geven hebben; als, op den Ouderdom van een' slaave, op het Gezicht, op de Spraak en het Gehoor, op alle uitwendige Gebreken, op inwendige Kwaalen, op de Geboorteplaats. De Schryver voegt 'er telkens by welke konstenaryen de Kooplieden gebruiken om zodanige gebreken te verdonkeren; en wyst by elk onderzoek de wyze aan hoe het zelve gedaan moet worden. Doch het is niet genoeg goede en gezonde slaaven binnen Scheepsboord te hebben, het koomt op den Bevelhebber en voornaamlyk den Heelmeester aan, dezelven, zo veel mogelyk, gezond te bewaaren, waar toe geen geringe oplettendheid nodig is; inzonderheid wegens de bekrompenheid der plaatse waar zy by malkander liggen, en de geringheid van spyze, zonder eenige verandering, welke hun gegeeven wordt.

De eerste zaak, waar op acht gegeeven moet worden, is, om aan de slaaven zo veel ververfching van zuivere en gezonde lugt te bezorgen als eenigzins mogelyk is; door de luiken zo veel open te houden als de omstandigheden eenigzins toelaaten; door togtgaten te maaken, waar door de bedorve lugt een uitgang kan vinden; door koelzeilen te gebruiken; buskruid in den brand te steeken enz. als het weer en de gelegenheid dit toelaaten, de slaaven eenigen tyd op het dek te doen koomen. Voorts moeten het Schip en de slaaven rein en zindelyk gehouden worden. De Bevelhebber moet hun goede en geen bedorve levensmiddelen bezorgen, waar by wel eenige verversfchingen mogen gevoegd worden; ook voor al goed water om te drinken te geeven; en zo het geschieden konde, zou het van nut zyn het drinkwater te laaten kooken en bezinken. Ook oordeelt het de Schryver nodig katten aan boord te hebben, om dat de rotten en muizen de Scheepelieden in levensgevaar brengen, met het doorbyten van de viktualie- en water-vaten, ja zelfs wel het Scheepsvolk aanranden. De slaaven moeten wel, dat is, met goedaartigheid behandeld worden, vriendelyk aangesproken en hun wel eens vryheid worden vergund om te dansfen en zich vrolyk te maaken. Ziek geworden zynde moet de Heelmeester al toebrengen wat in zyn vermogen is tot hunne genezing. En om hier toe te bekwaamer te

wor-

worden geeft de Heer GALLANDAT eenige Werken aan de hand, welken van bekwaame Mannen hier over geschreeven zyn, en welker lezing hy de Heelmeesters ernstig aanraadt.

Dit Werkje, beknopt en klaar geschreeven, zal van veel nut kunnen zyn zo voor Scheepsbevelhebbers die op den slaaven-handel vaaren, als inzonderheid voor de genen die zich als Heelmeesters op zodanige schepen bevinden.

Verhandeling over den Oorsprong en de Historie der Vaderlandsche Rechten, inzonderheid van Holland en Zeeland; door Mr. LAURENS PIETER VAN DE SPIEGEL. *Te Goes, by* Jacobus Huysman, *1769. In groot Octavo,* 138 *bladzyden, behalven het Voorbericht.*

DE *Roomsche Wetten*, gelyk de Raadsheer VAN HEEMSKERK onzen Landsluiden, al voor lang, geleerd heeft, *by verstandige Luyden*, hier en elders, *bevonden wordende, wysheyts en billickheyts vol te zyn, zoo zyn dezelve, eerst als voorbeelden van wysheyt ende billickheyt, en metter tyt, door gewoonte, als Wetten aangenomen* (*). 't Is dan gantsch niet vreemd, dat men van het beoefenen van het Roomsche Regt, eeuwen agter een, veel werks gemaakt heeft, en nog tegenwoordig veel werks maakt. Doch eenigen hebben, sedert eenige jaaren, zeer begonnen te twyfelen, of men, onder het pryswaardig beoefenen van het Roomsche Regt, de beoefening van het Regt, de Wetten, de wel herbragte Gewoonten onzes eigen Vaderlands, niet al te zeer verwaarloosd hebbe. Zy merkten aan, dat de Vaderlandsche Wetten zelven ons wel dikwils wyzen tot de *Keizerlyke* of *Roomsche Wetten*, of tot *het gemeene beschreeven Regt*, en dat zulks de beoefening van het Roomsche Regt ten hoogsten noodig maakt: doch dat wy niet verpligt worden, tot dit Regt onze toevlugt te neemen, dan wanneer onze Vaderlandsche Wetten zwygen, of omtrent de zaak in geschil niets hebben vastgesteld: waar uit klaarlyk volgt, dat de kennis van het Regt onzes Vaderlands niet alleen niet verwaarloosd, maar vooral aangespoord, en, uit de afgelegenste Oudheid, te voorschyn gehaald behoort te worden.

De Heer en Mr. LAURENS PIETER VAN DE SPIEGEL, Raad en Pensionaris der Stad Goes in Zeeland, heeft hier toe aan-

(*) *Batavische Arcadia*, IV Druk, bladz. 558.

aanleiding willen geeven, in de tegenwoordige *Verhandeling*, die wy gaarne zouden aanmerken, als een Voorlooper van een uitvoeriger Werk, over de Oudheid, natuur en gebruik onzer egte Vaderlandsche Wetten, waar toe wy wenschen, dat zyne Wel Ed. tyd en gelegenheid vinden mag; gelyk 'er ons, in 't slot deezer Verhandelinge, hoop toe gegeven wordt.

De Verhandeling is verdeeld in *vier* Hoofdstukken. In het *eerste*, wordt naargespoord, welke Volken deeze Landen bewoond hebben, tot op de Graaflyke Regeering over dezelven. In het *tweede*, wordt gehandeld van het Regt, welk, onder deeze Volken, ten dien tyde plaats hadt: in het *derde*, van het Regt, welk, hier te Lande, in gebruik was, van den aanvang der Graaflyke Regeeringe af, tot op den tyd van het geeven der eerste Handvesten en Keuren, dat is, naar 't gemeen gevoelen, tot op den aanvang der dertiende eeuwe. Het *vierde* Hoofdstuk vervat, eindelyk, eene optelling van Lands wetten en gewoonten, die overeenkomen met het Regt, welk, in het derde Hoofdstuk, getoond is, hier te Lande, ingevoerd geweest te zyn.

In het *eerste* Hoofdstuk komen, gelyk men ligtelyk denken kan, de Batavieren, de Franken, die in Saliërs en Ripuariërs onderscheiden zyn geweest, de Saxers, de Friezen, de Noormannen en andere Volken op het tooneel, die, nevens of na elkanderen, in deeze Landen, gewoond hebben. De Schryver, in Zeeland woonagtig, maakt, byzonderlyk, zyn werk van het opspooren der oudste bewooneren van Zeeland. Hy vindt 'er de Menapiers, ten tyde van Julius Cezar (§. IV. bl. 6): en, in laater' tyd, ook de Saliërs, eene soort van Franken (§. IX. bl. 11). Zelfs leidt hy den naam van *Saliërs* af van een woord, dat, in de oude Landtaale, *Zee* betekenen zou (bl. 14). Doch wy vinden niet, welk dit woord geweest zy: want dat het Grieksche woord ζάλη [*Salee*] *onstuime*, by Libanius, van de *Zee* gebruikt, den Romeinen gelegenheid gegeven hebbe, om de Kelten, die omtrent den Ryn naar den Zeekant woonden, den naam van *Saliërs* te geeven, gelyk de Hr. VAN DE SPIEGEL (bl. 15.) wil, zou, indien 't iemant al waarschynlyk voorkomen mogt, nog niet bewyzen, dat de naam *Saliërs* van een oud Keltisch woord, dat *Zee* betekende, ontleend was. Dat het zelfde volk zig, in de vyfde eeuwe, van de Zeeuwsche Eilanden af, tot heel aan de Elve toe, uitgebreid heeft, komt den Schryver (bl. 20. *in de aant.*) waar-

waarschynlyk voor, om dat hy *Albis*, by *Sidonius Apollinaris*, voor de *Elve* neemt. Doch *du Bos* verstaat 'er de *Atve*, een riviertje in Luikerland, door (*Hist. de l'Etablissem. de la Monarchie Françoise.* Tom. I. p. 614), en bevestigt deeze zyne gedagten, elders, in 't zelfde Werk (Tom. I. p. 236.) met eene plaats van *Claudiaan*.

Met meer grond, onzes agtens, stelt de Hr. *van de Spiegel* (bl. 27, 65.) dat de Friezen zig, na de Saxers, van de Wezer af, tot heel in Vlaanderen, aan de Schelde, hebben uitgebreid. Doch met deeze stelling weeten wy niet wel overeentebrengen 't gene, op eene of twee andere plaatsen, (bl. 29, 66.) geleerd wordt, dat de stroom *Sincfal*, de westelyke grensscheiding van de wooning der Friezen, in Noordholland, gezogt moet worden. 't Is waar, de Hr. *van de Spiegel* meent, dat de Friezen, in 't laatst der zevende eeuwe, uit het zuidelyk gedeelte van Holland, en uit Zeeland, verdreeven zyn. Doch ons zyn geene plaatsen bekend, die duidelyk bewyzen, dat Friesland zig, ooit, tot aan de Schelde, heeft uitgestrekt, dan die, in Schryvers der negende, tiende en elfde eeuwe, gevonden worden, en van de grenzen der Friezen, ten hunnen tyde, spreeken.

In het *tweede* Hoofdstuk, wordt (bl. 44.) beweerd, dat de oude Germaanen niet zo onkundig van leezen en schryven geweest zyn, als men, in 't gemeen, oordeelt, en dat de bekende plaats van *Tacitus* (*de moribus German.* Cap. 19.) *Litterarum Secreta viri pariter ac feminæ ignorant*, dat is, „ Beide Mannen en Vrouwen zyn onkundig van de geheimen der Letteren", niet van de Lees-of Schryfkonst, waar in de Germaanen onkundig geweest zouden zyn; maar van de *bedekte Minnebrieven*, waarin zelfs de Mannen onder de Germaanen minder dan de Romeinsche Vrouwen ervaaren waren, verstaan moeten worden. Anderen hebben, voorheen, deeze plaats, op dezelfde wyze, uitgelegd, en nog onlangs de Heer MAURICIUS (*Onled. Ouderd. I Deel, bl.* 95.) En men moet bekennen, dat deeze uitlegging zeer wel met den samenhang der woorden overeenkomt. Doch al laat men ze gelden, zal, veelligt, nog twyfelagtig voorkomen, of 't volk in 't gemeen, voor de aankomst der Romeinen, wel zo veel kennis van leezen en schryven hadt, dat het, gelyk de Hr. *van de Spiegel* (bl. 46.) meent, *de gedachtenis* zyner *vrome krygsbedryven*, in 's Lands *taale*, *in geschrifte* kon *stellen*. Immers, getuigt dezelfde *Tacitus*, (*ibid.* Cap. 2.) dat de *gezangen*, die by de Germaanen in 't *geheugen* bewaard werden, hun *eenigste slag van Jaarboeken*

 wa-

waren. Waren nu deeze ongeschreeven gezangen hunne eenigste Jaarboeken; zo hadden zy dan geene geschreevenen. Maar zo zy schryven konden; waarom schreeven zy deeze gezangen niet? En konden zy niet schryven; dan sprak van zelf, dat zy ook van de bedekte schryfwyze der minzieke Romeinsche Vrouwen onkundig waren.

De Schryver toont, wyders, met veel waarschynlykheid, dat de Salische en Ripuarische Wetten, in of naby deeze Landen, opgesteld, en dat de Franken aan dezelven onderworpen geweest zyn. Hy onderzoekt, vervolgens, van wat gebruik en kragt de *Capitularia* der Frankische Koningen, en de Wetten der Saxers en Friezen, hier te Lande, zyn geweest, en toont aan, dat zy, zo wel als het Roomsche Regt, de regelmaat geweest zyn, waar naar, in de Regtbanken, gevonnist werdt, tot op de tyden der Graaven.

Onder de eerste Graaven, tot op den tyd van *Willem den Eersten*, of weinig laater, bleeven dezelfde Regten, ten deele onder den naam van Coustumen, in kragt, gelyk de Heer *van de Spiegel*, in het *derde* Hoofdstuk, (bl. 88 enz.) toont. Het Wetboek van *Justiniaan* kwam hier by, in de plaats van dat van *Theodosius*, welk men, te vooren, gebruikt hadt. Ook kreeg het Geestelyk of Pauselyk Regt, allengskens, meer gezags hier te Lande.

De Schryver is van gedagten, en wy zyn 't volkomen met zyne Wel Ed. eens, dat het oordeel *naar* zyne *vyf Zinnen*, 't gene, in veele oude Graaflyke Handvesten, van de Regters gevorderd wordt, niet onderstelt, dat zy, naar eigene zinnelykheid, en zonder eenige Wet voor zig te hebben, beslissen mogten; maar dat zy, in het naspooren der Wetten en deugdelyke Coustumen, al hun verstand inspannen, en, volgens dezelven, vonnissen moesten.

Het *vierde* Hoofdstuk strekt om te bewyzen, dat men, in de oude Keuren, de Frankische, Friesche en andere Wetten, zo wel als het Roomsch-Keizerlyk en Pauselyk regt, gevolgd is. De Hr. *van de Spiegel* toont dit, door een reeks van voorbeelden. De bastaarden werden, onder onze Voorouders, in de dertiende en veertiende eeuwe, gewettigd geagt, als zy, by 't uitspreeken van den Huwelykszegen over 't Paar, onder 's moeders huik, geplaatst waren geweest. Maar by de oude Franken, stelden men ze onder 's moeders rok. De ondertrouw geschiedde, van ouds en nog, met het overleveren van een' Ring, Penning of ander geschenk. Doch het wisselen van geschenken, in zulk eene gelegenheid, was ook by de Germaanen en Franken in gebruik.

bruik. By ons, en vooral by onze Voorouders, werdt de toestemming der naaste maagen vereischt, tot het aangaan van een huwelyk. De Salische Wet vordert ook, dat de wederzydsche Naastbestaanden, by een aanzoek ten huwelyk, tegenwoordig zyn: en zulks was, reeds onder de oude Germaanen, in gebruik geweest. Onze *duarien* of morgengaaven, die de Bruidegom aan de Bruid doet, zyn een navolging van 't gene men vindt, in de Ripuarische, Saxische en andere Wetten. Ons tegenwoordig Landregt laat een' man toe, het goed zyner huisvrouwe te vervreemden. Doch zekere Zeeuwsche Keur gedoogt dit niet, dan in hoogen nood, en met blykbaare bewilliging der Vrouwe. En dit komt overeen met de oude Frankische en Longobardische Wetten, die, in dit opzigt, het Wetboek van *Theodosius* gevolgd zyn. In de wettigheid van bezit door Verjaaringe, in 't verkrygen van eigendom, door op- of overdragt, of door naastinge, in de wyze van regtspleegen, beide in 't *crimineele* en in 't *civile*, en in andere opzigten, hebben ook, zelfs nog tegenwoordig, veele gewoonten plaats, die, uit de oude Frankische en andere Wetten, ontleend zyn. De Heer *van de Spiegel* bewyst zulks, in dit Hoofdstuk, uitvoeriglyk. Doch wy konnen 'er niet breeder over zyn. Het weinige dat wy van den inhoud deezer Verhandelinge hebben aangetekend, zal genoeg wezen, om onze Leezers, naar dezelve, en vooral naar een breeder Vervolg van dezelve, begeerig te maaken. In dat Vervolg, of in een herdruk deezer Verhandelinge hoopen wy, dat de Heer *van de Spiegel* gelegenheid vinden zal, om zorgvuldiger tegen drukfeilen en andere onnaauwkeurigheden te doen waaken. Want behalve de misstellingen, die, op 't einde van 't Werkje, aangeweezen zyn, leest men nog, bl. 60. *Fokkens*, in de plaats van *Foppens*, bl. 83. *Balurius*, voor *Baluzius*. bl. 83. *de Protest.* voor *de Potest.*, dat is, *de Potestate*, bl. 110. *Oldericus* voor *Odericus* enz.

BERIGT

wegens een Prentwerk, *volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heer*

CORNELIS PLOOS VAN AMSTEL, JAC. CORN. Z.

Mededirecteur van de Teken-Academie der Stad Amsterdam; van het Zeeuwsche Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen, en Lid van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem.

GElyk de Waarde van een Werk voornamelyk geschat word naar gelang het veel of weinig voldoe aan het einde waartoe hetzelve geschikt is; zo heeft men, om het te beoordeelen, niet zoo zeer in aanmerking te neemen de hoeveelheid, dan wel de gevolgen van den tyd en arbeid die 'er toe aangelegd en gebezigd zyn: te weten, het wel of kwalyk besteeden van den eenen, en den goeden of ongelukkigen uitslag des anderen. Daar zyn Kunststukken, die, schoon in korten tyd en met weinige moeite vervaardigd, egter, in verdiensten, andere Werken verre te boven gaan, waarop eene onbekwaame hand zig langen tyd ongelukkig heeft afgesloofd; aan den anderen kant is het ook zeker, dat 'er veelal Werken te voorschyn komen die in grooten haast gemaakt zyn, dog aan welke, doordien zy geene verdiensten altoos hebben, nog te veel tyds vrugtloos verspild is; gelyk 'er in tegendeel, sommige Kunststukken eerst spade, en na een' geruimen tyd onder handen geweest te zyn, het licht zien, omtrent welke men, verre van zig deezes langen uitstels te beklaagen, besluiten mag dat 'er een ongemeen Kunstvermogen moet aangewend zyn geweest, om in zulk een tydbestek, dezelve nog tot die volkomenheid te brengen als waarin zy ons ter hand gesteld worden. In zodanig een licht, verwagten wy ook dat de Prent, nu door den Heer *Ploos van Amstel* uitgegeeven, beschouwd zal worden by Liefhebbers die bescheidenheid en kunde genoeg bezitten om te oordeelen dat dit Werkstuk, het voortreffelykste inderdaad dat tot nu toe uit deszelfs handen gekomen is, eene ongemeene moeite en oplettenheid in het vervaardigen vereischende, ook geensins in overyling of haast gemaakt konde worden; en dat, in zoo verre men kan nagaan wat het in hebbe om wel te slagen in het drukken met de kleuren, deeze Prent, die,

ten aanzien van dien trant van drukken, voor een Meesterstuk mag gehouden worden, aan het verlangen der Kundigen voldoen zal, in vergoeding van den langen tyd die 'er in het wagten naar dezelve verloopen is.

Wy zullen nu overgaan tot eene beschryving van de Prent zelve. Zy is gevolgd naar eene Tekening door

ADRIAAN VAN OSTADE
Gemaakt in den Jaare 1673 (*)

en verbeeldt een Boeren Buitenhuis of Herberg, waar een Boerin over de Onderdeur, en twee Huislieden achter haar staande, met genoegen schynt te luisteren naar een Speelman, die op de Viool, en een Jonge die by hem op de Lier, voor hen staat te speelen. Buiten zit een Boer, in eene vrolyke houding, schrylings met het eene been over de bank hangende, en houdende een Bierkan in de hand; wat achterwaards staat een Jonge met een Mand aan den arm, een klein Meisje by zig hebbende. Op den Voorgrond zit een andere Jonge die tegens een Hond, nevens hem leggende, schynt te spreeken. Ter zyde staat een Meisje, dat een klein Kind, op een laag bankje zittende, tegenhoudt. Langs het Huis ziet men, in de schaduw van een houten afdak, een Varkenskot, waaröp twee Byekorven, een Nap, en ander Boerengereedschap; beneden is een Hen op den grond pikkende. In 't verschiet eenige Palissaden die tegen de groente en hoogere geboomte uitkomen. Ter zyde van het Huis vertoont zig de Stam van een Wyngaard, wiens bladeren over het afdak, en van daar langs het Huis van vooren, zich uitspreiden tot over de luifel boven de deur, waar, aan de post, een Verkoopbiljet staat aangeslagen: aan de overzyde der post hangt een aarden Kan, en eenig ander Bywerk.

Dit alles door een sterk zonnelicht gedaagd, en met schoone, tedere en samenstemmende kleuren uitgedrukt, veroorzaakt zulks over het geheel een aangenaam licht en

(*) De Tekening zelve is nog in het Kunstkabinet van wylen den Heer JONAS WITSEN, in zyn. Wel Ed. leeven Burgemeester der Stad Amsterdam, en Hoofddirecteur van de Teken-akademie aldaar.

en donker. Inzonderheid brengen de heldere en gereflexeerde Schaduwen, en natuurlyke Slagschaduwen veel toe tot het schilderagtige en bevallige in deeze Ordonnantie. Ware het niet bekend, dat *Ostade* eene zonderlinge bekwaamheid gehad hebbe, in het wel schikken en plaatsen zyner Figuuren; dat hy zyne Groepen natuurlyk wist te verdeelen, zyne Standen en Gedaanten volgens den eisch der zaaken, en naar ieders byzondere hartstogt kenbaar te stellen, en uit te drukken; dat hy eenen levendigen geest bezat, om dit alles zonder eenig bedwang of gemaaktheid te kunnen voortbrengen, waar door hy aan de eenvoudige Natuur, zelfs in de laagste Voorwerpen, eene edele zwier en bevalligheid byzette, was dit niet in alle zyne andere Werken overvloedig te vinden; deeze Tekening alleen zou ter overtuiging van dit alles kunnen strekken; en geen wonder zy is ook eene der voortreffelykften van de Tekeningen in kleuren die van *Ostade* bekend zyn; altoos in hooge waarde gehouden zynde, by den overleeden Heer JONAS WITSEN roemwaardiger gedagtenis, als de beste uit zyne Kunstverzameling. 't Is ook aanmerkelyk dat *Ostade* deeze Ordonnantie zoo wel geschilderd als getekend hebbe, een blyk dat hy voor dezelve eene byzondere zucht moet gehad hebben, en word ook deeze Schildery voor eene zyner beste Stukken gehouden, zynde dezelve eertyds geweest in het getal der voortreffelykste Stukken der alömbekende en keurige Verzameling van den Wel Ed. Heer GOVERD VAN SLINGELAND, *Ontfanger Generaal van Holland en Westfriesland* &c., eertyds een voornaam Mecenas der Schilderkunst (*), en is thans berustende in het uitmuntend Kabinet van zyne Doorl. Hoogheid WILLEM DEN VYFDEN *Erfstadhouder* &c. die, behalven de liefde en agting omtrent de fraaije Kunsten en Weetenschappen in 't gemeen, ook voornamelyk der Schilder- en Tekenkunste, eene byzondere gunst toedraagt, dezelve voorstaat en aanmoedigt.

NB. Dit Prentwerk is te bekoomen by *M. Woortman*, Kunstkooper, en by de Drukkers deezes *Yntema* en *Tieboel*, by wien het van de Liefhebberen kan worden gezien; doch word niet in Commissie gegeeven.

Pro-

(*) Zie gedrukte Catalogus der Verkooping van deeze Verzameling, aangeslagen den 18 Mey 1768.
„ No. 32. *Une Maison de Paisan avec beaucoup de figures, par* Adrien de Ostade".

Proces in cas van Injurien tusschen GODERT VAN DER POEL, *Vader in 't Armhuys der Stadt Schoonhoven. Contra* DIRK VAN LEEUWEN, *Predicant in Veenendaal. En* KERKENRAAD, *aldaar mede Gedaagdens in 't zelfde cas. Gedient voor haar Ed. Agtb. der Stad Rheenen. Tot Schoonhoven by* A. Bruggeman. *Behalven een korte Voorafspraak 208 bladzyden in groot quarto.*

De hoofdzaek over welke dit Proces rouleert is kortlyk deze. *Godert van der Poel*, Eischer in dit cas, had ten laste van den eersten Gedaagden *Dirk van Leeuwen*, verspreid, „ dat hy Gedaagde in zyn voorige Gemeente te Slidrecht gelderen zouwde hebben geleend off schuldig zouwde zyn, die hy eerste Gedaagde, toen hy van Slidrecht vertrok noch niet zoude hebben betaeldt." De Kerkeraed, mede Gedaegdens in dit zelfde cas, de ongegrondheid van dat verspreid gerucht vernemende, heeft daer op geresolveerd, by publique afkondiging der Gemeente bekend te maken, „ dat zy uit dien hoofde den voornoemden *van der Poel* houden voor een Leugenaar, tot dat hy ter plaatse daar het behoort beweezen zal hebben, dat zyne gezegdens de waarheydt zyn." De Eischer, die het geen hy desaengaende gezegd heeft, gehouden wil hebben voor *eene onnoozele en onschuldige navertelling*, zonder animus injuriandi voortgebragt, oordeelt zich door deze publique afkondiging atroce geïnjurieerd, en citeert daer over alle de Gedaegdens, „ om voor den Edelen Agtbaren Geregte, in Cas van injurien, tot honorable en profitable beteringe te horen Eysch doen." Hier op is de zaek vervolgens ten Processe gekomen, en het *Gerecht der Stadt Rheenen* heeft eindelyk de Sententie indezervoege gepronuntieerd. „ 't Voorsz. Gerecht doende Recht, met advys van onpartydige Rechtsgeleerden, verklaert den Eyscher in zynen Eysch, Fine en Conclusie, op ende jegens de Gedaagdens gedaan ende genomen, te wezen niet ontfankelyk nogte gefundeert, de Gedaagdens daar van Respectivelyk absolverende; en Condemneert den Eysscher daar benevens in de Costen van dezen Processe, tot Taxatie van den Gerechte." De *Eischer*, dit Vonnis in zyn nadeel hebbende, heeft konnen goedvinden de Schriftuuren, die, volgens den Inventaris, van zyne zyde gediend hebben, in 't licht te geven; en zou 'er gaerne die van de zyde der Gedaegdens bygevoegd hebben, doch de origineelen van die zyde, gelyk hy in zyne Voorreden meld, niet magtig zynde, heeft hy ze niet konnen mededeelen; 't welk hem beweegt den Eerwaerden *van Leeuwen* nogmaels zynen dienst aen te bieden, om ook die Schriftuuren, zo zyn Eerwaerde dezelven voor 't licht begeerde, in 't eigenste formaet als deze uit te geven. Of dit geschiede met een oogmerk om zich op de Rechtbank van 't Gemeen te beroepen, dan uit een zucht om zyn Eerwaerden des te duidelyker te justificeeren, of met enig ander inzicht, is een raedsel, aen welks ontknooping waerschynlyk niet veel gelegen is: doch naest denkelyk handelt zyn Eerwaerde het voorzichtigst met hieromtrent voorts stille te zitten, om des aengaende in geen nieuwe moeilykheden ingewikkeld te worden.

Ver

Verzameling van Blyken en Bescheiden rakende de Procedures tusschen de Eerwaarde KERKENRAAD *van* SPYK, *Revident ter eenere, en* PIETER COENRAADS *als Schoolmeester van* SPYK, *gerevideerde ter andere zyde. Thans in casu Revisionis by de hoge Justitie Kamer van Stad en Lande ongedecideerd hangende. Uitgegeven door* JAN ARNOLD ENGELHARD J. U. D. *en den gerevideerden in voorschreven Procedures als Advocaat bedienende. Te Groningen by* Hajo Spandaw 1769. *Behalven de Voorreden* 119 *bladz. in Folio.*

DEze Papieren zyn betrekkelyk tot ene questie, die menigwerf over en weder gedebatteerd is, te weten in hoe verre Kerklyke handelingen aen de Waereldlyke Regtbank onderworpen zyn, en wel bepaeldlyk of zulks plaets heeft in 't cas, dat in dezen exteert. De Kerkenraed *van Spyk* naemlyk oordeelt gegronde beschuldiging van neglecti officii, calumnie en scandael tegen den Schoolmeester *van Spyk* te hebben; en door zyn refractair gedrag genecessiteerd te zyn, om hem te suspenderen van het gebruik des Heiligen Avondmaels, en van den openbaren Kerkendienst, ten tyde en wyle, dat denzelfden Kerkenrade blyke, dat hy berouw en bekeering beloove en bewyze. De Schoolmeester, zich t' onregte bezwaerd en gesuspendeerd achtende, heeft zich terstond geaddresseerd aen hunne Edel Mogenden, de Heren Lieutenant en Hooftmannen van de Hooge Justitie Camer van Stad en Lande. Hunne Edel Mogende hebben daer op prævie het bericht van den Kerkenraed gerequireerd, en de fatalia appellationis geprolongeerd. Ook hebben ze, na de lecture van dat ingekomen bericht, in des Petitionants verzoek, pro ut jacet, gedifficulteerd, latende hem salv regtens alio modo te kunnen ageren naer zynen rade. Maer vervolgens heeft hy van hunne Ed. Mogenden geobtineerd Mandaet, wegens turbatie in het posses van den openbaren Kerkendienst te exerceeren. De Kerkenraed, vermenende deze zaek mere Kerklyk te zyn, en dus niet voor den Politiquen Regter geventileerd te konnen worden, heeft voorts tegen dit Mandaet geopponeerd de *Exceptio Fori Declinatoria.* Dan hunne Ed. Mogenden hebben, na dat 'er in 't breede tusschen partyen over gedisputeerd was, de ingediende *Exceptio Fori Declinatoria*, by Sententie, gerejecteerd. En dit heeft den Kerkenraed bewoogen, daer van revisie te interponeren; in vertrouwen van te konnen bewyzen, dat deze zaek mere Kerklyk is, dat 'er gevolglyk in het rejetteren der exceptie erreur *is* begaen, en dat men gevolglyk met regt mag hoopen van reformatie der Sententie te zullen erlangen. Ten dien einde stelt de Kerkenraed als Revidente zich voor, te toonen.

„ 1. Dat Kerkelyke persoonen ten opsigte haarer bedieningen of posten, waar in deselve in de Kerken gesteld zyn, en na Kerken-Ordeningen geinstalleert, ook omtrent die posten, in haar pligt manquerende aan de Kerkelyke regten en straffen onderworpen zyn, en wie onder die persoonen begreepen worden."

„ 2. Welke saken in die persoonen betrekkelyk tot haare posten het

het zyn, die na de Kerkelyke regten by den Kerkelyken Regtbank behoren beoordeelt te worden."

„ 3. Dat de saaken ten laste van Gerevideerde Pieter Coenraads als Schoolmeester ingebragt, en by 't Consistorie beoordeelt, nooyt anders dan kerkelyk kunnen begreepen, en deswegen nooyt tot den Civilen Regtbank dienden getrokken te worden: waar by in aanmerking komen, de gevolgen, die het soude tot sigh trekken, wanneer Kerkvergaderingen van haare Sententien by den Civilen Regter Correctie souden moeten ondergaan."

„ 4. Eindelyk tragt de Revidente te enerveren de argumenten aan zyde der Gerevideerde ten dage van dispuit bygebragt, en by die occasie te demonstreren, dat door het geven van de naam van turbaten possessoir geen verandering van Sententien in kerkelyke saaken, nogh derselver procedures by den Civilen Rigter kan gemaakt, en onder dusdaane schyn de kerkelyke regten niet bekort moeten worden."

Deze hoofdzaken worden hier in de *Gravamina* door den Revidente in 't breede ontvouwd en aengedrongen, om daer door te erlangen geregtlyke reformatie van opgemelde Sententie; als oordeelenden luce meridiana clarius te hebben aangetoond, dat 'er in het gewysde erreur begaen is. Op deze *Gravamina* heeft de *Gerevideerde* zyne *Salvatien* ingeleverd, waer in hy, volgens de hem gelaten vryheid, om salv regtens in de Salvatien te opponeren zodanige Exceptien als te raede zou vinden, na ene korte voorafspraek betreffende het voorgevallene, in de eerste plaets, tracht te bewyzen, „dat het geinterponeerde revis nec rite geinstitueerd, nec rite geprosequeerd is." Vervolgens maekt hy 'er zyn werk van, om te toonen, dat de staat des geschils door de Revidente niet wel is opgemaakt, en dat de Originele Gedaagde de Competentie van Hun Ed. Mog. Collegie gansch temerair gecontradiceerd heeft." Waer tegen hy de competentie van dat Collegie poogt te adstrueeren, ten aenzien van 't eischen van ouverture van de Sententien der Kerkelyken, zo in 't algemeen, als in dit zyn geval in 't byzonder, daer hy sustineert gantsch onregtmatig gesententieerd te zyn. Dit leid den Gerevideerden vervolgens, om de *Gravamina* zelven onderscheidenlyk na te gaen, en 't zyne by te brengen, ter wederlegginge van 't geen de Revidente daer in heeft voorgedragen; wel byzonder om te doen zien, dat de Revidente het Regimen Ecclesiasticum zo verre buiten deszelfs palen heeft zoeken te extenderen, dat het gevaerlyk zou worden, het geen hem dit Stuk wat wydloopiger doet behandelen. Deze en de verdere byzonderheden der Gravamina, die hier in aenmerking genomen dienden te worden, nagegaen hebbende, vertrouwt de Gerevideerde „de Competentie van Hun Ed. Mog. ten dezen genoegzaam rechtens bewezen, en daar door de opgemelde Sententie gesalveerd, en teffens aangetoond te hebben, dat het geinterponeerde Revis nec rite is geinstitueerd, nec rite is geprosequeerd; en overzulks vermeent hy als nog met redenen te kunnen en te mogen concluderen tot admissie van de geobmoveerde Exceptien non rite institutæ, nec rite prosequtæ

Re-

Revisionis, of by onvermoedelyke rejectie derzelve tot confirmatie van opgemelde Sententie".

Benevens deze twee Papieren, met de daer toe behoorende Bylagen, komen in deze Verzameling nog twee Stukken van de Revidenten voor, die na de Salvatien aan Hun Ed. Mog. zyn overgeleverd. Het eerste behelst een *Antwoord* dienende, „ om te erlangen rejectie van des Gerevideerdes by deszelfs ingediende Salvatien in Casu Revisionis geopponeerde exceptien non rite institutæ & non rite prosecutæ revisionis". Het tweede is een *Recueil in casu Revisionis*, dienende, „ om als nog te erlangen de geregtelyke reformatie van meermaels gemelde Sententie". Op dit *Recueil*, dat, volgens de Ordonnantie op de Revisien, met geen afzonderlyke nieuwe Schriftuur te beantwoorden is, heeft de Heer en Mr. *Engelhard* hier enige noten gemaakt, die in de procedures niet bekend zyn, welken, zyns oordeels, by 't lezen van dit Recueil, wel in acht genomen mogen worden.

Die Heer den Gerevideerden, als Advocaet, in deze Procedures bedienende, is, gelyk hy in zyne Voorreden te kennen geeft, genoopt om deze Stukken het licht te doen zien, ter oorzake, „ dat eenige Predicanten Synodaals middelen hadden zoeken uit te denken om den ordinaris cours van justitie te stremmen, en ten dien einde voorgeslagen, om onder voorwendsel, dat dit een zaak suiver kerkelyk was, ook de Kerkelyke Rechten en Privilegien door deze actie bekrenkt wierden, eene schriftelyke Remonstrance aen *Z. D. H. den Heere Prince Erfstadhouder*, te presenteren, en zulks, bevorens daer van een kennis aan de Heren Gedeputeerde Staten voor te stellen, door hunne Deputaten ter uitvoer hadden gebragt. Deze hier toe dienende Remonstrance tracht hy, door 't uitgeven dezer Stukken, enigermate te keer te gaen; om den Lezer onder 't oog te brengen hoe gevaerlyke sentimenten, voor de Politique Magten, door de Revidenten gevoteerd worden. 't Is waer Party verkettert hem aen de andere zyde, als een *Erastiaengezinde*; doch hy schynt zich des niet te zeer te bekreunen; dewyl men, zo men zyn gevoelen wegens de Kerklyke Magt in 't algemeen, en de Kerklyke Censure in 't byzonder, *Erastiaensch* wil noemen, dan, naer zyn inzien, ook zal moeten zeggen; „ dat de geheele Lands Constitutie nopens kerkelyke zaken *Erastiaansch* geformeerd, en de wettige Overheid *Erastiaanschgezind* is; zo dat men niet weete, wat men zegt, wanneer men in Ons Land van *Erastianery* begint te spreken, om daar door eene *heterodoxie* te kennen te geven, terwyl *Erastiaansch Gezindheid* de zuivere *Orthodoxie* in onze Kerk en Burgerstaet is". ——— De Lezers, die smaek hebben in 't nagaen van 't verschil over de uitgestrektheid der Kerklyke Magt, zullen hier, aan de ene en andere zyde, nog al iets ontmoeten, dat hunne aendacht trekt, schoon 'er echter niet nieuws in zy, voor hun die dit geschil beoefend hebben.

De beoórdeeling van den BELISARIUS *voornaamlyk met betrekking tot* SOCRATES, *tegen den Heer* C. NOZEMAN *en andere verdedigd. Door* P. HOFSTEDE, *Predikant te Rotterdam, en Lid van het Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Te Rotterdam, by* J. Bosch *en* R. Arrenberg, 1769. *In groot octavo* 314 *bladz.*

ER is, zo 't ons voorstaet, in langen tyd geen Twistschrift van de drukpers gekomen, naer welks uitgave men zo algemeen verlangd heeft, als naer deze verdeediginge van den Eerwaerden *Hofstede*; waer toe niet alleen de natuur van 't verschil, maer ook het character der twistende Persoonen zeer veel, zo niet te veel, toegebragt zal hebben. Wat hier van zy, thans zien dezulken hun verlangen voldaen; en de hoogachters van *Socrates* zullen ongetwyfeld reeds reikhalzen, naer 't geen de Eerwaerde *Nozeman* van zyne zyde daer tegen zal hebben in te brengen: dewyl ze niet wel verwachten konnen, dat hy het twistgeding zal laten steken; daer de eerstgemelde 'er zo veel werks van gemaekt heeft, om hem, als ware hy het spoor geheel byster, te behandelen. —— De Eerwaerde *Hofstede* naemlyk heeft in dit Stukje, (buiten ene hier en daer ter loops bygebragte wederlegging van enige andere Schriften, die zyne *Beoordeeling van den Belisarius* betreffen,) het bekende Geschrift van den Eerwaerden *Nozeman*, strekkende ter *Handhavinge der Eere van Socrates*, van stuk tot stuk nagegaen; en zich alleszins bevlytigd, om het geen daerin, ter oplossinge der bewyzen, die hy ten laste van *Socrates* had aangevoerd, was voorgedragen, krachteloos te maken. In de uitvoering hier van heeft hy 't er wel byzonder op toegelegd, om den Lezer in 't denkbeeld te brengen, dat de Eerwaerde *Nozeman* ene zich onvoegelyke taek op den hals genomen heeft, en dat dezelve in dit opzicht in geenen deele met Hem gelyk staet. —— In hoe verre de Eerwaerde *Hofstede* dit al of niet voldongen hebbe, zal zich mogelyk in 't vervolg van tyd, beter dan nu, beslissen laten.

Men moet dit Geschrift doorbladerende zekerlyk erkennen, dat het verscheiden byzonderheden behelst, welken in dit verschil opmerking verdienen, en ten bewyze strekken van 's Mans uitgebreide belezenheid; doch men voelt zich tevens gedrongen om te wenschen, dat hy zynen geest den lossen teugel niet gevierd had, om dermate uit de hoogte te spreken, en zyne party, op de tergendste wyze, in de diepste laegte te beschouwen; dat hier meermalen tot op het uiterste gebragt word.

SALADIN, *Sultan van Egipten. Eene waerachtige Geschiedenis. Uit het Fransch vertaeld. Gedrukt voor den Vertaler. Te bekomen te Amsterdam en elders. In octavo* 35 *bladzyden.*

DEze Geschiedenis is niet ongevallig voorgedragen. De Vertaler heeft het opmerklyke in dit Versken onder 't oog gebragt.

Her-

Herbergzaemheid, daer tuk d'Aloudheid roem op draegt,
Oprechte Vriendschap, die nooit edel Hart mishaegt,
Erkentnis, 't Burgerschoon, doch 's Vorsten sieraeds-merk,
Vind ge' elk beknopt geschetst in dit beknopte Werk.

Saladin met zyn gevolg, als Armenische Kooplieden, door Europa reizende, bevind zich met het vallen van den avond, aen den ingang ener gevaerlyke Boschaedje, niet verre van Boulogne. De Graef van *Bentivoglio* herbergt, en onthaelt hen vervolgens, op de verplichtendste wyze. *Saladin* wedergekeerd zynde, en ene groote overwinning op het Leger der Kruisvaerders behaeld hebbende, word na verloop van enigen tyd gewaer, dat de *Graef van Bentivoglio*, by die gelegenheid Krygsgevangen gemaekt zynde, als Slaef in zyne tegenwoordigheid verschynt. Hy herkent hem, en openbaert zich eerlang aen den Graef; byzonder door het vertoonen van een onderkleed, dat 's Graven Gemalin hem als een Armenisch Koopman in de bovengemelde omstandigheden vereerd heeft. De diestyds aengegaene Vriendschap word daer op verlevendigd, en de Sulthan toont zyne erkentenis op de treffendste wyze. Hy beweegt den Graef, om, in vryheid gesteld zynde, t'huiswaerds te keeren, onder toezegging van weder te zullen komen, met zyne Gemalin en Zoon. De Graef voldoet aen zyne belofte, en de Sulthan laet niets na om dit Huisgezin te bewegen, tot een bestendig verblyf; onder de beloften van den Graef tot de eerste bediening van 't Ottomannische Ryk te verheffen, indien hy besluiten kan om van Godsdienst te veranderen. De Graef kan hier toe niet overgaen; en de Sulthan laet daer op vervolgens dit Huisgezin, na 't ryklyk begiftigd te hebben, vol vergenoeging vertrekken.

BERIGT.

DEwyl men eenige schynstrydigheid meent te vinden tusschen het Berigt aangaande de Inenting van het Vee, door den Heer GRASHUIS, in de *N: Vaderl: Letter-Oefen:* (*), en de Beschryving van dezelfde Inenting in de *Uitgez. Verband.* (†), alzo in de laatste gezegd wordt dat *zes* van de ingeënte Beesten op besmette stallen gebragt waren en bezweeken, en in het laatste maar van *vier* wordt gesproken: dient tot antwoord, dat de Opsteller van het Berigt voor de Courant, dit volgens zyn geheugen heeft geschreeven, zonder het gene in de *Uitgez. Verb.* hier van gemeld was, na te zien. Dit heeft gemaakt dat hy zich hier in heeft verzonnen; het was twee jaaren geleden. Om dat men nu het gemelde Berigt woordelyk in de *Letter-Oefen.* heeft willen geeven, heeft men hier in geene verandering gemaakt, oordeelende dat het niets toe of afdeedt aangaande het Berigt zelve, gelyk het in de daad niet doet; want het kwam hier op de overgeblevenen maar aan. In de *Uitgez. Verband.* wordt ook niet gezegd dat alleen *zes* Beesten waren ingeënt, maar wel het tegendeel, men zie bladz. 253 en 255; het getal van 50 Beesten wordt juist niet genoemd.

(*) III Deel, bladz. 367. (†) III Deel, bladz. 247.

NIEUWE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

De Mensch als Gods Beeld beschouwd. Door C. C. H. VAN DER AA. *Bedienaar des H. Euang. in de Gemeente, toegedaan de Onverand. Augsb. Geloofsbel. Lid en Secret. van de Holl. Maatsch. der Weetensch. te Haarlem. Te Haarlem, by* J. Bosch 1769. *Behalven het Voorwerk* 787 *bladz. in groot octavo.*

DE Eerwaerde van *der Aa* heeft dit Werk, volgens zyne betuiging, dus ver opgesteld, niet voor geoefende Godgeleerden, en ook niet voor zulken die de Eerste Waerheden van 't Christendom niet kennen, maer voor de zodanigen, die, schoon ze geen Godgeleerden van professie zyn, noch zulks trachten te worden, gaerne de Waerheden van den Godsdienst op ene duidelyke en bondige wyze overwogen zien, en de bewyzen voor dezelven niet gewoon zyn te tellen, maer te wegen. —— Menschen van dat character zullen, dit Werk doorbladerende, niet wel konnen nalaten 's Mans heilzaem oogmerk dankbaer te erkennen, en te betuigen dat ze 't niet zonder vrucht nagegaen hebben; hoewel ze veelligt onder 't lezen wel eens wenschten, dat zyn Eerwaerde de gemene Waerheden, die men vooronderstellen mag denzulken bekend te zyn, min uitgebreid behandeld had. Men begrypt zeer wel dat de Autheur, ter beantwoordinge aen zyn oogmerk, die gemene Waerheden ook moest voordragen, dat hy zulks niet geheel kon ontgaen; maer 't komt velen voor, dat hy, overeenkomstig met het bovengemelde doelwit, zich hier in zeer wel der kortheid bevlytigd kon hebben; 't welk denzulken, die tegen uitweidingen buiten noodzaeklykheid zyn, dit Geschrift niet ongevalliger gemaekt zou hebben.

Wat den inhoud betreft. Het behelst ene behandeling van de gewichtigste Waerheden van den Godsdienst, met betrekking tot onzen handel; en strekt inzonderheid om ons op 't nadruklykste voor den Geest te stellen, onze verplichting, om te beantwoorden aen *het groot einde, waer toe ons de algoede Schepper geschikt heeft*; te weten, om, (daer hy den Mensch *Hem tot een beeld* geschapen heeft,) een zichtbaer afbeeldsel van Hem, den onzichtbaren God, te zyn,

om, door gelykvormigheid van gedrag met God, den onzichtbaren God af te beelden, *door God in deszelfs Zedelyke Eigenschappen na te volgen.* —— In de algemene ontvouwing hiervan toont onze Godgeleerde, dat God den Mensch indiervoege geschapen heeft, dat hy bekwaem gemaekt zy, om tot het groot oogmerk, 't welk God met hem voor had, te kunnen geraken; dat God hem daedlyk, met het bovengemelde oogmerk, voortgebragt, en te gelyk de noodige hulpmiddelen daer toe bezorgd heeft; als mede dat God den gevallen Mensch, herstelling noodig hebbende, insgelyks waerlyk daer toe heeft willen herscheppen, en hem verplicht heeft, *om als zyn Beeld op Aerde te leven.*

Op dit algemene volgen voorts byzondere Vertoogen, ter overweginge van de Eigenschappen des Allerhoogsten, naer welker gelykvormigheid de Mensch moet trachten, met aentooninge wat hy ten dien einde te doen heeft. Zyn Eerwaerde dit afgehandeld hebbende, met opzicht tot Gods *Heiligheid*, *Regtvaerdigheid*, *Goedertierenheid*, *Wysheid*, *Waerheid* en *Kennis*; bezeft dat wy menschen in verscheiden omstandigheden leven, waer in wy *God* niet tot een *voorbeeld* konnen hebben, en merkt deswegens aen, dat wy hier in *den Heer Jesus Christus* tot een voorbeeld hebben. Dit doet hem zyne aendacht vestigen op de verplichting der Christenen, *om het beeld van Jesus Christus te wezen*, met ene nadere ontvouwing van de wyze hoe, en een aendrang uit overweging van het nut in des Zaligmakers voorbeeld te vinden. Dit leid hem verder om byzonderer na te gaen, hoe een Christen in zynen Zaligmaker een uitmuntend voorbeeld vind, en hoe zeer hy gehouden is hem na te volgen, ten aenzien van *de Godsvrucht*, *ene geregelde Zelfliefde*, *en de Liefde tot den Naesten*, welke hier, met opzicht tot de voornaemste betrekkingen, waer in de menschen zich deswegens bevinden, word voorgedragen. En hier op dringt zyn Eerwaerde, ter versterkinge van al het gemelde, zyn bewys aen, *dat het Christendom voornaemlyk geschikt is*, *om de Menschen tot Afbeeldsels van God*, *den Vader*, *en van Jesus*, *zynen Zoon*, *te maken.*

Onze Godgeleerde, zyn onderwerp dus ver afgehandeld hebbende, verledigt zich voorts tot een onderzoek, *hoe ver een Christen in gelykvormigheid met God en J. Christus komen moet*, *om eeuwig gelukkig te konnen worden*; en nadien 't hier aenkomt op de Oprechtheid onzer Godsvrucht, overweegt hy vervolgens *den aert en de hoedanigheden van der Christenen oprechtheid*, *om het Beeld van God en J. Christus*

uus te dragen. Aen deze beschouwing hecht zyn Eerwaerde nog enige Vertoogen, betreffende de middelen, om tot die gelykvormigheid te komen. In dezen stelt hy ons voor (1.) de Leer der Heilige Schrift, *hoe men tot dien trap van gelykvormigheid kome*; (2.) *welk ene kracht het Geloof aen Jesus den Geloovigen geeft, en hoe het den Mensch bekwaem make, om in weldoen naer zynen God en Zaligmaker te gelyken.* (3.) *hoe, of op welk ene wyze dit Geloof den Mensch tot een afbeeldsel van zynen Hemelschen Vader maeke.* Als mede (4.) *wat de Algoedheid doet, ter bevorderinge onzer gelykvormigheid met zynen Zoon.* En, om ons hier omtrent te bewaren, aen de ene zyde, voor Dwepery en Geestdryvery, en aen de andere zyde, voor kleinachting van Gods byzondere Genadewerkingen, voegt zyn Eerwaerde by het bovengemelde een onderzoek, *hoe de werking van den Heiligen Geest ons Menschen heiligt, of bekwaem maekt, om Afbeeldsels van God en Jesus Christus te wezen*; waer mede hy ten slot nog gepaerd doet gaen ene Verhandeling, ten bewyze, *dat men, om de werkinge des Heiligen Geestes recht te beantwoorden, de daer toe byzondere gunstige tyden heeft in acht te nemen.*

Men kan, uit dezen voorgestelden Inhoud, genoegzaem zien, dat ieder Verhandeling een waerlyk gewichtig onderwerp behelst, dat de ernstige overweging van elk opmerkend Christen dubbelwaerdig is; en 't vervolg van dit Werk, zo God den Autheur het leven en de noodige krachten verleene, staet ons niet min gewichtige onderwerpen te ontvouwen. Hier in toch is, om dit ten besluite nog te melden, het oogmerk, gelyk zyn Eerwaerde in zyne Voorrede te kennen geeft; „ te toonen, dat God, om den mensch, als Zyn Beeldtenis, te volmaaken, Zyn begonnen werk, na dit leven voortzet; hoe hy dit voortzetten zal, met hem *uit den dood op te wekken*, met het *Jongste Oordeel*, en met den *staat*, waar in hy de *Gelukzaligen* in het toekoomende leeven plaatsen zal. Het vervolg derhalve, zo 't het licht staat te zien, zal betreffen de Vraagen: *Hoedaanig gaat het met den mensch by zyn sterven toe?* en *welken* invloed zal zyn staat *naa zynen dood* hebben op zynen *toekoomenden* staat, om *dan* een afbeeldsel van God en Jesus Christus te weezen? Wat zal de *Opstanding* der Rechtvaardigen daar toe bybrengen? *Hoedaanig* zal het *Oordeel* gehouden worden, en *in welk verband* zal het staan met het einde, waar toe God den mensch geschikt heeft? En ten laatste, *hoedaanig* zal de mensch in het eeuwige leeven een Afbeeldsel van God weezen "?

Verklaering der XI eerste Hoofdstukken van Paulus Brief aan de Romeinen, door JOH. ALPH. TURRETIN, *in zyn leeven Hoogleeraer der H. Godgeleerdheid enz. te Geneve. Uit het Latyn vertaeld, en met eene uitlegging der vyf overige Hoofdstukken vermeerderd, door* D. SCHARFF. *Nieuwe Uitgaave. Te Amst. by* A. v. d. Kroe 1769. *Behalven het Voorwerk 764 bladzyden in quarto.*

DE Brief van den grooten Apostel der Heidenen aen de Romeinen, by alle oplettende beoefenaers der Heilige Schriften, voor een der gewichtigsten, zo niet den gewichtigsten, aller Brieven van dien Godlyken Schryver gehouden, is ook, naer 't eenparig gevoelen, zo ter zake van den inhoud, als uit hoofde der redeneerwyze, van den Apostel, mitsgaders der verschillende denkwyze der Christenen in latere dagen, altoos aengezien als een der moeilykften ter naeuwkeurigste verklaringe. Van daer hebben ook, voor al zedert het licht der Hervorminge is opgegaen, vele beroemde Uitleggers der Bybelbladen zich inzonderheid bevlytigd, om het hunne toe te brengen, ten rechten verstande van dit Geschrift; te meer daer het zelve zeer veel in aenmerking komt, met opzicht tot enige Godsdienstige verschillen, welken zedert dien tyd byzonderlyk vernieuwd, en nu en dan eens, zo van de ene als andere zyde, gansch heftig gedreven zyn. Men kan hier uit gemaklyk afleiden, dat velen dier Uitleggeren, hoe oprecht ook, niet altoos onpartydig genoeg geweest zyn, om, in zulke omstandigheden, den inhoud van dezen Brief zo onbevooroordeeld na te gaen, als 'er wel van een Uitlegger der Heilige Schriften vereischt word. En dat het dus niet vreemd is vooral van dezen Brief hier en daer verklaringen te vinden, waer van men zeggen mag, dat ze meer geschikt zyn, om des Apostels leeringen met enige latere stellingen der Christenen over een te brengen, als wel om derzelver waren zin in een helder daglicht te stellen. Dit gebrek, dat echter, zo 't niet te verre gaet, uit hoofde van den invloed der onderscheidene denkbeelden, en der menschlyke zwakheid, nog al enigermate te verschoonen zy, is zo algemeen, dat 'er naeuwlyks enige uitlegging van dezen Brief gevonden worde, die men daer van geheel zou konnen vryspreken. Indien 'er ondertusschen enigen zyn, waer omtrent men ten dezen opzichte vry ver zou konnen gaen, dan heeft men 'er zekerlyk ook onder te tellen deze

van

van den Geneefschen Hoogleeraer *Turretin*, wiens geleerdheid en oordeelkunde by alle bescheiden Godgeleerden in hoogachting is; en die zich door deze zyne Verklaring van de XI eerste Hoofdstukken boven al een bestendigen lof verworven heeft: 't welk ons met te meer vrymoedigheid deze vernieuwde Uitgave, die thans den Liefhebberen voor een gematigden prys aengeboden word, doet aenpryzen. —— Men ontmoet gemeenlyk in dit Werk ene kortbondige, duidelyke, taal en oordeelkundige verklaring der spreekmanieren en redeneerwyze van den Apostel; met ene beknopte ontvouwing der geschillen van dien tyd, welken de Apostel in dezen behandelt: daer by gaen veel al enige gewichtige aenmerkingen over de voornaemste waerheden, door den Apostel voorgesteld; het welk den Autheur ook zomtyds aenleiding geeft, tot het mededeelen van Verhandelingen over zommige onderwerpen, die den Studenten ten geleide van openbare Leerredenen konden verstrekken. —— De Hoogleeraer naemlyk stelde deze zyne Verklaring oorspronglyk op, by wyze van Academische lessen, ten nutte zyner Studenten; van waer dezelve ook niet verder loopt dan tot de XI eerste Hoofdstukken; als zynde het hoofdoogmerk hun het leerstuklyke van dezen Brief naer zyne gedachten mede te deelen; terwyl ze voorts, uit het algemene Voorbericht, dat hy van dezen Brief gegeven heeft, het overige zelven genoegzaem konden opmaken. —— De Eerwaerde Vertaler, dit Werk ten nutte van den Nederduitschen Lezer in 't algemeen schikkende, heeft daer op goedgevonden, de vorm enigermate te veranderen, door 't van Academische Lessen tot ene achtervolgende Verklaring te maken; en dit gedaan hebbende heeft het hem tevens goedgedacht, de nog vyf overige Hoofdstukken op ene dergelyke wyze te behandelen, en dus de Verklaring van den Brief volledig te maken; 't welk indiervoege door hem is uitgevoerd, dat het den zedekundigen Lezer niet ongevallig geacht moge worden.

Praktyk des Avondmaals, ofte Wegwyzer voor Eenvoudige Kristenen, om wel ten Avondmaal te gaan. Met eenige Aanmerkingen over sommiger gevoelens wegens 't Avondmaal. Door ARNOLDUS ROTTERDAM. *Predikant te Steenwyk. Te Amst. by* S. v. Esveldt 1769. *Behalve eene uitvoerige Voorreden 95 bladzyden in groot octavo.*

DE Eerwaerde Schryver van dit Stukje behoort onder die genen, welken van gedachten zyn, dat onergerlyke onbegenadigden, als onergerlyke Ledematen van de zichtbare Kerk, waerlyk regt hebben tot de Sacramenten; schoon hun niets toegezeid of verzegeld konne worden, dan onder beding van Gelove en Boetvaerdigheid. Zyn Eerwaerde behandelt dit verschil niet opzettelyk, maer stelt deswegens, inzonderheid in zyne Voorreden, enige bedenkingen voor, welken, zyns erachtens, konnen dienen ter geruststellingen van eenvoudige welmenende gemoederen, die zich aen de verschillende denkbeelden der Leeraren over dit stuk ergeren, in twyfelingen geraken, of zich, naer zyn gevoelen, nodeloos bezwaren, zo ten opzicht van zich zelven als van anderen. — Het Werkje zelve behelst drie practicale Verhandelingen, betreffende het geen men te betrachten heeft, voor, onder en na het gebruik des Heiligen Avondmaels.

" Het oogmerk van den Eerwaerden *Arnoldus Rotterdam* is niet om deze onderwerpen, als voor Geleerden geleerdlyk te behandelen, maer om ze eenvoudig op ene naer de algemene vatbaerheid geschikte wyze te ontvouwen: ten dienste van oprechte welmenende Christenen, die in alles de waerheid zoeken te betrachten, dien 't meer aen tyd, dan aen lust en bekwaemheid, mangelt, om uitvoeriger Geschriften over dit onderwerp met oordeel na te gaen. Hy tracht hun boven al in te scherpen, dat ze zich, in 't midden der zwevende verschillen, niet laten verlokken, door de achtbaerheid van dien of deezen, maer alleen de natuur van 't Heilig Avondmael, volgens de leere van Gods Woord, in 't oog zullen houden. Dat ze voorts het Heilig Avondmael, zonder zich door die verschillen te laten slingeren, na ene eerbiedige voorbereiding, by alle welvoegelyke gelegenheden, recht ernstig zullen gebruiken, en zich benaerstigen, een ieder naer zyne omstandigheden, om waerlyk dankbaer te beantwoorden aen Gods Genade in J. Christus. Het een en 't ander ontvouwt onze Autheur geleidlyk,

op

op ene gemeenzame wyze, die geschikt is om stichting te geven aen allen, die niet te veel van hem, in gevoelen rakende de vereischten der dischgenooten des H. Avondmaels, verschillen.

Nieuwe Verhandelingen van C. F. GELLERT. *Te Utr. by* G. T. van Paddenburg 1769. *In octavo* 97 *bladzyden.*

EEn drietal van Verhandelingen, die verscheiden nutte leeringen behelzen, welken, ieder in haer soort, in geen ongevallig licht gesteld, en met oordeel ter aenmoediginge van een deugdzamen wandel, en ter vorderinge in nutte wetenschappen aengedrongen worden. — De eerste heeft tot een onderwerp, *de uitmuntendheid en waarde der Godsdienstigheid. Ze* strekt om ons op te leiden ter ernstiger behartiginge ener waerlyk Godsdienstige levenswyze, uit overweginge, dat 'er niets het redelyken schepzel waerdiger is; terwyl ze tevens dient, om hem in tyd en eeuwigheid gelukkig te maken. — De hier aen volgende Verhandeling behelst *Lessen eenes Vaders voor zynen Zoon, welken hy naar de Academie zendt;* zo ten aenzien van 't hoofddoelwit dat hy zich steeds heeft voor te stellen, als ten opzicht van 't geen hy in acht heeft te nemen, in zyne vermaken, geduurende den tyd van uitspanning, in zyne wyze van studeren, mitsgaders in zyne gewoone huishouding. Deze Lessen zyn over 't geheel de herhaelde lezing der Academie Jeugd wel waerdig; derzelver opvolging kan niet anders dan heilzaem zyn, en den weg banen, om de gegrondheid der voorgaende Verhandelinge te ondervinden. — Hier by komt nog ene Voorlezing, op hoog bevel van zyne Keurvorstlyke Doorl. van *Saxen*, gedaan 12 Oct. 1767, *over de oorzaaken van den voorrang der Ouden boven de laateren in de fraaije weetenschappen, inzonderheid in de Dichtkunde en Welsprekendheid.* Dit Stukje is byzonderlyk ingericht, en kan 'er ook met vrucht toe dienen, om der studerende Jeugd onder 't oog te brengen, dat het den tegenwoordigen beoefenaren der Dichtkunde en Welsprekendheid, niet ontbreekt aen vermogens, middelen en gelegenheden, waer door men in staet zou zyn om de Ouden ook hier in te evenaren; maer dat men zich veel al te slaefsch bind aen de Ouden, en te angstvallig in hunne schreden treedt. Men behoort in tegendeel, zyns oordeels, met meer vrymoedigheid, even als de Ouden gedaen hebben,

 den

den weg der natuure te betreeden; en dien te bewandelen, met die zelfde krachten, die zelfde voorzichtigheid, dat zelfde geduld, die zelfde vlyt, en door die zelfde beweegreden aengemoedigd te worden, als zulks plaets had by die Meesters der Kunste. Men behoort zich eindelyk in dit alles voor te stellen, niet slechts een navolgen, maer zelfs een overtreffen dier Ouden, als de beste weg om hun ten minste te evenaren.

Zedekundige Brieven over het Geluk; mitsgaders de Deugden en Pligten, met welkers betragting het zelve onafscheidbaar is. III en IVde Stukje. In 's Gravenhage, by N. van Daalen 1770. *In groot octavo 174 bladzyden.*

HEt algemeen genoegen, waer mede de twee voorgaende Stukjes van onzen geachten Brievenschryver ontvangen zyn, toont, tot lof der brave Nederlanders, dat de smaek in ons Vaderland nog zo niet verbasterd zy, of men weet 'er wel uitgewerkte Zedeschriften op hunnen prys te waerderen. Dit heeft den Autheur ook bewogen zyn opstel verder te voltooien, in hoop dat hy vervolgens die zelfde aenmoediging zal ondervinden; terwyl hy 't zyne poogt toe te brengen, om de Deugd ten beminnelykste voor te dragen, en derzelver betrachtinge, zo veel in hem is, bevorderlyk te zyn; waer toe deze Stukjes niet minder dan de voorgaende konnen strekken, als uit derzelver inhoud is af te nemen.

Met den aenvang van het Derde Stukje, overgaende, om, op de voorheen gemelde gronden (*), de byzondere Deugden te beschouwen, en te toonen, hoe naeuw ons Geluk met derzelver Betrachting verbonden zy, staet hem in de eerste plaets het oog te vestigen op onze plichten omtrent *God*. Dan, bezeffende dat de kennis dezer plichten alleen uit de beschouwing zyner Werken afgeleid kan worden, en dat de Godlyke Eigenschappen ons hier ten grondslage van redenering moeten strekken, zo verledigt hy zich voor af ter aendachtige beschouwinge en beknopte voorstellinge dezer Onderwerpen. —— In dit gedeelte ontmoet ons ene geregelde en tevens harttreffende ontvouwing van de Godlyke Weldaden, ons door het Werk der Scheppinge, dat der Voorzienigheid, en der Verlossinge geschonken,

(*) *Zie boven bladz.* 117.

ken, met welgepaste tusschenkomende aenmerkingen, over den indrang des kwaeds met 's Menschen val. Voorts een aeneengeschakeld beredeneerd Vertoog over de Godlyke Eigenschappen; waer in ons het aenbiddelyk Opperwezen in zyne voortreffelyke, eerbiedenswaerdige en beminnelyke hoedanigheden ten levendigste word afgemaeld. In het behandelen van dit laetste Stuk houd onze Schryver steeds met oordeel in 't oog, de drie voorbehoedzels, welke hy, in den beginne dier Verhandelinge, als noodwendig in acht te nemen, had aengedrongen. Te weten: Dat het Licht der Openbaringe hier der Rede ten gidse moet strekken. Dat enkele zwarigheden ons niet moeten doen afgaen van iets, dat reeds ontegensprekelyk bewezen is. En eindelyk, dat alles, wat men Gode toeschryft, met alle en een ieder zyne Volmaektheden ten vollen moet overeenkomen; mitsgaders dat gene zyner Volmaektheden ooit afzonderlyk van de andere werkt. —— Aen 't einde dezer Verhandelinge vind men de volgende optelling der plichten omtrent *God*, onder enige hoofdartykelen geschikt, waer uit men kan afnemen, welke onderwerpen in de eerstvolgende Stukjes nader overwoogen staen te worden.

1. „ Weegens Gods oneindige Wysheid, Goedertierenheid en Almagt, met zyne hoedaanigheid van Schepper en Onderhouder gepaard, zyn wy hem gehoorzaamheid, ontzag, ootmoedigheid, eerbied en verwondering schuldig.

2. „ Weegens zyne Wysheid, Goedertierenheid en albestierende Voorzienigheid, zyn wy tot gelaatenheid en onderwerping aan dezelve gehouden.

3. „ Weegens zyne Goedertierenheid, en als zynde onze Maaker en Weldoener, kan hy met regt ook erkentenis, dankbaarheid en liefde van ons eischen.

„ Alle welke pligten de Mensch Gode reeds voor zynen val en wederopregting schuldig was. —— Doch nu gevallen zynde, en alle deeze pligten hebbende overtreeden, moet hy

4. „ Diesweegens zyn aangedaan met het uiterste berouw en leedweezen, misnoegdheid en afkeer van zig zelven, schaamte over zyne zonden, mitsgaders begeerte tot vergiffenis en verlossing van dezelve.

5. „ Het middel daar toe hem in 't Evangelium geschonken zynde, moet hy 't zelve met dankbaarheid en geloof aanneemen, met vertrouwen en hoop omhelzen.

6. „ Waar uit dan noodzakelyk ontstaan zal, dat hy ook met geen slaafsche vrees weegens zyne zonden meer

zal zyn aangedaan, maar zig steeds met eene Kinderlyke vrees en liefde, omtrent deezen zynen barmhertigen en verzoenden Vader gedragen.

7. „ En om de verbintenis tot deze pligten, niet alleen in zyn harte toe te stemmen en te beminnen, maar dezelve ook daadelyk in zyne uitwendige handelingen te betoonen en te betragten, zal hy tot bevordering der Eere zynes Hemelschen Vaders en Verlossers, in alles Godzaliglyk tragten te wandelen, en hem Godsdienstige Eere, met dankzegging en gebeeden, bewyzen.

8. „ Eindelyk zal hy in teegenwoordigheid van een alweetend God, die in de harten der Menschen zelven inziet, in 't betragten van alle deeze pligten opregtelyk wandelen ".

Het oogmerk des Autheurs is deze Plichten voorts wat nader te ontvouwen, en by die ontvouwing te doen zien, hoe zeer ons Geluk door derzelver betrachting bevorderd word. In dit gezichtspunt stelt hy ons, in 't hier bygevoegde Vierde Stukje, de twee eerstgemelde Artykelen reeds voor oogen, uit welker behandeling men enigermate kan afleiden, hoedanig eene men vervolgens met opzicht tot de andere Artykels te verwachten hebbe. —— Om 'er den Lezer in 't kort een denkbeeld van te geven, zullen wy den hoofdzaecklyken inhoud der Verhandelinge van 't eerste Artykel nog beknoptlyk mededeelen.

Onze Briefschryver vangt aen met een betoog, dat God waerlyk en wel te regt bevoegd is, Onderwerping en Gehoorzaemheid van ons en alle overige Weezens te vorderen; nadien hy 'er als Schepper regt toe heeft; zyne Almacht hem in staet stelt om dit Regt te doen gelden; en zyne Wysheid, Goedertierenheid en Geregtigheid zulks hoogst betamelyk en wenschelyk maken: waer by nog komt, dat de eerste grondbeginselen van alle orde zulks eischen, wegens de uitmuntende voortreffelykheid van God boven alle andere Wezens. Dit onderscheidenlyk betoogd hebbende, doet hy voorts kortlyk zien, dat wy hem als Oppervorst en Wetgever der Natuure hebben te erkennen, en zyne Wetten te gehoorzamen; mitsgaders, met eerbied, ontzag en ootmoedigheid voor hem aengedaen te zyn, terwyl wy met de uiterste verwondering vervuld behooren te wezen voor dien God; „ wiens Natuur en Volmaaktheid volstrekt onbegrypelyk, wiens Magt en Heerlykheid, zoo oneindig verre boven de kragt en wister van al 't geschaapene verheven is; ja dien wy zelfs voor de

bron

woon en 't voorbeeld van alle Heerlykheid en Majesteit ook erkennen moeten". —— Op die ontvouwing dezer plichten volgt dan een betoog, strekkende ten bewyze dat derzelver betrachting zeer veel tot ons Geluk toebrengt. —— Ten dien einde doet hy ons opmerken, dat wy daer door aen de eerste grondbeginselen en algemene grondregelen der orde voldoen; buiten welker waerneming geen Geluk te vinden is; terwyl in tegendeel ieder wezen volmaekt en gelukkig is, naer mate het zich zorgvuldiger en yveriger bevlytige, om aen alle de regelen der orde te voldoen. Verder stelt hy ons voor den geest, dat het wezen der Deugd, die zo noodwendig tot ons Geluk vereischt word, in de gehoorzaemheid aen des Scheppers Wetten bestaet; en dat dezelve ook daer en boven met de goedkeuring en bescherming des Scheppers beloond word. Daer en boven herinnert hy ons, dat wy gelukkig zyn, naer gerade wy meer inwendige volmaektheid bezitten, en ieder onzer vermogens een hooger trap van volmaektheid bereikt hebbe. En hier op toont hy, dat niets meer, dan de betrachting der bovengemelde plichten de volmaektheid van onze byzondere vermogens bevorderen kan; vóór al, daer de enkele beschouwing van 't allervolmaektste Opperwezen, die dezelve altoos voorgaen en vergezellen moet, daer toe reeds in staet is. Ter bevestiginge hier van brengt hy ons onder 't oog, hoe dit plaets hebbe, zo ten opzichte van de vermogens des Verstands, als die van den Wil en de neigingen des Harten; mitsgaders dat het ontzag voor God inzonderheid veel toebrengt, ter behoedinge en vermeerderinge onzer volmaektheid. Eindelyk vestigt hy onze aendacht op de sterke aendoeningen van vermaek en vergenoegen, die met de betrachting dezer Deugden verbonden zyn. In dit gedeelte, waer mede deze Verhandeling besloten word, stelt onze Schryver boven al op ene levendige en innemende wyze voor, hoe veelvuldige vermaken deze betrachting altoos vergezellen, zo door een onmiddelyk en dadelyk gevoel, als door 't bewys 't welk zy ons oplevert, dat wy zo veel meer tot de Volmaektheid naderen. Want indien, gelyk hy zich onder anderen ten dezen opzichte uitdrukt; ,, de liefde tot een sterfelyk voorwerp en de hoop van deszelfs wederliefde te winnen, onzen boezem met eene vloed van vreugde, vermaak en zuivre vergenoeging overstroomen kan, wat moeten wy dan niet gevoelen, wanneer ons harte in liefde tot het allervolmaaktst en allerbeminnenswaardigst aller voorwerpen ontsteeken,

zig teevens met de vaste hoop durft vleijen, dat het zyne liefde met deszelfs gunst en wederliefde eens zal bekroond zien! — ô myn Vriend! De aandoeningen die dan onzen boezem ontroeren, ons hart binnen in ons doen ontbranden, gaan zekerlyk des Menschen spraak en beschryving verre te booven; waar by toch zoude men ze kunnen vergelyken? Zy zyn voortreffelyk en verheeven, als de Hemelen, werwaards haare neiging streeft; bestendig, zuiver, onvermengd als de onverderffelyke Volmaaktheid, die hun ten voorwerp strekt; onverganklyk en verrukkende, als de eeuwige Zaligheid, waar van zy teevens de vaste panden en liefelyke voorsmaaken zyn". — [Deeze aandoeningen van vermaak en vergenoegen neemen nog te sterker toe, als wy daar benevens bezeffen,] „ dat wy, hoe meer wy de onschatbaare waardy der Opperste Volmaaktheid weeten te erkennen, hoe meer wy haar eerbiedigen, hoe meer ontzag, zoo naauw en onafscheidbaar met de liefde verknogt, wy derzelve toedraagen, hoe meer wy ons over haaren luister verwonderen, en dus de zoo even gemelde kennis en gevoeligheid in ons ontdekken; dat wy, zeg ik, ook des te meer reden hebben, ons te vleijen, dat onze vermogens niet meer geheel van haare bestemming zyn afgeweeken, dat zy niet meer van alle volmaaktheid ontbloot zyn, maar dat zy in tegendeel, onder den bystand der Goddelyke genade, steeds naar hooger Volmaaktheid streeven; ja ook eindelyk door des Heeren zegen deeze Loopbaane voleinden, en den prys der onverganklyke Volmaaktheid, der volzalige onsterfelykheid, behaalen zullen".

Gelyk deze Verhandeling dus, op ene zeer wel ingerichte manier, geschikt is, om het Verstand, door welberedeneerde voorstellingen te overtuigen, en tevens het Hart, door innemende tael te roeren; even zo is ook de volgende, die het tweede bovengemelde Artykel tot een onderwerp heeft, uitgevoerd. Dezelve strekt om ons de Godlyke Voorzienigheid indiervoege te doen beschouwen, dat wy 'er door bewoogen worden, om, in ene verstandige overtuiging, van Gods wys en goeddoend Albestier, ons van ganschen harte gelaten en onderwerpelyk aen het zelve te gedragen, ter bevorderinge van ons wezenlyk Geluk; dat niet min overtuigend en indrukbaer voorgesteld word, dan het eerste Artykel in de opgemelde Verhandeling ontvouwd is; des men op goeden grond het verder achtervolgen van des Autheurs Schetse met verlangen te gemoet moge zien.

Ver-

Verhandeling over de thans woedende Smetziekte onder het Rundvee, den Landman en Veehouder ter ernstige betragting voorgesteld, door W. L. VEERMAN, M. Dr. te Maassluis. *Te Maassluis, by* N. van den Burgh, *en te Leiden, by* J. H. van Damme, 1769. *Gr. Octavo, behalven de Opdragt* 126 *bladzyden.*

DIt Werkje van den geachten Heer VEERMAN, in een' langdraadigen styl geschreeven, en doormengd met veele redeneeringen welken niets ter zaake doen, behelst weinig of niets nieuws; de meeste dingen welken 'er in voorkomen zyn meermaalen, voor en tegen, beweerd. Het byzonderste welk wy 'er in gevonden hebben, is een opgegeeven Geneesmiddel, waar van de Schryver zegt goede uitwerkingen gezien te hebben, hier in bestaande:

„ Neem Twintig Pinten gemeen en kokend *Regenwater*, in een aarden vat of pot; smelt hier in
Twee ponden zuiver *Keukenzout*;
Vier loot *Aluin*; en
Een pond gemeene *Honig*.
Meng 'er zeer langzaam, al droppelend daar na, reets kout zynde, onder
Twee en half loot wel overgehaalde *Olie van Koperrood.*
Roer alles met een houten lepel voorzigtig onder een, en giet het over in een aarden kruik, en bewaar het toegestopt ten gebruike.

„ Hier van nu gebruikt men van drie tot drie uuren, gelyk Ik doorgaans liet betragten, twe Muddekens (welke naar de bekende kleine maat gerekent een half Pint te zamen uitmaken) by elk Volwassen Beest, tot vyf herhaalde reisen, in den tyd van 24 uren, na het zelve een weinig omgeschut, en in een toegedekte aarden pot, laauw gemaakt te hebben; zonder eenig ander vogt daar op te laaten gebruiken. Alleenlyk moet elk weder in agt nemen, dat het beter is, door behulp van eene wynfles, het middel voorzigtig toe te dienen; alzo langs deze weg de slikking niet word overrompelt, het welk anders het Dier geweldig benaauwt. Voor middelsoortig Vee kan de helft volstaan; en aan heel jong is 't genoeg een vierde van 't bepaalde in te geven.

„ Een

„ Een Middel, het welk Ik, alhoewel Ik verscheide anderen nog heb beproefd, om deszelfs veelal door my waargenomen goeden uitslag, openlyk aanprys; te meer, om de onkostbaarheid van het zelve".

Schoon nu de bereiding van dit Middel eenvoudig en klaar is voorgesteld, oordeelt de Schryver evenwel best, dat men het door een bekwaam Apotheeker laate gereed maaken.

Die weinig of niets van de besmetlyke Vee-ziekte gehoord of geleezen hebben, zullen dit Werkje met genoegen eens konnen doorbladeren, anderen kunnen wy de leezing van het zelve niet aanraaden.

Korte en klaare Beschryving van de thans zeer sterk woedende Veeziekte, en derzelver Aart en Natuur; als mede de voornaemste Kenteekenen, Oorzaak en prompte Genezing. Door J. VERHAAG MATTHIASZ. *Gedrukt voor den Autheur.* Gr. *Octavo* 36 *bladzyden.*

DE Auteur van dit Geschrift noch *Doctor*, noch *Apotheeker*, noch *Heelmeester* zynde, maar een Chymist, spreekt met de verzekering van een' *Adeptus*, over de natuur, oorzaaken en genezing van de thans woedende Veeziekte, hem ten vollen bekend; zo echter, dat hy deeze kundigheden niet als een geheim onder zich behoudt, maar alles gulhartig openbaart. Zie hier wat, naar zyn oordeel, den aart en de natuur der Ziekte uitmaakt: „ Zy is, of bestaat in een bederf der vogten en zappen van het gansche ligchaam, gepaard met eenige overtollige gal; waar door by het openen van een Beest, (aan die ziekte gestorven,) de galblaas *excessief* uitgerekt, opgespannen en vol gal word gevonden; en deze gal-stoffe, onder de *massa* van het bloed geraakt zynde, veroorzaakt, dat dezelve al de lymachtige vogten verderft; door deszelfs hitte en opdrogenheid, de *Circulatie* van 't bloed vertraegd, en een stilstand van zappen en levens geesten te weeg brengt; dus eindelyk, wanneer geen nuttig *hulpmiddel* word gebruikt, of de natuur door sterke ontlasting haar zelve red, de *dood* volgen moet". De oorzaaken stelt hy te zyn de verkeerde behandeling der Boeren met het Vee; kwaad voedzel aan het zelve te geeven, de beesten te vroeg in de weide te jaagen, als het land nog nat en doorwaterd is, gebrek van helder en zuiver water voor dezelven te bezorgen als het zeer heet is,

de

de beesten den geheelen winter op de stallen zonder dezelven by goed weder eens, op de werf van den Boer, in de open lugt te laaten loopen, en het niet genoeg droog houden van de stallen.

Het Hulpmiddel ter prompte genezing bestaat hier in:

„ Men neemt, *een loot glas van spiesglas*; dit moet tot een fyn poeder worden gevreven, en dan daar *twee loot bloem van sal armoniac* onder gemengd worden. Dan moet dit poeder in een groot glas worden gedaen, met een wyden hals, houdende ten minsten 2 pinten vogt; en dan giet men daar op *agt loot sterke salpeter geest*; en steld het onder een schoorsteen, op een weinig warm zand, dan zal het na weinig tyd aan 't opzieden raken, en eene scherpe damp van zig geven, waar voor men zig wagten moet, om dat die nadeelig voor de borst is. Zo dra nu de opzieding gedaen is, doet men daar langzamerhand *agt loot tweemael overgebaelde geest van Brandewyn by*, en laet het weder eenige tyd staen op warm zand, zoo begint het van zelfs te kooken en dampen uit te werpen; en dit over zynde, giet men daar *zestien loot gedisteleerde wyn-azyn* by; en steld dan de fles in een pot of ketel, met water of zand; en men houd het eenige uuren warm, en dan koud geworden, zoo is de Medicyn bereid tot het gebruik: en deze *quantiteit* is genoegzaam voor *vier volwassen Beesten*".

Het gebruik van dit middel is; negen dagen lang, aan een Beest beneden de twee jaaren, 's morgens en 's avonds 15 a 20 druppen te geeven, wel door een geschud, met een pint koud water, waar in twee loot honig is gemengd. Aan een Veerze of Beest tusschen twee en drie jaaren, ieder reize tweemaal zo veel, en dus 30 of 40 druppen. Aan een Beest van drie jaaren en daar boven, 50 of 60 druppen: doch het water en de honig behoeven niet verdubbeld te worden. Als de ziekte reeds twee dagen geduurd heeft, eer men het middel heeft begonnen, moet aan elk der gemelde Beesten een dubbel getal druppen gegeeven worden.

„ Dit is nu een Medicyn", zegt de Heer VERHAAG, „ die volstrekt alle vergift en bederf te onder brengt, zuivert en wegneemt; en dit is niet alleen heilzaam, voor *de thans algemeene ziekte* van het vee, maar ook voor *het zoogenaemde longevuur*, en voor alle inwendige toevallen, van wat natuur die mogen zyn. — Dit is, met een woord, een Medicyn, die by my altoos aan 't oogmerk heeft voldaan,

daen, en die Ik vertrouw, dat by alle Beesten, die nog *tot drinken genegen* zyn, van *effect* zal wezen".

Wy vinden de ftellingen van den Schryver, aangaande de Vee-ziekte, zonder bewys; en zyn voorgefteld Geneesmiddel ontbreeken Proeven en Ondervinding van goeden uitflag; deeze moeten gezien worden eer men zal konnen zeggen, dat hy, in dit geval, den *Steen der Wyzen* gevonden heeft.

Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsch Genootfchap der Wetenfchappen te Vlisfingen. Eerfte Deel. Te Middelburg, by P. Gillisfen, *en zyn te bekomen te Leiden by* S. *en* J. Luchtmans. 1769. *Gr. Octavo. Behalve de Opdragt en Historie van het Genootfchap*, 651 *bladzyden.*

DAt de lust tot Weetenfchappen in ons Land niet vermindert, mag men billyk befluiten, niet alleen uit de opregting van een tweede en nieuw Genootfchap, maar voornaamelyk uit den yver waar mede veelen toefchieten, om Stukken en Verhandelingen over zaaken van konst of geleerdheid de Genootfchappen aan te bieden, om door derzelver bemiddeling, ten nutte van 't Algemeen, en van ons Vaderland in 't byzonder, openbaar gemaakt te worden. De Hollandfche Maatfchappy der Weetenfchappen heeft hier van reeds veele proeven gegeeven; en dit Eerfte Deel der Verhandelingen van het Zeeuwfche Genootfchap der Weetenfchappen te Vlisfingen geeft gegronde hope van insgelyks tot vermeerdering van kennisfe, in zaaken de Kerk, de Natuure of Konst betreffende, te zullen uitleveren, door Verhandelingen of Waarneemingen van bekwaame Mannen aan het zelve opgedraagen.

Dit *Eerfte Deel*, welk wy voor ons hebben, vervat, na de Opdragt aan Zyn' Doorlugtigfte Hoogheid, den Prinfe Erfftadhouder, als PROTECTOR van dit Genootfchap, de Historie van het zelve. Hier in vindt men eene aanwyzing van den eerften oorfprong en aanleg, verderen voortgang en bevestiging, de goedkeuring en begunftiging niet alleen der Burgemeesteren van Vlisfingen, maar ook der Heeren Staaten van Zeeland; voorts de Wetten voor, en vastftellingen van het Genootfchap, om prysvraagen op te geeven en te befchenken, ja ook beste Verhandelingen over zekere ftoffen gezonden, zonder antwoorden op vraagen te behelzen.

Het

Het gene hier nu eerst voorkoomt, is: *Onderlinge Vergelykingen tusschen de verschillende Manieren om de Staar uit te neemen*, *door* GYSBERT DE WITT, Heel-en Vroedmeester te Rotterdam. Eer de Schryver tot de gemelde Vergelykingen over gaat, geeft hy, voor af, een' *Ontleedkundige beschryving van het Oog*, zich voornamelyk bepaalende tot den Oogbol, waar op het in deeze Verhandeling eigenlyk aankoomt. De gesteldheid en het gebruik der deelen, welken den Oogbol maaken, worden breedvoerig, met aanhaaling van de beste en nieuwste Schryvers hier over, verklaard en aangeweezen. Hier na volgt de *Beschouwing der voor-en nadeelen van alle de tot hier toe bekende Methoden om de Staar uit te neemen.* De uitneeming als de beste wyze van op de Staar te werken vastgesteld, de aanleiding hier toe aangeweezen, en den Heer DAVIEL de eere toegeëigend hebbende van deeze maniere in gebruik gebragt te hebben, toont hy dat dezelve niet aanstonds tot volmaaktheid is gekoomen, maar van anderen, op 't voetspoor van DAVIEL, zo ten opzichte van de werktuigen welken hy gebruikte, als de behandeling zelve verbeterd is, of nog verbeterd wordt. Tot dit einde stelt hy onderscheidenlyk voor alle de veranderingen en verbeteringen welken 'er, van tyd te tyd, tot heden toe, door bekwaame Mannen in gemaakt en bekend zyn, en wyst, met veel naauwkeurigheid, de voor-en nadeelen van elke derzelver in 't byzonder aan. Hier na geeft hy ook de zyne op, welke hy als de beste verkiest, zo ten opzichte van de Instrumenten, ten deele van anderen overgenomen, ten deele naar zyn eigen oordeel veranderd, hier in Plaat vertoond. De Verhandeling zelve is zeer uitgewerkt.

Nu volgt, *Verhandeling over de Metaal - boomtjes*, *door* JOANNES ALBERTUS SCHLOSSER, Medicinæ Doctor, Medelid van de Koninglyke Maatschappy der Wetenschappen van Londen. Hier in wordt, volgens HOMBERG, getoond hoe dit verschynzel, in tak-schieting en gedaante alleen naar een boomtje of heester gelykende, en van anderen de Boom van Diana of Philosophische Boom genoemd, kan voortgebragt, en de reden deezer voortkomst verklaard worden.

Kort begrip van het Boek den Prediker, door het welke men bewyst, dat de voorstellen en grondregels, door den Schryver in het beloop van zyne redenering voorgedragen, hoe tegenstrydig dezelve ook aan zyn besluit voorkomen, ondertusschen daar toe regelregt leiden Door SAMUEL ESCHAUZIER. Om

dat in het Boek, den Prediker, eenige plaatsen voorkoomen, welken men oordeelt niet geschreeven te kunnen zyn van iemant door Gods Geest gedreeven, hebben sommigen zwarigheid gemaakt om Salomon voor den Schryver te houden, en dit boek onder de kanonieken te erkennen. De redenen van zodanige twyfelingen zyn, by voorb. *Want de levendigen weeten dat zy sterven zullen: maar de dooden weeten niet met allen, zy hebben ook geenen loon meer* (a); als ook de uitvoerige plaats, *Kap.* III. 18 — 21. en IX. 7 -9. welken men meent een *Sadduceer* of *Materialist* aan te wyzen. De Eerwaarde Schryver stelt hier, by voorraad, tegen, het gezeg van den Prediker, *Van alles dat gehoord is, is het einde van de zaake: Vreest God en houdt zyne geboden; want dit betaamt alle menschen. Want God zal ieder werk in 't gerigte brengen, met al dat verborgen is, 't zy goed of 't zy kwaad* (b). Dan, de vraag is, hoe deeze tweederleie redeneeringen te doen bestaan of overeen te brengen? De gevoelens van eenige Schryvers hier over voorgesteld hebbende, welken onvoldoende zyn, geeft de Eerwaarde ESCHAUZIER zelf eene oplossing, waar door hy oordeelt alle zwarigheden te worden weggenomen. Hy onderstelt dat *Salomon*, door den mensch alleen te beschouwen als voor dit leven geschaapen, de ongerymdheid van zulk een denkbeeld heeft willen ten toon stellen; en denkt dat het wel zyn kan, dat *Salomon* zelf, verdronken in grootsheid en wellust, heeft toegegeeven aan eene zo schadelyke dwaling, doch aan het einde van zynen leeftyd gekoomen, (wyl men met zeer veel waarschynlykheid onderstelt, dat hy toen den Prediker heeft zamengesteld) en van zyne dwalingen te rug gekeerd, de waarheid van een toekomstig leven heeft erkend, en ook anderen hier van willen overtuigen; en zich van den zelven weg bedienen waar door hy tot nadere bedenking was gekoomen; en, schoon niet zo verlicht aangaande een toekoomenden staat, als dezelve door het Evangelie is ontdekt, zynen toevlugt hier toe heeft genomen. De mensch derhalve, aangemerkt in betrekking tot dit leven alleen, was alles wat hy verkrygt, of doet en hem wedervaart nietig of ydelheid; doch het was dit niet alleen waar toe de mensch geschapen was, *God zou alle werk in 't gerigte brengen, met al dat verborgen is, 't zy goed 't zy kwaad*; en naar deeze stelling worden de bezwaarde plaat-

(a) *Kap.* IX. 5. (b) *Kap.* XII. 13, 14.

plaatsen van den Prediker verwolgens verklaard en van tegenwerpingen ontheeven.

Salomo's Kroonrecht verdedigd en Adonia, Abjathar en Joab wegens Hoog Verraad gestraft. Door JAN JACOB BRAHE, Predikant te Vlissingen. Deeze Verhandeling is ingerigt om eenige ergwaanende opvattingen aangaande dit deel der gewyde Historie tegen te gaan en uit den weg te ruimen; zo aangaande het aanstellen van Salomo tot opvolger van de Kroon, door David, met voorbygang van Adonia zynen ouder zoone, als het vonnis van Salomo over Adonia, Joab en Abjathar. De Schryver heeft voornaamelyk BAYLE op het oog, die zich hier tegen heeft uitgelaaten (a). De zwaarigheden worden van den Eerw. BRAHE in alle omstandigheden in volle kragt voorgesteld, elke op zich zelve onderzogt, en met bondigheid wederlegd. Weshalve dit opstel van sommigen mogelyk met aangenaamheid zal geleezen worden. Wy kunnen hier van geen korte schets geeven, om dat alles te veel aan malkander hangt, en het een tot het ander te veel betrekking heeft.

Grondig Onderwys in de Behandeling der Breuktallen, zoo Gemeene, als Decimaale of Tientallige, benevens de daar afhangende Rekeningen: door Mr. WILH. OTTO REITZ. De eerste Afdeeling bestaat uit agt Hoofdstukken. I. *Hoofdst. Van de Natuur en Eigenschap der Breuktallen.* II. *Van de Abbreviatie of Verkorting der Breuken.* III. *Van de Oplossing der Breuken, (Resolutio Fractionum.)* IV. *Van de Herbrenging tot Breuken; Reductio genaamd.* V. *Van de Vergaring der Breuken; (Additio Fractionum.)* VI. *Van de Aftrekking der Breuken, (De Substractione Fractionum.)* VII. *Van de Vermenging (of zoogenaamde Vermenigvuldiging) der Breuken. (De Commixtione, vulgo Multiplicatione Fractionum.* VIII. *Van de Deeling der Breuken.* De Tweede Afdeeling. Van de Tienderekening en Tiendebreuken, heeft zes Hoofdstukken. I. *Hoofdst. Van derzelver natuur en Eigenschap.* II. *Om gemeene Breuken en kleiner soorten van Munt enz. tot Tiendebreuken te brengen.* III. *Oplossing der Tiendebreuken.* IV. *Behelzende de Tiendetafels met derzelver gebruik.* V. *Van de Vermenging of Vermeniging der Tiendebreuken.* VI. *Van de Deeling der Tiendebreuken.*

Waarneming van een Oost-Indischen Zeeworm. Door MARTINUS SLABBER. Ad machinale minimum pertinet maxima Sapientia. De gedaante van deezen Worm is zeer byzonder,

(a) *Diction. Hist. Crit.* Art. DAVID, Annot. Lit. M.

der, de Kop pronkt van voren met twee goudene ryen tanden. De gouden glans van deeze tanden, zegt de Schryver, is met geen penseel te volgen, ja overtreft het allerschoonst gepolyste goud. —— Aan 't achtereinde van den Kop heeft hy twee sierlyke als aaneengehegte vezel-draaden, welken zich als Franjen uitbreiden. —— Het lichaam van den Worm bestaat uit agttien afdeelingen. —— Doch wy zullen ons tot de beschryving hier van niet verder inlaaten, om dat dezelve niet genoeg begreepen kan worden, zonder de Afbeelding 'er nevens te leggen.

Bericht wegens een zonderling Zee-Insect, gevonden aan eenige Zee-Wieren, gevischt op het strand van het Eiland Walcheren. Door LEENDERT BOMME. Van dit Diertje kan geen behoorlyk denkbeeld gegeeven worden, zonder de Afbeelding met de Beschryving te vergelyken. Men vindt in dit Bericht ook nog eenige ontdekkingen aangaande de zoeten zee-water-Polypen, welken van anderen niet waargenomen zyn.

Vroedkundige Verhandeling over de wyze om een Kind in de Lyfmoeder te keeren, en by de voeten af te haalen. Door D. H. GALLANDAT. De Schryver stelt eerst eenige onderscheide gevallen voor, waar in de gemelde Bewerking te pas koomt; voegt hier by wat door anderen, welker Werken in 't Nederduitsch geschreeven of vertaald zyn, en van Vroedvrouwen geleezen kunnen worden, hier over gezegd en aangeraaden is, en wyst dan met naauwkeurigheid aan, hoe dezelve, in de voorschreeve en andere byzondere gevallen, gedaan moet worden.

Nodige Onderrichtingen voor de Slaafhandelaaren. Door D. H. GALLANDAT. Van deeze Verhandeling, ook als een klein Werkje op zich zelve uitgegeeven zynde, hebben wy in ons voorgaande Stukje reeds gesproken.

Verhandeling over eene Goddelyke Verbeteringe van het zintuig des Gezichts. Door JOSUA VAN IPEREN. De Eerwaarde van Iperen is van gevoelen, dat God het gezicht der Profeeten op een wonderdadige wyze heeft verbeterd of versterkt als hy hun eenige vertoningen met hunne natuurlyke oogen deedt zien; en dit hun tot verzekering strekte van een Goddelyke ontdekkinge te ontvangen. Hy tragt dit te toonen door drie voorbeelden, in de persoonen van Abraham, den Vader der gelovigen, Bileam den Syrischen Waarzegger, en Mozes den grootsten menschelyken Profeet, die 'er immer is opgestaan. Als Abraham belast wordt *naar den Hemel te zien en de Sterren te tellen, zo hy*

kon-

konde (a), meent de Eerw. Schryver, eenige kennisse van de Sterrekunde in den Aardsvader onderstellende, dat hy de Sterren welken hy met zyn' bloote oogen gewoon was te aanschouwen, niet geheelenal ontelbaar zou geoordeeld hebben; en de vermenigvuldiging van zyn zaad hier by niet te vergelyken is, al voegt men 'er alle sterren by welken in laater tyd ontdekt zyn: en by gevolg de oogen van Abraham bovennatuurlyk zyn versterkt geworden, zo dat hy in die zee van werelden meer voorwerpen heeft konnen ontdekken dan wy door de beste verrekykers en *telescopen*, met eenige mogelykheid ontwaar kunnen worden. Aangaande Bileam, als 'er gezegd wordt: *hy zag Israël woonende naar zyne stammen* (b), merkt de Eerw. van *Iperen* aan, dat het leger der Israëlieten te groot en te verspreid was, om van den berg Peor met het natuurlyk oog te konnen overzien worden, en derhalven het gezicht van Bileam hier toe door God versterkt en bekwaam gemaakt is; hy merkt als een bewys hier van aan de woorden van deezen Waarzegger: *de man wien de oogen geopend zyn spreekt* (c). Op gelyke wyze wordt van Mozes gesproken, dat het naamelyk onmooglyk was van den berg Nebo het beloofde Land, met het natuurlyk oog te overzien, zonder een versterkt en meer dan natuurlyk gezicht. En dit wordt bevestigd door het zeggen van den HEERE tot Mozes: *Ik heb 't u met uwe oogen doen zien* (d). Eindelyk voegt de Eerw. Schryver hier by dat ook het gezicht der gelovigen, in de opstandinge, op een verbazende wyze versterkt zal zyn; wanneer alle volken, welken zekerlyk een groote plaats zullen beslaan, *den Zoone des menschen zullen zien koomende op de wolken* (e).

Kort Vertoog over de Onstoflykheid en Onsterflykheid der Ziele. Door C. J. NAHUIS, Predikant te Middelburg. Dit Stukje is voornaamlyk ingerigt tot wederlegging van eenige gezegden van den Baron DE BIELFELD, aangaande de onzekerheid of ons onvermogen om iet te bepaalen aangaande de stoffelykheid of onstoffelykheid der Ziele, in een Vertoog over de *Metaphysica*, in de *N. Vaderlandsche Letter-Oefeningen* (f) ingevoegd. Hier by koomen eenige bewyzen voor de onstoffelykheid en onsterflykheid der Ziele.

Ver-

(a) *Gen.* XV. 4. (b) *Num.* XXIV. 2. (c) *Num.* XXIV. 3.
(d) *Deut.* XXXIV. 4.
(e) *Matth.* XXIV. 30, XXVI. 64. *Openb.* I. 7.
(f) I *Deel.* 2 *St.* bladz. 235.

Verhandeling over אוב *en* אבות. *Door* JUSTUS TJEENK. Deeze Verhandeling, waar in veele zaaken van Geleerdheid en Oudheid bygehaald worden, is ingerigt tot verklaaringe van *Jesaias* XXIX. 4. *Dan zult gy vernederd worden; gy zult uit de aarde spreeken; en uwe spraak zal uit het stof zagtkens voortkoomen; en uwe stem zal uit de aarde als eenes toveraars zyn, en uwe spraak zal uit het stof piepen*, en wel inzonderheid door de opheldering der woorden, *uwe stem zal zyn uit de aarde als eenes toveraars.*

Hier mede eindigen de Verhandelingen van dit eerste Deel: nu volgen nog eenige Berichten, het Genootschap toegezonden, als mede Waarnemingen aangaande de Lugtsgesteldheid en Ziekten van het jaar 1768. Onder deeze Berichten koomt eerst voor.

Een waterachtig Gezwel in een vrouwlyke Borst, geneezen door PAULUS DE WIND. Dit Gezwel was zeer groot, doch niet pynlyk en natuurlyk van kleur, en met twee handen te gelyk gedrukt wordende, gaf de schommeling te kennen dat 'er vogt in beslooten was. Het was ontstaan na dat de Lyderes met een kind op den arm van de trappen was gevallen, en allengs grooter geworden. Een opening met een *Trocar* in het zelve gemaakt zynde ontlastte zich een groote menigte dun en helder vogt, en de zwelling verminderde naar gelang. Naderhand, als 'er nog op eene plaats vogt scheen overgebleeven te zyn, werdt eene opening met de *Bistourie* gemaakt, en het vlies, waar in het vogt onthouden was geweest, uitgehaald, 't welk zo dun, glad en blinkend was als Satyn. De wond liet zich gemaklyk geneezen, schoon 'er een zwaar toeval van Roos tusschen kwam. De Heer DE WIND besluit dat dit Gezwel een merkelyke *Hydatis* of uitzetting van een Watervat is geweest.

Waarneming omtrent een eerstgebooren Kind, waar van de Ingewanden (de Nieren, Pisleiders en Waterblaas uitgezondert) zig buiten den buik bevonden; door SAMUEL DE WIND, Medicinæ Doctor, Stads Steensnyder en Vroedmeester te Middelburg in Zeeland. Op den buik van dit Kind hing een vliesagtige zak, beginneemende van den Navel (die op een aanmerkelyke wyze naar de regter zyde geplaatst was) welke by de opening bleek gevuld te zyn met de Lever, Maag, het Maagbed, de Milt, alle de dunne en het grootste gedeelte van de dikke Darmen. De Zak was door het Buikvlies gemaakt; en by onderzoek bleek dat dit geval voor een waare Navelbreuk kon gehouden worden.

Men

Men zag nog klopping van het Hart, ruim een half uur lang, doch zonder eenig ander teeken van leven.

Waarneming over een Liescbbreuk, door middel van de Breukſnede gelukkig geneezen. Door F. H. GRAM, Heel-en Vroedmeester te Rotterdam. De Darm ontbloot zynde werdt in een allerhoogſten trap van Ontſteeking bevonden, en aan deszelfs voorſte gedeelte een verſtorve korst ter grootte van een duit. De Operateur beſloot den Darm in te brengen, en zo te plaatſen, dat het verſtorve gedeelte zich regt tegen over de opening van den ring bevondt. Na verloop van drie of vier dagen bemerkte men dat de korst geſcheiden was, en de drekſtoffen ontlastten zich door de wonde. Doch dit verminderde wederom kort hier na, de doorgeboorde Darm hegtte zich rondom den ring vast, de opening van den Darm werdt zamengetrokken en geſlooten, en de Lyder volmaakt geneezen.

Waarneeming van een Verſtropping van het Net rondom den Darm, ontdekt na den dood van een Lyder, op welken men de Breukſneede badt verrigt. Door GYSBERT DE WITT, Heel-en Vroedmeester. Onder de Operatie „ vond Ik", zegt de Schryver, „ den geheelen middenlyn van den darm buiten den ring geheel en al zwart en verſtorven, als mede een gedeelte van 't net. Ik verwyderde den ring met de *herniotome* van LE DRAN; Ik trachtte vervolgens een gedeelte van den darm uit den buik te trekken, dog dit was my onmoogelyk uit hoofde van een verborge zaamgroeijing, welke wy niet konden ontdekken". Men beſloot de ſcheiding van het verſtorvene af te wagten; doch men nam naderhand een gedeelte van den verſtorven darm weg, waar op ontlasting van een ſtinkende, zwarte en dunne ſtoffe volgde. Door de twee afgeſneede einden werdt een klisteer ingeſpooten zonder eenige ontlastinge te bewerken; en dit herhaald zynde was ook in 't gevolg zonder vrugt, en de Lyder ſtorf. By de opening van het lyk bevondt men een gedeelte van het *Intestinum Ileum* door het net even als in een ſcheede omvat, en aan dezelve vast gegroeid; men vondt drie of vier duimen boven de verſtropping, welke door den ring voor de Operatie plaats gehad hadt, deezen darm voor de tweedemaal door het net toegeſnoerd, en het net aan het buikvlies boven den ring naar de zyde van 't *pubes* zaamgegroeid. Voor het overige waren de darmen verſtorven. Men begrypt hier uit dat de zamengroeijing van het net aan het buikvlies de oorzaak was, waarom men deeze verſtropping niet hadt konnen ontdekken, en te

vergeefs getragt hadt den darm meer uit te haalen, en den Lyder te redden, 't welk hier door onmooglyk werdt.

Nu volgen nog Waarneemingen omtrent de Luchts-gesteldheid, Weder en Wind, mitsgaders Aanteekeningen der Ziekten, in ydere Maand voorgevallen te Vlissingen in den jaare 1768. *Door* A. MULLER. Hier mede wordt dit Eerste Deel besllooten. De verscheidenheid van Onderwerpen en Zaaken deezer Verhandelingen zal dezelven voor veelen aangenaam en nuttig doen zyn.

Historische Jaarboeken van Oud en Nieuw Friesland, van de vroegste gebeugenissen tot op den tegenwoordigen tyd. Door FOEKE SJOERDS. II *Deel. Te Leeuwarden, by* P. Koumans 1769. *In groot octavo 596 bladzyden.*

ONze oplettende Friesche Jaerboekschryver achtervolgt, in dit tweede Deel, de Geschiedenissen zynes Lands, die hy in 't eerste gebragt heeft, tot op het overlyden van *Karel den Grooten*, of het jaer 814, en in het tegenwoordige uitstrekt tot op het jaer 1234 of den dood van *Floris den IV*, Graef van Holland; met de daer op volgende Graeflyke aenstelling van *Willem den II*, onder de Voogdyschap van *Otto den III*, Bisschop van Utrecht; toen de Friezen een hunner beroemdste Edelen, *Sikko Sjaerdema* tot Potestaet over Friesland verkooren. Men ontmoet in dit gedeelte, even als in 't voorgaende, een naeuwkeurig verslag van de Geschiedenissen des Lands, doormengd met oordeelkundige aenmerkingen, over deze en gene byzondere omstandigheden, die boven anderen gewichtig zyn, met betrekking tot de lotgevallen der Friezen; des Geschiedkundige Liefhebbers hier nog al stoffen hunner opmerkinge waerdig zullen vinden. —— Buiten dit is ons, in 't doorbladeren van dit Werk, hier en daer nog al 't een en ander voorgekomen, dat tevens ter opheldering van de Natuurlyke Historie van Friesland kan strekken; waar onder men ook wel tellen mag, des Autheurs aenmerkingen over het zogenaemde *Tarwgewas op 't Vrouwenzand.* Vermits men nu van oudsher veel ophefs gemaekt heeft, van dit Gewas, en 'er hedendaegsch nog velen gevonden worden, die 't als iets gansch zeldzaems, zo niet iets wonderdadigs aenzien, daer 't, volgens onzen Autheur, slechts als iets gemeens te beschouwen zou zyn, zo hebben wy 't

der moeite waerdig geoordeeld, onzen Lezeren voor te dragen, 't geen hy deswegens aangetekend heeft.

'Er is naemlyk, gelyk hy meld, een oud vertelzel, rakende de oorzaek van Stavorens ondergang, 't welk velen echter voor een verdichtzel houden; „ dat zekere weduw van Stavoren in 't begin der dertiende eeuwe een schip gezonden hebbende naar Dantzig, met bevél aan den Schipper, om de allerkostelykste lading te rug te brengen, die 'er te bekomen was, hy het vaartuig geladen had, met de beste Tarwe die 'er geveilt werd. Dog, met schip en lading behouden te Stavoren komende, en zyne Reedster verslag doende, welke waren hy t'huis gebragt had, was deze hier over zo verstoort, dat zy, verstaande dat de Tarwe aan bakboord ingeladen was, den Schipper beval, de lading aan stuurboord weder in zee te werpen. Voorts verhaalt men, dat, kort daar na, op de plaats daar de Tarwe in zee geworpen was, eene zandplaat of droogte oprees, thans het *Vrouwenzand* genaamt; waar op, ter eeuwige gedagtenisse van de buitensporige dertelheid dier weduwe, jaarlyks airen opschieten, die de gedaante van Tarwenäiren hebben; dog waar in geen de minste vrugt of voedzaam meel gevonden wort (*). Ik heb, nopens dit verhaal, myn gevoelen eertyds geüit (†)" [en toen deswegens het volgende gezegd.]

„ Na een naukeurig onderzoek over dit gewas of misgewas, bevind men, dat het een uitschietzel van Helm is, en wel tweederhande, het eene ledige aaren als die van Tarwe, en het ander als die van Rogge gelykende; dog het is eene doling dat dit gewas nergens als op 't Vrouwenzand zoude groejen, naardien het zeker is, dat het niet op de zandplaat zelve, maar aan 't strand van 't *roode Klif* opschiet, en ook op vele andere plaatzen, als *Texel*, *'t Flie* enz. aan en op de duinen voorkomt: ja het byvoegzel op de kruidbeschryvinge van *Dodoneus* meld 'er het volgende van, bladz. 1199. *Het derde biesagtig* Spartum *van de Noordsche Zee, hier te lande* Helm *geheeten, of* Halm, *wast in de Zeebergen of duinen van Frankryk, Flaanderen, Zeeland en Holland; . . . . de aar van de bloemen is byna als een Roggenaar. Men pleeg dit gewas met grote naerstigheid en opzigt in Holland en Zeeland te planten, op plaatzen die lig-*

(*) „ Aade Friesche Terp, bl. 96 en O. Scharl. bl. 106."

(†) „ *Beschryv. van O. en N. Friesland I D. bl.* 94 [Het aldaer gemelde hebben we hier laten volgen.]

telyk van de zeebaren beschadigt worden: want de verre en wyd voort kruipende wortelen plegen het zand by een te houden, en te beletten, dat het van den wind niet weg gedreven, en ook met het eerste zeewater niet afgespoelt wort: want zonder dezen Helm *zouden de duinen leeg, en het zaailand met zand bedekt en vermagerd worden.* Hier by worden ook tweederlei slag van dit gewas in prent vertoont, daar boven aan de leege airen van dezen Helm duidelyk gezien worden. De Heer *Scotanus* zegt ook dat de gantsche gebeurtenis steunt op een gemeen zeggen, oudtyds van hand tot hand overgelevert.

„ Dit toont ons dat dit gewas niet alleen aan de Friesche kusten, maar ook op veele plaatzen in de duinen en elders, gevonden wort, en men dus het zelve niet als zodanig een voortbrengzel van een Godlyk wonderwerk, om die eenige daad dier weduwe, behoeve aan te merken. Zedert dat ik dus dat aloude vertelzel, op myne wyze ontwikkelt had, ben ik in myn gevoelen, aangaande het gemelde kruid, ten eenemaal bevestigt geworden; deels door een voornaam Standspersoon, die my, na 't leezen van myn boek, een' brief zond, gedagtekent den derden January 1766. waar uit ik, in de onderstaande aantekening, (*) het geen

(*) „ Die Heer schreef my, onder anderen, dat hem in 't byzonder behaagde, myne aantekening, bl. 93 en 94 in myne Beschryvinge van O. en N. Friesland I Deel, over het Vrouwenzand en Tarwenairen aldaar, komende zyn Ed. gedagten met de myne, ten volle overeen.

„ En het is, zegt zyn Ed. by my niet alleen onzeker, dat de Stad Stavoren, om de reukeloze daad van die ryke Vrouwe, zo een merkwaardig noodlot heeft moeten ondergaan; maar my koomt, zeer waarschynlyk, voor, dat de ondergang dier stad aan den hoogmoed harer eige Burgeren en Ingezetenen, is toe te schryven, en dat men, met reden, 'et bekende spreekwoord, *Hoogmoed komt voor den val*, daar op zou konnen toepassen. En wat U Ed. beschryving dier airen aangaat strookt volkomen met myne aanmerkinge enz.

„ Wyders schryft zyn Ed. in de gemelde toegezondene aanmerkingen het volgende.

„ En wort, volgens de verhalen onzer Chronyk-Schryveren, daar van, (t. w. om de meergemelde daad dier ryke Vrouwe) het Vrouwenzand genaamt, alwaar thans nog zeker gewas gezien wort, brengende voort Weitairen, die geld (ledig) zyn; en, zo onze voorouders meenden, en thans nog veele ligtgelovigen, dat dit gewas zyn oorspronk van de Weit, die de vrouw in zee heeft doen werpen, zou

geen hier toe betrekkelyk is, den geëerden Lezer mede-deele. Deels werd ik in myne gedagten, nopens dat onderwerp, versterkt, wanneer ik, in den zomer des jaars 1768, te

zou gehad hebben. Wonderheden voorwaar! die by de Friesen, in dien tyd, voor goede munt werden aangenomen, gelyk meer diergelyke mirakelen, menigvuldig, in de Friesche Chronyken, gevonden worden; om welken op te tellen, thans myn oogmerk niet is, maar alleen om aan te toonen, dat het bovenverhaalde voor enkele verdigtzelen moet werden gehouden: want, wat het eerste aangaat, wat waarschynlykheid is 'er tog in, dat, door het in zee werpen van weit, eene menigte zand of duin zou veröorzaakt zyn, en dat weit, door 't in zee werpen, in zand kan veränderen, ja eene droogte voortbrengen? Door dien de weit, natuurlykerwyze, moet zinken, en 't niet wel mogelyk zou zyn, om, door 't in zee werpen van graanen, eene eenigste droogte te veröorzaken, al was 't in nog zo eene menigte, aangezien de graanen zouden verrotten en vergaan. 't Kan egter wel waar zyn, dat de Schippers en Koopluiden, voor en na dien tyd, hunne graanen en waaren, op die plaats, daar nu het *Vrouwenzand* is, gelost hebben; en dat aldaar toen de haven van Stavoren is geweest; en dat, zedert de moedwil van die ryke weduwe, de naam van het Vrouwenzand is opgekomen; ja dat die zandbank daar, van tyd tot tyd, is opgeschoten, naardien de Zuiderzee, omtrent den gemelden tyd, in grootte en wydte zig heeft vermeerdert, en wel tusschen Stavoren en Enkhuizen, toen veele stranden elders van zommige oorden zyn weggespoelt; en dat de zee dezelve weder op andere plaatzen heeft opgeworpen; gelyk ook het *Vrouwenzand;* en dat dus de haven, door die zandstranding, allenskens, zal digt geraakt zyn. Te meer, als men in aanmerkinge neemt, dat Stavoren, na dien tyd, in Koophandel heeft afgenomen, en dus mede in Zeevaard; al waarom de Kooplieden en Burgers van Stavoren, die haven mede zullen hebben laten vervallen, en, naar gedagten, de zee, in 't opwerpen van zand en wier, om zo te spreeken, te hulpe gekomen zyn, en die haven alzo gedempt is, op dat deze zandbank Stavoren, daarömtrent, voor het zeewater konde dekken; zynde het ook niet waarschynlyk, dat deze zandbank daar op een oogenblik, maar na verloop van eenige jaren, (ik denk liever van eenige eeuwen) is opgeschoten. Insgelyks koomt het my zeer onwaarschynlyk voor, dat de overdaad van die ryke vrouwe den ondergang van Stavoren zou hebben veröorzaakt: veel eerder heeft men dien toe te schryven aan de algemeene pracht en dartelheid harer inwoneren, die den overigen Friesen, door hunne rykdommen en vermogens meenden te overtreffen, waar door zy in den haat hunner Landgenooten, en wel byzonder in dien van den Adel, zullen zyn geraakt; gelyk *Vlieterp* by *Okko Scharlensis*, bladz. 106 zelfs te regte aantekent: *Dat ze den Adel*

te Haarlem zynde, de moeite nam, om naar de duinen te wandelen; daar ik dit zelfde gewas, (*Helm* genaamt) in menigte vond, zynde, ten deele, aldaar geplant, om de verstuiving der duinen te beletten; en, ten deele, natuurlyk aldaar wassende. Ik bezag de airen zeer naaukeurig, en bevond, dat dezelve zeer gelyk waren, als die van het zogenaamde Vrouwenzand. Over Sneek te rug reizende, had ik in die Stad het genoegen, van eenige der airen op 't Vrouwenzand of daaröntrent gewassen, by zeker voornaam Koopman, myn goede vriend, te bezigtigen, en die met de mynen, welken ik mede genomen had, te vergelyken; wanneer het ons duidelyk bleek, datze elkanderen zo volkomen geleeken, als ooit het eene ei het ander. Zulks ik geloofwaardigst oordeele, dat het helmgewas, op de eilanden, en in de duinen groejende, het zelfde is, dat, zo men

Adel niet gelyk maar verre te boven wouden wezen; 't welk, zegt hy, ook geene kleine zaak van haren ondergang geweest is: want zy, door hare overvloedige rykdommen, van veelen bevogten en aangetast zyn. En dat dit de voornaamste reden van het verval dier stad geweest zy, twyffel ik geenzins, of zal by de oordeelkundigen thans voor de zekerste oorzaak worden aangenomen, enz.

„ En wat aangaat de zogenaamde Weitaaren op het Vrouwenzand, twyffel ik geenzins, of zodanig zeeriet zal voor het begin der dertiende eeuwe al bekent zyn geweest, vermits het, by de oude en hedendaagsche kruidkenners, bekent is, en *Gramen arundinaceum, Spica Tritica* genoemt wort, als by *Dodoneus* te zien is. En wat reden tog, dat de Weit van die overdadige Vrouwe, zodanig gewas zou voortbrengen, en dat eeuwen lang? Want immers, daar van eens onkundig zynde, zou men thans het zelve, met een onpartydig oog beschouwt, voor een voortbrengzel der nature aannemen; en hoe veelerleye kruiden en gewassen zyn 'er niet, zo wel in 't wilde, als die gecultiveert worden, die elkanderen in gedaante gelyk zyn? Edog onze voorouders namen, door onkunde en ligtgelovigheid dier tyden, alle zulke teekenen voor wonderen aan; waar in ze door de Geestlykheid versterkt werden, die toen, en thans nog, onder de Roomschgezinden, den gemeenen man diets konde maken, wat maar in haren kraam voegde, om daar mede haar voordeel te doen, en 't algemeen van alles onweetende te houden. Het welk onder ons geen plaats behoorde te hebben; maar alle zulke en diergelyke vertellingen voor fabelen te houden, ten minsten niet eerder voor waarheid aan te neemen, als men daar in, door reden van waarschynlykheid, bevestigt wort". Dus verre die geleerde Heer, aan wiens gedagten, zo oordeelkundig als fraai opgestelt, wy volkomen ons zegel hangen.

men zegt, op 't Vrouwenzaad of omtrent het roode Klif gevonden wort; en men dit laatste geenzins als een buitengewoon teeken van Gods wonderdadige almagt, om eenige misdaad ter waereld, hebbe aan te merken".

Koopmans Verlustiging, of Volledige Beschryving van den Koopbandel en Zeevaart. Door den Heer J. C. MAY. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede Deels derde Stuk. Te Amst. by* J. Loveringh 1769. *In groot octavo* 180 *bladzyden.*

MEt de uitgave van dit Stukje loopen deze Koopmans Verlustigingen ten einde; weshalven jonge lieden, die tot den Handel geschikt zyn, en min ervarene handeldryvenden, die omtrent deze en gene byzonderheden, nog dikwerf, onderrichting behoeven, (hoedanigen dit Werkje volgens het oordeel van welbedrevene Kooplieden waerlyk van nut kan zyn,) ten dezen opzichte hun verlangen voldaen zien, om dit Werkje voltooid te hebben; ten einde het zelve, by voorkomende gelegenheden, als ene bekwame handleiding te gebruiken. —— Men ontmoet hier, in de vyfde of laetste Verhandeling, de noodige onderrichtingen, die boven al in aenmerking komen, wegens den *Handel in Koopwaren*, de *Wisselbrieven*, *Commissie*-en *Expeditie-zaken*, als mede ene korte opheldering van de *verscheiden soorten van Berekeningen*, welke by den Koophandel voorvallen. Ten laetsten is 'er aen dit Stukje nog gehecht een Aenhangsel, rakende de *Faillissementen* en *Bankrotten*; behelzende een onderscheiden bericht van het deswegens voorgevallene in 't jaer 1763, met ene naspooring der oorzaken van het diestyds ontstane Miscrediet; mitsgaders een algemeen verslag van 't geen omtrent de *Faillissementen* en *Bankrotten* in aenmerking komt, en voorts ene byzondere ontvouwing, van 't geen men in acht heeft te nemen, wegens de bestiering en behandeling der masse van een gefailleerden. —— Het Miscrediet in den Koophandel, in den jare 1763 ontstaen, toen vele Kooplieden, voornaemlyk in Amsterdam en Hamburg, door enige weinige Handelaars in Amsterdam, Hamburg, Berlyn en Zweeden, buiten staat gesteld wierden, om hunne Crediteuren te betalen, is een zo aenmerkelyk voorval ook in onzen Nederlandschen Koophandel, dat het ons der moeite waerdig schyne, het geschiedkundige bericht, dat 'er de Autheur van geeft, onzen Lezeren nog onder 't oog te brengen.

„ Het

„ Het was, (*zegt hy*,) op den 1 *Augustus*, toen door een Expresse van *Amsterdam* de tyding te *Hamburg* kwam, dat *Arend Joseph en Comp.* een der grootste Wissel-Kantooren, Bankrot was. Deze voorbode van grooter Ongelukken was naauwlyks verspreid, of men vernam ook, dat de Gebroeders de *Neufville* ophielden met betaalen. Het naauw verband, waar in deze laatsten, (die als het Opperhoofd der genen, welke met groote en onnatuurlyke ondernemingen te doen hadden, waren aan te merken) met de grootste Huizen in Hamburg, en byna in alle andere Wisselplaatzen, stonden, veroorzaakte eene algemeene verslagenheid, en Lieden van een meer dan gemeen vermógen, welken tot hier toe het onbepaaldste Crediet hadden gehad, zagen zich eensklaps buiten staat om hunne Acceptatien te voldoen.

„ *Intusschen was het ligt te vermoeden, dat de Ruïne des Crediets en des Handels onvermydelyk zoude weezen, ingevalle men op geene reddingsmiddelen bedacht was, om dit kwaad te stuiten.* Men hielt in Hamburg vergaderingen; men overwoog de omstandigheden, en men besloot eene inschryving van eenige millioenen te doen, om de voornaamste Huizen, welker zaaken nog het beste scheenen te staan, te doen stand houden; men zondt Expresse op Expresse naar Holland; men vermaande de Amsterdammers, dat ze stand houden, en het zelfde moesten doen; de Hollanders waren al zo vaardig in 't afzenden van Expressen, en zy gaven dezelfde verzekeringen, enz. Maar ziet, men bleef van wederzyde in gebreken, en daar kwam niets van: ondertusschen hadt men evenwel voor een korten tyd het vergenoegen gehadt, van Brieven zonder eenig nut, met Expressen, gelyk de Depeches van groote Heeren, te laaten afgaan.

„ Geduurende dat nu een iegelyk aan zyn eigen noodlot wierd overgelaaten, was men in Holland bezig met zonderlinge *Projecten te smeeden*, *tot herstelling van 't algemeen Crediet, en ter ondersteuning van eenige Kantooren te Amsterdam*, *enz.* terwyl ze ter zelver tyd wederlegd wierden. Vermits nu alle deeze Projecten ondertusschen alleen berustten op de goede tydingen van Hamburg, en deze, dewyl 'er, volgens hun zeggen, in Amsterdam geen de minste eenigheid was, en men bygevolg van daar geen hulp te wachten hadt, de zaak lieten steeken, of achter uit gingen, zo bleeven natuurlyker wyze alle deze Projecten zo wel als de wederleggingen zonder enig nut. Dus schoof de een de schuld op den ander, en in diergelyke gevallen konnen de

Pro-

Projecten van losse hoofden zelden van eenig nut zyn, inzonderheid, wanneer men ondersteld, dat zy de gedaante der zaak slechts van eene zyde beschouwen, en hun Voorstel nooit zo overtuigend kan weezen, dat anderen zo ten eersten het nut hunner Voorslagen inzien, en op het oogenblik in 't werk stellen konnen. *Projecten, die in nooddringende omstandigheden van dienst zullen zyn, moeten door dezulken, die de Hulpmiddelen in handen hebben, zelfs ontworpen, en ook terstond ter uitvoer gebragt worden*; en zulk was misschien voor ditmaal, hoe voortreflyk de oogmerken veeler Kapitalisten ook waren, niet mogelyk.

„ *Het is onbetwistbaar, dat de Amsterdamsche en Hamburger Banken in dit geval meer konden uitwerken, dan alle particuliere Negocianten.* De Amsterdamsche Bank, mag men zeggen, deedt ook alles wat haar mooglyk was, en het is merkwaardig, dat deze in den nacht op den 1 Augustus tot aan middernacht open bleef, om Goud en Zilver aan te neemen, het welk gebragt wierdt om Bankgeld te krygen. Wy konnen hier op aanmerken, dat toen *Lodewyk* de XIV. Amsterdam dreigde, men niet half zo yverig was om het geld uit de Bank te haalen, als nu om het 'er in te brengen. De Hamburger Bank begon ook eindelyk, om niet te zeggen te laat, geld uit te zetten. Maar men kan ligt nagaan, dat door deze hulpmiddelen de gantsche breuk niet geheeld konde worden. Want volgens de Grondwetten der Banken konnen zy niet langer Geld leenen, dan als 'er Onderpanden gebragt worden; en hoe konden 'er zo veele Reäliteiten gevonden worden, als 'er Wisselbrieven te betaalen waren, wanneer men toestaat, dat een gefingeerde zaak, zo als de Wisselbrieven toen inderdaad waren, in 't oneindige kan uitloopen?

„ Toen nu eindelyk alle hulp te vergeefsch was, viel het gantsche Wisselgebouw overhoop. *Het zal den nakomenden Negocianten in laater tyden als onmooglyk voorkomen, wanneer zy hooren of leezen het getal der Kantooren, die alleen in Hamburg en Amsterdam den luchtsprong hebben gedaan.* Volgens de order, zo als het in Hamburg ging, sprongen 'er op

den	11	*Augustus*	4
——	15	*dito*	2
——	17	*dito*	13
——	19	*dito*	12
——	22	*dito*	11
——	24	*dito*	4
——	26	*dito*	4

en

en zo voorts tot in de 60. In Amsterdam beliep het getal ruim 50, en in Altena, te Berlyn, Leipzig en Lubek enz. volgden nog verscheiden, en dus noodzaakte geduurig de een den ander, om zich of insolvent te verklaaren, of om de reis aan te neemen. Alle dezen bestonden eensdeels in zodanige Kooplieden, die een reëel en aanzienlyk vermogen hadden bezeten, en die in plaats van dat, geprotesteerde Wisselbrieven en Schuldenaars kreegen, van welken geen betaaling te hoopen was: anderendeels waren het ook personagiën, die zich van deze gelegenheid bedienden, in hoop van onder deze groote menigte ongemerkt door te gaan."

„ *Hoe gewichtig men ondertusschen deze gevallen aanmerkte, blykt onder anderen uit de Brieven van verscheiden Mogenheden aan de Staaten Generaal*, welke daar in vermaand wierden, dat ze de hun het bekwaamste schynende maatregelen dienden te neemen, om de nadeelen der algemeene Commercie, die uit de veelvuldige Bankrotten, zo te Amsterdam als elders, te duchten waren, voor te komen; en om de Hollandsche Kooplieden, die zich reeds insolvend verklaard hadden, weder op de been te helpen, enz. In Berlyn benoemde de Koning terstond een Wissel Commissie, om de zaaken van eenigen der voornaamste Kantooren aldaar te onderzoeken, en voor de Liquidatie der Massen te zorgen, om van andere bewerkstellingen niet te spreeken. Dus zocht men de op sterven leggende Negotie te ondersteunen, en weder op de been te helpen."

„ Wanneer men in Zweden zag, dat de Buitelandsche Bankrotten ook aldaar niet weinig wanorde zouden te weege brengen, zo wierdt by de Regeering om eene algemeene bescherming verzocht, en te gelyk dat het Wisselrecht voor eenigen tyd buiten gebruik gesteld mogt worden. Toen nu de Regeering zulks toestond, wonnen de Zweedsche Kooplieden tyd, geduurende welken niemand wegens te rug komende Wisselbrieven gemolesteerd konde worden; en dewyl men dien tyd zo lang zocht te verlengen, tot dat de Buitenlandsche Massen geliquideerd waren, en ieder weeten konde, wat hy 'er van te wachten hadt, hadden zy hoop van staande te blyven. Maar het gevolg toonde wel haast, dat dit, om zo te spreeken, maar een uitstel van de galg was: want toen het uitstel of de bescherming ten einde liep, poogden zy deels op lange termynen te accordeeren, en deels verklaarden zy zich insolvent."

„ *De Hollanders gebruikten by deze ongelukkige gesteltenis van zaaken eene Policie, die wel eenigzins strydig was tegen hun*

hun Wisselrecht, maar niet te min tot hun eigen voordeel verstrekte. Onder voorwendzel dat de Tratten van Faillit geworden Buitenlanders niet voor hunne Rekening geweest waren, of dat ze geen Valuta tot derzelver betaaling ontfangen hadden, lieten zy, die in de eerste verwarring zich niet insolvent verklaard hadden, onaangezien hunne Acceptatien, zodanige Wisselbrieven onbetaald te rug keeren; en anderen kochten zich voor zekere *percenten* van de Endossementen af. Door eene zodanige schikking bleeven veele Kooplieden stand houden, die anders ook mooglyk hadden moeten breeken; en te gelyk verminderden zy door de te rugkeering der Wisselbrieven, waar voor ze weezenlyk geen Remisen ontfangen hadden, hun verlies aan de Buitenlandsche Faillissementen. Doch men kan tot hunne verschooning vrymoedig zeggen, dat men, tot afweering van buitengewoone toevallen, zyn toevlucht moet neemen tot buitengewoone middelen; en volgens de Regelen der Policie heeft deze verschooning ook een goeden grond.

„ Omtrent het einde van de Maand September, begonnen de rust en goede orde in Amsterdam en Hamburg, als de beide Hoofdtooneelen, waar op dit Spel vertoond was, zich in zo verre te herstellen, dat men geene Faillissementen en Bankrotten meer zag uitbarsten. Maar het Crediet was zo spoedig niet te herstellen; het was door den stoot, dien het geleden hadt, al te veel verzwakt, om weder te worden dat het eenige Maanden te vooren geweest was, naamlyk de Ziel van een ten hoogsten top van volmaaktheid gesteegen Handel. Het Mis-Crediet bekleedde als toen zyn plaats; want 'er waren naauwlyks eenige Huizen in dien staat gebleeven, welken men zo veel vertrouwde, dat men hunne Wisselbrieven aannam. Alles moest contant betaald worden, en als twee persoonen elkanderen niet al te wel kenden, behoefde men zich in Hamburg niet te verwonderen, wanneer men ze beide naar de Bank zag loopen, de een met een zak geld, en de ander met een afschryfceeltje, om na die inlevering het gewisselde geld te ontfangen".

Atlas van de Stad Amsterdam, of afbeelding der voornaamste Gezichten, Gebouwen, Oudheeden en Historien van Amsterdam, Amstelland en onderhoorige plaatsen. Eerste Afgifte. Te Amst by R. Ottens, P. Yver, J. Smit, F. W. Greebe, A. v. d. Kroe *en* J. C. Sepp. 1769.

MEn stelt zich, met de uitgave van dezen Atlas, volgens het bericht van Intekening, voor enigen tyd gemeen gemaekt, voor, den Liefhebberen der Teken- en Graveerkunde te leveren ene keurige Verzameling van Platen, betrekkelyk tot ene Oudheidkundige, Staetkundige, Historische en Geographische afbeelding van 't alomberoemde Amsterdam. Het Werk zelve heeft men afgedeeld in vier Deelen. Het eerste zal begrypen de Afbeelding der Historiën van Amsterdam, van het begin af tot op deeze tyden toe. Het tweede zal bestaan in de Afbeelding der Oudheden van Amsterdam, of den vroegen Staet en Gelegenheid der Stad. Het derde zal behelzen, de tegenwoordige Staet of hedendaegsche Afbeelding van Amsterdam. En het vierde betreft de Afbeelding van al het voornaemste, 't welk buiten en rondsom de Stad gelegen is, en tot dezelve betrekking heeft. En 't oogmerk is ieder Deel zo in te richten, dat het een Werk op zich zelve make; des iemand, een dezer Deelen, schoon niet het geheele Werk; bezittende, echter een byzonder Werk hebbe, dat op zich zelve compleet is. Men belooft boven al zodanige Afbeeldingen te geven, die tot nog het licht niet gezien hebben; en zich niet te bepalen tot het uitwendige der Gebouwen, maer ook nu en dan het merkwaerdigste dat zich van binnen in de aenzienlykste Gestichten vertoont, onder het oog te brengen; als mede, tén aenzien van Verbeeldingen, die reeds in prent gebragt zyn, ene andere Standplaets te verkiezen, indien de welstandigheid zulks toelate. Verder staet 'er telkens, by ieder Afgifte, ene korte beschryving van de afgeleverde Plaeten in 't Fransch en Nederduitsch gegeven te worden. Ieder Afgifte is bepaeld op zes Platen; doch zonder ene juiste orde van achtervolging, om dat men niet altoos gelegenheid heeft, om hier in ene vaste orde te houden. Maer de Liefhebbers zullen, als 'er een Stuk compleet is, door ene nadere beschryving in staet gesteld worden, om alles in ene behoorlyke orde te verkrygen; en als 'er een Deel compleet is, zal men hun de Hoofdtitels enz. bezorgen; als mede, wanneer het geheele

Werk afgedaen zal zyn, hun den algemenen Titel enz. ter hand ſtellen. Eindelyk ſtaet ons nog te melden, dat de Platen op zodanig ene wyze gedrukt zullen worden, dat men 'er gevoeglyk gebruik van zal konnen maken, om ze in deze of gene Werken, die betrekkelyk zyn tot de beſchryving van Amſterdam, of deszelfs Gebouwen en Gezichten, te plaetſen; indien 'er Liefhebbers gevonden mogten worden, die 'er zich op zodanig ene wyze van wilden bedienen, in groot, in klein Folio, in Quarto of Octavo, naer de grootte der Werken, die men daer mede zou willen vercieren.

De eerſte Afgifte van dit Werk, die den Intekenaren overgeleverd is, ſtelt de Liefhebbers enigermate in ſtaet om over den uitſlag te oordeelen, het oogmerk onderſcheidenlyker te bezeffen, en te ramen op hoedanig ene uitvoering zy vervolgens hebben te hoopen. Dezelve behoort tot het tweede Stuk van het derde Deel, en behelst de zes volgende Afbeeldingen. I. *Het Leproozenhuis, op de binneplaats te zien*; volgens de tekening van *J. de Beyer* Ao. 1765. in 't Koper gebragt, door *W. Writs* 1768. II. Een Tafereel, vertoonende *de Regenten van 't Leproozenhuis* 1649, diestyds geſchilderd door *F. Bol*, in 't klein getekend door *J. M. Cok* 1768, en in 't Koper gebragt door *R. Vinkeles* 1769. III. *De jaerlykſche ommegang der Gildens en Leproozen op Kopper-Maandag, opgehouden* 1604; naer ene Schildery van *A. v. Nieuwland* omtrent 1600, in 't klein getekend door *J. de Wit Jansz.* en in 't Koper gebragt door *S. Fokke* 1769. IV. *De Poort of ingang van het Leproozenhuis*; getekend door *W. Writs* 1768, en in 't Koper gebragt door *J. M. Cok* 1769. V. *De Poort of ingang van het St. Joris Hof*; getekend en in 't Koper gebragt als boven. En eindelyk VI. *Het St. Joris Hof op de binneplaets te zien*; getekend door *W. Writs* 1768. en in 't Koper gebragt door *J. Cats* 1769. Deeze Afbeeldingen gaen vergezeld van een Bericht, waer in ons voorkomt, ene beknopte beſchryving van de bovengemelde Gebouwen, met ene nevensgaende aenhaling der Schryveren, die 'er een breeder verſlag van geven; als mede ene byzonderer ontvouwing van 't merkwaerdige dat in ieder Afbeelding word voorgedragen, benevens ene aenwyzing waer ter plaetſe men deze Platen, in de Beſchryvingen van Amſterdam, het zy door *Dapper*, *Commelin* of *Wagenaar* uitgegeven, zou konnen invoegen.

Het een en 't ander voldoet aenvanglyk zo wel aen de gedane belofte, dat men grond hebbe om den verderen

uitslag insgelyks daer mede overeenkomstig te verwachten; dien velen van tyd tot tyd met verlangen te gemoet zien. De uitvoering der Platen geeft over 't algemeen genoegen, en wel byzonder beschouwen de kundigste Liefhebbers, met het uiterste genoegen de tweede bovengemelde Afbeelding. Men ziet in dezelve de Heren, *Jacob Willemsz. Hoofd*, *Augustyn Uyttenbogaard*, *Dr. Joan van Hartogveld* en *Pieter Cleutryn*, in den jare 1649, Regenten van dit Leproozenhuis, gekleed naer de wyze van dien tyd, zittende aen ene Tafel met een tapyt belegd. Voor deze Heren verschynt de Binnevader, met een Leproosje of Lazaruskind, om hun het zelve aen te bieden. Ieder beeldtenis heeft ene gansch natuurlyke actie, die 't gezicht dermate treft, dat men, eenigen smaek in de kunst hebbende, niet konne nalaten 'er by herhaling 't oog op te slaen; en alle de byzonderheden, die 'er in voorkomen, zyn in zo geregeld ene schikking, en zo eigenaertigen stand geplaetst, dat men dit Stukje met regt ten hoogste moge waerderen. — Op deze eerste Afgifte staet eerlang de tweede te volgen, die bestaen zal in zes byzondere Gezichten binnen de Stad; waer onder twee Afbeeldingen van een nu eerst voltooid nieuw Gesticht: en men heeft bepaeld de Inschryving te sluiten, met het afleveren dier tweede Verzamelinge.

Tafereel van Natuur en Konst; grootdeels naar het Engelsche gevolgd. Derde Deel. Te Amsterdam by P. Meijer 1769. *In octavo* 399 *bladzyden.*

Dit derde Deel neemt een aenvang met de beschryving van *Africa in het algemeen*, en geeft ons verder een onderscheiden bericht van de voornaemste byzonderheden en merkwaerdigste zaken, die de oplettenheid van een weetgraeg Lezer verdienen; met betrekkinge tot *Egypte*, *Barbarye*, *Nigritië* en *Guinee*, als mede *Abyssinië* of *Ethiopië*, en eindelyk de *Africaansche Eilanden*. Men vind hier in ene welgeschikte orde, en op geen ongevallige wyze, by een verzameld het voornaemste dat geloofwaerdige Reizigers, ten aenzien van Natuur en Kunst, wegens deze Landen en derzelver Inwoonderen hebben aengetekend: des zy, die de voorgaende Deelen van dit Werk met vermaek doorbladerd hebben, ook in 't nagaen van dit gedeelte genoegen zullen vinden. Om 'er nog iets uit over te nemen, zullen wy ons bepalen tot een der merkwaerdigste voortbreng-

brengzelen van Africa, te weeten den *Torpedo*, welks zonderlinge werking ons alhier op de volgende wyze verklaerd word.

„ De heer *Moore*, zich omtrent de *Gambia* eene voornaame rivier van *Guinea* onthoudende, ging met eenige Inboorelingen, die een net gekreegen hadden, visschen, in een meir, tegen over een der Engelsche kantooren; zy vingen daar eene groote menigte visch, en onder anderen eenen, die vry wat geleek naar een' grundel, maar veel grooter was. Niemand dorst denzelven aanraaken, en elk raadde ook onzen Schryver 'er niet naby te komen, nademaal zulks hem het leeven kosten zoude. Eenigen hunner greepen lange stokken, en sloegen den visch met dezelven; maar vindende dat het uitwerksel zo kwaad niet was als zy verwagt hadden, maakten zy de stokken al korter en korter, en toen zy op eenen afstand van zes duimen tot den visch genaderd waren, deed hy nog geen kwaad. Eindelyk waagden zy het hem met hunne vingeren aan te raaken, maar konden dit geen twintigste gedeelte van eene minuut blyven doen. Hier uit begreep de heer *Moore* dat het een Torpedo of Siddervisch was, en had de nieuwsgierigheid van hem met eenen zyner vingeren aan te raaken; maar in een oogenblik was zyn arm geheel dood tot aan den elleboog toe; doch dezelve geraakte weder in eenen goeden staat, zo ras als hy zynen vinger weg trok. Hy herhaalde de proef verscheidene maalen, en altyd met het zelfde gevolg, zelfs toen de visch reeds dood was. Hy gaf toen bevel om denzelven te dooden, en bevond dat de schokkende hoedaanigheid alleenlyk in het vel bestond, en geheel verdween, wanneer dat gedroogd was.

„ Dit is het eenvoudig verhaal, het welk ons de heer *Moore* wegens deeze zaak gegeeven heeft; maar dewyl het een van de fraaiste stukken in de gantsche natuurlyke historie is, agten wy het niet ongevoegelyk de oorzaak van zulk een wonderbaar uitwerksel naar te spooren. Doch vooraf moeten wy aanmerken, dat de heer *Moore* den Torpedo vertoont als een grundel, andere schryvers van denzelven spreeken als van eenen platvisch, in gedaante vry veel overeenkomst hebbende met de roch (*), die zeer ge-

(*) „ Het schynt dat verschillende soorten van visschen deeze hoedaanigheid, welke den Siddervisch wordt toegeschreeven, bezitten, dewyl 'er geene overeenkomst altoos is tusschen de gedaante van eenen grundel, en die van eene roch; ook maakt de heer du Ha-

gemeen is omtrent de kusten van Provence, Gascónje, en veel door de bewooneren dier streeken gegeeten word. Of de zonderlinge hoedaanigheid van deezen visch waarlyk in het vel gelegen zy, zullen wy den Leezer laaten beoordeelen, na dat hy de volgende vooronderstellingen in aanmerkinge genomen zal hebben.

„ Daar zyn verschillende wyzen om wegens het uitwerksel, het welk door den Torpedo veroorzaakt wordt, reden te geeven. De eerste vinden wy by de ouden, die zich vergenoegden met eene sidderende hoedaanigheid of kragt aan dit dier toe te schryven, het geen het zelfde is als of zy niets gezegd hadden. De tweede stelt dat het uitwerksel afhangt van eene groote meenigte van kleine lichaamtjes, die telkens uit den visch voortkomen, schoon by sommige gelegenheden meer dan by andere. Dit is het meest aangenomen gevoelen, het welk door Redi, Perrault en Lorensi omhelsd is, en door hun dus verklaard wordt. Gelyk het vuur eene meenigte van stofdeeltjes uitschiet, geschikt, om ons te verwarmen, zo schiet de Torpedo eene menigte van stofdeeltjes uit, geschikt om het deel daar zy indringen, eene schok te geeven, het zy door 'er in te groote hoeveelheid in te komen, of door in openingen te vallen, die niet geschikt zyn naar derzelver figuuren. Het derde berigt is dat van Borelli, die deeze uitschieting der kleine lichaamtjes voor eene loutere inbeelding houdt, en zegt dat de visch, wanneer hy aangeraakt wordt, zeer sterk begint te beeven of te werken, het welk eene pynelyke schok verwekt in de hand, die hem aanraakt: maar de heer Reaumur, wiens vooronderstelling de laatste en de regtmaatigste is, heeft nimmer zulk eene beeving kunnen ontdekken, niet tegenstaande hy den visch, onder het verwekken van de schok, met groote aandagt gade sloeg.

„ Deeze heer merkt aan dat de Torpedo, even als andere platvisschen, niet volmaaktelyk plat is, maar dat zyn rug, of liever het gantsche bovenste gedeelte van zyn ligchaam, een weinig bolrond is. Vervolgens bevond de heer Reau-

Hamel, in zyne Historie van de Academie der Weetenschappen, gewag van eene Torpedo, welke hy by eene aal vergelykt, wier gedaante van beide de voorigen zeer veel verschilt. De heer Richer, van wien hy zyn berigt heeft overgenomen, beweert zeer wel te weeten dat deeze Visch, wanneer hy slegts met eenen stok wordt aangeraakt, eene schok in den arm verwekt, ja zelfs somtyds duizeling veroorzaakt".

Reaumur altyd dat, wanneer de visch in den persoon, die hem aanraakte, geene schok verwekte, de rug zyne natuurlyke bolrondte altyd behield; maar dat, wanneer hy zig schikte om de aanraaking betaald te zetten, de bolrondte van den rug langzaamerhand verminderde, tot dat hy geheel plat, ja somtyds holrond werd. Een oogenblik hier na gevoelde men de schok in den arm, en zo ras als men afliet den visch aan te raaken, vertoonde het platte en holronde gedeelte van het ligchaam zich weder bolrond; en daar het langzaamerhand en op eene zigtbaare wyze plat werd, geschiedde de herstelling der bolrondte zo schielyk, dat men 'er geen oog op houden kon. Uit deezen schielyken slag ontstaat, volgens den heer Reaumur, de schok in den arm; want de aanraaker meent, zo ras als hy iets begint te voelen, dat zyne vingers geweldiglyk geslagen zyn. Het wonderlykste is, dat zulk eene zagte zelfstandigheid als die van den visch zulk eene gevoelige schok kan veroorzaaken; een enkele slag van een zagt ligchaam zonde dit nooit konnen doen; maar in dit geval wordt 'er eene oneindige meenigte van zulke slagen in een oogenblik gegeeven. Om dit te begrypen moeten wy het werktuiglyk gestel van de deelen, waar van alles afhangt in aanmerking neemen; en die deelen bestaan uit twee zonderlinge spieren, die door verscheidene schryveren beschreeven worden. Zy hebben de gedaante van eene halven maan, en maaken te samen genoegzaam de helft van den rug uit, zynde de eene aan de regter en de andere aan de slinker zyde. Haar oorsprong is een weinig boven den mond, en zy worden door de longpypjes van elkanderen gescheiden, in welker laatste zy ingelyfd zyn. Maar iets zonderlings in dezelve zyn haare vezels, indien wy aan eene kleiner soort van spieren, zo groot als ganzen-schagten deezen naam geeven mogen, uit welker samenvoeginge de twee groote spieren gemaakt zyn. Deeze kleine spieren zyn holle cylinders, zynde derzelver langte genoegzaam gelyk aan de dikte van den visch, en loodregt geschikt op zyne bovenste en onderste oppervlakten, mids dat men dezelven als genoegzaam evenwydige oppervlakten aanmerkt. Zy bestaan weder uit vyf-en-twintig of dertig kleiner cylinders, die boven elkanderen geplaatst zyn, en ieder van welken vol is van eene mergagtige zelfstandigheid.

„ Nu behoeven wy alleenlyk te herinneren dat de Torpedo, wanneer hy gereed is om de schok te geeven, de oppervlakte van zyn bovenste gedeelte schielyk plat maakt, en

en dat dus het gantsche werktuiglyk gestel, waar van zyn gantsche kragt afhangt, blykbaar zyn zal. Door die langzaame samentrekkinge buigt hy, als het waare, alle zyne spieren, maakt zyne cylinders korter, en breidt tevens derzelver grondvlakte uit, en naar alle waarschynlykheid verliezen ook de groote vezels of kleine spieren in dat oogenblik de cylindrische gedaante, om de holligheden tusschen beiden op te vullen. De samentrekking geschied zynde, worden de vezels, die in de langte loopen, verlangd, en de dwarsloopende verkort; de zagte stof, welke zy bevatten, wordt naar boven gedreeven, door middel van een golfwyze beweeginge, welke in de vezelen, terwyl zy samengetrokken worden, zigtbaar is. De deelen van den Torpedo dus geschikt zynde, krygt de vinger, door welken hy aangeraakt wordt, terstond eene schok, of liever verscheidene agtereenvolgende schokken, uit iederen cylinder, aan welken hy gebragt wordt. Dewyl de zagte stof in verscheidene buizen verspreid is, is het meer dan waarschynlyk, dat alle de schokken juist niet in het zelfde tydstip gegeeven worden; ook zoude dit geene plaats hebben, wanneer 'er geene beslootene buizen altoos waren, maar zy dienen egter om het getal der ontspanningen, en dus met een om de snelte en kragt der werkinge te vermeerderen. Deeze schielyke en herhaalde schokken maaken beweeging in het zenuwgestel, en stuiten of veranderen den loop der dierlyke geesten; of zy brengen eene beweeging in de vezelen der zenuwen, strydig met die, welke zy hebben moesten in het roeren van den arm, en verwekken dus eene pynlyke gewaarwording. Dit is de oorzaak dat de Torpedo, op eenigen merkelyken afstand, geene de minste schokking verwekt, maar alleenlyk dan, wanneer hy op eene der groote spieren wordt aangeraakt (*), zo dat men

(*) „ De schryvers, welke de uitwerksels van den Torpedo uit fiddering-verwekkende uitvloeisels hebben willen verklaaren, zyn in de noodzaaklykheid gebragt geweest, om tot die twee zelfde spieren hunne toevlugt te neemen; maar dan maaken zy die alleenlyk tot bewaarplaatsen der kleine ligchaamtjes, door welken de schok wordt voortgebragt. Lorenzini, die, zo wel als Reaumur, de samentrekking van den Torpedo opmerkte, beweert dat dezelve nergens anders toe dient dan om die ligchaamtjes te drukken uit de holle vezelen van deeze spieren, waar in zy beslooten zyn; doch schoon dit gevoelen door de meeste schryvers is aangenomen, heeft de heer Reaumur deszelfs valschheid egter uit de volgende aanmerkingen beweezen.

1. Om

men den visch veiliglyk by den staart vatten kan, waar by zy ook doorgaans door de visschers gegreepen wordt".

1. Om dat 'er geen schok altoos ontstaat, wanneer de hand slegts den minsten afstand van den Torpedo heeft; daar indien de schok door den visch, even als de warmte door het vuur, veroorzaakt werd, de hand in dit geval zo wel als in het andere, eenige aandoening gevoelen zoude. 2. Om dat de schok niet gevoeld wordt, voor dat de samentrekking der spieren voorby is; daar men, indien de oorzaak in schokkende deeltjes, door de samentrekkinge uitgeworpen, te zoeken was, het uitwerksel geduurende den tyd der samentrekkinge zoude gewaar worden. 3. Om dat, wanneer de schok het uitwerksel van deeltjes was, zy langzamerhand zoude moeten ontstaan, even als de hand langzaamerhand warm wordt. 4. Om dat de Torpedo de schok in de hand door een hard vast ligchaam, en niet door de lugt brengt."

Nieuwe Reizen naar Noord-Amerika. In 't Fransch beschreven, en met Privilegie des-Konings uitgegeven door den Heere BOSSU; *Kaptein onder de Fransche Mariniers. En nu volgens den Parysschen Druk in 't Nederduitsch vertaald. Twee Deelen met Plaaten. Te Amsterdam by* S. v. Esveldt 1769. *Behalven het Voorwerk* 451 *bladzyden in octavo.*

Zo kundigheid en oprechtheid, gepaard met een goed natuurlyk oordeel, zeer veel doen, ter aanpryzinge van een Reisbeschryver, ('t geen niet wel ontkend kan worden,) dan is de Heer *Bossu*, volgens verscheiden Getuigschriften, welke deze uitgave vergezellen, en waar aan de manier zyner schryven zeer wel beantwoord, zekerlyk der aanpryzinge waardig. Een bykans twaalfjarig verblyf in 't Gewest waar van hy bericht geeft, niet slechts met ene algemene nieuwsgierigheid, maar boven dat met ene byzondere zucht bezield, om zyn Vaderland dienst te doen, door de geneigdheid der inwoonderen dier Landstreeke tot de Franschen aan te kweken, zich ten dien einde bevlytigd hebbende tot het leeren hunner sprake, en voorts alles aangewend hebbende wat in zyn vermogen was, om het vertrouwen der Inwoonderen te winnen, en alles naeuwkeurig te doorgronden; van zyn wedervaren een onopgesmukt verhael gevende; op een vryen trant zyne aenmerkingen over de inkomende voorwerpen schryvende; doorgaende blyken van oplettenheid, getrouwheid en oordeel gevende; dit alles, zeggen we, dient ter aanpryzinge van den Heer *Bossu*, als een bekwaam en geloofwaardig Schryver, wiens berichten aenmerking verdienen.

Des Schryvers reistochten, overeenkomstig met den post dien hy bekleedde, zyn voornaamlyk bepaald tot de Landen, om en aen de

groote rivier *Saint Louis*, gewoonlyk de *Misſiſipi* genaamd. Uit dien hoofde ontmoet men hier, behalven het geen hy kortlyk van zyn wedervaren en opgemerkte, geduurende zyne overtocht meld, inzonderheid een verſlag van die Gewesten en derzelver Inwoonders, tot welke de Franſche Volkplanting in *Louiſiana* boven al betrekking heeft; voor zo verre dezelven den Franſchen onderworpen zyn, of met hun in verbond ſtaen, of zich tegen hen gewapend houden. Deze Landſtreek, die de Heer *Bosſu* doorkruist heeft, word hier beſchreven met meldinge van het merkwaerdigſte, dat, in het Aerdrykskundige, en de Natuurlyke Historie, daeromtrent in overweging komt. Wel byzonder maekt hy 'er werk van, om een onderſcheiden bericht te geven, van de verſchillende Volken, aldaar woonagtig; hunlieder Godsdienst, Regeringswyze, Zeden, Gewoonten, manier van Oorlogen, Koophandel, en wat meer van dien aart zy, te ontvouwen. Het beſchryven hier van is doormengd met het verhael van des Autheurs byzondere ontmoetingen, en tevens met geſchied- ſtaet- en natuurkundige aanmerkingen, waar toe hem voorkomende zaken aanleiding geven; die het doorbladeren van dit Werkje te gevalliger maken: te meer daar ze veelzins dienen, ter opheldering van 't geſchiedkundige in deze Gewesten. Benevens de aanmerkingen van die natuur zyn ook ons in dit Geſchrift voorgekomen de bedenkingen van den Heer *Bosſu*, over de bevolking van Amerika, waer in hy als zeer waarſchynlyk beweert, dat Amerika eerst bevolkt is geworden door Tartaren, en dat Amerika naar den kant van Tartarye genoegzame gemeenſchap heeft met Aſia. Het deswegens door hem voorgeſtelde is der overweginge waerdig; doch te breedvoerig om het hier over te nemen. Voorts zullen zy, die hun verblyf in Amerika houden, niet kwalyk doen, met acht te geven, op de levenswyze, welke hy denzulken, volgens zyne ondervinding, voorſchryft; en het bericht dat hy geeft, aangaande het wedervaren van hun, die het zogenaemde Goudland en de Fontein van verjeugdiging in Amerika hebben poogen te ontdekken, is vry wel geſchikt om anderen te wapenen, tegen het involgen van zulke zinnelooze verbeeldingen; waar toe zich beſchaefde Europeaners, door zogenaemde Wilde Volkeren, (die zich dus van deze lastige gasten ontſloegen, met ze elders heen te wyzen,) hebben laten verleiden. —— Dit denkbeeld herinnert ons eene byzondere geſchiedenis, welke de Autheur verhaelt, die wy den Lezer nog zullen mede deelen; ten bewyze dat de Inwooners dezer Gewesten, ſchoon niet opgewasſen tegen de listen der Europeanen, echter ſchrander genoeg zyn, om list met list betaeld te zetten.

„ 't Is, *zegt hy*, omtrend 40 jaren geleeden, dat de *Misſouries*, (een der Volken van dit Gewest, nabuurig aan de Illinezen) nog geen Europeërs kenden; een reiziger of boschloper kwam tot in hunlieder land, hy leerde hun het gebruik der vuurwapenen, verkocht hun gemeene ſnaphanen met buspoeder; zy deeden hier door wild in overvloed op, en hadden bygevolg veel pelterye. Een ander bosch-

boschloper kwam 'er eenigen tyd daar na met krygsbehoeftens; doch nadien de Wilden 'er nog van voorzien waren, maakten zy geen haast om met dezen Franschen gelukzoeker te handelen, des hy tot eene list overgong, heel zonderling in hare soort, om maar zyn buspoeder aan den man te krygen, zonder zich te bekommeren wat gevolgen zo een bedriegelyke handel vroeg of laat voor zyne landgenoten hebben konde, in tegendeel meende hy met deze onnozele lieden te bedriegen zich wel uitgesloofd te hebben."

„ Nademaal de Wilden uitter aart nieuwsgierig vallen, waren zy benieuwd te weeten, hoe het buspoeder, dat zy den naam van zaad gaven, in Frankryk groeide. De boschloper maakte hen wys, dat men het in de *Savanes* of akkers zaeide, en het op zyn tyd even als de Indigo of de Milie in Amerika inzamelde."

„ De Misfouries waren wel in hunnen schik met deze ontdekking, en bleeven niet in gebreke al den voorraed die hun nog overig was te zaeijen, 't welk hen verplichtte om over 't geen de Fransche reiziger met zich gebragt had in onderhandeling te komen; die 'er een zeer schoonen trek mede deed van bevers, otters en andere vellen enz. waar na hy de rivier afging tot by de Ilineezen."

„ De Misfouries gingen van tyd tot tyd naar de *Savane* om te zien of het buspoeder al uit den grond kwame, zy hadden de voorzorg gebruikt van 'er een waardsman by te zetten, om te beletten dat het vee aan 't veld, waar uit dees gewaande oogst werd, geen schade toebragt. Doch zy werden de dubbelhartigheid van den Franschman ras kennende. Men moet hier aanmerken dat de Wilden zich maar eens laten bedotten, en dat zy 't wel weten te onthouden; de bovengemelden dan besloten hierover weerwraak te oefenen aan den eersten van onzen landäart die hun verscheen. Een weinig tyds daaräan werd onze boschloper, door de vorige winst verlokt, te rade zynen deelgenoot met veelerhande koopwaren geschikt voor den handel met de Misfouries derwaarts te zenden; deze intusschen vernamen dat die Franschman een medegenoot en afgezonden van hem was, die hen zo misleid had; niet te min ontveinsden zy de pots hun door den vorigen gespeeld. Zy vergunden hem zelfs de gemeene hut, die midden in het vlek was, om zyne pakken en koopmanschappen daar in te bergen; maar toen de waren uitgestald waren, kwamen 'er de Misfouries overhoop indringen, en alle die de eenvoudigheid gehad hadden van hun buspoeder te zaeijen, namen elk een deel goederen na zich, zo dat de arme handelaar al zyn kraam kwyt was, zonder eenige betaaling van de Wilden te ontfangen. De Franschman hield zich niet weinig gebelgd over zo eene handelwys, en beklaagde zich deswegens by het Opperhoofd der Natie, doch dees antwoordde hem met eene deftige houding, dat hy hem recht zoude doen ervaren, maar dat hy ten dien einde behoorde te wachten, naar den oogst van 't buspoeder door zyne onderzaten, op raad van deszelfs landgenoot gezaeid, en dat hy, op 't vorstelyk woord, staat konde maken,

dat hy daaröp eene algemeene jagt zoude doen aanleggen, en dat alle de pelteryen van de rosse (†) dieren, die 'er opgedaan werden, ter beloninge dienen zouden van het geheim van zo groten belang, hun door den Franschman (zyn medgezel) geleerd."

„ Onze reiziger mogt van zyn' kant voor reden bybrengen, dat de grond der Misſouries mogelyk niet bekwaam was voor de teeling van dit poeder, en dat zyne onderzaaten verkeerdelyk begreepen hadden, dat het in Frankryk alleen wilde voortkomen. Alle redenen waren vruchteloos, hy moest met ligte vragt en grote ſchaamte van door wilde lieden zyn plicht geleerd te zyn, weder de reis aanneemen."

Dat echter deze Wilden 'er niet altoos zo gelukkig in ſlagen, blykt uit een volgend geval, 't welk onze Autheur hier aan gehecht heeft.

„ Dit gegeven leergeld, *zegt hy*, deed andere Franſchen niet afzien van een nadere reis naar de Misſouries; een was 'er die in 't hoofd kreeg daar een ſchrander door hem beleid ſtukje uit te voeren: hy rustte eene *piroge*, [of vaartuig,] uit, welke hy met een deel ſnuisteryen belaadde; en van 't voorgaande geval wel verſtendigd, vulde hy een vat met asch en koolgruis, waar op hy een weinig buspoeder lei. Aangekomen, ſtelt hy alle zyne wisjewasjes in de grote hut ten toon, met oogmerk om de Misſouries in verzoeking te brengen, om die weg te ligten, en inderdaad de Wilden roofden het goedje. De Franschman maakte daaröp een groot geweld, ſchold op de Wilden, en lopende naar het vat buspoeder, door hem toegeſteld, ſlaat hy 't den bodem in, neemt een ontſtoken end houts en ſchreeuwt: ik ben myn verſtand kwyt, ik wil de hut in de lucht laten ſpringen, en gylieden zult met my naar het land der Geesten verreizen. De verſchrikte Wilden wisten niet wat te beginnen; de Franſchen intusſchen die buiten de hut waren, riepen dat hunlieder broeder zyn verſtand verloren had, en het niet weder ſtond te vinden, dan wanneer men hem zyne koopmanſchappen terug gegeven of betaald hadde. Daaröp gingen de Hoofden van dit volk door het dorp, en vermaanden door eene aanſpraak de inwoonders daar toe; zy die van hunne maagſchap in de hut hadden, voegden zich by hen; het volk werd bewogen, elk bragt in de hut al wat hy van pelteryen had; dit gedaan, zeide de Franschman, hy was nu weder aan zyn verſtand geraakt. Het Opperhoofd bood hem de pyp aan, [als een teken van vriendſchap onder die Natien,] hy rookte en goot water op het buskruid, ter vergewisſing dat het niet meer dienen zoude, maar in waarheid om zyn guiteſtuk voor de Wilden geheim te houden. Hy haalde 'er voor byna duizend kroonen in goede pelteryen van daan. Ja de Wilden hebben hem ſederd in grote achting gehouden, hem den naam gevende van *waarman* of *man van kloekmoedigheid*."

Pe-

„ (†) Versta hier daar door beeren, tygers, vosſen, wilde katten, dasſen enz."

Papieren, betreffende de vrye Godsdienst-Oefenīng der Remonſtranten.

Wanneer men, gelyk 't veel al in Twistſchriften gaet, zaken te berde brengt, die niet tot het onderwerp behooren, geeft men niet zelden aenleiding tot een nieuw Twistgeding, dat geen de minſte gemeenſchap heeft met het voorgaende. Het laetſte Geſchrift van den Eerwaerden *Hofſtede* verſtrekt hier van tot een nieuw voorbeeld. Die Heer, ſchynende te wanen, dat een *Remonſtrantsch* Predikant een Leeraar van de *publieke Kerk*, in een twistſchrift, als een Perſoon van meerder aenzien, met meerder eerbiedigheid, als ware hy *in qualitate qua* te beſchouwen, behoort te behandelen; merkt aen, dat de Eerwaerde *Nozeman* „ lid is eener maatſchappy, „ wier Godsdienstoeffening voorzigtig en Christelyk, dog niet dan „ oogluikende, door 's Lands hooge Magten wordt toegelaten." En of dit niet genoeg ware, voegt hy 'er de volgende aentekening by. „ De Heer Nozeman heeft in een zyner Werkjes tegen den geleerden „ Holtius (1) konnen goedvinden te ſchryven; dat de *Hooge Overheid* aan de *Societeit* (de Remonſtrantſche) *vryheid vergunt heeft* „ *van openlyke Godsdienstoefening*. Dit wist ik niet. Zyn Eerwaarde zal duizenden, neffens my, verlichten, en aan zyn eigen „ Societeit den grootſten dienst doen, indien hy die VERGUNNING „ VAN OPENLYKE GODSDIENSTOEFFENING bewyze, en het beſluit van „ Staat ten dien opzigte te voorſchyn brenge." Dit, dat iemand niet oneigen ene uitdaging van de geheele Societeit noemde, heeft den Eerwaarden *P. v. d. Bosch* bewógen, een *Lierzang* op te heffen, en een anderen onbekenden aengezet, om een *Brief aen den Weleerwaarden en Geleerden Heer P. Hofſtede* in 't licht te geven, om van andere papieren, die deswegens reeds verſpreid zyn, en geen aenmerking verdienen, te zwygen; hoedanigerwyze wy ons ook ten opzichte van alle zodanige geſchriften, die vervolgens nog voor den dag mogten komen, zullen gedragen.

Het oogmerk van beide de gemelde Schryveren is in 't algemeen te toonen, (uit de openbare handelingen der Vaderen des Vaderlands, na 't afloopen der troubeltyden, nu meer dan ene reeks van honderd jaren lang,) dat de Remonſtrantſche Societeit in de Nederlanden gevestigd is, niet als ene Societeit, die by oogluiking ſtand houd, maer als zulk ene die door den Staet openlyk begunſtigd, met voorregten begiftigd en in derzelver bezittingen gehandhaefd word. Sprekende daden, die onbetwistbaer zyn, ſtrekken hier, zeggen ze, ten bewyze, *dat de Hoge Overheid den Remonſtranten vryheid van openlyke Godsdienstoeffening vergunt heeft*. De Briefſchry-

(*) De Beoordeeling verdeedigd. bl. 44.
(1) Nader Betoog, bl. 9.

schryver merkt wel byzonder aen, dat de eisch van den Eerwaerden *Hofstede*, om een *Staets-besluit* deswegens ten voorschyn te brengen, niet bescheiden is: maar stelt zich voor twee zaken te bewyzen. „ I. Dat de vryheit van conscientie en de vrye oeffening „ van allen Christelyken Godsdienst behoort tot de wezentlyke con„ stitutie van ons Gemeenebest. II. Dat de Remonstranten werklyk „ in de ongestoorde beziting eener vrye en openbare Godsdienst„ oeffening zyn, en dat wel onder het oog van onze Hooge Over„ heit, het welk de volkomen kracht eener Wet heeft." Deze twee stukken bewezen hebbende, dunkt hem, moet het zo zeker zyn, dat den Remonstranten *ene openlyke Godsdienstoefeniug vergund is*, als of hy 't met een uitdruklyk Edict van Staet had weten te bevestigen. De Autheur stelt de daar toe behoorende bewyzen ten klaerste voor, en dringt dezelve, ter verdeedinge zyner Maetschappye, op 't ernstigste aen. Ook vertrouwt hy dit stuk zo overtuigende betoogd te hebben, dat hy grond heeft om te verwachten, dat de Eerwaerde *Hofstede*, als een edelmoedig Man, niet weigeren zal dier Maetschappy openlyk voldoening te geven.

Papieren over het bepalen van de Vryheid der Drukperse.

De vryheid der Drukperse is meermaels een herhaeld onderwerp der bespiegelingen veler Staetkundigen geweest. Men heeft altoos zeer wel begrepen, dat ene volstrekt onbepaelde Vryheid gansch nadeelige gevolgen met zich moet slepen; maer 't is tevens steeds niet minder klaer geweest, voor dezulken, die de onregtmatigheid van allen Gewetensdwang bezeffen, dat ene zeer naeuw beperkte Vryheid niet min schadelyke uitwerksels te wege moet brengen. Deze uitersten zyn overbekend; maer de middelweg, gelyk 't in vele gevallen gaet, is hier moeilyk aen te wyzen: als 't 'er op aenkomt, om op goeden grond, volgens de gesteltenis van een Gemenebest, naeuwkeurig te bepalen, hoe ver die Vryheid in 't zelve al of niet behoore te gaen, ziet men dat gematigde Verstanden, (om van geen driftige Heethoofden te spreken,) daer omtrent verschillende gedachten voeden, en zwarigheid vinden, om die juiste palen af te perken. Dit netelig onderwerp is thans weder in ons Vaderland verlevendigd, door een nieuw *Plan* deswegens den *Ed. Gr. Mog. H. H. Staten* aengebooden; dienende om de Vryheid der Drukperse, en te gelyk die des Boekhandels, veel enger te bepalen, dan voorheen; de overtreders onder zeer zware geldboete, ban en lyfstraf te brengen; ja zelfs ene soort van nieuw Gerechtshof van *Boeken-Censure* op te richten. —— Een Plan van dien aert heeft natuurlyk ten gevolge, dat 'er by die gelegenheid ettelyke pennen versneden worden, 't zy om het zelve te bestryden, 't zy om het zelve te verdeedigen, of om onderwerpen op de baen te brengen, die men daer mede verknocht doet gaen. Men ziet ook alreede enige blyken hier van in de

de uitgave zommiger Dichtstukken en andere Papieren daer toe betrekkelyk, die veelligt nog van anderen gevolgd zullen worden; dan voor zo verre ze niets bepaelds ter zake doen, is 't ons oogmerk niet den Lezer met aller derzelver aenhaling lastig te vallen. Alleen staet ons uit die Papieren, welken ons tot nog ter hand gekomen zyn, gewag te maken van een *Brief aan een Heer van de Regeering in Holland*, met een nevensgaend *Request door de Boekverkopers der Stad Rotterdam*; *over deeze zaak, aan de Magistraat aldaar gepresenteerd.*

Het genoemde Request toont onderscheidenlyk aen, dat 'er in 't gemelde Plan niets voorgesteld word, dat behoorlyk uit te voeren is, dan 't geen waer voor men reeds in 's Lands heilzame Placcaten, op eene voldoende wyze, zorg gedragen heeft. Dat al het overige, waer in het byzondere van dit Plan bestaet, uitloopt, niet alleen tot ruïne van den Boekhandel, maer tevens tot zeer groot nadeel van vele takken van Negotie, Handwerken en Konstoefeningen; ter stuitinge van 't aenkweken aller nutte Kunsten en Wetenschappen strekt; en een gansch schadelyken invloed heeft op onze algemene Volks-Vryheid; dat het voorts in verscheiden opzichten ten uitterste ongerymd, en in de zaek zelve volstrekt onuitvoerlyk is. Eenstemmig met het voorgestelde in het Request, is ook de inhoud van den voorafgaenden Brief. Deszelfs Schryver merkt aenvanglyk aen, dat men zich in 't Plan zeer ongevoegelyk beroept op voorige Placcaten, die in turbulente tyden gemaekt zyn, voor lang al krachtloos gehouden wierden, en met dit Plan geene gemeenschap hebben. Verder doet hy zien, dat de in dezen bedoelde aenstelling van *Censores*, zo van binnen- als buitenlandsche Boeken, ten aenzien van 't noodig aental van persoonen, met de vereischte hoedanigheden, niet wel te bereiken zy; dat die aenstelling, alles zelfs op zyn best genomen zynde, onoverkomelyke inconvenienten zou ontmoeten; ja dat ze, volgens de hier gemaekte schikking, redelyker wyze volstrekt niet ter uitvoeringe gebragt kan worden: des het Plan zyns oordeels, als gansch ongeschikt, geheel te verwerpen zy; waer aen alle Voorstanders van Geleerdheid en Vryheid gereedlyk hunne toestemming zullen geven.

MENALIPPE *Bly-eind Treurspel, door* WIBIUS WIBRANDI. J. U. D. *Te Franequer, by* Henricus Dionysius Lomars 1768. *Behalven den korten Inhoud* 129 *bladzyden in octavo.*

Dit Stukje is zeer byzonder in zyne soort. Het draegt den naem van een Treurspel, doch men zou het even gereed, enkele Zamenspraken konnen noemen, dewyl het niets behelst dat aen de schikking van een Tooneelstuk eigen is, dan alleen den naem van *Tonelen*, die hier, zonder verdeeling van Bedryven, ten getale van een-en-veertig zyn,

zyn, en even zo goed onder den naem van Zamenspraken zouden voorkomen. De eenheid van de zaek, die in een Verhael, by wyze van Zamenspraken voorgesteld, zo wel als in een Tooneelstuk vereischt word, heeft de Autheur nog al in acht genomen; maer de eenheid van tyd en plaets, die men ten minste eenigzins in een Tooneelstuk vereischt, is hier geenszins te vinden: nu zyn we een tyd lang in Dacie, dan weder in Scythie, en keeren gestadig heen en weder; dat zelfs voor een Verhael, by manier van Zamenspraken voorgesteld, zeer vreemd is. De styl en tael heeft ook niets van die van 't Tooneel, voor al niet van 't Treurspel; de styl is noch deftig noch aendoenlyk; de tael is over 't geheel gemeen; en schoon alles op Maetklank geschreven zy, is 'er de Dichter niet in te vinden; men ontmoet gemeenlyk op zyn best Verzen, en niet zelden enkel Rymen. Zie hier tot een stael, een brief van *Alcimedon* (wiens eigen naem was *Alcamene* (*),) Zoon van den Koning van Schytie, aen *Menalippe*, Dochter der Koninginne van Dacie, die aen den overhandiger des briefs zegt

Geef my dan hier den brief,
Dog denk niet, dat ik hem ooit antwoort daar op schrief.

[*Waer op zy het volgende leest.*]

Zoo 't my niet hadt behaagdt,
Om door uw lieve handen,
Te sterven, schone maagdt!
Was ik in uwe landen,
Al lang geweest, Vorstin,
En hadde u daar gebragt,
Tot blyk van myne min,
Dit hart, by u veragt;
Maar ach! de Goden weten,
Dat ik aan u Mevrouw,
Nooit pligten heb vergeten,
Maar altydt was getrouw,
Dit harte nog aan 't branden,
Zal u doen zien gewis,
Dat door uw eigen handen,
Uw vriendt gesneuveld is.
Gaat, gaat Princes, alwaar,
Het zy ik sterv, of leve,
Den geest van uw minnaar
Zal voor uw oog doen sweven,
Hy die van liefde blaakt,
Zal u de wonde tonen,
Die gy hem hebt gemaakt,
Ach al te wrede Schoone!
Vergeeft, myn zielsvriendin!
Dat gy in onze landen,
In plaats van liefde en min,
Veel kommer, ja zelfs banden, (†)
Gevonden hebt; deez troon,
Welke u, Alcimedon,
Met ons vermaarde kroon
Nog onlangs bieden kon,
En die ik met myn leven,
Aan u had toegeleit,
Zal u nog stoffe geven,
Dat gy myn dood beschreit.

(*) *Alcamene* had aen 't Daciesche Hof onder den naem van *Alcimedon* verkeerd.

(†) *Menalippe* verliefd op *Alcimedon*, dien zy waende omgebragt te zyn door *Alcamene*, had hem aen 't Scytische Hof verraderlyk doodlyk gewond, en was daer op door de lyfwacht des Konings gevangen en geboeid.

REGISTER
VAN
BOEKEN EN *SCHRIFTEN*,

Die in het Derde Deels eerste Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig, verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

AA (*C. C. H. van der*) De Mensch als Gods Beeld beschouwd, Haarl. by *J. Bosch*, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 529

Aanhangzel, behelzende eenige Vermeerderingen en Verbeteringen tot de Lyst der Plantdieren, benevens de verklaaring der Afbeeldingen, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 137

Aanmerkingen (Onpartydige) over den *Belisarius* van *Marmontel*, benevens eene Verhandeling over de valsche beschuldigingen en vervolgingen van *Socrates* en andere Wysgeeren, door *Ch. Wolf*, Amst. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 191

Aanspraak van den Kardinaal *Cavalchini*, Amst. en elders, in 8vo. *f* 0-4-0 432

Alta (*E.*) Nodige Raadgeevingen wegens de Ziekte van het Rundvee, Leeuw. by *H. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 0-5-0 496

Amsteldam opgetoogen over de komst en het verblyf van *P. Paoli*, Amst. by *G. Bom*, in gr. 8vo. *f* 0-7-0 477

Appelius (*J. C.*) De Herformde Leer van den Geestlyken staat der Menschen &c. Gron. by de Wed. *J. Spandaw*, in gr. 8vo. *f* 2-2-0 347

Arts (De) of Geneesheer, IVde Deel, 2de Stuk, Amst. by de Wed. *K. van Tongerlo en Zoon*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 308

Atlas der Stad Amsterdam. Eerste Afgifte, Amst. by *R. Ottens*, enz. in Fol. 562

B.

BAchiene (*W. A.*) Kerklyke Geographie der Vereenigde Nederlanden, Amst. by *D. Onder de Linden*, Iste Stukje, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 160

Barberet Verhandeling over de besmetlyke Ziekte onder het Rundvee, Arnh. by *J. Nyhof*, in 8vo. *f* 0-16-0 72

Bedenkingen over 't Authenticq Uittrekzel van de Leer en Stellingen van Dr. *Ph. Doddridge*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 44
Bedrog (Het) gepleegd in het zogenaamd Authenticq Uittrekzel van de Leer en Stellingen van Dr. *Ph. Doddridge*, &c. Gron. by *J. Bolt*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 396
Belisarius (De) beoordeeld en verweezen van de Sorbonne, Rott. by *D. Vis*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 191
Bellaart (*N.*) Davids Vredewensch over Jerusalem of Leerr. over Ps. CXXII: 8. Haarl. by *N. Beets*, in 4to. *f* 0-6-0 204
Berdmore (*Th.*) Verhandeling over de Gebreken en Wangesteldheden der Tanden &c. Amst. by *A. vander Kroe*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 444
Berigt wegens eene Watermachine, welke de Scheprad-Molens meer dan het dubbeld overtreft. Door *Jacob Jongeneel*, Rott. by *J. van der Laan*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 84
—— wegens een Prentwerk, volgens de Nieuwe Uitvinding van den Heer *C. Ploos van Amstel*, *Jac. Corn. Z.* 40, 324, 520
Berichten (Geographische, Natuurkundige en Historische) over *Asie*, *Afrika* en *Amerika*, Iste Deel, Harl. by *V. van der Plaats Junior*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 420
Berkhey (*J. Le Fr. van*) Natuurlyke Historie van Holland, met pl. Amst. by *Yntema en Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 3-15-0 24
Beschryving (Beknopte Historische Geographische) van de geheele Waereld, in V Stukken, Leeuw. by *A. Ferwerda* en *G. Tresling*, in gr. 8vo. *f* 7-10-0 376
Bitaubé, *Joseph* in Negen Zangen, Amst. by *M. Magerus*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 425
Boissieu (*De*) Verhandeling over de Middelen tegen de Verrotting, Haarl. by *N. Beets*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 501
Bomare (*Valmont de*) Algemeen en beredeneert Woordenboek der Natuurlyke Historie, IIde Deel, Dordr. by *A. Blussé en Zoon*, in gr. 4to. *f* 7-17-0 406
Bosch (J. J. van den) *Historia Constitutionis Epidemicæ Verminosæ, quæ Annis* 1760—1763 *per insulam* Overflacque & *contiguam* Goedereede *grassata fuit* &c. *Lugd. apud* S. & J. Luchtmans, *in* 8*vo. maj.* *f* 1-16-0 254
Bossu Nieuwe Reizen na Noord-Amerika, II Deelen, Amst. by *S. v. Esveldt*, in 8vo. met pl. *f* 1-10-0 560
Boswell (*J.*) Bericht van Corsica, Iste Stuk, Amst. by *M. de Bruyn*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 462
Brief aan *C. Nozeman*, en zyn Antwoord op dien, Rott. by *P. v. d. Aak*, H. Z. in gr. 8vo. *f* 0-4-0 234

Brief

Brief van den Heer *de Beaumont*, Coiffeur à la mode. Met het Antwoord op denzelven, Amst. by *J. Kok*, in 8vo. elk *f* 0-6-0 380
—— van den Heer *Marmontel* ter verdeediging van zynen *Belisarius*, benevens eene Missive &c. Amst. by *H. de Wit*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 91
—— van een Hollandsch Paruikemaker, *enz.* Amst. by *J. Kok*, in 8vo. *f* 0-6-0 480
—— van een Vriend aan een Vriend, over de zaak van *C. van der Nieuwburg*, 4to. *f* 0-6-0 100
Brieven (Zedekundige) over het Geluk, &c. I en IIde Stukje, 's Hage, by *N. van Daalen*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 117
—— —— III en IVde Stukje. *f* 0-12-0 536
—— van *Adelaide de Dammartin* aan den Graaf de *Nance*. Door Mev. *Riccoboni*, Amst. by *S. van Esveldt*, in 8vo. *f* 0-15-0 288
Brooks (Th.) Goude Appelen in zilvere gebeelde Schale, Rott. by *H. van Zeelen* en *S. van Waesberge*, in 8vo. *f* 0-12-0 108
Burmannus (P.) *In Victoriam Gallorum invisam &c. f* 0-8-0
—— De Vertaaling daar van, beide in gr. 4to. *f* 0-6-0 330
Bush (J.) Het merkwaardig Ierland, Harl. by *V. van der Plaats Junior*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 455
Buys (E.) *A New and Complete Dictionary of Terms of Art*, Iste Deel, Amst. by *K. de Veer*, in gr. 4to. *f* 5-5-0 42
—— (E.) De Huisbybel der Christenen, Iste Deel Iste Stuk, 's Hage by *J. Thierry*, in gr. 4to. *f* 4-0-0 42

C.

Calistus en Sophronius, met Plaaten, Amst. by *J. Lovering*, in 8vo. *f* 1-2-0 287
Camper (P.) Lessen over de thans zweevende Veesterfte, Leeuw. by *H. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 363
—— Voorlooper van waarneemingen wegens de Inenting der Besmetlyke Veeziekte, by *denzelfden*, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 403
Cannegieter (J.) Domitii Ulpiani *Fragmenta*, *Traj. ad Rhen. apud* G. H. Kroon, *in 4to.* 231
Cazelles (Ch.) *Dialogues Familieres*, Amst. by *P. Huart*, in 8vo. *f* 0-6-0 379
Clarisse (De Nieuwe) door Mevrouw *le Prince de Beaumont*, IIde Deel, Utr. by *W. Langerak*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 144
Cleora, of de onstandvastige Schoone, Medenbl. by *J. Gorter*, in 8vo. *f* 0-18-0 478

Glossii (J. F.) *Specimen Observationum criticarum in A. C. Celsum, Traj. ad Rhen. apud* R. de Meijere, *in 4to.* *f* 0-10-0 68
Cotta (Joh. Fred.) Proeve eener uitvoerige en volledige Kerkelyke Geschiedenis, Iste Deel, Utr. by *G. T. en A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 206
Cramer (J. A.) Verhandeling over Davids Psalmen, Gron. by *Hajo Spandau*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 105
Curtenius (P.) De zwaarste plaatzen der Brieven van *Paulus*, IIde Deel, Amst. by *G. de Groot en Zoon*, in 4to. *f* 4-0-0 433

D.

DEcambon (M. G.) gebooren *van der Werken.* De Vryheid, Heldendicht, Leid. by *C. van Hoogeveen Junior*, in gr. 8vo. *f* 0-15-0 47
Doddridge (Ph.) De Huisuitlegger des Nieuwen Testaments, IIde Deel, Iste Stuk, Amst. by *P. Meijer*, in gr. 8vo. 1-10-0 193
Doeveren (W. v.) Raadgeevingen wegens de Inentinge der Ziekte van 't Rundvee, Gron. by *J. Bolt*, in gr. 8vo. *f* 0-3-0 498
Dominicus en *Seraphina*, Amst. by de Erve *de Wed. van Egmont*, in 12mo. *f* 0-6-0 380
Dorp (A. van) *Observationes ad quædam Juris Civilis aliorumque Auctorum loca, Traj. ad Rhen. apud* A. à Paddenburg, *in 8vo. maj.* *f* 0-16-0 228
Dryfhout (A.) *Specimen Philosophico-Theologicum, de Providentia Dei, Traj. ad Rhen. apud* A. v. Paddenburg, in *8vo. ch. maj.* *f* 1-4-0 155
Duitsch (Ch.) Israëls Verlossinge en eeuwige Behoudenis, Iste Deel, Amst. by *D. Swart*, in gr. 8vo. *f* 1-4-0 252
Duyn (J.) Christlyke en Geestryke Brieven, Iste Deel, Hoorn, by *T. Duyn*, in 8vo. *f* 1-5-0 346

E.

EDipus, Treurspel, Leid. by *C. Heyligert*, in 8vo. *f* 0-6-0 469
Elsnerus (G. M.) Over den Brief aan de Romeinen, IIIde Deel, Utr. by *G. en A. v. Paddenburg*, in 4to. *f* 4-14-0 101

F.

FAbelen (Ezopische) van Fedrus, Amst. by *S. v. Esveldt*, met plaaten, in 8vo. *f* 2-4-0 332
Formey & Sulzer *Reflexions sur les Spectacles, A Utr. chez* Henri Spruit, *in 8vo.* 374

G. Ga-

G.

GAleiroeijer (De Deugdzaame) Toneelstuk, Amst. by *J. Duim*, in 8vo. *f* 0-6-0 372
Gallandat (D. H.) Nodige Onderrichtingen voor de Slaafhandelaaren, Midd. by *P. Gillissen*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 513
Gellert (C. F.) Nieuwe Verhandelingen, Utr. by *G. T. van Paddenburg*, in 8vo. *f* 0-8-0 535
Gesneri (J. M.) *Socrates Sanctus Pæderasta, Traj. ad Rhen. apud* J. v. Schoonhoven & Soc. *in 8vo. ch. maj. f* 0-8-0 359
Getal (Het) en de naam des Beests, Amst. by *de Wed. K. van Tongerlo* en *Zoon*, in 4to. *f* 0-6-0 205
Godgeleerdheid en Dichtkunden der Ouden, door *Philaletes Orthodoxus*, Amst. by *J. Kok*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 98
Godsdienst (De) van een Engelsche Boekverkoper, 's Hage voor de *Comp.* in gr. 8vo. *f* 0-12-0 201
Gottschedt (J. Ch.) Inleiding tot de Redenkunde, Gron. by *L. Huising*, in 8vo. *f* 0-11-0 227
's Gravesande (A.) Tweehonderdjaarige Gedagtenis van het Synode gehouden te Wezel, Midd. by *P. Gillissen* en de Wed. *M. H. Callenfels*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 398

H.

H*Amelsveld (Y. van)* Het onderzoek of de Heidelbergsche Katechismus, en deszelfs Opstellers in 't gevoelen van eene Algemeene genoegdoening zyn? ten einde gebragt, Amst. by *J. Loveringh*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 355
Hardeveldt (S. v.) Harmonie van noodige t'samen vast te houden, maar te veel gescheidene Waarheden, Leid. by *Z. van Egmont*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 489
——— *(A. van)* Vervolg der Zamenspraak van Rome in Brand, Amst. by *D. onder de Linden*, in gr. 8vo. *f* 0-9-0 205
Haren (O. Z. van) Agon, Treurspel, Leeuw. by *A. Ferwerda* in gr. 8vo. *f* 0-12-0 237
Hasselt (Job Jac. van) Verhandeling over de Straffe van de Kruiwagen, Arnh. by *J. Nyhoff*, in 4to. *f* 0-12-0 230
Heineken (D.) De planting van *Jesus* Kerk afgebeeld onder de vier doorluchtigste Wonderwerken van *Christus*, Amst. by *H. Vieroot*, in gr. 8vo. *f* 1-4-0 439
Henriette de Wolmar, Amst. by de *Erven de Wed. van Egmont*, in 8vo. *f* 0-8-0 380
Heuman (D. C. A.) Xantippes Eer verdeedigd, Culemb. by *C. Wishoff*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 235

Hillinger (*J.* G.) Handelingen der Godlyke Genade, Amst. by *E. Smit*, in 8vo. *f* 0-15-0 397
Historie (Hedendaagsche) beschreeven door een Gezelschap van Geleerde Mannen in Engeland, Vde Deel, 2de Stuk, Leid. by *P. van der Eyk*, in 4to. *f* 3-10-0 64
—— —— IIIde Deel, 2de Stuk, *f* 2-12-0 266
—— —— en Gedenkschriften van de Maatschappy tot Redding der Drenkelingen, Iste Stukje, Amst. by *P. Meijer*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 22
—— —— van *Delia Stanhope*, II Deelen, Amst. by *A. v. d. Kroe*, en *Yntema en Tieboel*, in 8vo. *f* 1-8-0 283
—— —— van Miss *Honora*, II Deelen, Amst. by *S. J. Baalde*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 379
—— —— (Natuurlyke) volgens het Samenstel van den Heer *Linnaeus* met pl. Iste Deels, 12de Stuk. Amst. by *de Erven van F. Houttuin*, in gr. 8vo. *f* 4-6-0 73
—— —— 13de Stuk. *f* 4-6-0 449
Hofstede (*P.*) De *Belisarius* van den Heer *Marmontel* beoordeeld, Rott. by *J. Bosch* en *R. Arrenberg*, in gr. 8vo. *f* 1-6-0 85
—— —— De beoordeeling van den *Belisarius*, voornaamlyk met betrekking tot *Socrates*, tegen den Heer *C. Nozeman*, en anderen verdeedigd, Rott. by *J. Bosch* en *R. Arrenberg*, in gr. 8vo. *f* 1-6-0 527
—— (*J. ter*) De Natuurlyke Godgeleerdheid in derzelver onvolkomenheid vertoond, Rott. by *A. Bothal*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 361
Holberg (*L.*) Vergeleeken Geschichten en Daden van verscheide Helden en beroemde Mannen, Amst. by *S. v. Esveldt*, II Deelen, in 8vo. *f* 2-10-0 326
—— —— Verzameling van Brieven, Iste Deel, Amst. by *S. v. Esveldt*, in 8vo. *f* 1-5-0 277
—— —— —— IIde Deel, *f* 1-5-0 473
Horst (*A. van der*) nu *Roelfzema*, Debora in vier Zangen, Gron. by *L. Huising*, in 4to. *f* 0-12-0 370
Hume (*D.*) Historie van Engeland, Iste Deel, Rott. by *Losel* en anderen, in gr. 8vo. *f* 3-0-0 414

I.

Jacintes (*Des*) *de leur Anatomie*, *Reproduction & Culture*, *avec des Planches*, *A Amst. in gr. 4to.* *f* 4-10-0 32
Janssen (P.) *Corpora Angelorum ex Luc. XX.* 27 —— 39 *mero in die collocata*, *Lugd. Bat. apud* J. Le Mair, *in 8vo. Ch. maj.* 54

Jans-

Jansfonius (*H.*) Brief aan *W. Peiffers*, Gron. by A. *Groenewolt*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 110
Intendit van den Heer en Mr. *J. C. Copes van Hasselt*, &c. Arnhem, by *J. Nyhoff*, in 4to. *f* 0-6-0 141

K.

KLagten der onlangs ingezakte Muiderpoort, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 380
Kluit (A.) *Vindiciæ Articuli ὁ, ἡ, τὸ. Pars I. Tom. II.* Utr. by A. v. Paddenburg, in gr. 8vo. *f* 1-4-0 58
——— ——— ——— —— *Pars Posterior, Tomus Posterior, Alemariæ, apud* J. Maagh, *in* 8*vo. ch. maj.* *f* 1-10-0 241
Knorr (*G. W.*) Verzameling van Hoorens en Schulpen, in haare eigen kleuren afgebeeld, Iste Deel, Plaat I—V, Amst. by *de Erven F. Houttuin*, in gr. 4to. *f* 3-0-0 220
Konst (De) van den Oorlog, Amst. by *G. Bom*, in gr. 8vo. *f* 0-11-0 476

L.

LEevensbeschryvingen van verscheide vermaarde Italiaansche Mannen en Vrouwen, Harl. by *V. van der Plaats Junior*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 272
Leevensgevallen (De) van *Ernestina*, Amst. by *de Erv. de Wed. van Egmont*, in 8vo. *f* 0-9-0 380
Leland (*J.*) Beschouwing van de voornaamste Schriften der Deisten, IIIde Deel, Utr. by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 1
——— — De Nuttigheid en Noodzaaklykheid der Christelyke Openbaaring, Iste Deel, 1ste Stuk, Utr. by *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 289
Lilienthal (*Th. Ch.*) Oordeelkundige Bybelverklaaring, Vde Deel, Amst. by *J. Loveringh*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 381
Lohmeier (*J. G.*) De heilzaame Leer van Gods algemeene Genade, 's Hage by *J. v. Balen*, in 4to. *f* 0-15-0 253

M.

MAndement van den Aartsbisschop van Parys, behelzende de veroordeeling van den *Belisarius* door den Heer *Marmontel*, Rott. by *J. Hofhout* en *J. Brenkhorst*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 91
Mannevillette (*M. D. de*) Verhandeling over de Zeevaart van Frankryk naar de Indiën, Amst. by *J. v. Keulen en Zoonen*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 512
May (*J. C.*) Koopmans Verlustiging, IIde Deels, 1ste Stuk, Amst. by *J. Loveringh*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 143
——— ——— IIde Deels, 2de Stuk, *f* 0-12-0 378
——— ——— IIde Deels, 3de Stuk, *f* 0-15-0 557

Medical Transactions, published by the College of Physicians, in Londen. Vol. I. London for S. Baker *and* J. Dodsley, *larg.* 8vo. 17
Meijer (*G. F.*) Philosophische Aanmerkingen omtrent de Christelyke Religie, IIde Deels 3de Stuk, 's Haage by *P. v. Cleef*, in gr. 8vo *f* 0-18-0 298
Mendelszoon (*M.*) Onderzoek over de Zedelyke gevoelens, Utr. by *R. de Meijere*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 223
Moisy (*De*) Belisarius, Helden-Blyspel, Utr. by *W. Langerak*, in 8vo. *f* 0-12-0 432
Muller (*P L. S.*) Eenzaame Nagtgedagten, Amst. by *A. D. Selschap*, in gr. 8vo. *f* 0-15-0 303

N.

NOllet Natuurkundige Lessen. VIde Deel 2de St. Amst. by *de Wed. K. van Tongerlo en Zoon*, in 8vo. *f* 1-16-0 180
Nozeman (*C.*) Socrates Eere gehandhaafd, Rotterd. by *P. van den Aak H. Z.* in gr. 8vo. *f* 0-16-0 96

O.

OEfening (*Astronomische*) by Vraagen en Antwoorden, Amst. by *de Erven F. Houttuin*, met Fig. in 8vo. *f* 1-14-0 510
Ontdekking van een groot geheim ter geneezing van het besmette Rundvee, door Philantropos, Amst. by *G. Bom*, in 8vo. *f* 0-3-0 100
Ontleding (korte) van de Samenspraak tusschen een Landheer en zyn Bruyker, Amst. in 8vo. *f* 0-3-0 —— Aanmerkingen op die korte Ontleding, Utr. by *G. van den Brink*, in 8vo. *f* 0-4-0 99
Overweeging (kortbondige) van de *Belisarius beoordeeld*, Opgesteld door een Vyand van Twisten, Amst. by *G. Bom*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 357

P.

PAllas (*P. S.*) Dierkundig Mengelwerk IIde St. Utr. by *A. v. Paddenburg* en *J. v. Schoonhoven*, in gr. 4to. met pl. *f* 0-18-0 507
Palm (*K. van der*) Nederduitsche Spraakkunst voor de Jeugdt, Rotterd. by *R. Arrenberg*, in 8vo. *f* 0-16-0 378
Papieren, betreffende de Vrye Godsdienst-oefening der Remonstranten. 573
—— over het bepaalen van de Vryheid der Drukpersse. 574
Peiffers (*W*) Brief aan *H. Janssonius*, Amst. by *H. Vieroot*, in gr. 8vo. *f* 0-5-0 110

Pereboom (*C.*) Het onbepaalde van Gods Menschlievenheid en 's Heilands algemeene genoegdoening &c. Hoorn by *T. Tjallingius*, in gr. 4to. *f* 0-8-0 352
Petsch (*J.*) Noodig en Zedig Berigt, Utr. by *R. de Meijere*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 356
——— tegen *Y. van Hamelsveld*, Utr. by *W. H. Kroon*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 355
Predicatie van 't Lang Hair, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 15
Proces in cas van Injurien tusschen *Govert van der Poel* en *Dirk van Leeuwen*, en *Kerkenraad*, Schoonh. by *A. Bruggeman*, in gr. 4to. *f* 1-14-0 525
Proeve van Bespiegelingen in den Zomer, Amst. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 1-12-0 348
Puzos Verhandeling van de Verloskunde IIIde en laatste Stuk, Amst. by G. *Bom*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 212

R.

RAbusen (*R.*) Verhandeling over 't Borgtogtelyke Geloove van onzen Zaligmaker, Gron. by *P. Bandsma*, in 8vo. *f* 0-8-0 153
Redenen (Gewigtige) om welke verscheide Mogenheden de Jesuiten uit haar Landen verdreeven hebben, in 8vo. *f* 0-7-0 377
Roskam voor den Schryver die de Muiderpoort spreekende heeft ingevoerd, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 480
Rotterdam (*A.*) Praktyk des Avondmaals, Amst. by *S. v. Esveldt*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 534
Ruhnkenius (*D.*) *Elogium* T. Hemsterhusii, *Lugd. Batav. apud* S. & J. Luchtmans, *in* 8vo. *maj.* *f* 0-6-0 140

S.

SAladin Sulthan van Egypten, Amst. en elders. in 8vo. 528
Samenspraak tusschen een Landheer en een Bruyker, over de tegenwoordige Sterfte onder het Rundvee, Utr. by *S. de Waal*, in 8vo. *f* 0-6-0 14
——— Tweede en laatste. *f* 0-4-0 99
Schiffart (*J. Ph. de*) De Leer der vrye Genade opgehelderd en verdeedigd, Franek. by *H. D. Lomars*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 388
Schlosser (*J. A.*) Brief, behelzende eene naauwkeurige beschryving der *Amboinsche Haagdis*, met eene keurige Afbeelding, Amst. in gr. 4to. *f* 1-16-0 177
Schmidt (*J. J.*) Bybelsche Mathematicus, Amst. en Dordr. by *J. Loveringh* en *A. Blussé*, in gr. 8vo. *f* 4-16-0 150
——— De Bybelsche Physicus, en Bybelsche Bovennatuurkunde met pl. Amst. by *J. Loveringh*, Dordr. by *A. Blussé* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* 4-0-0 491

Schmidt (*J.*) Lucas en Clarisse, Blyspel. in 8vo. Amst. *f* 0-8-0 375
Schubert (*J. E.*) Redenkundige en Schriftuurlyke gedagten over 't laatste Oordeel, Amst. by *A. Eichorn*, in gr. 8vo. *f* 1-2-0 442
Sjoerds (*F.*) Historische Jaarboeken van Oud en Nieuw Friesland, Iste Deel, Leeuw. by *P. Koumans*, in gr. 8vo. *f* 2-10-0 165
——— IIde Deel. *f* 2-6-0 552
Slabber (*M.*) Natuurkundige Verlustigingen, Iste Stukje. Haarlem by *J. Bosch*, in gr. 4to. *f* 0-18-0 311
Spalding (*J. J.*) De Mensch, in ernstige overweeging van het einde waer toe hy geschikt is, Amst. by *P. Meijer*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 443
Spiegel (*L. P. van de*) Verhandeling over den Oorsprong en de Historie der Vaderlandsche Rechten, Goes by *J. Huysman*, in gr. 8vo. *f* 0-16-0 515
Stapfer (*J.*) Een dertigtal van Predikatien, Iste Stuk. Utr. by G. *T.* en *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1-12-0 145
Staringh (*J. G.*) Bybels Zakelyk Woordenboek, IVde Deels, 2de St. Amst. by *G. de Groot en Zoon*, in gr. 4to. *f* 5-0-0 339
Susanna, Treurspel. in 8vo. *f* 0-7-0 238

T.

TAfereel van Natuur en Konst, Iste Deel. Amst. by *P. Meijer*, in 8vo. *f* 1-5-0 185
——— IIde Deel. *f* 1-5-0 320
——— IIIde Deel. *f* 1-5-0 564
Taylor (*J.*) Sleutel dienende tot verklaaring en opheldering van de Schriften der Apostelen, Hoorn by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 389
Tempel van Venus, Amst. by *Ph. Doorewaart*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 288
Tissot Verhandeling over de Ziekten der Geleerden &c. Utr. by *W. Langerak*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 130
Turretin (*J. A.*) Verklaaring der XI eerste Hoofdstukken van *Paulus* Brief aan de *Romeinen*: met 't Vervolg van *D. Scharff*, Nieuwe Uitgave. Amst. by *A. v. d. Kroe*, in 4to. *f* 1-16-0 532
Tydschrift (Geneeskundig), IIde Deel, Rotterd. by *A. Bothal*, in gr. 8vo. *f* 3-18-0 170

Ty-

Tyken (*J.*) Over den Naam Christenen, Amst. by *N. Byl*, in 4to. *f* 3-12-0 342

U.

UIttrekzel (Authenticq) van de Leer en Stellingen van Dr. *Ph. Doddridge*, Utr. by *H. van Otterlo*, in gr. 8vo. *f* 0-5-0 44

Ulman van Mentz (*H.*) Betoog van het Aanweezen Gods en deszelfs Eigenschappen, Amst. by *A. D. Selschap*, in 4to. *f* 0-16-0 344

——————— Verdeediging der Wysbegeerte, Amst. als boven, *f* 0-10-0 *ibid.*

Unzer (*J. A.*) Gedagten over de Werkingen der Cometen op Aarde, Amst. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 0-4-0 368

——————— Verzameling van Mengelschriften, IVde Deel. Amst. by *P. Conradi*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 313

V.

VEerman (*W. L.*) Verhandeling over de Smetziekte onder het Rundvee, Maassluis by *N. van den Burgh*, in gr. 8vo. *f* 0-12-0 541

Venema (*H.*) Verhandelingen, over den Aart en 't Oogmerk der H. Bondzegelen, en der Leerstukken daar toe behoorende, Utr. by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 1-0-0 111

Verantwoording van den Schryver der Klagten van de Muider-Poort, enz. in gr. 8vo. *f* 0-4-0 480

Verbaag (*J.*) Korte en klaare Beschryving van de Veeziekte, enz. in gr. 8vo. *f* 0-6-0 542

Verhaal (een Droevig) der Reize van Kapt. *David Harrison*, Hoorn by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 46

——— (Historisch) van 't begin, voortgang en tegenwoordigen staat der Koophandel van de Oost-Indische Compagnie, Iste Deel, &c. Arnhem by *W. Troost*, in gr. 8vo. *f* 2-4-0 268

Verhandeling over de Deugden en Belooningen, Amst. by *G. Bom*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 229

——————— Verdraagzaamheid in het Stuk van den Godsdienst. Door een Liefhebber der waare Regtzinnigheid, Leeuw. by *H. A. de Chalmot*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 114

——————— (Nieuwe) over de Ziekte onder de Runderen, Utr. by *S. de Waal*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 99

Verhandelingen (Natuurkundige), 4de Stukje, Amst. by de Wed. *K. van Tongerlo* en *Zoon*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 80

Ver-

Verhandelingen Uitgegeeven van het Zeeuwsch Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen, Iste Deel, Middelb. by *P. Gillissen*, in gr. 8vo. *f* 3-16-0 544
Vernet (*J.*) Christlyk Onderwys, IIde Deel, Hoorn by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 1-10-0 49
Vertoog (Zaaklyk) noopens de tweederly gedagten over 't Avondmaal, Leeuw. by *A. Ferwerda*, &c. in 8vo. *f* 0-8-0 110
——— (Kort) over de Beloften van het Genadeverbond &c. Als mede een Brief aan den Heer *W. Peiffers*, Leeuw. by *A. Ferwerda* en *G. Tresling*, in 8vo. *f* 0-9-0 347
——— (Kort) over 't gebruik der Hulpmiddelen, dienende tot Redding der Drenkelingen, Uitgegeeven door een Gezelschap van Utrechtsche Heelmeesters, Utr. by *G. T.* en *A. van Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-8-0 22
Verzameling van Blyken en Bescheiden raakende de Procedures tusschen den Kerkenraad van *Spyk* en *Pieter Conraads*, Gron. by *H. Spandaw*, in Fol. *f* 1-10-0 524
Voltaire (*de*) *Socrates*, Tooneelspel, Rotterd. by *A. Bothall*, in gr. 8vo. *f* 0-10-0 236
Vos (*J. de*) Verhandeling over *Luk.* II. 152. Utrecht by *A. v. Paddenburg*, in gr. 8vo. *f* 0-18-0 481
Vosmaar (*A.*) Beschryving van twee Oostindische Ysvogeltjes, Amst. by *P. Meijer*, in gr. 4to. 218
——————— Beschryving van een Boschduivel, Amst. by *denzelfden*. *ibid.*
Vraagen over de Grondwaarheden des Christlyken Geloofs, Hoorn by *T. Duin*, in gr. 8vo. *f* 0-14-0 155

W.

WAarheden (de Zevenendertig) van den Sorbonne, gesteld tegen over de Zevenendertig Godslasteringen van den *Belisarius*, door den Heer *de Marmontel*, Amst. by *J. Kok*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 190
Wagenaar (*J.*) Amsterdam, in zyn Opkomst, Aanwas, Geschiedenissen, enz, XIIde en XIIIde Stuk, Amst. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. 't XIIde Stuk *f* 2-4-0 in Fol. *f* 3-18-0 in gr. Fol. *f* 5-12-0. Het XIIIde Stuk in gr. 8vo. *f* 2-4-0 in Fol. *f* 2-18-0 in gr. Fol. *f* 4-10-0 121
Warburton (*W.*) De Godlyke Zending van Moses, Vde Deels 1ste St. Amst. by de Erven *F. Houttuin*, in gr. 8vo. *f* 2-0-0 333
Welleevenheid (de Hooffche), derde Druk, Amst. by *A. Graal*, in 8vo. *f* 0-14-0 477

Wes-

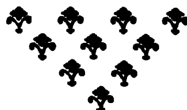
Wesselsz (*J.*) Het leeven van den Aartsvader Joseph &c. Amst. by *Ph. Dorewaart*, in 4to. *f* 1-12-0 47
Wibrandi (*W.*) *Menalippe*, Blyeindend Treurspel, Franeker by *H. D. Lomars*, in 8vo. *f* 0-8-0 575
Williams (*J. S.*) Berigt van de Ziekte en het Overlyden van wylen Haar Hoog-Welgb. Mev. *Tuyll* enz. Utr. by *J. C. ten Bosch*, in gr. 8vo. *f* 0-6-0 174
Winkler (*J. H.*) Beginselen der Natuurkunde, Amst. by *J. Loveringh* en te Dordr. by *A. Blussé*, in gr. 8vo. *f* 3-12-0 261
Wttert (*J. E.*) Brief aan *P. Camper*, behelzende eenige Waarneemingen wegens de Vee-sterfte, Tiel by *J. v. Wermeskerken*, in gr. 8vo. *f* 0-2-0 499
Wolff (*E.*) Geb. *Bekker*. Walcheren in vier Gezangen, benevens eene Proeve van Mengeldichten, Hoorn by *T. Tjallingius*, in gr. 8vo. *f* 1-6-0 463
Woordenboekje (Algemeen) van de meeste Woorden in Konsten en Weetenschappen, Amst. by *de Erven de Wed. van Egmont*, in 8vo. *f* 0-6-0 479

Y.

Ypey (*N.*) Grondbeginzelen der Kegelsneeden, Amst. by *Yntema* en *Tieboel*, in gr. 8vo. *f* 1-5-0 511

Z.

Zeydelaar (*E.*) Regelmaatige Nederduitsche Spelkunst, Amst. by *S. van Esveldt*, in 4to. *f* 2-10-0 471

BERIGT VOOR DEN BOEKBINDER.

Het *afgezet Kaartje* te plaatsen in de N. LETTEROEFENINGEN tegen over bl. 32